

InterKult 2025

Pedagoški
zavod
Vojvodine

ОПШТИНСКИ ФАКУЛТЕТ
МАЂАРСКОГ ЈАЗИКА
УЧИТЕЉСКИ ФАКУЛТЕТ НА МАЂАРСКОМ НАСТАВНОМ ЈЕЗИКУ У СУБОТИЦИ

Pécsi Tudományegyetem
Kultúratudományi, Pedagógusképző
és Vidékfejlesztési Kar

InterKult 2025

TEMATSKI ZBORNİK

Izabrani radovi sa Jedanaeste međunarodne
naučne konferencije

Interkulturalnost u obrazovanju InterKult 2025
održane 11.10.2025. godine u Novom Sadu

NOVI SAD, 2026

Izdavači

Pedagoški zavod Vojvodine

Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu

Učiteljski fakultet na mađarskom nastavnom jeziku u Subotici,
Univerzitet u Novom Sadu

Fakultet za kulturologiju, obrazovanje nastavnika i ruralni razvoj,
Univerzitet u Pečuju

Za izdavača

Janoš Puškaš

Urednice

dr Danijela Radović

prof. dr Marina Puja Badesku

prof. dr Marina Šimak Spevakova

doc. dr Boglarka Sabo Laki

doc. dr Ana Rimar Simunović

Recenzenti

prof. dr Eva Hoža

prof. dr Dalibor Sokolović

prof. dr Maca Andrejić

Štampa

DOO ZA NOVINSKO-IZDAVAČKU DELATNOST

MAGYAR SZÓ LAPKIADÓ KFT

Novi Sad

ISBN 978-86-83264-01-8

Scientific Committee:

prof. dr. Gábor Prószéky, DSc, ELTE Hungarian Research Centre for Linguistics, Budapest, Hungary

doc. Dr. Zuzana Týrová, Department of Slovak Studies, Faculty of Philosophy, University of Novi Sad, Serbia

dr. Beáta Grabovac, Hungarian Language Teacher Training Faculty, University of Novi Sad, Serbia

dr. Rita Horák, Hungarian Language Teacher Training Faculty, University of Novi Sad, Serbia

emeritus prof. dr. Octavia Nedelcu, Department of Foreign Languages and Literature, University of Bucharest, Romania

prof. dr. Laura Spariosu, Department of Romanian Studies, Faculty of Philosophy, University of Novi Sad, Serbia

prof. PaedDr. Jana Kesselová, Csc., Faculty of Arts, University of Prešov, Slovak Republic

prof. Mgr. Martina Ivanová, PhD., Faculty of Philosophy, University of Prešov, Institute of Linguistics, Slovak Republic

dr. Tomáš Kvoka, The Jagiellonian University, Kraków, Poland

dr. Andonovska Hristina, INALCO - Institut national des langues et civilisations orientales, Paris, France

prof. dr. Oksana Timko Đitko, PhD., Professor, University of Zagreb, Croatia

Kaname Okano, PhD, Associate professor, Kobe City University of Foreign Studies, Japan

prof. dr. Daniel-Sorin Vintila, University of Regensburg, Germany

doc. Mgr. Marián Sloboda, Ph.D., Institute of Ethnology and Central European and Balkan Studies, Faculty of Arts, Charles University, Prague, Czech Republic

doc. dr. Minerva Trailović-Kondan, Department of Romanian Studies, Faculty of Philology, University of Belgrade, Serbia

Organizing Committee:

János Puskás, Pedagogical Institute of Vojvodina, Novi Sad, Serbia

Csongor Kasza, Pedagogical Institute of Vojvodina, Novi Sad, Serbia

Žužana Mezei, Pedagogical Institute of Vojvodina, Novi Sad, Serbia

Aranka Horváth, Pedagogical Institute of Vojvodina, Novi Sad, Serbia

Slobodan Borđoški, Pedagogical Institute of Vojvodina, Novi Sad, Serbia

Georgeta Uca, Pedagogical Institute of Vojvodina, Novi Sad, Serbia

msc. Ágota Varga-Faragó, Pedagogical Institute of Vojvodina, Novi Sad, Serbia

dr. Beáta Grabovac, Hungarian Language Teacher Training Faculty, University of Novi Sad, Serbia

dr. Rita Horák, Hungarian Language Teacher Training Faculty, University of Novi Sad, Serbia

Iris Stantić Miljački, Croatian National Council, Serbia

Reviewers:

Aleksandar Mudri, Anna Makišová, Aniko Novak, Biljana Radić Bojanić, Boris Michalík, Boris Stojkovski, Dávid Dziak, Erika Bence, Hargita Horvat Futo, Julija Dragojlović, Kristina Kovač, Laura Spariosu, Lidija Čolević, Ljudmila Popović, Martin Braxatoris, Michal Harpán, Miron Pukan, Norbert Đuriš, Oktavia Nedelku, Rita Horak, Stanislava Spáčilová, Stefana Paunović Rodić, Zdenka Kumorová, Zoroslav Spevak, Zuzana Čížiková, Žolt Namestovski, Adam Svetlík, Miroslav Dudok, Ana Lehocki-Samardžić, Edita Andrić, Monica Huțanu, Anca-Maria Bercaru.

РЕЧИ УРЕДНИЦА

Овај једанаести по реду зборник ИнтерКулт 2025 који садржи радове представљене на Једанаестој међународној конференцији Интеркултуралност у образовању која је одржана 11. октобра 2025. године у Новом Саду, потврђује одрживост живљења међу различитим културама и језицима у мултикултуралној и мултијезичкој Војводини.

Конференција, као и свих претходних година, има за циљ представљање радова који се баве свеприсутним и поноса и поштовања вредним феноменом интеркултуралности који традиционално на овим просторима надилази пуку мултикултуралност и превазилази је у свим сферама како јавног тако и приватног живота.

У Зборнику су објављени радови стручњака из области интеркултуралности на званичним језицима који се користе у Аутономној покрајини Војводини (српском, мађарском, словачком, румунском и русинском) са сажетком на енглеском језику који може иницирати интересовање за овдашњу интеркултуралност ширем научном аудиторијуму.

Осим радова који су пленарно представљени на мађарском, русинском и румунском језику, Зборник садржи и радове који се баве представом интеркултуралности у књижевности, језичким манифестацијама интеркултуралности, као и одјецима интеркултуралности на образовање, а нарочито на изучавање страних језика и култура који они са собом носе. Такође, у Зборнику су и радови који описују историјско мењање у односу на интеркултурализам као и савремену примену интеркултуралности на друштвеним мрежама или њен однос са вештачком интелигенцијом.

Педагошки завод Војводине, заједно са организационим и програмским одбором, и уређивачким тимом, као и Филозофским факултетом Универзитета у Новом Саду, Учитељским факултетом на мађарском наставном језику у Суботици, и Факултетом за културологију, образовање наставника и рурални развој, Универзитета у Печују, захваљује

свима који су својим радовима, учешћем у рецензирању, као и онима који су учествовали у организацији и раду конференције, и ове године допринели развојном процесу изучавања интеркултуралности и примени наученог у свакодневном животу не бисмо ли га учинили испуњенијим и сврсисходнијим.

УРЕДНИЦЕ

У Новом Саду, март 2026. године

CUVÂNTUL REDACTOARELOR

Cel de-al unsprezecelea compendiu *InterKult 2025*, care cuprinde lucrările prezentate la cea de-a XI-a Conferință internațională „Interculturalitatea în învățământ”, desfășurată, la data de 11 octombrie 2025 la Novi Sad, confirmă menținerea bunei conviețuirii a diferitor culturi și limbi în Voivodina multiculturală și multilingvă.

Conferința, precum în anii precedenți, are ca obiectiv prezentarea lucrărilor care abordează fenomenul omniprezent al interculturalității, demn de mândrie și respect, care în acest spațiu depășește în mod tradițional multiculturalitatea și o implementează în toate sferele vieții, publice și private.

Compendiul cuprinde lucrările publicate ale specialiștilor pe care îi preocupă interculturalitatea, scrise în limbile oficiale din Provincia Autonomă Voivodina (sârbă, maghiară, slovacă, română și ruteană), însoțite de rezumate în limba engleză, care pot stimula interesul unui public științific mai larg pentru interculturalitatea din această regiune.

Pe lângă lucrările prezentate în plenum în limbile maghiară, ruteană și română, Compendiul conține și lucrări care demonstrează prezența interculturalității în literatură, manifestările lingvistice interculturale, precum și influența acestora asupra educației, în special asupra studierii limbilor străine și a culturilor pe care acestea le implică. De asemenea, sunt incluse lucrări care descriu schimbările istorice în raport cu interculturalismul, precum și aplicarea contemporană a interculturalității în rețelele de socializare sau relația acestora cu inteligența artificială.

Institutul Pedagogic al Voivodinei, împreună cu comitetul de organizare și de program, cu echipa editorială, dar și cu Facultatea de Filosofie a Universității din Novi Sad, Facultatea de Învățători cu limba de predare în Limba Maghiară din Subotica și Facultatea de Științe Culturale, Formarea Cadrelor Didactice și Dezvoltare Rurală a Universității din Pécs, își exprimă recunoștința față de toți cei care, prin lucrările lor, prin participarea la procesul de recenzare, celor care s-au implicat în organizarea și desfășurarea conferinței,

celor care au contribuit și anul acesta la dezvoltarea procesului de studiere a interculturalității și la aplicarea cunoștințelor dobândite în viața de zi cu zi, pentru ca să avem un trai mai împlinit și cu mai mult de sens.

REDACTOARELE

SLOVO EDITORIEK

Jedenásty zborník InterKult 2025 obsahuje príspevky prezentované na jedenástej medzinárodnej konferencii Interkultúrnosť vo vzdelávaní, ktorá sa konala 11. októbra 2025 v Novom Sade, potvrdzuje udržateľné spolužitie rôznych kultúr a jazykov v multikultúrnej a viacjazyčnej Vojvodine.

Aj v tomto ročníku bolo cieľom konferencie predstaviť práce venované všadeprítomnému a vzácnemu fenoménu interkultúrnosti, ktorý v tomto priestore tradične presahuje rámec multikulturality a prejavuje sa vo všetkých sférach verejného i súkromného života.

Zborník prináša práce odborníkov z oblasti interkultúrnosti v úradných jazykoch používaných v Autonómnej pokrajine Vojvodine (srbčina, maďarčina, slovenčina, rumunčina a rusínčina), doplnené o resumé v anglickom jazyku, ktoré môže podnietiť záujem širšej vedeckej obce o miestne podoby interkultúrnosti.

Okrem plenárnych príspevkov prednesených v maďarčine, rusínčine a rumunčine zborník obsahuje aj príspevky zamerané na reflexiu interkultúrnosti v literatúre, jej jazykové prejavy, ako aj vplyv na vzdelávanie – najmä na vyučovanie cudzích jazykov a kultúr, ktoré sprostredkujú. Nechýbajú ani práce mapujúce historické premeny prístupov k interkulturalizmu, ako aj jeho súčasné prejavy, napríklad v prostredí sociálnych sietí alebo v kontexte umelej inteligencie.

Pedagogický ústav Vojvodiny spolu s organizačným a programovým výborom, redakčným tímom, ako aj Filozofickou fakultou Univerzity v Novom Sade, Učiteľskou fakultou v maďarskom

vyučovacom jazyku v Subotici a Fakultou kulturológie, prípravy učiteľov a rozvoja vidieka Univerzity v Pécsi vyjadrujú úprimné poďakovanie všetkým, ktorí svojimi príspevkami, recenzentskou činnosťou i aktívnou účasťou na organizácii a priebehu konferencie aj v tomto roku prispeli k rozvoju výskumu interkultúrnosti a k uplatňovaniu získaných poznatkov v každodennom živote – aby bol bohatší a zmysluplnejší.

EDITORKY

A SZERKESZTŐK ELŐSZAVA

A sorban tizenegyedik InterKult 2025 című tanulmánykötet, amely a 2025. október 11-én Újvidéken megrendezett XI. „Interkulturalitás az oktatásban” nemzetközi konferencián bemutatott munkákat tartalmazza, megerősíti a különböző kultúrák és nyelvek együttélésének fenntarthatóságát a multikulturális és többnyelvű Vajdaságban.

A konferencia – a korábbi évekhez hasonlóan – azon tanulmányok bemutatását tűzte ki célul, amelyek az interkulturalitás mindenütt jelenlévő, büszkeségre és tiszteletre méltó jelenségével foglalkoznak. Ez a jelenség térségünkben hagyományosan túlmutat a puszta multikulturalitáson, és azt meghaladva jelenik meg mind a közéletben, mind a magánélet valamennyi területén.

A kötetben az interkulturalitás területének szakértői által írt tanulmányok jelentek meg a Vajdaság Autonóm Tartomány hivatalos nyelvein (szerb, magyar, szlovák, román és ruszin), angol nyelvű összefoglalóval, amely hozzájárulhat ahhoz, hogy a helyi interkulturalitás iránt szélesebb tudományos közönség is érdeklődést mutasson.

A magyar, ruszin és román nyelven plenárisan bemutatott előadások mellett a kötet olyan tanulmányokat is tartalmaz, amelyek az interkulturalitás irodalmi megjelenésével, nyelvi megnyilvánulásával, valamint az oktatásra – különösen az idegen

nyelvek és az általuk közvetített kultúrák tanulására – gyakorolt hatásával foglalkoznak. Emellett helyet kaptak olyan munkák is, amelyek az interkulturalizmus történeti változásait elemzik, illetve az interkulturalitás kortárs megjelenését vizsgálják a közösségi médiában vagy annak kapcsolatát a mesterséges intelligenciával.

A Vajdasági Pedagógiai Intézet – a szervező- és programbizottsággal, a szerkesztőkkel, valamint az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Karával, a szabadkai Magyar Tannyelvű Tanítóképző Karral és a Pécsi Tudományegyetem Kultúratudományi, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Karával együtt – köszönetet mond mindazoknak, akik tanulmányaikkal, lektori munkájukkal, illetve a konferencia szervezésében és lebonyolításában való részvételükkel idén is hozzájárultak az interkulturalitás kutatásának fejlődéséhez, valamint a megszerzett tudás mindennapi életben való alkalmazásához, annak érdekében, hogy életünket teljesebbé és tartalmasabbá tegyünk.

A SZERKESZTŐK

СЛОВА РЕДАКТОРКОХ

Єденести зборник *InterKult 2025*, хтори облапя работи представени на Єденестей медзинародней конференциї „Интеркултуралносц у образованию“, хтора була отримана 11. октобра 2025. року у Новим Садзе, потвердзує отримуюцосц живота медзи розличнима културами и языками у мултикултуралней и мултиязичней Войводини.

Конференция, як и шицких предходних рокох, мала цель презентовац работи хтори ше занїмаю зоз всеприсутним феноменом интеркултуралносци, хтори заслужує пиху и почитованє, а на тих просторох традиційно превозиходзи мултикултуралносц у шицких сферах як явного, так и приватного живота.

У Зборнїку обявени работи фаховцох з обласци интеркултуралносци на службених языкох хтори ше хаснує

у Автономней Покраїни Войводини (сербски, малярски, словацки, румунски и руски), з резимеом на англійским языку хтори може прицагнуц интересоване за тутейшу интеркултуралносц ширшого наукового аудиторіюму.

Окрем роботох хтори були пленарно презентовани на малярским, руским и румунским языку, у Зборніку ше находза и роботи хтори ше занімаю з представу интеркултуралносци у литератури, язичними манифестациями интеркултуралносци, як и одгукми интеркултуралносци на образоване, а окреме на виучоване странских языкох и культуροх хтори вони зоз собу ноша. Тиж так, у Зборніку и роботи хтори описую историйне мяняне у одношеню на интеркултурализем, як и сучасне применёване интеркултуралносци на дружтвених мрежах або ей одношене зоз штучну интелигенцію.

Педагогийни завод Войводини, ведно з организацийним и програмским одбором и ушорйовацким тимом, як и Филозофским факултетом Универзиту у Новим Садзе, Учительским факултетом з малярским наставним языком у Суботици и Факултетом за культурологию, образоване наставнікох и рурални розвой Универзиту у Печую, дзекуе шицким хтори зоз своїма роботами, участвованьом у рецензованю, як и гевтим хтори участвовали у організації и роботи конференції, и того року допринесли розвойному процесу виучованя интеркултуралносци и применёваню наученого у каждодньовим живоце хтори на таки способ може буц выполненши.

РЕДАКТОРКИ

SADRŽAJ

РЕЧИ УРЕДНИЦА / CUVÂNTUL REDACTOARELOR / SLOVO EDITORIEK / A SZERKESZTŐK ELŐSZAVA / СЛОВА РЕДАКТОРКОХ	7
DUȘICA RISTIN - Adaptarea interculturală din Banat și reflectarea sa în domeniul educației școlare în limba maternă.....	19
ДЮРА ГАРДИ - Историографска анализа развоју рускеј заедници и еј специфичносцох на мапи мултикултуралносци Войводини	37
OSZKÓ BEATRIX – Rokon Ilonka, avagy interkulturalitás egy Facebook-közösségben	59
VLADISLAVA GORDIĆ PETKOVIĆ - Naracija nepredvidljivog u književnosti i kulturi: teme bolesti i lečenja u prozi Slavenke Drakulić	79
МАРИО ЛИГУОРИ - Прилог о једном од главних митова фашизма	93
АЛЕКСАНДРА БРЕУ - Интеркултуралност у настави немачког језика са елементима националне културе	109
АЛЕКСАНДРА ДЕЈАНОВИЋ - Ми и други, однос ликова у драмским текстовима Ирине Харди Ковачевић	133
BORKA MALČIĆ & STANISLAVA MARIĆ JURIŠIN - Interkulturalna kompetencija nastavnika – izazov profesionalnog razvoja	153
KATALIN HEGEDŰS & KARMELKA BARIĆ - Kulturno- materijalne posledice kolonizacije tokom vladavine Josifa II	171

DRAGANA FRANCIŠKOVIĆ & LIDIJA NERANDŽIĆ ČANDA - Interkulturalnost u „Prokletoj avliji“	195
MINERVA TRAJLOVIĆ KONDAN & SIMONA POPOV - Calcul lingvistic și identitatea discursivă. Cazul românilor din Voivodina	211
FLORINA-MARIA BĂCILĂ - Cântarea – semnificații conceptuale în poezia lui Traian Dorz	231
АНА РИМАР СИМУНОВИЧ - Дом як простор (не)сигурносци у творчосци Агнети Бучко Папгаргаї и Намика Кабила	249
ZUZANA ČÍŽIKOVÁ - Recepția životu a diela Janka Šafárika (1814 – 1876) v českom a slovenskom kultúrnom prostredí	267
PETER GREGORIČ - Afektívny prístup vo vyučovaní slovenčiny ako cudzieho jazyka	285
MARÍNA ŠIMÁKOVÁ SPEVÁKOVÁ & JANA DOMONIOVÁ - Ekokritická interpretácia vybraných literárnych textov zaradených do čítaniek pre základné a stredné školy vo Vojvodine	303
JASNA UHLÁRIKOVÁ & ANNA MAKIŠOVÁ - Výsledky výskumu novosadských lingvistov na projekte SKLA: lexikálna a zvuková rovina	319
MARIÁN GLADIŠ - Interkultúrnosť a vplyv médií na príklade televízneho magazínu „Kvarteto“	337
ANA MARIĆ - Slovenská prekladová próza v srbskom kontexte	357

DANIELA MARČOKOVÁ & ANNA MARGARÉTA LAČOKOVÁ - Zo slovenskej vojvodinskej tlače o srbských pravoslávnych farároch v Kysáči v prvej polovici 20. storočia ..	381
BEKE OTTÓ & SZÚTS ZOLTÁN – Konstrakta tanító avatárjai. Mesterséges intelligencia és virtualizáció	401
PAPP ZOLTÁN & KOVÁCS ELVIRA – A mesterséges intelligencia szerepe az inkluzív és interkulturális szakoktatásban	419
SZABÓ LAKI BOGLÁRKA – Magyar anyanyelvi beszélők szerb megnyilatkozásainak jellemzői a kérés pragmatikájának tükrében	441
TÓTH ÁGOTA – A képlékenység poétikái. Liminalitás és interkulturalitás Sepsi László és Veres Attila prózájában	461

ADAPTAREA INTERCULTURALĂ DIN BANAT ȘI REFLECTAREA SA ÎN DOMENIUL EDUCAȚIEI ȘCOLARE ÎN LIMBA MATERNĂ

Dușica Ristin

Faculty of Foreign Languages and Literatures,
University of Bucharest, Romania
dusita.ristin@lils.unibuc.ro

Narațiunile cu care vom ilustra modelul de interculturalitate pe care îl propunem spre dezbateră în prezentarea noastră pornește de la documentările de teren întreprinse la locuitorii de etnie sârbă, germană și română din mediul rural al Banatului românesc, un spațiu al pluralității etnice, folclorice, lingvistice și culturale, în ansamblu. Acest mediu etnic, cultural și lingvistic eterogen a favorizat atât plurilingvismul vorbitorilor culti, cât și pe cel al celor obișnuiți, în care achiziționarea limbii alogene se face de obicei în condiții neorganizate, în mod involuntar, în cadrul comunității. În perioada modernă și contemporană la care ne raportăm din secolele XIX-XX, de dezvoltare culturală sau, dimpotrivă, de criză adâncă socială, ca o consecință a celui de-Al Doilea Război Mondial, familia, școala și biserica sunt trei elemente care cultivă valorile umane fundamentale precum solidaritatea cu ceilalți, partea noastră de omenie, încrederea în virtuțile creștine, precum respectul și aprecierea reperelor culturale ce caracterizează fiecare colectivitate în parte. În analiza noastră, vom demonstra că școala valorifică în mod critic, selectiv acea identitate moștenită în familie și în cercul nostru restrâns de prieteni, educația publică având rolul de a modela comportamente, o seamă de trăsături, deprinderi, reprezentări, judecăți și prejudecăți determinate de contextul geografic și istoric în care trăim sau la care ne raportăm constant.

Cuvinte-cheie: identitate culturală multiplă, Banat, școală, sârbi, germani, români.

In this paper, the narratives that illustrate the model of cross-cultural relations we are going to debate start from our own field documentation undertaken among the inhabitants of Serbian, German and Romanian ethnicity in the rural area of Romanian Banat, a space of ethnic, folkloric, linguistic and cultural plurality, as a whole. This heterogeneous ethnic and linguistic environment has favored both the multilingualism of educated speakers, but also of the ordinary ones, in which the acquisition of the foreign language is usually done in an unorganized environment, involuntarily, within the community. During the modern and contemporary period of time of the XIXth and XXth centuries, of

cultural development or, on the contrary, of a deep social crisis generated by the consequences of the WW II we refer in our paper, family, school and church are three elements that cultivate fundamental human values such as the solidarity with the others, the values that we cherish, the trust in Christian virtues, as well as the respect and appreciation for the cultural landmarks that characterize each community in particular. Through the analysis, we shall demonstrate that school critically and selectively valorizes that identity inherited in the family and in our small circle of friends, public education having the role of shaping behaviors, a number of traits, habits, representations, judgments and prejudices determined by the geographical and historical context in which we live or to which we constantly relate.

Keywords: multiple cultural identity, Banat, school, Serbians, Germans, Romanians

În prezentarea noastră vom porni de la ideea că interculturalitatea presupune în primul rând acceptarea culturii altor semeni, apreciind diferența, dar sesizând în același timp și ceea ce este comun, relevant și valoros, și vom urmări importanța acestui concept pentru structura de mozaic etnic și religios a Banatului, o regiune istorică prin excelență multiculturală situată între Mureș, Tisa, Dunăre și Carpați, cu totul specială, prin identitatea ei spirituală și culturală complexă și, de multe ori, paradoxală.

Narațiunile cu care vom ilustra *modelul de interculturalitate* pe care îl propunem spre dezbatere în prezentarea noastră au ca sursă concretă documentările de teren întreprinse de noi la locuitorii de etnie sârbă, germană și română din mediul rural al Banatului din partea de nord a câmpiei bănățene, de pe Valea Mureșului Inferior, din România. Mediul etnic și lingvistic eterogen de aici a favorizat atât *plurilingvismul* vorbitorilor culți, cât și al celor obișnuiți, în care achiziționarea limbii alogene se face de obicei în condiții neorganizate, în mod involuntar, în cadrul comunității. Aici *familia, școala și biserica* sunt trei elemente care cultivă valorile umane fundamentale precum *solidaritatea cu Ceilalti*, partea noastră de omenie, nevoia de a fi buni, generoși și de a dăruii sau de a face un bine, încrederea în virtuțile creștine, precum respectul și aprecierea reperelor culturale ce caracterizează fiecare colectivitate în parte. Aceste lucruri pot avea implicații sociale mai largi care relevă, la nivelul acțiunilor concrete, dialogul în care *familia și școala* se

intersectează cu *societatea* pe axele fundamentale ale existenței. În cazul nostru, **școala** valorifică în mod critic și selectiv acea *identitate* moștenită în familie și în cercul nostru restrâns de prieteni, educația publică având rolul de a modela comportamente, o seamă de trăsături, deprinderi, reprezentări, judecăți și prejudecăți determinate de contextul geografic și istoric în care trăim sau la care ne raportăm constant.

Conviețuirea *cu ceilalți într-un spațiu multicultural și plurilingvistic poate defini* formarea colectivă și individuală a identităților, iar interferența spirituală are ca rezultat deprinderea unor valori morale stabile, valori ce pot sta la baza oricărui proces *de înțelegere și acceptare a alterității*. După cum sublinia profesorul **Victor Neumann** de la Universitatea de Vest din Timișoara, „... rădăcinile comunitare și lingvistice multiple ale majorității unui oraș sau regiuni sugerează existența identității plurale a fiecărei persoane. Viața segmentelor sociale reprezentative care se bazează pe asumarea tradițiilor culturale diverse (situație în care este posibil să se lase atrasă majoritatea locuitorilor unui spațiu) indică existența *identității culturale multiple*, iar exemplul cel mai des întâlnit este acela care arată asumarea setului de valori autogenerat prin fuziunea câtorva elemente particulare” (Neumann 2005, 210).

Specificul cultural regional „îndreptățit la existență” despre care vorbea **Virgil Nemoianu**, un alt mare teoretician literar, de data aceasta, și el cu origini bănățene, reprezintă o realitate incontestabilă, în stare „să adauge încă o nuanță emoțiilor noastre culturale” (Nemoianu 1971, 21). Din punctul său de vedere, spiritul național se regăsește și el în această „variantă imperfectă și mai reală” regională, bănățeană sau oltenească, de pildă, mai puțin abstractă, mai puțin dedusă și mai concretă și se manifestă mai cu seamă la nivel folcloric, în artele decorative și în muzică și într-o anumită măsură și în poezia și arhitectura regională (*ibidem*, 23). Prin urmare, este sesizabilă astfel în acest cadru această importantă contrapondere la puternica tendința de uniformizare globalizatoare și care are menirea „să conserve și să lărgescă sfera personalității, a diversității, a diferențialului” (*ibidem*, 24).

Domeniul istoriei, cât și acela al expresivității, din relatările subiecților noștri, se apropie foarte mult, dar se și intersectează, *identitatea narativă* derivând din interacțiunea lumii discursului povestitorului cu lumea receptorului. Universul mărturisitor din discurs apare ca un orizont al unor experiențe, iar universul receptorului apare ca un orizont de efecte, de lumi care iau naștere ca urmare a acțiunii reale a „deschiderii contextului“ determinat emoțional și simbolic.

După cum precizează în studiile sale **Rodica Zafiu**, profesoară a Facultății de Litere din București și membru corespondent al Academiei Române, relatările orale pot constitui și o sursă pentru alcătuirea unei *istorii narative*, dinamice și concrete a contactelor și a diversității lingvistice. Astfel de materiale documentare sunt demne de luat în seamă și din punct de vedere lingvistic, prin numeroasele lor mărturii despre fenomenele de *bilingvism* sau de *plurilingvism* și sunt relevante în ceea ce privește cunoașterea mai multor limbi într-un spațiu al diversității culturale, demonstrând utilizarea și valorizarea acestora, precum și acea relevantă *identitate prin limbaj* (Zafiu 2000).

Pentru sistematizarea reperelor noastre teoretice din această lucrare, ne vom raporta și la opiniile unui foarte cunoscut specialist în domeniul studiilor interculturale, născut la Timișoara, profesorul **Mihai Spăriosu** (1944-2021), cercetător și fost director al Departamentului de Literatură comparată și Studii interculturale din cadrul Universității din Georgia (SUA). Fondatorul domeniului de *management al cunoașterii interculturale*, profesorul Mihai Spăriosu a avut contribuții importante în domeniul filozofiei și istoriei culturii, al teoriilor mai complexe asupra relațiilor interetnice, unde urmărește studierea a cinci noțiuni cheie din gândirea occidentală, acelea de *mimesis*, *joc*, *exil*, *utopie* și *liminaritate* (Spăriosu 2014a, 17). Conceptul central căruia sunt subordonate noțiunile enumerate anterior este acela desemnat de *voința de putere* și, **în acest cadru, Mihai Spăriosu arată că noțiunea de liminaritate** oferă individului prilejul de a ieși de sub influența sau din atracția voinței de putere și de a adopta o mentalitate *orientată spre pace* (Spăriosu 2014b, 67).

Ce presupune adoptarea unei astfel de atitudini *liminare*, exercitată în afara ideologiilor dominante din diferite perioade ale istoriei? În esență, aceasta nu aparține niciunei ideologii ci se apropie, mai curând, de ceea ce s-a numit „înțelepciunea perenă”, veche de mii de ani, și care iese din când în când la lumină, încă din perioada antică, de dinaintea de Hristos (sec. VIII-II î. H.), de pildă, în spațiul grecesc, asiatic (China, India) și în cel din Orientul Mijlociu (Mesopotamia, Persia). Această străveche învățătură are o „Regulă de aur”, consemnată și de înțelepciunea populară românească sub forma zicalei „Ce ție nu-ți place, altuia nu-i face”, care este prezentă din cele mai vechi timpuri în toate marile și micile culturi. Au fost date exemple asemănătoare precum: „Niciun om să nu-i facă altuia ceva ce i-ar repugna sieși”, din poemul epic indian *Mahabharata*, în cultura chineză, Confucius se exprima în mod similar: „Ceea ce nu vrei să ți se întâmple, nu face altora”. Rabinul Hillel sfătuia: „Ce ție nu-ți place, nu fă aproapelui tău”, iar Iisus spunea: „Iubește-ți aproapele ca pe tine însuși” (*ibidem*, 74).

Această *Regulă de aur* foarte simplă reprezintă „partea de omenie” menționată la începutul lucrării noastre și înseamnă „generozitate, bunăvoință, înțelegere, iubire și grijă față de semenii, precum și cultivarea păcii, în loc de invidie, competiție, conflict, violență, egoism interes de sine materialist” (*M. Spăriosu*). Am putea spune că această jovialitate pacifistă a toleranței exprimată în filosofia ludic-irenică a lui Mihai Spăriosu ar putea schimba în mod categoric mersul omenirii, cu condiția unui uriaș efort cerebral al omului de inhibare a tuturor reflexelor, automatismelor, agresivității și violenței ereditare, în condițiile ecosistemului uman actual și a extremismului ideologic al mediocrității intelectuale dominante a societății noastre moderne. În acest sens, se poate sublinia faptul că este evidentă în acest caz necesitatea unui program educațional, unde școală și învățatura au un rol primordial și o valoare supremă, căci, după spusele unui alt înțelept de data aceasta din literatura sanscrită, poet și dramaturg din secolul al VIII-lea, „Învățătura e o perlă, o avere mare, pe care rudele n-o pot împărți între ele, nici hoții fura, și care nu se împuținează prin dăruire” (*Bhavabhūti*).

Plasată în acest cadru teoretic, lucrarea noastră rezumă una din preocupările noastre, *așa cum am spus și la început, de consemnare* a istoriei orale a comunităților de sârbi, șvabi și români de pe Valea Mureșului Inferior din Banatul românesc, *în localitățile din județele Arad și Timiș, precum Periam, Satu Mare, Sâmpetru German, Sâmpetru Mare și Variaș*, o arie geografică unde în trecut șvabii, de pildă, au putut fi consemnați într-un număr apreciabil, situație care astăzi s-a schimbat radical prin exodul masiv al populației de origine germană, de după 1989. Situația etniei sârbe nu este nici ea cu mult mai bună și se datorează în primul rând strămutării succesive a majorității sârbilor în zonele urbane, la Timișoara și Arad, orașe aflate la o distanță aproximativ egală de această zonă, de aproximativ 40 de kilometri, și a asimilării treptate a acestora *în mediul rural* de către populația majoritară românească.

Din cercetarea noastră de teren am selectat, la început, o relatare referitoare la unul dintre punctele de referință specifice din istoria comunitară culturală a șvabilor de după cel de-Al Doilea Război Mondial, la *școală*, care a constituit principalul mijloc de educație și de extindere a științei de carte, de „luminare a oamenilor” din această zonă, pentru un trai mai bun. Pe de altă parte, pentru exemplificarea gravelor crize care au afectat în mod esențial viața personală, familială și comunitară a locuitorilor bănățeni de la mijlocul secolului XX, ne-am oprit la o convorbire referitoare la deportarea în Bărăgan a sârbilor, germanilor și a altor naționalități, a românilor bănățeni și a refugiaților basarabeni și bucovineni de aici, din iunie 1951.

Toate aceste lucruri luate în ordine am încercat să le surprindem în convorbirea în limba română cu două surori de etnie germană de 72 de ani și, respectiv, 71, în 2012, anul primei noastre documentări, consemnată în localitatea Periam, din județul Timiș:

D: Și la școală, ați avut școală?

M: Am avut, de la clasa întâia. Da' n-am avut scaune... O fost scaune roata, și fieștecare o avut caietu'. Nu caietu', o fost „Tafel”, cum se zice?

E: Täbliță...

M: Täbliță. Pe täbliță, cu burete am șters. Da' n-am avut mai avut scaune¹, nemții n-or mai avut nimica, decât scaune roata.

E: Tot s-o luat.

D: După '45. Și dvs. ați fost la școală...

M: Până în '45. Eu în '40 m-am născut și la 8 ani am fost în clasa întâia. Asta o fost în '48 deja. Și n-am avut...

D: În clasă numai scaune. Și învățător, învățătoare?...

M: Învățătoare o fost prima dată Weisschrult, Mayer, de la Totina, și atunci Schipper.

D: Și câți copii erați în clasă?

M: Am fost, am fost copii...

E: Am fost copii mulți...

M: Chiar mulți, și în anul meu '40, unșpe. Pe urmă ne-am dus la Semlac la internat, și unșpe am fost. Noi am fost 10 fete și cu Kondrad, singur băiat.

E: Și Filip, Filipche...

M: Filipche o fost, da' n-o fost până la capăt...

E: No, da' o fost...

M: Am trecut Mureșul, cu barca...

D: Și se făceau 7 ani la școala nemțească...

M: Ea (*gesticulează spre sora ei*) o fost la Sânpetru German. AV-a, și a VI-a și a VII-a.

E: Eu la Sânpetru German, numa' șapte clase s-o făcut atunci. Am putut să merg mai departe, numa', no, ni s-o îmbolnăvit bunica, atunci o trebuit să rămână cineva cu bunica. Și ea (*sora interlocutoarei*), un an n-o făcut. Ea șase o făcut.

M: Eu n-am făcut. Pe tata l-o împușcat... Și atunci mama n-o avut pe cine. Bunica o paralizat-o.

Din punct de vedere al determinărilor contextuale de timp și spațiu, existența germanilor din Banat devine tot mai îngădită și se îngustează treptat într-un spațiu cultural dezintegrat, ce nu mai este în stare să înăbușe dimensiunile și consecințele dezastruoase ale celui de-Al Doilea Război Mondial și ale sistemului social totalitar din a doua jumătate a secolului XX. În anii care au urmat imediat după război, copiii de etnie germană învățau în săli de clasă fără

1 Interlocutoarea se referă, de fapt, la băncile din clasă.

bănci și scriau pe tăblițe de lemn, nu aveau caiete, iar mulți dintre ei duceau dorul părinților pieriți în război sau deportați în lagărele de muncă forțată din Uniunea Sovietică, de creșterea lor ocupându-se în continuare mai ales bunicii și rudele. Articularea simbolică a unei situații în acest caz reprezintă primul nivel al constituirii memoriei colective, de relevare a unei frustrări general umane asociată cu trauma istoriei personale generată de existența social-istorică de la un moment dat. Unul din nivelurile de stratificare a discursului poate fi interpretat și ca o narațiune despre sistemele sociale totalitare, chiar și fără a avea pretenția unei „mărturisiri” istorice.

Și în cazul sârbilor, educația școlară a avut o deosebită importanță, aceasta fiind, cum am mai spus, una din condițiile de păstrare a identității lor etnice. Documentele vremii consemnează, din păcate, o scădere a numărului școlilor sârbești din România, din perioada interbelică și până astăzi, de la 57 la 16 în 1996 (Cerović 2005, 275) și, respectiv, astăzi, cu 6 școli primare sârbești, cu câte un învățător, și 13 școli românești unde sunt și cursuri facultative de limba sârbă ca limbă maternă, o secție de 8 clase la Belobreška, în cadrul școlii cu predare în limba română și Liceul Sârbesc Teoretic „Dositej Obradović” de la Timișoara, unde învață aproximativ 150 de elevi. Numărul elevilor din aceste școli s-a micșorat de la un an la altul. Astfel, dacă în anul școlar 1935/1936 erau 5.975 de elevi, în anul școlar 1945/1946 – 3.442, pentru ca numărul acestora să scadă simțitor în deceniile următoare, în anul școlar 1995/1996 existând 429 de elevi (ibidem: 274), iar în 2024, aproximativ 300 de elevi. În localitatea Satu Mare de pe Valea Mureșului, de pildă, școala sârbească a fost înființată în anul 1771 și documentele vremii consemnează faptul că la 1 februarie 1774 la această școală a fost numit ca învățător Toma Teodorović, care era plătit cu 30 florini și bunuri în natură (6 măji de grâu, 5 de porumb, 2 stânjeni de lemne și 15 căruțe de paie). După 1948, școala cu predare în limba sârbă a funcționat în două clădiri, cu câte două clase cu predare simultană, apoi într-una singură, școala desființându-se în 1987, nemaiaivând elevi (Colta și Sinaci 2013, 360).

Timpul istoric despre care este vorba în relatările subiecților noștri este, după cum am mai subliniat, perioada de după cel de-Al Doilea *Război* Mondial și din a doua jumătate a secolului XX. Tematica spațial-geografică a discursului în cea de-a doua parte a grupajului nostru este de asemenea legată de regiunea Banatului în momentele sale de criză, cu o lume tradițională pe cale de dispariție, de transformare ireversibilă și descompunere a memoriei sale identitare.

Edificatoare pentru înțelegerea situației dramatice a sârbilor, germanilor, dar și a întregii populații din zona Banatului *în zilele* deportării în Bărăgan din iunie 1951 a peste 40000 de persoane (Milin 2003, 19) este următoarea relatare:

Z: Tako je bilo. Došli smo kući, dao je Bog...

D: Da li ste bili tamo u školi?

Z: Da, u prvom, prvi razred sam završila tamo, na rumunskom jeziku. Onda kad smo došli kući u Sampetar, onda sam **pravila/ išla u srpsku školu**, do sedmog razreda, tako je bilo **za/ u** ono vreme...

D: I tamo bila učiteljica...Kako se zvala vaša učiteljica?...

Z: Tamo, u **Baragan (Ac.)**/-u (*L, m, sg*), smo imali jednu učiteljicu, Darija, isto **podignuta/odvedena**, ona je bila negde iz Beregsovo, isto Banaćanka. Pa, **većinom/uglavnom** su bili Banaćani tamo.

D: Da li su bili samo Srbi?

Z: Bili su neki Nemci iz Sampetra. Bili su i Nemci, ne samo Srbi. Mislim, to su bili u više mesta, znaš...neki su bili ovde, onda neki su bili u Bumbakari, tamo mislim da je bila Teta Boja, u Bumbakari. Onda, ne znam, Dudešti Veki, Noj, kako bilo, bilo je više, znaš...To su bili **marfari/ teretni vozovi**, i kako, gde je stao... Šta, došlo naređenje, je stojao vojnik **u vrata (Ac.)/ na ulaznim vratima (L.)**, na drugi dan Dova... I ti koji su trebali da budu **podignuti/ odvedeni, na svaka vrata (Ac.)/ na svakim vratima (L.)** bio je cvet od bagrema...

D:Da?...

Z: Da.

D: Kao znak...

Z: Kao znak, da. I ja se sećam, moja tetka dolazila kod nas, a neke komšije su kazali da nede. Kaže, „Nemoj ići kod tvog oca, stoji vojnik **u vrata (Ac.)/ na vratima (L.)**.” A ona nosila meni mleka, ja sam bila mala. I kad je stigla tamo, ona htela da uđe, kad je videla ona njega, se **poplašila/ uplašila**. On kaže: „Intrați, doamnă, și eu am doi copii...²”. Sa suzama u **oči (G)/ u očima (L)**, ipak, bio je neki **duševan/ dobrodušan** čovek, i **joj je pustio/ dozvolio** da uđe. Bilo je teško, znaš, kako da ti kažem, nekad bilo, sad se pripoveda. Ovi, omladine/-a (N), to ne može niko ni **da veruje/ da zamisle**, šta je bilo... Na taki blag dan... **Taj dan (N)/ Tog dana (G)** u Sampet(a)ru (L), nije ni bilo službe, **ništa / ničega(G)**, jer većina su bili **podignuti/ odvedeni**, iz srpskih sela (G), Sampetar/-a, Saravola/-e, Varjaš/-a, Ketfelj/-a, Semikluš/-a. Ova sela, više Banaćani. Kad su stigli tamo, ja se sećam iz priče **mojeg/ mog(G)** deda i moje majke, da oni, **baštinaši/ starosedeoici** odande šta su bili, znaš, su kazali kako su ovi divlji ljudi!...Svi su bežali, i posle, kad su videli šta znaju ovi ljudi, kakvi su ljudi, mislim, **gospodari/ domaćini**, sve na svoje mesto, onda tedka. Su se sprijateljili...I smo imali sve šta nam treba, onda kad smo došli kući, sve smo manuli i smo došli tu. Tu je bio drugi **jad!/ Tu su bile druge nevolje!** Znaš, što su uzeli, kuće, što su ušli u kuće, nisu hteli da izadju napolje, teškoće...

După cum bine se știe, contactul dintre limbi poate avea implicații de suprafață sau poate denumi un proces de durată și care este rezultatul unor fenomene extralingvistice, precum conviețuirea vremelnică sau îndelungată pe același teritoriu a vorbitorilor unor idiomuri diferite. Evocarea experiențelor tragice prin *monologuri narrative* sau printr-un dialog de tip *conversație*, cu o interacțiune comunicatională între toți actanții, ne furnizează elemente importante din punct de vedere al analizei discursului, acestea reprezintă înregistrări orale ale povestirilor unor persoane de vârste diferite (între 65 și 72 de ani), în care se pot urmări mărcile articulării discursive, indiciile de implicare afectivă, strategiile impersonalizării sau ale aproximării, trăsăturile oralității realizate

---

2 „Uđite, gospođo, i ja imam dvoje dece...” (traducerea noastră în limba sârbă).

prin suspensii, repetiții, sintaxă simplificată, coerența discursului, discontinuitățile sale. Trăsăturile fonetice, morfologice și lexico-semantice ale limbii române sau cele dialectale ale graiului bănățean din vorbirea interlocutoarelor noastre, precum și cele ale limbii sârbe, pentru înregistrările realizate în această limbă sunt, de asemenea, relevante în acest sens.

La vorbitorii de limbă sârbă se remarcă tendința de „modelarea” ritmică a limbii după tiparele limbii române, astfel încât putem identifica preluări directe de tipul *marfar*, *baștinași*, *gospodar*, *iad*, calcuri lexicale și frazeologice de tipul *duševan čovek*, **pentru „om cu suflet”**, *podignut*, *-a*, pentru „ridicat, -ă (de la casa lui/ei)” sau *sam pravila srpsku školu* (după modelul românesc „am făcut școala sârbească”), în loc de *išla sam u srpsku školu* („am mers la școala sârbească”) ș. a. Aceste interferențe se manifestă nu numai în lexic, în dialogurile în limba sârbă se poate observa și o absență a raporturilor cazuale din limba sârbă literară și instituirea unei alte structuri flexionare, „dialectale”.

În înregistrările noastre, cu rezonanțe profund umane este, de asemenea, sublinierea, de exemplu, a comportamentului soldatului pus să păzească într-o seară de Rusalii din 1951 la poarta familiei care urma să fie deportată în Bărăgan și gestul său de bunăvoință de a permite femeii care aducea lapte pentru un copil să intre în casă, spunându-i, cu lacrimi în ochi „Intrați, doamnă, și eu am doi copii...”. Este un gest care-l departajează pe cel în cauză, pe soldat, de categoria căruia el îi aparține și-i remarcă astfel și comportamentul atipic, nefiind deloc de neglijat faptul că studiile consemnează că autoritățile comuniste din România au mobilizat pentru începerea operațiunilor de deportare din 18/19 iunie 1951 aproximativ 22000 de milițieni, grăniceri, soldați și ofițeri (Milin 2003, 10).

Printr-un limbaj al terorii se reușește divizarea, cel puțin temporară, și coruperea prin ideologizare a conștiinței umane (Vultur 1997, 32), cu implicații directe asupra raporturilor interumane, care, treptat, revin totuși la formele normale și firești de afirmare a binelui obștesc, înțeles ca principiu care este situat la limita superioară a existenței umane, de unde se desprinde

frumusețea și rodnicia morală a omeniei: „Kad su stigli tamo, ja se sećam iz priče **mojeg/ mog(G)** deda i moje majke, da oni, baštinaši/ starosedeooci odande šta su bili, znaš, su kazali kako su ovi divlji ljudi!...Svi su bežali, i posle, kad su videli šta znaju ovi ljudi, kakvi su ljudi, mislim, gospodari/ domaćini, sve na svoje mesto, onda tedka. Su se sprijateljili.” (Când au ajuns acolo, eu mi-aduc aminte din poveștile bunicului și ale bunicii mele, că ei, băștinașii care erau de acolo, știi, spuneau că sunt oameni sălbatici!... Se fereau/ (fugeau de ei), și apoi, când au văzut ce știu să facă acești oameni, ce fel de oameni sunt, vreau să spun, gospodari, totul era la locul lui, abia atunci...s-au împrietenit...).

Revenirea permanentă a unor imagini derutante la prima vedere din discursul narativ confirmă și sprijină totodată înțelesuri adânci care se descifrează prin asocieri, fiecare dintre aceste imagini având semnificații simbolice. Sunt înșiruirii de asociații care dobândesc o relevanță proprie, precum: omul care lucrează la orezăriile din Bărăgan - bănaștenii cu domiciliu obligatoriu, la lucrările agricole din întinderea Bărăganului; omul înconjurat de milițieni și soldați – o trimitere la limitarea libertății; oamenii abandonati *fără apă și adăpost sub cerul liber în Bărăgan – oameni fără mormânt; distrugerea căminului, a casei – drama existențială determinată de distrugerea căminului unui om în secolul al douăzecilea, care devine implicit o parte a trăirilor istorice, psihice și ontologice ale întregii umanități.*

Și în cazul sârbilor, educația școlară a avut o deosebită importanță, aceasta fiind, cum am mai spus, una din condițiile de păstrare a identității lor etnice. Până în preajma Primului Război Mondial, sistemul școlar din Banat a parcurs traseul de dezvoltare de la un sistem bisericesc (1790-1810), către unul laic. Pe parcursul acestei evoluții, la sârbi un rol important l-a avut nobilimea, iar mai târziu burghezia, noua pătură socială cu o pondere mai mare la orașe. Dezvoltarea sistemului școlar a facilitat în continuare și interferența culturilor din Banat, o mare atenție s-a acordat învățătorilor, aceștia având cea mai mare responsabilitate în ceea ce privește educația, dar și alfabetizarea și ridicarea nivelului cultural general al populației.

Unul dintre reprezentanții de seamă din rândul etniei sârbe care a avut un rol hotărâtor în organizarea și propășirea școlilor sârbești și românești din Monarhia Habsburgică, mai ales în ceea ce privește înființarea la începutul secolului al XIX-lea, în 1812, a preparandiilor de la Arad și Szentendre/Sentandrei, primele școli pentru pregătirea învățătorilor pentru populația românească și pentru cea sârbească, a fost cunoscutul cărturar **Uroš Nestorović** (1765-1825). Activitatea acestuia în domeniul educației își are începuturile în perioada domniei lui Iosif al II-lea (1765-1790), în timpul în care păturile dezvoltate ale burgheziei sârbești și românești și partea receptivă a nobilimii austriece au fost animate de ideile iluministe, iar țelurile principale în acest sens, printre altele, urmăreau diminuarea sentimentelor religioase exagerate din epoca feudală prin limitarea forței ierarhiei ecleziastice ortodoxe de la Karlovac, iar pe de altă parte, prin înființarea școlilor și alcătuirea manualelor destinate tineretului școlar în limbile naționalităților. Nemulțumit de realizările ierarhiei bisericești ortodoxe din Mitropolia de la Karlovac în plan educațional, în această perioadă de reformare a vieții publice, guvernul de la Viena decide să încredințeze activitatea legată de luminarea poporului unei persoane laice cu calități organizatorice verificate, fidelă Casei de Habsburg, alegându-l în acest scop pe Uroš Nestorović, un sârb de la Buda, consilier al Cancelariei aulice ungare (Cerović 2005, 165). Acestuia i se acordă astfel titlul de inspector principal al tuturor școlilor ortodoxe din Monarhie și i se dă ca sarcina să efectueze o inspecție temeinică a acestora și să alcătuiască un plan detaliat pentru dezvoltarea lor multilaterală (*ibidem*).

În planurile lui Nestorović, unul dintre locurile centrale îl ocupă învățătorii, modul lor de pregătire, drepturile și îndatoririle, raportul lor față de elevi și reprezentanții autorităților etc. După el, învățătorii trebuie să acorde cea mai mare grijă unei pregătiri a elevilor la disciplinele științifice și să le dezvolte simțul pentru frumos, politețe și dreptate, în exercitarea meseriei nobile de învățător fiind nevoie, prin urmare, de un amestec special de cunoștințe temeinice, de priceperi, de vocație și de dedicație.

La 5 februarie 1811, Uroš Nestorović avea să prezinte o cerere pentru înființarea preparandiilor, iar prin decretul imperial din 7 mai a aceluiași an i s-a cerut să elaboreze un plan detaliat privind organizarea școlilor de învățători pentru sârbi și români. În baza înțelegerii cu consilierul guvernului, Nestorović a prezentat împăratului Francisc I la 6 iunie 1811 un plan detaliat al școlilor normale, în care se spunea că sarcina pe care trebuie s-o îndeplinească aceste școli consta în pregătirea unor tineri dascăli, oameni cumpătați și raționali, cinstiți și cetățeni fideli împăratului și patriei. Prin angajarea personală a lui Nestorović, pentru Preparandia sârbească din Szentendre (mutată la Sombor din 1816) s-a asigurat clădirea școlii cu încăperile necesare, iar o mare parte din cheltuielile acesteia a fost suportată de obștea de aici, același lucru realizându-se și în cazul școlii românești de la Arad (*ibidem*, 167).

Modernizarea rețelei școlare din Banat de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea s-a făcut din necesitatea ridicării în continuare a nivelului de instruire și, pe fondul dezvoltării economice, din nevoia de specialiști în diverse domenii. Cu excepția studiilor universitare, sistemul de învățământ putea să satisfacă necesitățile locale, de la învățământul primar al copiilor țăranilor până la pretențiile intelectualilor. ***În istoria spațiului bănățean de câmpie, unde a avut loc documentarea noastră, se consemnează în această perioadă, de asemenea, un însemnat progres economic, cea mai intensă dezvoltare a căilor de comunicație și o pronunțată diversificare în sfera producției, unde existau așezări cu un număr mare de locuitori și gospodării familiale mai înstărite, un context ce a determinat și un interes major pentru însușirea științei de carte (Munteanu 2014, 200).*** Dacă ne referim la populația cu vârsta de peste 6 ani, care era cuprinsă în procesul obligatoriu de instruire, constatăm că existau unități teritorial administrative în spațiul câmpiei bănățene unde în jur de 60 % din locuitorii cu vârsta de peste 6 ani erau știutori de carte. Astfel, ponderea acestora în ansamblu în această zonă se ridică, în anul 1910, la: 62,2% la Periam, 58,2% la Sânnicolaul Mare și 61,7% la Jimbolia (*ibidem*, 209).

Progresul general al procesului de învățământ în Banatul istoric în perioada modernă a fost important și de necontestat, iar la realizarea lui au concurat o serie de factori obiectivi și subiectivi. A existat o reală preocupare pentru dezvoltarea rețelei școlare și pregătirea cadrelor didactice, pentru integrarea copiilor de vârstă școlară în procesul de învățământ și ameliorarea frecvenței elevilor și limitarea analfabetismului. Aspectele pozitive din această activitate cu profunde implicații sociale, așa cum am încercat să arătăm în lucrarea noastră, au generat o anumită prosperitate culturală, conturarea în mentalul colectiv a unor repere superioare în care se regăsesc atât tezaurul cultural moștenit, precum și un mod mai complex de existență, adecvat ritmurilor vieții moderne. În acest cadru, educația în limba maternă, fie că este vorba astăzi despre limba sârbă sau germană în Banatul românesc sau despre limba română în Banatul sârbesc, este menită să contribuie prin aspectul ei specific, la nuanțarea diversității culturale din această regiune, dar care, după cum o demonstrează statisticile și simpla documentare de teren, cunoaște o involuție/decădere constantă, ce poate fi înțeleasă dacă o raportăm la schimbările și la noua configurație etnică a acestei zone, începând din a doua jumătate a secolului XX și până în zilele noastre.

Ca o remarcă la dialogurile înregistrate în documentarea noastră, o să mai spunem că fiecare text prezentat are o legătură culturală cu alteritatea și tinde, prin natura lucrurilor, spre deschidere. În acest fel, își pierde forma circulară mergând în pas cu timpul, iar încheierea narațiunii nu trebuie să semnifice și sfârșitul acesteia. Desființarea distanței dintre povestitor și receptor prin acest discurs cu rol compensatoriu poate duce la o egalitate a partenerilor de conversație și la armonizarea și identificarea acestora într-o simbioză unitară. Diagrama comunicării narative este privită ca un anumit proces creator, de interacțiune, de *apropiere de Celălalt*, în care poate fi deslușit nucleul realității faptice, pe de o parte, și pe de altă parte, la nivel abstract, poate fi revelată o anumită concepție despre lume și viață a povestitorului, unde poate cel mai de seamă câștig moral este tocmai consolidarea sentimentului de prietenie și de solidaritate umană. Strânsele legături economice,

politice și culturale dintre numeroasele comunități etnice din spațiul bănățean au determinat reciproc formarea individualităților culturale multiple în privința limbii, folclorului și a obiceiurilor, ca o dovadă a prieteniei și a simpatiei reciproce, lucruri care „s-au edificat de-a lungul veacurilor în condițiile vieții comune, a soartei identice sub stăpânirea turcească, austriacă și ungară, precum și a existenței bisericii comune” (Gligor Popi 1996, 17).

Bibliografie:

- Cerović, Ljubivoje. 2005. *Sârbii din România. Din evul mediu timpuriu până în zilele noastre*, Timișoara: Editura Uniunea Sârbilor din România.
- Colta, Rodica, Doru Sinaci. 2013. *Secusigiu – monografia*, Arad: Editura Tiparnița.
- Milin, Miodrag. 2003. *Însemnări preliminare*, În Milin, Miodrag, Ljubomir Stepanov, *Sârbii din România în Golgota Bărăganului*, Timișoara: Editura Uniunea Sârbilor din România.
- Munteanu, Ioan. 2014. *Evoluția științei de carte în Banatul istoric la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea*. În Spăriosu, Mihai, Vasile Boari (coord.), *Armonie și conflict intercultural în Banat și Transilvania. Perspective cultural-istorice 1650-1950*, Iași: Institutul European.
- Nemoianu, Virgil. 1971. *Calmul valorilor*, Cluj: Editura Dacia.
- Neumann, Victor. 2005. *Neam, națiune sau popor? Despre identitățile politice europene* (ed. a II-a), București: Editura Curtea Veche.
- Popi, Gligor. 1996. *Românii din Banatul iugoslav între cele două războaie (1918-1941)*, Timișoara: Editura de Vest.
- Spăriosu, Mihai. 2014a. *Introducere* la Mihai Spăriosu, Vasile Boari (coord.), *Armonie și conflict intercultural în Banat și Transilvania. Perspective cultural-istorice 1650-1950*, Iași: Institutul European.
- Spăriosu, Mihai. 2014b. *Studiile interetnice contemporane în Europa Centrală: observații teoretice preliminare*, în Mihai Spăriosu, Vasile Boari (coord.), *Armonie și conflict*

intercultural în Banat și Transilvania. Perspective cultural-istorice 1650-1950, Iași: Institutul European.

Vultur, Smaranda. 1997. *Istorie trăită – Istorie povestită. Deportarea în Bărăgan (1951-1956)*, Timișoara: Editura Amarcord.

Zafiu, Rodica (2000) *Mărturii despre destine și etnii, despre limbi și dialecte...* în http://www.romlit.ro/mrturii_despre_destine_i_etnii_despre_limbi_i_dialecte...(accesat la 15.09.2025).

ИСТОРИОГРАФСКА АНАЛИЗА РОЗВОЈО РУСКЕЈ ЗАЕДНІЦИ И ЁЈ СПЕЦИФИЧНОСЦОХ НА МАПИ МУЛТИКУЛТУРАЛНОСЦИ ВОЙВОДИНИ

Дюра Гарди

Филозофски факултет, Универзитет у Новим Садзе,
Република Србија
djurahardi@ff.uns.ac.rs

Национална заедница Руснацох на тлу АП Войводини присутна од средку XVIII сторочя. Гоч релативно малочислена, свой идентитет затримала по сучасни час. У роботі ше вигледує историйни розвой тей заедніци, ёј специфичносци и заеднічки культурологийни здобутки з векшинскимима народами з хторима жис. Автор виноши тезу же за очуване идентитету Руснацох вельку улогу мала їх окремна грекокатолицка церковна организация и з ню повязане конфесийне школство и кодификоване литературного языка 1904/1923. року. У часе Кральовини Югославиї и социјалистичней Югославиї Руснаци формују своју культурни, просвітно-школски и друштвени организациї хтори од 1918/1945. року по нешка партиципују у державней системи. У процесу интеракциї и акултурациї з другима, Руснаци превжали панонски способ живота (кухня, облечиво, архитектура, привредзоване). Тиж и билингвалносц. Поступно у својей идентификациї прилапели и чувство регионалногo идентитету.

Ключни слова: Руснаци у Войводини, историйни розвой, специфичносц идентитету.

The national community of Ruthenians on the territory of the Autonomous Province of Vojvodina was present from the middle of the XVIII century. Although relatively small in number, they have preserved their identity even in modern times. The paper explores the historical development of this community, as well as its specific features and shared cultural achievements with the national majorities with whom they coexist. The author presents a thesis stating that in the preservation of their identity, the Greek Catholic Church organization had a significant role, along with the associated confessional schooling, as well as the codification of the literary language in the year 1904/1923. During the time of the Kingdom of Yugoslavia and socialist Yugoslavia, the Ruthenians established their cultural, educational, and social organisations, which have been participating in the state system since 1918/1945. In the process of interaction and acculturation with others, the Ruthenians adopted the Pannonian way of life (cuisine, clothing, architecture, economy), along with bilingualism. Gradually, in their self-identification, they also developed a sense of regional identity.

Key words: Ruthenians in Vojvodina, historical development, distinct identity

Руснаци у Войводини и Републики Србији нешка представяю релативно малу националну заеднїцу. По остатнїм попису жительство Републики Србији (2022), було их 11.483. припаднїкох. Абсолютна векшина заеднїци, 11.207, жиє у региону Автономней покраїни Войводини, хтора чишлєла 1.740.230 жительох, односно пописаних 1.697.698 жительох, 2022. року.³ На тот способ, Руснаци творели 0,66% жительство Войводини и 0,17% жительство Србији (Ковачевић 2023, 38-39; Војковић 2025, 36, 40-41).

Патрено з дружтвеного и культурологийного аспекту, гоч обективно малочислена, национална заеднїца Руснацох у Войводини „релативно видлїва“ на полю реализациї своїх националних правох. Тота околносц предписана зоз позитивну законодавну регулативу, насампредз з найвисшим кровним законодавним актом, Уставом Републики Србији (2006), у хторим ше вецей одреднїци (члени 3, 14, 18-22, 47-48, 78-81), согласно медзинароднимм конвенцийом хтори подписала Србия (Ђурић – Кнежевић Војовић 2018), непосредно одноша на меншински права (Устав РС 2006, 1-2, 4, 5-6, 14, 21-23). Тиж, меншински национални права, медзи хторима и права Руснацох, одредзени и предписани зоз Статутом Автономней покраїни Войводини (2014). Окреме у членох 6, 7, 21-24 (Статут АПВ 2014, 2, 7-8), як и з постредованьом других провадзацих законских актох и предписаньох органах Републики (Закон о заштити мањина, 2018), Покраїни, и локалних самоуправах. Правна позитивна регулатива законодавних и вивершних органах власци, заправо ше манифестує и през ускладзеносц зоз праксу реализациї и финансованя меншинских националних правох рускей заеднїци у Автономней покраїни Войводини и Републики Србији.

Формални права конкретну свою примену маю у сфери хаснованя мацеринского языка у дежавней управи, у просвити

---

3 Друга, менша, цифра ша одноши на пописаних жительох, без тих, за хторих ше податки достали з административних жридох.

односно образованию, през медиї на мацеринским языке, у издавништве, а тиж и постредством отримованя числених културних манифестацийох хтори дзбаю не лем о пестованю языка, фолклору и култури, але ше стараю и за очуване идентитету заедниці. Ту ше находзи и гарантоване право на културно-националне (само)организоване и културну самоуправу войволянских Руснацох. На тот завод, насампредз би требало наглашиц шлїдујуци приклади. Руски язык, єден спомедзи шейсц языкох хтори маю статус урядового языка Автономней покраїни Войводини (попри державотворного сербского, мадярского, словацкого и горватского, ту и руски) (Статут АПВ 2014, 8). Попри тим, руски язык тиж урядови у вецей самоуправних єдинкох, дзе у векшим чишле жию Руснаци. У Кули, Вербасу, Новим Саду, Жаблю, Шиду и Бачкей Тополї. О тим сегменту мултикултуралносци и меншинских правах прешвечлїво чи илистративно шведоча и по руски надписи урядово мена населеньох и институцийох у наведзених општинах. На руским языке, реализує ше комплетне предшколске и основношколске воспитане и образование у населеньох Руски Керестур, Коцур и Дюрдьов. Руски язык зоз елементами пестованя националней култури и идентитету факултативно ше виучує ище у скоро двацец основних школах у Войводини. Число ше з рока на рок меня (зменшує углавном) спрам приявених ученїкох (Тамаш – Катона 2012, 5-41 Перкович 2009, 25-27). У Руским Керестуре, од 1945. року, односно од 1970. року (рахуюци дисконтинуитет 1949-1970) роби єдинствена державна гимназия на руским языке у швецє. У хторей ше настава нешка одвива двоязично, на сербским и руским наставним языке (Папуга 2022; Перкович 2009, 28). Образование при Руснацох провадзене и зоз издаваньом адекватних школских учебнїкох (руски авторски виданя, тематични додатки и преклади зоз сербского языка, лектира) и другей литератури на руским языке о чим ше предходних деценийох успишно старал державни Завод за издаване учебнїкох у Београду и запошлени фахови кадер, його подружница у Новим Садзе. Конечно, образование на

мацеринским языку, що ще дотика Руснацох у Войводини и Сербії „заокружене“, односно, ма вертикалну преходносц од предшколского по високошколски уровень. На Филозофским факултету Универзитета у Новим Садзе од школского 1981/2. року, значи понад штераец роки, успишно иснуе и роби Одделене за русинистику. Дипломовани студенти Русинистики поставаю наставніки руского языка и пестованя рускей култури у школах, як и діяче у руских културних установох, медийох и державних установох дзе ше хасние руски язык. Одделеню предходзел Лекторат за руски язык основани 1972. року (Тамаш 2006, 105-108; Fejsa 2011, 166-172).

Цо ше дотика афирмації медийних правох и чуваня мацеринского языка у базичним смислу, нешка на тим полю при рускей заедніци централне место пре свою функцию, традицию и значене, як и предходни континуитет у историйним розвою, забера Новинско-видавательства установа Руске слово з Нового Саду, основана у Руским Керестуре 1945. року. Установа од першого дня иснованя публикуе тижньово новини *Руске слово*. Потим, 1947. року, часопис за дзеци *Заградку*, од 1952. року квартални часопис за литературу, културу, уметносц (и науку) *Шветлосц*, и часопис за младих *МАК* (од 1972). Векшина начишлених насловох по нешка зачували континуитет у виходзеню и повагу читачох. Роботу Руского слова провадза и паралелни дигитални виданя, а при ніх дійствуе и новинска агенция и портал Рутенпрес. Руске слово источашне и главна издавательна хижа на руским языку у Сербії, з обласци кніжовносци, науки, белетристики у найширшим значеню поняца. Вецей стотки кніжкох на руским языку (прейг 500 !?), видала праве тота хижа (Латяк 2020; Перкович 2009, 61-62; Тамаш – Катона 2012, 22-23).

Нешка покраїнски явни сервис, Радио-телевизия Войводини, дзекуючи двом руским редакциом, емитуе радио програму од снованя радио станіци (1975), кажди дзень просеково коло шейсц и пол годзини, односно телевизийну програму од 1975. року, тижньово коло 260 минути. На тот завод вихабиме приказ локалних медийох у Войводини у

општинах Кула, Вербас, Шид, Бачка Тополя, хтори часц своїх активносцох – новини, радио и телевизийни програми – реализују и на руским језику. У сфери медијох на руским језику у Войводини робя вещей як 50 новинаре. Маю и својо фахове здружене, Новинарску асоцијацију Руснацох, формоване 2010. року (Перкович 2009, 61-62; Тамаш – Катона 2012, 22-23; Valić Nedeljković 2008, 120-142 Таушан 2025, 2).

Руска национална меншина у Войводини, нешка чишлі вещей активни организацији и дружтва (гражданох) хтори облапјају діялносц заедници у обласци националног организовања и култури як у жеми так и на меѓинародним уровњу, у обласци издавателства, организацији наукових конференцијох, културних и спортских манифестацијох (театер, подобово колонији итд.). Спомнеме Дружтво за руски језик, литературу и културу хторе на тим пољу активно діяствуе од 1970. року, меѓи иншим организуе и Стретнуца „руских школах“, Републичне змагане з руског језика и јзичней култури у сотрудництве зоз Министерством просвити РС и локалними школами. Видава и зборник *Studia Ruthenica*. Тиж ту и Союз Руснацох Украјинцох Србији и Руска матка, Раст Ruthenorum, Спортски бависка пошвечени рускому олимпийцови Јаши Баковови. У каждим месце дзе жие векше число Руснацох, у Руским Керестуре, Коцуре, Дюрдьове, Новим Садзе, Вербаше, Новим Орахове, Кули, Суботици, Шиду, Бикич Долу, Сримскеј Митровици, по правилу исную и діялюу и руски културно-уметнички дружтва, Дом култури як установа од окремного значења у Руским Керестуре, здруженя и културни клуби (Перкович 2009, 34-50). Окрем у депоох и збиркох Войвођанског музею, дзекујуци ентузијастом музейни збирки у хторих ше чува фолклорне нашлїдство и културни скарб заедници организовани у Руским Керестуре, Дюрдьове и Коцуре.

Кровна организација хтора ше стара о културним и националним идентитету Руснацох то Национални совет рускеј националней меншини у Републики Србији, конституовани 2002. року. Шедзиско му у Руским Керестуре. Нешка є еден спомедзи 24 органах, односно установах

меншинских националних самоуправах у Републики Срби. Њх работа и ділокруг одредзени на основу Закона о заштити правах и шлебодох националних меншинох у тедишней Союзней Републики Югославиї, односно през Закон о националних совитох националних меншинох («Сл. гласник РС», бр. 72/2009, 20/2014 - одлука УС, 55/2014 и 47/2018). Совет задлужени за витворйованє права рускей заедніци на хаснованє мацеринского языка и писма, у самовиражованю идентитета, за права у обласци образования, информования и култури. Вон заедніцу заступа пред державними органами власци и координує реализацию и здобуванє державней материялней потримовки за финансванє руских образовних потребох, культурних манифестацийох, установох и здруженьох. Совет 2003. року бул снователь Руского народного театру „Петро Ризнич Дядя“, хтори як аматерски театр зоз сценами у Керестуре и Новим Садзе, започал свою роботу 1971. року. Провадзи го и Драмски мемориял Петра Ризнича Дяді, медзинародна смотра хтора ше од 1968. року отримує у Руским Керестуре (Латяк 2018; Перкович 2009, 33, 52).

Автономна покраїна Войводина, ведно зоз Националним советом Руснацох, основала 2008. року Завод за културу войводянских Руснацох чийо шедзиско у Новим Садзе. Завод єдина покраїнска культурна установа Руснацох такого рангу хтора задлужена за розвиванє, промоцию, организацию и потримовку култури Руснацох. Од культурних манифестацийох, виставах, вигледовацких проєктох, публикованя фахових кнїжкох и каталогох, промоцийох, преподаваньох итд. (Одлука АПВ 215/2008, 256-258; Перкович 2009, 31-32).

У культурним живоце заедніци, исную аж 25 регистровани манифестациї. Организовани су у стредкох дзе Руснаци жию. Круг найзначнейших руских культурних манифестацийох, по оцени авторох Националней стратегиї Руснацох, хтору прилапел Совет 2012. року, творя дзешец культурни збуваня. До тей групи припадаю: Найстарше швето руского фолклору, народней и новей писни, Фестивал рускей култури Червена ружа, хтори ше отримує од 1962. року (Руски Керестур).

Фестивал нових руских (народних) шпиванкох Ружова заградка у организациі медийского явного сервису РТ Войводини (Нови Сад). Драмски мемориял Петра Ризнича Дяді (Руски Керестур). Културна манифестация рускей литературы и подобовой уметносци Костельникова ешень (Керестур и други места). Фестивал жридловой творчосци Руснацох Коцурска жатва (Коцур). Фестивал жридлового шпиваня Най ше не забудзе (Дюрдьов). Хорски фестивал Карпати (Вербас). Фестивал народних оркестрох Мелодії Руского двору (Шид). Руски фестивал малих сценских формох (Нови Сад). Дні Миколи М. Кочиша (Нови Сад). И опред шицких наведзених, требало би визначиц централну манифестацию преслави Национального швета Руснацох хтора ше каждого року отримує у другим месце дзе жию Руснаци, вше 17. януара, як памятка на значну историйну подію заедніци зоз 1751. року. Источашне швето провадзене и зоз символами национального гербу и застави Руснацох у Сербії (Тамаш – Катона 2012, 23-26; Перкович 2009, 15-16, 51-60). Окремну улогу у организоваю културного и национального живота, як и у очуваню идентитету Руснацох, ма їх грекокатолицка церква. О улоги церкви вецей слова будзе у историографскей анализи розвою рускей заедніци у Бачки и Сриму у викладаню хторе шлїдзи.

*

Кед занедзбаме сучасни проблеми рускей заедніци у Сербії, могло би ше заключиц чи знова констатовац же Руснаци у значней мири витворюю здобутки хтори гарантовани з позитивну правну регулативу у обласци витворйованя и меншинских националних правох. Тоту праксу потвердзую факти хтори зме начишлели у уводней часци роботи. На перши попатрунок ту пред нами стої противсловносц своей файти. На єдним месце маме виразну малочисленосц Руснацох, на другим концу и у другей премиси, релативно високи уровень їх меншинских националних правох и развити културни живот. Кед же предвидзиме уплїв ширшей социялно-економскей и державней кон'юнктури як нешка

так и у прешлосци, на позитивни рост меншинских правох и самоорганізованосци культурного животу Руснацох, вшеліяк уплів мушел мац и нукашні розвой заедніци у прешлосци. У тим поглядзе могло би ше поставиц питанє чи Руснаци окремни винімок и феномен, чи ше лєм на свой способ уклопели на мапи мултикультуралносци Войводини. Намира нам приступиц спатраню историйней анализи розвою рускей заедніци з цильом же бизме визначели специфичносци хтори детерминовали єй идентитет и отриманє на тим простору, од стредку XVIII сторочя по нєшка. Тиж, пробуєме одредзиц и заеднічки культурологийни здобутки у процесу интеракції и акултурації з векшинскимима народами зоз хторима Руснаци жили и од котрих преберали цивилизацийни здобутки. У єдней нашей скорейшей роботі уж зме розпатрали феномен правох и здобуткох националних заедніцох у АП Войводини у ширшим контексту историйного нашлїдства XVIII – XX вику (Hardi 2017, 71-88).

Историйни жридли шведоча же ше Руснаци зоз преділох тедишней сиверовосточней Угорскей до Бачки почали насельовац штерацетих рокох XVIII вику. У попису жительох коморского места Кули, 1746. року (на пустари Косцеліско) були начишлени глави 11 руских фамилийох, хтори ту сцигли з околїска Мишкольца у Боршодскей жупанії. По слову народних хронікох и традиції, випатра же ше Руснаци истого 1746. року почали насельовац до Керестура хтори у тот час бул пусти валал, як и велі други места и хотари у Бачкей. Перши приселенци приходзели самоиницијативно, поєдинечно чи у менших групох, гледаючи на тих пустарох лепшу егзистенцију (Gavrilović 1977, 155; Рамач 2007, 54-56). У медзичаше, число Руснацох ше звекшовало, же би 17. януара 1971. року, шлебодняк Михайло Мункачи, по походзеню з валалу Червенове з Жупанії Берег (Закарпатска обласц у України), достал од управніка бачких коморских (державних) доброх Франца Йосифа де Редла контракт, односно право, же би на пустару Вельки Керестур населєл 200 фамилий Руснацох грекокатолицкей вири. Бул то початок организованого, у

складзе з тедишніма законами Габзбургскей монархії, насельованя Руснацох до Южней Угорскей, а Руски Керестур постал їх перше и найвекше матичне место у Войводини по нешка.⁴

„Неодлуга“ потим, заправо дванац роки познейше 15. мая 1763. року, Керестурец Петро Киш од истого управніика коморскей управи у Зомборе дзе було и шедзиско Бач-бодрогскей жупанії, достал подобни контракт и право же би населел 150 руски грекокатолицки фамелиї зоз сиверних жупанийох Угорскей до сушедного места Коцур. Число Руснацох у Керестуре и Коцуре з рока на рок росло. Присельоване ше не одбуло у едней габи але тирвало вещей як три децениї, по осемдзешати роки XVIII века (официально по 1786. рок). У исти час док нови фамелиї сциговали, други ше селели далей до нових местох у Бачки потим и Сриме, але неорганизовано и самоиницијативно. По державним попису 1787. року, Керестуре мал 431 фамелиї и 2.191 жительох. На концу першей децениї XIX вику, валал, односно церква мала уж 3.101 парохиянох (1810). У Коцуре, Руснаци на початку присельованя жили ведно зоз Сербами з хторима ше добре складали (1764. року було 96 сербски и 86 руски фамелиї), але по 1778. рок Серби ше под прициском коморских власцох виселели з валалу до сушедних местох. Року 1787. валал чишлел 318 фамелиї и 1615 жительох. Не були шицки Руснаци, ту раховани и Маляре римокатолицкей вири хтори почали насельовац место, а на концу XVIII и у перших роках XIX вику до Коцура приходза Немци лутеранскей конфесії и поставаю треца валалска национална заедніца. Керестур бул преважно руски валал, док у Коцуре стредком XIX вику (1857) Руснаци творели векшину, три пиятини жительствова (скоро 60%), затим по численосци шлїдзели Немци 24,5% и Маляре 11%. (Gavrilović 1977, 155-165; Лабош 1979, 59-78; Жирош 1997, 492; Рамач 2007, 51-65, 195-200).

---

4 Най надпомнеме, тот датум (17. януар 1751. року) , як памятка на историйни початок рускей заедніци у Войводини, избрани за руске националне швето.

Най заключиме, стредком XVIII сторочя, 1751. и 1763. року, були засновани Керестур и Коцур два руски матични заедніци и валали у штредку Бачки. Барз важна околносц їх настанку, бул идентични правни предуслов у обидвох контрактах, же Руснаци приселенци мушели буц грекокатолицкей вири (*Rutheni vere uniti*). У Керестуре и Коцуре з насельваньом перших Руснацох були збудовани и тутейши їх грекокатолицки церкви и парохії, правда коцурска грекокатолицка заедніца була филияла сушедней керестурскей по 1778. рок (Лабош 1979, 64-65; Рамач 2007, 56-58).

Историографії позната околносц же у перших роках од приходу до Керестура, точнейше 1756. року, една група Руснацох мала намиру прейсц на православну виру (од 332 обисцох, їх 70). Причини тому були числени. Перши їх грекокатолицки священік и сам бул прихильни православию, його нашлїднік бул сурови и неморални, итд. У сушедстве Керестура, у Кули и Пиньвиц, жили Серби. Їх язык бул блізки Руснацом, а церковни обряд и литургия були скоро исти. Сербски священіки часто приходзели до Керестура и були добре прияли. Заш лем, пре енергичне дїйство другого грекокатолицкого пароха и державних власцох хтори источашне були и церковни власци, Керестур остал грекокатолицке место, а православни рух не потирвал (Gavrilović 1977, 157-163; Рамач 2007, 131-142).⁵

Церковну юрисдикцию над Руснацами у Бачки мал римокатолицки архиепископ у Калочи. За грекокатолицкох у Южней Угорскей, 1777. року, було основане нове владичество зоз шедзиском у Крижевцох у Горватскей. Под його власц подпадали Серби, Румуне хтори прияли церковну унию и бачки Руснаци. У новей епархії Руснаци були найчисленша национална заедніца. Епископи по своїм походзеню були Серби зоз Жумберку. Вони дзбали же би у Бачкей, а потим и у Сриме затримали Руснацох як своїх вирних, чи з другима словами поведзене же би вони остали у своєї грекокатолицкей конфесї (Рамач 2007, 160-164).

---

5 Янко Ранач ту дава прегляд и анализу старшей литературы.

Перша генерація Руснацох у Керестуре и Коцуре на хасноване од Комори достала красни маєток. Медзитим, пре природни прирост жительствова и нове присельоване у условийох кед фонд жеми остал огранічени, у обидвох местох пошвидко настал проблем з релативну пренаселеносцу и недостатком маєтку. Демографски рост жительствова у двох валалох, лем на хвильку претаргли вецей габи трагичних епидемийох колери (1831, 1836, 1849, 1873), але го у перспективи не застановели. Пред Револуцію 1848. року, у Бачкей жило 8 500 Руснацох (Gavrilović 1977, 176; Жирош 1997, 287-290; Рамач 2007, 204-208). Виход зоз социялно и економски невивгодних обставинох бул у нових миграцийох. Поєдинечни селідби Руснацох до других местох Бачки, а потим и Сриму, бул перманентни процес. Вони там жили з другима векшинскимима народами и конфесиями (православну, католицку, протестантску). У нових стредкох, поєдинци як час преходзел обично не затримали свою грекокатолицку виру, а релативно швидко ше асимілювали и страцели як народносц. Лем там їх заєдніца и идентитет обстали дзе ше насельовали у компактним числє и дзе ше им удало основац свойо грекокатолицки церкви и парохії.

Руснаци з Коцура и Керестура одходза до Нового Саду, дзе 1780. року основана їх парохия. До Шиду и околїска ше організовано населюю на маєток крижевского епископа 1802. року и здобуваю свою парохию и окремну општину. Бул то початок висельованя до Сриму. У Петровцох основана їх церковна заєдніца 1836. року, у Бачинцох 1850. року, Миклошевцох 1858. року. У Бачки, у другей половки XIX вику наставаю по истим конфесиональным принципу нови руски колонії у Старим Вербаше, Дюрдьове, Господінцох. Ище у двох менших габох, од стредку XIX сторочя та по першу децению XX вику, Руснаци ше зоз сиверних гранічних обласцох Угорскей (Бардейов у Словацкей) и Галичини у менших групох населюю до Сриму дзе наставаю їх колонії у Сримскей Митровици, Беркасове и Бикич Долу. На початку XX вику корень пуцаю у Славонії (Пишкуревци, Раєво Село), а други одходза до Америки. Од 1849. по 1921. рок

з Керестура и Коцура ше виселело вещей як 7 000 жителє. История Руснацох у Войводини була история миграцийох (Жирос 1997; Рамач 2007, 195-200, 325-333).

Слово було о тирвацей миграційней габи хтора на отвореним мултинационалним морю векшинских народох у Южней Угорскей часточно неставала у асиміляції, але источашне творела и нови руски острова. Просто, Руснаци ше як грекокатолики розликовали од православних Сербох гоч им обряд бул заєднічки, знова гоч припознавали супрематию римокатолицкей церкви, окремени обряд их одвойовал од Мадярох и Горватах. Словаци им були блізки по языку, але по вири ше и од ніх як протестантох розликовали. Давно заключене же грекокатолицка церква и конфесия була чувар руского национального идентитету у Бачки и Сриму. Учени Гавриіл Костельник их 1915. року дефинує як „руску виру“ хтора чува Руснацох од националней препасци (Костельник 1998, 9).

О проблему чуваня национального идентитета Руснацох у Южней Угорскей окремену, на полю историографії вироятно найкомплетнейшу студию написал Янко Рамач. По його суду, медзи численима факторами хтори допринесли очуваню заєдніци, грекокатолицка церкв на єдним боку и школа на мацеринским языку були два моцни твердині у тим процесу хтори ше одуперал асиміляції (Рамач 1996, 306-330). Славко Гаврилович, знова заключел же при Сербох преход на унию значел и їх денационализацию, док при Руснацох „униятска церква“ допринесла очуваню їх народности (Gavrilović 1977, 203; Гаврилович 2010, 150-195).

Окрем Керестура и Коцура, Руснаци у шицких нових стредкох жили як меншина з другима народами од хторих преберали обичаї, культуру, язык и навиковали ше на мултикультуралносц. Билингвалносц чи мултилингвалносц при Руснацох не була винімок, лем ше уклапала до способа каждодньового живота гражданох Монархії и Южней Угорскей. Пре географску оддаленосц, Руснаци були изоловани од своїх сонароднікох на сиверу. Контакт

отримувало священство хторе у перших генераційох отамаль и приходзело до Бачки. Зоз старого краю у цеку XIX вику сциговали и кнїжки и новини. Дїдовщина и стари краї за Руснацох остали у паметаню як Горніца. Нови дом им постала Бачка и їх валали. Сонародніки Русини и Українці з сиверней Угорскей и Галичини з часом им постали страни. То замерковал у опису бачких Руснацох Володимир Гнатюк, кед нащивел їх два главни валали 1897. року (Гнатюк 1988: 79-126). На Гнатюковим шлїду, найученши Керестурец, Гавриїл Костельник у познатей своєї статї о Русинох (Українцох) у Бачки з 1920. року перши висловел єдни цікаву идею о тим же Руснаци народ хтори настал зоз двох валалох Керестура и Коцура. У медзичаше, Костельник написал 1915. року и першу историю Руского Керестура (*Liber memorabilium грекокатолицькей парохії бачкерестурскей*). По його думаню, Руснаци од приселєня през 150 роки, здобули окремени менталитет, язык и обичї у одношеню на других Руснацох и Українцох (Костельник 1920: 134-137; Костельник 1998: 3-12).

Грекокатолицька церква мала окремну улогу у розвою школства на руским языку. Снованє парохийох подроумїовало и початок роботи и финансийне витримованє конфесийних школах з боку церковного общества. Церковна школа (учитель заправо) ше у Керестуре першираз спомина 1756. року. У Коцуре 1765. року. Нажаль пред конц XIX вику, Керестурци ше одрекли конфесионального статусу своєї школи (1888/1898). Керестурска як и руска церковна школа у Дюрдьове поступно постали комунални, а потим и державни школи у хторих наставни язык не бул вецей руски, але державни мадярски. На тот спомнути школи постли средство мадяризації. На другим боку конфесийни школи у Коцуре и Новим Садзе, дзекуючи своїм священїком и парохияном затримали свой статус и остали чуваре руского идентитету аж по 1918. рок, односно по 1921. рок у Коцуре. (Цап 1996, 39-53; Рамач 1995а; Рамач 1995б, 565-385; Рамач 1996; Рамач 2007, 165-184).

Доминантне жридли егзистенції Руснацох було земледїлство. Друге место забрало ремеселнїцтво. Ремесла

Руснаци виучовали звонка своїх стредкох, у сушедних местох, же би як калфове „вандровали“ по цалей тедишней Угорскей, наприклад були у Пешти, Сегедине, Темишвару, Баї, Суботици, Ужгородзе, Загребе, Вершцу... у тим подняцу научели числени язики мадярски, нмецки сербски чи словацки, а до своїх местох кед би ше врацели приношели нову культуру и звики. Ремеселніцки цех у Коцуре достал сновательну привилегию 1828. року и мал 34 майстрох. Керестурски 1834. року, мал 65 членох (Gavrilović 1977, 175; Рамач 2007, 202-204, 305-306).

Ценке пасмо интелигенції при Руснацох, по трицети роки ХХ сторочя були їх священїки и учителе конфесионалних школах. Вони, переважно отримовали культурну и националну вязу зоз сонародніками на Подкарпат'ю и Галичини. У drugiej половки ХІХ сторочя при Руснацох ше у Австро-Угорскей одвивал моцни процес денационализациї и мадяризациї хтори не заобишол ані Руснацох у Бачки. Гоч предвидзована сучашнікох були песимистични у поглядзе охрани народного идентитету, вони ше не витворели. На другим боку у Коцуре и Керестуре ше сную читальні и нагадує ше початак культурного препороду (Vranešević 1977, 238-249; Рамач 2007, 431-447). Його виснік було подняце теди младого Гавриїла Костельника (1886-1948), хтори 1904. року у Жовкви, публиковал першу кніжку на народним язике бачко-сримских Руснацох, идилски венец *З мойого валала*. Бул то початок рускей литератури. (Костелник 1904; Тамаш 1997, 74-83).

У Войводини, Руснаци у интеракції з другима векшинксима народами, релативно швидко прилапою гражданску моду и зоблекли шмати Карпатского ареалу у хторих пришли до Бачки стредком ХVІІІ вику (Гнатюк 1988: 85, 106-107; Костельник 1998, 4, 53). Уж пред Першу шветову войну, „новокреиране“ женске святочне облечиво, иншак драге, постава норма у облеканю на церковни швета и святочносцох. Такволани руски сукні, заправо настали по углядзе на подобне облечиво при Буневцох, Немцох и Мдярох з хторима Руснаци жили. Платно ше куповало у Зомборе, Баї, Новим Садзе, Сегеду чи Пешти. Хлопи по облечиву и звикнуцох исто так поставаю

гражданє Монархії (Радисавлєвич 2014; Радисавлєвич – Рац – Губаш 2015). Идикативна у тим поглядзе една фотография з дакус познєшого периоду (1928. року), на хторей висликоване хованє у Керестуре. На ней, лєм една старша жена медзи множеством ожалосцених облечена у давним старинским билим украшеним кожуху, хтори не бул фарбени, и цалком можливе же бул нашлїдзени од предкох зоз Горніци (Декич/Ђекић 2021, 36-45; 244)

Тиж и костиранє Руснацох, согласно звикнуцу на панонски стредок, достава нови характер. Дакедишнї млечни єдла чи гевти од цеста не забути, алє пре лепши мастни стан и чежки физични земледїлски роботи, у кухнї доминує швиньске месо. Од єдлох з меса, по свидоцтве Володимира Гнатюка, при Руснацох на цени була сланїна, папригована чи печена на рожню, а наймилше єдзене папригаш (Гнатюк 1988: 93, 106-107; Костельник 1998, 4, 53). У своїм драгоциним етнографским вигледованю Руснацох у Бачки, спомнути Гнатюк 1897. року, записал и тоту оцену.

„Така мишанїна народносцох [у Южней Угорскей] мушела охабиц уплїв на Руснацох... При обрабяню жеми кажди препозна немецки уплїв, у ношнї, особлїво дзивкох и женох, мадярски уплїв, у танцох и шпиванкох мадярски и сербски. Тоти уплїви з боку поцисли при Руснацох велї старши навикнуца, обичаї итд., алє дїйствовали на нїх у културним поглядзе“ (Гнатюк 1988, 84-85). Можеме заключиц же ше каждодньови живот Руснацох у Войводини розвивал под уплївом култури ширшого дружтвеного стредку и же дожил трансформацію. Акултурация ше подроумйовала як цивилизцийне досцигнуце.

Законченє Першей шветовой войны 1918. року у цалей Европи приноси вельки политични пременки, та так и бачко-сримским Руснацом. Австроугорска монархия препадала, а мала руска заєднїца хтора чишлєла 20 382 припаднїкох нашла ше у новей южнославянскей держави Кральовини Сербох Горватох и Словенцох (Кральовини Югославии). Руснаци и сами дали доприношенє тим одсудним историйним

збуваньом. На Велькей народней скупштини Сербох, Буневцох и других Славянох Бачкей, Банату и Баранї, хтора отримана 25. новембра 1918. року у Новим Садзе, участвовали и Руснаци. Историография трима же медзи 757 посланїками бул присутни и 21 Руснак. Єдна з визначних особох Велькей народней скупштини бул новосадски грекокатолицки, руски, парох Йован Хранилович (1855–1924). Вон бул председаючи собраня, а источашне є и представник Руснацох. По походзеню бул єден з числених священїкох Жумберчанох хтори служели медзи Руснацами у Войводини. Жумберчане мали значну улогу у очуваню национального идентитету Руснацох, насампредз прето же були противники мадяризації. Делегати з руских местох, не були лем руски представники, але були заступники и цалих своїх валалох. Наприклад, Дюрдьов за посланїкох вибрал штирох Сербох и двоох Руснацох. Коцур представляли троме Руснаци, єден Немец и єден Мадяр, зоз Вербасу медзи седем посланїками, єден бул Руснак, єден Мадяр, двома Немци и троме Серби. Тоти податки нам шведоча же медзи жителями Бачки и Войводини, именовал етнична толеранция, добросуседски одношеня и же шицки народи були заступени пропорционално своєї численосци (Гарди/Харди 2019).

Наступного року (1919), знова у Новим Садзе, 2. юлия 1919, пре 150 делегатами отримане перше у историйї тих просторох народне собранє бачко-сримских Руснацох на хторим знова председовал Йован Хранилович. На собраню була основана и перша руска культурно-национална организация на тих просторох, Руске народне просвитне дружтво (Просвита). Медзи двома шветовима войнами Просвита мала ключну улогу у культурним и национальным препороду Руснацох у Краљовини Югославїї. На сновательним сходу було одлучене же би ше за руски литературни язык вжала народна бешеда место традиционального (и неживого) язичия. Гавриїл Костельник за потреби Дружтва и цалого народу, 1923. року написал першу руску граматїку (Грамматика бачваньско-рускей бешеди) (Костельник 1923). На тот способ положени фундамент руского литературного языка и младей кнїжовносци

Руснацох у Югославиї (Тамаш 1997). Просвита видавала рочнік *Руски календар* (1921–1941) хтори виходзел у тиражу од 3 000 прикладніки, тижньовнік *Руски новини* (1924–1941) и часопис за дзеци *Заградку*, источашне и учебніки за руски школи и кніжки вирского, литературного и историографского жанру. Власци новей держави мали доброжичліве одношене гу Руснацом, як славянскей националней меншини у Войводини, дошлебодзели роботу державних школах на руским язичу у Керестуре, Коцуре, Дюрдьове, Новим Садзе, Миклошевцох и Петровцох (Рамач 2016).

Порушуюца моц Просвити була грекокатолицка церква. Перши председатель дружтва бул по свою шмерц (1936) керестурски парох Михайло Мудри, а вец и вербаски парох Дюра Биндас. Защитнік и мецена Дружтва бул Дионизий Няради, перши бачко-сримски Руснак, епископ грекокатолицкей Крижевскей епархиї. Вон вишколовал цалу єдну нову генерацию рускей интелігенциї. Трицетих рокох XX вику дружтво у Руским Керестуре мало свой будинок и новокупену модерну друкарню (1936) у хторей ше друковали руски публикациї (Маляцко 1995, 147-193; Миз 2016, 55-60, 236-237, 245-246; Рамач 2016, 74-86).

Просвита од початку мала опозицию медзи єдну групу Руснацох, хтори були у меншини. Вони у Старим Вербаше 3. септембра 1933. року основали свою културно-националну организацию, Културно-просвитни союз южнославянских Русинох, лебо „Зарю“. За розлику од прихильнікох Просвити, хтори були проукраїнски ориєнтовани и вязани за грекокатолицку церкву, члени Зарї були православней, просербскей и русофилскей ориєнтациї. Публиковали свой рочни календар и новини и други публикациї. У перспективи и їх прихильніки прилапя правопис и граматичу Гавриїла Костельника. Дїлованє двох процивставених организацийох хтори мали и свойо политични опредзелєня унесли динамичу у дружтвеним и културним живоце Руснацох. Мадярска окупация Бачки у Другей шветовой войны загашела їх роботу (Biljnjа 1987, 83-91; Румянцев 2010; Сабадош 2015; Рамач 2016).

По законченю Другей шветовой войны, у условийох новей комунистичней власци хтора контроловала дружтвени и культурни живот, а церква ей була неприятель, Руснаци ше не одрекли здобуткох зоз предходного периода. Фундаменти були положени. Держава не рушала їх дотедишні здобутки, але их почала унапредзовац по своїм мерадлу. У просторийох и друкарні дакедишней Просвити у Руским Керестуре 1945. року почала робиц Новинско-видавательства хужа Руске слово. Школство на руским язку ше не загашело, гоч було и таки тенденції, але з часом унапредзело, як и нови медії. Наприклад, радио-програма по руски. У социялистичней Югославиї росла мала руска кнїжовносьц, а литературни язык Руснацох, на полю науки, ше профіловал як припознати славянски микроязык (Тамаш, 1997; Дуличенко 1995). Школує шеновагенерацияинтелигенції, велїзніх члени Комунистичней партії. Здобуваю знаня и у обласци технїчних наукох и фахох. Руснаци у Социялистичней Югославиї мигрирую до городских стредкох, як и до Заходней Европи. У нових условийох, при нїх ше ствара югославянски и регионални войволянски идентитет. Постої оцена же период од 1945. по 1990. рок за национални, культурно-просвитни и економски живот Руснацох представлял час найзначнейшого напредованя (Тамаш – Катона 2012, 11). Сучасни час, после розпадованя социялистичней Югославиї и гражданских войнох, за Руснацох приноши нови спокуси. Року 2022. заедніца числела 11.483. припаднікох, од хторих една штварцина чи 24 % вецей не приповедала свой мацерински язык (Војковић 2025, 95).

Историйни розвой Руснацох у Войводини, най заключиме, мал свою особеносци хтори були детерминовани зоз потенциялами и огранїченяма знука самей заедніци. Интеракция рускей меншини зоз ширшим дружтвеним стредком, а ту думаме на векшински народи и культури, през скоро три вики за нами, як природни процес дала окремене доприношене розвою и конечно идентитету Руснацох на войволянскей мапи мултикультуралносци.

Библиографија

- Biljnja, Vladimir. 1997. *Rusini u Vojvodini, Prilog izučavanju istorije Rusina Vojvodine (1918-1945)*. Novi Sad: Dnevnik.
- Valić Nedeljković, Dubravka. 2008. „Multikulturalnost u programima Javnog servisa Vojvodine“. U *Multietnički identitet Vojvodine: izazovi u 2007-08*, priredio Pavel Domonji. Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 120-142.
- Војковић, Гордана. 2025. Етнокултурални портрет Србије. Попис становништва, домаћинства и станова 2022. Београд: Републички завод за статистику.
- Gavrilović, Slavko. 1977. „*Rusini u Bačkoj i Sremu od sredine XVIII do sredine XIX veka.*“ *Godišnjak Društva istoričara Vojvodine*, 153-215.
- Гавриловић, Славко. 2010. О Србима Хабзбуршке монархије. Београд: СКЗ.
- Гнатюк. Володимир. 1988. „Руски населеня у Бачки (Южней Угорскей)“. У: Етнографични материяли з Угорскей Руси, т. V, Н. Сад: Руске слово, 79-126.
- Дуличенко Д. Александер. 1995. *Jugoslavo Ruhtenika*. Нови Сад: Руске слово.
- Декич, Миряна/Мирјана Ђекић/ Mirjana Đekić. 2021. Руски Керестур : живот и обичаї Руснацох у објективе фотографох Будински / Руски Крстур : живот и обичаји Русина у објективу фотографа Будински / Ruski Krstur : life and traditions of Ruthenians through the lens of the Budinski Photographers. Нови Сад: Завод за културу войводянских Руснацох.
- Ђурић, Vladimir – Кнежевић Војовић, Ana. 2018. *Pravni okvir kulturne delatnosti nacionalnih manjina*. Beograd: Institut za uporedno pravo.
- Жирос, Мирон. 1997. Бачванско-сримски Руснаци дома и у Швеце 1745-1991, I том. Нови Сад: Гркокатоліцка парохия св. Петра и Павла.
- Закон о заштити мањина. 2018. = Закон о заштити права и слобода националних мањина („Сл.лист СРЈ“, бр. 11/2002, ”Сл.лист СЦГ”, бр.1/2003- Уставна повеља и

„Сл. гласник РС“, бр. 72/2009-др.закон, 97/2013-одлука УС и 47/2018) <https://mduls.gov.rs/wp-content/uploads/ZAKON-O-ZASTITI-PRAVA-I-SLOBODA-NACIONALNIN-MANJINA040718.pdf> (приступене 20. 12. 2025)

- [Ковачевић, Миладин] 2023. Национална припадност, Подаци по општинама и градовима /Ethnicity : data by municipalities and cities. Попис становништва, домаћинства и станова 2022. године. Београд: Републички завод за статистику.
- Костелник, Габор Гомзов 1904. З мойого валала. идилски веньец. Жовква: Печатня ОО. Василиян.
- Костельник, Гаврил. 1920. „Бачванські Українці“, Календар Просьвіти, 134-137.
- Костельник, Габор. 1923. Граматика бачваньско-рускей бешеди. Руски Керестур: Руске Народне Просвитне Дружтво; Сремски Карловци: Српска манастирска штампарија.
- Лабош, Федор. 1979. История Русиных Бачкей, Сриму и Славониї 1745-1918. Вуковар: Союз Русиных и Украинцох Горватскей.
- Латяк, Дюра. 2018. *50 роки Драмского меморияла Петра Ризничя Дяді*. Нови Сад: Завод за културу войвођанских Руснацох – Руске слово; Руски Керестур: Дом култури.
- Маляцко, Михайло. 1995. „Преосвященный владика Д-р Діонізій Нярадї – апостол і місіонер. “ *Bohoslovia, Romaе*, нр. 59, 147-193.
- Одлука АПВ 2008 = „Одлука о Оснивању Завода за Културу војвођанских Русина, 2008“. Службени лист АПВ, 7. април 2008., бр.7, г. LXIV, 256-259.
- Папуга, Ирина. 2022. *Руска гимназия*. Нови Сад: Дружтво за руски язык, литературу и културу.
- Перкович, Елена/ Перковић, Јелена (ред/ур.). 2009. Руснаци у Србиї, Информатор/ Русини у Србији/ Информатор. координаторка проєкта Тат`яна Яким/ координаторка проєкта Јаким Татјана. Нови Сад: Национални совет

- рускей националней меншини – Завод за культуру войводянских Руснацох – НВУ Руске слово.
- Рамач, Янко. 1995а. *Школа у Руским Керестуре (1753-1918)*. Нови Сад : Грекокатолицка парохия св. Петра и Павла.
- Радисављевић, Катарина. 2014. *Кодификоване руского народного облечива*. Нови Сад: Завод за культуру войводянских Руинацох.
- Радисављевић, Катарина – Рац, Јоаким – Губаш, Микола. 2015. *Народне облечиво бачванско-сримских Руснацох. Таници бачванско - сримских Руснацох*. Нови Сад: Завод за культуру войводянских Руинацох.
- Рамач, Јанко. 1995б. „Прилог историји русинске школе у Новом Саду (1862–1895).“ Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду XXIII, (23): 565– 575.
- Рамач, Јанко. 1996. „Чуване националног идентитета Руснацох у Јужней Угорскеј (1745-1918).“ *У Руснаци - Русини 1745-1995, зборник роботох –250 роки од доселења Руснацох*. Београд- Нови Сад : Завод за уџбенике и наставна средства Београд, 306-330.
- Рамач, Јанко. 2007. *Руснаци у Јужней Угорскеј (1745-1918)*. Нови Сад: ВАНУ
- Рамач, Јанко. 2016. *На крижней драги (Руснаци у Југославији од 1918–1941. року)*. Нови Сад: Руске слово.
- Рамач, Јанко. 2023. *Кратка историја Руснацох (1745-1918)*. Нови Сад: Руске слово – Завод за культуру войводянских Руснацох.
- Румянцев, Олег. 2010. *Питання національної ідентичності русинів і українців Югославії (1918–1991)*. München – Berlin: Verlag Otto Sagne
- Сабадош, Саша. 2015. *Руска преса у Југославији медзи двома шветовима войнами*. Нови Сад: Завод за культуру войводянских Руинацох.
- Статут АПВ. 2014. = Статут Аутономне покрајине Војводине 2014. <https://www.skupstinavojvodine.gov.rs/fajlovi/file/Statut/Statut%20AP%20Vojvodine.pdf> (приступене 20. 12. 2025)

- Тамаш, Юлиан. 1997. *История русской литературы*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Тамаш, Юлиан. 2006. „Одсек за Русинистику“. У: Филозофски факултет у Новом Саду. уредници Мато Пижурица – Марија Клеут. Нови Сад: Филозофски факултет 105-108
- Тамаш, Юлиан – Катона Михайло (редакторе). 2013. Национална стратегија Руснацох у Србији по 2020. рок. Руски Керестур. Авторе: Богдан Виславски, Михайло Фейса, Мирослав Кевежди, Яков Кишногас, Борис Варга, Янко Рамач, Михайло Катона, Юлиан Тамаш. Руски Керестур: Национални совет рускей националней меншини у Републики Србији – НВ Руске слово.
- Таушан, Ясмина. 2025. „Перши 50 роки рускей редакцији“ У: Руске слово, 7. новембер. ч. 45, 2.
- Устав РС. 2006. = Устав Републике Србије 2006. http://www.parlament.gov.rs/upload/documents/Ustav_Srbije_pdf.pdf (приступене 20. 12. 2025)
- Fejsa, Mihajlo. 2011. “Department of Ruthenian Studies”. In: *Academic Days of Timișoara: Social Sciences Today*, Edd. Georgeta Rață and Maria Palicica. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, 166-172.
- Hardi, Djura. 2017. “Minority Rights in the Autonomous Province of Vojvodina in the Context of Historical Heritage of the XVIII-XXth Centuries”, In *Political and Legal Doctrines In Theoretical and Practical Terms Regarding Contemporary Challenges, Acta Iuridica Lebusana* vol. 5, edited by Bohdan Halczak, Barbara Szura, Bernadetta Nitschke-Szram, Ewaryst Kowalczyk, Sławomir Maciejewski, Michał Zieliński, Agnieszka Szczap, Zielona Góra: Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, 71-88.
- Цап, Микола М. 1996. *Школа у Коцуре. Прилоги и жридла*. Нови Сад : Грекокатолицка парохия св. Петра и Павла.

ROKON ILONKA, AVAGY INTERKULTURALITÁS EGY FACEBOOK-KÖZÖSSÉGBEN

Oszkó Beatrix

Bölcsészettudományi Kar, Újvidéki Egyetem, Szerbia
Nyelvtudományi Kutatóközpont, Eötvös Loránd
Tudományegyetem, Magyarország
oszkobea@gmail.com

A vajdasági magyar ajkú lakosság jelentős része hosszabb ideje külföldön él – elsősorban gazdasági okokból. Az interneten elérhető eszközök több lehetőséget biztosítanak a kapcsolattartásra. Ezek egyike a közösségi média felületein való jelenlét, ez gyakran aktív részvételt is takar. A dolgozatban elemzett forrásanyag Vass Szabolcs képzőművész „Rokon Ilonka Copyright” című Facebook-profiljáról származik. Ez az oldal mára egy közel hatezer tagot számláló csoport kollektív produktumává vált. A tanulmány bemutatja, milyen szerepet játszik a vajdasági identitás a bejegyzésekben (vizuálisan és a szövegekben megnyilvánulva), valamint hogy a többségi nyelv helyi vagy sztenderd változata miként mutatkozik meg a posztokban. A bejegyzések szinte mindegyike eltér a sztenderd nyelvváltozattól, és normasértéseket tartalmaz.

Kulcsszavak: cybergiccs, közösségépítés, nyelvi identitás, transzlingválás

A significant portion of the Hungarian-speaking population in Vojvodina lives abroad over long periods – primarily for economic reasons. The opportunities provided by the internet mean various forms of maintaining contact. One of these is engaging with groups on social media platforms, often with active participation. The Facebook page „Rokon Ilonka Copyright“ by visual artist Szabolcs Vass provides the source material for analysis. This page is now the collective product of a group which now has nearly six thousand members. This paper demonstrates the role of Vojvodinian identity in the posts (both visually and textually) and how the local or standard variant of the majority language appears in the posts. Almost all the posts deviate from the standard language and contain norm violations.

Keywords: cyberkitsch, community building, linguistic identity, translanguaging

1. Bevezetés

Rokon Ilonka nem létező személy. Facebook-profilját⁶ mégis több ezren ismerik, közel 6500-an követik, egy-egy posztja alatt nem egyszer több tucatnyi bejegyzés található, és 2025 óta pedig már sok vajdasági kötődésű falon is visszaköszön – naptár formájában. Ki is Rokon Ilonka, ki, miért és hogyan hozta létre, milyen üzenetet közvetít, és hol vannak ezek a „vajdasági kötődésű” falak? A következőkben ezt a jelenséget mutatom be, kiemelve benne az interkulturális elemek jelentését és jelentőségét.

1.1. A dolgozat felépítése

A jelenség felvázolása után a népszámlálási adatok áttekintésével keresek magyarázatot létrejöttének okára. A következő fejezet a digitális világban való jártasságot, illetve az érintett korosztályok ehhez való viszonyát tekinti át. A közösségépülés okainak felvázolása után Rokon Ilonka alkotóját, ezt követően a „főszereplőt” mutatom be – kitérek a név elemeinek jelentésére, az általuk hordozott információkra. Végül a posztok vizuális majd nyelvi világának leírása következik. Ez utóbbi a transzlingválás keretében történik, néhány példával illusztrálva, hogy az egyes nyelvi erőforrások hogy jelennek meg a szövegekben.

1.2. Anyag és munkamódszerek

A dolgozatban tett megállapítások a Forum Könyvkiadónál megjelent kötet képei alapján, valamint a Rokon Ilonka Copyright oldal eddig megjelent (közel tíz évnyi) posztjainak és bejegyzéseinek elemzésével születtek (<https://www.facebook.com/search/top?q=rokon%20ilonka%20copyright>). Több alkalommal volt lehetőségem a szerzővel személyesen is beszélni, kérdezni az alkotói folyamatról.

Tekintettel arra, hogy a kötetben nincs lapszámozás, a könyvre utaló képek leírása segíti az azonosítást. A Facebookon megjelent posztok vagy hozzászólások a megjelenés időpontjával azonosít-

---

6 A nevezett közösségi oldal ma már a Meta nevet viseli, de a dolgozatban a hagyománynak megfelelően a máig közkeletű nevet használom.

hatók. A képeken szereplő szövegek sortörését /, a felső és alsó rész elválasztását // jelöli. A képeken megjelenő szöveget adatnak tekintem, és dőlt betűvel írom. A szövegek vagy szövegrészek idézőjelben állnak.

A címben szereplő fiktív személy 2015 novemberében látta meg a napvilágot, rögtön nagykorúan. Ha létező ember lenne, lehetne a szomszéd néni, akinek mindig van véleménye a világ dolgairól, jótanácsa is, és adja – kéretlen is. Ilonka is ezt teszi legfőbb fórumán, és sokáig az egyetlen életterében, a fészbúkon. 2021-ben kilépett ebből a keretből, és azóta a fizikai térben is elérhető, ekkor jelent meg ugyanis a Forum Könyvkiadó Intézet gondozásában a mintegy 400 képet közreadó „Evangélium” (Vass 2021), majd négy évvel később az „Ilonkárium” címet viselő giccsnaptára, melyben minden napnál a Facebook-oldalon korábban publikáltak közül egy szentencia olvasható. Ezek a naptárak⁷ lógnak Vajdaság-szerte magyar házak, lakások falain, és nemcsak a Vajdaságban, hanem sok olyan irodában, szobában vagy konyhában, amelyek Európa-szerte fizikailag ugyan több száz vagy ezer kilométerre vannak a szülőföldtől, de az érzelmi kötődés – és napjainkban az internet – biztosítja és fenntartja a szoros kapcsolatot. De kivel is kell szoros kapcsolatot tartani? Erre a kérdésre részben a népszámlálási adatokban találhatunk választ.

2. Népszámlálási adatok, népességváltozás, migráció

A Szerb Köztársaságban a magyarok alkotják a legnagyobb számú kisebbséget. A 2022-es népszámlálási adatok szerint a teljes lakosság (6 605 168 fő) 2,77 százalékát, ez az arány a Vajdaságban magasabb, több mint 10%. Az ezt megelőző, 2011-es census adataival összevetve megállapítható, hogy a kelet-európai trendnek megfelelően (vö. Deimantas et al. 2024) a népességcsökkenés mindkét nemzetet érinti. A legutóbbi két népszámlálás között eltelt közel tíz év alatt a Vajdaságban a szerbek száma valamelyest nőtt, a magyaroké drasztikusan, több mint negyedével csökkent (pontos adatok az 1. táblázatban). A csökkenés nem újkeletű, a korábbi

⁷ 2026-ra is készült naptár „Angyalkárium” címmel, az előző tematikáját folytatva.

adatok is illenek ebbe a tendenciába (Göncz 1999). A lakónépesség elöregedése és az ezzel szorosan összefüggő termékenységi ráta csökkenése mellett a gazdasági migráció a változás fő oka.

	Szerbia			Vajdaság		
	összes	szerb	magyar	összes	szerb	magyar
2011	7 186 000	5 988 150	253 899	1 916 899	1 289 635	251 136
%	fő 100%	fő 83,32%	fő 3,53%	fő 100%	fő 66,76%	fő 13%
2022	6 647 003	5 360 239	184 442	1 740 230	1 190 785	182 321
%	fő 100%	fő 82,86%	fő 2,77%	fő 100%	fő 68,43%	fő 10,48%

1. táblázat. Népszámlálási adatok a Szerb Köztársaságban és a Vajdaságban 2011-ben és 2022-ben

2010-ben Magyarország bevezette a kettős állampolgárság intézményét, mely elsősorban az anyaország határain túl élő magyar kisebbségeket szólította meg. Az 1993. évi LV. törvény módosításáról szóló 2010. évi XLIV. törvény 4. § (3) bekezdésében ez áll: „[...] kedvezményesen honosítható az a nem magyar állampolgár, akinek felmenője magyar állampolgár volt vagy valószínűsíti magyarországi származását, és magyar nyelvtudását igazolja.”

A törvényben szereplő kitételeknek a vajdasági magyarok megfelelnek, azaz a kettős állampolgárság biztosította lehetőségekkel élve számukra megnyílt a magyar határ és a magyar munkaerőpiac. Mivel ekkor Magyarország már a schengeni övezethez tartozott, a törvénymódosítás lehetővé tette egyben az Európai Unió további országaiba való ideiglenes vagy végleges áttelepülést is. A kivándorlók jellemzően és többségükben a fiatalabb, munkaképes rétegből kerülnek ki. Ez egyben azt is jelenti, hogy otthon maradtak az idősebb korosztályba tartozó rokonok, akikkel a kapcsolattartás valós igényként merül fel. Ha az elvándorlás nagy távolságra történt, személyes találkozás mindössze az évi egy-két hazautazás során lehetséges, viszont a családi és baráti kötelék fenntartásához ennél gyakoribb kommunikációra van szükség. Napjainkban

az internet biztosíthatja ezt, a számítógéppel vagy okostelefonnal kezdeményezett (videó)hívások költsége csekély, így könnyen megvalósítható az akár mindennapos beszélgetés a távolban élők és az otthon maradtak között. Ehhez azonban szükséges a digitális világban való eligazodás.

3. Digitális bennszülöttek és bevándorlók – elvándoroltak és helyben maradók

A *bennszülött* és *bevándorló* szavak használata a digitális tér szereplőinek megkülönböztetésére Marc Prensky nevéhez fűződik. 2001-ben megjelent dolgozatában ő nevezte el ezt a dichotómiát, mely azóta széles körben elterjedt. A digitális bevándorlókhoz két korosztályt sorolhatunk: a veterán és a „baby boom” generációt (Prensky 2001; Klenovitsné Zóka 2011; Voglné Nagy et al. 2014).

A legidősebbek (az 1925 és 1945 között születettek) a *veterán generáció* tagjai, idős korukban találkoztak először a világhálóval, nekik kihívást jelent már a számítógép-használat is. Az ide tartozók már csak életkorukból kifolyólag sem mobilisak, ha még élnek, ők alkotják a Vajdaságból elvándorlók nagyszüleinek csoportját. A hagyományos modellben ők azok, akik gyerekeiket a családalapításban és -fenntartásban azzal tudják támogatni, hogy szoros kapcsolatot tartanak az unokákkal, sok időt szánnak, például vigyáznak rájuk. Ebből természetesen nem csak a középső generáció profitál. Tudvalevő, hogy a szociális kapcsolatoknak milyen fontos a szerepük a minőségi élet megvalósításában, és nem vitatott élethosszabbító szerepük sem (Holt-Lunstad et al. 2010). A nagy fizikai távolság épp ezt a kapcsolattartást lehetetleníti el – legalábbis a hagyományos formában. Ez egyben megmagyarázza azt is, hogy a veterán generáció tagjai miért motiváltak oly nagy számban az internethasználatra. A mai kor digitális eszközei és platformjai nélkül ugyanis a gyakori kapcsolattartás csak nehezen lenne kivitelezhető.

A *boomerek* (1946–1964) életük aktív korszakának közepén-elején találkoztak az internettel, mely foglalkozásuktól függően a munkavégzésükbe és mindennapjaikba fokozatosan épült be, és játszik egyre nagyobb szerepet. Vajdaságban a legfőbb megélhetési

lehetőséget hagyományosan a mezőgazdaság biztosítja. A földművelésből és állattartásból élők jellemzően alacsonyabb iskolázottságúak, valamint pénzkereső tevékenységükhöz nincs feltétlenül szükség az internet rendszeres használatára. Ennek a generációnak csak kis hányada vándorolt el a szülőföldről, többségük a család helyben maradó részeként nagyszülői vagy szülői minőségben tartja a kapcsolatot a távol élő gyerekekkel, unokákkal.

A digitális nemzedék első hulláma az *y-generáció* (1980–1995). Az ő életükben mindennapos az internet használata. Az 1996 után születettek a *z-* vagy más néven *IT-generáció* képviselői, ők már „beleszülettek” a digitális világba. Vállalkozó szelleműek, bíznak, sőt biztosak magukban, közülük kerülnek ki a szülőföldjüktől messzebb szerencsét próbálók. A távolra szakadás egyben azt is jelenti, hogy másik kultúrába kerülnek, azaz az interkulturális jelenségek mindennaposak életükben.

Az interkulturalitással való kapcsolat az otthon maradtakra is jellemző. A Vajdaságban élők előbb felsorolt generációinak mindegyikére igaz, hogy szülőföldjükön kisebbségként élnek, azaz intenzívebb vagy kevésbé intenzív, de mindennapos kapcsolatban vannak egy másik – a többségi – kultúrával és nyelvvvel.

4. A közösség – nyelvi ideológia és közösségépülés

Ha a boldogulás lehetőségét messzebb keresőknek és az otthonmaradottak kommunikációs szokásait vizsgáljuk, megjelennek azok a minták, melyek a diaszporikus összekapcsolódásra jellemzőek (Androutsopoulos and Lexander 2021). A kulcs a kapcsolattartás, mely a kivándoroltak részéről a szülőföldre irányul, s esetükben a szétszórtsági tudatot hivatott enyhíteni (Ludányi 2015; Oszkó 2025). A médiagyakorlat napjainkban egyre inkább az okostelefonok adta lehetőségekre épít, ezek segítségével valósulnak meg a „diaszporikus összefonódás kommunikációs mintái” (Szabó 2022, 164).

A Vajdaságból kiáramló migráció célterületei változatosak. Ide sorolhatók a szomszédos anyaország közeli településeitől kezdve Európa több városa Németországon át Angliáig. Akik Magyarországra munkavégzés céljából ingáznak, csak a határ túloldalára, kis távolságra utaznak naponta. Gyakorlatilag nem szakadnak el az otthonuktól, mivel ebben a régióban a nyelvi és identitásbeli különbségek csekélynek mondhatók. A szülőföldről távolabb élőknek nagyobb kulturális szakadékot kell áthidalniuk. Ebben segíthetnek az interneten létrejövő alulról építkező közösségek.

A Rokon Ilonka oldalon olvasható posztok lájkolói és a hozzászólók az idő előrehaladtával egy ma már hat és félezernyi tagot számláló közösséggé formálódtak. Többségük ma is vajdasági kötődésű, ott él, vagy onnan került a távolba. A szülőföldről való elszakadás identitásformáló érzése más határon túli közösségek esetében is megfigyelhető, így az oldal követői nemcsak Szerbiából, hanem máshonnan származó vagy elszármazó követőket is vonzott.

1. ábra. Nem csak Vajdasághoz kapcsolódnak a követők

5. Az alkotóról

Rokon Ilonka személyének megalkotója, azaz a Facebook-oldal létrehozója Vass Szabolcs – maga is a generációjára jellemző életpálya egy tipikus hordozója: a ma a harmincas éveit elején járó, topolyai születésű, Kishegyesről származó művész a középiskolát Újvidéken végezte a Bogdan Šuput Formatervezői Iskolában. Ezt követően az Újvidéki Egyetem Művészeti Akadémiájának Képgrafika szakán folytatta tanulmányait. Rendszeresen szerepelt a Vajdasági Magyar Tudományos Diákköri Konferencián, ahol több szekció első díj és egy különdíj után 2018-ban megkapta a Kristálygömb Díjat. 2020-ban szerezte meg mesterdiplomáját iparművészet és formatervezés szakon, és ettől az évtől kezdve Angliában él. (Az elismerésekben bővelkedő sikeres pályakezdet tehát nem volt elég ahhoz, hogy jövőjét szülőföldjén lássa biztosítotttnak.)

Fontos szerepet töltött be életében a Temerini Alkotóműhely és Képzőművészeti Tábor, amelynek a központi témája 2014-ben a giccs volt. Annak ellenére, hogy az említett évben csak egyetlen napot töltött ott, a művészi közösségben szerzett élmény elindított benne egy folyamatot. Ehhez társult egy másik közösségi élmény, mely egy bográcsozás során érte. Az étel elkészülte után egyetemista lakótársai közül egyszerre többen is ugyanolyan szófordulatot használva utasították vissza a kínálást. Talán ennek a pillanatnak a hatására született meg Rokon Ilonka, s 2015-ben elindult a „Rokon Ilonka Copyright” nevű Facebook-oldal. Az első posztok egyikéről csak kevesen tudják, hogy a fent említett „születés” körülményeit idézi fel (2015. november 21. 16:09).

2. ábra. A 2015. november 21-i poszt

Az oldal kedvező fogadtatása után sikere hosszú éveken át töretlen volt – a hozzászólások, lájkok és követők számával mért népszerűség azóta sem csökkent. Nyilván ez is szerepet játszott abban, hogy Virág Gábor, a Forum Könyvkiadó Intézet vezetője azzal az ötlettel kereste meg az alkotót, hogy a posztokból készítsen válogatást, s jelentessék meg könyv formájában. A kiadvány sikerét mutatja a 2022-es Sinkó Ervin-díj odaítélése. Ezt minden évben az Újvidéki Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének napján, október 21-én adják át. A névadó egyetemi tanár végrendelete szerint évente azt a vajdasági fiatalt díjazza vele, aki magyar nyelven megjelent önálló irodalmi művével vagy hosszabb időn át folytatott irodalmi, illetve tudományos tevékenységével kiemelkedő munkát végzett. A könyv formájú sajátos művészeti alkotást tehát irodalmi műnek tekintette a szakközönség. A díjazott így nyilatkozott ars poeticájáról:

Munkáit ironikus szimbólumhasználat, erősen tükröződő szociális érzékenység, politikai éleslátás és társadalomkritika jellemzi. Olyan alkotások létrehozására törekszik, amelyek prezentálni tudják a társadalmi-politikai problémákat, valamint hatással vannak a közhangulatra és a közízlésre. Ilyen szempontból kiemelendő a Rokon Ilonka Copyright c. ironikus projektje, amely a Facebookon hódít sok-sok hozzászólást szerezve, s ezáltal a vajdasági magyar nyelv- és mentalitáskutatáshoz értékes forrásanyagot generálva (<https://szmsz.press/2018/10/11/vass-szabolcs-2018-as-kristalygomb-dij-nyertese/>).

Elismerésnek tekinthetjük azt a meghívást is, mely 2025 novemberében a Magyar Tudományos Akadémia székházában rendezett programra szólt. A Tájnyelvi barangolások konferencia⁸ keretében „Civil Dialektológia – beszélgetés internetes tartalomkészítőkkel a nyelv térbeli változatosságáról” című részben egy erdélyi és egy felvidéki kollégájával együtt Vass Szabolcs a tudományos közönséggel is megismertethette művészeti nézeteit, a hangsúlyt a közösség és nyelvváltozat kapcsolatára helyezve.

---

8 https://mta.hu/esemenynaptar_mta200/2025-11-24-tajnyelvi-barangolasok-konferencia-5993

6. Rokon Ilonka – a név és aki mögötte van

A rövid, könnyen megjegyezhető, már-már kedves név egy digitális bevándorlót takar. Rokon Ilonka antropomorfizált alakját soha nem mutatja meg, hiszen nincs neki. Nem meglepő, hogy a fikció a névadásban is megjelenik. A keresztény kultúrában gyökerező vezetéknevek legfontosabb tulajdonsága az identifikálás mellett, „hogy apáról gyermekekre öröklődnek, vagyis a leszármazást jelölik, a családok összetartozását demonstrálják” (Hajdú 2010, 8). A nagy múltra visszatekintő magyar névtudomány azonban nem jegyez *Rokon* családnevet (vö. Farkas 2009; Hajdú 2010), és nem találjuk meg a – ma már elektronikus – telefonkönyvet kérdezve sem (<https://www.telekom.hu/lakossagi/tudakozo>).

Mit tükröz e névválasztás? Az értelmező szótár szerint *rokon* főnevünk jelentése: „közös előd(ök)től származó v. házasság folytán keletkezett családi kapcsolatban levő személy; [...] (átvitt értelemben, irodalmi nyelvben) Természet, egyéniség tekintetében, érzelmeiben, felfogásában vkihez közel álló személy. Lelki rokon” (<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-ertelmezo-szotara-1BE8B/r-46B74/rokon-482BF/>). S a rokonság valójában lelki: valami bennem és valami belőlem, valaki, aki hozzám közel áll, lelki és érzelmi kapocs fűz hozzá. A névválasztás motivációjának megértéséhez még közelebb visz a szócikkben szereplő melléknévi jelentés: „[...] vmivel sokban egyező, hozzá lény(eg)ében, sajátosságaiban, ismertető jegyeiben közel álló, nagyon hasonló”. S valóban, Ilonkában felismerjük a tipikus vajdasági ember jellemzőit.

Az *Ilona* utónév a görög eredetű, a szláv közvetítéssel a magyarba került *Jelena* változata. A magyar nyelvterületen a középkortól kezdve népszerű, virágkorát a 19. században élte. Mára azonban vesztett fényéből, a legutóbbi kimutatások szerint nem találjuk a száz legnépszerűbb női név listáján (<https://keresztnevektara.hu/nevek/utonevstatisztika>), holott mintegy hetven éve még a harmadik leggyakrabban adott magyar női név volt (<https://www.parlament.hu/irom40/13829/13829-0001.pdf>). A keresztnév ma már egy vidéki, idősebb nő képét idézi fel. Hozzájárul ehhez az is, hogy nem a hivatalos változattal, hanem

annak kicsinyítő képzős, becéző formájával nevezte el főhősét az alkotó. Ebben a névválasztásban is megmutatkozik az a szeretetteli viszonyulás, mely minden posztban vissza-visszatérő elem.

Ilonka ugyan kitalált személyiség, de a közösségi hálón megjelenő bejegyzéseit olvasgatva lassan kirajzolódik alakja, fizikai jellemzőit is magunk elé tudjuk képzelni: kissé természetes idős nő, otthonkában vagy egyszerű szabású ruhában, köténnyel maga előtt vagy melegítónadrágban, lábán papuccsal vagy gumicsizmával, ahogy az aktuális teendője éppen megkívánja. Életkora fontos, erre több jelből is következtethetünk: digitális bevándorló voltára utalnak az okostelefon fekete képernyőjét mutató „felvételek”, a gyakorlat hiányából fakadó betűcserék (y/z). A maga mögött tudott évtizedek hivatottak igazolni a szentenciáiból áradó bölcsességet. Aki ilyen élesen látja a mindennapok problémáit és ilyen frappánsan tudja mindenre a megoldást, az csak egy idősebb ember lehet. Megnyilvánulásaiiban azonban valódi bölcsesség helyett a frázisokból, közmondásszerű közhelyekből és mindennapi szófordulatokból építkező rövid okosságok tárházával találkozunk.

Mondatainak nyelvi megformálása falusi szóhasználatot tükröz, és az egyszer már jól bevált séma olcsó állandóságát a grafikai megvalósítás is aláhúzza: a szavak mindig egyforma méretűek és mindig azonos betűtípussal szerepelnek a képeken.

A kötet impresszuma fölött olvashatók az alkotó szavai arról, hogy mi végre lett Ilonka e világra: „Rokon Ilonkának nincs szándéka bírálni vagy felmagasztalni bizonyos szellemi értékeket, csak rávilágít és szembesít, hisz jó, ha az ember közösséget érez mások gondolataival, magára ismer, hisz ezen dolgok örököse” (Vass 2021).

7. A képi világ

A „Rokon Ilonka Copyright” Facebook-oldal egységei a posztok, melyek egy képgrafikából és jellemzően olyan két részre tagolható szövegből állnak, melyek a vajdasági mindennapokban gyakorta hallhatók. A kép felső negyedében megjelenő kifejezésre, mondatra válaszol az alsó negyedben található szöveg. A kettő között és körül helyezkedik el az üzenet vizuális része. A háttér

mindig teljesen kitöltött, legtöbbször „szemnek kellemes” halvány színekkel, melyekben megismétlődik a szöveg dualitása, gyakoriak az éles határ nélküli színátmenetek. A piros-fehér szövegeket mindig ugyanaz a betűtípus jeleníti meg, a párbeszéd különböző szereplőtől elhangzó részeket a betű és háttérének színváltása is jelzi. Az írás mindig a betűk alakját követő foltban helyezkedik el, jellemzően felül fehér alapon piros betűk olvashatók, míg alul ennek tükörképe.

A montázs szerepe a mondandó illusztrálása, olykor magyarázva, máskor ellenpontozva a szöveg jelentését. A képeken a giccs köré épül minden, a vizuális megjelenés éppúgy, mint a nyelvi giccsnek is tekinthető klisék. Az alkotó valójában művészi eszközként használja a giccsset. A mintát az elektronikus térben keletkező, saját gyártású képeslapok adták, ezeknek tart tükröt, egyben ezek formavilágához idomul minden képes poszt. A bejegyzések hosszú ideig azonos ritmusú, sajátos belső logikát követő alkotások voltak, az utóbbi időben már rövid videók is megjelennek a hírfolyamban, és elvértve vizuális elem nélküli, pusztán szöveges bejegyzésekkel is találkozunk.

A rózsza és az angyalka visszatérő elem, ez utóbbi többször csak egy-egy attribútumával jelölve, mint például a kidolgozott férfitestből kinövő angyalszárnyak (2017. 03. 07.). Bár a képek ironikusak, a megvalósítás viszont – a giccsre jellemzően – mindig precíz, a használt érzelmi és gondolati sablonok úgy formálódnak képpé, ahogy azt a közönség elvárja. Ez a megfelelni akarás az oka annak, hogy a produktum a befogadótól – akit ebben az esetben helyesebb fogyasztónak nevezni – nem kíván szellemi erőfeszítést. Ha az üzenetekben feltűnik Ilonka aláírása – ez inkább a kezdeti képekre jellemző –, a giccslapokon látottakat mímelve mindig ferdén áll.

A profil első borítóképe a vajdasági tájat, pontosabban az aratás utáni földet idézi. S míg a féltucatnyi szalmabálát talán elfogadnánk egy valóságos tájat ábrázoló grafikának, az előtérbe türemkedő tucatnyi angyalka kijelöli a pontos helyet: tévedhetetlenül a digitális térben, a cyber-barokk közepén vagyunk.

Az alkotói folyamatban, először a verbális elem születik meg, ebből nő ki az alkotás vizuális dimenziója. Vass Szabolcs maga nevezte el stílusát cyber-barokknak, míg a posztokon szembejövő tartalmat a hordozó médiumhoz igazodva digitális giccsnek mondja, mely véleménye szerint napjainkban egyre nagyobb szerephez jut. Ahogy a digitális tér is, melynek egyre fontosabb közege a mindennapjainkban mind fontosabb helyet betöltő okostelefon. Ez magával hozza a kommunikációs folyamat verbális egységeinek rövidülését, melyek még így sem tudják felvenni a versenyt az emotikonokkal, gifekkel „felturbózott” kompaktsággal.

A hírfolyamban elénk kerülő bejegyzésektől nem várunk következetességet, és mivel a posztok felbukkanása is kiszámíthatatlan, nem feltűnő, ha változik a képi világ, az oldal követői és látogatói részéről nem elvárás az egységesség. Kötetbe rendezve viszont szembeötlő lenne, s kevésbé elfogadható az összevisszaság. Feltehetőleg ez a magyarázata annak, hogy „*Rokon Ilonka evangéliuma*” a posztokénál egységesebb és némileg letisztultabb képi világot hordoz. Ennek érdekében az alkotó időnként módosított egy-egy vizuális elemet, de ez az eredeti koncepciót nem változtatta meg, sőt ahhoz még inkább igazodva a precizitás és a tisztaság hangsúlyosabb jegye a könyvnek. Ezt illusztrálja a következő ábra, a 2017. 03. 07-i poszt és a könyvben megjelent változata.

3. ábra. Egy internetes poszt és a könyvben megjelent változata

Az oldal indulásakor minden megjelenés tartalmazott képet, de idővel a követők bejegyzésekben is megnyilvánuló aktivitása megengedte a vizuális elem elmaradását, így születtek csak szövegből álló posztok is (pl. 2025. 10. 15.).

8. A nyelvben tükröződő világ

A képek felső és alsó részén megjelenő szöveg tulajdonképpen mikropárbeszéd, a mondatok szerkezete egyszerű – a kötet egyik ismertetőjének szavaival: a térségi konyhanyelvet jelenítik meg ezek a falvédőbölcösségek (Bence 2023, 106). A nyelvi elemek a vizuális elemek ellenpontjai, ahol a formulák mintegy képi keretet kapnak. A mikropárbeszédnek egy meghatározott terület beszélőinek – jelen esetben a Vajdaságban élőknek, illetve az ide kötődőknek a tényleges nyelvi gyakorlatát tükrözik. Ennek a képeken megjelenő nyelvváltozatnak a beszélők identitáskonstruálásában és -kifejezésében betöltött szerepe vitathatatlan. A frázisoknak egy számkritériumot is teljesíteniük kell ahhoz, hogy a gyűjteménybe kerülhessenek: azok a szentenciák válhatnak egy poszt nyersanyagává, amelyek legalább három alkalommal elhangzottak a művész környezetében. Ez biztosítja a szövegek élőnyelvvél való szoros kapcsolatát.

Ha a Rokon Ilonka megnyilvánulásaiból kirajzolódó nyelvi ideológiák felől közelítünk, elegendő egy szempontot bemutatni ahhoz, hogy itt is meglássuk a szabályostól való eltérést. A nyelvi autoritáshoz való viszony szélső pólusaira, az anonimitásra és az autenticitásra jellemzők a szövegekben egyidőben vannak jelen. A közlésegségekben a nyelvi anonimitás ismérve, miszerint „[...] senkihez sem tartozik konkrétan, és így mindenki számára egyformán elérhető”, éppúgy jelen van, mint az autenticitása: „egy közösség vagy egy beszélő lényegi természetében gyökerezik és közvetlenül azt fejezi ki” (Woolard 2016, 7, idézi és a fordítás Szabó et al. 2024, 95).

8.1. Transzlingválás

A mikropárbeszédnek nyelve távol áll a standard magyartól. A nyelvjárásban gyökerező jegyek mellett gyakran tűnnek fel a többségi nyelvből eredő elemek. Ezeket a szakirodalom hagyományosan a kódváltás vagy a szerkezeti minta másolása kategóriájába sorolja (Oszkó 2020; Oszkó és Salánki 2021), e jelenségek leírására azonban alkalmasabb a transzlingválás elméleti kerete (Wei 2017). Ezt mutatom be röviden a következőkben Heltai János Imre munkája alapján (Heltai 2020).

Az elmélet követői a nyelvre nem struktúráként tekintenek, hanem azt a kommunikációban részt vevők között létrejövő cselekvési módnak tartják, mely elválaszthatatlan a beszélőt körülvevő szociális tértől. A cselekvéshez és kontextushoz kötött nyelvi gyakorlat kultúrafüggő, egyben identitásjelölő. Abban a környezetben, ahol – a klasszikus értelmezés szerint több nyelv – a transzlingválás elmélete szerint több nyelvi erőforrás van jelen, természetes, hogy a közlésfolyamat résztvevői a kommunikatív lehetőségek maximalizálása érdekében minden számukra hozzáférhető nyelvi erőforrást mozgósítanak. A beszélő nyelvi repertoárját az általa használt erőforrások egyetlen dinamikus komplexitásként alkotják, ez megfelel a bahtyini értelemben vett heteroglossziának (Bahtyin 1976).

Rokon Ilonka posztjaiban megjelenik a magyar helyi területi változata, a (gyors) élőbeszéd, a szerb és angol mint nyelvi erőforrás. A következőkben ezekre láthatunk példát.

8.2. Nyelvi erőforrások

A szerb és angol nyelvi erőforrás jellemzően lexikális elemekben mutatkozik meg: „*Más, más.../ Minné többszö fölmelegited / Annál jobb // Ez különösen igaz / A szármáná*”, „*Mi ez a ruszvaj? // Szépen mindent összehajtok / erre te biztos a legajjáru veszed ki*”, „*Ha lecsúszó a budzsetru / Mész dógozni esztergájosnak*”, „*Elkezdett / Hogymongyákóni // Jöjjön hozzánk ott az udvar! / Majd ha kihord két kocsi ganét / Meglátom hogy bildöl*”, „*Láttam a diszkáverin*”. Találunk példát arra is, hogy a

szövegrészlet szerkezete a szerbre vezethető vissza, de a felszínen megjelenő forma magyar elemekből tevődik össze: „*írtam be a mestert*”. A magyar helyi változatából merítő erőforrás minden megnyilatkozásban észlelhető, ezek a standard formához képest általában hiányzó hangokat vagy toldalékvégződéseket jelentenek: *eizzatt, Jóvanakkó, mibű, töböző, szármáná*. Az élő gyorsbeszéd példáiból néhány: *nemtom, Teccsakide!, Nemkő*.

A bejegyzések a nyelv hangzó oldalát is igyekeznek megjeleníteni – a fonetikus leírt, az ö-ző nyelvjárást megidéző szótagok, szavak mellett az oldal követői a zárt *ë* használatával is az élőbeszédre minél inkább hasonló szöveg létrehozására törekszenek (vö. 1. ábra), ezzel a nyelvi eszközzel is kifejezik hovatarozásukat.

4. ábra. A képeken megjelenő nyelvi erőforrások: szerb, magyar területi változata és a gyors élőbeszéd

9. Összegzés

A dolgozat a „Rokon Ilonka-jelenség” dokumentálására vállalkozott, s arra keresett választ, hogy milyen összetevők hatására jöhetett létre. Ezek között demográfiai és migrációs okok éppúgy megtalálhatók, mint az interneten terjedő, napjaink igénytelen, a digitális giccs kategóriájába sorolható összetevői. Az alkotó pályájának bemutatása után a vizualitás szempontjából írta le a művészi és közösségalkotó folyamat elemeit. Az interkulturalitás nyelvi összetevőit a transzlingválás keretében elemezte megállapítva, hogy a magyar bázisú szövegekben a helyi változat mellett szerb és angol nyelvi erőforrások mozgósításával tudják visszaadni a posztok a vajdasági mindennapok hangulatát.

Irodalom

2010. évi XLIV. törvény a magyar állampolgárságról szóló 1993. évi LV. törvény módosításáról. <https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1000044.TV> (2025. november 10.)
- A magyar nyelv értelmező szótára.* <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-ertelmezo-szotara-1BE8B/r-46B74/rokon-482BF/> (2025. november 10.)
- Androutsopoulos, Jannis, and Lexander, Kristin Vold. 2021. “Digital polycentricity and diasporic connectivity: A Norwegian–Senegalese case study.” *Journal of Sociolinguistics* 25 (5): 720–736. <https://doi.org/10.1111/josl.12518>
- Bahtyin, Mihail. 1976. „A szó a költészetben és a prózában.” In *A szó esztétikája*, szerk. Uő. Budapest: Gondolat.
- Bence Erika. 2023. „A láncfűrészkes angyal.” *Forrás* 55 (11): 105–108.
- Deimantas, Vytenis Juozas, Şanlıtürk, A. Ebru, Azzollini, Leo, and Köksal, Selin. 2024. “Population Dynamics and Policies in Europe: Analysis of Population Resilience at the Subnational and National Levels.” *Population Research and Policy Review* 43, 27. <https://doi.org/10.1007/s11113-024-09871-w> (2025. november 25.)

- Farkas Tamás. 2009. *Régi magyar családnevek névvégmutató szótára. XIV–XVII. század.* Budapest: ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet – Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- Göncz Lajos. 1999. *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban).* Budapest – Újvidék: Osiris Kiadó – Forum Könyvkiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Hajdú Mihály. 2010. *Családnevek enciklopédiája.* Budapest: Tinta Kiadó.
- Heltai János Imre. 2020. *Transzlingválás – elmélet és gyakorlat.* Budapest: Gondolat Kiadó.
- Holt-Lunstad, Julianne, Smith, Timothy B., and Layton, J. Bradley. 2010. “Social relationships and mortality risk: a meta-analytic review.” *PLoS Med.* 7/7:e1000316. <https://doi.org/10.1371/journal.pmed.1000316>
- Keresztnevek tára. <https://keresztnevektara.hu/nevek/utonevstatisztika>
- Klenovitsné Zóka Tünde. 2011. Digitális nemzedék – megváltozott pedagóguskompetenciák. https://janus.ttk.pte.hu/tamop/tananyagok/digitalis_nemzedek/index.html.
- Ludányi András. 2015. „A szétszórtsági tudat létrejötte magyar Amerikában.” *Korunk* 26 (3): 4–13.
- Oszkó Beatrix. 2020. „Nyelv, nyelvváltozat, nyelvjárás: megjegyzések horvátországi magyarok nyelvi repertoárjáról.” In *Nyelvi repertoárok a Kárpát-medencében és azon kívül*, szerk. Heltai János Imre és Oszkó Beatrix. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet.
- Oszkó Beatrix. 2025. „Rokon Ilonka, a közösségformáló.” In *MANYE XXX. Nyelvhasználat és nyelvoktatás a mesterséges intelligencia korában*, szerk. Lehocki-Samardžić Anna. Osijek: Filozofski fakultet u Osijeku; Magyar Alkalmazott Nyelvészek és Nyelvtanárok Egyesülete.
- Oszkó Beatrix és Salánki Zsuzsa. 2021. „Párhuzamos jelenségek, nyelvi erőforrások.” In *Kétnyelvűség – oktatás – nyelv-*

- menedzselés*, szerk. Cserniczkó István és Kozmács István. Nyitra: Konstantin Filozófus Egyetem.
- Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. godine [u Republici Srbiji]: Nacionalna pripadnost – Podaci po opštinama i gradovima / 2011 Census of Population, Households and Dwellings [in The Republic of Serbia]: Ethnicity – Data by municipalities and cities. Beograd: Republički zavod za statistiku Srbije. 2012. <https://publikacije.stat.gov.rs/G2012/Pdf/G20124001.pdf>
- Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2022. godine [u Republici Srbiji]: Nacionalna pripadnost – Podaci po opštinama i gradovima / 2022 Census of Population, Households and Dwellings [in The Republic of Serbia]: Ethnicity – Data by municipalities and cities. Beograd: Republički zavod za statistiku Srbije. 2023. <https://publikacije.stat.gov.rs/G2023/Pdf/G20234001.pdf>
- Prensky, Marc. 2001. „Digitális bennszülöttek – digitális bevándorlók.” *On the Horizon* 9 (5). http://goliat.eik.bme.hu/~emese/gtk-mo/didaktika/digital_kids.pdf
- Rokon Ilonka Copyright. <https://www.facebook.com/rokonilonka>
- Szabó Gergely. 2022. „Mér nem mondd magyarul?»: Diaszporizáció és nyelvi ideológiák.” *Acta Academiae Beregsasiensis. Philologica* 1 (1): 162–182.
- Szabó Gergely, Szabó Nikolett és Kőszegi Áron. 2024. „Nyelvi ideológiák kisebbségben: Példák Katalóniából, a Csallóközből és Budapestről.” *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 26 (2): 93–113.
- Vass Szabolcs a 2018-as Kristálygömb Díj nyertese. <https://szmsz.press/2018/10/11/vass-szabolcs-2018-as-kristalygomb-dij-nyertese/> (2025. november 10.)
- Vass Szabolcs. 2021. *Rokon Ilonka evangéliuma*. Újvidék: Forum Könyvkiadó Intézet.
- Voglné Nagy Zsuzsanna, Lippai Edit és Nagy Viktória. 2014. „Digitális bevándorlók és bennszülöttek – a digitális tudásmegosztás és interaktivitás lehetőségei.” *Iskolakultúra* 14 (1): 57–63.

- Wei, Li. 2017. "Translanguaging as a Practical Theory of Language." *Applied Linguistics* 39 (1): 9–30. <https://doi.org/10.1093/applin/amx039>.
- Woolard, Kathryn A. 2016. *Singular and Plural: Ideologies of Linguistic Authority in 21st Century Catalonia*. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780190258610.001.0001>

**NARACIJA NEPREDVIDLJIVOG U KNJIŽEVNOSTI
I KULTURI:
TEME BOLESTI I LEČENJA U PROZI
SLAVENKE DRAKULIĆ**

Vladislava S. Gordić Petković

Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu, Srbija

vladislava.gordic.petkovic@ff.uns.ac.rs

Poznavaoci opusa Slavenke Drakulić kažu da se njeni novinski članci, eseji i proza odlikuju neprestanim preusmeravanjem iz dokumentarnog u fikcionalno, iz ličnog i intimnog u opšte i javno. Ona ne zazire od biografskih i autobiografskih tema, bilo da piše o teškim bolestima Fride Kalo ili svojoj transplantaciji bubrega. Narativ o bolesti predstavlja dominantu njenog književnog i publicističkog rada. Hrvatska autorka ponire u živote Fride Kalo, Dore Mar i Mileve Ajnštajn kako bi oslikala njihovu autsajdersku poziciju: misli i strahovi književnih junakinja zasnovanih na autentičnim ličnostima predstavljeni su kao univerzalno žensko iskustvo u suočenju sa nepredvidljivim okolnostima bolesti, lečenja i umiranja. Kao novinarka i književnica koja je sopstvenu borbu za zdravlje pretočila u roman-prvenac *Hologrami straha* (1987), Slavenka Drakulić slika strepnju, inat i upornost koji prate bolest iz psihosocijalne i kulturološke perspektive, kao što se može videti u njenom romanu *Frida ili o boli* (2008) i zbirci kratkih priča *O čemu ne govorimo* (2024).

Cljučne reči: narativ o bolesti, autosomatografija, ginokritika, žensko autorstvo.

Critics and connoisseurs of Slavenka Drakulić's fiction and non-fiction works frequently emphasize the dynamic interplay between documentary realism and imagination that characterizes her essays, journalistic articles, novels and stories. Her writing consistently negotiates the boundaries between the personal and the collective, as well as between the intimate and the public, thereby creating a distinctive narrative voice that blurs the conventional separation between autobiography and social commentary. Slavenka Drakulić does not hesitate to engage with biographical and autobiographical subject matter, whether she is portraying the physical and psychological suffering of her literary heroines or recounting her own experience of illness and organ transplantation. The theme of illness, both as a corporeal condition and as a metaphor for existential vulnerability, occupies a central position in Drakulić's literary and journalistic production. Through her portrayals of women such as Frida Kahlo, Dora Maar, and Mileva Einstein, Drakulić explores the marginal and often invisible status

of women whose creative potential and intellectual achievements have been overshadowed by their marital relationships or by the constraints of patriarchal society. By transforming these historically situated figures into literary heroines, Slavenka Drakulić constructs a universal female experience of pain, endurance, and self-reflection in the face of illness, medical treatment, and mortality. As both journalist and novelist, Drakulić reconfigures the personal struggle for health into a broader cultural and psychosocial discourse. Her debut novel *Hologrami straha* (1987) exemplifies this transformation, turning her confrontation with bodily fragility into a narrative of psychological introspection and social critique. This thematic preoccupation continues in later works such as *Frida ili o boli* (2008) and the short story collection *O čemu ne govorimo* (2024), where illness becomes a lens through which she interrogates the intersections of gender, identity, and vulnerability. Through these texts, Drakulić not only chronicles the individual experience of suffering but also situates it within a collective female condition shaped by historical, cultural, and existential forces.

Keywords: illness narrative, autosomatography, gynocriticism, female authorship

Književna kontekstualizacija bolesti, terapije i medicinskih procedura podrazumeva čitav niz postupaka koji su neophodni da bi se u širim okvirima sagledalo psihofizičko stanje junakinja i junaka. Isto tako, ta je kontekstualizacija važna zarad uspostavljanja hijerarhije autoriteta, moći i etike. Briga za sebe i druge, nega bolesnika, pristup operativnim procedurama i protokolima su, isto tako, deo šire društvene agende koja ne uključuje samo brigu za bolesne i nemoćne, već i moralno obrazovanje koje nas osposobljava za empatiju.

1. Lečenje i bolest u savremenoj srpskoj književnosti:

Čim preživim ovaj roman

Ne mora u književnom tekstu biti ekonomskog kolapsa ili egzistencijalnog ćorsokaka, ne mora biti nestašice lekova i gužve pred ordinacijama da bi horor lečenja i umiranja bio uverljiv. I u komfornom svetu finansijski zbrinutih zapahnuće nas zadržati hlora iz sanitarnog čvora, težak miris variva od kelja koji se služi pacijentima, srkutanje tek skuvane kafe iz sestrinske sobe.

Roman Mirjane Đurđević enigmatičnim naslovom *Čim preživim ovaj roman* (2008) radoznom čitaocu sugerše

moгуćnost autocenzure, budući da se reklamira kao „zabranjen za mlađe od pedeset godina”. Vrlo brzo po upoznavanju sa likovima i radnjom shvatimo da je generacijska zabrana strategija skretanja pažnje na teme romana: na bolest, lečenje i funkcionisanje zdravstva. Ispostaviće se da junakinju i brojne sporedne likove u romanu čekaju različita iskušenja: za većinu njih, od bolesti i straha da će umreti mnogo je strašnije mučenje u čeljustima birokratskog sistema. Susret inspektorke Harijete sa lavirintom srpskog zdravstva jeste gorka opomena smrtnima da njihovom fizičkom nestanku prethode poniženje, uvreda i oduzimanje dostojanstva.

Crnohumorni roman bi se, za ovu priliku, mogao smestiti u okvirni, priručni žanr „memento mori”: no podsećanje na smrt nimalo ne liči na šapat roba koji gospodareve trenutke slave i trijumfa upotpunjuje upozorenjem na ljudsku prolaznost. Zato je zanimljivo videti kako se u romanu citira i persiflira televizijska reklama poznata iz srpske realnosti, viđena očima masovnog ubice zdravstvenih radnika:

...evo je zaspala, leži na leđima rasute kose, biće da je ipak reklama za farbu, gola, pokrivena preko grudi, čekaj, šta je bre ovo, telo klizi, hop, tras, zalupiše se vrata... Frižidera! U mrtvačnici! Sledio je neki idiotski tekst, nešto u fazonu...samo pet minuta... koji ubica, zapanjen, nije ni percipirao, o čemu se radi objasnila je u nastavku njegova sledeća žrtva, dr Oleg Janković, svečano otvarajući početak emitovanja serije spotova protiv raka dojke, tako se izrazio, koji će u narednim mesecima krasiti društveno angažovani program GTV. Ukratko, da je devojka iz frižidera odvojila samo pet minuta da skokne do prvog mamografa na čošku – sada bi igrala u nekim veselijim spotovima. Možda bi i ulogu u nekoj domaćoj sapunjari dobila. Manj ako joj frižider nije bio odskočna daska u sapunjaru? Ili Velikog Brata? Ne čekajte rak, umrite od straha! Pridružio se ubica, u sebi, reklamnoj kampanji, stresa se od sopstvenog slogana, ali ne od straha, on nema čega da se plaši, za njega neizvesnosti nema. Stresa se i psuje. EPP smrti. (Đurđević 2008, 141)

Kolokvijalnim jezikom i oštrim humorom autorka ovde otvara više polja analize: ne samo loše osmišljene televizijske reklame, već i problematičnog doživljaja realnosti. Reklama nudi lažiranu sliku sveta: ta slika je sušta suprotnost realnoj slici birokratskog bezizlaza i sirotinjske infrastrukture sa kojima nas je Harijetin slučaj suočio. Reklama izvrće prioritete i argumente: žena se metaforički optužuje za nemar prema sopstvenom telu, za nebrigu prema sopstvenom zdravlju. Čitalac koji je prepoznao u ovom opisu reklamu koja se tokom 2008. godine emitovala na kanalu B92 biće još oštrije u svojim sudovima. Jer, u reklamnom spotu se taksativno navodi koliko vremena žene provode u šminkanju, manikiranju i bojenju kose, te se to utrošeno vreme dinamički kontrastira sa pet minuta koji su dovoljni za pregled mamografom i blagovremeno otkrivanje raka dojke. Reklamni spot potpuno je ignorisao činjenicu da je srpsko zdravstvo tehnološki i kadrovski i tada, kao i danas, bilo nedovoljno opremljeno za brzu i efikasnu prevenciju malignih oboljenja.

Slikom dobro dizajniranog marketinškog licemerja Mirjana Đurđević uvodi nas u svet korumpiranog zdravstva gde caruju pokloni i klanovi, u svet koji daje još jednu sjajnu priliku da se žensko telo i identitet marginalizuju. Prethodnih pet romana o jetkoj i pravdoljubivoj inspektorki osmišljeni su kao pseudodetektivski trileri koji više istražuju stanje stvari u Srbiji nego policijske slučajeve, manje se bave krvnim deliktima a više onim mentalitetskim. Ime glavne junakinje (Hari, ili Harijeta), ma koliko da priziva filmskog junaka iz repertoara Klinta Istvuda, prilagođeno je domaćoj upotrebi, isto tako i ženskoj slici identiteta, lokalnim izazovima i krizama.

Inspektorka Harijeta u šestom romanu *Čim preživim ovaj roman* postaje vlasnica detektivske agencije na ivici propasti, starog „juga” i psa mešanca, ostaje bez prihoda i oslonca, prinuđena da vodi nemoguću bitku sa stoglavom hidrom srpskog zdravstva. Ono nema uslova za osnovnu medicinsku opremu a razvija medicinski turizam, kuburi i sa osnovnom kulturom u ponašanju i sa neophodnom infrastrukturom dok istovremeno ulaže u luksuzne klinike sa parkom, jezerom i jatom labudova u njemu.

Tako bar izgleda klinika pretenciozno nazvana „Švarcvald”, po najpoznatijoj nemačkoj lekarskoj sapunskoj operi koja je nudila idealizovanu sliku zdravstvenog sistema i pristupa bolestima. U svetu takvih nepomirljivih suprotnosti Harijeta bije bitku za svoje zdravlje. Čitalac kriminalističkih romana ili trilera često će sresti detektiva ili inspektora koji je nemoćan pred korumpiranim sistemom, ali retko onog koji je fizički slab i iznuren: iako ključne ličnosti žanra mogu biti ovisnici o alkoholu i narkoticima, čitalac nikad nije video Šerloka Holmsa sa nabezom ili Herkula Poaroa sa stomačnim gripom, a kamoli srpsku detektivku sa senkom tumora na rentgenskom snimku koja može značiti tešku malignu bolest. No inspektorka Hari je i dizajnirana kao nemoćni i ranjivi antipod slavnim umovima detektivskog romana, a takođe i trajno obeležena srpskim rodnim stereotipima: pre svega, nemogućnošću da išta predvidi i kontroliše. Običan krimić napisan u ekonomski razvijenoj zemlji ne može da primi u sebe junakinju koju izjeda strah od bolesti, smrti i – birokratije. Čelični duh Harijete već je ozbiljno načet ulaskom u srednje životno doba, a sumnja da boluje od raka dojke gura je dublje u poniženje i na marginu: bez novca, posla i zdravlja, Hari nije samo sumorna inverzija oštroumnog detektiva, ona je slika i prilika arhiausajdera – čestite pedesetogodišnjakinje bez perspektive i zaštite, najveće stradalnice tranzicije po svim pokazateljima. U društvu koje ceni mladost, ambiciju i amoralnost a put ka zdravlju popločava poklonima i mitom, ona može da protestuje tek reskim psovka – jedino žensko oružje je ta psovačka upornost; nepravda i kajanje, bes i ogorčenost mogu samo da se verbalizuju na više načina, i sa sve manje efekta.

Srpska detektivka bi, dakle, *trebalo da* traga za serijskim ubicom lekara sa onkologije. Zoro osvetnik koji žrtve prvo omamljuje hloroformom ukapanim na dečje pelene postaje heroj poniženih i prevarenih pacijenata, rešenih da raskrinkaju korumpiranu i nezajažljivu kvazielitu. Međutim, Harijeta nema vremena da rešava slučaj, jer je suočena sa velikom, beznadežnom enigmom sopstvenog tela. Hari je dešperatna Amazonka u nemogućoj hamletovskoj misiji ispravljanja iščašenog sveta: sada se bori protiv strepnje da bi odsecanjem desne dojke odista mogla postati

Amazonka, mada bez luka, bez ikakve moći, bez ikakvog oružja. Bori se protiv misli o smrti, na čijoj strani je moćna saveznica – birokratija. *Čim preživim ovaj roman* je sav sazdan kao lanac čekanja na ljubazni klimoglav milostivog veličanstva Sistema, na startni znak da se kroz šumu formulara i procedura potrči put ozdravljenja.

Zdravlje kao imperativ svih imperativa i vrednost povrh svih vrednosti uvodi junakinju u dimenziju gde se tim istim zdravljem ucenjuje, preti, zavodi i gospodari. Zdravlje je nerešiv detektivski slučaj gde ne pomažu dokazi, intuicija ni dedukcija; dijagnoza i terapija su igre na sreću, jer niko pojma nema da li je senka na snimku dobroćudni višegodišnji stanovnik ženskog tela ili pak agresivni doseljenik koji se bahato širi.

Budući travestija medicinskog trilera i bolničkih sapunica, roman Mirjane Đurđević je u isti mah i parodirani *whodunnit*: potera za ubicom obustavljena je zbog jedne mnogo važnije, zbog potere za dijagnozom. U srpskom distopijskom Apsurdistanu zakazivanje pregleda i hirurške intervencije je nerešiv zadatak, tako da roman neminovno prati ona satirična oštrina koja je nemoguća u popularnim žanrovima: Šerlok Holms koji bi doveo u logičnu vezu raskošno osvetljen hram i razdrndan aparat za ultrazvuk momentalno bi bio prognan u dosadni socijalni roman. Šesta po redu „knjiga o Harijeti“ i jeste izvrnuta žanrovska rukavica, bačena u lice zdravstvu: zaplet bolničke sapunice maligno je uvećan u kafkijansko-pekićevsku parabolu o stravičnoj banalnosti bolesti i smrti.

2. Bolest kao egzistencijalni izazov: strahovi i nade Slavenke Drakulić

Muška kultura bila je i jeste parazitska, tvrdi Šulamit Fajerstoun u svojoj studiji *Dijalektika pola*: ona se hrani emotivnom snagom žene, a ništa joj ne daje zauzvrat. Marksistička teoretičarka En Fergason, izražava se manje simbolički kada u *Seksualnoj demokratiji* ukazuje na to da je muško korišćenje ženskog emocionalnog rada vrsta eksploatacije koja je slična eksploataciji radnika u kapitalizmu. Obe teoretičarke ukazuju na ponovljivost

praksi u kojima su žene potčinjene, na običaje patrijarhalnog i materijalistički orijentisanog društva koji su predvidljivi. Bilo da nam se čine kao radikalni ili ne, ova dva stava mogu generisati postavke spisateljskog i aktivističkog angažmana Slavenke Drakulić. Nju tokom dugogodišnje publicističke i spisateljske karijere okupira žensko pitanje u egzistencijalnom i političkom smislu, koliko i pitanje ženskog na psihosocijalnom planu: stavljajući u prvi plan pitanje ženskih iskušenja i ograničenja njihovih sloboda u socijalizmu i postkomunizmu, autorka istražuje i sva ona iskušenja, traume i patnje pred koje ženu stavlja njeno telo. Dakle, ne zanima je samo predvidljivost i ponovljivost društvenih mehanizama, već i ono nepredvidljivo i nepredviđeno, izazovi tela, skala bolesti i zdravlja koja nenadano menja individualne prioritete.

Slavenka Drakulić je posle knjige *Smrtni grijesi feminizma* (1984) objavila prvi roman, *Hologrami straha* (1987), u kom je iz prvog lica opisala iskustvo žene tokom transplantacije bubrega u jednoj američkoj bolnici. U pitanju je doživljeno iskustvo teške bolesti, terapije i propratnih efekata lečenja i izlečenja. Njeno pripovedanje istovremeno je i ispovest koja povezuje sadašnjost i prošlost: ona povezuje teskobnu neizvesnost hronične bolesti sa promenom i odgovornošću koje vidno poboljšanje zdravstvenog stanja nosi sa sobom. Moglo bi se reći da teme bolesti, izlečenja i ozdravljenja uvek uključuju naraciju o nepredvidljivom jer se ne mogu razviti ako se u njih ne inkorporira suočenje sa iznenađenjima i preokretima: naime, bolesnik koji se izleči suočava se sa drugačijom vrstom neizvesnosti i sa drugačijom vrstom borbe protiv nepredvidljivog nego što je to bila borba i nepredvidljivost koji prate terapiju. Upečatljiva sintagma iz *Holograma straha*, „strah od zdravlja“, postavila je temelje celoj jednoj galeriji ženskih likova: zdravlje nije samo uspeh i cilj, zdravlje je takođe i zahtev da budemo kao drugi, da odgovaramo na očekivanja i izazove. To je suprotno bolesti, koja sa sobom nosi svest o različitosti, o drugosti, o drugačijim okolnostima ne samo sazrevanja i formiranja, već i egzistencijalne borbe. Diktat društvenog okruženja zahtevaće od nas da se prilagodimo stereotipima, da prihvatimo skup vrednosti

koje društvo zadaje. Prihvatanje društvenog statusa, zadatih rodnih uloga i identitetskog obrasca učiniće da i samo telo postane ne samo privatna, već i javna stvar, kolektivni proizvod, ishod očekivanja kolektiva formiran na razmeđi bioloških zadatosti i kulturne uslovljenosti.

Poznavaoci opusa Slavenke Drakulić kažu da se njeni novinski članci, eseji i proza odlikuju neprestanim preusmeravanjem iz dokumentarnog u fikcionalno, iz autobiografskog ili biografskog u imaginarno, iz ličnog i intimnog u opšte i javno. Ona ne zazire od biografskih i autobiografskih tema koje su turobne i mučne, bilo da piše o 32 operacije Fride Kalo ili svojoj transplantaciji bubrega, ali odbija da pitanjima života i zdravlja pristupa senzacionalistički. Hrvatska autorka ponire u svest i svet Fride Kalo, Dore Mar i Mileve Ajnštajn kako bi oslikala njihovu autsajdersku poziciju, njihove trzavice i zanose, psihofizičke reakcije na teška životna iskušenja. Patnja i žrtva nisu pompezne teme: misli i strahovi književnih junakinja su područje sumorno i negostoljubivo, u kome se prepoznaju i univerzalno žensko iskustvo, i konkretne životne okolnosti. Kao novinarka i književnica koja je sopstvenu borbu za zdravlje pretočila u roman-prvenac, u već pomenute *Holograme straha*, Slavenka Drakulić ume da predstavi arsenal stavljen na raspolaganje toj ljutoj borbi: strepnju, inat i upornost. No, dvadeset godina nakon ove knjige autorka objavljuje *Tijelo njenog tijela: priče o dobroti*. U pitanju su reportaže o donorima organa. Slavenka Drakulić beleži ne samo razvoj medicine, ne samo novi odnos naučnih dostignuća i variranje socijalnih okolnosti u vezi sa transplantacijom i dobrovoljnim doniranjem organa, već je zaokuplja i ljudska plemenitost, fenomen pristanka da se iz potpunog, neupitnog altruizma sopstveni organ pokloni nepoznatoj osobi.

Njene teme su, dakle, telo i sve što ga stavlja pred izazove: bolovi koje trpi i bolesti s kojima se bori. Junakinje – i slavne i anonimne – suočene su sa istom mukom. Fizička nemoć i telesna patnja uslovljavaju izolaciju i povlačenje u sebe jer se iskustva bolovanja ne mogu preneti drugima. Ne može se bolest opisati ni objasniti, ali zato neopozivo stigmatizuje onoga ko se nosi sa njom.

Bol, ipak, intenzivira osećaj sveta, pokazuje da nas telo ograničava ali i otkriva beskraj mogućnosti da se oblikujemo i odredimo prema sebi i svojoj okolini.

Nepodnošljiva snaga fizičkog bola, život sa invaliditetom, srčana potraga za ispunjenjem i uzvišenim zadovoljstvom pretvorili su slikarku Fridu Kalo u ikonu neviđeno žilave bitke za običnu žensku sreću. U romanu o Fridi Kalo identitet glavne junakinje i njeno viđenje sveta predodređeni su iskustvima njenog tela: jer telo nije predmet želje i žudnje, nije posrednik ili proizvođač užitka, već fizički bol i usredsređenost na telesne potrebe podrazumevaju stalni dijalog sa sobom, sa svetom, sa okvirima života jedne zajednice koju su oblikovale kultura i tradicija.

Hrvatska autorka ne piše oporu lirsku prozu samo zarad meditacije o ljubavi i žudnji za zdravljem, nego i zato da nas otrezni malim kolateralnim istinama Fridine misije. Jedna od tih istinica ukazuje i na neumitnu i naopaku logiku partnerstva: „Ti si, ljubljeni moj, od onih muškaraca koji se ne sjete pitati trebam li čašu vode. Ti mi nosiš cvijeće, ali ne i vodu.“ Ova rečenica glavne junakinje, upućena njenom partneru, ukazuje i na nepostojanje etike brige. Etika brige uči nas ne samo neophodnosti staranja o drugima, već i potrebi nivelacije tog staranja: prenaplašena briga o drugima nosi rizik da se osilimo usled viška pokroviteljskog impulsa, ali zato premalo brige za druge nosi sa sobom rizik da u nama prevlada sebičnost. Brinuti o drugima na odgovarajući, na optimalan i maksimalno koristan način znači brinuti razumno i dobro. Nel Nodings ukazuje da se etika brige tiče odnosa između dve strane: one „koja brine“ i one „o kojoj se brine“. Istinska briga se ne sastoji od objavljivanja univerzalne ljubavi prema celom čovečanstvu: ona zahteva konkretne mere i redovnu prisutnost, stvarne susrete sa konkretnim osobama.

Iako se nadala da je čovek njenog života i spas od samoće i izazov tradicionalnoj učmalosti, junakinja jasno oseća da je ljubav ne isceljuje, već razara. Shvativši da joj je ljubav bila „neka vrsta invalidskog pomagala, poput štake ili korzeta“, Frida Kalo dočarava kako nas to čuvstvo lomi: „najprije si cijela, a zatim se raspukneš, poput oraha“. Osuđena na hroničan bol i ukupno trideset i dve

teške operacije, stegnuta u korsete od gipsa ili plastike, gvožđa i kože, Frida Kalo bori se za ljubav svog supruga i svoje žestoke opsesije, Dijega Rivere – u romanu Slavenke Drakulić nazvanog samo *Maestro* – i tako što se odeva u suknje i šalove meksičkih seljanki. Njeno skrhanu telo ušančeno je u jezik koji dokumentuje i opominje, a jednako tačno dočarava slikarska platna i polusvesne čulne spoznaje.

Slavenka Drakulić u romanu *Mileva Ajnštajn: teorija tuge* ponire u svest, svet, psihički i emotivni bankrot Mileve Marić Ajnštajn kroz niz ključnih događaja između 1914. i 1933, goruće teme neplaćenog ženskog rada i etike brige bacaju u drugi plan fabrikovani mit o Milevi kao „majci teorije relativnosti“. Težište studije o teoriji tuge su brak pun trzavica i potresa, Ajnštajnova uskogrudost i samoživost, Milevina spremnost da znanje, ambiciju i dar žrtvuje majčinstvu. Spisateljsku spoznaju tela i bola Drakulić mudro i literarno efektno investira u povest o mučeništvu odlučne i oteresite naučnice. Mileva je autsajderka zbog pola i porekla, zbog inteligencije, darovitosti i upornosti koje su smatrane nepotrebnim za buduće supruge, a udaljile su je i od Alberta. Slavenka Drakulić nije prva koja nastoji da rasvetli odnos naučnika i njegove supruge, da objasni sjaj i bedu braka koji je 1903. sklopljen uprkos protivljenju familije Ajnštajn. U Milevine misli, strahove i planove autorka ne uranja s idejom da oslika univerzalno žensko iskustvo, već zato da bi nam otkrila sasvim konkretne okolnosti žive i namučene žene.

U jednom od pisama koje je mladi Albert Ajnštajn poslao Milevi Marić, tačnije u pismu napisanom i poslatom krajem jula godine 1900, veliki naučnik navodi reči svoje majke Pauline: „Ona je jedna knjiga kao i ti – a tebi treba žena.“ U nizu primedbi koje je porodica Ajnštajn iznosila povodom Albertove izabranice, ova bi književnom teoretičaru mogla da zazvuči najčudnije – ali možda i najlogičnije. Mileva je na mnogo načina bila autsajder: zbog svojih godina i porekla, kao i zbog svojih najboljih svojstava, zbog inteligencije, darovitosti i upornosti koje su smatrane nepotrebnim za buduće supruge. Navedene reči Ajnštajnovе majke otkrivaju i formulišu budući mogući problem dvoje intelektualno ravnopravnih ljudi. Međutim, u reči „knjiga“ prepoznaćemo i dugovečni rodni

stereotip po kome je žena sa intelektom бесплодна, dakle – nije žena. Za Ajnštajnovu majku „knjiga“ i „žena“ su nepomirljive razlike.

Pedeset četiri ljubavna pisma koja su razmenili Albert Ajnštajn i Mileva Marić u periodu od 1897. do 1903. otkrivaju da je Ajnštajn Milevu nazivao svojim „lutkicom“ (Doxerl) ali i da je sebe i nju smatrao „dvema crnim dušama“ koje dele strasti i užitke. Prepiska naučnika i njegove supruge razgorevala je radoznalost istoričara i romanopisaca, pa ćemo, u kontekstu Ajnštajnovе biografije, videti da je upravo biografizam doveo do rađanja narativa, književnih ili medijskih, u kojima su činjenice uvijene u veo misterije ili zavere. Tako će biografija postati pokušaj da se naučna istina tumači na onaj način na koji se interpretira književno delo: dakle, sa velikom količinom učitavanja koja su proizvod različitih tipova interpretacija. Biografija Mileve Marić Ajnštajn zato može da se doživi kao platforma za uzbudljiv porodični roman, kao prilog ženskoj borbi za ravnopravnost, ali i kao niz uznemirujućih karakternih skica poznatog naučnika. Krajnosti temperamenta, predrasude i tvrdoglavost u velikoj meri iznenađuju čitaoca na području predstavljanja maskuliniteta u ovom kontekstu; pored Ajnštajnovе surevnjivosti i svoje glavosti, čitaoca se mora dojmiti i njegova trajna nesigurnost u sopstveno postignuće.

Knjigu *O čemu ne govorimo* čini petnaest priča i post scriptum posvećen pesnikinji i romansijerki Ireni Vrkljan. Slavenka Drakulić ne piše samo o bolestima i bolnicama, o nemoći zrelog doba, o smrti i rastancima, već i o jezivoj nevidljivosti koju donosi starenje. Telo koje stari traži različita pomagala i različite vrste pomoći, i baš se tad brak promeće u samicu iz koje lagano nestaje razumevanje. Bliskost sahne kao mišić iza kog ostane samo prazna koža na ženskoj nadlaktici koja se беспомоćно njiše kad je muškarac dodirne: „na nadlaktici koža visi, baš kao na krilcima u paketu piletine za juhu“. „Naš je brak poput napukle pločice u kupaonici“, kaže junakinja priče „Ljetni razgovor, ljetna šutnja“. „Pukotina se jasno vidi, ali pločica je i dalje jedna, zalijepljena za podlogu koja ne da da se raspadne. Drži nas podloga – strah od samoće.“ (Drakulić 2025, 89)

Ovo su lekcije iz stoicizma koji ne mora biti tegoban ali koji nipošto ne sme biti teatralan. Slavenka Drakulić usmerava pripovedanje fokusiranjem povlašćenog predmeta koji može da funkcioniše kao okidač sećanja i kao ključna metafora: to može da bude nenapisani testament, ili majčina biserna ogrlica koja uskovitla čitav ciklon pitanja o identitetu; to može da bude i vozačka dozvola kao signal životnog deficita, kao predmet žudnje i potere. „Sve sam više sjena”, kaže pokorna junakinja priče „Čekajući dozvolu”, jer njen muž nedelju dana nakon što je preživeo moždani udar najviše od svega želi svoju novu vozačku dozvolu i slep je za sve drugo. Junakinja ne strepi samo od toga kako će pribaviti sva dokumenta i izboriti se se procedurama, nego i zbog toga što je opsesija njegovog muža tesno vezana sa njegovim dugogodišnjim iluzijama o sopstvenom zdravlju: „Ne bih mu sada ni spominjala kako nikada nije bio dobar vozač, a zadnjih godina sve slabije čuje” (Drakulić 2025, 109).

Dosta se brzo oporavlja jer lijevu ruku već može dizati, hvatati predmete, ali hoće li se moći potpisati? (...) Novi problem, mislim hodajući prema bolnici, sad će se ponovo naljutiti, stalno se na sve ljuti i prigovara iako su nalazi bolji, već može i sam sjesti, čak se premjestiti na stolicu. Znam, boji se da neće dočekati dozvolu, toga se najviše boji. Dozvola mu je poput cijevi s kisikom. A možda je posve svejedno čega se čovjek u takvoj situaciji hvata, nekog dokumenta poput njega, ili želje da vidi djecu, da može u vikendicu... (Drakulić 2025, 109).

U priči „Tako bez topline njena tijela” naratorka se bori sa prvobitnim šokom gubitka, sa smrću sestre.

Dok sam stajala pored njenog praznog bolničkog kreveta, osjećala sam se izdanom. Nije to bilo prvi put da je sestra iznevjerila naš dogovor. Bila je hirovita. I sad me je napustila naglo, nakon što mi je jučer izdiktirala što sve treba prirediti u stanu prije njenog dolaska i koje joj lijekove treba podići u ljekarni (Drakulić 2025, 94).

Iznenadnost suočenja sa smrću potencirana je u celom toku priče, ali nije objašnjena. Pripovedačica samo zna da mora otići da vidi sestru u mrtvačnici, da je dotakne i uveri se u njenu smrt: „ako je ne vidim, smrt će ostati nepojmljiva i zato nestvarna” (Drakulić 2025, 101).

Po Frojdu, žalost izgrađuje JA subjekta i oblikuje njegov karakter. Melani Klajn smatra da je žalost bolest nalik anksioznosti, ali s obzirom na to da je takvo stanje uobičajeno i prirodno, mi žalost ne smatramo bolešću (Vuković 2015, 111). „Prema Juliji Kristevoj, lepota se ispoljava kao veličanstveno lice gubitka, preobražava ga kako bi mu omogućila da živi”, navodi Marko Vuković (Vuković 2015, 110). I Melani Klajn i Sigmund Frojd smatraju da je provera stvarnosti najznačajnija za odvijanje normalne žalosti. „Bol je nastao, kako zbog prisile da se obnove veze sa spoljnim svetom, već i da se ponovi izgradi unutrašnji svet” (Vuković 2015, 111).

3. Zaključna razmatranja

Književna, medijska i kulturološka kontekstualizacija bolesti i medicinskih procedura može imati uzroke i efekte demonstriranja moći, uspostavljanja hijerarhije zasnovane na strahu i dominaciji (Surla i Gordić Petković 2023, 209). Kulturološke kontroverze koje proishode iz sagledavanja strategija i efekata ovakvog delovanja medicinskog autoriteta odražavaju se na bolan i upečatljiv način u književnom delu, koje samom svojom prirodom nalaže da se naracija uspostavi kao vid legitimizacije individualne percepcije (Gordić Petković 2009, 22). Briga i negovanje su, isto tako, deo šire društvene agende koja ne uključuje samo brigu za bolesnike već i moralno obrazovanje, na šta je u svojim radovima ukazivala rodonačelnica etike brige, Nel Nodings.

Bibliografija

- Charon, Rita. 2008. *Narrative Medicine: Honoring the Stories of Illness*. Oxford: Oxford University Press.
- Drakulić, Slavenka. 2023. *Mileva Ajnštajn: teorija tuge*. Beograd: Laguna.
- Drakulić, Slavenka. 2024. *Frida ili o boli*. Beograd: Laguna.
- Drakulić, Slavenka. 2025. *O čemu ne govorimo*. Beograd: Laguna.
- Đurđević, Mirjana. 2008. Čim preživim ovaj roman. Zrenjanin: Agora.
- Ferguson, Ann. 1991. *Sexual Democracy: Women, Oppression, and Revolution*. Boulder, CO: Westview Press.
- Firestone, Shulamith. 1970. *The Dialectics of Sex: The Case for Feminist Revolution*. London: Verso Books.
- Gordić Petković, Vladislava. 2009. „Ludilo i alternativna naracija.“ *Nasleđe* 14 (6): 21-29.
- Gordić Petković, Vladislava. 2017. „Vreme i semantika (dugo) večnosti u savremenoj srpskoj i anglofonoj prozi.“ U *Jezik, književnost, vreme: zbornik radova. Književna istraživanja*, urednice Vesna Lopičić i Biljana Mišić Ilić. Filozofski fakultet u Nišu.
- Noddings, Nel. 2003. *Caring: a feminine approach to ethics and moral education*. Berkeley: University of California Press.
- Surla, Milica i Vladislava Gordić Petković. 2023. „Teror i terapija u *Letu iznad kukavičjeg gnezda*: slike elektrokonvulzivne terapije u romanu Kena Kizija i filmu Miloša Formana.“ U *Zbornik za jezike i književnosti Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, urednica Tamara Valčić Bulić. Univerzitet u Novom Sadu.
- Vuković, Marko. 2015. „Žalovanje kao individuaciona šansa.“ *Psihijatrija danas* 47 (2): 105-121.

ПРИЛОГ О ЈЕДНОМ ОД ГЛАВНИХ МИТОВА ФАШИЗМА

Марио Лигуори

Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду, Србија
mario.liguori@ff.uns.ac.rs

У раду се анализира начин на који је фашизам употребио и злоупотребио италијански национални спорт, фудбал, ради истицања националних вредности и егзалтирања режима путем измишљања савршеног друштва. Слава италијанског фудбала, започета победом на Светском првенству у Риму 1934. године, а затим крунисана одбраном трона на првенству у Паризу 1938, искоришћена је не само да би се успоставила теза да је Италија савршена држава, најбоља у свету, као што наводно доказују изванредни успеси у спорту, него и као параван не би ли се сакриле политичке, економске и војне потешкоће и препреке кроз које је пролазила Краљевина Италија током тридесетих година XX века. Стратешку одлуку да се спорт искористи у политичке сврхе донело је само фашистичко руководство, на челу с Бенитом Мусолинијем. Он је власт, барем с формалног становишта, легално преузео више од једне деценије уочи Светског првенства у Риму, премда је од самог зачетка своје владавине отворено признавао одговорност за насилно укидање вишепартијског система и убијање политичких противника.

Кључне речи: фашизам, идентитет, историја Италије, фудбал, мит.

This paper analyzes the way in which Fascism used and abused the national sport, football, to emphasize national values and exalt the regime by inventing a perfect society. The glory of the Italian football team, which began with the victory in the World Cup in Rome in 1934 and was then crowned in the World Cup in Paris in 1938, was used not only to establish the thesis that Italy was a perfect country, the best in the world, as supposedly proven by its extraordinary successes in sports, but also as a cover to hide the political, economic and military difficulties and obstacles that the Kingdom of Italy was going through during the thirties of the 20th century. The strategic decision to use sport for political purposes was made by the very leadership of Fascism, led by Benito Mussolini, who, at least from a formal point of view, legally took power more than a decade before the World Cup in Rome, although from the very beginning of his rule he openly admitted the responsibility for the violent abolition of the multi-party system and the murder of political opponents.

Keywords: fascism, identity, history of Italy, football, myth.

1. Увод

У овом раду анализираћемо начине на које је фашистички режим инструментализовао национални спорт, фудбал, у функцији промоције идеолошких начела и конструисања слике о наводној супериорности италијанске нације, као и у ширем циљу учвршћивања и дугорочног очувања политичке власти. Посебну ћемо пажњу посветити спортским успесима — освајању титуле светског првака 1934. године у Риму и поновном крунисању 1938. у Паризу — који су постали централни елемент у изградњи пропагандне слике о Италији као моделу савршено уређеног друштва наводно супериорне нације. Фашизам фудбалске тријумфе није сматрао пуким резултатима спортског надметања, користећи их као аргумент за конструисање слике о националној изузетности, при чему је прикривао бројне структурне проблеме с којима се Италија суочавала током треће и четврте деценије XX века – укључујући политичку нестабилност, економске потешкоће и војне изазове. Одлуку да се спорт стави у службу идеолошких циљева доносило је фашистичко руководство, предвођено Бенитом Мусолинијем, који је већ у раним фазама своје владавине отворено користио методе политичког насиља, укључујући укидање вишестраначја и физичку елиминацију опонената попут Ђакома Матеотија (Mussolini 1956, 238-239). У том контексту, спорт није био тек средство масовне мобилизације, већ и саставни део шире стратегије успостављања култа нације и вође.

Према тумачењу Алберта Марија Бантија, проучаваоца савремене италијанске историје, фашистички режим је систематски конструисао више идеолошких митова у циљу учвршћивања сопственог легитимитета. Ти митови укључују оштру дихотомију између „нације“ и „антинације“, величање сквадристичког духа као симбола револуционарне акције, промовисање месијанске улоге политичког вођства, култ националних симбола попут италијанске заставе, митологизацију Марша на Рим из 1922. године као темељног историјског тренутка, као и перманентно одржавање култа

личности харизматичног вође (Banti 2009, 113-116). Међу бројним митовима који су обликовали фашистичку идеологију, посебно се издваја култ спорта – пре свега фудбала – као један од најрепрезентативнијих и најефикаснијих облика симболичке инструментализације. У погледу тога, није изненађујуће што су тоталитарни режими прибегавали спорту као моћном алату за пројектовање снаге, унутрашње кохезије и успеха једне нације. Како истичу Кронин и Мејал, спорт је често служио не само за изградњу херојског имиџа појединих спортиста или, пак, њихово дискредитовање, већ је у ширем друштвеном контексту коришћен и као средство обликовања националног идентитета кроз антагонистичке наративе у односу на друге нације. У том смислу, спорт је у XX веку постао један од најделотворнијих симбола колективног идентитета и идеолошког усмеравања (Cronin and Mayall 1998, 2-9). „Спорт је израз националне борбе, а спортски хероји постају симболи и манифестације својих замишљених заједница“,⁹ закључио је Манган (Mangan 1998, IV).

Имајући у виду наведена релевантна тумачења, у овом раду настојаћемо да анализирамо низ аспеката кроз које је фашизам инструментализовао фудбал у сврхе идеолошке пропаганде. Посебна пажња биће посвећена законским мерама које су спроведене, инфраструктурним улагањима усмереним на унапређење спортских капацитета, улози медија, који су били масовно укључени у конструкцију и одржавање мита о фудбалу, као и кључним елементима пропагандног апарата, чија је ефикасност била неспорна, упркос бројним манипулацијама, фалсификацијама и институционалним притисцима. Анализа ће бити вођена хронолошким принципом, с обзиром на то да је власт своју стратегију спроводила постепено и систематично, водећи рачуна о томе да ниједан елемент не остане изван идеолошке контроле. Управо та поступна и свеобухватна имплементација мера представља суштину *тоталитарног*

---

9 „Sport is an expression of national struggle and sportsman heroes became symbols and expressions of their imagined communities“. (Овде и на другим местима – превео Марио Лигуори).

приступа који је промовисан у свим сферама друштвеног живота, па тако и у спорту.

2. Пропаганда и инфраструктура

На почетку ове анализе неопходно је усмерити пажњу на законодавне промене које су већ током двадесетих година XX века допринеле промоцији и јачању култа нације у Италији. У том периоду, Италијански олимпијски комитет (CONI) и Италијански фудбалски савез (FIGC) интегрисани су у структуре фашистичког режима, чиме су спортске институције постале инструмент идеолошке пропаганде (Ghirelli 1990, 90). Исту судбину доживеле су и судијске организације, које су у потпуности преузеле контролу над именовањем и управљањем радом судија (Zanetti e Tornabuoni 1933, 63). Истовремено, називи бројних спортских клубова подвргнути су процесу италијанизације — тако је, на пример, Интер променио име у Амброзијана, док је Милан постао Милано. Најобимнији и најзначајнији подухвати реализовани су, међутим, у домену спортске инфраструктуре. Према наводима Гордона и Лондона (Gordon and London 2006, 44), 1929. године је, симболично, у једном дану свечано отворено чак 500 стадиона. До краја 1930. године, режим је изградио преко 2.000 стадиона и олимпијских писта, што сведочи о систематском коришћењу спорта као средства националне мобилизације и политичке инструментализације. Како истиче Березин, изградња спортских стадиона представљала је изузетан догађај усмерен ка учвршћивању и афирмацији фашистичког, али и националног идентитета (Berezin 1988, 4). Изградња и развој спортских стадиона постали су кључни чиниоци у трансформацији фудбала, који је, у складу с намерама политичког апарата, морао да рефлектује величанственост друштва које га је, у идеолошкој интерпретацији, и створило. Међу најистакнутијим спортским објектима тог доба издвајали су се стадиони у Болоњи, Фиренци, Торину и Риму. Њихова изградња праћена је изузетном пажњом према инжењерским решењима и архитектонском обликовању, који

су били осмишљени тако да визуелно и симболички поткрепе идеолошки наратив фашистичког режима о његовој снази, стабилности и величини. Ипак, упркос званичној реторици владајуће партије, Фелиће Фабрицио указује на постојање неједнакости у развоју спортске инфраструктуре широм земље, те као илустративан пример наводи чињеницу да је у малом граду Верчели евидентирано 39 спортских објеката, док је у знатно већем Напуљу забележено само 38 (Fabrizio 1976, 23). Током двадесетих и прве половине тридесетих година XX века, Мусолини је настојао да изгради колективни наратив величанствености, јединствености и непоновљивости своје власти. Овај наратив имао је за циљ да оснажи веровање маса да живе у најуспешнијој, најмоћнијој и морално најисправнијој држави, која се одликује изузетношћу и у сфери спорта. Према речима Адријана Литлтона, Мусолини је, слично Хитлеру, био убеђен да пут ка апсолутној моћи мора бити поплочан колективном психологијом и манипулацијом страстима читаве нације (Lyttleton 1978, 364). Многи аутори посветили су пажњу овом кључном аспекту политичке пропаганде: док Бен-Гијат истиче да је Мусолини настојао да „створи Италијане“ кроз јачање националног идентитета посредством спорта (Ben-Ghiat 2001, 3), Шнап наглашава жељу режима да инсценира једну врсту колективног театра као сталне демонстрације националних вредности, којом би се постепено придобиле масе, а то је било могуће управо кроз спорт (Schnapp 1996, 8). Са своје стране, Риордан подсећа да је фашизам ценио спорт због његове способности да уједини народ и оснажи власт, што објашњава и разлог експанзије фудбала током Мусолинијеве владавине (Riordan 1999, 110). Како је један савременик фашистичког периода закључио, спорт је имао улогу јачања тела и духа, доприносећи развоју дисциплине и наглашавајући вредност мушкости (Ferretti 1928, 69). Стадиони су, несумњиво, постали симболична места на којима су масовне емоције достигле своју кулминацију. Управо су на тим просторима тријумфовале вредности руководства које је себи приписивало мисију да Италију

претвори у најуспешнију државу, узор свима, и да италијански народ уздигне на раван сличну оном којој су Стари Римљани достигли освајањем света. Масимо Бонтемпели, истакнути писац и посвећени фашиста, детаљно је описао осећај који се јавља на стадиону, посебно истичући чин окупљања људи ради подршке екипи, што представља мистично искуство своје врсте и великодушан гест патриотизма (Bontempelli 1938, 163). Но, без обзира на тај лажни тријумфализам, наративи који су величали спортске успехе систематски су занемаривали бројне структурне и организационе проблеме који су у то време обележавали фудбал. Тако је клубовима, на пример, било забрањено ангажовање страних играча (FIGC 1928, 145), иако је неким страним тренерима ипак било омогућено да воде италијанске тимове. Поред тога, битно је нагласити да одређени чланови националне репрезентације (на пример, Орси, Демарија и Гуаризи) нису били „аутентични Италијани“, што је представљало осетљиву тему коју власти нису желеле да експлицитно истичу. Додатни изазов чинио је изразит ривалитет међу италијанским градовима, који је неретко ескалирао у инциденте. На ове проблеме указивали су поједини савременици, попут Манлија Моргањија, који је у чланку из 1928. године упутио јавни апел друштву и властима у циљу превазилажења ових горућих проблема (Morgagni 1928, 2).

Важно је нагласити да фашистичка идеологија није била само празна реторика и пропаганда, већ да је државни апарат показао изузетну способност и оперативност у доношењу законских аката и институционалних мера потребних за спровођење подухвата без преседана у историји Краљевине Италије. Циљ је био да се народу истовремено демонстрира и способност режима и конкретна жеља за остваривањем идеала, која се материјализовала кроз изградњу спортских објеката неопходних за организовану спортску активност. Овај аспект је од посебног значаја јер је лако упасти у замку када се режими прошлог века, посебно фашизам, перципирају као мртве политичке структуре које нису конкретно деловале

на побољшању животних стандарда. Напротив, фашистичка логика била је у потпуности супротна: Мусолини је инсистирао на интензивном и ефикасном раду како би што пре били видљиви инструменти власти којима би се могло утицати на масе. Позитивни ефекти и колатералне предности приступа овог, иначе злочиначког, режима остали су као конкретна и опипљива наслеђа која је он оставио будућим генерацијама. Стадиони као што су „Стадио Литоријале“ (данас Стадио Ренато Дал‘Ара) у Болоњи и „Стадио Ђовани Берта“ (данас Стадио Артемио Франки) у Фиренци сматрани су изузетним моделима за сличне спортске објекте широм земље. Њихова изградња послужила је као доказ да је власт у стању да реализује савремене, технички напредне инфраструктурне пројекте од националног значаја — каквих у том периоду није било ни у бројним другим европским државама. Тек када се препознају ове колатералне користи, иако произашле из једног у суштини репресивног и деструктивног система, могуће је стећи потпунију и сложенију слику.

3. Режим и медији

Култ личности Бенита Мусолинија представља парадигматичан пример којим се, поред историчара, озбиљно баве и друштвени аналитичари да би објаснили механизме кроз које се успоставља и одржава тоталитарна власт. Несумњиво је да је мит о харизматичном лидеру могао бити конструисан искључиво посредством комуникацијских стратегија. Још у XIX веку, Густав Ле Бон указао је на начине на које вођа може утицати на колективну психу маса (Le Bon 1980, 159).¹⁰ У сличном духу, Ђузепе Ботаји је већ 1936. године написао да потреба једног лидера да се обрати масама активира исте механизме који се користе у индустријском и трговинском сектору путем рекламних порука. У том процесу, како онистиче, кључну улогу имају сценски покрети, језик и понављање

---

¹⁰ Књига Густава Ле Бона првобитно је објављена 1895. године на француском језику. У овом раду користили смо издање на италијанском језику из 1980. године.

– по узору на визуелну комуникацију карактеристичну за фотографију и филм (Bottai 1996, 112-113). Према мишљењу Лепреа и Петраконе, суштина Мусолинијевог успеха као вође огледала се у његовој способности да адаптира свој јавни имиџ у складу с различитим друштвеним и идеолошким групама: млађим генерацијама представљан је као симбол револуционарног заноса и прекида са старим поретком, док је старијим слојевима друштва деловао као гарант традиционалних вредности и очувања постојећег система. Унутар саме партије, раним фашистима се приказивао као антиклерикални реформатор, док је за касније присталице – које су режим прихватиле углавном из потребе за стабилношћу – истицао свој лојалитет монархији и подршку Католичкој цркви (Lepre e Petraccone 2008, 198). Према тумачењу Але Ал Асванија, италијанске народне масе биле су изложене процесу који се може упоредити са стањем хипнозе, док је њихова свест била делимично замућена, што је довело до губитка способности критичког расуђивања (Al Aswany 2021, 90). Како сматра египатски аутор, Мусолини је, као бивши новинар, био вешт у комуникацији и добро упућен у механизме утицаја на јавно мњење (Al Aswany 2021, 52).

У таквом контексту, медији су одиграли кључну улогу у спровођењу Мусолинијевих намера. Штампана је убрзо постала привилеговано средство у служби пропагандних кампања о спорту, а почев од тридесетих година, том репертоару се прикључио и други медијски инструмент – радио, као значајан фактор у обликовању јавног мњења (Gordon and London 2006, 45-46). Пишући под псеудонимом „Еторе Бијанки“, Карло Леви је указао на то да фашизам систематски злоупотребљава медије и образовне институције у сврху ширења сопствене пропаганде (Levi 1975, 41-46). Режим је новинаре ставио под својуконтролу, између осталог и кроз оснивање професионалног удружења чији су чланови били обавезани на поштовање строго дефинисаних стандарда. Циљ ове мере био је јасан: подредити једну по природи слободну професију интересима владајуће странке. На то посебно указује Адријан Литлтон,

наглашавајући намеру да се медијски простор дисциплинује и идеолошки усмери (Lyttleton 1987, 396-399). Посебан задатак у ширењу спортске пропаганде имали су спортски дневници, као што су *La Gazzetta dello Sport* и *Il Littoriale*, који су током радне недеље бележили тираже од преко 100.000 примерака дневно, док су током викенда дистрибуирали и неколико стотина хиљада примерака (Castronovo e Tranfaglia 1976, 315). Штампани медији су величали национални карактер, славили успехе и представљали италијанске спортске догађаје као манифестације од глобалног значаја. У таквом поретку, постојање слободног и независног новинарског гласа било је у потпуности искључено. Сваки медијски актер био је позван — и обавезан — да да свој допринос промовисању концепта „фашистичког спорта“. Према наводима Занетија и Торнабуонија, национализам је обављао битну улогу у обликовању спортског дискурса, указујући на то да је спорт постао кључно поље за изражавање и афирмацију идеолошких порука (Zanetti e Tornabuoni 1933, 134). У складу с тим, медији су уз велику помпу величали тријумф италијанске фудбалске репрезентације на Светском првенству у Риму (1934), успех на Олимпијским играма у Берлину (1936), као и поновно освајање титуле светског првака у Паризу 1938. године, представљајући те спортске резултате као доказ супериорности фашистичке Италије. Међутим, упркос доминантним ставовима и пропагандним наративима, Светско првенство у фудбалу одржано у Риму 1934. године није било толико масовно посећено како се то у режимским медијима тенденциозно приказивало (Gordon and London 2006, 52). Пропаганда је, штавише, остварила релативан ефекат превасходно унутар граница саме Краљевине Италије, док међународна јавност није делила исти степен одушевљења као италијански поданици (Gordon and London 2006, 56).

4. Образовање и интелектуални кругови

Спортске реформе треба сагледавати у ширем контексту свеобухватних структурних промена које су обухватале читаво

друштво, почевши од најмлађих узраста. Владајућа елита је посебно наглашавала потребу за обликовањем „новог човека“, чије формирање је, почињући од најранијег детињства, требало да доведе до стварања „узорног фашисте“. Једна од опсесија Бенита Мусолинија била је управо покушај да се нација идеолошки преобликује кроз системско деловање усмерено ка младим генерацијама, што је, како с правом запажа Трејси Кун, постало кључни елемент фашистичке политике друштвене трансформације (Кооп 1985, XX-XI). Задатак реформисања школског система у складу с очекиваним идеолошким начелима поверен је Ђованију Ђентилеу, истакнутом филозофу и барду неохегелизма, аутору значајне реформе која је у школске програме увела изражене елементе милитаризације. Ипак, уместо да допринесе смањењу социјалних разлика, ова реформа је, супротно прокламованим циљевима, продубила постојеће неједнакости. Адријан Литлтон сматра да су у пракси, унутар италијанског образовног система, успостављена два паралелна пута: један елитни, намењен привилегованим друштвеним слојевима, и други, „народни“, намењен ширим масама, са знатно ограниченијим могућностима образовног напретка (Lyttleton 1978, 407). У домену културне политике, власт је испољила тежњу ка контролисаној трансформацији, а један од основних предуслова за тај подухват био је – језик. Масовни процес италијанизације спорта резултирао је увођењем нових израза, као и изменама личних и породичних имена. Фашизам је, иначе, водио интензиван језички рат, усмерен како против утицаја страних језика, тако и против унутрашњих „језичких непријатеља“, односно дијалеката. На тај начин се конструисао идеолошки оквир језичке аутархије, усмерен на заштиту и хомогенизацију италијанског језика као основног носиоца националног идентитета (Liguori 2021, 31-32). Силвија Моргана истиче да је режим још 1926. године започео кампању усмерену на очување националног језика, оправдавајући је наводним претњама које су представљали страни језици (Morgana 2009, 106-107). Из данашње перспективе, нема сумње да се фашизам истакао „у

својеврсном језичком рату“ (Liguori 2021, 31). Фашистички пројекат језичког пуризма, који је обухватао све аспекте друштвеног живота, постао је предмет интересовања бројних лингвиста који су му посветили детаљна истраживања,¹¹ а посебно је дошао до изражаја у области спорта, где су напори ка потискивању страних термина били највидљивији.

Важно је нагласити да је спорт у фашистичкој Италији био под директним утицајем државе и Католичке цркве. Ипак, док је држава у такмичењима видела инструмент идеолошке мобилизације, Црква је заузимала резервисанији став према одређеним спортовима, посебно фудбалу, који је сматран типично англосаксонским културним производом. Из тог разлога, Црква је настојала да своју пажњу усмери на дисциплине попут гимнастике, препуштајући фудбал у надлежност државног апарата (McCarthy 2000, 324). Овакво раздвајање надлежности можда објашњава и разлику у развоју фудбала у Италији у односу на енглески контекст, у којем су управо радничке иницијативе и ангажман црквених кругова били кључни у настанку и институционализацији тог спорта (Wagg 1995, 2). С друге стране, власт је искористила прилику да преузме водећу улогу зато што су многи интелектуалци отворено исказивали неслагање с друштвеним и политичким моделом који је режим наметао. Посебно је значајан пример Социјалиста, који су се доследно држали на дистанци у односу на спортску сферу. Варази подсећа да је социјалистичко становиште још од 1910. било недвосмислено: спорт је сматран потенцијалним фактором дегенерације нације, због чега социјалистички покрет није показивао интересовање за активно ангажовање у том домену (Varrasi 1999, 112). Овоме треба додати да су интелектуалци били систематски изложени репресији: многи од њих били су малтретирани, прогањани или лишени слободе. Бенито Мусолини није толерисао никакву делатност која би одступала од званичне идеолошке линије, нити је допуштао да се у јавном простору

---

¹¹ Међу ауторима који се баве овом темом издвајају се Марацини (Marazzini 2015) и Д'Агостино (D'Agostino 2012).

чују гласови који би доводили у питање политику режима. У италијанском колективном сећању, фашизам се често описује метафором „оловни плашт“, што упућује на атмосферу политичке и интелектуалне обамрлости. Примери репресије над интелектуалцима крећу се од облика контролисаног толерисања, као што је случај Бенедета Крочеа, који је, иако физички слободан, био подвргнут институционалној изолацији, до случајева тешке репресије, каква је задесила Антонија Грамшија: он је провео много година у затвору, где му је здравље било трајно нарушено, што је довело до тешке болести, болничког лечења и смрти. Према његовом мишљењу, управо је синтеза политике и културе — утемељена на кохезији с једне и репресији с друге стране — представљала кључни механизам за одржавање фашистичког режима (Gramsci 2014). Директна контрола над културним и спортским сферама служила је као инструмент за очување моћи владајуће елите, што посебно истичу Грент и Мегвајр у својој анализи (Grant and Maguire 1994, 114).

5. Закључак

У овом раду имали смо за циљ да испитамо механизме кроз које је фашистички режим систематски инструментализовао спорт, с посебним освртом на фудбал, у функцији промоције својих идеолошких постулата и изградње наратива о наводној надмоћности италијанске нације и државе. У циљу избегавања могућих неспоразума, овим путем желимо да појаснимо да није пресудно да ли је руководство заиста веровало у супериорност италијанске нације, јер је основни и примарни мотив његове реторике био очување политичке власти.

Истраживање се фокусирао на анализу начина на који су спортски успеси, попут освајања титуле светског првака 1934. у Риму и поновног тријумфа 1938. у Паризу, интегрисани у шири пропагандни апарат као кључни елементи конструкције симболичке слике о Италији као идеалном моделу државног и друштвеног уређења. Видели смо да спортски тријумфи нису били интерпретирани искључиво као резултат атлетске

супериорности, већ су служили као конкретан доказ наводне цивилизацијске, културне и организационе надмоћности Италије. Истовремено, путем медијски диригованих интерпретација, прикривани су бројни унутрашњи дефицити – од политичке репресије до економске нестабилности. У том контексту, спорт није представљао тек средство колективне мобилизације, већ је чинио интегрални део шире политичке стратегије усмерене ка изградњи култа вође и митологизацији нације.

У овом раду показано је да је режим, посредством систематског обликовања идеолошких митова, настојао да утврди сопствени легитимитет и одржи друштвену кохезију. Ти митови су, између осталог, обухватили супротстављање „нације“ и „антинације“, идеализацију сквадристичког активизма као револуционарног чина, конструисање месијанске улоге политичког вођства и стварање трајног култа личности, истицање државних симбола као што је национална застава, као и симболичку реинтерпретацију Марша на Рим као митског догађаја у колективном сећању. Међу различитим митотворним стратегијама, посебно место је заузимао спорт — и то пре свега фудбал — као ефикасно средство симболичке мобилизације маса. Није, стога, изненађујуће што су ауторитарни и тоталитарни режими тежили да спортске успехе искористе као парадигматски доказ унутрашње снаге и културне супериорности. Како указују Кронин и Мејал, спорт је служио не само за конструисање и афирмацију херојских фигура унутар националних граница или за њихово идеолошко кориговање, већ је функционисао и као механизам за артикулацију колективног идентитета у односу на „Друге“, путем антагонистичких наратива у међунационалном контексту (Cronin and Mayall 1998, 2-9). У том смислу, Манган с правом закључује да је спорт у модерном добу постао израз и алат националне борбе, док су спортски хероји трансформисани у симболе замишљених заједница (Mangan 1998, IV). Полазећи од наведених интерпретативних оквира, у раду смо настојали да критички сагледамо различите аспекте

фашистичке политике у области спорта. Фокус је био усмерен на анализу законодавних и институционалних интервенција режима, улагања у спортску инфраструктуру, улогу медија у артикулацији наратива о националном спорту, као и механизме пропагандне репрезентације који су омогућили одрживост доминантног дискурса.

На завршетку ове анализе, потребно је истаћи да наш циљ није био да се доведе у питање спортска изузетност и стручност појединих истакнутих актера тог доба, као што је тренер Виторио Поцо, који је предводио италијанску репрезентацију до победа на два Светска првенства (1934. и 1938) и на Олимпијским играма 1936. године, као ни допринос Ђузепеа Меаце, који се, као капитен националног тима и један од највећих фудбалера у историји, истакнуо у тим историјским успесима. Циљ овог рада био је да критички осветли механизме фашистичке пропаганде, која је инструментализовала спорт као средство за афирмацију националног идентитета. Та инструментализација била је усмерена на очување власти фашистичке партије и учвршћивање култа личности доживотног лидера, Бенита Мусолинија. Један од резултата истраживања показује да је режим остварио значајне инфраструктурне помаке, посебно у изградњи стадиона који су, у то време, представљали модел за бројне европске државе. Ипак, паралелно с тим, забележен је и снажан репресивни ефекат: укидање слободе изражавања, прогон политичких противника, злоупотреба спорта у идеолошке сврхе, као и промоција милитаристичког менталитета који је, у крајњој линији, допринео увођењу Италије у разарајући конфликт Другог светског рата.

Библиографија

- Al Aswany, Alaa. 2021. *The dictatorship syndrome*. London: Haus Publishing.
- Banti, Alberto Mario. 2009. *L'età contemporanea. Dalla Grande Guerra a oggi*. Bari: Laterza.
- Ben-Ghiat, Ruth. 2001. *Fascist Modernities. Italy 1922—1945*.

- Berkeley: University of California Press.
- Berezin, Mabel. 1988. *Making the Fascist Self: The Political Culture of Interwar Italy*. Ithaca: Cornell University Press.
- Bontempelli, Massimo. 1938. *L'avventura novecentista*. Firenze: Vallecchi.
- Bottai, Giuseppe. 1996. *Diario 1935—1944* (a cura di Giordano Bruno Guerri). Milano: Rizzoli.
- Castronovo, Valerio e Nicola Tranfaglia. 1976. *La stampa italiana del Neocapitalismo*. Bari: Laterza.
- Cronin, Mike and David Mayall. 1998. "Sport and Ethnicity: some introductory remarks." In *Sporting Nationalisms: Identity, Ethnicity, Immigration and Assimilation*, edited by Mike Cronin and David Mayall. London—Portland: Frank Cass.
- D'Agostino, Mari. 2012. *Sociolinguistica dell'italia contemporanea*. Bologna: Il Mulino.
- Fabrizio, Felice. 1976. *Sport e Fascismo. La Politica Sportiva del Regime 1924—1936*. Rimini—Firenze: Guaraldi.
- Ferretti, Lando. 1928. *Il libro dello sport*. Roma: Libreria del Littorio.
- FIGC. 1928. *Annuario Italiano Giuoco del Calcio*.
- Ghirelli, Antonio. 1990. *Storia del calcio in Italia*. Torino: Einaudi.
- Gordon, Robert S. C. and John London. 2006. "Italy 1934: Football and Fascism." In *National Identity and Global Sports Events: Culture, Politics, and Spectacle in the Olympics and the Football World Cup*, edited by Alan Tomlinson and Christopher Young. Albany: State University of New York Press.
- Gramsci, Antonio. 2014. *Quaderni del carcere* (a cura di Valentino Gerratana). Torino: Einaudi.
- Grant, Jarvie and Joseph Maguire. 1994. *Sport and Leisure in Social Thought*. London: Routledge.
- Koon, Tracy. 1985. *Believe, Obey, Fight: Political Socialization of Youth in Fascist Italy 1922—1943*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.
- Le Bon, Gustave. 1980. *Psicologia delle folle* (traduzione di Gina Valla). Milano: Longanesi.

- Lepre, Aurelio e Claudia Petraccone. 2008. *Storia d'Italia dall'Unità a oggi*. Bologna: Il Mulino.
- Levi, Carlo. 1975. *Coraggio dei miti. Scritti contemporanei 1922—1974* (a cura di Gigliola De Donato). Bari: De Donato.
- Liguori, Mario. 2021. *Italijanski jezički trougao: standard, regionalni jezik i dijalekat u Kampaniji*. Beograd: Alma.
- Lyttleton, Adrian. 1978. *The Seizure of Power: Fascism in Italy 1919—1929*. New Jersey: Princeton University Press.
- Mangan, James A. 1998. "Series Editor's Foreword." In *Sporting Nationalisms: Identity, Ethnicity, Immigration and Assimilation*, edited by Mike Cronin and David Mayall. London—Portland: Frank Cass, IV—XIII.
- Marazzini, Claudio. 2015. *La lingua italiana*. Bologna: Il Mulino.
- Morgana, Silvia. 2009. *Breve storia della lingua italiana*. Roma: Carocci.
- McCarthy, Patrick. 2000. "The Beginning of Italian Sport." *Journal of Modern Italian Studies* 5 (III): 324-326.
- Morgagni, Manlio. 1928. *Discipliniamo lo sport. Il Popolo d'Italia, 18/12/1928*. Milano: Partito Nazionale Fascista.
- Mussolini, Benito. 1956. *Opera omnia* (a cura di Edoardo e Duilio Susmel), vol. XXI. Firenze: La Fenice.
- Riordan, James. 1999. "The worker sports movement." In *The International Politics of Sport in the Twentieth Century*, edited by James Riordan and Arnd Krüger. London and New York: E & FN Spon.
- Schnapp, Jeffrey. 1996. *Staging Fascism: 18 BL and the Theater of Masses for Masses*. Redwood City: Stanford University Press.
- Varrasi, Enrico Maria. 1999. *Economia, politica e sport in Italia (1925—1935)*. Firenze: Fondazione Artemio Franchi.
- Wagg, Stephen. 1995. *Giving the Game Away. Football, Politics and Culture on Five Continents*. London: Leicester University Press.
- Zanetti, Gabriele e Guglielmo Tornabuoni. 1933. *Il Giuoco del Calcio. Commento alla legislazione della F. I. G. C.* Milano: Ceschina.

INTERKULTURALNOST U NASTAVI NEMAČKOG JEZIKA SA ELEMENTIMA NACIONALNE KULTURE

mr Aleksandra Breu

nastavnik stranog jezika – nemačkog jezika u penziji, Srbija
breual@gmail.com

Predmet Nemački jezik sa elementima nacionalne kulture uveden je u osnovne škole u Republici Srbiji u školskoj 2019/2020. godini. Predmet je posvećen nemačkom kao manjinskom jeziku i elementima nemačke kulture. Program nastave i učenja za ovaj izborni predmet sadrži i niz interkulturalnih sadržaja čija je analiza prikazana u ovom radu. Metodom analize došlo se do zaključka da se interkulturalni sadržaji odnose na dve kulture, srpsku i nemačku, i da obuhvataju oblasti etnokulture, odnosno običaje, verske praznike, narodnu nošnju, vez, ples, kuhinju, ali i prevedena dela sa srpskog na nemački, kao i sa nemačkog na srpski jezik. Cilj rada je prikaz rezultata analize interkulturalnih sadržaja Programa nastave i učenja za izborni predmet Nemački jezik sa elementima nacionalne kulture, kao i prikaz analize pripreme časa (Sveti Nikola kod Nemaca i kod Srba) za obradu jednog od ovih sadržaja u nastavi, kao i predlaganje novih mogućih interkulturalnih sadržaja, koji obuhvataju, pored srpske, i mađarsku kulturu.

Ključne reči: Nemački jezik sa elementima nacionalne kulture, interkulturalnost, etnokulturalni sadržaji, program nastave i učenja.

The subject German with Elements of National Culture was introduced in Serbian primary schools in the 2019/2020 school year. The subject is dedicated to German as a minority language and to elements of German culture. The teaching and learning program for this elective subject also includes a number of intercultural contents, the analysis of which is presented in this paper. The analysis has led to the conclusion that the intercultural contents relate to two cultures, Serbian and German, and encompass areas of ethnoculture, such as customs, religious holidays, folk costumes, embroidery, dance, cuisine, as well as literary works translated from Serbian into German and from German into Serbian. The aim of this paper is to present the results of the analysis of intercultural contents in the Teaching and Learning Program for the elective subject German with Elements of National Culture, as well as to present an analysis of lesson preparation (Saint Nicholas among Germans and Serbs) as an example of the treatment of one of these contents in teaching. In addition, the paper proposes new possible intercultural contents that include, alongside Serbian culture, Hungarian culture.

Keywords: German with elements of national culture, interculturality, ethnocultural contents, teaching and learning program.

1. Uvod

Kada se danas govori o interkulturalnosti, uglavnom se misli na interkulturalnost u kontekstu savremene globalizacije i ističe se neophodnost razvoja interkulturalne kompetencije radi efikasnijeg funkcionisanja ekonomije, nauke i društva u celini, i pri tome se polazi od toga da je većina društvenih zajednica monokulturalna, te da, zahvaljujući povećanoj mobilnosti i migracijama poslednjih decenija, postaju sve više multikulturalne. Pri tome se retko navode regioni koji su već vekovima multikulturalni i u kojima je interkulturalnost svakodnevica. U takav region spada i Vojvodina. Ovo je područje na kojem je oduvek živelo više naroda, a naročito od 17. veka, od kada je počelo njeno plansko naseljavanje. Od tada u Vojvodini žive pripadnici većeg broja naroda, među kojima su sve do kraja Drugog svetskog rata najbrojniji bili Srbi, Mađari i Nemci. Nakon Drugog svetskog rata veliki broj Nemaca je napustio ovo područje i danas čine jednu od malih nacionalnih zajednica od ukupno 21 nacionalne zajednice koje čine nacionalni sastav Vojvodine. Prema poslednjem popisu iz 2022. godine, u Vojvodini živi ukupno 1.985 Nemaca, što u odnosu na ukupan broj stanovnika, koji iznosi 1.740.230, čini 0,11 %. Od njih 480 (24,18 %) navodi nemački kao prvi jezik (L1), a 1.210 (60,96 %) srpski (Popis 2022).

S obzirom na to da je nemačka nacionalna zajednica malobrojna, za nju se ne može organizovati celokupno školovanje na maternjem jeziku, te se deca, pripadnici nemačke nacionalne zajednice, školuju na srpskom jeziku. Međutim, ova zajednica koristi svoje Ustavom Republike Srbije zagarantovano pravo na negu maternjeg jezika, i to putem školskog predmeta *Nemački jezik sa elementima nacionalne kulture*.

2. Bliže određenje pojmova kultura i interkulturalnost

Reč *kultura* potiče od latinskog glagola *colere*, koji ima veći broj značenja: obraditi, naseliti, negovati, brinuti o nekome, obrazovati, oplemeniti, a po Klajnu i Šipki pod kulturom se podrazumeva:

- a) sveukupnost materijalnih i duhovnih vrednosti u istoriji čovečanstva;
- b) skup znanja, običaja i postignuća određenog društva ili određene epohe;
- c) viši, razvijeniji odnos prema nečemu, savršeniji vid vladanja nečim, istančanost, prefinjenost;
- d) nivo društvenog i duhovnog razvitka ličnosti, obrazovanost, prosvetćenost, lepo ponašanje, lepo vaspitanje;
- e) gajenje biljaka, mikroorganizama (Klajn i Šipka 2006, 679).

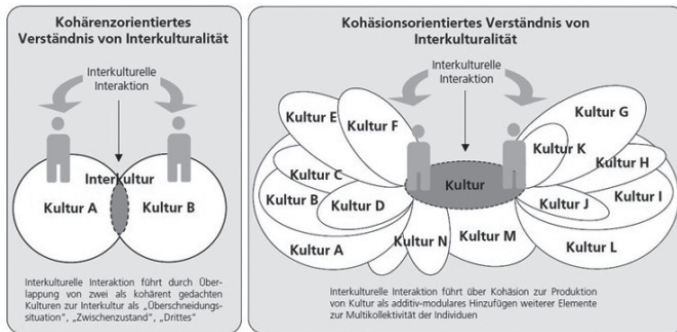
Supek pojam kultura shvata kao „kompleks pravila o prihvatljivom ponašanju unutar ljudske zajednice, sve djelatnosti koje su u skladu s tim pravilima, te materijalne i duhovne tvorevine koje su rezultat tih djelatnosti“ (Supek 1989, 149).

Obe definicije pojam *kultura* određuju ne samo kao odnos čoveka prema prirodi i svom okruženju već i kao odnos pojedinca prema članovima zajednice u kojoj živi, prema materijalnim i duhovnim dostignućima te zajednice u prošlosti i u sadašnjosti. U ovom kontekstu Supek pominje tradiciju kao „proces ponašanja i delovanja koji se prenosi sa generacije na generaciju“ (Supek 1989, 149) i inovaciju, proces reinterpretacije tradicije, pošto svaka generacija definiše tradiciju u skladu sa svojim vrednostima i pravilima ponašanja. Tradicija i inovacija čine kulturni identitet pojedinca, ali i društvene zajednice kojoj pojedinac pripada.

Interkulturalnost se obično pojednostavljeno shvata kao susret dve ili više kultura, međutim njen razvoj predstavlja daleko složeniji proces. Po Pihtu to je „konstantni proces upoređivanja, u kojem se sopstvena situacija i njene kulturne datosti isto tako analiziraju, kao i informacije i iskustva koja se tiču strane kulture“ (Picht 1989, 57).

Rathje (Rathje 2006, 12) interkulturalnost smatra kohezionim procesom prilikom kojeg nastaje nova hibridna kultura, multiolektiv individua, koje pritom zadržavaju svoj nacionalni identitet. Koheziona interkulturalnost se, po njoj, odvija u multikulturnim zajednicama, za razliku od koherentne interkulturalnosti, koja se odvija između pripadnika dve kulturne zajednice, pri čemu

od zajedničkih elemenata nastaje međukultura. Razliku između koherentnog i kohezionog shvatanja interkulturalnosti Rathje je predstavila u sledećoj grafici (Rathje 2006, 18), koja je u ovom radu preuzeta u potpunosti:

Slika 1. Koherentno i koheziono razumevanje interkulturalnosti

Koherentno razumevanje interkulturalnosti je daleko zastupljenije od kohezionog razumevanja. U praksi, međutim, postoje područja na koja se ovaj vid interkulturalnosti može primeniti. Po mišljenju autora ovog rada, Vojvodina je sredina u kojoj se odavno odvija kohezioni interkulturni proces, na šta ukazuje i sintagma *vojvođanska kultura*. Dakle, vojvođanska kultura bi, po ovom shvatanju, predstavljala hibridnu kulturu nastalu ukrštanjem elemenata većeg broja kultura, među kojima se nalaze i elementi kulture Podunavskih Nemaca. Program nastave i učenja za predmet *Nemački jezik sa elementima nacionalne kulture* predviđa otkrivanje elemenata kulture Podunavskih Nemaca i kulture većinskog srpskog naroda kao sastavnih delova vojvođanske kulture. Ovim Programom nije predviđeno upoznavanje sa elementima kultura drugih manjinskih zajednica, kao što je mađarska, koja je među nacionalnim manjinama najbrojnija u Vojvodini i čiji se pripadnici takođe veoma često opredeljuju za pohađanje nastave fakultativnog predmeta *Nemački jezik sa elementima nacionalne kulture*. Do ovog zaključka došlo se analizom Programa nastave i učenja za niže razrede osnovne škole za predmet *Nemački jezik sa elementima nacionalne kulture*.

Pre nego što pređem na analizu Programa nastave i učenja za predmet *Nemački jezik sa elementima nacionalne kulture*, navešću neke istorijske podatke o životu Podunavskih Nemaca na teritoriji Vojvodine.

3. Nemci u Vojvodini

Nakon Karlovačkog mira, koji je sklopljen 1699. godine u Sremskim Karlovcima, a kojim je završen rat između Austrije i Turske, vođen od 1683. do 1699. godine, delovi današnje Vojvodine, tj. teritorija Bačke i Srema, pripali su Austriji, a Požarevačkim mirom, nakon novog rata sa Turcima (1716-1718), Austriji je pripao i Tamiški Banat (Kovač 2009, 26). Vojvodina je u to vreme bila retko naseljeno područje, močvarno i zapušteno tokom 150 godina turske vladavine. Zato je austrijski car Karlo VI odlučio da ovu oblast u najkraćem roku naseli Nemcima i da vrati odbegle Srbe i Mađare.

Već 1722. godine počelo je prvo naseljavanje nemačkim stanovništvom iz raznih nemačkih država, a najviše iz Švabske, te su sve naseljene Nemce kasnije istoričari nazvali zajedničkim imenom Podunavske Švabe. Patentom o naseljavanju, donetom 1723. godine, regulisan je status naseljenika u Vojvodini (Bešlin 2005, 18). Ovim patentom im je garantovana sloboda kretanja, oslobođeni su nekih poreza, a njihov rad i služba u pograničnoj vojsci regulisani su ugovorom između vladara i kolonista. Naseljavani su zemljoradnici, zanatlije, inženjeri, rudari i trgovci. Naseljenici su uglavnom putovali Dunavom, barkama koje su izgrađene za tu priliku i koje su mogle ploviti samo nizvodno. Pošto je mesto polaska bilo u Ulmu, barke su nazvane *Ulmer Schachtel* (ulmska kutija). Sa sobom su doneli svoja znanja, umeća i radnu etiku (Bešlin 2006, 30).

Rill i Stojčić veoma detaljno opisuju međusobni kulturni uticaj Nemaca, Srba i Rumuna koji su živeli na prostorima Vojvodine. Tako navode da su se Nemci bavili zemljoradnjom, a Srbi i Rumuni stočarstvom. Da bi mogli da obrađuju zemlju, Nemci su izgradili kanale za isušivanje močvara. Na taj način su dobili veoma plodno zemljište na kojem su počeli da gaje povrće, voće i vinovu lozu.

Uveli su obradu zemlje plugom i novine u načinu pripreme hrane, koje su prihvatili i starosedeoci (Rill i Stojčić 2015, 16).

S obzirom na to da su došli uglavnom iz brdovitih krajeva u kojima su kuće zidane od drveta ili kamena, iskoristili su arhitektonsko iskustvo autohtonog stanovništva i projektovani novi tip kuće od naboja, koji se sastojao od jedne središnje prostorije i dve sporedne, letnje kuhinje i ulaznog trema „gonga“. Osim toga, primenili su i svoja urbanistička znanja i izgradili naselja sa pravolinijskim i širokim ulicama koje su se sekle pod pravim uglom. Svako od ovih naselja imalo je glavni trg na kojem su se nalazili crkva, škola i mesna kancelarija (Rill i Stojčić 2015, 17).

Podunavski Nemci nisu samo vršili uticaj na domicilno stanovništvo. Oni su i preuzimali iskustva starosedelaca, naročito u oblasti stočarstva, zanata koje nisu poznavali, vinogradarstva, arhitekture i ishrane. Procesom interkulturene komunikacije postepeno je stvarana nova hibridna kultura u Vojvodini, satkana od uticaja kultura svih naroda koji žive na njenom području i koja se nezvanično zove vojvođanska kultura.

Deo elemenata vojvođanske kulture, a naročito kulture Podunavskih Nemaca, predmet je ovog rada. Oni su sastavni deo Programa nastave i učenja predmeta *Nemački jezik sa elementima nacionalne kulture*, predmeta koji omogućava negovanje maternjeg jezika i kulture nacionalnih manjina u Srbiji. U nastavku je prikazana analiza interkulturnih sadržaja u Programu za prvi razred osnovne škole za predmet *Nemački jezik sa elementima nacionalne kulture*.

4. Nemački jezik sa elementima nacionalne kulture

Predmet *Nemački jezik sa elementima nacionalne kulture* uveden je u osnovne škole u Republici Srbiji u školskoj 2019/2020. godini na inicijativu Nacionalnog saveta nemačke nacionalne manjine i namenjen je pre svega pripadnicima nemačke manjine, ali i svima koji su zainteresovani da njihova deca, pored nemačkog jezika, uče i elemente kulture Podunavskih Nemaca i nemačkog naroda.

Godine 2018. završen je i odobren Program nastave i učenja za prvi razred osnovne škole za predmet *Nemački jezik sa elementima nacionalne kulture*, a u narednih pet godina izrađeni su Programi nastave i učenja od drugog do osmog razreda. Radi se o neobaveznom izbornom predmetu čija se nastava organizuje izvan redovnog rasporeda časova. Grupe učenika najčešće čine učenici iz više odeljenja, pa i razreda, te se ova nastava uglavnom organizuje kao kombinovana. Uvođenje predmeta spada u nadležnost škole i Ministarstva prosvete, a izrada Programa, udžbenika i metodskih uputstava u nadležnosti je Nacionalnog saveta nemačke nacionalne manjine, koji za te potrebe angažuje stručnjake, odnosno profesore nemačkog jezika.

S obzirom na to da se nemački jezik u Srbiji uči kao strani jezik i da nastavnici imaju iskustva sa predavanjem nemačkog jezika kao stranog, a ne i sa predavanjem nemačkog kao manjinskog, odnosno maternjeg jezika, Nacionalni savet organizuje i seminare usavršavanja za nastavnike iz oblasti metodike nemačkog kao manjinskog jezika.

4.1. Nemački kao manjinski jezik vs. kao strani jezik

Nemački kao manjinski jezik se u znatnoj meri razlikuje od nemačkog kao stranog jezika. Ta razlika je naročito uočljiva u programima nastave i učenja. Već sam naziv predmeta ukazuje na to da se u okviru nemačkog kao manjinskog jezika, pored jezika, izučava i etnokultura manjinske zajednice, odnosno Podunavskih Nemaca. Nemački kao strani jezik posvećen je izučavanju nemačkog jezika kao sredstva komunikacije u stranoj sredini. Razlika se najbolje može uočiti u sledećoj tabeli, koja je nastala na osnovu studijskog rada Julie Kloiber:

Maternji, odnosno manjinski jezik	Strani jezik
Prvi jezik sa kojim dete dolazi u kontakt	Jezik koji dete uči u školskoj sredini
Uči se nesvesno u poznatom, najčešće porodičnom okruženju	Uči se u stranom okruženju, na osnovu pravila
Koristi se u svakodnevnoj komunikaciji	Ne koristi se u svakodnevnoj komunikaciji

Tabela 1. Nemački kao manjinski vs. kao strani jezik

Do sada u Srbiji nije sprovedeno nijedno naučno istraživanje kojim bi se utvrdilo kako Podunavski Nemci koriste svoj maternji jezik. S obzirom na to da autor rada poseduje dugogodišnje iskustvo u predavanju nemačkog jezika kao stranog, a da je i član tima koji realizuje projekat uvođenja predmeta *Nemački jezik sa elementima nacionalne kulture*, iz iskustva, razgovora sa nastavnicima i pripadnicima nemačke manjinske zajednice došao je do zaključka da među Podunavskim Nemcima koji žive u Srbiji nema mnogo porodica koje nemački jezik koriste u svakodnevnoj komunikaciji, te da je i mali broj dece koja taj jezik uče u poznatom okruženju.

To znači da se većina dece koja potiče iz porodica Podunavskih Nemaca sa svojim maternjim jezikom susreće tek u okviru formalnog ili neformalnog obrazovanja (kursevi jezika). Do uvođenja predmeta *Nemački jezik sa elementima nacionalne kulture*, nemački jezik se i u okviru formalnog, ali i neformalnog obrazovanja predavao isključivo kao strani jezik. O istorijskim razlozima ove pojave biće više reči u odeljku 3.2.2.1.

Predmet *Nemački jezik sa elementima nacionalne kulture* omogućava pripadnicima nemačke manjinske zajednice da nemački jezik uče kroz sadržaje svoje nacionalne kulture. Po ovome se Program nastave i učenja znatno razlikuje od Programa nastave i učenja za predmet *Nemački kao strani jezik*.

4.2. Program nastave i učenja za predmet Nemački jezik sa elementima nacionalne kulture

Prilikom izrade Programa nastave i učenja za predmet *Nemački jezik sa elementima nacionalne kulture* pošlo se od sledećeg:

1. Program nastave i učenja predstavlja idejni okvir za praktično izvođenje nastave, tj. za određivanje ciljeva, sadržaja, struktura i metoda;
2. Program nastave i učenja je osnova nastavnog procesa. U Programu su navedeni sadržaji, vremenski okvir, kao i vaspitni i obrazovni ciljevi;
3. Najvažniji postulat svakog Programa nastave i učenja je njena primena. Ovom cilju se sve mora podrediti, tj. svaki korak nastavnika treba tako isplanirati da učenici mogu sadržaje Programa uspešno da savladaju (Breu i Francišković 2020, 49).

Pored navedenih smernica, prilikom izrade Programa uzete su u obzir i smernice navedene u dokumentu *Ključne kompetencije za doživotno učenje – evropski referentni okvir*. U ovom dokumentu je na prvom mestu navedena kompetencija pismenosti, koja se može razvijati na maternjem jeziku ili jeziku obrazovanja. Pismenost se definiše kao:

Osposobljenost da se identifikuju, razumeju, izraze, stvaraju i tumače koncepti, osećanja, činjenice i mišljenja u usmenoj i pisanoj formi korišćenjem vizuelnih, zvučnih/ audio i digitalnih materijala u različitim disciplinama i kontekstima. Odnosno, ova kompetencija podrazumeva osposobljenost za efikasnu komunikaciju i povezivanje sa drugima na odgovarajući i kreativan način. Razvoj pismenosti čini osnovu za dalje učenje i dalju jezičku interakciju (Evropska komisija 2019, 6).

Sledeća kompetencija koja igra veoma važnu ulogu u Programu jeste kulturna osvešćenost i izražavanje, pod kojom se podrazumeva:

Razumevanje i poštovanje načina na koje se ideje i značenja kreativno izražavaju, odnosno prenose u različitim kulturama, kroz umetnost i druge oblike kulture. Uključuje razumevanje, razvoj i izražavanje sopstvenih ideja i osećaja za mesto ili ulogu u društvu izraženo na različite načine i u različitim kontekstima (Evropska komisija 2019, 7).

Dakle, kompetencije pismenosti na maternjem, tj. manjinskom jeziku i svest o pripadnosti određenoj kulturi predstavljaju osnovu Programa nastave i učenja za predmet *Nemački jezik sa elementima nacionalne kulture*. Na osnovu njih određeni su ciljevi Programa.

4.2.1. Ciljevi Programa nastave i učenja za predmet *Nemački jezik sa elementima nacionalne kulture*

Ciljevi učenja *Nemačkog jezika sa elementima nacionalne kulture* odnose se na Programe nastave i učenja od 1. do 8. razreda. Razvoj pismenosti konkretizovan je u dva cilja:

1. sistematično ovladavanje zakonitostima nemačkog književnog jezika radi pravilnog usmenog izražavanja, razvijanje svesti o značaju uloge jezika u očuvanju nacionalnog identiteta;
2. osposobljavanje učenika za razumevanje odabranih književnih i drugih umetničkih dela kulturne baštine Nemaca koji žive na nemačkom govornom području i Podunavskih Nemaca.

Kulturna osvešćenost i izražavanje konkretizovani su u ciljevima:

1. poštovanje tradicije i kulture;
2. razvijanje interkulturalnosti kao načina života u savremenom društvu (Program nastave i učenja 2018, 1).

S obzirom na to da su Podunavski Nemci živeli i žive u mnogonacionalnoj Vojvodini, njihova kultura je dolazila i dolazi u dodir sa kulturom većinskog srpskog naroda i kulturama ostalih manjinskih zajednica, te da se među njima odvijala i odvija

interkulturalna komunikacija, razvoj interkulturalnosti je važan cilj ovog Programa.

4.2.2. Struktura Programa nastave i učenja za predmet *Nemački jezik sa elementima nacionalne kulture i metode njegove realizacije*

Program je ishodno orijentisan, odnosno prilikom izrade Programa pošlo se od ishoda koji su formulisani po ugledu na ishode koje predviđa Evropski referentni okvir za žive jezike, a koje Nemci nazivaju *kann-Beschreibungen*, a Englezi *can-do statements*, i koji glase: „Na kraju procesa učenja znam/osposobljen sam...“ Ishodi su izvedeni iz ciljeva Programa i shodno njima određeni su sadržaji.

Program nastave i učenja za predmet **Nemački jezik sa elementima nacionalne kulture** čine dve tematske oblasti:

1. jezik i književnost;
2. etnokultura, tj. elementi nacionalne kulture.

Evo nekoliko primera ishoda po oblastima:

Jezik i književnost	Nakon obrađenog područja/teme učenik će biti u stanju da: <ul style="list-style-type: none"> • prepozna pesmu, bajku i dramski tekst; • uoči glavne likove i pravi razliku između njihovih pozitivnih i negativnih osobina; • napamet govori kraće književne tekstove;
Etnokultura	<ul style="list-style-type: none"> • prepozna elemente i vrednosti tradicionalne kulturne baštine; • prepozna karakteristike dečije narodne nošnje Podunavskih Nemaca; • prepozna sličnosti i razlike između dečije narodne nošnje Podunavskih Nemaca i Srba; • prepozna tradicionalne nemačke običaje (Božić, Sv. Nikola, Sv. Martin i Uskrs); • uoči sličnosti i razlike u obeležavanju verskih praznika kod Srba i Podunavskih Nemaca; • navede jela koja su deo gastronomije kako Podunavskih Nemaca, tako i Srba;

Tabela 2. Primeri ishoda navedenih u Programu nastave i učenja za predmet Nemački jezik sa elementima nacionalne kulture

Formulacije navedene u tabeli ukazuju na to da se Programom predviđa razvoj ne samo deklarativnog već i proceduralnog, tj. primenjivog znanja, što utiče na izbor sadržaja i metode realizacije Programa.

4.3. Jezik i književnost

Jezik je, po Nadi Raduški, glavna determinanta nacionalnog identiteta (Raduški 2020, 743). Već je u uvodnom delu rada naveden podatak da je prilikom popisa stanovništva 2022. godine više od 60 % Nemaca koji žive na tlu Vojvodine navelo srpski kao svoj prvi jezik (*LI*), a tek 24 % nemački. Dakle, velika većina Nemaca srpski jezik koristi kao jezik svakodnevne komunikacije. Do ove razlike doveli su istorijski razlozi. Zbog uloge Nemačke i Podunavskih Nemaca u Drugom svetskom ratu, Predsedništvo AVNOJ-a je 21. novembra 1944. godine donelo odluku da se Nalcima na tlu Jugoslavije konfiskuje sva pokretna i nepokretna imovina i oduzmu sva građanska prava, a samim tim i pravo na maternji jezik (Janjetović 1997, 116). Godine 1949. građanska prava su im vraćena i otvorene su škole sa nemačkim nastavnim jezikom. Ipak, u periodu od 1952. do 1963. došlo je do masovnog iseljavanja Podunavskih Nemaca u Zapadnu Nemačku, koja je u tom periodu doživljavala privredni procvat (Janjetović 1997, 115). Tako je 1991. godine, od ukupno 31.821 Nemca u Vojvodini, koliko ih je bilo prema popisu iz 1948. godine (Popis 1948, 12), ostalo još svega 3.873 (Popis 1991). Već krajem pedesetih godina počeo je proces gašenja škola sa nemačkim nastavnim jezikom i deca, pripadnici nemačke manjine, od tada se školuju na srpskom jeziku. Nemački jezik uče isključivo kao strani jezik sve do 2018. godine, kada je objavljen Program nastave i učenja za predmet *Nemački jezik sa elementima nacionalne kulture*. Uvođenjem ovog fakultativnog predmeta u osnovne škole, deca pripadnika nemačke manjine dobila su mogućnost da maternji jezik svojih predaka upoznaju kroz sadržaje koji su sastavni deo njihovog nacionalnog identiteta i da otkriju elemente nemačke kulture u kulturi sredine u kojoj žive, kao i da ih uporede sa elementima kulture većinskog srpskog naroda. Odnosno, dobila su mogućnost

da razviju deklarirani osećaj pripadnosti grupi i subjektivni čin razgraničavanja prema drugim društvenim grupama u smislu „mi“ i „oni“ (Supek 1989, 149), tj. malo jednostavnije rečeno, da razviju osećaj za naše, njihovo i zajedničko. Iz navedenih razloga sadržaj Programa čine dela dečije narodne i umetničke književnosti. Svaki Program od 1. do 4. razreda sadrži oko deset naslova iz oblasti poezije i oko deset naslova iz oblasti proze. U ovaj spisak uvršćena su dela koja su bila poznata i u vreme kada su Podunavski Nemci u Vojvodini imali svoje vrtiće i škole, kao i dela savremenih nemačkih pisaca, ali i dela srpskih dečijih pesnika koja su prevedena na nemački jezik. U nastavku se nalaze naslovi srpske dečije poezije po razredima koji su predviđeni Programom:

1. razred

Duško Radović: *Strašni lav* (prev. nem. Maša Dabić)

Ljubivoje Ršumović: *Vuk i ovca* (prev. nem. Kornelija Marks)

2. razred

Duško Radović: *Kad je bio mrak* (prev. nem. Maša Dabić)

Ljubivoje Ršumović: *Dete* (prev. nem. Kornelija Marks)

3. razred

Dušan Radović: *Plavi zec* (prev. nem. Maša Dabić)

Duško Radović: *Zdravica* (prev. nem. Maša Dabić)

Program ne predviđa naslove dečije književnosti drugih manjinskih zajednica. Kada je u pitanju proza, najzastupljenije su savremena kratka priča i Grimove bajke. Deo Programa koji je posvećen jeziku bavi se jezikom kao sistemom, odnosno pitanjima izgovora, akcentovanja, pravilnog odabira reči, pravopisa, sastavljanja rečenica i teksta, kao i gramatičkim pravilima.

4.4. Etnokultura

Ovo je drugo važno poglavlje Programa. Kroz adekvatne sadržaje, prilagođene deci uzrasta od 7 do 11 godina, obrađuju se teme iz oblasti etnokulture Podunavskih Nemaca i Srba kao većinskog naroda u Vojvodini.

U etnokulturne sadržaje Programa spadaju sadržaji iz oblasti istorije, muzike, umetnosti i tradicije (narodna nošnja, narodni ples, običaji, kuhinja). Etnokulturni sadržaji su veoma pogodni za razvoj senzibiliteta za interkulturalnost. Verski praznici, kao što su Sv. Nikola, Božić ili Uskrs, pružaju obilje tema za otkrivanje sopstvenog kulturnog identiteta i poređenje sa drugim kulturnim identitetima, pronalaženje zajedničkih ili istovetnih, ali i različitih elemenata. Za otkrivanje zajedničkih i različitih elemenata veoma su pogodne i teme iz oblasti gastronomije, narodne nošnje i narodnog plesa. Analizom Programa došlo se do zaključka da su u Programu zastupljeni sadržaji iz oblasti etnokulture Podunavskih Nemaca i etnokulture Srba. Na to ukazuju i gore navedeni ishodi Programa.

5. Nastava iz predmeta *Nemački jezik sa elementima nacionalne kulture*

Program nastave i učenja za predmet *Nemački jezik sa elementima nacionalne kulture* otvoren je program koji nastavniku pruža mogućnost da 30% sadržaja prilagođava predznanju i interesovanjima učenika. Zahvaljujući strukturi i otvorenosti Programa, prilikom planiranja nastave predmeta *Nemački jezik sa elementima nacionalne kulture* slede se sledeći didaktički principi: postupnost i umerena progresija; aktivno usvajanje znanja i veština; interaktivnost i višejezičnost (Ende i drugi 2017, 29).

Postupnost i umerena progresija

S obzirom na to da se neke teme, pogotovo iz oblasti etnokulture, ponavljaju i da se njihova obrada predviđa od 1. do 4. razreda, nastavu je moguće planirati postupno i progresivno. To konkretno znači da se polazi od malih koraka i da se oni razvijaju u sve složenije. Progresija se odnosi na jezik i sadržaj. U prvom razredu se tema uvodi sa nekoliko osnovnih reči i prostih rečenica. Kasnije, u drugom razredu, leksika se proširuje, a sintaksa usložnjava, da bi se tema u četvrtom razredu obradila putem teksta primerene težine i dužine, najčešće kratke priče.

Postupnost i progresija odnose se i na uvođenje pisanja. S obzirom na to da većina učenika u prvom razredu osnovne škole ne poznaje latinicu, za obradu sadržaja iz predmeta *Nemački jezik sa elementima nacionalne kulture* nije predviđen razvoj pismene komunikacije, odnosno čitanja i pisanja, već samo usmene komunikacije – slušanja i govora. Iz tog razloga je za ovaj predmet za prvi razred osnovne škole izrađena slikovnica sa radnom sveskom.

Aktivno usvajanje znanja i veština

U radu je već na nekoliko mesta pominjana aktivna nastava kao metod realizacije Programa nastave i učenja za predmet *Nemački jezik sa elementima nacionalne kulture*. Aktivna nastava omogućava aktivno učešće učenika u nastavnom procesu aktiviranjem svih čula: sluha, vida, dodira... Program predviđa kombinaciju jezičkih sadržaja sa muzikom, plesom, izradom predmeta, kretanjem... Na ovaj način učenici uče jezik, ali se istovremeno i kreativno izražavaju. Nastava postaje raznovrsnija i deluje veoma podsticajno na jezički razvoj učenika.

Interaktivnost

Nastava u kojoj se znanja i veštine usvajaju aktivno zahteva, pored individualnog rada, i rad u parovima i grupama, a u nekim fazama i u plenumu. Zastupljenost svih oblika rada razvija kod učenika sociokulturnu kompetenciju. Učenici razvijaju sposobnosti kao što su tolerancija, strpljenje, međusobno uvažavanje, donošenje odluka na demokratskim principima, konsenzusom ili prostom većinom, prihvatanje tuđeg mišljenja i ideja, kao i odgovornost prema sebi i drugima. Sve ove sposobnosti osnova su i za razvoj interkulturene kompetencije kao posebnog aspekta sociokulturene kompetencije, koja podrazumeva razvoj svesti o drugom i drugačijem, poznavanje i razumevanje sličnosti i razlika između svetova, odnosno govornih zajednica, u kojima se učenik kreće. Interkulturena kompetencija podrazumeva i razvijanje tolerancije i pozitivnog stava prema individualnim i kolektivnim karakteristikama govornika drugih jezika, pripadnika drugih

kultura, koje se u manjoj ili većoj meri razlikuju od njegove sopstvene (Program nastave i učenja 2018, 5).

Višejezičnost

S obzirom na to da većina dece koja pohađaju nastavu iz predmeta *Nemački jezik sa elementima nacionalne kulture* kao prvi jezik koristi srpski jezik, u nastavi ovog predmeta zastupljen je i srpski, ali i jezik drugih manjinskih zajednica, ukoliko se nastava iz ovog predmeta odvija u odeljenjima u kojima je nastavni jezik manjinski, najčešće mađarski jezik. Prvi jezik se koristi u svim situacijama u kojima je neophodno objasniti, odnosno osvestiti nastavne sadržaje, a naročito u procesu razvijanja sociokulturne i interkulturene kompetencije.

5.1. Analiza obrade nastavne jedinice sa interkulturenim sadržajem

U nastavku će biti prikazan plan obrade nastavne jedinice na temu: Sveti Nikola. Sveti Nikola je praznik koji se obeležava i kod Nemaca i kod Srba, ali na različite datume i na različite načine, te je zbog toga veoma pogodna tema za razvoj interkulturalnosti. Kod Nemaca se Sveti Nikola obeležava 6. decembra i smatra se dečijim praznikom. Naime, veče pre praznika deca čiste svoje cipele i stavljaju ih pred vrata. Sledećeg jutra u cipelama ih očekuju darovi: slatkiši, igračke i slično. Po legendi, ove darove donosi Sveti Nikola, a u stvarnosti neko od odraslih u porodici. Ipak, običaj je lep i sva deca mu se raduju. Sveti Nikola kod Srba je jedna od najvažnijih porodičnih slava. Slavi se 19. decembra u velikom broju porodica. Oni koji ga ne slave odlaze kod onih koji ga slave. Na taj način velika većina stanovništva je uključena u slavlje.

U Slikovnici za prvi razred za predmet *Nemački jezik sa elementima nacionalne kulture* Sveti Nikola je prikazan na način na koji ga prikazuju Nemci i na način na koji ga prikazuju Srbi. Slika kalendara ukazuje na različite datume. Pokloni oko Svetog Nikole, kao i čizma sa poklonima, ukazuju na način na koji se ovaj praznik obeležava kod Nemaca. U pozadini Svetog Nikole

kod Srba prikazano je more sa jedrenjakom, što ukazuje na to da je Sveti Nikola zaštitnik i mornara. Deca su u ovom slučaju u drugom planu, pošto je to pre svega praznik odraslih, odnosno cele porodice. Kao i sve slikovnice, i ova sadrži nešto teksta koji na dva jezika (nemački i srpski) prati sliku i služi kao orijentacija i podsetnik učenicima.

Slika 2. Sveti Nikola kod Nemaca i kod Srba (Breu i Vlahović 2023, 10)

U nastavku teksta nalazi se prikaz toka dvočasa – 90 minuta – na temu Sveti Nikola kod Nemaca i Sveti Nikola kod Srba.

PREDMET: Nemački jezik sa elementima nacionalne kulture	RAZRED: prvi
UDŽBENIK: Nemački jezik sa elementima nacionalne kulture za prvi razred osnovne škole	IZDAVAČ: Nemačka fondacija-Deutsche Stiftung
Nastavna tema:	<i>Der Heilige Nikolaus</i> – Sveti Nikola kod Nemaca i kod Srba

Nastavna jedinica:	<i>Der Heilige Nikolaus – Sveti Nikola</i>
Tip časa:	Obrada i primena
Cilj časa:	Učenici će umeti da prepoznaju sličnosti i razlike u obeležavanju verskog praznika Sveti Nikola.
Očekivani ishodi:	Na kraju časa učenici će biti u stanju da: – razumeju jednostavna uputstva za izvođenje neke vežbe; – odgovore na pitanja <i>Was bringt der Heilige Nikolaus?</i> i <i>Wen beschützt der Heilige Nikolaus?</i> ; – naprave čizmu za poklone od papira i drugog materijala.
Međupredmetne kompetencije:	Komunikacija, kompetencija za učenje, saradnja, estetika
Oblik rada:	Individualni rad, rad u parovima, rad u grupi, plenum
Nastavne metode:	Demonstrativna, verbalna, slušanje
Nastavna sredstva:	Udžbenik, fleš-kartice, papir, vata, lepilo, bojice, slamčice
Korelacija sa drugim predmetima:	Srpski jezik, veronauka, muzička kultura, likovna kultura, svet oko nas
VREMENSKA STRUKTURA (TOK ČASA)	
Uvodni deo: (15 minuta)	Učenici sede u krugu. Nastavnik pozdravlja učenike na nemačkom jeziku sa <i>Guten Tag</i> i pokazuje im fleš-kartice na kojima su prikazani Sveti Nikola u nemačkoj i u srpskoj verziji. Nastavnik na srpskom jeziku pita učenike da li znaju kako se zove ovaj svetac i vodi dalji razgovor o Svetom Nikoli sa njima. Razgovor se vodi u plenumu.

<p>Glavni deo: (25 minuta)</p> <p>(35 minuta)</p> <p>Ukupno 60 minuta</p>	<p>Učenici sede u krugu.</p> <p>Nastavnik uz pomoć fleš-kartica obrađuje jedan po jedan pojam prikazan na karticama na nemačkom jeziku.</p> <p>Nastavnik na kraju, jednostavnim rečenicama na nemačkom jeziku, izlaže priču o 6. decembru, koju su učenici već u uvodnom delu časa čuli na srpskom jeziku.</p> <p>Nastavnik deli učenike u grupe. Grupe sedaju za stolove na kojima se nalazi papir A4 formata sa crtežom čizme, slamčice, ukrasni papir, lepilo, flomasteri... Učenici treba da oboje i nacrtaju poklone koji se nalaze u čizmi.</p>
<p>Završni deo: (15 minuta)</p>	<p>Učenici sede u krugu.</p> <p>Nastavnik zadaje sledeći domaći zadatak: <i>Zasadi pšenicu 19. decembra. Zalivaj je svakodnevno i do Božića, 6. januara, trebalo bi da izraste u žbun svetlozelene boje. Uslikaj je, odštampaj sliku i donesi je na poslednji čas u prvom polugodištu. Od fotografija ćemo napraviti izložbu. Zamoli roditelje da ti pomognu.</i></p> <p>Nastavnik postavlja pitanje: <i>Šta smo radili danas?</i> Učenici odgovaraju.</p> <p>Nastavnik postavlja pitanje: <i>Kako ste se osećali na času?</i> Svaki učenik odgovara sa jednom do dve rečenice.</p> <p>Na kraju časa nastavnik pozdravlja učenike sa <i>Auf Wiedersehen.</i></p>

Tok časa preuzet je iz Metodskog uputstva objavljenog u udžbeničkom kompletu za predmet *Nemački jezik sa elementima nacionalne kulture* (slikovnica, radna sveska i metodsko uputstvo za nastavnika). U uputstvu se nalaze predlozi autora za obradu nastavnih jedinica, od kojih je jedan deo proveren u praksi, te je navedenom toku časa pridodata i fotografija čizme sa poklonima koju su izradili učenici Osnovne škole „10. oktobar“ u Subotici.

Za datu nastavnu jedinicu planiran je dvočas. U planu su jasno navedeni nazivi nastavne teme, nastavne jedinice, cilj, tip i ishodi časa. Vremenski okvir časa predviđa dovoljno vremena za navedene aktivnosti. Aktivnosti su primerene uzrastu učenika i temi časa. Predviđeni oblici rada doprinose razvoju sociokulturne kompetencije, a tema i sadržaji razvoju interkulturalne kompetencije. U uvodnom delu tema se razrađuje sa interkulturalnog aspekta razgovorom u krugu na prvom jeziku učenika, tako da nastavnik brzo i lako može da otkloni eventualne nedoumice i odgovori na pitanja. Kada se nastavnik uveri da su sve nedoumice otklonjene i da je tema izazvala dovoljno radoznalosti kod učenika, prelazi se na drugu fazu obrade teme na nemačkom jeziku, uvodeći postepeno pojam po pojam. Nakon što su učenici upoznali sve važne činjenice vezane za obeležavanje Svetog Nikole kod Nemaca i kod Srba, prelazi se na fazu izrade čizme sa poklonima. Ovom fazom se podiže nivo motivacije učenika za učenje nemačkog jezika, razvija kreativnost i svest o tome da nastava jezika ne mora biti samo učenje reči i gramatičkih pravila, čitanje i pisanje, već jedan celokupan proces učenja koji objedinjuje znanja i veštine stečene u predmetima kao što su srpski jezik, svet oko nas, likovna kultura i veronauka. Ovo je ujedno i faza u kojoj učenici veoma rado učestvuju, na šta ukazuju i fotografije nastale u Osnovnoj školi „10. oktobar“.

*Slika 3. Čizma sa poklonima, Silvana Vlahović:
OŠ „10. oktobar“, Subotica*

Završni deo časa veoma je dobro osmišljen, pošto nudi kratku retrospektivu ne samo sadržaja časa već i osećanja učenika u odnosu na čas. Domaći zadatak naglašava interkulturni aspekt teme (srpski običaj nalaže setvu pšenice na dan Svetog Nikole). Na sličan način su u udžbeničkom kompletu za prvi razred obrađene teme *Božić kod Podunavskih Nemaca* i *Božić kod Srba*, gde se u središtu nalaze božićna jelka i badnjak, kao i božićni kolač i česnica.

Narodna nošnja je značajan deo tradicije, te je Programom predviđena obrada delova dečije narodne nošnje kod Podunavskih Nemaca i dečije nošnje kod Srba. Program predviđa organizovanje završne priredbe na kraju školske godine, na kojoj deca izvode tačke recitovanja pesama prevedenih sa srpskog na nemački i obrnuto, pevanje dečijih pesama na nemačkom i srpskom jeziku i izvođenje narodnog plesa Podunavskih Nemaca i narodnog plesa Srba.

6. Zaključak

Iz gore navedenog može se zaključiti da je Program nastao na osnovu koherentnog shvatanja interkulturalnosti, tj. kao procesa koji se odvija između pripadnika dve kulturne zajednice, pri čemu od zajedničkih elemenata nastaje međukultura. Međutim, vojvođanska kultura je mnogo više od toga. Ona je, po mišljenju autora ovog rada, nastala kohezionim interkulturnim procesom i predstavlja hibridnu kulturu u čiji sastav ulaze sve kulture manjinskih zajednica koje žive u Vojvodini.

Programom nastave i učenja predmeta *Nemački jezik sa elementima nacionalne kulture* nisu predviđeni sadržaji iz oblasti kultura manjinskih nacionalnih zajednica. Izrada Programa koji bi u obzir uzimao i oblasti iz kultura manjinskih zajednica bila bi veoma komplikovan poduhvat. Ipak, za to postoji rešenje, a ono se nalazi u otvorenosti Programa. Nastavnici koji predaju učenicima, pripadnicima neke od manjinskih zajednica, mogli bi sami da izvrše odabir sadržaja koji bi bili pogodni za razvoj interkulturalnosti, odnosno da postojećim sadržajima dodaju sadržaje iz etnokulture manjinske zajednice, na primer mađarske. U tom slučaju bi se u odeljenju interkulturalna komunikacija odvijala između tri ili više

kulturnih zajednica i otkrivali bi se etnokulturni elementi tri ili više kulturnih zajednica u okviru vojvođanske kulture, što je daleko bliže vojvođanskoj stvarnosti.

I na kraju se može zaključiti da nastava predmeta *Nemački jezik sa elementima nacionalne kulture* u znatnoj meri doprinosi razvoju interkulturalnosti, odnosno razvoju svesti o sopstvenom kulturnom identitetu i o drugim pojedinačnim kulturnim identitetima, kao sastavnim delovima jedne šire hibridne kulture. Preporučuje se nastavnicima koji rade u multinacionalnim sredinama da u svoje individualne planove uvrste i sadržaje iz kulture onih nacionalnih manjina koje su među njihovim učenicima najzastupljenije.

Bibliografija

- Bešlin, Branko. 2006. *Die Ansiedlung der Deutschen in der Wojwodina*. Novi Sad: Platoneum.
- Breu, Aleksandra, und Francišković, Dragana. 2020. "Deutsch als Minderheitssprache in Serbien". In *Slawisch-deutsche Begegnungen in Literatur und Sprache II*, herausgegeben von Aleksandra Bednarowska, Beata Kołodziejczyk-Mróz, und Piotr Majcher. Hamburg: Verlag Dr. Kovač.
- Breu, Aleksandra, i Vlahović, Silvana. 2023. *Nemački jezik sa elementima nacionalne kulture. Udžbenik – slikovnica za prvi razred osnovne škole*. Sombor: Nemačka fondacija – Deutsche Stiftung.
- Breu, Aleksandra, i Vlahović, Silvana. 2023. *Nemački jezik sa elementima nacionalne kulture. Metodsko uputstvo za prvi razred osnovne škole*. Sombor: Nemačka fondacija – Deutsche Stiftung.
- Ende, Karin, Grotjahn, Rüdiger, Kleppin, Karin, und Mohr, Imke. 2014. *Curriculare Vorgaben und Unterrichtsplanung*. München: Klett-Langenscheidt.
- Evropska komisija. 2019. *Ključne kompetencije za doživotno učenje – evropski referentni okvir*. Luksemburg.
- Janjetović, Zoran. 1997. „Odlazak vojvođanskih Švaba: proterivanje ili iseljavanje“. *Tokovi istorije* 3-4: 111-117.

- Klajn, Ivan, i Milan Šipka. 2006. *Veliki rečnik stranih reči i izraza*. Novi Sad: Prometej.
- Kloiber, Julia. 2003. *Was ist der Unterschied zwischen Muttersprache, Fremdsprache und Zweitsprache und in welchem Verhältnis stehen sie zueinander?* Essen: Green Verlag.
- Kovač, Teodor. 2009. *Banatski Nemci i Jevreji*. Beograd: Jevrejski istorijski muzej.
- Picht, Robert. 1989. "Kultur- und Landeswissenschaften". In *Handbuch Fremdsprachenunterricht*, herausgegeben von Karl Richard Bausch, Herbert Christ, Werner Hüllen, und Hans-Jürgen Krumm. Tübingen: Francke Verlag.
- Program nastave i učenja za predmet Nemački jezik sa elementima nacionalne kulture za prvi razred osnovne škole. 2018. Službeni glasnik RS – Prosvetni glasnik, br. 18/2018.
- Raduški, Nada. 2020. „Multikulturalizam kao okvir za očuvanje jezika i pisma nacionalnih manjina u Srbiji“. U *Migracije i identitet, kultura, ekonomija, država*, urednica Marina Perić Kaselj. Institut za istraživanje migracija.
- Rathje, Stefanie. 2006. „Interkulturelle Kompetenz – Zustand und Zukunft eines umstrittenen Konzepts“. *Zeitschrift für interkulturellen Fremdsprachenunterricht* 11(3): 1-21.
- Republički zavod za statistiku. 1948. *Popis stanovništva FNR Jugoslavije 1948*.
- Republički zavod za statistiku. 1991. *Popis stanovništva Republike Srbije 1991*.
- Republički zavod za statistiku. 2022. *Popis stanovništva Republike Srbije 2022*.
- Rill, Helena, i Marijana Stojčić. 2015. *Na tragu Podunavskih Nemaca*. Beograd: Centar za nenasilnu akciju.
- Supek, Olga. 1989. „Etnos i kultura.“ *Migracijske teme* 5 (2-3): 145-153.

МИ И ДРУГИ, ОДНОС ЛИКОВА У ДРАМСКИМ ТЕКСТОВИМА ИРИНЕ ХАРДИ КОВАЧЕВИЋ

Александра Дејановић

Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду, Србија
aleksandra.dejanovic@ff.uns.ac.rs

У овом раду анализирамо односе између ликова у драмама Ирине Харди Ковачевић користећи имагологију као методу. Испитујемо драме и монодраме у којима ликови изражавају разлике у националном и културном идентитету, имају стереотипе и уверења и користе ове моделе да би разумели друге. Ирина Харди Ковачевић поставља ове односе у различите контексте: видимо брачне парове различитих националности и религија, људе у сукобу током рата, чланове заједнице и дошљаке и друге ситуације. Имагологија као метода нам пружа прилику да истражимо односе између Нас и оних које дефинишемо као Друге. У овом раду анализирамо који историјски, политички и друштвени фактори утичу на слику Других и како ми конструишемо слику Нас. Ово нам помаже да разумемо како стереотипи, предрасуде, колективно сећање и лично искуство обликују нашу перцепцију других и показује колико је русински културни и национални идентитет простор сигурности у свести појединца.

Кључне речи: русинска књижевност, имагологија, Ирина Харди Ковачевић, драма, Русини.

In this paper, we analyze the relationships between characters in the dramas of Irina Hardi Kovacevic using imagology as our method. We examine dramas and monodramas in which the characters express differences in national and cultural identity, hold stereotypes and beliefs and use this models to understand others. Irina Hardi Kovacevic set this relationships ih various contexts: we see married couple of different nationalities and religions, people in conflict during war, members of a community and newcomers and other situations. Imagology as a method is giving us the opportunity to explore relationships between Us and those we define as Others. In this paper, we analyze which historical, political, and social factors influence the image of the Others, and how we construct the image of Us. This helps us understand how stereotypes, prejudices, collective memory and personal experience shape our perception of others, and shows how much Ruthenian cultural and national identity is a space of safety in the consciousness of the individual.

Keywords: Ruthenian literature, imagology, Irina Hardy Kovačević, drama, Ruthenians.

1. Увод

У раду су анализирана драмска дела Ирине Харди Ковачевић: драма *Стан*, дуодрама *Брадавица*, затим монодраме *Леонини ратови* и *Прва смена*. Примењујући имаголошке методе, у овим делима посматрамо ликове који дефинишу разлике између Нас и Других, тачније између себе или себи сличнима у односу на неке који су другачији у етничком, социјалном, културолошком, родном или другом погледу. Како бисмо сагледали аспекте „представа о Другима” неопходно је сагледати све елементе који утичу на човеково размишљање о Другима, укључујући овде и стереотипе, предрасуде које изражавају ликови поменутих драма о чему више у публикацији Увод у имагологију (Živančević–Sekeruš i Sekeruš 2022). Сlike о Другима, стереотип, аутостереотип и предрасуда биће појмови којим ћемо се у најширем смислу бавити у овој анализи, те је важно да их разумемо. Данијел-Анри Пажо формулисао је појам слике на следећи начин: „Свака слика произилази из свести, ма како безначајна она била, о неком Ја у односу на Другог, о неком Овде у односу на неко Тамо. Слика је, дакле, књижевни или некњижевни израз значењског раскорака између две врсте културне стварности.” (Раžo 2022, 31). Пажо даље наглашава и да се у контексту посматрања Другог не може избећи да оно буде у корелацији са нашим поимањем Себе, односно грађење ауто-слика: „слика о Другом увек преноси и извесну слику о мени самом.” (Раžo 2011, 34). У дефиницији стереотипа и предрасуда, Рот је био свеобухватан, те је предрасуде видео као најчешће негативна виђења Других, а стереотипе као променљиве категоризације које могу говорити о општем утиску „међутим, пошто утичу на понашање, оне имају и повратно дејство на стварност, оне могу да утичу на стварност и да је стварају.” (Rot 2000, 260). У контексту разумевања позиције Нас и Других важно је узети у обзир и елементе других дисциплина, као што су етнологија, фолклористика, лингвистика, али и историјске догађаје, друштвене и политичке промене и др. Сви ови елементи утицаће и на стварање „слике о Другима”, али у неким делима

још снажније на прављење дистинкције Себе од Других и на грађење „слике о Себи”, као и на стварање аутостереотипа. Стога ће предмет анализе бити и однос према свом, русинском идентитету и националној заједници који је, показаће се, често истицан у делима Ирине Харди Ковачевић.

Харди Ковачевић гради ликове који разликују Друге, истичу размишљања, поступке, навике који су различити од наших, чак и ако понекад та карактеристика нема конкретне референце на ток радње и поступке ликова. Шанта о њој говори да је она ненаметљив посматрач на живот и људе: „Њена особина је искрено и аналитичко писање, са пуно разумевања особе или догађаја о којима пише, стиче се утисак да, како се то жаргонски каже, обува ципеле особе о којој пише...” (Шанта 2023, 336). Комплексност и разноликост ауторкиних тема видљива је у томе што радњу својих драма смешта у најразличитије ситуације и односе, од брачних размирица, до ратних дешавања, случајних сусрета култура, па и до свакодневице обичног човека који размишља о друштву у којем живи. Ирина Харди Ковачевић саставила је и Зборник текстова са Фестивала малих сценских форми „Ђура Панхархаји” Масонка где су заступљене су и њене монодраме.¹² У његовом уводнику, истиче да је можда женска слика света сензибилнија, да снажније дефинише разлике и разуме односе „Да ли због тога што жене више ослушкују живот од мушкараца, па га лакше преносе другима, или зато што су оне склоне формама исповедања у писању, а монодраме се углавном тако и схватају...” (Гарди Ковачевич 2014а, 6). С обзиром на чињеницу да су све драме писане у последњих 25 година, препознаје се и тренд који помиње и Римар-Симуновић да се „уводи и развија интеркултуралност у делима русинске књижевности, будући да су ова дела најчешће намењена Русинима.” (Римар Симуновић 2025, 141). Избором драма у анализи покушало се истаћи колико различитих односа Ми и Други може пружити само један драмски писац,

¹² Драмска дела Ирине Харди Ковачевић су углавном писана за конкурсе за нове драмске текстове на русинском језику. Ауторка је тиме дала велики допринос овом, релативно новом корпусу у русинској књижевности.

те колико су оне важне за развој интеркултуралности унутар русинске заједнице.

2. Странац у туђој и Странац у сопственој земљи

Драма *Стан* Ирине Харди Ковачевић је сложене драмске структуре и има девет ликова. Радња се дешава у стану који је на продају, а пратимо брачни пар Жељка и Нату који планирају да купе стан, а паралелно са њима и агенткињу за некретнине и њену сестру, као и власника стана Давида, гастарбајтера из Аустралије. Управо Давид први наглашава своју Другост, односно, инфериорни статус и осећај неприпадања у иностраној земљи:

Сит сам већ промењених станова, и овако си бескућник, јер ниси њихов... Иако, сви су они тамо од некуд дошли, само нису Аборицини, али се много мери ко је дошао раније, а ко касније. Ми, ови најновији, смо најгори... Нарочито из Србије¹³ (Гарди Ковачевич 2003, 389).

Занимљиво је да се осећај ниже вредности градира податком да су људи из Србије нарочито унижени, иако се не објашњава зашто. Жељко, математичар који ради на принудном раду у иностранству потврђује овај осећај и наглашава да код људи који раде или живе у иностранству постоји притисак да се буде бољи и успешнији:

Знам, познато ми је. Ми кад идемо у свет, хтели бисмо да докажемо и себи да смо добро урадили и онима где смо отишли и онима које смо иза себе оставили, нарочито њима. Ако нас нису подржавали, као у инат, а ако су нас подржавали, онда као захвалност. Ма шта ја причам, са нама се овде отресају и наши (Гарди Ковачевич 2003, 389).

„Наши” се у овом контексту не тумаче као сународници, већ као становници исте државе, али део система, надлежни,

---

13 Преводе на српски језик свих цитата драмских дела који су у оригиналу објављени на русинском језику превела је ауторка рада.

они који су утицали на изразито неповољан положај Жељка да као запослен на факултету, али на неплаћеном уговору, тражи додатни посао у Америци. Иако суочени са истим проблемима и решењима, видимо да поимање тога ко су Наши директно има везе са осећајем заједништва и сигурности, па тако за некога то јесте простор домовине, а за некога није. Жељко не наводи да је Америка за њега „обећана земља”, али стереотипизација се огледа у његовом мишљењу да у Америци има посла за све, али опет са акцентом да је реч о реновирању кућа „нашим људима и њиховим познаницима” (Гарди Ковачевич 2003, 390). Истовремено, нешто касније, Жељко ће туђ немар овдашњих људи коментарисати: „То ти је наш човек, нема користи, али зато ти имаш штету.” (Гарди Ковачевич 2003, 406). Тако имамо парадокс да иста особа становнике Србије у другој земљи тумачи као Наше који ће у тој прилици бити позитивно окарактерисани као простор познатог и неко са киме ваља договорити посао, док ће у сопственој земљи исти ти људи имати негативне особине када је реч о обављеном послу. Ово се може тумачити и Ротовом тезом да су наше представе одређене средином која нас окружује, те су таква и размишљања и очекивања:

Представе о странцима и историјске представе су, дакле, слике у главама које смо тек веома ретко свесно изградили по сопственом искуству, већ смо их по правилу без даљег оспоравања усвојили као деца, процесом социјализације и акултурације (васпитањем, школом, путем медија, свакодневице) (Rot 2000, 267).

Оно што у лику Жељка додатно усложњава осећај припадности јесте његов двојак став о националном идентитету, те овде већ говоримо и аутостереотипима, јер „... стереотипне представе нису само опажања, категоризације, па тиме и дефиниције страног, него у исти мах опажања, категоризације и дефиниције себе.” (Rot 2000, 267). Када Давид први пут позитивно окарактерише Русине као вредне људе, Жељко се слаже, али истиче и негативне карактеристике

својих сународника, те издваја два аутостереотипа, позитивно и негативно конотиране:

А то да смо вредни, то нам свако признаје. Ми друго и немамо, само вредне руке. Немамо лактове, немамо своје племенике који су добро распоређени на одговарајућим позицијама, не подржавамо једни друге, па нас зову само тамо где заиста мора да се ради (Гарди Ковачевич 2003, 390).

Оваква констатација ослања се на тезу о којој говори и Стеван Константиновић говорећи да је временом дошло до грађења менталитета Русина који себе, као колективитет, представљају „...као радне, ненаметљиве, мирне, одговорне, толерантне, штедљиве, богобојажљиве и лојалне људе.” (Константиновић 2011, 9). Овакво виђење, може се рећи, истовремено је и аутостереотип, али и стереотип у вези са другим националностима у околини, будући да карактерише друге као опортунисте, склоне непотизму истовремено градећи позитивну слику о Русинима. Овакав пример интеркултуралности, иако не позитиван, прилично је чест, где се представе о једном народу граде на основу главних разлика у односу на Друге, односно, на оно што их не чини једнакима. Има и примера када се по ономе што им је заједничко, нације упоређују, па тако даље видимо да се на основу приписаних врлина међу „вредне људе” убрајају и припаднице других националних заједница: „У новосадским домаћинствима, баба ми је причала, што је већа госпођа била, то је више држала до својих Ержика, Зуски или Меланија.” (Гарди Ковачевич 2003, 391). Давид наводи надимке и имена карактеристичне за Мађарице и Словакиње, те и њих ставља у групу жена које су биле цењене на пословима спремања и одржавања кућа новосадских богатих породица. Ово је заправо историјска чињеница, јер су заиста Русинке из околних мањих места одлазиле масовно у Нови Сад како би биле кућне спремачице (Рамач 2023, 52). Најоштрије коментаре, чак увреде на рачун националне припадности, приметимо код лика Нате,

Жељкове супруге када говори о агенткињи за некретнине. Ната је у једном моменту окарактерише као неуку: „Али глуперда, није узела ове две стилске фотеле – јако су дотрајале, шта зна Босанка шта је то...” (Гарди Ковачевич 2003, 406). Изношење оваквог става прилично је ригидно, тим пре што се не може повезати са радњом драме и није везан за њен ток, а никако нам ближе не одређују ни лик Босанке, ни Нате. Негативне стереотипе срећемо и код помињања Црногораца када Ната мужу одговара на питање да ли је дете које носи син: „А јеси ли ти сигуран да у теби не чучи неки Црногорац, кад ме тако нешто питаш?” (Гарди Ковачевич 2003, 409). У ова два случаја ће Ирина Харди Ковачевић лик Нате обележити као особу склону стереотипизацији. До краја драме не добијамо одговор због чега је тако и има ли то на њу и њену радњу неке последице, а можда је жеља ауторке управо да се прикажу, истина веома чести, стереотипи у Србији којима су оптерећени припадници националних заједница.

3. Странци у рату

Леонини ратови је монодрама која прати ратна искуства баке Леоне из Првог светског рата, Другог светског рата, али и периода инфлације и бомбардовања. У овој монодрами разлика између Нас и Других огледа се, у првом делу Леониних исповедања, у томе на којој страни ратних збивања се особа налази, па ако смо Ми у Првом светском рату сви мештани Руског Крстура, они Други су свакако сви који долазе у село као странци (Руси, Украјинци). Занимљиво је да се национална припадност јасно и недвосмислено издаваја у селу када странац долази у село:

Но, тада је било много таквих који су дошли, седамнаесте године, Украјинци су били. Код нас је био један Виктор, инжењер, јер су наши мушкарци били у рату, па су онда те Русе, или шта су већ били, разоружали, јер није било ко да ради... (Гарди Ковачевич 2014в, 84).

Украјинац Виктор остао је у селу да ради, па иако не претерано вредан и способан, он је странац, али у селу није одбачен. Слично је и са учитељицом Рускињом и другима, а ауторка наставља овај низ: „Ти емигранти што су дошли, као што је дошао и доктор Наливајко¹⁴, и дошао је апотекар наш, и, па, много је дошло тих...” (Гарди Ковачевич 2014в, 84). Сви ови странци стављају се у контекст досељеника, без посебних оцена и карактеристика, једина детерминанта остаје националност. Други светски рат бака Леона описује много детаљније, живописније и овде већ из угла колективног сећања и бројних личних искустава имамо врло конкретне поделе на Друге/Странце који се сврставају у ред злостављача, злобника – једном речју непријатеља. У већини случајева које описује лик Леоне, Руси су изазвали највеће патње домицилном становништву, што је врло децидно у репликама у којима описује какве бруталности су чинили. Као посебно трауматичан догађај за село наводи случај једне девојке:

Била је једна која је, кад је војска била у гимназији, била са њима. [...] Тако су је израдили да је умрла. Силовали су је. Она је отишла да чисти, а они су је ухватили, па су је силовали... Руси, партизани... Руси! Да, ослободиоци! (Гарди Ковачевич 2014в, 86).

Леона истиче да се тим Русима ништа није десило, да нису одговарали за своја недела, што наводи да су код народа уливали страх, па и сама констатује: „Кад су били ту, Руси су били опасни.” (Гарди Ковачевич 2014в, 86), али и: „Руси кад су дошли – чувај!” (Гарди Ковачевич 2014в, 86). Русе описује и као посебно непријатне када су улазили људима у куће, по храну, алкохол, коње... Наводи да се народ солидарисао унутар групе Ми, те да су једни друге обавештавали да Руси долазе, да им прети нека опасност, а као посебно бизаран податак

---

14 Ирина Харди Ковачевић овде наводи стварне особе из историјата Руског Крстура, попут доктора Наливајка. Постоје писани подаци о његовој пожртвованој служби и настојању да помогне живот Русина у контексту здравствених прилика и заштите здравља. (Рамач 2023, 175).

истиче како су деца трчала по селу и вичући упозоравала на опасност: „Иду Руси, иду Руси.” (Гарди Ковачевич 2014в, 87). Она наставља даље са навођењем примера о злоделима која су се дешавала током рата у селу, посебно женама, те као случај издваја судбину једне девојке која је колима превозила војнике. У овом случају није дефинисана народност, али је непријатељ по природи ствари и у датом примеру изражен као сурови, агресивни Други: „...не знам да ли је Швабе или Русе у Торжу, неке тамо, па су је на колима силовали.” (Гарди Ковачевич 2014в, 86). Занимљиво да након свих тих догађаја прилично релативно и помирљиво констатује следеће: „Било је свега, али – рат!” (Гарди Ковачевич 2014в, 86). Намеће се закључак да је ипак ратно стање нешто што је непредвиђено и период током којег се могу очекивати сукоби и злочини, те да је једна страна увек на страни зла, а тиме наводи и на помирљиву констатацију да у рату неминовно страдају недужни. Кад је реч о странцима, издвајају се и Швабе за које Леона каже: „Швабе су само тад кад су бежале, биле опасне.” (Гарди Ковачевич 2014в, 87). Приметна је и промена перцепције Шваба на почетку и пред крај рата. У почетку су они јасно непријатељски и несумњиво агресивни, те се наводи да су неке од злодела можда починиле Швабе, а пред крај рата већ када описује како беже из места, она их види као страшљиве, изгубљене и у паници. „Они су се, Швабе, јако плашиле од тих Руса.” (Гарди Ковачевич 2014в, 91).

О Русинима који су били сарадници са окупаторима, ауторка нема посебан однос, наводи њихова презимена, те тако добијамо информацију о припадности заједници, али је неутрална, не осуђује, али ни не брани, већ описује догађаје. Спомиње и оне који су одведени на Голи Оток (Гарди Ковачевич 2014в, 95) и појединце који су убирали порез од сиромашних (Гарди Ковачевич 2014в, 92), али без личног става или колективног мишљења о Русинима са које год стране рата били. У домену језика, ауторка прави занимљиве, духовите опаске на то да Русини из места где је већинско становништво лоше говорило српски језик, па су често њене

реплике у дијалогу са, рецимо, српским војницима мешавина српског и русинског, али и често варијанта неких српских речи са русинским гласовима (ћемо–чемо, не–ње). Иако не директно, стиче се утисак да су народи који су и иначе на овом простору живели заједно налазили начин да се споразумеју, па тако и ових пар примера пролази без много потешкоћа у комуникацији. О снажном осећају за Нас и Наше у погледу везе језика и идентитета пише Људмила Поповић: „Усвајајући језик, говорник неизоставно упија с њим, како на нивоу лексике, тако и у облику граматичких структура, устаљене обрасце који формирају хоризонт рецепције стварности на концептуалном нивоу.” (Поповић 2018, 17). Ово се рефлектује на сцену која се односи на школовање на матерњем језику када ауторка описује догађаје који су претходили оснивању Гимназије у Руском Крстуру: „Други су тамо уморни и рекли да буде украјински, трећи да ће бити српски, јер је ово сада српска држава, па руски. А ја сам уморна и говорим: „Кад је русинска, нека се наша деца на русинском језику уче, нека буде русинска.”” (Гарди Ковачевич 2014в, 95). Из свега описаног и проживљеног, стиче се утисак да је Леона као млађа, услед ратних дешавања, у страху, на неки начин преузела колективно као лично искуство. С друге стране, у ситуацијама које је лично преживљавала са јасно дефинисаним Другима, Леона одаје утисак веома храбре, мудре и способне жене која је свесна људи који је окружују, има изграђен став о мултинационалном суживоту и то јој доноси самопоуздање да поступи на одређени начин. Тиме потврђује Ротову тезу „слике у главама су корисне или штетне у зависности од тога како смо научили да се опходимо с њима и како да их користимо.” (Rot 2000, 283). Иако кроз драму доноси велики број стереотипа и коментара Других, ауторка на крају доноси позитивно разрешење, те помирљиво констатује да је крај једнак за све. Помало неочекивано, али јасно подвучено да су неке животне тековине једнаке за сваког човека на овој планети био Наш или Други, текст на русинском језику завршава српском пословицом у оригиналу, без превода „Нема смрти без судњег дана.” (Гарди Ковачевич 2014в, 99).

4. Ми као држава

Монодрама *Прва смена* доноси одступницу од корпуса монодрама које је написала Ирина Харди Ковачевић и на сцену уводи главног лика који је средовечни мушкарац, али је другачија и ситуација у коју је смештена радња, а то је радно место, прва смена возача на градској аутобуској линији.¹⁵ Ауторка не наводи име главног лика, као ни његову националну припадност, али се дефинише разлика између Нас и Других на плану друштвених и политичких разлика. У овом примеру Други су становници других држава и делова света, а Ми смо сви који живимо у Србији, без јасних разлика на плану нације, пола. О овоме пише Хуго Диздерник и истиче да су слике о другим заједницама важне за сваку дискусију о сопственом идентитету: „...свака „слика друге земље”, у крајњој линији, има основу у слици сопствене земље, било да је то отворено наведено или постоји латентно.” (Dizdernik 2022, 100). У неким репликама, као Други издвајају се и млади, када возач говори о некултури, нехигијени, критикује млађе генерације као незаинтересоване, оне који не поштују одрасле или неке норме понашања, али су и ти млади део једне заједнице унутар државе.

Ми смо стока, а не људи. Стока! Није могла да нас среди ни диктатура пролетаријата, а није могла, вала, ни она друга, а тек ова демократија? То није демократија, то је анархија. Више бих се сложио са Стаљиновом дисциплином, него са овом европском демократијом. Која демократија, које слободе! Анархија и хаос, то је прави елемент... (Гарди Ковачевич 2014б, 308).

За ово неслагање са државним уређењем криви сам народ, његов менталитет, иако не дефинише прецизно који је то народ. Генерализује и да су сви људи на овом простору једнако инатни: „Наш човек ти је увек против, ако не властима, онда

¹⁵ За ово дело Ирина Харди Ковачевић добила је прву награду 2009. године на конкурс за нове текстове Фестивала монодраме (Латјак 2014, 386).

самом себи. Неће како му се говори, неће, чак и ако је то за његово добро. Тада баш неће.” (Гарди Ковачевич 2014б, 308). Друге крајеве света, од којих начелно издваја Исток и Запад, дефинише као просторе који су у систему вредности супериорнији и где се наш човек не сналази добро, односно, не уклапа се:

Иди где хоћеш, рецимо, иди на Исток. Тамо и ако има неких редова, чека се стрпљиво, тихо, без гурања и убацивања... На Западу, опет, људи нису навикли на редове, па гледају чудно на нас кад дођемо негде масовније... (Гарди Ковачевич 2014б, 308).

Од простора који такође оцењује као уређене, лик из монодраме спомиње и околне земље које су се током историје граничиле са Србијом, истиче њихову урбану културу остављајући простор за закључак да је у Србији све обрнуто:

Иди у Румунију, иди у Бугарску, да не кажем у земље где је био Совјетски Савез, људи држе ред, стрпљиво чекају на оно што желе. Па и то, не пуши се где пише да се не сме, не баца се смеће нигде. Ако се заборавиш и бациш папирић од жваке или кутију цигара, одмах се нађе неко да те опомене (Гарди Ковачевич 2014б, 308).

Главни лик у монодрами наводи искључиво негативан став према становницима Србије и то закључује: „Само нас нико не може да култивише.” (Гарди Ковачевич 2014б, 309). Глагол „култивисати” користи се у значењу побољшавања, уређивања, те је и ово јасан однос према Нама као недовољно уређеном друштву. Закључује да се овде ради о томе да се неко просто не да научити и алудира на то да је неко непоправљив поентирајући изразом „Какво се ожреби, такво и угине.”¹⁶ (Гарди Ковачевич 2014б, 309). Да нада ипак постоји, чак и код овако мизогино представљеног лика, чини се помало наивно и неубедљиво, ауторка пред крај закључује: „...липицанер се не ожреби бео, већ бео постане. Ваљда ћемо и ми постати

---

16 „яки ше ожреби, таки и здохне.” (Гарди Ковачевич 2014б, 309)

липицанери, племенита раса што су је краљеви широм Европе ценили...” (Гарди Ковачевич 2014б, 309).

5. Ми и Други у браку

Дуодрама *Брадавица* најдиректније обрађује тему интеркултуралности у контексту брачне заједнице Русина и Српкиње, Јанка и Маре, који се припремају за венчање сина. Ово је уједно и прилика у којој сагледавају шта је све преживео њихов брак током година. Овде је сукоб на плану Ми и Други окосница драме. У једночинки препуној динамике, тензија и напетости због важног догађаја огледају се и сва искушења живота у мешовитом браку, те мноштво неслагања у вези са културом живљења једног и другог народа који су актуелни и након више деценија брака, нарочито утицај родитеља на неке личне поступке који су се директно одразили на брачну заједницу. Дијалог је тесно испреплетан критикама и коментарима, константном потребом да се докаже да је неко други лошији, а да су Наши бољи и то у домену језика, културе, животних навика. Овде смо се ослонили на тезу Пажоа да се „комуникација стереотипима смешта на ниво процеса атрибуције. Отуда произилази најчешћа формулација: тај народ је..., тај народ није...; тај народ зна..., тај народ не зна...” (Раžo 2022, 37). У том правцу, овај текст можда и најексплицитније жели да представи разлике између двају култура, две нације које на овим просторима заједно живе више од 270 година. Прво надмудривање видимо у домену језичких разлика када за брадавицу на нози Јанко на русинском каже да је „кокошје дупе” (буквални превод), а Мара одговара: „Где сте само нашли такво име за уобичајену, телесну, кожну непријатност, тако ружно име. А кобајаги сте ви фини, ви немате ни псовке. А види, какве финесе.” (Гарди Ковачевич 2001, 449). На то Јанко одговара да: „Фини људи говоре у финесама.” (Гарди Ковачевич 2001, 449) незадрживо бранећи свој језик и у каснијим препиркама. И овде се потврђује теза о којој говори и Људмила Поповић да је свест о идентитету нераскидиво везана за потребу очувања језика која је и у овом

примеру код Русина веома истакнута: „Очување верности свом националном идентитету неизоставно се везује за језички фактор.” (Поповић 2018, 20). Овај је детаљ посебно важан, јер и сама ауторка Ирина Харди Ковачевић често истиче важност повезаности идентитета и језика, истичући да сваки језик носи информације о пореклу, историји, традицији који немају исту вредност на другим језицима: „Сваки језик, па и наш, има димензију у којој чува колективно сећање на шире и комплексније значење неке речи, некада она у себи има ширу етнографску, историјску, па и вредносну димензију.”¹⁷ (Шанта 2024, 62). Даље се њихова препирка односи на нијансе у говору и речнику, али се језичко надмудривање тиче и лексичких и семантичких вредности. Јанко истиче да Русинима не недостају изрази за сликовито тумачење, осим у случају псовки. „Кад је реч о псовкама, онда нам заиста фале, ако нам уопште фале, а чак и кад се то деси, лако ћемо заронити у ваш велики џак који је препун псовки. Али ја мислим на оне нормалне, лепе речи, ту нам ништа не недостаје...” (Гарди Ковачевич 2001, 449-450). У контексту тезе коју изговара Мара да нема русинских речи које нису и српске, Јанко наводи примере за посебан израз за дрво јабуке (јаблоња), затим „братњак” и „шестрињица” јединствене изразе за брата и сестру од тетке, ујака, стрица. Лик Маре ће на то са релативно објективне тачке указати на неке од проблема са којима се суочава русински језик те коментарисати „Шта вреди што их имате, ако их, колико видим, не користите.” (Гарди Ковачевич 2001, 450). Занимљиво је да је лик Маре Ирина Харди Ковачевић градила као лик који веома добро познаје прилике Русина и русинки језик и кроз богате реплике окарактерисала је као вештог познаваоца русинског језика и навешће низ примера где се од правописних правила одступа под инерцијом језика окружења, тиме ће искористити посебну позицију лика који са објективне стране посматра и коментарише Друге. Овде ће по први пут постати видљиве подељености међу Русинима унутар заједнице у контексту

---

17 Ово је Ирина Харди Ковачевић изјавила у интервјуу Миколе Шанте на питање о функционалности русинског језика.

места живљења, а издвајају се јасни стереотипи како и један и други лик види друге Русине. Мара у својим репликама чак и исправља најчешће грешке Русина у изговору, а она ће о учењу страног језика прокоментарисати: „...страни језик учиш граматички, тачно, а свој иза штале, на улици, у дворишту, кроз игру, најмање у школи.” (Гарди Ковачевич 2001, 450). Конфронтације у заједничком животу видљиве су у препирци око имена деце, односно, Јанковом неслагању што му се син Русин зове Вукашин. На то Мара одговара да није хтела да има ни русинско, ни прастаро име:

Ваљда је требало да буде Јефрем, као твој отац. Односно, како га је твоја мајка кријући крстила у цркви. Мислиш да не знам... Све би пуцало да сам с њим отишла код мојих – одвела Мара свог сина Јефрема. Или – Дионизија (Гарди Ковачевич 2001, 451).

У поменутој реплици види се утицај генерације родитеља и на оца и на мајку. Колико је важан гест допуштења да баба и деда кријући од мајке крсте децу под русинским именом¹⁸, толико је и важан страх мајке шта ће рећи њени уколико дете назове по деди Русину или неким другим русинским именом. Можда је за нијансу Јанко приврженији породици кад је реч о националним питањима, а Мара кад су у питању породични обичаји и традиција. За Харди Ковачевић било је важно да се истакне колико су стереотипи део породичног наслеђа, односно, колико су наши ставови заиста израз властитих размишљања, а колико су део васпитања и мишљења околине, односно породице, који несумњиво утичу и на то како мислимо о Другима. У мешовитим браковима и однос супружника је такође често под утицајем родитеља партнера, те и у овом дијалогском „клинчу” имамо примере кад Мара наводи колико су супругови родитељи, баба и деда, утицали на то како одгајају децу:

¹⁸ Касније сазнајемо да је и ћерка крштена са русинским именом у гркокатоличкој цркви, што је такође отац подржао, али прикривао од друге.

...ваљда неће они са унучићима говорити на страном језику, па и са снајом у рођеној кући. Кад сам се удала за Русина, онда морам и на русинском да подижем породицу. А кад је Владо довео Невену, одмах су сви млатили на српском, а свака друга реч погрешна. Али, она је докторка из Београда, а он је инжењер... (Гарди Ковачевич 2001, 452).

Овде се наслућују и двоструки стандарди код родитеља у вези са једним и другим сином, али можда и Јанков став да ће он бити тај који ће преузети део традиције, док је брат издвојен од свега националног и традиционалног у породици. Јанко ће касније отворити још једну тему која се тиче права наследства и породичне традиције према којој је мушки потомак једини наследник. Јанко пита Мару за земљу коју су она и њена браћа наследила од родитеља, на шта она одговара: „Како ћерка да узме породичну земљу од браће?” (Гарди Ковачевич 2001, 460) и „То је срамота, моји би се у гробу преврнули.” (Гарди Ковачевич 2001, 460). Овде се чита њен непоколебљив став, прилично чест на нашим просторима, да она као женски потомак нема права на наследство и да никада неће тражити део родитељске заоставштине, јер она по природи ствари припада мушкарцу. Нарочита тема око које се расправљају Јанко и Мара јесте штедљивост Русина и разметљивост Срба, у најкраћем, јер се ово током једночинке више пута враћа као предмет расправе. Мара ће најпре спочитавати Јанку да се код његових у кући на свему штеди: „...не кува се више него што се поједе, не отвара се друга флаша пића, док се прва не попије, не начиње се ништа, док се не мора.” (Гарди Ковачевич 2001, 453). О гостопримству својих најближих, међутим, говориће у суперлативу: „Јеси ли видео како је било на Ђурђевдан код мог брата? Прасетине, овчетине, гајбе пива, вина, шта хоћеш и колико хоћеш. Једи, пиј...” (Гарди Ковачевич 2001, 453), те ће поносно закључити: „Да се зна шта је слава!” (Гарди Ковачевич 2001, 454) у чему опет видимо традиционално васпитање и важност славе као породичне светковине. Јанко ће празновање код Срба видети као разметљиво: „Није тако да се три дана и три ноћи једе и пуца, а на крају и побије.” (Гарди

Ковачевич 2001, 456). Доза сарказма огледа се и када говори о свадбарским обичајима код Срба: „Напоследку, то неће бити шатор на дворишту, а неће бити ни лицитирања поклона, главне забаве за присутне.” (Гарди Ковачевич 2001, 456). С друге стране, Јанко ће сматрати да је његова штедљивост у ствари обазривост: „Нема онај који зарађује, већ онај који чува.” (Гарди Ковачевич 2001, 460). Да је тај осећај за умереност у трошењу заиста део породичне традиције и васпитања, говори и сегмент у којем видимо да и син преузима очеве манире у вези са новцем и потребом да се не расипа са новцем, те тако организује и планира и своје венчање – скромно и умерено. У контексту права и како једна група види права Других у овом делу налазимо изричите ставове да мањина своја права види као нешто што му по природи ствари припада, нешто што је нормално, док припадница већине осећа и одређену дозу угрожености, односно, осећа да су њена права испред права мањине. Ове ставове посебно видимо у репликама супруге Маре кад коментарише гледање програма на русинском језику: „...и то увек тако да ја морам да ћутим, јер се слуша или гледа емисија, а кад ја нешто желим, онда сам националиста. Испада да ви мањина имате више права него ми чија је држава.” (Гарди Ковачевич 2001, 453). Јанко своја права види као нешто уобичајено, а посебно је занимљив став о државности: „Како, чија је држава? Она припада свима који живе у њој, не само онима којих има највише.” (Гарди Ковачевич 2001, 453). О његовој позицији, као припадника народа који је пре више од 260 година расељен на нову територију и који је сада без матичне државе, али у претежно мултикултуралној средини, илустративна је ситуација коју је Лерсен назвао трибализацијом друштва:

Трибализација друштва, како у смислу животних група, тако и у смислу мултикултурализације имиграционих друштава, суочава нас са оштрим удаљавањем од традиционалних представа о културно или темпераментално хомогеним националним државама (Lersen 2022, 165).

Јанко ће, такође, најпре одбити да о свом националном идентитету говори са супругом, изговарајући се да га није брига, нити да ће то икоме помоћи, ипак, када супруга каже да је његовој породици родила наследника код њега ће изаћи на видело емоције које он искрено осећа у вези са потискивањем или губљењем идентитета код генерације која ће га наследити. Од овог тренутка биће јасније да брани сваку специфичност своје заједнице управо зато што осећа да већ са наредном генерацијом његовог сина тај идентитет нестаје:

Ето, колико ће то бити Русин, и не венчава се на русинском, ни деца му неће знати русински и тако то иде, и да се Весна удала за нерусина, и с тим што је Вуле одабрао нерусинку, ми Русини губимо. Нама је и свака јединка много. (Гарди Ковачевич 2001, 453).

6. Закључак

Ирина Харди Ковачевић смешта своје ликове у измишљене или догађаје базиране на истинитим исповестима, уводи проблематике родних, социјалних, друштвених, етничких и политичких стереотипа. У улози Других овде углавном срећемо припаднике других националних заједница, док се са друге стране налазе Русини, негде јасно истакнуто, а негде се припадност русинској заједници наговештава у односу, иако има и примера када се припадност етносу намерно изоставља, а уводи политичка или друштвена. О нашим разликама и заједничким карактеристикама говоре исповести главних ликова драма које описују борбу и издржљивост обичног човека да остане свој и веран својим вредностима које су недељиви део оног што смо Ми. За русинску заједницу су веома важна сва осећања, размишљања и вредности којима се дефинише однос према сопственом националном идентитету који Ирина Харди Ковачевић приказује у својим делима. Овде се нарочито издваја да слику о Нама као Русинима чврсто и неизоставно гради језик, породица и Руски Крстур. Ауторка у делима трага за универзалним Ми, а на питање ко смо то све Ми, она даје

одговоре да смо Ми и Русини, и становници Србије, Ми смо радници, Ми смо синови и ћерке, Ми смо очеви и мајке... Чини се да пресликава стварност интеркултуралног живота на овим просторима, јер претежно описује живот у мултинационалној и мултиконфесионалној средини и без превише калкулација спомиње уврежена мишљења о свом и другим националним идентитетима, о родним стереотипима, аутостереотипима, социјалним положајима и њиховој рефлекцији на друштво. Све што је написано, читалац је могао да чује или доживи у свом окружењу, дакле, ово су представе о Другима и Себи које су извучене на површину једног „мулти” друштва у којем се налази Војводина. Ирина Харди Ковачевић нуди читаву галерију слика о Другима и о Себи и настоји да одгонетне шта нам све пружа интеркултуралност и дефинише како је интеркултуралност недељиви део Нас.

Библиографија

- Гарди Ковачевич, Ирина. 2001. „Брадавка.” *Шветлосц* 4: 448–463.
- Гарди Ковачевич, Ирина. 2003. „Квартель.” *Шветлосц* 3:387–414.
- Гарди Ковачевич, Ирина. 2014а. „Дзешец фестивали за дваецц авторох” У *Масонка*. Зборник текстох зоз фестивала малих сценских формах „Дюра Папгаргаї”, редакторка Ирина Гарди Ковачевич. Нови Сад: НВУ Руске слово.
- Гарди Ковачевич, Ирина. 2014б. „Перша змена” У *Масонка*. Зборник текстох зоз фестивала малих сценских формах „Дюра Папгаргаї”, редакторка Ирина Гарди Ковачевич. Нови Сад: НВУ Руске слово.
- Гарди Ковачевич, Ирина. 2014в. „Левоново војни” У *Масонка*. Зборник текстох зоз фестивала малих сценских формах „Дюра Папгаргаї”, редакторка Ирина Гарди Ковачевич. Нови Сад: НВУ Руске слово.
- Гарди Ковачевич, Ирина. 2023. *Дахто ище ту*. Нови Сад: НВУ Руске слово.

- Daniel–Anri, Pažo. 2022. „Od kulturnih predstava do imaginarijuma.” U *Uvod u imagologiju*, urednici Ivana Živančević Sekeruš i Pavle Sekeruš. Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu.
- Dizdernik, Hugo. 2022. „Imagologija i problem etničkog identiteta.” U *Uvod u imagologiju*, urednici Ivana Živančević Sekeruš i Pavle Sekeruš. Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu.
- Živančević Sekeruš, Ivana i Sekeruš Pavle. 2022. *Uvod u imagologiju*. Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu.
- Константиновић, Стеван. 2011. *Русинска усмена књижевност*. Нови Сад: НИУ Руске слово.
- Латяк, Дюра. 2014. „Наша Иринка як птица Феникс.” Шветлосц 3: 377–391.
- Lersen, Jur. 2022. „Imagologija: Kako etničku pripadnost koristimo da svetu damo smisao.” U *Uvod u imagologiju*, urednici Ivana Živančević Sekeruš i Pavle Sekeruš. Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu.
- Поповић, Људмила. 2019. „Интеркултуралност и језичка слика света.” U *Interkulturalnost u obrazovanju. Zbornik 13*, urednici Janko Ramač, Violeta Petković i Aleksandar Mudri. Novi Sad: Pedagoški zavod Vojvodine.
- Рамач, Янко. 2023. *История Руснацох од Киевскей Руси по Горніцу, Бачку и Срим*. Нови Сад: НВУ Руске слово и Завод за культуру войвођанских Руснацох.
- Римар Симунович, Ана. 2025. „Интеркултуралносц у приповедкох Ксеніи Варговеј.” U *InterKult 2024. Zbornik 20*, urednica Danijela Radović. Novi Sad: Pedagoški zavod Vojvodine.
- Rot, Klaus. 2000. *Slike u glavama*. Београд: Библиотека XX век.
- Шанта, Микола. 2023. „Ангелски пах литератури.” Предговор у *Дахто ище ту*, Ирина Гарди Ковачевич, 336–341. Нови Сад: НВУ Руске слово.
- Шанта, Микола. 2024. „Романтична служба своему народу.” Шветлосц 3: 55–65.

INTERKULTURALNA KOMPETENCIJA NASTAVNIKA - IZAZOV PROFESIONALNOG RAZVOJA

Borka Malčić

Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
borka.malcic@ff.uns.ac.rs

Stanislava Marić Jurišin

Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
stashamaric@ff.uns.ac.rs

Polazeći od realnosti u kojoj je svet obeležen migracijama i reformama, svedoci smo potrebe prelaska škola u interkulturalne zajednice koje teže da odgovore izazovima globalnih promena. U tom kontekstu interkulturalna kompetencija nastavnika postaje značajna komponenta njegovog profesionalnog razvoja. Stalna težnja za sposobnošću učinkovitog odgovora na promene u društvu implicira jačanje interkulturalnog identiteta nastavnika i njegovih interkulturalnih kompetencija. Ovaj rad se bavi teorijskom analizom definicije, modela i dimenzija interkulturalne kompetencije nastavnika. Poseban akcenat stavljen je na izazove u razvoju ovih kompetencija u kontekstu profesionalnog razvoja. U zaključku se naglašava važnost uključivanja interkulturalne pedagogije u programe inicijalnog obrazovanja nastavnika, potreba eksplicitnog prepoznavanja i institucionalnog podržavanja ovog konstrukta u obrazovnim politikama, kao i neophodnost sistemski uređenog, kontinuiranog profesionalnog razvoja.

Ključne reči: nastavnik, interkulturalna kompetencija, profesionalni razvoj, obrazovne reforme

In a world increasingly shaped by migration and educational reforms, schools are called upon to transform into intercultural communities capable of responding to the challenges of global change. Within this context, teachers' intercultural competence emerges as a vital component of their professional development. The continuous demand for the ability to respond effectively to societal transformations implies the strengthening of both teachers' intercultural identity and their intercultural skills. This paper provides a theoretical analysis of the definition, models, and dimensions of teachers' intercultural competence. Special attention is given to the challenges in developing these competences within the framework of professional growth. The conclusion highlights the importance of integrating intercultural pedagogy into initial teacher education programs, the need for explicit recognition and institutional support of this

construct within educational policy, as well as the necessity of a systematically organized and continuous model of professional development.

Key words: teacher, intercultural competence, professional development, educational reform

1. Uvod

Današnji svet je više nego ikad pre obeležen promenama, migracijama, susretom i interakcijom kultura i globalizacijom. Za većinu ljudi ovo je postala stvarnost u svakodnevnom životu, a ideja interkulturalizma se javlja kao potencijalno rešenje. Imajući u vidu sve sfere društvenog života, postavlja se pitanje kako današnja škola može da pripremi učenike i odgovori na brojne izazove ali i zahteve 21. veka. Savremeni kurikulumi nastoje da artikulišu sadržaje, programe, metode rada i postupke nastavnika koji nisu odgovorni samo za sticanje znanja, nego moraju da posmatraju svet iz različitih uglova i u neposrednoj praksi da razgrađuju različite stereotipe i predrasude (Bedeković 2011, 140). U takvom okruženju, kompetencije nastavnika, a među njima i interkulturalna kompetencija čine se ključnim za sposobnost razumevanja i prihvatanja razlika, stvaranja inkluzivnog i pravednog obrazovnog okruženja (Petrović i Dimitrijević 2025, 66) koje će pružiti podršku i biti podsticajno za sve učenike i omogućiti im da razviju svoje potencijale u atmosferi međusobnog uvažavanja. Svojim ponašanjem, pristupima, metodama i prikazanim stavovima nastavnici oblikuju način na koji će učenici da vrednuju različite identitete i kulture (Banks 2010, 15) i razviju interkulturalnu kompetenciju, koja predstavlja jedan od ishoda uspešnog obrazovnog procesa (Council of Europe 2016, 11). U svetlu navedenih činjenica i značaja kompetentnosti nastavnika, ali i njegove sve obuhvatnije i složenije uloge, stručno usavršavanje i profesionalni razvoj postaju imperativ nastavničkog poziva u savremenom obrazovnom kontekstu (Marić Jurišin i Malčić 2022, 70).

Ovaj rad za svoj cilj ima analitičko razmatranje koncepta interkulturalne kompetencije nastavnika i potreba, ali i izazova njihovog profesionalnog razvoja u tom kontekstu. Prvi deo rada odnosi se na sam pojam interkulturalne kompetencije sa prikazom

dimenzija i modela ovih kompetencija i posebnim osvrtom na Razvojni model interkulturalne osetljivosti (Bennett 2004, 62) u relaciji sa nastavničkim kompetencijama. U drugom delu rada analizirani su potreba i značaj razvoja i usavršavanja interkulturalne kompetencije nastavnika u obrazovnom kontekstu Srbije, sa akcentom na mogućnosti i izazove koji postoje u profesionalnom razvoju. Rad se završava osvetljavanjem nekoliko značajnih pravaca koji bi mogli da dovedu do unapređenja interkulturalne kompetencije nastavnika.

2. Interkulturalna kompetencija

Raznolikost kultura i njihov suživot na istom prostoru, ne impliciraju njihovo poštovanje i uvažavanje, pa je poslednjih decenija sve veći akcenat na konceptu interkulturalnosti (Marić Jurišin i Spasić 2024, 144) čiji je produkt interkulturalno obrazovanje, a jedan od ishoda i razvoj interkulturalne kompetencije. Brojne su definicije interkulturalne kompetencije. Bertoan-Atal i Fridman definišu interkulturalnu kompetenciju kao sposobnost da se prepoznaju i koriste kulturne razlike kao resurs učenja, sa polaznom pretpostavkom da ljudi uz međusobno poštovanje mogu više da nauče ako se razlikuju (Mrnjaus et al. 2013, 61). Bajram (Byram 2002) interkulturalnu kompetenciju definiše kao sposobnost usvajanja interkulturalnih stavova, veština i znanja sa ciljem boljeg razumevanja i poštovanja različitih kultura. Kejt Berardo, prema Mrnjaus i saradnici (Mrnjaus et al. 2013, 62) interkulturalnu kompetenciju definiše kao sposobnost za interakciju u različitim interkulturalnim situacijama gde se na odgovarajući, uspešan način koriste interkulturalni resursi (svest, znanje, veštine i stavovi). Jedna od najopštijih i najcitiranijih jeste definicija prema kojoj interkulturalna kompetencija predstavlja kompleks različitih sposobnosti pojedinca za prikladnu i efikasnu komunikaciju i ponašanje u interakciji sa osobama drugih kultura (Deardorff 2011, 66). Temelji se na određenim stavovima (otvorenost za različitost i uvažavanje vrednosti, želja za učenjem o drugim kulturama bez predrasuda), veštinama (lični stilovi komunikacije u skladu sa kontekstom, fleksibilnost u razmišljanju)

i interkulturalnom znanju (o kulturnoj baštini, običajima, odnosu među polovima) a sposobnosti za ovu kompetenciju se razvijaju kroz kontinuirani proces učenja, prakse i refleksije. U tom smislu interkulturalno kompetentna osoba je ona osoba koja razume odnose različitih kultura, kritički posmatra svoju i tuđe kulture, ima sposobnost interpretacije i zna adekvatno interkulturalno da komunicira, u skladu sa datim kontekstom. Pored stečenih znanja, sposobnosti i vrednosti interkulturalno kompetentna osoba treba da bude empatična, fleksibilna, strpljiva i otvorena kako bi razumela i uvažila običaje drugih kultura koji se razlikuju od dominantne kulture (Hrvatić 2007, 43).

Nakon predloženih definicija jasno je da nedostaje konsenzus o tome šta je tačno interkulturalna kompetencija, što svakako nije posledica nedostatka pažnje koja se posvećuje ovoj problematici (Mrnjauš et al. 2013, 63), već pre složenosti kombinacije dva kompleksna koncepta – kulture i kompetencije. Ono o čemu se autori slažu jeste preduslov za razvoj interkulturalne kompetencije. To je interkulturalna osetljivost, koja predstavlja sposobnost opažanja određenih kulturnih razlika (Petrović i Dimitrijević 2025, 68) i razvoja pozitivnih osećanja prema njima. S obzirom da ovo nisu urođene osobine, razvoj interkulturalne osetljivosti i kompetencije predstavlja dugotrajan i složen životni proces.

2.1. Dimenzije i modeli interkulturalne kompetencije

Analiza dimenzija interkulturalne kompetencije ukazuje na neusaglašenost među istraživačima i teoretičarima. Različita mišljenja i stavovi oko bitnih dimenzija utiču na određenje samog pojma, a u skladu sa tim imamo i različite modele interkulturalne kompetencije (Piršl 2014, 204). Prema J. Boltenu (Mrnjauš et al. 2013, 70) interkulturalna kompetencija je *trodimenzionalni konstrukt* koji čine kognitivna (znanje), afektivna (emotivna tendencija i stavovi) i bihevioralna dimenzija (komunikacija i prilagođavanje). Kognitivna dimenzija predstavlja znanje o specifičnostima sopstvene i tuđe kulture, kritičko mišljenje i razumevanje komunikacijskih odnosa i kulturnih razlika, kao i sposobnost metakomunikacije. Afektivna ili emocionalna dimen-

zija uključuje fleksibilnost i toleranciju na frustraciju, empatiju, emocionalnu stabilnost i savladavanje stresa, zatim samopouzdanje i nizak nivo etnocentrizma. Bihevioralna dimenzija čini poveznicu između kognitivne i afektivne dimenzije. Odnosi se na postupke u delovanju, a komunikacija omogućava interakciju i prevazilaženje kulturnih razlika. Prema drugoj grupi autora (Deardorff 2009; Piršl 2014) interkulturalna kompetencija podrazumeva odgovarajuću uspešnu interakciju u interkulturalnoj situaciji i uključuje *četiri dimenzije*: kognitivnu (znanje), bihevioralnu (određena ponašanja u različitim kontekstima), afektivnu (stavovi i motivacija) i komunikacijsku (verbalna i neverbalna). Određeni autori (Prišl 2014) izdvajaju i *petu dimenziju*, to je etička, odnosno vrednosna dimenzija interkulturalne kompetencije i nju čine: lične vrednosti (moralne); profesionalne vrednosti; grupne (kulturne, društvene, organizacijske) i univerzalne vrednosti (poštovanje ljudskih prava).

U zavisnosti od toga koja dimenzija je dominantna, razlikujemo pojedinačne modele, koji su nastali i u zavisnosti od područja i pristupa istraživanju, kao i jedinici analize (pojedinač ili grupa), te su time i determinisani. Tako prema Spicbergu i Šanjonu (Spitzberg and Chagnon 2009) razlikujemo pet kategorija modela interkulturalne kompetencije: komponentne, koorijentacijske, razvojne, adaptacijske i uzročne modele interkulturalne kompetencije (Piršl 2014, 205). Karakteristika *komponentnih modela* je da kod njih ne postoji međuzavisnost dimenzija. Ovakvi modeli sadrže listu, odnosno niz relevantnih osobina koje osoba treba da poseduje kako bi ostvarila uspešnu interkulturalnu interakciju. Oni određuju temeljne ciljeve i sadržaje interkulturalne kompetencije i sugerišu razvoj znanja, stavova i veština. Najpoznatiji primeri ovih modela su: Ting-Tumijev i Kurogijev model, Hauardov model, kao i model Dirdorf (Piršl 2014, 207). *Adaptacijski modeli* u prvi plan stavljaju prilagođavanje osoba određenoj kulturi i to je najvažija dimenzija. Ovi modeli analiziraju stavove, shvatanja i ponašanje u susretu sa drugačijim kulturama, a adaptacija predstavlja sposobnost prelaska iz etnocentrizma u etnorelativnu perspektivu. Tokom mnogobrojnih interakcija pretpostavlja se da će se osobe prilagoditi i tako postići određeni nivo kompetentnosti. Najpoznatiji primer ovog modela

je Berijev model akulturacijskog stava (Attitude Acculturation Model) (Piršl 2014). *Uzročni modeli* sagledavaju specifične uzročne odnose između određenih dimenzija interkulturalne kompetencije i nastoje da ih objasne. Najpoznatiji uzročni model je Arasaratnamov Model interkulturalne komunikacijske kompetencije (Model of Intercultural Communicative Competence), (2006), prema kojem empatija i motivacija utiču na opšte stavove, interakcijsko iskustvo i interkulturalnu kompetenciju. *Koorijentacijski modeli* stavljaju akcenat na komunikaciju kao najvažniju dimenziju interkulturalne interakcije, jer se u toku nje stiču znanja i oblikuje percepcija kroz jasnoću govora, razumevanje i empatiju. Najčešće navođeni koorijentacijski modeli su Fantinijev i Bajramov. Ovde je važno napomenuti da Bajram navodi da je njegov model dizajniran tako da pomogne učiteljima jezika da razumeju koncept interkulturalne kompetencije (Byram 1997, 31). Taj model pravi razliku između bikulturalnog i interkulturalnog govornika, gde je bikulturalan onaj ko ima iskustva u dve kulture, poseduje znanja i veštine o njima, dok je interkulturalan onaj koji je medijator i vrlo fleksibilan u komunikaciji u obe kulture. Ono što je nedostatak ovog modela je što ne uzima u obzir faktor vremena, odnosno posmatra se samo trenutno stanje, a ne razvoj interkulturalne kompetencije kao kontinuiranog procesa. Zato je od velike važnosti ukazati na *razvojne modele* interkulturalne kompetencije koji opisuju faze sticanja interkulturalne osetljivosti i kompetencije. Ovi modeli sadrže i dimenzije drugih modela, ali naglašavaju dostignut stadijum koji se stiče tokom vremena. Najpoznatiji i najcitiraniji je Benetov razvojni model interkulturalne osetljivosti.

2.2. Razvojni model interkulturalne osetljivosti u relaciji sa nastavničkim kompetencijama

Razvojni model interkulturalne osetljivosti (DMIS - Developmental Model of Intercultural Sensitivity) osmislio je Milton Benet (Bennett 1993; 2004) pokušavajući da opiše različite doživljaje i reakcije ljudi na kulturne razlike. On ukazuje da znanja o određenoj kulturi jesu nužan ali ne i dovoljan uslov razvoja

interkulturalne osetljivosti. Nakon višegodišnjeg posmatranja ljudi opisao je kvalitativne promene u značenju, opažanju i doživljaju kulturnih razlika u šest nivoa podeljenih po tri, na kontinuumu dve faze – etnocentrizam i etnorelativizam.

Etnocentrizam je pol kontinuumu a kom pojedinac lični pogled na svet doživljava kao norme koje su često razlog nepopustljivih sudova o kulturnim razlikama, odnosno poricanja njihovog postojanja minimiziranjem njihovog značaja (Bennett 2004, 62). Početni stadijum etnocentrizma je *poricanje razlika* kao rezultat ignorisanja i zanemarivanja postojanja različitih kultura i doživljaja sveta. U kontekstu škole, nastavnik koji je na ovom stadijumu rešiče samo problem trenutnog odvijanja nastave ali bez pokazivanja interesovanja za dublje razumevanje konteksta specifične kulture (Leutwyler et al. 2014, 284). Drugi stadijum je *odbrana od razlika* i odlikuje ga uočavanje i prepoznavanje kulturnih razlika ali se te razlike percipiraju kao pretnja, a sopstvena kultura kao superiorna. Na ovom stadijumu, nastavnik vidi ponašanje učenika iz drugih kultura kao neprimereno, čak mogu da pokušavaju da utiču na njih kako bi odustali od određene npr. religijske prakse ili ignorišu situaciju da bi izbegli eventualni konflikt sa roditeljima (Leutwyler et al. 2014, 284). Poslednji stadijum etnocentrizma je *minimizacija razlika* na kom je karakteristično naglašavanje sličnosti, uz ignorisanje odnosno umanjivanje vrednosti dubljih kulturnih razlika. Nastavnici na ovom stadijumu sebe vide kao tolerantne i trude se da uspostave opšte procedure koje bi važile za sve učenike u sličnim situacijama (Petrović i Dimitrijević 2025, 70).

Etnorelativizam po značenju predstavlja suprotnost etnocentrizmu, gde pojedinac sopstvena uverenja i kulturu sa kojom se identifikuje doživljava kao jednako vrednu u kontekstu postojanja drugih kultura prihvatanjem njihovog značaja i prilagođavanjem svoje perspektive (Bennett 2004, 63). Prvi stadijum je *prihvatanje razlika* na kom se druge kulture i pogledi na svet prihvataju kao legitimne i značajne, a ne upoređuju se sa sopstvenom kulturom, ali i dalje postoji dilema kako da se saznanja o razlikama i primenjuju. Nastavnici na ovom stadijumu bolje razumeju određene obrazovne potrebe učenika različite kulture i u stanju su da o razlikama

pričaju na nivou odeljenja. Oni neće postupiti neprikladno, ali mogu da imaju dilemu oko toga šta je ispravno da urade (Petrović et al. 2013). Drugi stadijum je *adaptacija na razlike* na kom se razvija sposobnost menjanja ponašanja i komunikacije u skladu sa kulturnim kontekstom. Osoba je u stanju da promeni obrazac ponašanja kada određena interkulturalna situacija to zahteva. Nastavnici na ovom stadijumu prilagođavaju čak i svoje nastavne metode kako bi bile kulturološki primerene, npr. koristi primere drugih kultura u nastavi ili prilagođavaju ritam i sadržaj učenicima koji nisu iz dominantne jezičke grupe i razgovaraju sa roditeljima o mogućim rešenjima za unapređenje nastave. Poslednji stadijum etnorelativizma i ujedno poslednji stepen u razvojnom modelu kulturne osetljivosti je *integracija razlika* i odnosi se na redefinisane kulturnog identiteta tako da je implementirano više kulturnih okvira (Petrović i Dimitrijević 2025, 71) koji postaju deo ličnog i profesionalnog identiteta. Na ovom stadijumu nastavnik može da bude mentor kolegama sa nižim stepenom kulturne osetljivosti i uključuje roditelje i zajednicu u školske aktivnosti na kulturološki senzitivni način.

Ni jedan od navedenih modela, uključujući i Benetov razvojni model interkulturalne osetljivosti nije neposredno vezan za obrazovanje, ali kvalitativna istraživanja pokazuju da su u obrazovnom kontekstu uverenja, stavovi i doživljaji nastavnika uglavnom u skladu sa pretpostavkama ovog modela (Dimitrijević et al. 2017; Leutwyler et al. 2014; Mantel et al. 2012; Petrović i Dimitrijević 2025). Ovaj model se tako može posmatrati kao poveznica u ostvarivanju dimenzija multikulturalnog obrazovanja u školi ali i razvoja interkulturalnih kompetencija nastavnika (Petrović i Dimitrijević 2025, 71), jer omogućava razumevanje postupnog prelaska od ignorisanja do integracije kulturnih razlika u praksi. Na taj način interkulturalna kompetencija nastavnika se pomera sa nivoa deklarativne inkluzije i omogućava dublju i održivu primenu multikulturalnog obrazovanja.

3. Interkulturalna kompetencija nastavnika

U literaturi se pronalaze različite konceptualizacije interkulturalne kompetencije nastavnika. Prema Benksu (Banks 2006) ona podrazumeva razumevanje učenika i njihovih kulturnih razlika, povezivanje nastavnog sadržaja sa njihovim iskustvom, primenu individualizacije i diferencijacije u nastavi i razvijenu etičku svest koja omogućava samorefleksiju. Gejeva i Hauard (Gay and Haward 2010) izdvajaju šest oblasti interkulturalne kompetencije nastavnika: komunikacija, poznavanje principa i ideologije multikulturalnog obrazovanja, razvoj pedagoških veština za multikulturalno obrazovanje, procenjivanje postignuća učenika različitih kulturnih grupa, kompetencije za saradnju sa porodicom i zajednicom i svest o značaju nastavnika kao agensa promene u društvu. Heterogenost ovih konceptualizacija ukazuje na razvojnost ovog konstrukta čime se obezbeđuje dublje razumevanje njegove primene u obrazovnoj praksi.

Interkulturalna kompetencija nastavnika može da se posmatra i razvija u kontekstu četiri stuba obrazovanja koje definiše Međunarodna komisija za obrazovanje za 21. vek (Delores 1998, 97; Vranešević 2012, 305):

- 1) *Učiti da se zna* - uključuje znanje nastavnika o različitostima, svest o sopstvenom identitetu i interakciji sa drugima i poznavanje zakonodavnog okvira koji reguliše prava manjinskih i marginalizovanih grupa. Ove kompetencije omogućavaju nastavnicima da kulturne razlike vide kao resurs i da na principima jednakosti grade odnose u učionici.
- 2) *Učiti da se radi* - naglasak je na primeni znanja i nastavnici bi trebali da stvaraju inkluzivnu sredinu za učenje, prilagođavaju metode rada i kontinuirano preispituju sopstvenu praksu uz integraciju kulturnih razlika u svoj rad. Na ovaj način se interkulturalna kompetencija realizuje u svakodnevnom radu.
- 3) *Učiti da se živi zajedno* - podrazumeva kompetenciju za razvoj dijaloga i timskog rada sa učenicima, promovisanje poštovanja i podsticanje međusobnog razumevanja i

empatije. Nastavnici imaju ulogu posrednika u rešavanju konflikata i suživotu u školskom okruženju.

- 4) *Učiti da se bude* - čine kompetencije samorefleksije, lične vrednosti nastavnika i integritet. Interkulturalna kompetentnost na ovom nivou podrazumeva transverzalne kompetencije nastavnika (Vranešević 2012, 308).

Kada je reč o dimenzijama interkulturalne kompetencije nastavnika, validiran je instrument koji je kontekstualno prilagođen obrazovnom sistemu Srbije i namenjen je proceni interkulturalne kompetencije nastavnika u okviru afektivno-vrednosne dimenzije (Leutwyler et al. 2018). Autori su iskoristili pristup Baumerta i Kuntera (2013) u okviru njihovog teorijskog modela kojim definišu profesionalnu kompetenciju nastavnika kao međudejstvo četiri glavne komponente: profesionalno znanje; vrednosti, uverenja i ciljevi; samokontrola i motivacija. Validirana je dimenzija verovanje, vrednosti i ciljevi u okviru interkulturalne kompetencije nastavnika. Autori (Leutwyler et al. 2018) su identifikovali četiri ključne dimenzije: uvažavanje kulturnih razlika – stav da kulturna raznolikost obogaćuje obrazovno okruženje; etnorelativistički pogled na svet – spremnost nastavnika da sagledaju situaciju iz perspektive učenika različitog kulturnog porekla; stavovi prema integraciji – podrška očuvanju kulturnog identiteta uz uključivanje u obrazovni sistem i poslednja dimenzija: identifikacija sa ciljevima interkulturalnog obrazovanja – lična posvećenost nastavnika u borbi protiv kulturne diskriminacije i promocija jednakosti u učionici. Ovo je izuzetno značajan doprinos teorijskom okviru ali i empirijskom istraživanju interkulturalne kompetencije nastavnika jer imamo instrument koji je kulturološki, jezički i pedagoški prilagođen lokalnom kontekstu i meri ono što je zaista specifično za interkulturalne izazove u obrazovnom kontekstu Srbije. To je dobra osnova za longitudinalna istraživanja razvoja interkulturalne kompetencije nastavnika, evaluaciju efekata određenih programa stručnog usavršavanja i reformi u okviru obrazovne politike.

3.1. Potrebe, mogućnosti i izazovi za profesionalni razvoj u okviru interkulturalne kompetencije nastavnika u Srbiji

Obrazovanje nigde nije izolovan sistem, ono je sastavni deo jednog društva i šireg sistema društvenih odnosa u tom okruženju. Odnosi koji postoje u njemu se na eksplicitan ili implicitan način manifestuju kroz obrazovnu praksu, a nastavnici i oni koji nastavnike obrazuju često dele dominantne predrasude koje otežavaju učenje za različitost (Vranešević 2012, 309). Zato je izuzetno važno pitanje potrebe, mogućnosti i izazova za profesionalni razvoj u okviru interkulturalne kompetencije nastavnika staviti u odgovarajući lokalni obrazovni kontekst. U Republici Srbiji prema popisu stanovništva iz 2022. godine žive pripadnici dvadeset jedne etničke grupe (Republički zavod za statistiku, 2022). Ne postoje podaci koliko dece sa Bliskog istoka (tokom 2019. godine nešto manje od 3000 (Žegarac et.al. 2021)), iz Rusije i Ukrajine trenutno boravi u Srbiji, a poznato je da je i položaj pojedinih etničkih grupa, pre svega Roma u našem obrazovnom sistemu nepovoljan (Dimitrijević et al. 2017). Član 71. Ustava Republike Srbije (2006) navodi da svako ima pravo na obrazovanje, a strani državljani imaju pravo na obrazovanje pod istim uslovima i na način propisan za državljane Srbije (Službeni glasnik RS, 55/2013). U tom svetlu, 2017. godine Ministarstvo prosvete donelo je obavezujuće stručno uputstvo kojim se bliže uređuje uključivanje dece i mere podrške u obrazovno-vaspitnom procesu (Nikolić 2019, 375). Pored toga, član 8. Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja (2023) navodi kao osnovne ciljeve obrazovanja „razvoj i poštovanje rasne, nacionalne, kulturne, jezičke, verske, rodne, polne i uzrasne tolerancije i uvažavanje različitosti“ kao i „razvijanje interkulturalnosti“. U okviru nastavničkih kompetencija, zakonska legislativa ističe da jednu od ključnih kompetencija nastavnika predstavlja kapacitet za razumevanje kulturnih razlika između učenika (Pravilnik o standardima kompetencija za profesiju nastavnika i njihovog profesionalnog razvoja 2011). Iz ovoga je jasno da postoji opšteprihvaćen stav na deklarativnom nivou i iz toga

svakako proizilazi značaj razvoja interkulturalnih kompetencija nastavnika. Kakvo je stanje i šta je moguće uraditi u praksi?

Profesionalni razvoj počinje kao proces nastavnikove svesnosti o tome šta i zašto radi i identifikacije načina i postupaka pomoću kojih može da napreduje. Usmeren je na razvoj ličnih karakteristika, na kvalitet nastave, ali i položaj nastavničke profesije u određenom obrazovnom kontekstu (Marić Jurišin i Malčić 2022, 71; Tančić et al. 2017, 113). Kada je reč o profesionalnom razvoju interkulturalne kompetencije, on treba da ima signifikantnu ulogu u tom procesu (Petrović i Dimitrijević 2025, 75), s obzirom na to da se njen nivo ne pripisuje isključivo prethodnim iskustvima nastavnika sa različitim kulturama. Razvoj interkulturalne kompetencije nastavnika pre svega treba da bude podržan kroz *inicijalno obrazovanje nastavnika*. Predmetna, didaktičko-metodička, pedagoška i psihološka kompetencija više nisu dovoljne za rad u kulturno pluralnom društvu, niti je dovoljno da znanja koja steknu kroz inicijalno obrazovanje ostanu kao takva tokom profesionalne karijere nastavnika. Glavni stožer za ovakvo razmišljanje predstavlja Zeleni dokument o obrazovanju nastavnika u Evropi (2000) koji obrazovanje nastavnika posmatra kao dinamičan i otvoren sistem, čiji kontinuitet se nakon inicijalnog obrazovanja nastavlja uvođenjem u posao, profesionalnim razvojem i celoživotnim obrazovanjem. U skladu sa ovim dokumentom ali i analizom obrazovnog konteksta Srbije preporuke za profesionalni razvoj interkulturalne kompetencije nastavnika su:

1) *Konkretni reformski projekti, razvojni programi i akcioni planovi za stručno usavršavanje, koji podrazumevaju kontinuirane edukacije, mentorstva i podršku u praksi* – posredovanje znanja o sopstvenoj ali i o kulturama drugih država i njihovim vrednostima; razvoj kulturno-responzivnog podučavanja kao pristupa nedovoljno zastupljenog u praksi; razgradnja predrasuda o kulturama kako bi omogućili kritičko razumevanje i uzajamno poštovanje; svest o značaju razvoja interkulturalnih kompetencija kod učenika koje postaju ključne za suživot u međusobno povezanom i zavisnom svetu.

2) *Uspostavljanje partnerskih mreža* – kojima bi se povezivale škole, fakulteti, lokalna zajednica i nevladine organizacije.

3) *Otvaranje centara znanja i resursa* – koji bi služili kao regionalni centri za interkulturalnost, istraživanja interkulturalne osetljivosti nastavnika i razmenu prakse.

4) *Podsticanje mobilnosti nastavnika* – kao deo stručnog usavršavanja i profesionalnog razvoja.

5) *Eksplicitno vrednovanje profesionalnog razvoja nastavnika u okviru interkulturalne kompetencije* – prepoznato od strane Ministarstva prosvete i institucionalno podržavanje u obrazovnoj politici.

4. Zaključak

Interkulturalnu kompetenciju treba da posmatramo kao izazov, ali u isto vreme i odgovor na savremeni obrazovni kontekst. Evidentan je nedostatak pre svega empirijskih istraživanja u ovoj oblasti. Bilo bi značajno sprovesti ispitivanja na temu potreba za profesionalnim razvojem nastavnika (Malčić 2016, 481) u okviru interkulturalne kompetencije nastavnika ali i longitudinalna istraživanja u školama koja će ispitati nivo interkulturalne osetljivosti pre i nakon programa profesionalnog razvoja, odnosno proceniti dugoročne efekte ovakvih programa. Obrazovanje ne predstavlja izolovan sistem, nego je deo sistema društvenih odnosa i samim tim manifestuje se na eksplicitne i implicitne načine, podržava pristupe i prihvata poglede onih koji upravljaju obrazovnim sistemima (Vranješević 2012, 309). Zato je neophodna stalna rekonstrukcija obrazovnog sistema i osnaživanje nastavnika da razvijaju sopstvena znanja i veštine u okviru interkulturalnosti (Glogovac 2021, 106). Imajući u vidu navedeno, možemo da zaključimo da samo sveobuhvatne obrazovne reforme mogu da unaprede razvoj interkulturalnih kompetencija nastavnika. Ukazaćemo na nekoliko značajnih pravaca koji bi mogli da dovedu do unapređenja ovih nastavničkih kompetencija. Pre svega to je uvođenje obaveznog predmeta Interkulturalna pedagogija u inicijalno obrazovanje nastavnika. Zatim, eksplicitno prepoznavanje značaja interkulturalne osetljivosti nastavnika i njegovo institucionalno podržavanje u obrazovnoj politici. I na kraju, sistemski uređen, kontinuiran profesionalni razvoj, koji

treba da počne od procene interkulturalne osetljivosti nastavnika (Petrović i Dimitrijević 2025, 77) kako bi se pratio napredak i razvoj ove važne kompetencije.

Bibliografija

- Arasaratnam, Lily. 2006. "Further testing of a new model of intercultural communication competence." *Communication Research Reports* 23 (2): 93-99.
- Banks, James. 2006. *Cultural Diversity and Education, Foundations, Curriculum, and Teaching*. London: Pearson Education.
- Banks, James. 2010. "Multicultural education: Characteristics and goals." *Multicultural education: Issues and perspectives* 7: 3-32.
- Bedeković, Vesna. 2011. „Interkulturalna kompetencija cjeloživotnog obrazovanja nastavnika.“ *Pedagogijska istraživanja* 8 (1): 139-151.
- Bennett, Milton J. 1993. "Towards ethnorelativism: A developmental model of intercultural sensitivity." *Education for the intercultural experience* 2: 21-71.
- Bennett, Milton J. 2004. "Becoming interculturally competent." *Toward multiculturalism: A reader in multicultural education* 2 (1): 62-77.
- Buchberger, Franz, Beatrice P. Campos, Daniel Kallos, and John Stephenson, eds. 2000. *Green paper on Teacher Education in Europe*. Fakultetsnämnden för lärarutbildning. https://projects.au.dk/fileadmin/projects/TEPE/Green_Paper_on_Teacher_Education_in_Europe.pdf.
- Byram, Michael. 1997. *Teaching and assessing intercultural communicative competence*. Bristol: Multilingual Matters.
- Byram, Michael. 2002. *Routledge Encyclopedia of Language Teaching and Learning*. Abingdon: Routledge.
- Council of Europe. 2016. *Competences for Democratic Culture: Living together as equals in culturally diverse democratic societies*. Council of Europe Publishing.

- Deardorff, Darla. 2009. *The SAGE handbook of intercultural competence*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Deardorff, Darla. 2011. "Assessing intercultural competence." *New directions for institutional research* 149: 65.
- Delors, Jacques. 1998. *Learning: The treasure within*. Unesco.
- Dimitrijević, Bojana, Danijela Petrović, i Bruno Leutwyler. 2017. "Teachers' implicit beliefs about the students of the Roma and the Hungarian cultural group." *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja* 49 (1): 55-76.
- Gay, Geneva, and Tyrone Howard. 2010. Multicultural teacher education for the 21st century. *The Teacher Education* 36 (1): 1-16.
- Glogovac, Dragana. 2021. „Inovativne metode u nastavi kao podsticaj za razvoj interkulturalnih kompetencija glavnih aktera obrazovnog procesa.“ U *InterKult 2020*, urednica Silvia Ilić. Novi Sad: Pedagoški zavod Vojvodine.
- Hrvatić, Neven. 2007. „Interkulturalna pedagogija: nove paradigme.“ *Pedagojska istraživanja* 4 (2): 241-252.
- Leutwyler, Bruno, Carola Mantel, Danijela Petrović, Bojana Dimitrijević, and Blagica Zlatković. 2014. "Teachers' beliefs about intercultural education: Different levels of intercultural sensitivity in schooling and teaching". *Educational Research* 5 (8): 280-289.
- Leutwyler, Bruno, Danijela S. Petrović, and Tijana Jokić. 2018. "The structure of teacher-specific intercultural competence: Empirical evidence on the 'beliefs, values, and goals' dimension." *Psihologija* 51 (1): 107-126.
- Malčić, Borka. 2016. „Programi celoživotnog učenja kao imperativ današnjice“. *Pedagoška stvarnost* 3: 474-483.
- Mantel, Carola, Nikola Simić, Danijela Petrović, and Bruno Leutwyler. 2012. "Notions of cultural differences amongst teacher education students in the Serbian and Swiss Context." In *Patchwork. Learning Diversities. Conference Proceedings of the EARLI Conference*, edited by Aleksandar Baucal and Jelena Radišić. Belgrade: University of Belgrade, Faculty of Philosophy, Institute of Psychology.

- Marić Jurišin, Stanislava, i Borka Malčić. 2022. *Samoprocena nastavničke profesije u savremenom obrazovnom kontekstu*. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Marić Jurišin, Stanislava, i Branka Spasić. 2024. „Vrednosti – pokretač ili rezultat socijalne inkluzije?.” *Pedagoška stvarnost* 70 (2): 137-152.
- Ministarstvo prosvete. *Pravilnik o standardima kompetencija za profesiju nastavnika i njihovog profesionalnog razvoja*. Službeni glasnik Republike Srbije, Prosvetni glasnik, br. 5/2011, 2011.
- Mrnjaus, Kornelija, Nena Rončević, i Larisa Ivošević. 2013. *(Inter)kulturalna dimenzija u odgoju i obrazovanju*. Rijeka: Filozofski fakultet.
- Nikolić, Sanja. 2019. „Interkulturalna transformacija škole u Republici Srbiji - signifikantna regulativa.” *Društvene i humanističke studije* 2 (8): 365-384.
- Petrović, Danijela, Bruno Leutwyler, Blagica Zlatković, Carola Mantel, and Bojana Dimitrijević. 2013. *Teachers' Intercultural Sensitivity. An Approach for Teacher Education*. Vranje: Plutos.
- Petrović, Danijela, i Bojana Dimitrijević. 2025. „U susret raznolikosti: interkulturalne kompetencije u praksi nastavnika.“ U *Razvoj etničkog identiteta mladih u interkulturalnom društvu*, urednici Nataša Simić i Milena Belić. Beograd: Institut za psihologiju, Novi Pazar: Državni univerzitet u Novom Pazaru.
- Piršl, Elvi. 2014. „Modeli interkulturalne kompetencije“ . *Pedagogijska istraživanja* 11 (2): 203-216.
- Piršl, Elvi. 2018. „Je li moguća procjena interkulturalne kompetencije?.“ U *Interkulturalne kompetencije i europske vrijednosti: znanstvena monografija*, urednik Neven Hrvatić. Zagreb: Filozofski fakultet, Virovitica: Visoka škola za menadžment u turizmu i informatici.
- Republički zavod za statistiku. 2022. *Nacionalna pripadnost: Podaci po opštinama i gradovima*. <https://publikacije.stat.gov.rs/G2023/Pdf/G20234001.pdf>.

- Spitzberg, Brian H., and Gabrielle Changnon. 2009. "Conceptualizing Intercultural Competence." In *The SAGE Handbook of Intercultural Competence*, edited by Darla K. Deardorff. Thousand Oaks: SAGE Publications.
- Tančić, Nataša, Lela Vuković, i Borka Malčić. 2017. „Profesionalni razvoj nastavnika kroz koncept horizontalnog učenja i nastavničkih foruma.“ *Zbornik Odseka za pedagogiju* 26: 109-121.
- Ustav Republike Srbije*, Službeni glasnik Republike Srbije, br.98/2006
- Vranešević, Jelena. 2012. „Interkulturalno obrazovanje: razvoj profesionalnih kompetencija nastavnika“. U *Kvalitet u obrazovanju - izazovi i perspektive*, urednici Šefika Alibabić, Snežana Medić, i Biljana Bodroški Spariosu. Beograd: Filozofski fakultet, Institut za pedagogiju i andragogiju.
- Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja*. 2023. Službeni glasnik Republike Srbije, Prosvetni glasnik br. 88/2017, 27/2018 - dr. zakon, 10/2019, 27/2018 - dr. zakon, 6/2020, 129/2021 i 92/2023.
- Žegarac, Nevenka, Natalija Perišić, Anita Burgund-Isakov, Katarina Lončarević, i Violeta Marković. 2021. *Zaštita dece u migracijama – praksa centrirana ka detetu*. Beograd: Fakultet političkih nauka.

KULTURNO-MATERIJALNE POSLEDICE KOLONIZACIJE TOKOM VLADAVINE JOSIFA II

Katalin Hegedűs

Učiteljski fakultet na mađarskom nastavnom jeziku,
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
picurka2@gmail.com

Karmelka Barić

Visoka tehnička škola strukovnih studija u Subotici, Srbija
karmelkabaric@yahoo.de

Ovaj rad analizira poslednji sistematski talas kolonizacije u Bačkoj i Banatu tokom vladavine Josifa II. U cilju jačanja ekonomije Monarhije, naseljeno je pretežno nemačko stanovništvo. Kolonisti su doneli savremeno znanje iz poljoprivrede i zanatstva, doprinoseći razvoju i akulturaciji lokalnog stanovništva. Iako su Nemci sačuvali svoj jezik i kulturu, njihov identitet se razvijao kroz kontakt sa lokalnim stanovništvom, što je rezultiralo prepoznatljivim kulturnim oblicima. Pod Josifom II, u Bačkoj je osnovano sedam nemačkih sela, dok je u Banatu izgradnja nemačkih sela organizovana posle 1765. godine. Posebna pažnja je posvećena prostornoj organizaciji: sela su građena po šahovskom rasporedu, a kuće su bile uske. Ovi urbani i arhitektonski obrasci su delimično očuvani do danas. Rad primenjuje istorijsku metodologiju i uporednu analizu kako bi ispitao kulturne i prostorne posledice, posmatrajući kolonizaciju kao sredstvo kulturno-političke integracije.

Ključne reči: Habzburška monarhija, kolonizacija, Nemci, urbano planiranje

This paper analyzes the final systematic wave of colonization in Bačka and Banat during the reign of Joseph II. Aimed at strengthening the Monarchy's economy, a predominantly German population was settled. The colonists brought contemporary knowledge in agriculture and craftsmanship, contributing to the development and acculturation of the local population. Although the Germans preserved their language and culture, their identity evolved through contact with the local inhabitants, resulting in distinctive cultural forms. Under Joseph II, seven German villages were founded in Bačka, while in Banat, the construction of German villages was organized after 1765. Particular attention was given to spatial organization: villages were built according to a chessboard layout, and houses were narrow. These urban and architectural patterns are partially preserved to this day. The paper applies historical methodology and comparative

analysis to examine the cultural and spatial consequences, viewing colonization as a tool of cultural-political integration.

Keywords: Habsburg Monarchy, colonization, Germans, urban planning

1. Uvod

Tokom vladavine Josifa II, u okviru jozefinske kolonizacije, planski su se naseljavala retko naseljena ili delimično napuštena sela Banata¹⁹ i Bačke. Kolonizaciona politika, započeta još u karolinškom periodu, intezivirana je tokom vladavine Marije Terezije i dobila je sistematski karakter sa jasno definisanim ciljevima koji su se razlikovali od prethodnih kolonizacija po obimu, merama i ciljevima.

Cilj rada je da prikaže demografske, ekonomske i kulturne posledice jozefinske kolonizacije, sa posebnim osvrtom na uticaj nemačkih kolonista na formiranje kulturnog pejzaža, prostornu organizaciju naselja i interetničke odnose u Banatu i Bačkoj. Kolonisti su značajno uticali na etničku i kulturnu strukturu Banata i Bačke, što se odražava u multikonfesionalnosti, nacionalnoj raznolikosti i planski organizovnim selima koja su zadržala svoju funkcionalnu strukturu do danas.

Analiza se oslanja na koncept „kulturnog pejzaža²⁰“, koji podrazumeva istorijski formiran, etnički i kulturno stratifikovan prostor, nastao kroz suživot različitih zajednica. Ovaj koncept se tumači kao prostorni otisak društvenih interakcija i uključuje strukturu naselja, jezički pejzaž i versko-ekonomski status stanovništva. U sociološkim i kulturnogeografskim istraživanjima, on se sve češće definiše kao „prostor kulturnog suživota“ (Luković 2008, 18), u kojem se prepliću različiti oblici identiteta i lojalnosti. Primeri za to su planski raspoređena sela Banata i Bačke sa centralnom crkvom i školom, multikonfesionalne zajednice i paralelne društvene strukture koje su omogućile dugoročnu

---

19 U ovom radu termin „Banat“ označava teritoriju iz vremena vladavine cara Josifa II koja je obuhvatala znatno šire područje od današnjeg Banata u Republici Srbiji, odnosno približno dvostruko veću površinu.

20 Nem. *Kulturlandschaft*.

koegzistenciju Nemaca²¹, Mađara, Srba, Rumuna i drugih grupa, čineći prostor dinamičnim.

Dijahronsko razmatranje ovih pitanja prevazilazi obim i metodološki okvir ovog rada. Stoga će se analiza fokusirati isključivo na naseljavanje i prostorno planiranje Banata i Bačke u jozefinskom periodu. Iako postoji dosta pisanih izvora o istoriji Banata i Bačke u 18. veku, istraživanja su bila lokalnog ili regionalnog karaktera. Tek šezdesetih godina 20. veka dolazi do metodološke preorijentacije, koja oživljava istorijsku diskusiju i otvara pristup novim izvorima, uprkos sistemskim ograničenjima.

Rad primenjuje istorijsko-analitički pristup zasnovan na analizi relevantne historiografske literature i studija o naseljavanju i prostornom planiranju Banata i Bačke u jozefinskom periodu, koristeći koncept kulturnog pejzaža kao interpretativni okvir.

2. Reformske mere Josifa II

Posle pobede Habzburške monarhije nad Osmanskim carstvom, politička reorganizacija Ugarske i njenih pograničnih regiona ponovo je otvorila put novim promenama u demografskom, ekonomskom i administrativnom, ali i kulturnom pogledu, slično kao što je već bio slučaj u visokom i kasnom srednjem veku.

Kolonizacija pod Marijom Terezijom obeležena je intenzivnom državnom regulacijom ekonomije. Glavni cilj kolonizacije oslobođenih teritorija južne Ugarske bio je povećanje proizvodnje, potrošnje i trgovine, što je trebalo da dovede do rasta fiskalnih prihoda. Neke reformske mere, npr. izgradnja puteva, stvaranje nezavisnih ekonomskih vlasti ili davanje privilegija preduzetnicima, prema Hepneru (Heppner 1995, 87) predstavljaju ključni element habzburške ekonomske politike. Područje Bačke

---

21 Podunavskim Švabama u Srbiji bavili su su naši germanisti Zoran Žiletić, Zoran Janjetović i Branko Bešlin: Zoran Žiletić, *Idu Nemci* (Novi Sad: Matica srpska, 1994), *Jedan svet na Dunavu* (Novi Sad: Matica Srpska, 2002); Zoran Janjetović, *Neprolazna svakodnevica: Nemački doprinos narodnoj kulturi Vojvodine* (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2008), *Nemci u Vojvodini* (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2009); Branko Bešlin, *Nemci u Banatu* (Zrenjanin: Istorijski arhiv, 2010).

i Banata u drugoj polovini XVIII veka nalazilo se pod upravom komorske administracije, koja je bila deo šireg kameralnog sistema upravljanja u Habsburškoj monarhiji i bila nadležna za finansije, kolonizacionu politiku i organizaciju privrede.

Plan za naseljavanje se promenio za vreme takozvane pozne terezijanske kolonizacije Nemaca, „koja bi se sa pravom mogla nazivati jozefinskom” (Jankulov 1961, 34). Ovakav razvoj događaja ukazuje da je kolonizaciona politika bila usko povezana s ekonomskim reformama Habzburške monarhije.

U Banatu, gde su državni eksperimenti najviše uticali na privredu, habzburška ekonomska politika suočila se sa dva glavna izazova: zastarelim poljoprivrednim metodama lokalnog stanovništva i nepovoljnim ekološkim uslovima. Centralna habzburška administracija težila je povećanju produktivnosti kroz racionalno korišćenje resursa, bolju organizaciju rada i veće prinose. U tu svrhu uvedeni su novi sistemi, proširene obradive površine, regulisani vodeni putevi i poboljšani uslovi za poljoprivredu. Uvedene mere nisu bile samo tehničke ili privredne, već su odražavale i širu prosvetiteljsku logiku apsolutizma. Od početka se sprovodi snažna ekonomska politika koja teži otvaranju Banata za manufakturu, trgovinu, rudarstvo (Luković 2008, 40). Te mere su zamenile tradicionalni, prirodno utemeljeni način privređivanja. Na banatskim poljima jasno se uočava sukob prosvetiteljskog racionalizma i tradicionalnog načina života i privređivanja.

Luković (2008, 37) navodi da su plansko strukturiranje sela, geometrijska parcelacija i smernice za racionalno korišćenje prirodnih resursa odražavali administrativnu logiku „*more geometrico*“. Osnovni cilj habzburške ekonomske politike bio je prevazi- laženje dominacije ekstenzivnog stočarstva u korist ratarstva uz integraciju stočarstva u zatvoreni proizvodni ciklus.

Tokom perioda visokoterezijanskog naseljavanja, materijalne povlastice kolonista zamenjene su državnim kreditnim sistemom. Doseljenici su dobijali avanse u robi i novcu za život i kupovinu materijala, koji su morali biti vraćeni najkasnije do isteka slobodnih godina. Teškoće sa otplatom dovele su 1771. do prestanka kolonizacije koju je finansirala država. Folkman (Volkmann 2001,

39) primećuje da je pored ekonomskih mera, status kolonista uključivao i poseban status kolonista kao jedne od zakonskih privilegija doseljenika. Ove promene ukazuju da je ekonomska politika habzburške države u Banatu bila usmerena ne samo na finansijsku disciplinu i kontrolu, već i na racionalizaciju kolonizacionog procesa. Naseljavanje nemačkih kolonista služilo je za sprovođenje merkantilističkih principa: promovisao se prelazak na tropoljni sistem i modernu tehniku, posebno u rudarstvu. Italijani, Bugari i druge etničke grupe regrutuju se za pojedine ekonomske sektore, što svedoči o planskom raspoređivanju radne snage u skladu sa specifičnim potrebama privrede (Volkman 2001, 39).

Upravo se u ovom kontekstu javlja posebna uloga Josifa II, koji je, kao prosvetljeni apsolutistički vladar, pridavao izuzetnu važnost razvoju školstva u kolonizacionim područjima, inteligenciji i znanju kao ključnim faktorima efikasnijeg rada i jačanja moralne svesti radnika. Razvoju javnog obrazovanja dao je centralno mesto u ekonomskoj politici, pri čemu se obrazovna reforma uklapala u širi proces sekularizacije i državne centralizacije školskog sistema započet još u vreme Marije Terezije i nastavljen za vladavine Josifa II (Ninković 2011; Gavrilović 1992, 7-9). Strogim upravnim merama Josif II je nastojao da suzbije zloupotrebe službenika, a posebno treba istaći reformisanje anticipacije, odnosno prakse prethodnog zaduživanja. Car je smatrao da kolonisti treba da dobiju sva sredstva neophodna za život i rad i to bez duga, pri čemu podrška države ne treba da se vraća u novcu, već treba da se transformiše u kulturni kapital: u obrazovanje i sposobnije ljude. Takav model trebao je državi da donose višestruku korist, pre svega u obliku kvalifikovanijeg radnika i finansijski stabilnijeg poreskog obveznika (Jankulov 1961, 35). U skladu sa tim, ciljevi merkantilizma ne ograničavaju se samo na agrarne reforme i kolonizacionu politiku, već uključuju i podsticanje industrije koja može da obezbedi dodatne fiskalne prihode kroz svoje proizvode. Reforme je Josif II sprovodio apsolutistički ali ubrzano, zbog čega su mnoge od njih nakon njegove smrti ukinute, dok je plansko naseljavanje teritorije južne Ugarske ostalo trajno uspešno (Medaković 2005, 40).

Neki južno-karpatiski planinski regioni činili su se pogodnim za takav razvoj, pa su se tokom vladavine Josifa II uporedo sa seljačkim naseljima u Banatu formirale rudarske zajednice. Time se ekonomska politika širi i na sferu eksploatacije prirodnih resursa, a Banat postaje integralni deo šireg sistema habzburškog merkantilizma. Realizacija ovih ciljeva zahtevala je intenzivniju selekciju doseljenika, a prednost se davala bogatijim pojedincima koji se se već dokazali u radu. Ukoliko bi zemljište bilo u potpunom vlasništvu onoga ko ga obrađuje, vlasnik bi mogao postati istinski lojalan državi i postati privredni patriota.

U periodu između 1784. i 1789. godine Josif II je preselio ukupno 2.880 porodica²² iz Palaha, Hesena, Cvajbrikena i Frankfurta na Majni u Vršac i Veliki Bečkerek, kao i u proširena sela (Lovrin, Đerčamoš, Mali Bečkerek, Moravicu, Sent Andraš), ali i u nova naselja uglavnom na područjima sa većinskim rumunskim stanovništvom, npr. Frajental, Orcidorf, Nikidorf i Ritberg (Jankulov 1961, 35).

3. Multinacionalnost kolonizacije

Politika naseljavanja Josifa II temeljno je menjala uslove kolonizacije u Banatu. Prioritet, koji je bio dat ekonomskim razmatranjima nad verskim kriterijumima, dovodi 1780-ih godina po prvi put do prihvatanja protestantskih doseljenika, pre svega evangelista. Ova promena označava značajan zaokret u odnosu na dotadašnje modele naseljavanja. Uslovi kolonizacije i privilegije, koje doseljenici dobijaju, variraju u zavisnosti od istorijskog perioda. Najznačajnija razlika uočava se između karolinškog i visokoterezijanskog razdoblja. Tokom karolinškog perioda, kolonisti su dobijali besplatno zemljište. Bili su oslobođeni od plaćanja poreza (sl. 1) u zavisnosti od svojih veština i zanimanja u trajanju od tri, a zanatlije do petnaest godina (Thomas 184, 12).

---

22 Broj kolonista varira u literaturi koja je korišćena (videti uvek izvor).

Potisje Mađarima. Beč nije mogao da spreči ovu inicijativu, jer su radovi na regulisanju vodotokova zahtevali angažovanje iskusnih radnika za regulaciju reka, među kojima su Mađari bili jedini na raspolaganju, pa su 1782. preseljeni iz Transilvanije i Segedina u napuštena naselja: Staru Bebu, Oromoš, Krstur, Vlakanj i Stari Sentivan. Starosedeoci Srbi odlaze na susednu pustaru u 1783. osnivaju selo Novi Sentivan (Jankulov 1961, 49). Proces naseljavanja se nastavlja: Mađari dolaze u Padej (1784), Ujvar²⁵ (1785), Tordu (1776), Itebej (1786), Beodru²⁶ (1796) i Čoku (1796).

Značajnije migracije rumunskog stanovništva u Banat i Bačku uočavaju se tek nakon rata 1737–1739. Njihovo preseljavanje nije predstavljalo logistički izazov, budući da su živeli u provizornim brvnarama i kolibama koje su mogli lako premeštati. Rumunski doseljenici iz tog perioda dolaze sa područja Mariša, gde su služili Vojnoj krajini (Jankulov 1961, 56). Deo Rumuna preseljen je 1781. godine iz Begeja u Pančevo i njegovu okolinu. Bugari su naseljeni u banatski Lovrin (1777) i Modoš (1779). Nakon iseljenja Srba iz Ečke, njihova mesta 1783/1784 zauzimaju Bugari (Jankulov 1961, 56-58). Tokom vladavine Josifa II broj slovačkih kolonista bio je veći nego u vreme Marije Terezije. Slovaci evangelisti doselili su se 1783. u Kisač, Veprovac, Gložan, Topolu i Bajšu, a kasnije i u Srem, tačnije 1793. u Slankamen. Veliki broj Slovaka iz Severne Ugarske dolazi 1788. u Aradac i Ečku (Jankulov 1961, 61). Za razliku od prethodnih grupa, kolonizacija Rusina, Malorusa²⁷ i Kozaka za vreme Josifa II nije imala veći značaj. Poseban pristup primenjen je prema Romima kao etničkoj grupi, na koje je Marija Terezija počela da obraća pažnju tek sredinom 18. veka²⁸. Josif II

---

25 rum. *Uivar*

26 Sela Beodra i Karlovo su danas spojeni u Novo Miloševo.

27 Naziv *Malorusi* označava istorijski termin koji se u Ruskom Carstvu koristio za stanovnike današnje Ukrajine.

28 „U sporazumu sa Namesništvom Ugarske izdaje 13. novembra 1761. naredbu za njihovu domestifikaciju kao urednih podanika. Pre svega trebalo je ukinuti njihovo omraženo ime ‘Ciganin’ i nazvati ih novim imenom *Neubauer*. Potom trebalo ih je prisiliti na nastanjen život u selima, a najzad vaspitati ih za zemljoradnju.” (Jankulov 1961, 69).

nastavlja ovu politiku, usmeravajući je na školsko obrazovanje kako bi ih preobratio u zanatlije. Politika asimilacije i sedentarizacije ove etničke manjine ipak nije dala očekivane rezultate.

4. Karakteristike kolonizacije

U drugoj polovini 18. veka habzburška kolonizaciona politika u Banatu, Bačkoj i Sremu oblikovala je ne samo demografsku sliku regiona, već i njegovu prostornu, društvenu i kulturnu strukturu. Naseljavanje različitih etničkih i konfesionalnih grupa, uz transformaciju postojećih lokalnih zajednica, dovodi do složenih procesa akulturacije, segregacije i regionalne diferencijacije. U tom periodu doseljene su brojne narodne zajednice koje su prisutne na prostoru Vojvodine i danas. Upravo ta istorijski utemeljena raznolikost daje danas ovom regionu njegovu prepoznatljivu multinacionalnost i multikonfesionalnost.

Oslanjajući se na iskustva iz domovine, pristigli kolonisti iz različitih delova Habzburškog carstva morali su prvo da preurede naselja u funkcionalne društvene, ekonomske i kulturne seoske strukture. Paralelno sa ovim dešavanjima, tradicionalne forme naselja lokalnog stanovništva transformišu se u funkcionalna sela. Posledice akulturacije ogledale su se u prostornim podelama i etnokonfesionalnoj segregaciji sela, što prema Lukoviću (2008, 43) doprinosi profesionalnoj i društvenoj diferencijaciji na regionalnom nivou.

U kontekstu urbanog razvoja pod habzburškom vladavinom, nijedno naselje u Banatu – izuzev Temišvara – nije posedovalo zvanični status grada. Čak su i veća naselja sa okružnim upravnim kancelarijama bila administrativno tretirana kao sela. Tek 1740-ih godina pojedina mesta dobijaju posebna prava, najčešće trgovačke privilegije, koje su ponekad dopunjene statusom privilegovane „zajednice“. Tako su današnja rumunska Vinga (1744), Veliki Bečkerek (1769) i Velika Kikinda (1774) uzdignuti na nivo trgovačkih gradova, što se opravdava naseljavanjem kolonista iz drugih pokrajina. Sličan obrazac razvoja mesta uočen je i na Vojnoj granici, gde do sredine 18. veka nije bilo urbanih naselja. Čak ni utvrđena mesta (kao Oršova (današnja Rumunija), Nova Palanka

(danas Bačka Palanka) i Pančevo) sa zanatskim i građanskim karakteristikama nisu imali samoupravna prava niti autonomnu nadležnost, te se nisu smatrala pravim gradovima (Volkman 2001, 61).

U ranoj terezijanskoj fazi naseljenička politika preusmerava se na severni Banat, gde razvoj započinje rekultivacijom prostora između Begakanala i Maroša i jačanjem naselja u trouglu Temišvar–Arad–Lipa, uključujući i vresišta severozapadno od Temišvara. Kolonizacija je pratila postojeće transportne rute: poštanski put Temišvar – Segedin (koji omogućavao vezu sa glavnim saobraćajnicama ka Budimu, Pešti i Beču) i pravac od južnog Banata preko Vršca ka Temišvaru. Napuštena sela su ponovo naseljena, a nemački kolonisti integrisani u ranije formirana naselja (Volkman 2001, 110). Za koloniste su obezbeđeni: besplatan transport, pomoć u vidu građevinskog drveta, seme, poljoprivredni alati i stoka. Crkve i škole građene su o trošku državne blagajne. Folkman (Volkman 2001, 39) ukazuje da izgradnja objekata i nabavka opreme ostaje u nadležnosti države.

Metode naseljavanja Banata tokom 18. veka bile su višeslojne i često primenjivane paralelno, u zavisnosti od političkih, demografskih i ekonomskih okolnosti. U karolinškom i ranom terezijanskom periodu dominiralo je naseljavanje postojećih naselja, naročito onih u kojima su živeli Srbi, Rumuni i druge etničke grupe.

Primenjivana su dva osnovna pristupa:

- administrativno premeštanje starosedelačkog stanovništva iz svojih naselja u druge krajeve ili
- naseljavanje nemačkih kolonista u odvojene zone unutar mešovitih zajednica, čime su se formirale autonomne nemačke strukture.

U kasnijim fazama, naročito tokom visokoterezijanskog i jozefinskog perioda, sve češće se primenjivala strategija osnivanja novih sela na praznim pašnjacima. Iako je ova metoda u početku naišla na otpor lokalnih vlasti, njene prednosti su ubrzo prepoznate u Beču. Ona je postala temelj za stvaranje modernog pejzaža naselja u Banatu (Volkman 2001, 40). U pojedinim oblastima

Bačke i Banata, broj nemačkih kolonista vremenom je dostigao približan broju Srba i Rumuna.

5. Plansko projektovanje naselja

Nemački kolonisti naseljavali su sela koja su bila pažljivo planski projektovana, što je omogućavalo efikasnu organizaciju zemljišta i infrastrukture. Prostorna racionalizacija naselja pod habzburškom upravom tokom druge polovine 18. veka obuhvatila je i sistematsku transformaciju tradicionalnih klasterskih sela starosedelaca. Ova reorganizacija ilustruje sveobuhvatan pristup prostornom planiranju, karakterističan za administrativnu logiku tog perioda (Luković 2008, 46).

Dok rana terezijanska naselja nisu imala hijerarhijsku strukturu ulica, kasnija naselja su isticala centralni red²⁹. Josif II je insistirao na izgradnji tzv. „šahovskih sela“³⁰, odnosno planski projektovanih naselja sa pravilnom geometrijskom strukturom. Standardizovani oblik sela je bio pravougaoni ili blago izduženi kvadrat, sa centralnim trgom namenjenim crkvi i javnim zgradama, ušorenim kućama i pravilno raspoređenim uzdužnim i poprečnim ulicama. Svaka ulica je imala po jedan opštinski bunar³¹. Kvadratni tlopis je bio podeljen na 25 pravougaonika sa četiri ulice u pravcu sever–jug i četiri u pravcu istok–zapad; 24 pravougaonika građeno je sa po osam kuća, dok je centralni pravougaonik bio otvoren i u njemu se nalazila škola koja je ujedno bila mesto za bogoslužjenje, dok se ne izgradi molitvena kuća (Volkman 2001, 129). Ulice su bile

29 Na primer, u današnjem rumunskom Gotlobu/ rum. *Gottlob* (1772), glavna ulica bila je znatno šira od sporednih (Volkman 2001, 131).

30 Šendorf (*Schöndorf, Frumuşeni*), danas u Rumuniji, osnovan je 1766/67. godine kao dunavsko švapsko selo sa šahovskim rasporedom, nakon što su starosedelci premešteni u Klek. Frančesko Grisellini (*Francesco Grisellini*), mletački polihistor, prirodnjak i pisac (1717–1787), posetio je Temišvarski Banat između 1774. i 1777. godine i opisao Šendorf kao jedno od najlepših naselja u Banatu. Njegovo delo iz 1779. „*Încercare de istorie politică și naturală a Banatului Timișoarei / Versuch Einer Politischen und Natrlichen Geschichte des Temeswarer Banats*“ (prevod autora: „Pokušaj političke i prirodnjačke istorije banatskog Temišvara“) predstavlja verovatno prvi sveobuhvatni opis istorije, prirodnih uslova i multietničkog društva regiona.

31 Jedan bunar je služio za obskrbu deset domaćinstava (Thomas 1984, 12).

raspoređene paralelno i pod pravim uglom, prolazeći kroz blokove zemljišta sastavljenih od dva susedna reda parcela. Kuće su smeštene na pravougaonim parcelama unutar tih blokova. Prema zvaničnim uputstvima za naseljavanje, glavne ulice morale su biti široke 18–20, a sporedne 6–8 hvati, radi zaštite od požara i lakšeg kretanja stoke i zaprežnih kola.

Najstarije nemačko naselje u Bačkoj sa šahovskim rasporedom je naselje Odžaci iz 1757. (sl. 2). Nemačko selo Crvenka³² (1786) i grad Apatin (sl. 2) predstavljaju potpuno razvijeni tip šahovskog naselja.

Slika 2. Šahovska struktura Odžaka i Apatina – nekada i sada³³

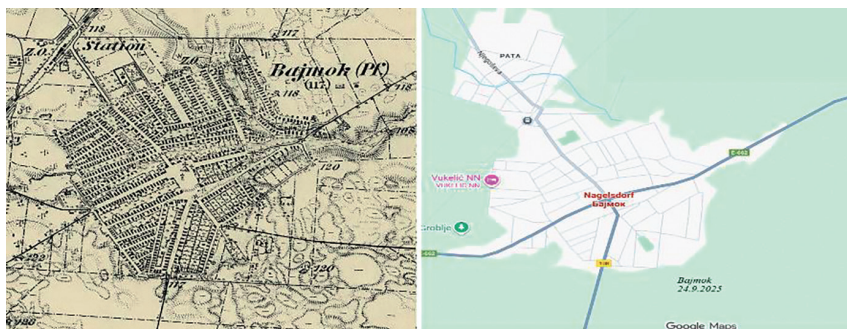
32 Nem. *Tscherwenka* (Červenka)

33 Slika je napravljena pomoću karata: *Habsburgermonarchie (1869–1887) – Franzisco-Josephinische Landesaufnahme* [mapa], Budapest (1:75000), <https://maps.arcanum.com/> i <https://www.google.com/maps>

Nojverbas (Novi Vrbas) je 1784/85. godine takođe izgrađen po ovom principu kao rezultat razdvajanja Srba i Nemaca (Innenministerium Baden-Württemberg 1987, 105-108).

Nastojalo se da ranije izgrađena sela budu prilagođena ovom planu (Jankulov 1961, 18). Ujednačenost naseljenog obrasca bila je posebno izražena u Banatu i Bačkoj, gde su karakteristične odlike uključivale pravilan raspored sela, prostrane ulice i uniformnost tipova kuća (Volkman 2001, 124). Ova prostorna logika i danas dominira kulturnim pejzažom regiona. Iako je od osnivanja naselja proteklo skoro tri veka i uprkos brojnim obnavljanjima i preuređenjima, raspored centara, glavnih ulica i javnih zgrada ostao je u osnovi nepromenjen.

Bajmok predstavlja primer tipičnog vojvođanskog naselja koje u sebi nosi i srednjovekovne tragove, agrarno naseljavanje iz 18. veka i kolonizaciju 20. veka. Starije delove karakterišu nepravilne, organski nastale ulice ušorenog tipa, dok noviji odražavaju planski pravougaoni raspored (sl. 3).

Slika 3. Raspored ulica u Bajmoku nekada³⁴ i sada

Planiranje sela podrazumevalo je raspored placeva za kuće sa baštama, zemljišta za pašnjake i šume. Prve zgrade su uglavnom srušene. U Nikidorfu se 26 kuća srušilo u roku od deset godina. Tomas (Thomas 1984, 12) opisuje švapsku kuću³⁵ jednostavnog

34 Istorijski arhiv Subotica, F.3.2.2.37 (1914. godina) i Google Maps 2025.

35 Vidi takođe crteže: <https://www.oesta.gv.at/veroeffentlichungen/archivale-des-monats/archivale-des-monats-august-2020.html>

rasporeda prostorija, sa jednom ili dve sobe, kuhinjom, pomoćnom prostorijom i štalom. Jedan prozor je okrenut prema ulici, a drugi ka dvorištu (sl. 4).

Slika 4. Prozori na švapskoj kući (Bajmok)

Jozefinska naselja oblikovana su po uzoru na sela Donje Austrije i severnog Gradišća³⁶, čiji su koreni u babenberškim naseljima 11. i 12. veka. Ovo je model rane autoritarne planske strukture: duboka seoska imanja raspoređena duž glavnog puta sa stambenim zgradama i štalama postavljenim tako da zabati gledaju ka ulici, a duže strane ka granici imanja. Kako opisuje Folkman (Volkmann 2001, 125), poprečne štale zatvaraju zadnji deo parcele, formirajući prstenastu strukturu (sl. 5).

Slika 5. Švapska kuća sa dvorištem (Bajmok)

Poseban oblik sela predstavljaju transformaciona sela [*Umformdörfer*] kao rezultat preuređenja naselja sačuvanih iz osmanske epohe, koja u jozefinskom periodu dobijaju plansku organizaciju. Folkman ukazuje da se ova naselja tokom 18. i početkom 19. veka pretvaraju u ulična sela sa više redova (npr. Bečej, Zrenjanin ili današnji rumunski Varjaš, Sent Andraš i Mersidorf) (Volkman 2001, 126).

Između 1784. i 1786. godine, oko 3.000 porodica (približno 13.500 ljudi) migriralo je u Banat, naseljavajući 200 kolonističkih mesta po Hildebrandovom modelu³⁷. Iako je metod bio isplativ, dovodio je do strukturnih problema, kao na primer nedostatak svetlosti.

Racionalizacija je zahvatila i raspodelu zemljišta. Polja su bila izdužena, čime se smanjivala potreba za promenom pravca pluga. Seoska imanja su se sastojala od parcelisanih delova (sesija³⁸), od kojih su nastala cela imanja, polovine i četvrtine³⁹. Jedan takav deo obuhvatao je 34 jutara⁴⁰ (0,57 ha), od kojih je u Banatu 24 bilo obradivo zemljište, šest livade, šest pašnjaci i jedno jutro dvorište (Thomas 1984, 12). Luković primećuje da je veličina parcelisanog dela zavisila od broja „ruku za rad“ u domaćinstvu (Luković 2008, 46).

6. Unutrašnje migracije i dalje naseljavanje

Unutrašnja migracija, podstaknuta zakonom o nasleđivanju, prema kome imovinu nasleđuje samo najstariji sin, dovela je do osnivanja novih naselja u unutrašnjosti. Ova naselja postaju dugoročno značajnija od onih nastalih direktnom kolonizacijom (Volkman 2001, 123). Većina novih nemačkih naselja tokom jozefinskog perioda nastala je u području Banata i u planinama jugoistočno od Temišvara. Sa nemačkim nazivima (Volkman (2001, 124) osnovani su: *Bakowa* (1783), *Nickidorf* (1785), *Rittberg*

37 Johan Vilhelm fon Hildebrand (*Johann Wilhelm von Hildebrand*), upravnik Temišvarske banovine, bio je zadužen za naseljavanje kolonista (1765–1768).

38 Nem. *Sessionen*

39 Nem. *Viertelhöfe*

40 Nem. *Katastraljoch*

(1786), *Ebendorf* i *Moricfeld* (1786), *Zihidorf* (Plandište 1783), *Morawica* (1785) i *Gertianosch*⁴¹ (1784). Poslednja dva naselja (današnja Rumunija) naseljena su potomcima Hildebrandovih kolonista. Na severu Banata osnovani su *Traunau* (1784–87) i *Orczydorf*⁴² (1784/85).

U slabo naseljeni Bački Jarak stiglo je oko 700 Švaba iz Vitenberga⁴³. Prilikom naseljavanja Ratkova⁴⁴ 1784, Josif II je zabranio preseljenje Srba sa svojih oranica u korist Nemaca⁴⁵. U jozefinsku kolonizaciju su, prema Jankulovu, bili uključeni i Novi Vrbas⁴⁶ (1784), Bačko Dobro Polje (1784–1785), Srpski Miletić (1780–1784), Filipovo (1763), Bačka Palanka (Nemačka Palanka 1807) (Jankulov 1961, 40). Kolonizacija je obuhvatila i Srem, gde je Josif II naselio Nemce rudare i zanatlije, uz Čehe i Slovake kao stručne radnike, koji se naseljavaju u Slankamen (1783). Njegov naslednik Leopold II (1790–1794) naselio je Nemce u petrovaradinski, šajkaški, karlovački i rumunski kanton (Jankulov 1961, 43).

Od 1784. godine Josif II podstiče nemačko naseljavanje, koje privlači oko 3.000 porodica i potomke banatskih doseljeničkih porodica. Godine 1770. ukupan broj stanovnika Banata bez Vojne granice iznosio je 317.928, od čega je 43.201 bilo doseljenika sa Zapada, uključujući približno 3.000 Italijana i Francuza, a ostali su činili Nemci (12,6%).

---

41 Nazivi mesta: Bakova (nem. *Bakowa*/ Banatska Bačka/ rum. *Bacova*), Nikidorf (Nikićevo/ rum. *Nițchidorf*), Ritberg (nem. *Rittberg* / rum. *Tormac*/ srp. Tormak), Ebendorf (rum. *Știuca*), Moricfeld (rum. *Măureni*), Zihidorf (nem. *Zichydorf*/ srp. Plandište), Moravica (nem. *Morawitz*/ rum. *Moravița*) i Karpiniš (nem. *Gertianosch*/ rum. *Cărpiniș*).

42 Nazivi mesta na srpskom: Trajan (rum. *Traian*) i Orci (rum. *Orțișoara*).

43 „Upućeni prvo u Rumu, gde su u zemunicama preko zime mnogi propali, pa kada je Josif II to doznao, preselio ih je 1787. u Jarak.“ (Jankulov 1961, 37).

44 Parabuć (nem. *Parabutsch*)

45 „Upšte ne dopušta da se kolonizacija sprovodi na štetu Srba [*Rayzen und Illiren*], jer su ovi već vični zemljoradnji, a i srodili su se sa svojim njivama.“ (Jankulov 1961, 37).

46 1719. srpsko naselje

Tokom jozefinske kolonizacije, u Banatu je osnovano 14 novih sela, a 13 prošireno⁴⁷. Imigrantska populacija procenjena je na oko 2.700 porodica, odnosno približno 13.500 osoba (Innenministerium Baden-Württemberg 1987, 140). U Banatu su, na primer, proširena naselja: Mokrin, *Stefansfeld* (Krajišnik), Denta (rum. *Deta*), *Franzfeld* (Kačarevo) i Mramorak. Pored toga, beleži Jankulov (1961, 30), naselja su često bila ponovo naseljavana nakon preseljenja prethodnih stanovnika.

Prema procenama, u Bačkoj je između 1783. i 1786. godine, bilo naseljeno 3.051 porodica u okviru carske kolonizacije, a na privatnim imanjima još oko 1.000 porodica, dakle, ukupno oko 4.000 porodica (15.000–16.000 ljudi) što odgovara odnosu starosedelaca i nemačkih kolonista od oko 3:2 (Innenministerium Baden-Württemberg 1987, 139). Osnovano je sedam nemačkih sela sa oko 2.000 kuća⁴⁸. Pored toga, nemačke porodice naseljavane su u brojna već postojeća mađarska i srpska sela⁴⁹. Nakon masovne

---

47 U Banatu su osnovani: *Bakova* (rum. *Bacova*), *Darowa* (rum. *Darova*), *Ebendorf* (rum. Štiuca), *Liebling* (rum.), *Morgenstern* (kasnije *Wetschhausen*/rum. *Petroasa Mare*), *Moritzfeld* (rum. *Măuren*/srp. *Moricfeld*), *Nickidorf* (rum. *Nițchidorf*), *Orczydorf* (rum. *Orțișoara*), *Rittberg* (rum. *Tormac*), *Tranau* (rum. *Alunis*), *Wiseschdia* (rum. *Vizejdia*) i *Zihidorf* (nem. *Zichydorf*/Plandište). Prošireni su: *Billed* (rum. *Biled*), *Franzfeld* (Kačarevo), *Gertianosch* (rum. *Cărpiniș*/srp. *Đerčamoš*), *Kleinbetschkerek* (rum. *Becicherecu Mic*/srp. *Mali Bečkerek*), *Lovrin* (rum.), *Mercydorf* (rum. *Carani*), *Mokin* (Mokrin), *Morawitz* (rum. *Moravița*/srp. *Moravica*), Mramorak, *Neu-Panat* (rum. *Horia*), *Sackelhausen* (rum. *Săcălaz*), *Sankt-Andreas* (rum. *Sânandrei*/srp. *Sent Andraš*), *Stefansfeld* (Krajišnik) i *Warjasch* (rum. *Variaș*/srp. *Varjaš*). (https://www.dvhh.org/history/1700s/Die_Kolonisation_des_Banats_nach_der_Turkenzeit.htm; <https://www.banater-schwaben.org/vereinsleben/heimatortsgemeinschaften>; <http://www.kleinbetschkerek.de/geschichte.htm#GESCHICHTLICHER%20%C3%9CBERBLICK>)

48 U Bačkoj su osnovani: *Bulkes* (Maglič), *Jarek* (Bački Jarak), *Kleinker* (Bačko Dobro Polje), *Neu-Werbass* (Vrbas), *Sekitsch* (Lovćenac), *Torschau* (Savino Selo) i *Tscherwenka* (Crvenka).

49 Proširena naselja u Bačkoj: *Almasch* (Bačalmaš), *Besdan* (Bezdan), *Brestowatz* (Brestovac), *Filipsdorf/Filipowa* (Filipovo/Bački Gračac), *Kernei* (Krnjaja/ Kljajicevo), *Kula*, *Neu Siwatz* (Novi Sivač), *Palanka* (Bačka Palanka/ Neu-/Alt-), *Parabutsch* (Ratkovo), *Miletitsch/ Berauersheim* (Srpski Miletić), *Schowe* (Ravno Selo), *Stanischitsch* (Stanišić), *Tschonopl* (Čonoplja) i *Weprowatz* (Kruščić). (<https://privat.genealogy.net/flacker/josans.htm>)

kolonizacije u jozefinskom periodu, naseljavanje je bilo manje i samo su se dopunjavala ranije nastala sela.

7. Aspekti kolonizacije

Bečki dvor nije posmatrao autohtono stanovništvo Banata kao homogenu celinu, već ih je funkcionalno diferencirao prema ekonomskom učinku. Ova klasifikacija poslužila je kao osnova za etničke tipologije, pri čemu su pojedinim „nacijama“ dodeljene specifične uloge u regionalnoj privredi. Marginalizovane grupe, poput „Cigana“, smatrane su „neophodnim“, ukoliko su doprinosile ekonomiji, npr. za snabdevanje poljoprivrednim proizvodima za preradu gvožđa. Ekonomska korist, međutim, nije bila dovoljna da se prevaziđu duboko ukorenjene kulturne i verske razlike (Luković 2008, 42).

Zbog učestalih sukoba između starosedelaca i nemačkih kolonista, lokalne vlasti su se obraćale dvoru sa zahtevima za osnivanje etnički odvojenih naselja. Takav slučaj zabeležen je u Keverešu, gde je 4. novembra 1784. uprava Temiškog komitata podnela Ugarskoj dvorskoj komori zahtev za preseljenje starosedelaca iz 70 kuća radi naseljavanja 100 nemačkih porodica. Dvorska komora je odbila zahtev, pozivajući se na stav Josifa II, koji je još 1768. kritikovao dotadašnji način preseljenja. U pismu od 8. jula 1786. godine, car je zahtevao jednak tretman za sve etničke grupe i zabranio preseljenje, ističući da su Srbi i Rumuni⁵⁰ cenjeni kao iskusni zemljoradnici.

U periodu između 1780. i 1784. godine, dolazak nemačkih kolonista u Srpski Miletić izazvao je nezadovoljstvo lokalnog srpskog stanovništva. Glavni razlog bio je smanjenje zajedničkih pašnjaka, što je ugrozilo tradicionalni način života. Dodatne tenzije proizilazile su iz represivnog ponašanja lokalnih vlasti, pa su se stanovnici obratili caru Josifu II sa žalbom koja nije urodila plodom. Deo srpskog stanovništva, ukazuje Jankulov (1961, 39), odlučuje da se iseli u druga mesta širom Bačke, dok na njihova imanja dolaze nemački doseljenici, uglavnom rimokatolici koji

---

50 *Iliri*

se, iako prvobitno zanatlije, u novoj sredini okreću zemljoradnji. Slična situacija zabeležena je i u Sivcu, što ukazuje na širi obrazac lokalnih tenzija.

U cilju smanjenja verskih barijera i podsticanja integracije, Josif II je 1781. godine izdao Edikt o toleranciji (*Resolutio tolerantiae christinae*), kojim je dozvoljeno sklapanje mešovitih brakova. Time se značajno promenio dotadašnji verski režim: Deca iz takvih brakova više nisu automatski pripadala rimokatoličkoj veroispovesti, već je vera određivana prema polu i veroispovesti roditelja. U slučaju sporova, nadležan je bio državni sud. Ova uredba omogućavala je kolonistima da stupe u brak sa pravoslavnim starosedeočima, čime se podsticala etnička i verska integracija. Josif II je ovim merama težio da uspostavi solidarnost između kolonista i starosedelaca, verujući da će spajanje njihovih kapitala doprineti opštem blagostanju i prosperitetu Monarhije. Sanjao je o složenoj i jedinstvenoj državi, ali je bio svestan „sve one velike sociološke, ekonomske i kulturne razlike u kojima su živeli narodi njegove monarhije“ (Medaković 2005, 70). Kao fiziokrat, piše Jankulov (1961, 38), Josif II se zalagao za formiranje zemljoradničkog staleža⁵¹, ali ne kao klasne kategorije, već kao stabilne narodne zajednice koja bi činila temelj državne strukture. Bečki dvor ipak nije dozvoljavao naseljavanje Mađara u oslobođene oblasti sve do 1780. godine. Etnički sastav Banata u 18. veku može se rekonstruisati na osnovu podataka Griselinija, prema kome je 1770. godine bilo ukupno 319.739 stanovnika: 183.450 Rumuna, 78.000 Srba, 43.211 Nemaca, Italijana i Španaca, 8.683 Bugara, 5.272 Roma i 363 Jermena (Gulyás 2012, 37).

Kolonisti⁵² koji su pristizali za vreme vladavine Josifa II bili su mnogo veštiji i stručniji nego u ranijim fazama kolonizacije, što je doprinosilo bržem razvoju sela. Organizacija rada unutar kolonističkih zajednica pažljivo je planirana, sa posebnim

51 Nem. *Freibauertum*

52 Među doseljenicima je bilo mnogo zanatlija, naročito tkača, što objašnjava učestalost prezimena *Weber* među Nemcima u Banatu i Bačkoj. Pored tkača, značajan broj kolonista činili su „kovači [*Stahlfluss-Nagelschmied*], bačvari [*Fassbinder, Binder*], pivari [*Bierbrauer*]“, pa čak i stručnjaci za izradu perika „[*Puderfabrikanten*]“, koje su tada seljaci obično nosili (Jankulov 1961, 39).

naglaskom na uravnoteženom odnosu između broja stanovnika i raspoloživog zemljišta⁵³. Radna podela unutar porodica bila je jasno strukturisana prema fizičkim zahtevima pojedinih zadataka. Postojala je precizna diferencijacija između „muškog“ i „ženskog“ posla. U porodičnoj poljoprivredi su svi članovi domaćinstva, od dece do starijih, bili uključeni u svakodnevne aktivnosti, poput sakupljanja krava sa pašnjaka. Kao ilustraciju generacijske podele rada, Luković (2008, 49) beleži primer sadnje dudova. Uprkos brojnim izazovima, nemački kolonisti uspeli su da se ekonomski učvrste i preuzmu vodeću ulogu u budućem razvoju u regionu. Proces integracije i prilagođavanja, međutim, nije tekao bez posledica. Nemci su izgubili deo svoje etničke supstance, što ukazuje na složenu dinamiku između ekonomskog uspeha i kulturne asimilacije.

Kolonizaciona politika Habzburške Monarhije na teritoriji današnje Vojvodine nije se oslanjala isključivo na domaće stanovništvo, već je bila usmerena na plansko doseljavanje kolonista iz drugih krajeva, pre svega Nemaca. Ova strategija proizašla je iz demografskih nedostataka, ali i iz uverenja vlasti da će nemački doseljenici, zahvaljujući svojoj radnoj disciplini i tehničkoj veštini, doprineti bržem ekonomskom razvoju. Prednost koju su Nemci imali nad starosedeocima motivisana je pragmatičnim razlozima, kao što su veća efikasnost u radu i sposobnosti da se zadovolje agrarne i zanatske potrebe, a ne težnjama ka germanizaciji prostora. S obzirom na veliki poljoprivredni potencijal, region je privukao i druge grupe doseljenika, uključujući Mađare, Hrvate, Srbe, Rumune, Bugare i Rusine (Heppner 1995, 90).

Rezultat ovih kolonizacionih napora bila je duboka transformacija privredne strukture regiona. Na područjima ranije obeleženim neplodnošću i jednostranom obradom zemljišta razvila se raznovrsna agrarna proizvodnja, dok je intenzivna poljoprivreda postepeno zamenila ekstenzivno stočarstvo. Pašnjaci su smanjeni, šume iskrčene, a močvare isušene, čime je otvoren prostor za

---

53 „...seosko zemljište trebalo je izmeriti kako bi se moglo utvrditi koliko viška zemlje poseduju, a samim tim i koliko još članova domaćinstva mogu da smeste i izdržavaju“ (Luković 2008, 48). (prev. autora)

nove oblike eksploatacije zemljišta. Istovremeno, rudarstvo i metalurgija, naročito u Banatskim planinama, doživele su procvat uprkos početnim teškoćama, ne samo kao izvori sirovina za izvoz, već i kao osnova za kasniji razvoj prerađivačke industrije (Heppner 1995, 95). Paralelno sa tim, gradska i mala industrijska preduzeća proširena su, omogućivši stabilnu ponudu robe široke potrošnje, dok je trgovina sa susednim regionima dobila novi zamah.

8. Zaključak

U širem kontekstu, agrarni merkantilizam i fiziokratska ekonomska politika habzburških careva odigrali su ključnu ulogu u pretvaranju Vojvodine u kulturni pejzaž i žitnicu Carstva. Nemački kolonisti bili su nosioci ove transformacije, ali nisu bili jedini akteri. Tokom 18. veka, Banat, Bačka i Srem postali su interesantna mesta za koloniste iz različitih delova Monarhije – Nemce, Mađare, Slovake, Čehe, Rumune, Bugare, Rusine, Rome i Jermene. Iako su se lokalno javljale etničke tenzije i teritorijalni sukobi – kao u Keverešu, Srpskom Miletiću, Ratkovu ili Sivcu – oni nisu eskalirali u šire konflikte. Većina naselja odražavala je dugoročnu koegzistenciju različitih etničkih zajednica, koje su, iako neintegrisane, doprinele kompleksnoj i višeslojnoj kulturnoj dinamici regiona.

Jozefinska kolonizacija Banata i Bačke imala je dubok i dugotrajan uticaj na demografsku, ekonomsku i kulturnu strukturu regiona. Plansko naseljavanje nemačkih i drugih kolonista omogućilo je transformisanje turskih i retko naseljenih područja u produktivno agrarno i privredno područje. Ekonomske reforme omogućile su intenzivniji i racionalniji razvoj, a nove administrativne i kreditne mere osigurale su stabilnost kolonista i podstakle njihovu lojalnost državi. Istovremeno, interakcije između doseljenika i starosedelaca oblikovale su složeni kulturni pezaž Vojvodine. Uticaj kolonizacije i danas je prisutan u savremenom kulturnom pejzažu Vojvodine kroz paralelne društvene strukture, raznolikost jezičkih i verskih izraza, očuvanju lokalnih običaja, kulturne manifestacije, etničku raznolikost i delovanje lokalnih

zajednica i udruženja⁵⁴, ali i kroz strukturu naselja. Različite etničke zajednice sačuvale su svoje jezike, običaje, a urbani raspored i zanati doprineli su multietničkom identitetu regiona.

Iako se rad fokusirao na naseljavanje i prostorno planiranje Banata i Bačke tokom jozefinske kolonizacije, kulturne i socijalne posledice interakcije kolonista i starosedelaca ostaju otvorena pitanja za buduća istraživanja, koja bi mogla obuhvatiti jezik, običaje i kulturna dešavanja.

Bibliografija

- Eberl, Immo, et al., eds. 1987. *Die Donauschwaben: Deutsche Siedlung in Südosteuropa*. Sigmaringen: Jan Thorbecke Verlag.
- Gavrilović, Slavko (1994). *Srbi u Habzburškoj monarhiji: (1792-1849)*. Novi Sad: Matica srpska.
- Gulyás, László. 2012. *A Délvidék története 2. A török kiűzésétől Trianonig 1683–1920*. Szeged: Egyesület Közép-Európa Kutatására.
- Hegedűs, Katalin. 2025. „Aspekti kolonizacije u vreme carice Marije Terezije i danas.“ U *InterKult 2024*, urednica Danijela Radović. Novi Sad: Pedagoški zavod Vojvodine.
- Heppner, Harald. 1995. „Die wirtschaftliche Bedeutung der deutschen Siedlungsgebiete in Südosteuropa für das Habsburgerreich 1720–1918.“ In *Die Deutschen in Ostmittel- und Südosteuropa*, herausgegeben von Gerhard Grimm und Krista Zach. München: Südostdeutsches Kulturwerk.
- Jankulov, Borislav. 1961. *Pregled kolonizacije Vojvodine u XVIII i XIX veku*. Novi Sad: Matica Srpska.
- Luković, Jovica. 2008. „Cultivierung des wüsten Landes: Die Habsburger Akkulturationspolitik im Banat und die Beharrungskräfte der naturalen Ökonomie (1718–1778)“. In *Jahrbuch für Geschichte des ländlichen Raumes*,

---

54 Pripadnici nemačke zajednice organizovani su kroz 18 udruženja i dve organizacije, uglavnom u Vojvodini, (npr. kroz zavičajne kuće, muzeje i projekte) i usmereni su na očuvanje jezika, kulture i tradicije, te na jačanje identiteta i saradnje u zemlji i inostranstvu. (<https://www.donauschwaben.rs/onama.html>)

herausgegeben von Rita Garstenauer, Erich Landsteiner und Ernst Langthaler: Wien: Studienverlag.

Medaković, Dejan. 2005. *Josif II i Srbi; Jodeph II. und die Serben*. Novi Sad: Prometej.

Ninković, Nenad. 2011. „Reforma srpskog školstva u Habzburškoj monarhiji 1769–1777.“ *Istraživanja – časopis za istoriju* 22:167–183. <https://doi.org/10.19090/i.2011.22.167-183>.

Thomas, Colin. 1984. “The Anatomy of a Colonization Frontier: The Banat of Temešvar”. *Austrian History Yearbook* XIX (2): 3-22. doi.org/10.1017/S0067237800002484.

Volkman, Swantje. 2001. “*Die Architektur des 18. Jahrhunderts im Temescher Banat*.” PhD diss., Ruprecht-Karls-Universität Heidelberg, Philosophisch-Historische Fakultät, Kunsthistorisches Institut.

Slike

Sl. 1. *Poreski popis*. Istorijski arhiv Subotica, fond F.10 B, 64/1796.

Sl. 2. *Habsburgermonarchie (1869–1887) – Franzisco-Josephinische Landesaufnahme* [mapa]. Budapest (raz. 1:75 000). Pristupljeno 30.9.2025. <https://maps.arcanum.com/de/map/thirdsurvey75000>. Apatin, Odžaci. Pristupljeno 24.9.2025. <https://www.google.com/maps>.

Sl. 3. *Bajmok / karta (1914)*. Istorijski arhiv Subotica, fond F.3.2.2.37, sekcija 5663/1. Nagelsdorf. Pristupljeno 24.9.2025. <https://www.google.com/maps>.

Sl. 4–5. Fotografije autora.

ИНТЕРКУЛТУРАЛНОСТ У „ПРОКЛЕТОЈ АВЛИЈИ”

Драгана Францишковић

Учитељски факултет на мађарском наставном језику,
Универзитет у Новом Саду, Србија
dragana.franciskovic@magister.uns.ac.rs

Лидија Неранцић Чанда

Самостални истраживач, Србија
nerandziccandalidija@gmail.com

Рад „Интеркултуралност у Проклетој авлији“ испитује начине на које Андрићев наратив обликује и преиспитује границе између култура, религија и цивилизацијских хоризоната у контексту османске Босне као симболичког места сусрета између Истока и Запада. Циљ истраживања је да се утврди како се унутар приче конституише простор интеркултурног дијалога и наративног посредовања између себе и другог. Методолошки оквир рада комбинује имаголошки приступ усмерен на репрезентације културног Другог и на стереотипне обрасце „оријенталног“ са интеркултурном херменеутиком, чија је теоријска основа дијалог између културних хоризоната (Гадамер, Рикер, Мал, Велш, Баба, Бахтин). Рад анализира наративне поступке, просторне метафоре и мотиве затварања и комуникације као знакове интеркултурне тензије и разумевања. Резултати истраживања показују да Андрићев текст превазилази бинарну опозицију Исток-Запад и успоставља херменеутички модел „између-простора“, у којем је могуће разумети Другог без порицања себе. Тако, *Проклета авлија* постаје парадигма међукултурног дијалога у модерној јужнословенској књижевности.

Кључне речи: Андрић, интеркултуралност, имагологија, херменеутика, другост.

The paper explores intercultural hermeneutics in Ivo Andrić's *The Damned Yard*, focusing on the symbolic role of space, the ethical dimension of dialogue, and the linguistic mediation between cultures. Combining imagological and intercultural-hermeneutic approaches, the analysis shows how Andrić constructs a narrative space in which cultural differences coexist and transform rather than exclude one another. The yard is interpreted as a hermeneutic field of understanding — a metaphorical microcosm where human destinies, languages, and beliefs intersect. Characters such as Father Peter and Ćamil Effendi embody

the ethical dialogue described by Paul Ricoeur, where self-understanding arises through the encounter with the Other. The study concludes that *The Damned Yard* represents Andrić's vision of the human being as an intercultural subject — a being whose identity is fulfilled only through openness and dialogue.

Keywords: Andrić, intercultural hermeneutics, imagology, dialogue.

1. Увод

Роман *Проклета авлија*⁵⁵ заузима јединствено место у књижевном систему Иве Андрића и у културном памћењу јужнословенских простора. Она представља симболичку тачку пресека између Истока и Запада, хришћанства и ислама, Европе и Оријента, простора где се судбоносно испреплићу историја, вера, култура и човекова потреба да разуме и буде схваћен. У овом роману Андрић формира наративну структуру која превазилази границе документарног и сели се у поље универзалног, где се затвор као конкретни топос претвара у метафору за свет као место испитивања човека и смисла.

Рецепција *Проклете авлије* показује различите токове интерпретације, од раних етичко-религијских и егзистенцијалних интерпретација, до савремених анализа заснованих на имаголошким, постколонијалним и интеркултуралним приступима. Док критичари попут Зорана Константиновића и Јована Деретића у њој виде метафизички микрокосмос и уметнички врхунац Андрићеве наративне поетике, новије студије (Прељевић 2008; Делић 2014; Николић 2020) указују на сложене облике културног посредовања и преноса значења. Посебна пажња је посвећена питању интеркултуралности као могућности да се различити културни кодови не само суоче

---

⁵⁵ Роман *Проклета авлија* тематски је усмерен на искуство боравка у затвору у Цариграду, где се сусрећу људи различитих религија, култура и друштвених положаја. Наратив је уоквирен сведочењем фра Петра, кроз који се индиректно развија прича о Тамил-ефендији и његовој идентификацији са судбином Џем-Султана. Затворски простор функционише као симболички микрокосмос света у коме се преламају питања моћи, идентитета, судбине и разумевања Другог.

већ и прожму унутар наратива који се опире бинарним поделама на „своје“ и „туђе“.

Полазна тачка овог рада је уверење да *Проклета авлија* није само прича о затвору као историјској институцији, већ и о свету као интеркултурном простору ограничења и разумевања. Циљ истраживања је анализа механизма наративног и симболичког посредовања између различитих култура у тексту, као и утврђивање у којој мери Андрић превазилази културне предрасуде и стереотипе наслеђене из европске имагологије о Оријенту. Основна хипотеза је да Андрић успоставља модел наративног посредовања који се заснива на херменеутичком дијалогу између културних хоризоната, простору „између“ где се разлике могу разумети без њиховог порицања.

Метод рада обухвата комбиновање квалитативне текстуалне анализе и компаративне интерпретације. У првом кораку, примењује се дискурзивна анализа како би се идентификовали кључни концепти, мотиви и симболичке структуре које чине интеркултурни код текста. Рад се заснива на дијалогу између теоријског модела и текстуалне анализе, што омогућава да се интеркултуралност испита и као песнички принцип и као етички став Андрићевог наратива.

Посебно место у анализи заузима концепт простора као херменеутичке категорије, јер управо у простору затворености и страха настаје могућност за разумевање, приповедање и комуникацију. Простор дворишта тако постаје симболички центар где се сусрећу културе, језици и људске судбине, али и место унутрашњег испитивања и трансформације.

Појам интеркултуралности има посебно место у савременим друштвеним и хуманистичким наукама, нарочито у контексту глобализованог света у којем се различите културе све чешће сусрећу, прожимају и мењају. Интеркултуралност можемо разумети као процес дијалога између култура, заснован на поштовању, уважавању различитости и спремности на отварање према другом. За разлику од мултикултуралности, која наглашава постојање различитих културних идентитета

једних поред других, интеркултуралност истиче њихову интеракцију, размену и стварање нових културних облика.

У књижевности, интеркултуралност се јавља као простор у коме се преплићу различите традиције, језици и вредносни системи. Књижевно дело постаје место симболичке комуникације и дијалога са Другим, било кроз теме које се баве културним контактима, било кроз саму структуру текста и разноликост наративних перспектива. Интеркултуралност се, дакле, не исцрпљује само у приказу етничке разноликости, већ подразумева и полифонију гласова, стилова и погледа на свет.

Један од најважнијих аспеката интеркултуралности у књижевности јесте преиспитивање културних стереотипа и критичко осветљавање односа моћи између заједница. Кроз наративне моделе и симболичке слике, књижевност омогућава да се прикажу механизми културне хегемоније, али и да се глас да маргинализованим и потиснутим идентитетима. Тако књижевни текст постаје простор сусрета и преговора, али и могућност за стварање нових облика колективног сећања и имагинације.

2. Теоријски и методолошки оквир

2.1. Имаголошки приступ

Имаголошки приступ представља један од кључних аналитичких инструмената за проучавање културне репрезентације Другог. Развијен у оквиру компаративне књижевности средином XX века, он проучава начине на које се национални и културни идентитети обликују кроз међусобне слике и утиске (Дајзеринк, Паж). Циљ имагологије није само да опише стереотипе, већ да анализира њихову функцију у конструкцији културног идентитета и у формирању менталних мапа света.

Када је реч о Андрићевој наративној пракси, имаголошка перспектива се показује посебно плодноном, јер се у њој сусрећу европски дискурс о Оријенту и оријенталне визије Европе. У том смислу, *Проклета авлија* је парадигматични

пример књижевног текста који истовремено производи и доводи у питање културне репрезентације. На једној страни стоји европски концепт Истока, обликован кроз историјску призму колонијалне и постколонијалне мисли, а на другој, Андрићева унутрашња визија Босне као симболичког простора за сусрет цивилизација.

Имаголошки концепт је уско повезан са постколонијалном критиком, посебно са тезама Едварда Саида, који у делу *Оријентализам* показује да Запад конструише Оријент као своје огледало и културну супротност, што производи асиметрични однос између знања и моћи (Саид 1978, 1-3, 40-44). У Андрићевој нарави овај Саидов механизам се трансформише: „други“ није објекат, већ субјект дијалога. Културна дистанца не служи потврђивању супериорности, већ омогућава разумевање.

У домаћој науци о књижевности, овај правац је значајно развијен у делима Саве Николића, Вахидина Прељевића, Лидије Делић и Бранка Тошовића. Николић истиче да уместо типичне „имаголошке позиције европског наратора“, Андрић заузима унутрашњу, посредничку тачку са које испитује обе културне перспективе (Николић 2009, 84-86). Полазећи од „имаголошке позиције европског наратора“, Андрић заузима унутрашњу, посредничку тачку са које испитује обе културне перспективе. Прељевић сматра да је Андрићева Босна хронотоп „између светова“, у коме се границе култура стално померају (Прељевић 2008, 111-113). Делић истиче симболичку улогу имагинарног топоса као посредника између историјског и метафизичког. Тако имаголошка анализа у овом раду постаје средство за откривање дубљих семантичких слојева културне размене унутар текста.

2.2. Интеркултурна херменеутика

Док имагологија проучава репрезентације, интеркултурна херменеутика настоји да објасни механизме разумевања између култура. Интеркултурна херменеутика заснива се на филозофској херменеутици Ханса Георга Гадамера, који је увео

концепт *фузије хоризоната* као процеса у којем се сопствени и туђи хоризонти не поништавају, већ се спајају у дијалогу у заједнички простор разумевања. Гадамер сматра да је свака интерпретација истовремено и дијалог, што подразумева отвореност према Другом и спремност за промену сопствене перспективе (Гадамер 1960, 289-306).

Пол Рикер, проширујући овај концепт, уводи појам *различитог као услова саморазумевања* и тиме наглашава етичку димензију тумачења. Интеркултурна херменеутика, у овом духу, тежи да превазиђе етноцентричне и културно затворене моделе читања. Њени савремени представници, попут Рама Адхара Мала, Франца Вимера и Волфганга Велша, развијају идеју *плуралне рационалности* и *транскултуралности*. Мал говори о потреби проширења западне логике како би обухватила вишеструке културне парадигме; Вимер нас подсећа да је свака истина увек локална, али потенцијално дијаложка; док Велш истиче да се у савременом свету културе више не сусрећу споља, већ су већ прожете изнутра.

Применом интеркултуралне херменеутике у анализи *Проклете авлије* могуће је видети како Андрићев наратор не говори са једне, већ са више културних позиција. Он истовремено припада европском и оријенталном хоризонту, што га чини посредником и сведоком. Његово разумевање Другог није резултат дистанце, већ блискости и саосећања, што Андрићев текст претвара у неку врсту херменеутичке параболе о разумевању упркос границама.

2.3. Простор као херменеутичка категорија

Концепт простора у савременој књижевној теорији више се не схвата само као физички оквир радње, већ као семиотичка и културна категорија. Јуриј Лотман истиче да културни простор функционише као модел света унутар текста, као систем знакова који чува, организује и производи значења (Лотман 1990, 131-142). Простор је, дакле, систем знакова који чува и производи значења.

У Андрићевој *Проклеtoj авлији*, простор затвора није само

реални топос већ и херменеутичко поље у коме се људско постојање испитује у односу на друге. Простор Авлије постаје место симболичког судара и прожимања култура. Његово затварање није само физичко, већ и духовно и културно. Сваки лик у њему представља одређено културно гледиште, а њихов дијалог открива механизме разумевања и неспоразума.

2.4. Методолошки поступак

Истраживање у овом раду засновано је на комбинованом моделу који комбинује имаголошки и интеркултурално-херменеутички приступ. Анализа обухвата три нивоа:

1. Дискурзивни ниво: испитивање језичких и симболичких образаца који обликују културне слике;
2. Наративни ниво: анализа структуре, односа ликова и мотива као носилаца интеркултуралног значења;
3. Просторни ниво: тумачење простора дворишта као симболичке сцене културног дијалога.

Методолошки поступак се заснива на квалитативној интерпретативној анализи текста, уз коришћење компаративних и интертекстуалних увида. Циљ није реконструкција историјске стварности, већ разумевање како Андрићев наратив гради културни простор за дијалог. На овај начин се успоставља веза између књижевне поетике и филозофске херменеутике, што омогућава дубље разумевање Проклете авлије као параболе о интеркултурном искуству човека.

3. Интеркултурни елементи у Проклетој авлији

3.1. Простор као симбол интеркултуралног сусрета

У *Проклетој авлији* простор игра кључну улогу у обликовању значења и представљању односа између култура. Андрић гради наратив у којем затвор није само географско место већ симболички микрокосмос где се сусрећу различити језици, религије, обичаји и судбине. Простор Авлије, у свом двоструком карактеру затворености и отворености, постаје

поље интеркултуралног искуства. Простор Андрићеве Авлије има вишеструку симболику: историјску, културолошку и метафоричку. Најпре, она представља стварни цариградски затвор, институцију османске власти у којој се сусрећу људи различитих нација, вера и друштвених положаја. У том смислу, Авлија је микрокосмос Османског царства, простор у којем се концентришу културне разлике. С друге стране, Авлија је метафора затворености и неслободе: ма колико разноврсни били, сви њени становници деле исту судбину страха, подозрења и неизвесности. То је универзални простор у којем различити културни идентитети губе своју аутономију и своде се на статус „затвореника“. На тај начин Авлија постаје алегија империјалне власти, али и симбол сваког друштва које настоји да контролише различитост.

Интеркултурални аспект простора огледа се у томе што у њему коегзистирају и сусрећу се људи са Балкана, из Анадолије, Блиског истока и Европе. Тај „вавилонски“ карактер Авлије, међутим, није праћен слободном разменом већ принудним заједништвом у условима репресије. Зато Авлија није само тамница појединаца, него и тамница култура, у којој је дијалог замењен страхом. Као такав, овај простор у наративу има функцију припреме за анализу ликова: он показује да сваки појединачни лик своју судбину обликује у оквиру заједничког интеркултуралног затвора, где различитост постоји, али је обликована механизмима моћи.

На почетку романа, простор је дефинисан као историјска и архетипска датост: „Беше то чудно двориште, као да је било ван света и времена.“ (Андрић 1981, 7). Та реченица успоставља основну семиотичку функцију простора. Он није само место кажњавања већ и симбол границе између стварности и легенде, између познатог и непознатог. У херменеутичком смислу, то је простор где се сусрећу културни хоризонти: европски концепт поретка и оријентални концепт судбине.

Андрићев опис дворишта укључује детаље који се крећу између реалистичког и митског, чиме се постиже ефекат универзалности: „У средини је био велики, нераван

калдрмисан простор, са неколико старих стабала и камених клупа.“ (Андрић 1981, 8). Овом сценом постиже се визуелна стабилност простора, али и његово симболичко затварање: све се дешава унутар круга, унутар границе коју чине зидови и стражари. Овај круг, међутим, није само физички, он представља и границу културне перцепције, ограничење које сваки од ликова мора да превазиђе.

Авлија, двориште, у Андрићевом тексту функционише као културни палимпсест. Сваки његов слој: турски, босански, европски покрива претходни, али га не уништава. Кроз дијалог између фра Петра и Ђамил-ефендије открива се двоструки карактер тог простора: један је затвор, други је прилика за разумевање. „Ђамил је говорио тихо, као да изговара молитву, а фра Петар је слушао са разумевањем које га је изненадило.“ (Андрић 1981, 43). Овај дијалог показује како простор угњетава, али истовремено отвара комуникацију. Свака појава у Авлији: предмет, покрет, звук има значење изван себе. Зидови нису само физичка баријера, већ граница између светова; врата нису излаз, већ симбол преласка између култура; а затворени круг дворишта постаје место сусрета, а не раздвајања. „Изнад зидина, видео се само један комад неба, узак и висок као бунар.“ (Андрић 1981, 9). Тај узак комад неба је метафорички хоризонт међукултурног дијалога, ограничен, али постојећи.

Андрићев простор је, дакле, семиотички конструкт који комбинује концепт казне и концепт значења. У оквиру интеркултурне херменеутике, Авлија се може тумачити као место где се културне разлике сусрећу и трансформишу. Фра Петар, који у почетку посматра свет кроз категорије своје вере и европског морала, постепено стиче ново разумевање човека у том простору. Његово искуство постаје херменеутичко, пут од предрасуда до разумевања. Тако *Проклета авлија* трансформише мотив затвора у симболичко поље међукултурног сусрета. Простор који је у почетку означен као место изолације, постаје место комуникације и духовне размене. То је, у смислу који је дефинисао Гадамер,

простор „фузије хоризоната“, у коме ниједна култура не остаје затворена сама у себи. Унутар овог простора постоји могућност за дијалог, а самим тим и за разумевање човека као бића које увек стоји „између“.

3.2. Ликови као посредници културних разлика

Ликови у *Проклетој авлији* нису једноставно појединци који носе фабулу, већ семиотички чворови кроз које се одвија процес међукултурне размене. У херменеутичком смислу, сваки од њих представља посебан хоризонт разумевања, а њихови међусобни сусрети постају места где се ти хоризонти преплићу и мењају. У том контексту, фра Петар и Ћамил-ефендија представљају половине дијалога у коме трансформишу себе и Другог.

Фра Петар је у почетку представљен као човек вере и реда, са европским погледом на свет, за кога је свет оријенталног Истока загонетка посматрана споља. Његов улазак у Авлију означава његов улазак у „други“ свет, не само просторно већ и духовно: „Фра Петар је ушао у двориште, као у нешто непознато и туђе, и одједном је осетио тишину која није била празна већ пуна, као да је нешто говорила.“ (Андрић 1981, 12). Та реченица најављује херменеутички процес у Рикеровом смислу: човек почиње да разуме свет тек када се суочи са његовом различитошћу.

Ћамил-ефендија, с друге стране, припада духовној култури Оријента, али истовремено у себи носи рационалност и сензибилитет који превазилазе локалне границе. Његова прича о Џем-султану, о човеку који губи своје место између два света постаје метафора за културно размештање. Андрић примећује: „Ћамил је говорио тихо, као да се моли, а у његовим речима било је нечега што је држало фра Петра будним, као да слуша исповест која се тиче свих људи.“ (Андрић 1981, 42). У том тренутку, унутар наративног дијалога између два лика, остварује се оно што Рикер назива *етичким разумевањем Другог*, слушање које не подразумева осуду, већ учешће.

Однос између фра Петра и Ћамил-ефендије је модел

херменеутичког дијалога. Оба лика се мењају у процесу разумевања: фра Петар постепено одбацује почетне предрасуде, док Ђамил, кроз комуникацију са њим, проналази сведока за своју унутрашњу драму. Њихов однос одражава оно што Гадамер назива „фузијом хоризоната“, Пол Рикер проширује овај концепт увођењем појма *различитог* као неопходног услова саморазумевања, наглашавајући етичку димензију тумачења и дијалога са Другим (Рикер 1990, 17-25, 190-197). Посебно је значајно што у њиховом односу нема доминације. Андрић их смешта у хоризонт једнакости, што доказује реченица: „Дуго су ћутали, као људи који се разумеју без речи.“ (Андрић 1981, 45). Овај тренутак тишине има дубоко херменеутско значење: то је тишина разумевања, она у којој речи више нису потребне, јер је дијалог већ остварен у заједничком осећању постојања.

Карађоз, као трећи кључни лик, представља другу страну интеркултурне равнотеже: моћ, контролу и страх. Он припада систему који разлике претвара у границе. За разлику од фра Петра и Ђамила, он не посредује, већ контролише. Ипак, његова фигура има симболичку функцију: он показује шта се дешава када дијалог изостане. „Карађоз је гледао људе као да су предмети. Његов поглед није ништа тражио, само је проверавао.“ (Андрић 1981, 25). Он материјализује оно што Рикер назива „етичким губитком Другог“, тренутак када особа престаје да буде субјект и постаје ствар.

Сусрет ова три лика ствара троугао интеркултуралних позиција: разумевање (фра Петар), казивање (Ђамил) и моћ (Карађоз). У њиховом односу се црта динамика између слушања и контроле, између етичког и политичког. Унутар овог тројства, Андрић успоставља херменеутички модел: свет је могућ само као простор у коме се различити гласови рефлектују и слушају једни друге.

Тако ликови у *Проклетој авлији* постају медијатори културних разлика не својом намером, већ судбином. Њихова улога није да реше културни сукоб, већ да га осветле изнутра. У томе се открива Андрићев хуманистички и Рикеров концепт

човека: човека који упознаје себе кроз сусрет са туђим болом и другом истином.

3.3. Језик и приповедање као инструмент за разумевање Другог

Језик у *Проклетој авлији* није само средство комуникације, већ и простор где се гради значење, као и мост између култура. Андрићева нарација, која је истовремено једноставна и дубоко симболична, показује да разумевање Другог почиње у речи, али се њоме не завршава. У духу Рикерове херменеутике, језик је место где се сусрећу идентитет и промена, говор и слушање, истина и тумачење.

Од почетка приче, језик носи димензију сведочења. Наратор не описује свет као посматрач, већ као посредник између приповедања: „Оно што је фра Петар рекао, испричано је у разним приликама и на разне начине.“ (Андрић 1981, 5). Ова многострукост говора, прича у причи, сведочанство о сведочанству, представља херменеутички принцип: свака прича је већ тумачење. Фра Петар није само приповедач, већ и онај који слуша туђе речи, који прихвата могућност да се истина не налази у једном гласу, већ у њиховом дијалогу. Приповедање постаје процес духовне трансформације. Ћамилова исповест није испричана да би се нешто објаснило, већ да би се разумело. „Није говорио зато што је желео да убеди, већ зато што је морао да каже.“ (Андрић 1981, 41). Та реченица изражава суштину херменеутике приповедања: говор није аргумент, већ сведочанство. У том смислу, Ћамилов говор постаје ритуал ослобођења, не само личног, већ и културног.

Тон, ритам и језичка структура Андрићевог приповедања играју посебну улогу. Ритам реченица, њихова симетрија и унутрашња музикалност граде „глас“ који је истовремено рационалан и молитвен. Када се каже: „И све је било исто, али ништа није било исто.“ (Андрић 1981, 49), постиже се ефекат парадоксалне истине да језик открива границу између стварности и њеног разумевања. Та граница је управо место где се ствара херменеутичко значење.

Језик у *Проклетој авлији* функционише и као простор отпора тишини. Тишина није одсуство речи, већ други облик комуникације. У тренуцима када ћуте, ликови не прекидају дијалог, већ га продубљују. Андрић то изражава једноставном, али изузетно значајном сликом: „Све је било тихо, али као да је та тишина имала своје речи.“ (Андрић 1981, 27). Ова тишина није празнина, већ простор разумевања који превазилази вербално изражавање, оно што Рикер назива „симболичком димензијом језика“.

Андрићев језик тако постаје мост између култура управо зато што препознаје ограничење речи. Он не тежи универзалном језику, већ разумевању кроз разлику. Наративни тон, у коме се преплићу европска рационалност и оријентална смиреност, гради специфичан интеркултурни стил. Суштина Андрићевог приповедања није да „преведе“ Другог на свој језик, већ да промени сам субјект превођења у процесу превођења. То је лингвистичка верзија онога што Рикер назива „етиком превођења“. Човек мора проћи кроз туђу реч да би чуо своју. Коначно, језик *Проклете авлије* показује да је приповедање облик постојања. Оно спаја искуство, историју и мит, али пре свега човечност. Кроз језик који истовремено слуша и говори, Андрић успоставља модел разумевања Другог који није заснован на асимилацији, већ на међусобном препознавању.

4. Дискусија и закључак

4.1. *Проклета авлија* у ширем интеркултурном и књижевном контексту

У ширем контексту јужнословенске и европске књижевне традиције, *Проклета авлија* се може читати као текст који превазилази историјске и локалне оквире и улази у поље универзалног промишљања о односу човека и Другог. У том смислу, Андрићев рад показује сродство са прозом која обликује интеркултурни сусрет не као сукоб, већ као херменеутички процес разумевања. За разлику од наратива који појачавају културне разлике као непремостиве границе, *Проклета авлија* их представља као простор за дијалог и унутрашњу трансформацију.

Управо у томе лежи њена јединственост и трајна актуелност у савременим интеркултурним читањима.

4.2. Интеркултурни дијалог као етички и поетски принцип

Анализа *Проклете авлије* показала је да је простор овог романа више од сценографског оквира: то је херменеутички модел у коме се културни хоризонти сусрећу и мењају. Имаголошки и интеркултурно-херменеутички приступи омогућили су да се уоче механизми посредовања између култура, као и границе тих посредовања. Андрић гради простор где разлике не нестају, него остају присутне, али губе своју ексклузивност.

У тумачењу наративних нивоа, испоставило се да Авлија функционише као симболички центар где се преиспитују теме затвора, судбине и слободе. Простор се појављује као метафора за свет, док се ликови у њему крећу као посредници културних и духовних искустава. Њихови сусрети омогућавају настанак онога што Гадамер назива *фузијом хоризоната*, процеса у коме човек упознаје себе у односу на Другог.

Рикеров појам „различитог као услова саморазумевања“ пружио је етичку основу за ову анализу. Сложена структура етичког дијалога манифестује се у односима између фра Петра, Ђамил-ефендије и Карађоза: први тежи разумевању, други сведочи, трећи контролише. Њихов међусобни однос показује да хуманистички центар Андрићевог света лежи управо у човековој способности да пређе границу сопствене предрасуде.

Интеркултурна херменеутика је омогућила да се текст сагледа као простор међусобне промене културних позиција. Језик и приповедање показали су се као најсуптилнији облици ове промене. Андрићев језик, који носи ритам и јасноћу европске прозе, али и мелодију оријенталног приповедања, ствара нову, „трећу“ зону комуникације, оно што Хоми Баба назива простором између (енг. *in-between*) култура.

Истраживање је потврдило да се у *Проклеtoj авлији* интеркултуралност не исцрпљује на тематском нивоу (сусрет

Истока и Запада), већ постаје структурни и поетски принцип. Простор, језик и ликови делују као медијатори културних разлика, али и као инструменти разумевања. У том смислу, Андрићев текст не приказује културни сукоб, већ дијалогски процес који је и когнитивни и морални чин.

На филозофском нивоу, резултати овог истраживања указују да Андрићев човек постоји као *интеркултурно биће*, оно које своје постојање остварује у дијалогу. Овај човек није закључан у идентитет, већ га стално преиспитује. Његова духовна зрелост мери се способношћу да слуша, да препозна патњу и истину код других. Управо ту лежи Андрићев допринос модерној мисли: у уверењу да је разумевање Другог услов за постојање заједничког света.

Методолошки, рад је показао да комбиновање имаголошког и интеркултурно-херменеутичког модела пружа проверљив оквир за истраживање културних и етичких димензија књижевности. Овакав приступ омогућава да се Андрићев рад чита не само као историјски или национални документ, већ као универзална студија човека у простору културних граница. На крају, *Проклета авлија* остаје текст који нас подсећа да је истина увек између, у разговору, у покушају да се чује оно што није речено: „Све пролази, али људи који знају да слушају и разумеју – они остају.“ (Андрић 1981, 52).

Библиографија

- Андрић, Иво. 1981. *Проклета авлија*. Београд: Просвета.
- Bachelard, Gaston. 1957. *La poétique de l'espace*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Baba, Homi K. 1994. *The Location of Culture*. London: Routledge.
- Bakhtin, Mikhail. 1981. *The Dialogic Imagination*. Austin: University of Texas Press.
- Vučković, Radovan. 2006. *Andrić, paralele i recepcija*. Beograd: Svet knjige.
- Gadamer, Hans-Georg. 1960. *Wahrheit und Methode*. Tübingen: Mohr Siebeck.

- Delić, Lidija. 2014. *Književno pamćenje i identitet: studije o Andriću*. Beograd: Institut za književnost i umetnost.
- Dyserinck, Hugo. 1982. *Komparatistische Imagologie: Zur Geschichte und Methodologie der vergleichenden Literaturwissenschaft*. Bonn: Bouvier Verlag.
- Lotman, Jurij. 1990. *Universe of the Mind: A Semiotic Theory of Culture*. Bloomington: Indiana University Press.
- Mal, Ram Adhar. 2002. *Towards an Intercultural Philosophy*. New Delhi: Indian Council of Philosophical Research.
- Nikolić, Sava. 2009. *Andrićev svet i kulturne granice*. Beograd: Filološki fakultet.
- Pageaux, Daniel-Henri. 1983. *La littérature comparée et l'imaginaire*. Paris: Armand Colin.
- Preljević, Vahidin. 2008. *Andrić i Krležin Orijent: studije o književnosti i identitetu*. Sarajevo: Synopsis.
- Ricoeur, Paul. 1990. *Soi-même comme un autre*. Paris: Éditions du Seuil.
- Said, Edward. 1978. *Orientalism*. New York: Pantheon Books.
- Todorova, Maria. 1997. *Imagining the Balkans*. New York: Oxford University Press.
- Tošović, Branko. 2020. *Imagološki horizonti južnoslovenskih književnosti*. Graz: Institut für Slawistik, Karl-Franzens-Universität Graz.
- Francišković, Dragana. 2022. *Andrićeva poetika. Dodir Istoka i Zapada*. Subotica: Učiteljski fakultet na mađarskom nastavnom jeziku.
- Welsch, Wolfgang. 1999. "Transculturality – the Puzzling Form of Cultures Today." In *Spaces of Culture: City, Nation, World*, edited by Mike Featherstone and Scott Lash. London: Sage.
- Wimmer, Franz. 2004. *Interkulturelle Philosophie: Geschichte und Theorie*. Wien: Passagen Verlag.

CALCUL LINGVISTIC ȘI IDENTITATEA DISCURSIVĂ. CAZUL ROMÂNILOR DIN VOIVODINA

Minerva Trajlović Kondan⁵⁶

Facultatea de Filologie, Universitatea din Belgrad, Serbia
minervatra@yahoo.com
minerva.trajlovic.kondan@fil.bg.ac.rs

Simona Popov

Facultatea de Filologie, Universitatea din Belgrad, Serbia
popov.simona@yahoo.com
simona.popov@fil.bg.ac.rs

Studiul de față cercetează utilizarea calcurilor lingvistice în limba română vorbită și scrisă în Voivodina, un context de bilingvism stabil româno-sârb. Bazată pe un corpus mixt care include interviuri, emisiuni, podcasturi și materiale de presă, lucrarea identifică principalele tipuri de calcuri, interpretând funcțiile lor pragmatice și identitare. Rezultatele cercetării demonstrează o predominanță clară a transferului de modele față de împrumutul lexical, cu distribuții specifice registrelor: în vorbirea cotidiană, calcurile sunt frecvente și eficiente pragmatic, în mass-media apar ca structuri hibride de interferență, în presa scrisă apariția lor este selectivă, modelată de normă și de uzul local. Așadar, se poate vorbi despre trei motivații recurente: hipercorecție, repertorii asimetrice și evitarea lexelelor sârbe determinată de identitate, calcurile funcționând ca resurse ale bilingvismului pe termen lung și contribuind la conturarea unei varietăți românești în afara granițelor țării.

Cuvinte-cheie: calc lingvistic, bilingvism diglosic în Voivodina, variație lingvistică, identitate și ideologii lingvistice, acomodare discursivă.

This study examines the use of linguistic calques in the Romanian spoken and written in Voivodina, a context of stable Romanian-Serbian bilingualism. Based on a mixed corpus including interviews, broadcasts, podcasts and press materials, the paper identifies the main types of calques and interprets their pragmatic and identity-related functions. The results show a clear predominance

---

⁵⁶ Lucrarea a fost realizată în cadrul proiectului de cercetare *Romanistică și limbi, literaturi și culturi slave în contact și discontact* (nr. 81/1-17-8-01), finanțat de AUF (*Agence universitaire de la francophonie*) și de Ambasada Republicii Franceze în Serbia (*Ambassade de France en Serbie*).

of pattern transfer over lexical borrowing, with register-specific distributions: in everyday speech, calques are frequent and pragmatically efficient, in the media, they appear as hybrid interference structures, in the written press, their occurrence is selective, shaped by the norm and by local usage. Three motivations are recurrent: hypercorrection, asymmetric repertoires and the identity-driven avoidance of Serbian lexemes. Overall, calques function as resources of long-term bilingualism and contribute to the shaping of a Romanian variety outside the country's borders.

Key words: linguistic calque, diglossic bilingualism in Vojvodina, linguistic variation, identity and language ideologies, discursive accommodation

1. Introducere

Lucrarea de față investighează calcurile lingvistice din discursul oral și scris al românilor din Voivodina, într-un context de bilingvism diglosic româno-sârb, în care cele două limbi nu sunt distribuite simetric din punct de vedere funcțional, și evidențiază importanța interculturalității și interlingvisticii în înțelegerea comunicării într-un spațiu plurilingv și multicultural.

Românii din Voivodina constituie o minoritate istorică, aflată sub presiunea limbii majoritare, dar care, în același timp, beneficiază de cadre instituționale menite să susțină și să conserve limba maternă. În școli, în biserici și în presă, româna standard are un statut oficial, dar în viața cotidiană, mai ales în familie și în mediul rural, predomină varietatea dialectală a limbii, care prezintă trăsături arhaice la generația vârstnică și puternice influențe sârbești la generațiile mai tinere. Alternanța între româna standard și varietatea dialectală, dar și între cele două limbi standard, româna și sârba, generează un spațiu complex de comunicare, care favorizează apariția interferențelor, inclusiv sub forma calcurilor lingvistice, în diverse registre, orale sau scrise, formale sau informale.

Putem vorbi despre un „continuum lingvistic”⁵⁷, în sensul că granițele dintre româna standard, varianta dialectală și limba sârbă

---

⁵⁷ Termenul *continuum* este utilizat aici în sensul propus de Kabatek pentru a descrie coexistența și interacțiunea mai multor sisteme și varietăți lingvistice în uzul concret, care pot fi activate diferit de același vorbitor și pot apărea combinate în același discurs (Kabatek 2002, 349-350).

sunt fluide, vorbitorii alternând între registre, în funcție de context și de interlocutor. În aceste circumstanțe, calcurile lingvistice apar firesc și reflectă un echilibru între două norme și două limbi.

Corpusul care stă la baza acestei lucrări include interviuri cu interlocutori din medii rurale și urbane din Voivodina, secvențe din emisiuni și podcasturi („Magazin TV”), precum și articole din presa locală (săptămânalul „Libertatea”).

Acest demers pornește de la cercetări anterioare, în care una dintre autoare a analizat calcurile din discursul oral al românilor din Voivodina, într-un studiu dedicat interferențelor și schimbării de cod (Trajlović-Kondan 2012). Cealaltă autoare a investigat calcurile din presa românească din Voivodina, evidențiind dinamica dintre normă și uz și reflectând asupra modului în care competența activă în limba română standard influențează apariția acestora (Popov și Kolesar 2023).

Studiul de față își propune să completeze aceste cercetări printr-o extindere teoretică și metodologică și un corpus mai cuprinzător, care să ofere o imagine mai amplă a calchierii ca practică discursivă în diverse contexte, urmată de o interpretare axată pe dimensiunea identitară, pragmatică și simbolică, întrucât calcurile nu sunt doar simple transferuri structurale, ci pot funcționa ca strategii de adaptare, apartenență sau rezistență simbolică față de limba dominantă.

Prin această lucrare dorim să înțelegem ce semnifică aceste calcuri pentru comunitatea lingvistică studiată, întrucât în vorbirea cotidiană apar adesea inconștient, ca soluții eficiente într-un context bilingv, iar în registrele formale, precum și în presa scrisă, sunt mai rare, dar încărcate de sens. Calcurile devin, astfel, indicii ale unei relații dinamice cu limba, situate la granița dintre apartenență, adaptare și negociere identitară.

2. Repere teoretice și metodologice

2.1. Repere teoretice

Analiza calcurilor lingvistice pornește de la observația fundamentală formulată de Uriel Weinreich, conform căreia

interferența nu se produce între limbi ca entități abstracte, ci în comportamentul concret al vorbitorului bilingv, întrucât „locul contactului se află în vorbitorul bilingv” (Weinreich 1968, 1, trad. aut.). Tot Weinreich propune tipologia clasică a calcurilor (lexicale, semantice, sintactice și frazeologice), descrise ca *transferuri de model*, în care se reproduce schema, nu forma (Weinreich 1968, 48-49).

Această perspectivă se îmbină cu modelul lui Thomason și Kaufman, care subliniază rolul intensității contactului, al prestigiului limbii dominante și al sprijinului instituțional în direcția și amploarea transferului (Thomason and Kaufman 1988, 35-36, 37-38, 74-75). Factorii sociali explică de ce anumite modele sârbești sunt integrate firesc în uzul comunității românești din Voivodina, iar altele sunt respinse.

François Grosjean atrage atenția că bilingvul nu este „doi monolingvi într-o singură persoană”, ci un vorbitor cu o configurație lingvistică proprie, care activează selectiv resursele celor două sisteme în funcție de context și de interlocutor (Grosjean 2010, 99). Din această perspectivă holistică asupra bilingvismului, alternanța codurilor, împrumuturile și calcurile nu sunt abateri de la normă, ci soluții conversaționale eficiente, adaptate situației de comunicare (Romaine 1995, 122-123).

La nivelul teoriei limbajului, această dinamică poate fi explicată prin distincția dintre „sistem, normă și vorbire”, formulată de Coșeriu. Vorbirea este locul creației, norma selectează și fixează soluțiile validate de comunitate, iar sistemul reunește posibilitățile limbii (Coșeriu 2000, 274-284). Tot Coșeriu propune o altă distincție fundamentală, cea dintre variația *diatopică*, *diastratică* și *diafazică*, care explică alternanța dintre graiul local, limba standard și formele hibride, în funcție de context (Coșeriu 2000, 263-266, 272-273). În continuitate cu această perspectivă, Johannes Kabatek introduce conceptul de „tradiții discursive”, înțelese ca tipare istorice de formulare și organizare a discursului, care se transmit în timp, traversează genuri și contexte și pot persista chiar și atunci când nu coincid cu norma standard a limbii (Kabatek 2018, 163-166, 171-173). Din această perspectivă, în Voivodina, anumite

calcuri pot fi interpretate nu ca simple abateri, ci ca modalități consolidate de a spune ceva.

Această interpretare este completată de perspectiva ideologiilor lingvistice (Woolard 1998, 11), care arată că opozițiile dintre codurile aflate în contact sunt construite și activate social, precum și de abordarea etnografică a Monicăi Heller, potrivit căreia alegerile lingvistice devin marcatori ideologici, întrucât ele funcționează ca modalități de poziționare socială în contexte marcate de relații de putere (Heller 2006, 65). Aplicată fenomenelor de contact lingvistic, această perspectivă permite interpretarea calcurilor fie ca abateri, fie ca simboluri identitare, în funcție de poziția vorbitorului și de context. În situațiile minoritare, cum este și cazul Voivodinei, această ambivalență explică atât stigmatizarea calcurilor, cât și valorizarea lor în discursul local.

Din punct de vedere pragmatic, „teoria acomodării” (Giles, Coupland și Coupland 1991, 7–9) oferă un cadru util pentru interpretarea calcurilor ca strategii de convergență (adaptarea formelor de exprimare în direcția interlocutorului) sau divergență lingvistică (accentuarea diferențelor lingvistice ca strategie de distanțare). În același registru, studiile asupra interacțiunii conversaționale arată că alegerile lingvistice reflectă cadrul conversațional, relațiile sociale și normele de politețe (Auer 1998, 15-16; Levinson 1983, 55-57; Kerbrat-Orecchioni 2005, 42-43).

În analiza interferențelor structurale este esențială distincția dintre *pattern replication* și *matter borrowing*, formulată de Matras și Sakel: primul presupune preluarea unei scheme sintactice sau frazeologice fără transfer de material lingvistic, iar al doilea implică transferul materialului lingvistic (Matras and Sakel 2007, 17-19). În corpusul analizat predomină *pattern replication*, ceea ce confirmă observația lui Weinreich privind „transferul de model” (1974, 48-49).

Un fenomen aparte, strâns legat de presiunea normei, este *hipercorectitudinea*. Gafton (2019) arată că aceasta exprimă o conștiință lingvistică ambivalentă, în care norma standard funcționează simultan ca reper al prestigiului și ca obstacol în exprimarea spontană. În Voivodina, unde limba majoritară domină

instituțional, iar româna standard funcționează ca reper identitar, hipercorectitudinea poate funcționa atât ca mecanism de auto-reglare discursivă, cât și ca marcă de loialitate etnolingvistică.

În ansamblu, această combinație de perspective, lingvistică variațională, sociolingvistică, antropologie și pragmatica interacțiunii, permite înțelegerea calcurilor atât ca fenomene structurale, cât și ca practici identitare și strategii de acomodare în contextul bilingvismului româno-sârb din Voivodina.

2.2. Repere metodologice

Analiza calcurilor lingvistice în varietatea limbii române vorbite în Voivodina se bazează pe două corpuri complementare, unul oral și unul scris, care permit observarea fenomenelor de contact atât în limbajul spontan, cât și în discursul mediatizat și jurnalistic. Această abordare dublă facilitează înțelegerea calcurilor nu doar din perspectivă structurală, ci și din punct de vedere pragmatic și identitar.

Corpusul oral cuprinde interviuri spontane realizate între anii 2003-2024 în localitățile Sărcia, Seleuș, Ovcea și Petrovasâla⁵⁸. Interlocutorii aparțin mai multor generații (18-35, 36-60, 60+), având grade diferite de expunere la limba română standard și la limba sârbă. Discursul oral reflectă bilingvismul funcțional și strategiile de acomodare lingvistică specifice comunității. Exemplele sunt transcrise fidel, cu o marcă minimă a particularităților locale, necesară pentru înțelegerea fenomenelor analizate.

Exemplele din corpusul oral sunt identificate prin abrevieri corespunzătoare interlocutorilor: IM (Ion Miloș, Sărcia, 2010), IS (Ion Secheșan, Petrovasâla, 2004), TB (Traian Barbu, Petrovasâla, 2006), TBă (Trifu Bălan, Petrovasâla, 2003), SC (Simeon Condan, Petrovasâla, 2004), (DC, Ovcea, 2010), SB (Simona Bokșan, Petrovasâla/Timișoara, 2024)⁵⁹.

---

58 Denumirile localităților sunt utilizate în formele românești tradiționale, atestate oficial prin *Odluke o utvrđivanju tradicionalnih naziva gradova, opština i naseljenih mesta na rumunskom jeziku* („Službeni list APV”, nr. 12/2003).

59 SB (Simona Bokșan) este o interlocutoare care locuiește atât în Petrovasâla (Serbia), cât și în Timișoara (România), cea mai mare parte a anului,

În completarea corpusului oral, corpusul scris cuprinde texte publicate în săptămânalul *Libertatea*, precum și materiale din presa audiovizuală locală. Acestea reprezintă un spațiu discursiv în care norma limbii române standard este aplicată mai sistematic decât în vorbirea cotidiană. Cu toate acestea, apar frecvent calcuri de structură, în special la nivel sintactic și frazeologic, ceea ce permite observarea modului în care interferențele se consolidează în contexte instituționalizate.

Această poziționare metodologică permite nu doar identificarea și clasificarea tipurilor de calcuri, ci și interpretarea funcțiilor lor sociale și identitare în contexte de variație funcțională, marcate de influența normei standard. Analiza a fost realizată dintr-o perspectivă complementară: corpusul scris a fost evaluat de un vorbitor de română standard, iar corpusul oral de un vorbitor nativ al graiului local. Această abordare a facilitat o descriere fidelă a fenomenelor de contact și o interpretare contextualizată a reprezentărilor sociale asociate calcurilor, evidențiind diferențele de percepție dintre uzul local și norma standard.

3. Analiza calcurilor lingvistice

Analiza care urmează examinează interferențele structurale, semantice și pragmatice dintre limba română și limba sârbă în trei tipuri de discurs: vorbirea cotidiană, discursul public și presa minoritară, precum și fenomenul conex al hipercorectitudinii. În toate aceste contexte, calcurile sunt manifestări sistematice ale bilingvismului stabil (Weinreich 1968, 1-5) și ale unei norme locale consolidate (Coșeriu 2000, 281). Înțelegerea acestor forme presupune nu doar identificarea lor, ci și analiza funcțiilor pragmatice și identitare pe care le îndeplinesc. În multe situații, calcurile se manifestă ca soluții conversaționale eficiente sau ca strategii spontane de adaptare și afirmare culturală, în acord cu observațiile lui Weinreich (1968, 5-6) și Romaine (1995, 122-123). Fenomenul confirmă transferul de model (Weinreich 1968, 48-49), în acord cu distincția *pattern replication vs. matter borrowing*

---

petrecânduși-o în Timișoara, ceea ce explică variația contextelor discursive analizate.

(Matras și Sakel 2007, 23-24, 31-32). În acest cadru, corpusul oral și cel mediatizat analizat în lucrare oferă o imagine concretă asupra modului în care modelele sârbești sunt integrate în româna vorbită în Voivodina și asupra funcțiilor pe care aceste calcuri le îndeplinesc în practicile discursive ale comunității.

Vorbirea cotidiană ilustrează cel mai clar calcurile ca expresii firești ale bilingvismului funcțional în comunitate. Acestea nu sunt percepute ca abateri, ci ca expresii firești ale unui bilingvism stabil și funcțional.

3.1. Calcurile în vorbirea de zi cu zi

În analiza de față, criteriul de identificare a calcurilor nu este existența unei structuri în româna standard, ci motivarea utilizării sale prin contactul cu limba sârbă în contextul bilingvismului româno-sârb din Voivodina. Uneori, chiar și atunci când o construcție este compatibilă cu sistemul limbii române, utilizarea sa poate fi explicată prin transfer de model semantic sau pragmatic din limba dominantă, în cazul de față, limba sârbă.

Vorbirea cotidiană în comunitățile rurale din Voivodina oferă cele mai clare exemple de calcuri utilizate spontan în comunicare. Acestea reflectă mecanismul de transfer de model, în care schema limbii dominante se aplică materialului lexical românesc (Weinreich 1968, 47-49).

Un exemplu relevant este enunțul *societatea a avut succese frumoase* (DC, Ovcea, 2010), unde adjectivul *frumos* este folosit nu cu sens descriptiv, ci ca marcator de apreciere generală, sub influența modelului sârbesc *imati uspeha*. În româna standard, în acest context ar fi preferate formulări precum *succese importante, notabile sau remarcabile*. Exemplul evidențiază modul în care evaluarea pozitivă este formulată prin preluarea unei scheme apreciative generale din limba sârbă, construită cu material lexical românesc. În același registru se înscrie și construcția *se rătăcește situația* (IM, 2010), care reflectă traducerea construcției reflexive a verbului *komplikuje se*, calchiată în română. Aici interferența este dublă, atât semantică, cât și sintactică, ceea ce Matras și Sakel definesc drept *pattern replication*, transfer al unei structuri, nu al unei forme (Matras și Sakel 2007, 17-19).

Alte exemple evidențiază calcări frazeologice și instituționale din discursul administrativ. Formularea *m-au ridicat pașaportul* (IM, 2010) reproduce sensul verbului sârbesc *uzeti / konfiskovati* (*uzeli / konfiskovali su mi pasoš*), iar secvența *m-am priegăcit, n-am fost eliberat* (de examen) (IS, Petrovasâla, 2004) este echivalentă construcției sârbești *nisam bio oslobođen ispita*, unde *a fi eliberat* funcționează ca echivalent calchiat al lui *scutit*. În aceeași categorie se înscrie și *m-au făcut destinația la Tuzla* (IS, 2004), după *odredili su mi destinaciju*, cu preluarea unui model specific discursului administrativ sârbesc.

Calcări terminologice similare întâlnim și în *am fost la examenul de primire* și *am fost primit în liceu* (IS, 2004), corespunzătoare expresiilor sârbești *prijemni ispit* și *primljen sam*. În locul formelor standard *am dat examenul de admitere* și *am fost admis*, se observă o traducere literală, inclusiv la nivel prepozițional (*la*), indicând o convergență tipologică (Heine și Kuteva 2005, 43).

Construcțiile reflexive impersonale constituie un tipar frecvent al contactului româno-sârb. Enunțul *se necesită mulți bani* (TB, Petrovasâla, 2006), în loc de *sunt necesari mulți bani*, reproduce modelul sârbesc *potrebno je mnogo novca*. În acest caz, reflexivul *se* este utilizat pentru a marca impersonalitatea și excluderea agentului, confirmând stabilitatea acestui tip de structură în comunitățile bilingve (Romaine 1995, 128-130) și încadrarea sa într-un *cadru de participare difuz*, caracteristic discursului colectiv (Goffman 1981, 151-153).

Calcurile pragmatice se evidențiază și în formulări precum *să fiu în discuție la ședință* sau *succes foarte bun* (IS, 2004), unde se preiau expresiile sârbești *biti u diskusiji* și *vrlo dobar uspeh*. În mod similar, unele calcări cu valoare instituțională, discutate anterior, pot funcționa și ca strategii pragmatice de aliniere la discursul administrativ al limbii dominante. Aceste forme hibride sunt coerente în comunitate și nu intră în contradicție cu sistemul limbii, ci devin parte a normei locale, în sens coșerian (Coșeriu 2000, 276).

Un exemplu, cu încărcătură pragmatică și afectivă, este: *acuma și-n viața noastră, la cine nu mă lucrăm* (SC, 2004), unde sintagma *în viață* traduce intensificatorul negativ sârbesc: *u životu*. În locul formei standard *niciodată nu mai lucrăm pentru tine*, vorbitorul folosește o formulă afectivă, exprimând o ruptură și negație totală. Aceste calcuri pragmatice sunt marcatori ai expresivității și intimității, ceea ce Levinson numește forme de *gestiune discursivă* (1983, 55-57).

Un caz de interferență cu valoare identitară este exprimarea conștientă: *a băga cuvinte sârbești în română* (SB, 2024), după *ubacivati srpske reči u rumunski jezik (a introduce cuvinte în limba română)*, care arată reflecția asupra propriei practici lingvistice. După Poplack (2018, 134-135), asemenea comentarii metalingvistice sunt relevante pentru a surprinde atitudinile comunității față de interferență.

3.2. Calcurile în discursul public

În discursul mediatizat, precum emisiuni televizate (Magazin TV) sau podcasturi locale, calcurile apar în condiții de vorbire semi-controlată, unde intervin două presiuni contradictorii: pe de o parte, nevoia de a comunica rapid, iar pe de altă parte, dorința de a respecta o normă lingvistică percepută ca legitimă. În acest cadru, vorbitorii accesează adesea modele sârbești, care facilitează exprimarea spontană (Grosjean 2010, 16; Matras și Sakel 2007, 31-32). Transferurile observate sunt diverse și includ atât componente lexicale, structuri sintactice, cât și schimbări de topică, influențate de limba sârbă.

Exemplul *la prăvălii dăm cu multul*, calchiat după *dati na veliko*, păstrează schema adverbială a limbii sârbe, substituind expresia românească standard *vindem en-gros*. Structura *porumb de mâncare* nu este o traducere mecanică a expresiei *kukuruz za jelo*, ci rezultatul unei reinterpretări semantice a sintagmei *kuvani kukuruz (porumb fiert)*, în care adjectivul este înlocuit cu o sintagmă lexicală specifică registrului autohton, indicând un calc semantic fără copiere structurală, așa cum îl definește Weinreich (1968, 49). În secvența *seceta mult influențează*, ordinea adverb + verb

reproduce topica sârbească *suša mnogo utiče*, iar în formularea *din cauză la liecure*, după *zbog lekova*, apare o adaptare prepozițională după modelul limbii dominante.

Enunțul *vin regulat la biserică* reprezintă o traducere lexicală directă a adverbului *redovno*, care a creat un calc acceptat local. Tot astfel, în enunțul îi primim cu mâinile desfăcute, imaginea afectivă redată în sârbă *raširenih ruku* este reinterpretată într-un registru idiomatic românesc. Metafore locale precum îmi este un vânt în spate, după *vetar u leđa*, sau *mergem pră picioare*, după *ici peške*, în loc de forma standard *mergem pe jos*, ilustrează transferuri expresive adaptate stilistic și fonetic. În construcția *am slobozât filmul*, calchiată după *pustiti film*, verbul arhaic *a slobozi* este resemantizat ca *a proiecta*, ceea ce denotă o creativitate specifică bilingvilor (Romaine 1995, 123).

Apar și calcuri reflexive și semantice. Construcția *să se cunoască cu istoria*, după *upoznati se sa istorijom*, reproduce un tipar reflexiv frecvent în discursul instituțional și educațional sârbesc, unde formularea impersonală și atenuată funcționează ca strategie pragmatică de formalizare a cerinței. În schimb, în enunțul *cum lucră creierul*, după *kako radi mozak*, verbul *a lucra* este extins semantic la sensul de „a funcționa”, ilustrând un calc semantic fără implicații pragmatice de politețe.

Aceste fenomene de contact pot implica mecanisme diferite de transfer. În exemplul *să mă uveresc la teren*, după *uveriti se na terenu* (*a se convinge / a se asigura direct*), este preluată o formulă epistemică specifică limbii sârbe, utilizată pentru a exprima verificarea directă și confirmarea personală a unei situații. Fenomenul implică utilizarea unei baze lexicale sârbești (*uver-*) adaptate ocazional la morfologia verbală românească, concomitent cu reproducerea construcției reflexive și a schemei prepoziționale a modelului sârbesc, în care prepoziția *na* este redată prin *la*, ceea ce indică un caz de contact lingvistic mixt, situat între împrumutul lexical contextual și calcul structural. În schimb, în construcția *producția o să fie o țără mai joasă*, după *prinos će biti malo niži*, se realizează un transfer semantic de tip adjectival, prin preluarea unei scale de intensitate, fără împrumut lexical propriu-zis.

În vloguri, se întâlnesc expresii precum *a se duce la feștă mare*, o calchiere fonetică și semantică a expresiei *ići na veliku feštu*, în care întreaga construcție (verb, prepoziție și registru festiv), este preluat și adaptat, funcționând drept marcaj stilistic al naratorului. Aceste forme devin expresii ale autenticității locale, dar și instrumente de coeziune identitară.

În ansamblu, calcurile din discursul public confirmă persistența modelului structural sârbesc, iar interferențele nu sunt percepute ca simple erori, ci ca mecanisme de expresivitate și identificare culturală. Ele reflectă un bilingvism funcțional și creativ, în care interferența poate fi interpretată, din perspectiva lui Heller, ca o practică lingvistică prin care vorbitorii își negociază poziționarea socială și apartenența într-un context minoritar (Heller 2006, 65-66, 73-74).

3.3. Calcurile în presa minoritară: *Libertatea*

Presa minoritară, în special săptămânalul *Libertatea*, ocupă un loc aparte în dinamica interferențelor, fiind supusă unui control editorial și normativ (Popov, Kolesar 2023, 176) asupra procesului de publicare, care este mai accentuat decât discursul oral sau discursul mediatizat. Cu toate acestea, influența limbii sârbe persistă la nivel semantic și structural, confirmând observațiile lui Weinreich (1968, 47-49) privind stabilitatea calcurilor în contexte de bilingvism de lungă durată. În paginile publicației, interferențele devin trăsături stilistice, consolidate prin norme redacționale (Kabatek 2018, 163-166).

La nivel lexical, apar numeroase resemantizări, cum este cazul substantivului *defileu*, utilizat cu sensul sârbesc de *paradă* (defile): *un defileu al motocicliștilor prin localitate* (*Libertatea*, 2025, nr. 31, p. 9). În mod similar, substantivul *loc* în *credincioșii din loc* reproduce sensul sârbesc al cuvântului *mesto* (nr. 37, p. 6), iar expresia *a aduce o poveste*, în sârbă, *doneti priču*, înlocuiește verbul standard *a prezenta*: *Aducem cititorilor o mică poveste despre un șahist român* (nr. 36, p. 11). Aceste exemple ilustrează o economie lingvistică și o tendință de simplificare structurală prin adaptări semantice (Coșeriu 2000, 280).

Frazeologia expresivă reflectă aceleași mecanisme. Frazeologisme de tipul *cu mâinile desfăcute*, după *raširenih ruku*, și *a obține satisfacție*, în loc de *a satisface* (cerințe), după *dobiti zadovoljenje*, păstrează schema idiomatică a limbii-sursă, integrându-se în discursul jurnalistic ca expresii acceptate. Repetarea acestora produce o impresie de autenticitate locală și ceea ce Heller (2006, 32) numește „hibriditate controlată”.

La nivel sintactic, interferența nu constă în introducerea unor structuri inexistente în româna standard, ci în copierea valorilor funcționale ale modelului sârbesc. Astfel, construcția *a continua cu*, deși existentă în română, reproduce schema sârbească *nastaviti s/sa*, unde prepoziția marchează continuarea unei acțiuni, iar această utilizare este aproape consolidate în româna din Voivodina: *Agricultorii au continuat cu lucrările la semănăturile de primăvară* (nr. 23, p. 6) în loc de *au continuat lucrările*. Un mecanism similar apare în cazul locuțiunii *din cauză că*, utilizată în contexte în care româna standard ar prefera *datorită faptului că*. Această extindere funcțională este explicabilă printr-o aliniere semantică în contexte de contact româno-sârb, în care construcția *zbog toga što* funcționează ca marcator causal neutru: *A fost atras de sportul minții din cauză că a jucat mult șah cu bunicul și tatăl său* (nr. 36, p. 11).

Presă minoritară funcționează astfel ca un spațiu de mediere între coduri, unde formele hibride nu doar că circulă, ci se și instituționalizează. Ele articulează o identitate bilingvă și colectivă, în care româna și sârba coexistă într-un echilibru dinamic. În acest context, interferențele pot fi interpretate, după cum propune Heller (2006, 11), ca acte de „rezistență identitară simbolică”, care reafirmă apartenența comunității la ambele universuri lingvistice (Trajlović-Kondan 2012, 88).

3.4. Hipercorectitudinea în vorbirea românilor din Voivodina

Un fenomen conex calcurilor, care dezvăluie tensiunea dintre normă și identitate în româna vorbită în Voivodina, este hipercorectitudinea, situată la intersecția dintre bilingvism,

prestigiul limbii standard și presiunea de „a vorbi corect”. Acestea sunt considerate „erori din prea multă corectitudine” (Gafton 2019), adică traduceri elevate ale modelelor sârbești, cerute de context.

Hipercorectitudinea funcționează ca o strategie identitară și normativă, în care vorbitorii evită explicit elementele sârbești, dar păstrează modelul frazeologic și pragmatic al limbii dominante pentru a-și asigura fluența (Giles, Coupland și Coupland 1991, 7-9). Faptul că aceste forme sunt frecvente confirmă observația lui Poplack: fenomenele de contact sunt sensibile la context și nu sunt accidente ale vorbirii (Poplack 2015, 918-920).

Exemplele din corpus evidențiază clar acest fenomen. Structuri de tipul lexico-semantic, precum *oamiñi înalți* (pentru „oameni în funcții înalte”), după *ljudi na visokim pozicijama / visoko pozicionirani ljudi*, și *războiul s-aprinde* pentru „războiul izbucnește”, după construcția sârbească *rat se razbuktava*, nu sunt simple calcuri, ci încercări vizibile de adoptare a unui stil mai elevat prin traducerea metaforelor și a clișeele oficiale din limba sârbă. Astfel, prin lexemele românești aparent „înalte”, vorbitorul marchează atât distanțarea de grai, cât și apropierea de registrul instituțional.

Formularea *să fiu în discuție la ședință*, după construcția sârbească *biti u diskusiji*, reproduce fidel registrul administrativ, acolo unde româna standard ar prefera construcții mai naturale, de tipul *să se decidă despre mine la ședință* sau *să fiu subiectul discuției*. La nivel frazeologic, vorbitorul transferă întregul cadru instituțional sârbesc în română, dar îl „curăță” de elementele evident străine, obținând o formulă percepută ca mai corectă, deși ea nu corespunde normei limbii standard.

Totodată, folosirea lui **înseamnă** ca marcator discursiv în exemplul *înseamnă*, nu să poacă monta (TB, Petrovasâla, 2003), în locul lui *decî, așadar*, după *znači*, indică o intenție clară de a folosi elemente sârbești în discurs, și de a păstra funcția pragmatică a echivalentului sârbesc, ceea ce demonstrează un proces de adaptare a codului motivat identitar și normativ.

Hipercorectitudinea marchează tensiunea dintre normă și identitate, fiind recunoscută local ca semn al apartenenței la

comunitatea bilingvă din Voivodina: ea este percepută ca o formă de „a vorbi corect”, dar realizată prin transferul tiparelor limbii dominante. De asemenea, interferența structurală nu are doar o valoare lingvistică, ci și una pragmatic-identitară: vorbitorii o activează selectiv pentru a marca apropierea, distanțarea sau apartenența comunitară într-un context bilingv stabil (Trajlović-Kondan 2012, 88).

4. Discuții

Analiza calcurilor lingvistice și a hipercorectitudinii în româna vorbită în Voivodina arată că interferența cu limba sârbă nu este un fenomen întâmplător, ci face parte din felul firesc în care membrii comunității comunică zi de zi. Calcurile sunt mecanisme sociale, nu greșeli, iar apariția lor constantă în discursul oral, mediatizat și jurnalistic indică o tradiție discursivă bine înrădăcinată.

În conversația cotidiană, calcurile sunt reflexe ale bilingvismului: structuri sârbești sunt realizate cu material lexical românesc, ca soluție rapidă și naturală de comunicare. Construcțiile reflexive, schimbarea topicii obișnuite, extinderile de sens sau introducerea prepoziției *la* în loc de *despre/pentru* confirmă ceea ce spunea Weinreich (1968): bilingvii se bazează pe asocieri mentale stabile, care devin obișnuințe de discurs.

În discursul public (televiziune, podcasturi și vloguri), interferențele nu sunt doar efecte ale bilingvismului, ci se transformă în semne ale autenticității locale. Ele circulă, se repetă și se confirmă în comunitate, astfel că nu mai sunt percepute ca deviații, ci ca un mod legitim de exprimare.

Presa minoritară, deși supusă normei, reproduce și consolidează anumite modele de utilizare rezultate din contactul lingvistic. La nivel lexical, apar resemantizări și utilizări contextuale specifice acestui context bilingv, cum este cazul substantivului *defileu*, utilizat cu sensul sârbesc de *paradă* (defile): *un defileu al motocicliștilor prin localitate*. De asemenea, substantivul *loc* apare în structuri precum *credincioșii din loc*, cu valoare comunitară (din localitate / din comunitatea respectivă), după modelul sârbesc *mesto*.

În același registru se înscriu și construcțiile existente în româna standard, dar utilizate în contexte discursive specifice, cu o distribuție și o funcție influențate de uzul convergent româno-sârb, precum *a continua cu* (urmate sistematic de un obiect sau de o temă, după uzul administrativ sârbesc) sau conectorul cauzal neutru *din cauză că*, folosit în locul lui *datorită faptului că*, pe fondul absenței unei diferențieri funcționale axiologice în sârbă *zbog toga što*. În aceste contexte, nu forma este relevantă pentru identificarea contactului lingvistic, ci funcția discursivă și modul de folosire, confirmate în presa minoritară.

Un element care completează tabloul este hipercorectitudinea, care apare când vorbitorul încearcă să demonstreze că poate vorbi „corect”, conform normei. Totuși, în efortul de a evita sârba, structura din limba sârbă este de multe ori păstrată și tradusă în română, ceea ce duce la forme noi, încărcate de sens social. Aici intervine componenta identitară, în sensul în care dorința de a proteja limba română coexistă cu realitatea cotidiană a bilingvismului.

Prin urmare, interferența și hipercorectitudinea nu se exclud, ci se completează. Una exprimă obișnuința bilingvă, cealaltă exprimă aspirația către normă. Împreună, ele dau formă unei varietăți românești stabile, funcționale și profund legate de istoria comunității românilor din Voivodina.

5. Concluzii

Studiul de față arată că româna vorbită în Voivodina este o limbă în mișcare, care păstrează rădăcina românească, dar în același timp se adaptează unui context bilingv complex. Calcurile și hipercorectitudinile nu sunt semne de degradare, ci dovezi că limba trăiește împreună cu vorbitorii ei.

În vorbirea cotidiană, calcurile simplifică comunicarea și reprezintă soluții naturale, eficiente. În spațiul public și în presă, ele devin semne ale identității locale, cu valoare stilistică și simbolică. Hipercorectitudinea arată că, dincolo de uz, există dorința de a păstra o legătură activă cu limba română standard și cu comunitatea culturală mai largă.

Româna din Voivodina se află, astfel, la intersecția dintre două norme și două lumi lingvistice: una moștenită din tradiția lingvistică, alta dominantă și prezentă în toate instituțiile vieții sociale. Tocmai de aceea, varietatea românească din Voivodina este mai mult decât un grai. Este un reper de identitate și de apartenență. Este dovada că limba evoluează prin oameni, iar oamenii își afirmă identitatea prin limbă.

În final, putem spune că interferențele nu alterează limba română din Voivodina, ci o ancorează în realitatea comunității și îi permit să continue să existe, să evolueze și să rămână limba comunității care o vorbește.

Bibliografie

- Auer, Peter. 1998. *Code-Switching in Conversation: Language, Interaction and Identity*. London: Routledge.
- Autonomna pokrajina Vojvodina. 2003. Odluka o utvrđivanju tradicionalnih naziva gradova, opština i naseljenih mesta na rumunskom jeziku. Službeni list AP Vojvodine, no. 12.
- Coșeriu, Eugeniu. 2000. *Lecții de lingvistică generală*. Traducere de Eugenia Bojoga. Chișinău: ARC.
- Gafton, Alexandru. 2019. „Despre hipercorectitudine. (I) Generalități.“ *Limba Română* 29 (1). 14 noiembrie 2025. <https://limbaromana.md>.
- Giles, Howard, Nikolas Coupland, and Justine Coupland, eds. 1991. *Contexts of Accommodation: Developments in Applied Sociolinguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Goffman, Erving. 1981. *Forms of Talk*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Grosjean, François. 2010. *Bilingual: Life and Reality*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Heine, Bernd, and Tania Kuteva. 2005. *Language Contact and Grammatical Change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Heller, Monica. 2006. *Linguistic Minorities and Modernity: A Sociolinguistic Ethnography*. London: Continuum.

- Kabatek, Johannes. 2002. "What Variational Linguistics Can Learn from Galician." *Estudios de Sociolingüística* 3 (2): 348-358.
- Kabatek, Johannes. 2018. *Lingüística coseriana, lingüística histórica, tradiciones discursivas*. Madrid: Iberoamericana/Vervuert.
- Kerbrat-Orecchioni, Catherine. 2005. *Le discours en interaction*. Paris: Armand Colin.
- Levinson, Stephen C. 1983. *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Matras, Yaron, and Jeanette Sakel, eds. 2007. *Grammatical Borrowing in Cross-Linguistic Perspective*. Berlin & New York: Mouton de Gruyter.
- Poplack, Shana. 2015. "Code Switching: Linguistic." *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences* 2-a (3): 918-925.
- Poplack, Shana. 2018. *Borrowing: Loanwords in the Speech Community and in the Grammar*. Oxford: Oxford University Press.
- Popov, Simona, și Marina Kolesar. 2023. "Calcul lingvistic în limba presei scrise de expresie românească din Voivodina." În *Romanian Language, Literature, Culture: Challenges and Perspectives / Rumunski jezik, književnost, kultura: izazovi i perspektive*, editat de Mirjana Čorković, Monica Huțanu, Mariana Dan și Minerva Trajlović-Kondan. Belgrade: Faculty of Philology, University of Belgrade.
- Romaine, Suzanne. 1995. *Bilingualism*. Oxford: Blackwell.
- Thomason, Sarah G., and Terrence Kaufman. 1988. *Language Contact, Creolization, and Genetic Linguistics*. Berkeley: University of California Press.
- Trajlović-Kondan, Minerva. 2012. „Od jezičkog kontakta i interferencije do promene koda kod Rumuna u srpskom delu Banata.“ U *Jezik i društvo*, urednice Julijana Vučo i Jelena Filipović. Beograd: Filološki fakultet, Univerzitet u Beogradu.

Woolard, Kathryn A. 1998. „Simultaneity and Bivalency as Strategies in Bilingualism.“ *Journal of Linguistic Anthropology* 8 (1): 3-29.

Weinreich, Uriel. 1968. *Languages in Contact: Findings and Problems*. The Hague: Mouton.

Surse media

Alex Bălan Media. 2025. „Centrul Zagrebului - vizită.” *YouTube*. Accesat la 7 octombrie 2025.

<https://www.youtube.com/watch?v=tsWUqUsIxGU>.

Libertatea. 2025. „Un defileu al motocicliștilor prin localitate.” *Libertatea*, nr. 31, 9.

Libertatea. 2025. „Aducem cititorilor o poveste despre un șahist român.” *Libertatea*, nr. 36, 11.

Libertatea. 2025. „Credincioșii din loc au sărbătorit hramul bisericii.” *Libertatea*, nr. 37, 6.

Magazin TV. 2025. „Interviu (mama-soacră - ‘un vânt în spate’).” *RTV Vojvodina*, 13 iulie

2025. Accesat la 11 septembrie 2025. <https://media.rtv.rs/ro/magazin-tv/102045>.

Magazin TV. 2025. „Interviu (Ramona Magda).” *RTV Vojvodina*, 20 iulie 2025. Accesat la 19

septembrie 2025. <https://media.rtv.rs/ro/magazin-tv/102199>.

Magazin TV. 2025. „Apicultura - dificultăți și pierderi.” *RTV Vojvodina*, 8 iunie 2025. Accesat

la 1 septembrie 2025. <https://media.rtv.rs/ro/magazin-tv/101235>.

Magazin TV. 2025. „Reportaj agricol (floarea-soarelui).” *RTV Vojvodina*, 24 august 2025.

Accesat la 21 septembrie 2025. <https://media.rtv.rs/ro/magazin-tv/102844>.

Magazin TV. 2025. „Răsadurile în solarii.” *RTV Vojvodina*, 6 aprilie 2025. Accesat la 31

august 2025. <https://media.rtv.rs/ro/magazin-tv/99668>.

CÂNTAREA – SEMNIFICAȚII CONCEPTUALE ÎN POEZIA LUI TRAIAN DORZ

Florina-Maria Băcilă

Facultatea de Litere, Istorie, Filosofie și Teologie, Universitatea
de Vest din Timișoara, România

florina_bacila@yahoo.com

Lucrarea noastră își propune să ia în discuție aspecte privind semnificațiile substantivului *cântare* în opera lirică a lui Traian Dorz – un autor român contemporan a cărui experiență de viață se confundă aproape în totalitate cu cea de natură creatoare. Vom avea în vedere valențele stilistice contextuale ale unor echivalențe semantice și ale unor definiții poetice valorificate expresiv, în relație cu termenul *cântare* – concept definitiv prin intermediul căruia scriitorul a ales să desemneze ideea de *creație artistică*, privită ca misiune specială a sa și, totodată, ca manieră de a-L sluji pe Dumnezeu. Dincolo de atari premise analitice, integrarea unor asemenea grupuri nominale în versuri emblematice pentru mesajul de ansamblu al liricii lui Traian Dorz pune în lumină principii referitoare la crezul lui artistic și existențial, la raporturile ființei umane cu Divinitatea, aici și în perspectiva eternității.

Cuvinte-cheie: cântare, poezie mistico-religioasă, grupuri nominale, gramatică, stilistică.

Our paper aims at taking into consideration aspects regarding the signification of the noun *cântare* in the lyrical work of Traian Dorz – a contemporary Romanian writer whose life experience blends into the creative one. We will have in view the contextual stylistic valences of some poetical definitions expressively rendered, in relation with *cântare* – an emblematic term through which the writer chose to designate the idea of artistic creation, regarded as his special mission and, at the same time, as a manner to serve God. Beyond such analytical premises, integrating these nominal groups in key lines for Traian Dorz’s lyrical message, as a whole, highlights principles related to his artistic and existential beliefs, to the communication between God and man, here and in the perspective of eternity.

Key words: cântare, mystical-religious poetry, nominal groups, Grammar, stylistics.

1. Introducere

Concepută în a doua jumătate a secolului trecut, opera lui Traian Dorz se situează, chiar de la nivelul intenției mărturisite a autorului, sub auspiciile muzicii; și aceasta, numai dacă ne gândim la contextul spiritual în care (și pentru care) ea a fost creată (Băcilă 2016, 15-26 *passim*), la ideea că poetul preconizase ca integrala liricii sale să se intituleze *Cântări Nemuritoare* sau la faptul că majoritatea covârșitoare a volumelor de versuri includ în titlu substantivul *cântare* ori pluralul *cântări*. De altfel, el însuși afirmă, în repetate rânduri, că viața lui, în tot ce a însemnat pe pământ, s-a suprapus misiunii care i-a fost încredințată și s-a definit exclusiv prin rosturile cuvântului ce trebuie să fie dat, mai departe, generațiilor viitoare, ca îndemn la asumarea sacrificiilor inerente traiectului ascensional spre nemurire, ca act responsabil al slujirii lui Dumnezeu în mijlocul confruntărilor de ordin spiritual, menite să aducă izbânda prin credință, rugăciune, lepădare de sine, dedicare în creația artistică.

2. Cântarea – definiții lirice

Dintre termenii care se înscriu în această sferă semantică, numeroase ocurențe cunoaște, în poezia dorziană, substantivul *cântare* (la origine – infinitivul lung al verbului *a cânta*), integrat în titlurile multor poeme ori în definițiile lirice pe care mizează structura mesajului în ansamblul său. Astfel, o serie de grupuri nominale instituind atari echivalențe ilustrează miracolul (fără posibilitatea de a fi egalat), unicitatea, depășirea barierelor comune în relația cu Dumnezeu (ceea ce evocă, de altfel, profunda pietate a eului liric), precum și starea de copleșire generată de legătura cu o dimensiune specială, care presupune diverse aspecte – grandoarea Divinității și impactul ei asupra sufletului avid de comuniune. În definitiv, această zonă a transcendenței, guvernată de autoritatea Creatorului – Căruia I-a slujit în diverse tipuri de manifestare spirituală, inclusiv prin acordurile sacre măiestrit concepute spre glorificarea Lui –, constituie, fără îndoială, sursa *Nemuritoarelor Cântări*, inspirate în chip minunat, de nepătruns pentru cei mai mulți dintre pământeni:

Cântările Dintâi, Iisuse, / mi-s fericitele treziri, / la slava nemaicunoscută, / a noii Tale-mpărtășiri. // Sunt bucuriile aflării / abia-nțeleselor comori, / sunt primele sclipiri ivite / din dulcii Învierii zori. // Sunt rugăciunile sfioase / și temătoare de-nceput, / sunt umbrele îmbrățișării / cu noul drum necunoscut. // Sunt primele suspine sfinte, / din dragostea ce-abia-ncepea, / sunt primele-ntâlniri cu Crucea, / atât de dulce și de grea. // Sunt stropii cei dintâi de lacrimi / din lungul râu abia-nceput, / sunt primele șoptiri sfioase / din graiul pân-atuncea mut. // Sunt razele abia ivite / din Veșnic Fericitul Har, / ce-avea să-mi însorească viața / pe-un nemaimărginit hotar... // ... **Cântările** Dintâi, Iisuse, / încep cu Numele Tău Sfânt, / cu El, **Cântările** din Urmă / au să mă treacă prin mormânt. (CDin 6, *Cântările Dintâi*)⁶⁰.

Cântecul sacru poartă, în alcătuirea-i măiastră, unicitatea și puritatea creației nemuritoare, însemnele etern durabile ale Învierii lui Hristos și semnificațiile esențiale ale biruinței Binelui, Adevărului și Iubirii, cu tot ce presupun aceste trăsături fundamentale:

Cântările noastre cântate plângând / lua-și-vor odată aripile-albastre / și-n soare pluti-vor curate, arzând / de para iubirii, – **cântările** noastre. // Din roua de lacrimi ce-n ele-a rămas, / luci-vor pe ceruri ghirlande de stele, / iar îngerii Slavei cu tremur în glas, / cântând, învăța-vor să plângă din ele. // **Cântările** noastre n-au seamă și soț / în nicio simțire și limbă, și zare, / oricine le-aude s-aprinde – și-n toți / învie cereasca și sfânta-ncântare. // Venind din al Tainei Ceresc Nehotar, / cu-adânc duh de taină ființa-nveșmântă, / purtând mierea dulce

---

60 Spre a nu îngreuna parcurgerea trimiterilor, am optat, în lucrarea de față, pentru notarea, în text, a referirilor (cu abrevieri) la volumele (aparținându-i lui Traian Dorz) din care au fost selectate secvențele lirice ilustrative, alături de numărul paginii / paginilor la care se află pasajul respectiv și de titlul poeziei. Evidențierile grafice realizate în fragmentele extrase din întreaga operă dorziană ne aparțin.

lăsată de har, / fac dulce și duhul, și gura ce cântă. // **Cântările** noastre sunt nimb lui Hristos, / sunt ruguri iubirii, sunt jertfa suavă, / sunt tot ce pământul Îi dă mai frumos / Acelui din Ceruri mai vrednic de slavă. (CS 100-101, *Cântările noastre*).

Cunoașterea lui Dumnezeu înseamnă comunicare constantă cu El, deși spiritul creator al ființei umane nu reușește să-L numească sau să-L descrie decât fragmentar, refugiindu-se în meditații, în „dialoguri” lăuntrice transpuse în versuri ce redau adesea, în definiții alcătuite simetric ori în structuri comparative, fără un alt termen-reper, intensitatea absolută a atributelor Sale supreme, misterul și strălucirea Lui, intangibile pentru rostire chiar și în lumea îngerilor care-L glorifică în mod continuu. De aici, integrarea substantivului amintit (cu determinări atributive în genitiv) în secvențe unde, pe baza paralelismelor și a simetriilor, devine sinonim cu numele lui Dumnezeu (de semnalat, în text, prezența cliticului de dativ *mi-*, cumulând valori ale posesiei și ale atribuirii, cu certe implicații de ordin afectiv):

Cântarea Revederii / mi-e Numele Tău Sfânt, / spre Ziua Învierii / cu ea merg prin mormânt, / spre slava Înfierii / cu ea pe buze sînt⁶¹, / Iisus, Iisus, Iisus, / **Cântarea** Revederii / mi-e Numele Tău Sfânt. // **Cântarea** Înfierii / mi-e Numele Tău drag, / ea-mi este soț vegherii / pe drumul meu pribeag, / ea-mi este-al mângâierii / și-al bucuriei steag, / Iisus, Iisus, Iisus, / **Cântarea** Înfierii / mi-e Numele Tău Drag. // **Cântarea**

---

61 În textele poeziilor lui Traian Dorz publicate, la noi, în ultimele decenii, întâlnim frecvent forma *sunt* (în conformitate cu norma actuală de flexiune a verbului *a fi*), deși se pare că întotdeauna poetul și-a manifestat, explicit sau indirect, preferința pentru *sînt* – formă verbală întrebuințată în toate volumele sale tipărite la edituri din străinătate înainte de 1989 și realizate exclusiv pe baza manuscriselor originale –, motiv pentru care a și așezat-o, de nenumărate ori, în rime, mai ales că era vorba despre respectarea unei norme literare a epocii respective. De aceea, deși poate crea impresia de inconsecvență, inclusiv editorii volumului din care am citat poezia de mai sus au optat pentru forma *sînt* atunci când aceasta apare la final de vers – soluție pe care, de altfel, am adoptat-o și noi în lucrarea de față ori de câte ori s-au ivit asemenea situații.

Învierii / mi-e Numele-Ți, Iisus, / cu El merg către-al Serii /
odihnitor apus, / cu El, spre-al primăverii / Ierusalim de Sus, /
Iisus, Iisus, Iisus, / **Cântarea** Învierii / mi-e Numele-Ți, Iisus!
(CÎnv 168, *Cântarea Revederii*).

Multe dintre creațiile poetice dorziene certifică (prin intermediul unor echivalențe de sens explicite sau al unor grupuri nominale definitorii, cu rol de identificare) conștientizarea statutului unui credincios (membru al comunității) care se dorește a fi moștenitor al Patriei de Sus și, implicit, „cununat”, pentru totdeauna, cu Dumnezeu, de unde primește, în ciuda suferințelor, speranța izbăvitoare, iar termenul în discuție (asociat cu un genitiv într-un grup nominal repetat, ca substantiv propriu compus) ajunge sinonim, așa cum am arătat mai sus, cu numele Divinității:

Cântarea Biruinței e Numele Tău Mare, / Iisus Biruitorul,
Slăvitul nostru Soare, / Slăvitul nostru Mire, Slăvitul nostru
Steag, / **Cântarea** Biruinței e Numele Tău drag, / Iisus, Iisus,
Iisus, Iisus, / **Cântarea** Biruinței e Numele Tău drag! // Din
zare până-n zare, / din veci pe veșnicie, / Iisus Biruitorul,
cânta-vom numai Ție / mărire Jertfei Tale, pe veci ce nici nu
sînt, / **Cântarea** Biruinței e Numele Tău Sfânt, / Iisus, Iisus,
Iisus, Iisus, / **Cântarea** Biruinței e Numele Tău Sfânt! // Din
starea cea mai joasă, / la starea cea mai naltă, / Iisus Biruitorul,
cânta-vom laolaltă, / lumi veșnic fericite slăvi-Te-vor mereu,
/ **Cântarea** Biruinței ești Tu, Sfânt Dumnezeu, / Iisus, Iisus,
Iisus, Iisus, / **Cântarea** Biruinței ești Tu, Sfânt Dumnezeu!
(CBir 6, *Cântarea Biruinței*).

În consecință, *Cântările Nemuritoare* – „aceste cântări cerești care se topesc în clipa când doresc să le ating” (Dorz 2000, 97) – devin embleme ale unor gesturi delicate, întremătoare, dătătoare de inspirație sacră, ele fiind definite și prin sintagme nominale ce conțin termeni integrați în metafore-simbol. Toată creația închinată Lui se convertește într-un sinonim al tăcerii înzestrate cu sens, împletite cu jertfa, sacralizând fericita stare de vorbă cu El, comuniunea intimă cu Cerul:

Cântările Eterne vin / din zări de Taine pline / când gândurile-
 abia mai țin / luminile divine / și mâini de îngeri dragi ating
 / ascunse simțăminte, / și sunetele se preling / din lacrimi în
 cuvinte. // **Cântările** Eterne sînt / tăceri sfințite-n rouă / și
 rugăciuni șoptite sfânt, / în nopți cu lună nouă, / și-nmiresmări
 îmbrățișând / grădinile-nflorite, / și dulci săruturi suspinând /
 pe lacrimi fericite. // ... **Cântările** Eterne vreau / să-mi vină
 doar spre Tine, / Iisus, căci toate Ți le dau / cu dorul tot din
 mine. / – Din Tine-au izvorât pe rând / și-n Tine vin, Iisuse,
 / primește-mi-le lăcrimând, / așa cum Ți-s aduse!... (CE 6,
Cântările Eterne).

O componentă semnificativă a mesajului poeziei dorziene este legată de reflectarea lirică a rosturilor artei care poartă pecetea individuală a celui ce le-a plăsmuit concret, dar, mai ales, amprenta inspirației de Sus, sub auspiciile căreia s-a născut o asemenea operă impregnată de o profunzime ce trimite permanent la sacralitatea autentică, la infinitul divin, la comuniunea cu Dumnezeu și cu semenii. Departe de a fi o înșiruire fără noimă a unor gânduri scrise, ea reprezintă un veritabil topos de esență divină, înțeles ca viziune specială asupra existenței, ca misiune eternizată a eului auctorial, dominată de credință, rugăciune, iubire, sacrificiu, împărtășire prin cuvânt și suflet, în definitiv, însuși sensul unei vieți împlinite, consacrate slujirii Lui, ceea ce include ipostaza de *poeta vates* – îndrumător al comunității (de remarcat, în text, forma verbală negativă cu ajutorul căreia sunt construite unele versuri și utilizarea substantivului *cântec* < lat. *canticum* pentru a desemna creația artistică):

Nu-s numai slove **cântecele** mele, / nu-s numai rânduri cele
 ce le-am scris, / ci-i lupta mea și inima în ele, / și crezul meu
 e-ntreg în ele-nchis! // Sunt hrană pentru inima flămândă / și
cântec pentru sufletul vioi, / avânt viteaz și alinare blândă /
 și plâns de-ajuns oricărui dintre voi. // Dar mai presus sunt
 dragoste fierbinte / și-ncredere eroică-n Hristos, / sunt gânduri
 pentru care nu-s cuvinte / spre tot ce-a fost și-n veci va fi

frumos. // Le-am frământat pe toate-o pâine bună / sfințită la altarul părintesc / și-n datina creștină și străbună / eu le sărut și-apoi vi le-mpărțesc. // Gustând, luați în inimă-ntărire, / curaj luptând și-alin în ceasul greu, / iar când veți fi datori c-o mulțumire / s-o dați deplin și cald lui Dumnezeu! (CR 161, *Nu-s numai slove*).

De altfel, Sfinții Părinți ai Bisericii amintesc, nu o dată, faptul că, lepădând totul, credinciosul Îl (re)descoperă pe Cel ce locuiește în inimă, Îl vede înăuntrul său pe Cel Dorit, trăind prezența Lui în mod direct și simțindu-se, concomitent, într-o legătură strânsă cu realitatea spirituală a lui Dumnezeu, „într-o comunicare vie cu Hristos însuși, Izvorul tuturor puterilor și înțeleșurilor mai presus de fire” (Stăniloae 2002, 297). De aici, și confesiunile autentice despre ce anume înseamnă, pentru autor, creația – nu un conglomerat de litere și de cuvinte, nu o scriere dominată de arbitrar, nu o sumă de idei fără rost, ci o întregă misiune, un crez artistic și existențial, hrană sufletească și stimulare interioară, elan și mângâiere, empatie constantă și speranță neclintită, iubire și emoție sacră, altfel spus, un ansamblu de meditații profunde despre frumusețile divine, care însă nu pot fi subsumate tiparului îngust al cuvintelor.

Un loc aparte îl ocupă versurile experienței-limită, dedicate universului carceral, având în vedere că, pe lângă rezistența conferită de manifestările posibile ale trăirii mistico-religioase, arta și cultura (sub diferitele lor manifestări) au constituit puncte de reper cu valoare etică ale celor aflați în detenție, ca act de negare a suferinței de orice gen și de afirmare a biruinței vieții, a sensului libertății prin recursul la sacru, încărcat de empatia alterității; iată doar un fragment cu rezonanțe psaltice implicite, reprezentative pentru eterna nevoie a omului de frumos, de lumină, de speranță, de comunicare prin poezie:

O, **cântecele**-acestea nu-s porumbei zglobii / împrăștiați în soare pe-un cer de primăvară, / nici șopot de izvoare cu unde azurii, / nici **cântec** lin de clopot / din tainic ceas de seară, // Ci-s gemetele-amare din umbrele cu dungi, / sunt șiiroiri de

lacrimi prelinse sub zăbrele / și scrâșnete de lanțuri cu tânguiri
 prelungi / din anii cei prea negri, prea mulți și grei, cu ele. //
 Iar șoaptele frumoase din tot ce-am și cântat / sunt clipele prea
 rare când sfânta fericire / s-a-nduioșat o clipă trecând și mi-a
 lăsat / – sau mi-a părut că-mi lasă – un zâmbet de iubire...
 // ... O, cât doresc de tainic și de-nsetat un veac / și-o lume
 fără lanțuri și fără-ngrijorare, / să scap de amintirea trăită și
 să-mi fac / o altfel de viață și-o altfel de **cântare!** // Să-mi uit
 pe veci trecutul de spaime și coșmar / cu tâlhărești întoarceri
 prin visurile mele / și umbrele satanei cu gheare de pândar...
 / – pe veci să mă despartă un zid ceresc de ele! (CR 162, *O,
 cântecele-acestea!...*).

3. *Cântarea și jertfa*

O serie de creații reprezentative pentru concepția artistică a autorului au, de fapt, caracter programatic și demonstrează explicit caracterul militant al liricii lui Traian Dorz, ilustrând credința că, tocmai grație acesteia, „poetul are menirea de a fi slujitor al Cuvântului revelat și al mesajului mântuitor al *Sfintelor Scripturi*” (Varvara 2016, 115). Astfel se petrece suprapunerea liricului cu biografia, a ființei cu opera scrisă, creându-se echilibrul necesar între viață (cu tot ce presupune trăirea sacrului) și viziunea poetică mărturisită în strânsă legătură cu misiunea prin artă:

Eu n-am vrut să scriu versuri, poeme și **cântări** / ce gâdilă
 urechea și inima o-nmoaie, / ci-am vrut să rup zăvoare, am vrut
 să sparg cărări / spre cer și libertate, din iad și din noroaie. //
 Am vrut să-mbrac oștire cu număr nesfârșit, / din fiecare carte
 să-mi plece o coloană / de luptători cu suflet și braț nebiruit, /
 pornind să spargă încă o linie dușmană. // Din orice gând să-
 mi iasă o sabie țintind / în cuib viclean de șarpe, în inimă de
 iudă / și-n mână de satană ce umblă uneltind / să fure munca
 celui ce plânge și asudă. // N-am vrut să strig cuvinte, ci-am
 vrut să trag săgeți / puternice și multe, cu negreșită țintă, / am
 vrut să sun alarme, am vrut să rup peceti, / am vrut să-mpiedic
 răul să fure și să mintă. // **Cântarea-i** numai forma sub care-

mi ies plecând / ostașii-acestei lupte de-un suflet și-o credință,
 / ce, oricâți sunt, să meargă coloană, rând pe rând, / să lupte-n
 orice parte spre-aceeași biruință. // ... O, dragi **cântări** a' mele,
 plecați cum v-am dorit, / în linii largi de luptă pe-ntins din
 zare-n zare / și nu mai stați din drumul viteaz și strălucit / decât
 când o să sune Cereasca Încetare. // Luptați să nu ajungeți
 în mână la vrăjmaș / și-ajunse, nu-i dați sprijin în lupta lui
 vicleană, / păstrați-vă și scutul, și spada de ostaș, / nălțând
 Solia Sfântă și-n tabăra dușmană. // Plecați-mi, rânduri sfinte,
 mai multe an cu an, / mai îndrăzneț, mai sigur, mai ager în
 mișcare, / cu fiecă săgeată să-nfrângeți un dușman. / – Așa să
 vă găsească Hristos pe fiecare! (CL 6-7, *Cântări luptătoare*).

Sub spectrul revelației, se naște gândul plin de uimire, duioșie și fericire în fața inspirației unicizate de puterea și misterul iubirii divine, al chemării și al cunoașterii ei autentice, imposibil de încadrat în tiparele comunicării interumane, alături de speranța că simbioza ființială este singura capabilă să se preschimbe într-un veritabil imn de adorare și de mulțumire închinat lui Dumnezeu, în bucurie sau în durere, și idealului mult așteptatei comuniuni cu El, până la ajungerea în dimensiunea eternității Lui, unde totul se situează pe coordonatele infinitului, ale „întregirii”, ale nemuririi, ale perfecțiunii:

Izvorât din lacrimi / și hrănit de ele, / **cântecul** iubirii / și-al
 durerii mele, / tu ești jertfa mea, drag **cântec** / al vieții mele!
 // Te-am vegheat în leagăn / zori și zi, și seară, / te-am plâns
 numai singur, / azi te cântă-o țară, / mâine-o lume-o să te cânte,
 / **cântec** – primăvară. // Drag odor al vieții / și-al credinței
 mele, / nalță-te spre ceruri, / treci mai sus de ele, / pân' la
 Inima Iubirii, / treci mai sus de ele. // Spune-I, **cântec** dulce, /
 tainica ta șoaptă, / dorul care-L cheamă, / gândul ce-L așteaptă,
 / suferința care plânge, / cheamă și-L așteaptă. // Spune-I tot,
 grăbește-L / să se-ntoarcă iară, / **cântec** de iubire, / scumpa
 mea comoară – / numai tu-I poți spune totul, / scumpa mea
 comoară. (CCm 159-160, *Izvorât din lacrimi*).

4. *Cântarea și devenirea întru nemurire*

Așa cum se observă, mesajul versurilor dorziene evidențiază setea de absolut a omului (sădită în ființa sa încă de la creație), care, dincolo de regretul după comuniunea edenică, îl stimulează să-și dorească dezmarginirea, reîntoarcerea în starea de bucurie și de pace neîntreruptă, reiterarea Marii Întâlniri (Dumitrana 2009, 203-204). Și aceasta, într-un cadru de manifestare ideală a beatitudinii de esență divină, a harului binecuvântării, a bucuriei, a iubirii și a deplinei mulțumiri în Împărăția lui Dumnezeu:

O, iată Țărmlul Fericit / aproape, mai aproape, / Ierusalimul cel Slăvit / se vede peste ape; / se-aud ecouri îngerești / pe-o tot mai largă zare / și tot mai dulce deslușești / **Cântarea** Viitoare. // Ce minunat presimt venind / miremele plăcute / când toată inima-mi cuprind / trăiri nemaiaavute! / Și ochii-n lacrimi strălucesc / de-a zărilor splendoare / și-nfiorările-mi șoptesc / **Cântarea** Viitoare... // O, Mire Drag, de când mi-ntind / spre Țărmlu-acesta gândul / și cât doresc să mă desprind / de toate, cuprinzându-l! / – Ajută-mi să-l ating având / veșmântul cel de soare / și să mă-ntâmpini ascultând / **Cântarea**-mi Viitoare... (CE 184, *O, iată Țărmlul Fericit*).

Prin urmare, noul statut dobândit pe „Țărmlul Celălalt” (CDr 41, *Ce oare duci?*; CCm 17, *Dor al dorurilor mele*), în „Ierusalimul Ceresc” (CDin 146, *Preasfinte Duh*; CCm 48, *Inima-mi mereu suspină*), implică înnoirea mijloacelor de expresie a laudei la adresa Divinității și conceperea unui „cântec nou”, răsunător, inegalabil în strălucirea și măreția lui – idee conturată prin intermediul unor imagini metaforice de origine scripturistică, alături de cele făurite ca urmare a propriei revelații:

Mă duc să dorm puțin la sânul / odihnitor din care sînt, / precum adoarme grâul, toamna, / la sânul caldului pământ. // **Cântările**-mi vor ține locul / la masa dragostei cu voi / și ne-ntâlnim când veți întoarce / prin câte-o lacrimă napoi. // Mă duc să-mi iau o harfă nouă / și-o altă carte cu **cântări**, / și-un

alt veșmânt de cununie / spre Ziua dulcii Așteptări. // Am să mă-ntorc când tot pământul / de grâul sfânt va fi-nverzit / și cerul nou va fi-n veșmântul / Ospățului Sărbătorit. // Atunci, cu mâinile slăvite / vom legăna cerești finici, / nălțând spre Zări Nebănuite / **cântările**-ncepute-aici. // ... Mă duc numai puțin deoparte / să odihnesc un ceas, apoi, / în Dimineața-Fără-Moarte, / cu Domnul voi veni la voi!... (CBir 89, *Mă duc să dorm puțin...*).

„Granița ce separă cele două lumi și cele două tipuri de existență nu este una impenetrabilă” (Evseev 2007, 419): eul auctorial are certitudinea dăinuirii prin intermediul creației și al rolului său definitoriu, în mijlocul comunității și în sânul naturii înconjurătoare (un tărâm al integrării aproape paradisiac, feeric), contopindu-și sufletul cu imensitatea universului, preferând să mențină legătura cu ceea ce i-a aparținut uman și spiritual, cu cei rămași – în intenția sa, încredințați să fie executori testamentari ai ultimelor lui dorințe; în felul acesta se asigură legătura dintre strămoși și urmași, concretizată într-o serie de gesturi ceremoniale sau comemorative speciale, ca răsfrângere a unui tip arhaic de „solidaritate mistică” (Eliade 1980, 247) între om și natură, între lumea de aici și cea de dincolo, ca ființare *post-mortem* și continuare simbolică, într-un plan superior, a unui specific ontic, moartea fiind sfidată „printr-o altă modalitate de existență” (Eliade 1980, 242), printr-o eternă comuniune fericită cu cei dragi, într-o armonie neîntreruptă.

Astfel se ajunge la atingerea dezideratului suprem – unirea cu Dumnezeu, în cadrul căreia „cântarea Lui”, pe de o parte, și „cântarea mea”, pe de altă parte, devin, în urma transfigurării prin credință și jertfă, a contopirii spirituale privite în sens biblic, noțiuni sinonime, între care nu mai există o linie de demarcație netă (cea de-a doua fiind, în aceste condiții, o consecință firească a celei dintâi, prin intermediul căreia își asigură, de altfel, perenitatea și, implicit, capacitatea de a modela orice suflet însetat de nemurire). Căci numai harfa poate dobândi statutul de martor al acestor manifestări oarecum contradictorii, ca semn al harului de Sus, ca dar neprețuit al Său pentru cei ce-L slujesc într-o atare manieră:

Nici n-am câștigat în lume decât harfa-n care / Dumnezeu mi-a pus **cântarea** Lui nemuritoare; / cu această harfă, viața mi-o duc de-azi pe mâine, / câștigându-mi cea mai dulce și amară pâine. // [...] // N-am s-aduc nimic, Iisuse, nici când vin din lume, / numai Taina peste care Ți-ai pus Scumpu-Ți Nume / și durerea, și **cântarea** mea nemuritoare. / – Doamne, sunt de-ajuns acestea să m-aștepți Tu oare? (CCnț 135, *N-am avut*).

Cununia mistică, intimitatea cu Dumnezeu se raportează direct nu numai la acest dor suprafiresc, ci și la nașterea *Cântărilor Nemuritoare*, ofrandă vie pentru Cel ce le-a inspirat în chip fericit și le-a „cununat” diafan cu lumina veșniciei, oferindu-le „dreptul” la eternizare – lor, dar și plăsmuitorului lor: „**Cântările** din urmă / îmi pleacă azi din prag / pe-a celorlalte urmă / la Tine, Mire Drag. // Gătite-s fiecare / cum nu știi mai cu har, / ca sfintele fecioare / trimise la altar. // Ce multe-au fost odată / în inimă cântând / și, cum crescură, iată, / Ți le-am trimis pe rând! // Acum, când toate-s duse / și-i locul gol rămas, / doar inima-mi, Iisuse, / Ți-așteaptă sfântul pas...” (CUrm 4, *Cântările din urmă*); „Tu-mi ești plânsul bucuriei / însoțirilor din mine, / Tu-mi ești Raiul armoniei / simfoniilor divine, / Tu-mi ești Mirele Cel Dulce / al **cântărilor**-fecioare / – slavă veșnică Ți-aduce / Imnul lor de Sărbătoare, / Tu, Iisuse, drag Iisuse – Imnul lor de Sărbătoare!” (CBir 46, *Tu-mi auzi, Iisus*).

De reținut configurarea unei tulburătoare mărturii de credință, pe deplin conștientizate și încărcate de emoție sacră: pregătindu-se pentru sosirea „la curțile dorului” pe care l-a purtat în suflet (și în creație) întreaga viață, poetul se vrea nedespărțit – chiar și în noua dimensiune – de harfa sa, cea care l-a însoțit mereu în manifestarea, de o intimitate indescriptibilă, a iubirii pentru Creator, fapt ce merită orice efort (în fața vicisitudinilor pe care le presupune adesea statutul celor credincioși pe pământ) și implică ascultare, dedicare constantă, transgresând limitele firescului din ființa umană, învingând barierele lumii obișnuite pentru a facilita accesarea la beatitudinea edenică, iluminată de prezența Sfintei Treimi. Ideea transpare din versurile altei arte poetice, al cărei

mesaj plin de consistență înglobează indicii semnificative în stare să traseze câteva dintre coordonatele crezului artistic al autorului (în majoritatea poemelor de o asemenea factură, textul integrează diverse elemente lexicale din sfera muzicii, întrebuițate cu rol expresiv): „În **Cântări** Eterne, încă necântate, / să-mi trimiți iubirea cu veșmânt de stea, / doar pe ea trimite-o dintre câte-s toate, / ea să-mi fie sora și mireasa mea! // Și ne-nchide-n casa noastră cea de soare, / cu sărutul leagăn și minunea steag; / din **Cântări** Eterne și Nemuritoare / să ne facem unul visul nostru drag.” (CE 10, *Când va fi*).

5. *Cântarea spre slava lui Dumnezeu*

Creația despre nemurire include, inevitabil, aspirația spre perfecțiune, spre înnobilare continuă, spre noi și variate posibilități de redare adecvată a sacrului, a chemării izbăvitoare care să aibă impact asupra celor din jur, dar să nu se abată de la nobila-i misiune asumată conștient, fie și în clipele de zbcium lăuntric sau de istovire sufletească; și aceasta, chiar dacă nicio ființă de pe pământ nu are capacitatea de a găsi modalitatea de comunicare cea mai adecvată prin care să-L slăvească pe Dumnezeu, căci numai în Patria Cerească se poate vorbi despre o sărbătoare autentică a armoniilor sacre, de unde și dorința de a uniciza cântările ajunse de neîncăput în cuvintele comune:

Cântări de Sus, / cum n-a mai spus / cuvânt de om vreodată / aș vrea să-Ți cânt, / o, Nume Sfânt / și Taină Minunată! // **Cântări** ca Sus, / pe lume nu-s – / căci cum să poată oare / cânta vreun grai / ce numa-n Rai / se cântă-n Sărbătoare? // **Cântări** de Sus / doar Tu-ai adus, / Iubire-nomenită, / și-n starea cea / de haruri grea / ni-e taina-ngăduită. // **Cântări** de Sus / am vrea, Iisus, / a noastre vieți să-Ți fie, / căci doar așa / noi Ți-am cânta / o slavă scumpă Ție. // Un cor de Sus / ne fă, Iisus, / pe toți din lumea-ntreagă, / pe veci, un gând / să-Ți fim, cântând / **cântarea** cea mai dragă. // Iisus, Iisus, / în stări de Sus / dorim, din zare-n zare, / să fim mereu, / spre Dumnezeu, / o veșnică **cântare**. (CS 6-7, *Cântări de Sus*).

În lumina Taborului, *Cântările Nemuritoare* – ce poartă pecetea sigură a inspirației revărsate de Sus, Îl glorifică pe Dumnezeu și se îngemănează, implicit, cu mărturisirea în cuvânt, în faptă, în jertfa de sine (la nivel individual și, deopotrivă, comunitar) – își dobândesc (apoi, își probează) unicitatea și inefabilul de sorginte edenică, într-un sublim aproape inimaginabil pentru percepția umană, sub inspirația certă a Duhului Sfânt, Sursă a înțelepciunii creatoare:

Cântările iubirii noastre / vin spre iubirea Ta, Iisus, / prin toate Porțile Albastre, / deschise la venit și dus; / – **cântări** cum nu-s / Îți dăm, Iisus, / în tot mai nou venit și dus. // **Cântările** iubirii Tale / din care vin lumini și vis / le-aștept pe cea mai dulce cale, / din cerul cel mai larg deschis; / – și psalmi cum nu-s / îmi vin, Iisus, / din cerul liber și deschis. // **Cântările** iubirii noastre / prin raze către Tine curg, / în dimineți și-n seri albastre, / în liniștiri de zori și-amurg; / – **cântări** cum nu-s / Îți vin, Iisus, / în liniștiri de zori și-amurg. // Și undeva-ntre nori și stele / ne-mbrățișăm preafeliciti / cum numai noi și numai ele / am fi în vecii nesfârșiți; / – **cântări** cum nu-s / să-Ți dăm, Iisus, / mereu prin vecii nesfârșiți. (EP 21, *Cântările iubirii noastre*).

Iată, în acest sens, un alt poem programatic, conceput într-o simetrie strofică ascendentă și unde imaginile artistice se organizează în acumulări succesive mizând pe îmbinarea dintre imortalizările cadrului natural (foarte numeroase, de altfel, în textul biblic corespondent) și transpunerea lor în universul interior al eului auctorial, sub imperiul comuniunii îndelungate cu El – deziderat suprem al existenței pe acest pământ. De reținut caracterul progresiv al comparațiilor de egalitate, redată cu ajutorul propozițiilor subordonate introduse prin adverbul relativ *cum*, alături de repetiția formei de genitiv plural, veritabil leitmotiv urmat de un determinant posesiv de persoana I, în al patrulea vers al fiecărei strofe, culminând cu genitivul superlativ din final, menit să configureze conceptul de cântare excepțională, sublimă,

închinată Divinității, ca rod al credinței (în pofida oricăror limite ori vicisitudini) și al slujirii jertfitoare de-a lungul unui traiect spiritual aparte, al năzuinței spre intimitatea neasemuită a stărilor de taină cu Hristos – prețuind la cote maxime ceasurile de rugăciune, de venerare, de admirație a minunilor reflectate în întreaga fire înconjurătoare –, spre unirea deplină cu El:

Cum marea și-aduce spre țărnel dorit / adâncul suspinelor grele, / Ți-aduc din străfunduri, Iisuse Iubit, / comoara **cântărilor** mele. // Cum vântul și-aduce din drum nesfârșit, / spre munte, parfum de vâlcele, / Ți-aduc de prin lupte, Iisuse Iubit, / mireasma **cântărilor** mele. // Cum crinul și-aduce din noapte, smerit, / spre soare potirul cu stele, / Ți-aduc de prin bezne, Iisuse Iubit, / lumina **cântărilor** mele. // Cum stupul de munte și-adună trudit, / din stâncă, dulceața-n inele, / Ți-aduc din durere, Iisuse Iubit, / nectarul **cântărilor** mele. // Și-n ceasul răpirii înalt și slăvit, / iubirea Ți-ncheagă din ele, / frumoasă, ca Ție, Iisuse Iubit, / cununa **cântărilor** mele. // Când sufletu-mi cântă arzând strălucit, / Ți-aduce-n sclipiri de mărgel / eterna-nchinare, Iisuse Iubit, / frumuseța **cântărilor** mele. // Sărută-l și-ascultă, că-Ți dă fericit, / în starea și-n clipele-acele, / suprema-i iubire, Iisuse Iubit, / **Cântarea Cântărilor** mele! (CCm 199-200, *Cum marea și-aduce*).

6. Considerații finale

În concluzie, substantivul *cântare* (alături de *cântec*, sinonimul său din aceeași familie), integrat în diferite sintagme nominale (chiar în definiții poetice expresive), cunoaște o frecvență notabilă în lirica lui Traian Dorz. Dintre aceste zeci de ocurențe, am selectat, mai cu seamă, câteva dintre poeziile programatice, trimitând la principiile creației artistice, ale cunoașterii și ale slujirii lui Dumnezeu prin intermediul acesteia.

Însăși bucuria aleasă a împărtășirilor cerești, concretizată în cântarea de slavă la adresa Lui, în mărturisirea Cuvântului Său, în liniștea stărilor de intimitate cu El, își are originea în taina sacrificiului creator, a jertfei de sine, a sfășierii lăuntrice ziditoare

ființial: „Eu binecuvânt durerea, căci în sfântul ei cuptor / mi-am primit, trimis din ceruri, **cântecul** nemuritor / și numai arzând acolo mi-am împreunat divin / inspirația cu harul și furtuna cu senin.” (CCnț 179, *Eu nu-mi voi urî durerea*). **Și, pe măsură ce momentele de impas ale ființei umane par mai anevoioase, iar eforturile și renunțările – din ce în ce mai necesare, în aceeași măsură** *Nemuritoarele Cântări* se nasc tot mai inspirat, în pofida oricăror suferințe și opreliști (sau, mai degrabă, în contrast cu acestea), împletind, în chip desăvârșit, lacrima cu rugăciunea, misterul cu strălucirea, într-o revelație unică a spiritului biruitor.

Bibliografie

- Băcilă, Florina-Maria. 2016. *Dorziana – o (re)construcție a textului prin limbaj*. Timișoara: Excelsior Art.
- CBir = Dorz, Traian. 2007. *Cântarea Biruinței*. Sibiu: „Oastea Domnului”.
- CCm = Dorz, Traian. 2007. *Cântarea Cântărilor mele*. Sibiu: „Oastea Domnului”.
- CCnț = Dorz, Traian. 2008. *Cântările Căinței*. Sibiu: „Oastea Domnului”.
- CDin = Dorz, Traian. 2004. *Cântările Dintâi*. Sibiu: „Oastea Domnului”.
- CDr = Dorz, Traian. 2006. *Cântări de Drum*. Sibiu: „Oastea Domnului”.
- CE = Dorz, Traian. 2008. *Cântările Eterne*. Sibiu: „Oastea Domnului”.
- CÎnv = Dorz, Traian. 2007. *Cântarea Învierii*. Sibiu: „Oastea Domnului”.
- CL = Dorz, Traian. 2005. *Cântări Luptătoare*. Sibiu: „Oastea Domnului”.
- CR = Dorz, Traian. 2006. *Cântările Roadelor*. Sibiu: „Oastea Domnului”.
- CS = Dorz, Traian. 2008. *Cântări de Sus*. Sibiu: „Oastea Domnului”.
- CUrm = Dorz, Traian. 2007. *Cântările din Urmă*. Sibiu: „Oastea Domnului”.

- Dorz, Traian. 2000. *Mărgăritarul ascuns*. Sibiu: „Oastea Domnului”.
- Dumitrana, Titiana. 2009. *Teme biblice reflectate în literatură*. Timișoara: World Teach.
- Eliade, Mircea. 1980. *De la Zalmoxis la Genghis-Han. Studii comparative despre religiile și folclorul Daciei și Europei Orientale*. Traducere de Maria Ivănescu și Cezar Ivănescu. București: Editura Științifică și Enciclopedică.
- EP = Dorz, Traian. 2010. *Eternele poeme*. Sibiu: „Oastea Domnului”.
- Evseev, Ivan. 2007. *Enciclopedia simbolurilor religioase și arhetipurilor culturale*. Timișoara: „Învierea”.
- Stăniloae, Dumitru. 2002. *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe*. București: Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române.
- Varvara, Daniela. 2016. *Mituri și simboluri biblice în poezia românească neomodernistă*. București: Eikon.

ДОМ ЯК ПРОСТОР (НЕ)СИГУРНОСЦИ У ТВОРЧОСЦИ АГНЕТИ БУЧКО ПАПГАРГАЇ И НАМИКА КАБИЛА

Ана Римар Симунович

Филозофски факултет, Универзитет у Новим Садзе,

Република Сербия

anarsimunovic@ff.uns.ac.rs

У теј работи будзе анализоване значење дома у литературней творчосци Агнети Бучко Папгаргаї и у роману *Бездомнік* Намика Кабила. Дом будзе спатрени як место сигурносци хторе, кед до валалу войдзе война, у єдней хвильки постава место несигурносци и руйнованя швета односно микрокосмосу ей бивательох. Судьби людзох у литературних ділох тих двоїх писательох повязую глібоко усадзени митологийни образци роздумованя у вязи з одношеньом гу свойому дому, як и шведочене о глібокей вязи медзи человеком и простором на хторим є народзени. Пправе то нїтка хтора повязує литературни діла тих писательох, без огляду же слово о зявеню на розличних просторох. Зоз компаративну анализу укажеме цо подобне, а цо розличне у одношенью медзи человеком и простором, точнейше домом у литературних ділох наведзених писательох.

Ключни слова: руска литература, Агнета Бучко Папгаргаї, Намик Кабил, дом, простор.

The aim of this paper is to present home in Ahneta Bučko Papharhaji's short stories and in the novel *The Homeless Man* by Namik Kabil. Home will be analyzed as the (only) place where their characters feel safe, but that place, when the war starts, becomes a place of insecurity and the destruction not only the home as a residential object, but the home as a microcosmos for people who live there. Destinies of these people are connected by deep-seated mythological patterns of thinking regarding the relationship to their homes, as well as to the space in which they were born. This is the thread that connects literary works of two mentioned writers, regardless of the fact that it is a phenomenon in two different areas. Those similarities and differences will be shown through comparative analysis.

Key words: Ruthenian literature, Ahneta Bučko Papharhaji, Namik Kabil, home, space.

Одношене човека гу свойому дому од споконвику ма окремене значене. Дом простор хтори щизи своїх бивательох, дава им сигурносц, чува их, але и обединює у фамелийним живоце. Таке одношене мож препознац од архаичних дружтвох по нешкайши часи – кед селідби вше частейши, та (родни) дом постава жридли гу хторому ше гевти хтори ше з нього виселюю непрерывно врацаю, чи у думкох, чи и физично. Праве тот нїтка єдна з гевтих хтори през попатрунок на швет повязує архаичного зоз сучасним человеком и праве така, можеме повесц аж и обшедаюца думка о дому, основа на хторей наставали одредзени писнї и приповедки Агнети Бучко Папгаргаї и роман *Бездомнік* Намика Кабила. У тей работи будзе анализовани способ на хтори тоти двоїо писателе обдумую и през литературни діла преноша трауматични искусства войнох дзеведзешатих рокох на простору бувшей Югославії, а хтори узко повязани зоз одходом з власного обисца пре воєни причини. При Агнети Бучко Папгаргаї маме простор миклошевского хотара у Сриме, док ше зоз барз подобнима случованями стретаме и у роману *Бездомнік* Намика Кабила, з тим же дія романа змесцена до околїска Требиня у Герцеговини. Попатрунок на швет и значене живого мита у архаичних дружтвох виучовал Мирча Елијаде (Eliade 2004). Исти автор фокус на сакрални односно святи простор у одношеню на профани простор дал у кнїжки *Свето и профано* (Елијаде 2003). У контексту обшедаюцей думки о доме, хтора як кед би свойого бивателя непрерывно цагала и водала врациц ше до нього, окреме значне толкованє Мирчи Елијадеа у вязи зоз обнавляньом Швета, врацанє назадок, цо мож препознац як мит о вичним врацаню.

Миряна Детелич виучовала митски простор и епику (Детелић 1992), дзе указала як у традицийним попатрунку або дожицу швета присутна розлика медзи нукашнім и вонкашнім простором⁶². Нукашнї, односно заварти простор так за себе

---

62 Хижу так, як склонїско, дефиновала на шлїдоючи способ: „єй перша наменка же би защицела, же би була склонїско од отвореносци, неогранїченого швета хтори ше човекови указує як неогранїчени, хаотични и опасни” (Детелић 1992, 128).

вяже позитивни чувства и конотациї: „Вон, насампредз, од човека створени, його потребом прилагодзени, та – справм того – свой, приятельски и безпечни простор. Потим, человек го организовао, та є артикуловани простор, а то – як зме уж видзели – значи источашне и швет”⁶³ (Детелић 1992, 132). З тим у вязи барз блїзке и похопене так ушореного дома як Космосу або микрокосмосу у одношеню гу Хаосу хтори ше находзи звонка його гранїцох. Кед слово о доме, хижи, тоти гранїци би ше находзели на самим прагу обисца, або ширше – звонка огради односно капури двора хтори припада тому обисцу⁶⁴. Анализујуци сакрални и профани простор и способ претаргованя єдного, а уходзена до другог простору, Елияде представя дзвери церкви як гранїчни простор. „Аналогна ритуална улога додзелена прагу людского перебувалїща и прето вон ма таке значене” (Елијаде 2003, 78). Дом як микрокосмос можеме повязац зоз значеньом Центра Швета при традицийних дружтвох. Тоту характеристику завартог простору видвојоу и М. Детелич: „организовани як структура хтору ше буде коло ношацей идеї о центру” (Детелић 1992, 133) и М. Елияде „човек премодерних дружтвох ше намага жиц цо блїжей гу Центру Швета” (Елијаде 2003, 91).

1. Дом у рускей литератури

Од самих початкох рускей литератури значене и тема дома ма окремене место. Уж у Идилским венцу *З мойого валала* Гавриїла Костельника⁶⁵, кнїжки з хтору почина руска уметнїцка литература, одкрива ше значене дома литераризованог швета рускей заєднїци.

63 Преклад цитираних роботох односно часцох литературних дїлох зоз сербского на руски язык зробела авторка работи.

64 „И гевти високи мури коло наших дворох, на хтори зме горди, на подобни способ нас скляняли и щицели од вонкашнїх уплївох непознатог швета” (Kabil 2023, 11).

65 „Идилски венец *З мойого валала* (1904) у першим шоре опис способа живота и справованя Руснака на валале, конкретно у Бач-Керестуре, на початку XX вику, каталог обичајох и ситуацијох у смислу етнографского документа” (Тамаш 1986, 45).

Нач палати ѓм високи, кед нѓски хижочки
Таки су им прецшлѓви, таки прелюбочки?
Та у нѓма шицко маю, цо годљем им треба –
Шицко злато: цеплу стреху и кромкочку хљеба
(Костельник 2008, 225).

Зоз тих штирох стихох вибива идиличне описоване живота и швета, цо писатель мал пред собу як циль з хторим дїло настало: „Главна ми дума була, кед сом писал тоту писму, же бим приказал шумни и щашлѓви живот на валалье. Зато сом ей и дал мено „идилски венѓец” (Костельник 2008, 239). Без огляду на тото же хижочки барз скромни, нїзки, вони човекови даваю чувство щесца и сигурносци, у такей хижочки человек ма шицко цо му треба – стреху, же би ше склонел од жими и витру, и кромку хлеба – основне за преживйоване. Шицко тото описане як злато. Обрацме увагу на тото же у Идилским венцу Г. Костельника не исную индивидуални людски судьби, але человек спатрени як член едней етнїчней заеднїци⁶⁶. То окреме значне у контексту анализи значеня дома, як за поединца, так и за єдну (етнїчну) заеднїцу.

При Михайлови Ковачови значене и символ дома у рамикох його авторского миту завичаю окреме анализовани (Римар Симунович 2025). У його литературних дїлох дом представени як микрокосмос, космогонийни символ. То родни дом, хижа у хторей ше Ковачово подоби, а и вон сам як ношитель мита, народзую, и одкадз за нїх почина швет. Не чудуе вец факт же Ковачова писня *Хижочко стара* и нешка виволуе емоциї при слухачох. То лем потвердзене же Ковачов мит, або голем даєдни його елементи, же и нешка и же го припаднїки рускей заеднїци ноша з генерациї на генерацию, зоз чим предлужую живот народу хторому припадаю.

---

66 „Не постая индивидуализовани людски судьби. Человек ту лем часц природних и дружтвених процесох, нїяк субект тих процесох” (Тамаш 1986, 48).

2. Дом у писньох Агнети Бучко Папгаргаї

Уж у кніжкох поезії *Позни ріки* (1984) и *Дзешец печаци цихосци* (1989) Агнети Бучко Папгаргаї було обачліве же нукашні простор ма окремене значене у литературней творчосци тей писательки, о чим писал Ю. Тамаш: „Звонка скла жима и мрази грожа, та гевтим нука и тота штучна, скленяна потїха заш лем склонїско од грожащих силох природи, исторії и егзистенції (Тамаш 1997, 315). Читаючи писні Агнети Бучко Папгаргаї у кніжки *Спокуси Злополя* (Бучко Папгаргаї 2006) наиходзимо на интимне одношене авторки зод родну хижу, односно власним домом. Злополе часц миклошевского хотара, а зод толкованя хтори писателька охабя за каждую писню, мож заключиц кеди шпива о доме з перспективи власного прежитого искусства войны хтора, як и телї войны хтори дуднели у тим краю роками пред тим, принесла немир до валалу. Писня *Дом без очох*⁶⁷ у поднаслове ноши назву Ковачовой писні *Хижочко стара*, та зод ню витворює интертекстуалну вязу, цо важне за розумене значеня хижы у тей, але и других ей писньох. Пригадоване раю яки пановал у хижы пред тим як цудзи крочай ступел до ней, дава можлівосц толковац значене тей хижы на подобни способ як то зробене у анализи Ковачовой хижочки:

У стихох та думам, хижко моя схилена, / же ши зод раю на жем спущена препознатлїви митопоетски способ роздумованя, точнейше стваряня Космоса. Наведзени стих шведочи о тим же тот хижа представя сакрални простор, у хторим представена визия повязованя неба и жеми, утвердзованя їх вичного союзу преїг спущованя хижы зод раю на жем (Римар Симунович 2025, 38).

---

67 „После 19. мая 1992. року наш дом у Миколошевцох остал празни. У предней хижы, под образами остали три крижи за гроби Голикових Матисових. Познейше шицко розцагане, та аж и облаки и дзвери. У нїм бивали цудзи людзе” (Бучко Папгаргаї 2006, 52)

Спатраюци и хижу о якей Агнета шпива, видзимо же и то хижа хтора за ей жительку представя микрокосмос односно универзум зоз значеньом сакралного простору, барз подобно яки у Ковачових литературних ділох. „У Ковачовим миту хижа представя космичну осу коло хторей ше шири швет (Римар Симунович 2019, 147). Медзитим, сакралносьц и микрокосмос вообщє у Агнетовим случаю зруйновани у хвильки кед цудзи крочай прекрочел ей праг и вигнал ей жительох:

Хто ци у ноцох приповедал приповедки
о обецаним раю у розквитнудей загради,
док през нього преходзели
цудзи крочай и цудза думка? (Бучко Папгаргаї 2006,
51)

Кед повеме цудзи крочай у контексту тей анализи, можемо го (з)розумиц у значеню у хторим цудзи гевтот хтори не припада тому обисцу и хто би на одредзени способ могол начкодзиц запровадзеному миру яки влада у микрокосмосу того обисца⁶⁸. Цудзи крочай не лем же знемирює запровадзени микрокосмос, алє го и подполно руйнює и так зоз дома нараз, лем у єдней хвильки, твори амбивалентни простор, хтори постава и источашне рай, як жридли щєсца, и пекло, односно жридли нєщєсца.

У структуралним смислу циклусу Бурї и черешні кнїжки *Спокуси Злополя* почина з писню *Преклятво чи кара*⁶⁹

---

68 „Буц странєц нє даяки общи єгзистенциялни стан, алє – з язиком новей социологїї – у зависносци од контексту. Странєц може буц дефиновани як хтошка хто стої вонка, а може буц описани и як неприятель” (Bilefeld 1998, 116).

69 Єшень.

преклятво чи кара
зачирели до блати шицок боль?
Форгови войны котурбичаю ше над счарнєтима
главами.

Страх векши од ока
пригнатога за жертву.

хтора змесцена до ешенї, а закончує ше з яру, зоз чим ше сугерує обнавянє живота. По шицким судзаци, то и реални шлїд збуваньох о хторих поетеса шпива. Толкованє за тоту писню глаши: „Року 1991. на подручу на хторим ше находза Миклошевци почала война. Дня 20. новембра преїг сто души мали буц депортовани...” (Бучко Папгараї 2006, 46).

Окремне одношенє гу дому розодкрива ше у способу на хтори поетеса бешедує з домом як зоз живим єством:

Доме мой, хто ци видлобал очи
у бурйових дньох
у хторих ше опатрали мойо сказковите дзединство
и преклани найблїзши род?
[...]
чи ми дакеди виприповедаш, доме мой,
о чувству цудзини зоз хторим
уходзи человек до хижи з образами розпяца
и трома крижами за гроб?
[...]
Прето зме цали у питаньох, доме мой!
Прето зме таки страцени!
Кед же ци ше дакеди враци вид,
любела бим буц твоею жренко,
хторей нїгда вецей под образом у предней хижи
не увидзи крижи у думкох! (Бучко Папгараї 2006, 51– 52)

Глїбока рефлексия о наздаваню же дому (односно хижи) будзе врацени вид, односно облаки, цо би значело же ознова запровадзени микрокосмос зоз врацаньом його жительох, поетеса би була жренко того ожитого организма, зоз чим сугероване же (лєм) зоз врацаньом очох и жренка до дому

за кого?

Пита ше Руснак схилени по жем у нерозуменю
нерозумства –

за кого войны кед його оружие плуг и мотика?

Клечацы у блаце модлі за свой дом и свою бразду (Бучко Папгараї 2006, 45).

ознова будзе вибудована цалосц яку тот дом твори зоз свою жительку, але лем кед вона у нїм бива. Зочоване зоз ранетим обисцом ознова приноси одношене гу дому як гу живому еству. Знаючи же седем кирвави рани обисца то седмери дзвери и облаки⁷⁰, у надїї до врацаня дому лежи жажда за вичним врацаньом там дзе найсигурнейше:

Дом, седем кирвави рани!

[...]

Мамо, Марийо,

слава Богу и на тих седем ранох,

бо вони власни и вони дом

[...]

Чи мож вец знац уходи и виходи, мамо,

Марийо,

кед шицко страcene

окрем вири до надїї

и до врацаня дому?

[...]

Мамо, Марийо,

слава Богу и на тих седем ранох,

бо вони власни и вони дом. (Бучко Папгаргаї

2006, 57)

О такей надїї до врацаня дому шпива и писня *Златна пчоло*, дзе пчоло ма улогу врацаня живота и обнавляня швета:

Златна пчоло на дринковим квету,

Летай до обновеного швета!

Кридла твоей

Врацаю слунко до рана тужемского (Бучко

Папгаргаї 2006, 56).

---

70 „Дня 22. марца 1998. року моя фамилия ше врацела зоз вигнанства дому до Миклошевцох. Застали розваленїско и дом без седмерих дзверох и облакох. Але, щесце – врацели ше дому!” (Бучко Папгаргаї 2006, 57).

Окремна символика скрива ше у тих стихох, бо пчоли необходни за живот рошлінох, та и живот вообщє, а окремну увагу мож пошведиц и слунку як жридлу живота хторе ше ту тиж так спомина. Кед гу тому додаме толкованє поетеси же то писня пошведена врацаню вигнатих жительох до своїх домох: „Наяр 1998. року вигнати жителе Миклошевцох масовно ше почали врацац до своих домох” (Бучко Папгаргаї 2006, 56), вєц ясно препознатліви мотив сакрализациї, односно обнавляня зруйнованого микрокосмосу. „’Змесциц ше’ на єдним месце, организовац го, населїц го – то значи вивєсц цали шор дїйох хтори предпоставяю єден єгзистенциялни вибор: вибор Универзума, до хторого ше приходзи ’стваряюци го’” (Елијаде 2003, 85). На таки способ, як Елијаде толкує, сакрализує ше єден простор. Нєспокой у горе наведзеной писнї змесцени до єшенї, кед ше символично гаши живот, а врацанє спокою змесценє до жими и нагадованю яри, зоз чим нє лєм же у структуралним смислу заокружени циклус, алє круг предлужує свойо обрацанє з обнавляньом живота. Писня *Тащок на цверни*⁷¹ тиж ноши у себе глібоку символику. Тот тащок зоз шкарупини пририхтани за Крачун означує же у тим обисцу ознова иснує живот. Тащок ше може спущиц лєм зоз отвераньом дзверох, цо значи же жителе того дома ознова отвераю його дзвери⁷². Гоч праг, як видзимє, запущени,

---

71 Тащок зоз шкарупини справени за Крачун спущує ше на цверни.
Миклошевчанє ше врацаю дому!
Заорани бразди у януаре, билени доми.
Спущел ше тащок зоз шкарупини на витрапени души.
Благословени кажди дом цо дочекал домашнїх!
Спущує ше тащок
зоз отвераньом дзверох!
Праг дома запущени, а Богоявленє над нїм.
Йордан ше розліва по хижох
и напава души.

Седем смутни Йордани (Бучко Папгаргаї 2006, 55).

72 „На самим початку 1998. року до Миклошевцох ше почали врацац вигнати фамилиї пробуюци обновиц свойо доми (Бучко Папгаргаї 2006, 55).

цо значи же страцел свою сакралносц, а понеже ше Йордан розліва по хижох, нагадує ше символичне покресцанє або пошвецанє обисца, зоз чим знова постане сакрални простор. Дом благословени, бо чекал своїх бивательох, и зоз таку характеристицию ознова му дата окремна значносц.

3. Егзил у литературних ділох Агнети Бучко Папгаргаї и Намика Кабила

Писні Агнети Бучко Папгаргаї и єй приповедки чия анализа шлідзи, и роман *Бездомнік* Намика Кабила повязує насапредз тема безсмысла войны и судьби подобох вигнатих зоз своїх обисцох, неможлівосц човекового похопйованя инованя войны, непрерывне церпенє пре дожите зло у войны. Мотиви уткани до тей теми обробени на барз подобни способ у литературних ділох тих писательох. Вяжу их мотив (не) сигурного дома хтори зохабяю за собу, але хтори их нігда не охабя, потим мотив дома як живого єства, живого организма хтори твори єдно зоз його жителями у симбиотичним одношеню, як и мотив о вичним врацаню – узко повязани зоз вичну жажду за врацаньом дому и його обнавляньом, дзе на поверхносц виходзи мотив сакрализациї.

Гоч просторно оддалени, войны о хторих пишу Бучко Папгаргаї и Кабил змесцени до так повесц истого периоду – немилих случованьох дзеведзешатих. И гоч слово о случованьох хтори єдни од других оддалени вецей стотки километри – Агнета пише о войны у миклошевским хотаре, у Сриме, а Намик о случованьох у околїску Требиня, у Герцеговини, у способу на хтори обробели тему одношеня гу дому у безсмыслу войны мож препознац образци роздумованьох хтори у своєї суцносци єднаки при човекови, без огляду на вирску, язичну чи националну припадносц.

Обидвоїх писательох можеме спатриц як писательох у егзилу, односно вигнанстве, у хторим значенє дома ма окремне место. Дом за егзиланта место болю, трауми, цо ясно и сам Кабил дефинує: „Ми отадз пошли прето же нас вигнали и того чувство смертельней опасносци нігда не щезнє, не мож

го забуду” (Kabil 2023, 25). О вигнанстве як болячим искустве хтори занавше означуе егзиланта писал и Едвард Саид хтори гварел же вибеженство „невилічиви розкол медзи людским еством и родним местом [...] Посцигнуца у вигнанстве неспреривно ше подриваю зоз траценьом чоґошик цо занавше охабене за собу” (Said 2008, 28). Далей Саид наглашуе же вигнанство „дисконтинуовани стан иснованя” (Said 2008, 31). О злу яке приноши война писала и Владислава Гордич Петкович, анализуоци тему войны у романох Александра Тишми, Ласла Вегела и Слободана Шнайдера, хторих повязуе „неможлївосц чловека розумиц шмерц и языка же би описал зло, зочованє зоз насилством и вичним врацаньом церпеня” (Gordić Petković 2018, 301). Ведно з вичним врацаньом на церпенє, преживйованє трауми и єй повторене доживйованє, повязуе судьби подобох у ділох Бучко Папгаргайовой и Кабила. Траума и церпенє у їх ділох директно повязани з неспреривним огляданьом за домом и завичайом охабеним за собу, хтори за егзилантох представляю животно важну орієнтаційну точку. Жан Амери, так, у есею о значносци завичая за чловека твердзи же „нет ’нового завичая’. Завичай жем дзецинства и младосци. Хто ю страци, вше будзе страчени” (Ameri 1999, 172). Интересантне же и Амери пише о урастаню чловека до простору и мощней вязи медзи чловеком и простором на хторим чловека народзени⁷³, цо тиж препознаваме у литературних ділох хтори у тей роботі анализуеме. Тиж так, и Дубравка Угрешич гварела же „егзил и сказка о одпадніцтве, гледане дома и врацанє дому” (Ugrešić 2000, 98).

На тоту мощну вязу указуе уж и сам факт же подоби войну доживюю як найвекшу катастрофу: „Лем цошка у души трепецаци нагадовало нелаґоду. А у каждой нелаґоди и страх. Исконски! „Лем най не будзе войны” – повторйовали стари валалчанє...” (Бучко Папгаргаї, 2018: 8). На подобни способ и Кабил пише о хвилькох кед ше нагадує война: „лем най не

---

73 „Мацерински язык и швет завичаю рошню ведно з нами, урастаю до нас и поставаю так гевта присносц хтора нам дава сигурносц” (Ameri 1999, 172).

мушиме знова сцекац, знова ше паковац и розиходзиц” (Kabil 2023, 43). У приповедкох Агнети Бучко Папгаргаї наиходзиме и на подполне одбиване факту же ше будзе мушиц напушиц власне обисце, як шведочене юнака о свідомосци о тим же прекрочоване власного прагу означає преход споза граніцох. Таке однімане недвосмислово указує на одношене гу дому як простору сигурносци, та отадз и така одлучносц кед слово о його напушованю: „А дзе пойдземе? Я зоз свойого дому нігдзе не идзем! Идзце шицки дзе сцеце а я оталь, з власного прагу, нігдзе не идзем! То не моя война! Не приставам на ню!” (Бучко Папгаргаї 2018, 95). О тим же дом достава окремни характеристики дзекуючи своїм жительом, шведочи и Кабил:

Кед пойдзеш зоз своєї хижи и заменіш ю з дачию другу, охажаш часц свойого живота, а у новей наидзеш на шліди цудзих тирваньох гевтих хтори пред тим ту жили. Окреме ше таки ствари случую у таких нагодох, кед людзе сцекаю и ратую того цо мож (Kabil 2023, 95).

Треба обрациц увагу и на перспективи и часово дистанци з хторих написани тоти діла. У Агнетових приповедкох провадзиме судьбу подобох у хвилькох кед ше война случує, док Кабил пише ретроспективно, з одредзеной часовой дистанци. Хижа централна думка коло хторей ше розвиваю думки у Кабиловим роману: „Кед мойо родичи 1993. року пошли до вигнанства, улїца Бреги, число 26, занавше престала буц наша фамелийна адреса” (Kabil 2023, 22). Гоч тота констатация ошлебодзена од емоцийох, заш лем у ней скрити глібоки чувства, праве пре наглашоване адреси власного обисца хторе вещей не адреса їх перебуваня. То шведочене о вигнанстве оголене од емоцийох. Зоз войну, хижа достава подполно нове значене, дзе, як Кабил пише „требало доказац неможливе, же ше ніч не пременело” (Kabil 2023, 25).

Хвилька врацаня до обисца як места з хторого почина вигнанство, у ділох Агнети Бучко Папгаргаї и Намика Кабила

розбробене з детальним описом випатрунку хижи хтори у близькей корелациї з нукашніма чувствами гевтих хтори ше до хижох врацаю. Праве то места на хторих обидвойо писателе о хижі приповедаю як о живому еству, як о *схиленей хижі* и *хоротніци*, цо илуструю приклади: „зоз схиленей хижі, хтора з вонка була орипана и дихала зоз смугами од влаги по себе, вишол человек и през конари попатрел до слунка” (Бучко Папгаргаї2018, 137). Такикед слово о прикладах зоз Кабилового роману: „Хижа з войны вишла цала, але начата з недзбалосцу як зоз корозію, и тераз ей тота нова дочасовосц стала як цудза сукня” (Kabil 2023, 25). У Кабиловим роману одношене гу хижі глібоко спатрене, та у його ділу врацане дому ма свойо додатни димензії. Тото врацане ше одвива непрерывно у думкох, вони не даю мира човекови. Кабилова фамелия ше по войны не враца обновіц живот у хижі у Требиню, але то постава лем дочасове и периодичне перебувалїще, углавним влеще⁷⁴. Як ше одходи до хижі преридзую, так ше здобува упечаток же думки вше активнейши и немирнейши. Єдно з таких периодичних врацаньох до хижі приноши зочоване з воду пре пукнуту циву вжиме и то нанесло хижі вельку чкodu. Хижа у нїм виволує поровнане зоз хоротніцу хтора прежила и прецerpела войну, а вец остала зохабена вецей роки, цо указує на барз глібоке доживйоване трауми през хтору переходзи и хижа як интегрална часц человека, а не лем человек: „Кед ше хижа указала, випатрала як хоротніца о хторей ше слабо стараю” (Kabil 2023, 13–14). Аж и опис чкoди хтора нанешена з вилїваньом води з циви, суґерує одношене гу хижі як гу живому еству, дзе перши упечаток по отвераню дзверох звук капкох води⁷⁵ хтори мож розумиц як слизи самей хижі у своей осаменосци и напущеносци, а часци паркета хтори ше

74 Спатраюци периодични врацаня до обисца у Требиню през одношене його мацери гу хижі, Кабил так пише: „чувствовала якуш файту обовязки гу тому повойновому фамелийному ритуалу перебуваня у Требиню у тирваню даскельо мешаци” (Kabil 2023, 26).

75 „Кед зме крочели до хижі, перше нам до оч упadlo же тепих на гарадичох намочени з воду хтора ше з гарадичох и з їх боку злівала и капкала” (Kabil 2023, 15).

од влаги подзвигнул, описує як вельки мехири. У Кабиловим дочаровйованю осаменосци у хторей зохабена хижа, як кед би були глібоко проєктовани чувства ей жителя, хтори глібоко потрафени з фактом же ю охабел и хтори прето чувствує як кед би и вона преходзела през исте:

Дакеди мам чувство же дух прешлого часу и далей присутни у тей хижи. През цмоту преходзи и ходзи кед нет нікого, можебуц драгом дацо и погуби. Без огляду же знам же у питаню обична проєкція чувства тупей вини прето же хижа вше баржей празна и очиглядно препада, и же ту нет ніяки дух, наїжим ше вше кед на тото подумам (Kabil 2023, 21).

Глібока повязаносц человека зоз свою хижу и Кабилово твердзене же „тот простор ше з часом уцагує до человека и постава його часц” розодкрива чежину охабяня дома, а кед ше то уж муши случиц, вец ше думка о дому проєктує як жагда за вичним врацаньом односно мит о вичним врацаню. Праве ту скрити архаични митологийни образци роздумованьох, понеже подоби у анализованих литературних ділох непрерывно жию з думку же ше враца дому. „У тим смислу, архаични мити и обряди повязани зоз святим простором и часом, мож звесц на носталгични памятки о ’жемским раю’, на якушик ’искуствоу’ вичносц, хтору человек, як вон то сам вери, може досягнуц” (Elijade 2011, 474). Так юнакох у приповедки Агнети Бучко Папгаргаї у живоце отримує думка о врацаню дому⁷⁶. Дасдни з ніх повторюю же ше лем жадаю врациц дому: „Длуго вноци бешедовали медзи собу. И видзело им ше же уж з повали одпукую слова – дом, врацане” (Бучко Папгаргаї 2018, 139). Окреме видвоюєме приклад у хторим значене

---

⁷⁶ „Вибезенске населене. Древени монтажни хижки як кед би ше змесцели до скритого куцика жеми. Лем людзе позберани як до копкох цешели ше же су ище живи и же ше враца дому, та гоч лем до хліва, на даеден не поваялни мур, гоч до древенного курніка – лем дому!” (Бучко Папгаргаї, 2018: 21).

вращаючы даму змацнэне з веренньом же вращанэ будзе занавше, а три раз повторене тото слово сугэруэ символичну моц слова, адносна верене до моци слова и його векшей моци кед ше го вецей раз повтори: „За даскельо дні ше занавше вращиме” – подумала. Занавше. Занавше” (Бучко Папгаргаї 2018, 143). При Кабилови жажда за вращаньом даму непэрывна, а можебуц ясно дэфінована же вше так и будзе у шлїдуючих словах: „Не важне дзе будзем жиц, але ше вращим зоз шерцом и душу до познатого амбіенту хтори у ствари здабе на мне (Kabil 2023, 13–14). Дасдни подоби у приповедкох Агнети Бучко Папгаргаї отворено гуторя же ше сцу вращиц даму, бо там жадаю умрець, зоз чим думка о вращаню даму преглїбена зоз жаданьом же би ше закончело живот там одкадз чловець на силу вирвати: „Лем най ше вращиме! Гоч до хлїва! Лем най ше вращиме. Любел бим умрець дома, там дзе сом ше народзел, виховал дзеци и дочекал старосць” (Бучко Папгаргаї 2018, 138). Або: „Вращиме ше! На своїм ґрунту помреме! – цешела го и давала надїю и себе и йому” (Бучко Папгаргаї 2018, 139) и „Дохторко, лем най не умрем ту! Най ше перше вращим даму! – сциха повторйовал чловець!” (Бучко Папгаргаї 2018, 140). При Кабилови мит о вичним вращаню и заверанэ круга у вязи зоз тим вичним вращаньом виведзени през шлїдуюце вичченэ: „Мойо умарли у Сараєве, а поховани су у Требіню и ту ше завар єден круг” (Kabil, 2023: 30).

Хвильки вращаючы даму у проповедкох Бучко Папгаргайовой провадзени з моцніма эмоцыямі радосци и щесца у хторих шерцо дурка як шалэне, та гоч „и кед ме тота особа цо жиє у нїм забіє, умрем у власнім доме, але идзем!” (Бучко Папгаргаї 2018, 140). Можебуц найупечатлївши хвильки вращаючы даму описани праве у приповедки *Там дзе слунко виходзи*, дзе после похопйованя бивательох хижи же є зніщена од кулькох и пошлїдкох войны, вони заш лем констатую же то їх дом.

– Боже, дзекуэме ци же ши нас вращел даму! –
повторйовал чловець у себе лїгаюци слизи.

И док преходзел през други просторїї у обисцу,

припатраюци ше на празни, розтрешени и зоз шлідами
кулькох по мурах, без облакох и дзверох, здихнул и
подумал у себе: „То наш дом та гоч є и таки. Оправиме
кельо ше годно. У нім помреме.

А не у цудзини. Дома! Дома помреме!

[...]

„Як ту легко дихац! Ту воздух иншаки!” [...]

Але буду у своїм доме. У своїм доме спац.

[...]

„Жено, пребудз ше! Стань! Опать! Слунко виходзи зоз
точного боку. Виходзи зоз нормального боку!” (Бучко
Папгаргаї 2018, 149).

Зоз тима словами и констатацию же тераз слунко виходзи з
точного боку, посцигнуте поентоване и закапчана капча хтора
моцно трима ту анализовани приповедки зоз кніжки *Там дзе
слунко виходзи* Агнети Бучко Папгаргаї. Бо, там дзе слунко
виходзи, там дом и там ознова почина живот.

Анализа указала же дом центер швета, як за подоби у
приповедкох тей писательки, так и у роману *Бездомнік* Намика
Кабила. Литературни діла тих писательох повязує тема
безсмысла войны и судьби подобох вигнатих зоз своїх обисцох.
Їх дом центер швета и жридли гу хторому ше непрерывно
вращаю, гу ньому чечу обшедаюци думки зоз вигнанства, зоз
егзилу.

Дом за ніх наисце микрокосмос и сакрални простор
хтори насилно руйнує тот хто до нього уходзи и виганя його
бивательох. З актом насилного уходзеня до обисца, дом за
жительох того обисца у єдней хвильки траци свою сигурносц
и постава амбивалентни простор – источашне и жридли шесца
и жридли нешесца. Обнавяне запровадзеного микрокосмосу
може буц ознова запровадзене лем зоз вращаньом його
жительох, зоз чим би ше обновело живот, а и сам дом и аж
теди мож повесц же зложена целосц. Пправе у тим намаганю же
би ше оможлівело обнавяне микрокосмосу хторе условене зоз
вращаньом дому скрита нітка хтора тиж так моцно повязує діла

тих двох авторох. Жажду за вичним врацањом у универзалним значеню можеме препознац як мит о вичним врацању.

Гоч подїї и простор до хторого змесцени писнї, приповедки Бучко Папгаргайовой и Кабилов роман географски досц оддалени, анализа указала же у способу на хтори двойо писателе обробели тему войны и зочоване людзох зоз виганяньом з обисцох у своєї сущности барз подобни, понеже у нїх препознаваме митологийни образци роздумованя хтори присутни и нешка при сучасному човекови. Вяза медзи човеком и простором превозиходзи национални, културни и язични розлики.

Библиография

- Ameri, Žan. 1999. „Koliko je čoveku potreban zavičaj?“. *Reč* 55 (1):151-161. <https://www.fabrikaknjiga.co.rs/rec/55/55.pdf>.
- Bilefeld, Ulrich. 1998. *Stranci: prijatelji ili neprijatelji*. Beograd. Biblioteka XX vek.
- Бучко, Агнета. 1984. *Позни рици*. Нови Сад: Руске слово.
- Бучко, Агнета. 1989. *Дзешец печаци цихосци*. Нови Сад: Руске слово.
- Бучко Папгаргаї, Агнета. 2006. *Спокуси Злополя*. Нови Сад: Руске слово—Союз Русиных и Українцох Републики Горватскей.
- Бучко Папгаргаї, Агнета. 2018. *Там дзе слунко виходзи*. Нови Сад: Руске слово.
- Детелић, Мирјана. 1992. *Митски простор и епика*. Београд: Српска академија наука и уметности.
- Gordić Petković, Vladislava. 2018. „Rat kao prostorna, vremenska i saznajna odrednica u romanima Aleksandra Tišme, Lasla Vegela i Slobodana Šnajdera.“ *U Jezici i kulture u vremenu i prostoru*, urednice Snežana Gudurić, i Biljana Radić Bojanić. Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu.

- Елијаде, Мирча. 2003. *Свето и профано*. Преложео Зоран Стојановић (Зоран Стојановић). Нови Сад: Издавачка књижевница Зорана Стојановића.
- Elijade, Mircea. 2004. *Aspekti mita. Преложео Наташа Пејовић (Nataša Pejović)*. Zagreb: Demetra.
- Elijade, Mirča. 2011. *Rasprava o istoriji religije*. Novi Sad: Akademska knjiga.
- Kabil, Namik. 2023. *Beskućnik*. Novi Sad: Akademska knjiga.
- Костельник, Гавриїл. 2008. *Поезија на руским литературним језику*. Нови Сад: Руске слово.
- Римар Симунович, Ана. 2019. „Дом у творчосци Михайла Ковача.“ *Русинистични студии* 3: 158–178.
- Римар Симунович, Ана. 2025. *Мит завичаю у творчосци Михайла Ковача*. Нови Сад: Завод за културу войводянских Руснацох–Универзитет у Новим Садзе, Филозофски факултет.
- Said, Edvard. 2008. „Razmišljanja o izgnanstvu.” *Polja* 452: 28-37. <https://polja.rs/wp-content/uploads/2015/12/selection4.compressed-1.pdf>
- Тамаш, Юлијан. 1986. *Гавриїл Костельник међи доктрину и природу*. Нови Сад: Руске слово.
- Тамаш, Юлијан. 1997. *Историја рускеј литературе*. Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Ugrešić, Dubravka. 2000. „Pisati u egzilu”. *Reč* 60 (6):97-111. <https://www.fabrikaknjiga.co.rs/rec/60/97.pdf>.

RECEPCIA ŽIVOTA A DIELA JANKA ŠAFÁRIKA (1814 – 1876) V ČESKOM A SLOVENSKOM KULTÚRNOM PROSTREDÍ

Zuzana Čížiková

Filologická fakulta, Univerzita v Belehrade, Srbská republika
z.cizikova@fil.bg.ac.rs

Štúdia analyzuje recepciu života a vedeckého pôsobenia Janka Šafárika (1814 – 1876) v slovenskom a českom kultúrnom kontexte vo vzťahu k srbskému prostrediu. Sleduje, ako sa obraz tejto osobnosti formoval v rôznych obdobiach – od dobovej publicistiky a stôp osobných kontaktov v 19. storočí cez sprístupňovanie archívnych materiálov a rodinnej korešpondencie na začiatku 20. storočia až po novšie vedecké interpretácie v druhej polovici 20. a na začiatku 21. storočia. Príspevok ukazuje na premenlivosť recepčných ohlasov v závislosti od kultúrnych, ideologických a metodologických rámcov a identifikuje jednotlivé fázy a typy recepcie. Tiež ukazuje na limity starších edičných a interpretačných prístupov a poukazuje na potrebu kritickej práce s prameňmi. Nakoniec sa uzaviera, že súčasný vedecký záujem sa usiluje toto dlho okrajovo reflektované dedičstvo revalorizovať a znovu začleniť do stredoEurópskeho kultúrno-historického diskurzu.

Kľúčové slová: Janko Šafárik, recepcia, slavistika, slovenský a český kultúrny kontext.

The study analyses the reception of the life and scientific work of Janko Šafárik (1814 – 1876) in the Slovak and Czech cultural context in relation to the Serbian environment. It traces how the image of this personality was formed in different periods – from contemporary journalism and traces of personal contacts in the 19th century through the making available of archival materials and family correspondence in the early 20th century to more recent scientific interpretations in the second half of the 20th and early 21st centuries. The paper shows the variability of reception responses depending on cultural, ideological and methodological frameworks and identifies individual phases and types of reception. It also points to the limits of older editorial and interpretative approaches and the need for critical work with sources. Finally, it concludes that current scholarly interest seeks to revalorize this long marginally reflected heritage and reintegrate it into the Central European cultural-historical discourse.

Key words: Janko Šafárik, reception, Slavic studies, Slovak and Czech cultural context.

1. Úvodom

Dielo významného vedca, slavistu, polyhistora, archeológa a muzeológa Dr. Janka Šafárika (1814 – 1876)⁷⁷ patrí predovšetkým do dejín srbskej vedy a kultúry, ale keďže bol slovenského pôvodu a udržiaval kontakty s predstaviteľmi českého národného hnutia patrí do kultúrnej histórie všetkých troch národov.⁷⁸ V srbskom prostredí jeho dielo bolo predmetom pozoruhodnej reflexie,⁷⁹ kým v slovenskom a českom kultúrnom kontexte evidujem premenlivosť recepčných ohlasov v závislosti od kultúrnych, ideologických a metodologických rámcov. Na základe dostupnej literatúry a prameňov⁸⁰ sledujem a analyzujem texty, kde je predmetom výskumu život a vedecké pôsobenie Janka Šafárika, ale i také, kde sa vyskytujú údaje o jeho kultúrnych a diplomatických aktivitách (najmä v druhej polovici 19. storočia). Ide predovšetkým o recepciu Šafárikovho pôsobenia v oblasti knihovníctva, múzejníctva, archeológie a slavistiky, ako aj úzkej spolupráce so strýkom Pavlom Jozefom Šafárikom, ktorá mala zásadný význam pre jeho

---

77 Janko Šafárik sa narodil v Malom Kereši (Kisköröš) v Peštianskej stolici 14. novembra 1814 v slovenskej evanjelickej rodine. Ako sedemročný prichádza do Nového Sadu, kde skončil nemeckú školu a potom pravoslávne gymnázium. Študoval filozofiu a právo v Bratislave (1829 – 1832) a následne lekárstvo v Pešti a vo Viedni (1832 – 1838). Po krátkom pobyte v Prahe, Pešti a Kisköröši v roku 1840 prichádza do Nového Sadu, kde pracoval ako lekár. Od roku 1843 až do svojej smrti žil a pracoval v Srbsku. Zomrel v noci z 18. na 19. novembra 1876 v Belehrade, kde bol aj pochovaný.

78 Uvedené tvrdenie o vedeckom a kultúrnom pôsobení medzi tromi slovanskými prostrediami platí aj pre jeho strýka, svetoznámeho slavistu, Pavla Jozefa Šafárika (1795 – 1861).

79 Tejto téme som sa venovala v príspevku *Recepcia diela Janka Šafárika v srbskom prostredí* prednesenom na medzinárodnej vedeckej konferencii *Перспективе изучения западнословенских языка, книжности и культуры* (поводом юбилея 130 година полонистике и 100 година бохемистике на Универзитету у Београду), ktorá sa uskutočnila 25. – 27. septembra 2025 na Filologickej fakulte Univerzity v Belehrade. Príspevok bude uverejnený v tematickom zborníku prác z tejto konferencie v roku 2026.

80 Vo svojom výskume som sa opierala o katalógy a zdroje srbského online knihovníckeho systému COBISS, Digitální knihovne Kramerius, predovšetkým cez prístup do bázy Moravskej zemskej knihovne v Brne a Slovenskej národnej knižnice v Martine.

odborné formovanie a pracovné nasmerovanie. Premenlivosť recepčných ohlasov a ich jednotlivých fáz a typov sa odzrkadľuje v kompozičnom členení príspevku a čiastočne i v metodologickom prístupe k prameňom.

2. Janko Šafárik v Česku

Viacerí autori Šafárikovej biografie zdôrazňovali význam jeho deväťmesačného pobytu v Prahe v rokoch 1838 – 1839, ktorý bol v znamení začiatočníckeho verejného pôsobenia v českom kultúrnom a literárnom živote zameraného na informovanie Čechov o južnoslovanskej literatúre (Novaković 1877; Гавриловић 1903; Sojková 1961). Jakub Malý v diele *Vzpomínky a úvahy starého vlastence* takto spomína na jeho príchod:

Roku 1838 zavítal do Prahy Ján Šafárik synovec slávneho strýce, co nově graduovaný doktor lékařství, a pobyl tu málem rok. S bodrým mladým mužem tím velmo nás několik v bližší známosti, i připomínám sobě dosavad s potěšením blahé doby, v nichž pospolu čítali jsme u něho klasické díla starodubrovnických básníků. Byly to chvíle nejčistší duševné rozkoše, jaké jsem kdy zažil. Jak známo, žije Jan Šafařík v Běllehradě u vysokém postavení, jsa senátorem a předsedou srbské učené společnosti. Chystá prý se letos na podzim opět navštívit Prahu, již nalezne arcit' velmi změněnů, ale nezměněná srdce svých někdejších přátel, pokud ještě trvajú na živě. (Nenavštívil Prahu) (Malý 1872, 101).

V *Časopise Českého múzea* uverejňuje viacero textov o južnoslovanských literatúrach⁸¹ a spolupracuje s časopisom *Květy*, kde v roku 1839 uverejňoval preklady z *Danice Ilýrskej*.

81 Ide o nasledovné príspevky: *Úvahy o básnických spisech Demetrových, Rossiho a Kukuljevičových, Zpráva o ústawu řeči a literatury českoslowanské při lyceu A. W. v Prešpurku, Rozprava o Gunduličovi* a i. V časopise *Květy* uverejňoval preklady a komentáre späté s juhoslovanskou literatúrou a úzko spolupracoval s redaktorom časopisu Jaroslavom Pospíšilom (bližšie v Novaković 1877, Sojková 1961b, 470).

Šafárik po trvalom usadení sa v Srbsku do Čiech cestoval iba príležitostne,⁸² ale jeho meno sa sporadicky vyskytovalo v rôznych publicistických textoch, najviac s reflexiou všeslovanského kongresu a všeruskej etnografickej výstavy v Moskve v roku 1867. Bol to „významný prejav slovanskej solidarity“ (Jezerník 2019, 12) so značným politickým pozadím. Táto udalosť bola patrične sledovaná nielen u Slovanov,⁸³ ale i v celej Európe, lebo sa Kollárova predstava o slovanskej vzájomnosti počas cesty do Ruska „zmenila z chiméry na politickú realitu“ (Hlavačka 2006, 53, citované podľa Jezerník 2019, 12). Cesta a výstava v Moskve bola aj v českých a slovenských dobových periodikách patrične sledovaná, napríklad v časopise *Pešťbudínske vedomosti* v Pešti v prílohe *Besednica* vychádzal cestopis pod názvom *Cesta slovanských hostí do Moskvy* (1867). V češtine vyšla aj osobitná publikácia *Pouť Slovanův do Ruska roku 1867 a její význam* (1867), zostavená zo správ z *Národných novin* a z ruskej dobovej tlače. V úvode sa hovorí o germanizačných snahách a osude českého národa či celého slovanstva, s tendenčným proruským tónom. V duchu idey o slovanskej vzájomnosti, bratstve a spolupráce, glorifikácie Ruska a ruského národa píše sa tu o ceste (z Česka cez Poľsko, Bielorusko, Litvu) do Petrohradu a Moskvy a o jednotlivých zastávkach, hostinách, prehliadkach kultúrnych pamiatok, o srdečných privítaniach a horlivých rečníckych prejavoch, „v ktorých Rusi a ich hostia vyznávali svoju lásku jedny k druhým“

---

82 Napríklad v roku 1845 spolu so strýkom v Prahe pracovali na rukopise knihy *Monumenta serbica* (Sojková 1961, 202).

83 Z 81 slovanských zástupcov 16 boli Srbi. V srbskej delegácii boli aj členovia Srbskej učenej spoločnosti, okrem Janka Šafárika aj spisovateľ a vtedajší tajomník ministerstva Milan Đ. Miličević a akademický maliar a profesor Stevo Todorović. Jednu delegáciu tvorili Srbi zo Srbska a v druhej delegácii boli Srbi z Rakúska, tzv. Prečani (Srbi žijúci západne od riek Driny, Savy a Dunaja), v ktorej bol napríklad aj známy srbský básnik Laza Kostić. Na výstave prezentovali 6 kompletov srbského ľudového kroja a 30 fotografií z národného života. Bližšie o tejto udalosti pozri v Делегације Србије и Црне Горе на Другом Свесловенском конгресу и Сверуској етнографској изложби у Москви 1867. године (Вукотич-Лазар М. Марта, Јовић Б. Александра 2018), ako aj v štúdií *The Moscow Ethnographic Exhibition of 1867* (Jezerník 2019).

(Petrovich 1956, 208, citované podľa Jezernik 2019, 10). Dielo je výrazom horlivého nadšenia účastníkov zájazdu myšlienkou slovanskej vzájomnosti a spolupráce medzi Slovanmi, aj keď tendenčnosťou a ideologickým a skrytým politickým nábojom ten obraz slovanstva vyznieva značne skreslene. V cestopise nachádzame viacero zmienok o Jankovi Šafárikovi a zaujímavé sú najmä rekonštrukcie jeho po srbsky prednesených prípitkov a prejavov v duchu všeslovanskej idey, potreby čeliť odnárodňovaniu a posilňovať „duševnú vzájomnosť slovanskú“ (1867, 7). Ako odchovanec najdôležitejších národovcov prvej polovice 19. storočia (Pavla Jozefa Šafárika, Jána Kollára) Šafárik podporuje ideu o jednotnom slovanskom národe, zdôrazňuje jej starobylosť a na ilustráciu uvádza básnika Ivana Gundulića: „Gundulič praví, že od ledového moľa až ku sinému moľi jest rozhostěn národ slovanský, jenž mluví jediným jazykem“ (1867, 60). Šafárik z cesty pre knižnicu Srbskej učenej spoločnosti priniesol mnohé vzácne knihy (Aleksić 2018, 40). Podľa Božidara Jezernika výstava bola míľnikom v dejinách ruskej antropológie a značne ovplyvnila rozvoj tejto disciplíny. Tiež vplývala na vedomie o dôležitosti kultúrneho dedičstva pre identitu všetkých slovanských národov (Jezernik 2019).

J. Šafárik do Česka cestoval i v roku 1873 a zúčastnil sa na Slávnosti Jungmannovej v Prahe pri príležitosti osláv stého výročia od narodenia. Spolu s mnohými ďalšími významnými kultúrnymi činiteľmi (Františkom Palackým, Viliamom Paulínom Tóthom a i.) vyjadril úctu pamiatke Josefa Jungmanna, čo bola príležitosť aj na upevňovanie kultúrnych vzťahov. Informácie o tom tiež získavame sprostredkované, z dobových novín; Šafárik svoj postoj k českému národu vyjadril v prípitku: „Po té připil pan Janko Šafařík statní rada srbský českému národu, aby jako dosud vždy a všude kráčel v čele Slovanstva a byl mu jasným a světelným příkladem“ (1873).

3. Recepčia Šafárikovho života a diela koncom 19. storočia a v prvom desaťročí 20. storočia

Krátku anonymnú správu, s početnými faktografickými chybami, o smrti Janka Šafárika nachádzame v beletristickom

týždenníku *Lumír*. Další rozsáhlejší nekrológ⁸⁴ vyšiel v časopise *Světozor* (1876),⁸⁵ kde sú okrem biografických údajov (aj s určitými nezrovnalosťami) uvedené aj Šafárikove polia pôsobnosti vo vedeckom živote Srbska, ako aj ďalšie informácie, napr. že pre svojho strýka vo Viedni odpisoval staré listiny z archívu Dubrovnickej republiky⁸⁶ alebo že bol v roku 1874 odmenený nemeckým radom červeného orla za zásluhy na zriadení protestantskej cirkevnej obce v Belehrade. Autor Janka Šafárika vidí ako sponu medzi českým a srbským prostredím.

Na začiatku 20. storočia v *Národných novinách* (1907) vychádza preklad state Milana Ď. Miličevića *Z pamätníka znamenitých srbských ľudí*, pôvodne uverejnenej v *Pamätníku významných ľudí srbského národa novšej doby* (*Поменик знаменитих људи у српског народа новижег доба*) z roku 1888, kde sa okrem bio- a bibliografických údajov uvádza aj Šafárikov fyzický vzhľad: „Šafárik bol strednej postavy, plný, bielej pleti, vždy nosil okuliare, tichý v pohyboch, jasný a vážny v rozhovore, milý v spoločnosti, dobrý na ceste, hotový poučiť a pomôcť vo všetkom bárstedy, keď bol k tomu vyzvaný“ (1907, 1888).

V roku 1910 v *Časopise Musea království Českého* český kultúrny historik, profesor na Karlovej univerzite (aj redaktor časopisu) Čeněk Zíbrt uverejňuje rozsiahly príspevok *Život a činnost P. J. Šafařika vo světle dopisů synovci Janovi* (1834 – 1859) koncipovaný na základe spomienok P. J. Šafárika zapísaných jeho synom Vojtěchom Šafařikom. Ako cenné doplnenie a v nadväznosti na predtým uverejnené pamäti P. J. Šafárika Zíbrt dotvára obraz vedca a jeho rodinných vzťahov: „neměl Šafařik nikoho na širem

84 Predpokladám, že autorom nekrológu bol Stojan Novaković (1842 – 1915). Bol agilným dopisovateľom v českých periodikách, ako sú *Cyril a Metod* či *Světozor*. Novaković v roku 1861 v časopise *Cyril a Metod* uverejňuje správu o príprave rukopisu rakúsko-uhorského vedca a cestovateľa Felixa Kanitza (1829 – 1904) *Serbians byzantinische Monumente* (Viedeň, 1862), kde uvádza, že Kanitzovi pri náleze a opise rímskych pamiatok v Srbsku okrem iných pomáhal aj Janko Šafárik, čo potvrdzuje aj sám autor (Kanitza 1862).

85 Časopis v roku 1834 založil jeho strýko P. J. Šafárik.

86 Z. Sojková uvádza, že J. Šafárik pomáhal pri registrácii Dubrovnickeho archívu po jeho prevezení do Viedne a že pre strýka odpisoval srbské diplomy uložené v tomto archíve (Sojková 1961a, 201).

světě, komu se byl chcel svěřiti [...] jako milovanému, vzdělanému spolupracovníkovi svému Janovi Šafaříkovi“ (Zíbrt 1910, 53). Zíbrt v skratke podáva životopis J. Šafaříka (tiež s chybami) zdôrazňujúc, že sa sústreďuje na listy P. J. Šafaříka svojmu synovcovi, vyzdvihujúc ich blízky otcovsko-synovský vzťah. Listy sú písané po nemecky, sčasti po maďarsky a neskoršie⁸⁷ po česky. Z článku zisťujeme mnohé ako súkromné, najčastejšie zdravotné a rodinné, tak i pracovné súvislosti a podrobnosti (o rôznych vydaniach a knihách, chystaných publikáciách, potrebných prepisoch starých srbských listín, zásielkach, neskoršie o čulom literárnom živote v Česku, o pláne predať časť svojej knižnice do Belehradu a pod.). P. J. Šafařík synovcovi posielal knihy a dával návody ako postupovať pri štúdiu slovanských jazykov a literatúr, usmerňoval ho ako vlastné dieťa, radil mu, napomínal pri omyloch, varoval pred povrchnosťou, dával pokyny, ako sa má vedecky zdokonaľovať a ako pracovať na zveľaďovaní kultúrneho života Srbov. Viackrát ukazuje na potrebu zriadenia knižnice, múzea či archívu: „jak by velice potřebná věc byla, abyste tam v Belěhradě ty takové staré památky: rukopisy, listiny, nápisy, mince, zbraň atd. pilně zbírali a pořádně ukládali a chránili začali, aby se nerozutekly, neztratily atd. Hlavní věc při tom jest přísný pořádek, přísná stráž a přísná kontrola“ (Zíbrt 1910, 125). V súvislosti so synovcovým želaním odísť znovu medzi južných Slovanov najprv vyslovuje svoje pochybnosti: „v N. Sadě to tak těžce půjde, jako kdekoli jinde, a do Srbska – totě odvážný krok, ještě celé to položení nejisté a jeden den všecko zvrtnouti může. K tomu, čo bude z nás Slovákův, když všickni pryč utíkat budeme?“ (Zíbrt 1910, 61), ale neskoršie to schvaľuje a podporuje ho: „Jsa mezi Srby, aspoň zůstaneš Slovanem“ (Zíbrt 1910, 66). Tiež ho prosil o pomoc pri tvorbe srbských diplomatárov,⁸⁸ pri zbieraní srbských a bulharských kníh a listín, podnecoval ho na zapisovanie starých zemepisných

87 Zíbrtove údaje neskoršie koriguje Z. Sojková. Uvádza, že listy po česky písal len od roku 1840. Sojková (1961a) opravuje aj iné nezrovnalosti v Zíbrtovom texte.

88 V *Slovníku současného slovenského jazyka* sa uvádza, že diplomatár je zbierka overených plných znení, obyčajne už neprístupných alebo zničených historických listín.

názvov, zbieranie srbských a bulharských písomností, údajov zo zoznamov a podobne. Neskoršie, keď už bol J. Šafárik v Novom Sade, žiadal od synovca správy o nových srbských (aj ilýrskych) knihách do *Časopisu Českého musea*. Podľa Zíbrta P. J. Šafárik synovcov pobyt v Belehrade zužitkoval na dosadenie Čechov do vládnych i súkromných služieb.

Zíbrtova práca na postupnom zverejňovaní pozostalosti P. J. Šafárika a jeho rodiny, ktoré ako editor a redaktor komentoval a upravoval, sa neskoršie stala predmetom kritiky, najviac pre zvolenú metodológiu – listy sú nie uverejnené v celosti, vybrané úryvky sú integrované do autorského textu bez jasného odlišenia, čo značne skresľuje predmet výskumu. Ludmila Mazalová píše:

Do této jeho jinak záslužné a potřebné činnosti se tak dostaly určité nepřesnosti a mylná tvrzení, kterých si už před časem povšimla Zdenka Sojková. Konkrétně se jedná o vydání dopisů P. J. Šafaříka synovci Jankovi z roku 1910, kdy Zíbrt také jejich výběrem a patrně i krácením některých z nich ovlivnil jejich autenticitu. Svůj zásah v úvodním komentáři nepopřel, ale ani nijak uspokojivě nevysvětlil (Mazalová 2012, 46).

Ojedinelým recepcným ohlasom v medzivojnovom období je príspevok Karola Lilga *Slovensko-srbské styky (Dr. Janko Šafárik ako bibliotekár a kustos múzea)* v slovenskom vojvodinskom matičnom časopise *Náš život*. Lilge sa opiera o srbské texty Stojana Novakovića a Michala Podol'ského:⁸⁹ „Nám, žijícím mezi bratským juhoslovanským národem, dobře padnú uznanlivé slová belehradských vedeckých kruhov o práci našich slovenských učencov, ktorí sa celou svojou dušou venovali práci slovanskej vzájomnosti“ (Lilge 1934, 62). Jeho cieľom bolo informovať menšinovú kultúrnu verejnosť o Šafárikovom pôsobení medzi

---

89 Pri príležitosti osláv storočnice Národnej knižnice v Srbsku v roku 1932 Mihailo Podoljski v *Politike* uverejnil článok *Dr. Janko Šafárik ako bibliotekár (Dr. Јанко Шафарик као библиотекар. Поводом стогодишњице Народне библиотеке у Београду)*. Stojan Novaković bol autorom rozsiahleho textu-nekrológu *Dr. Janko Šafárik z roku 1877* uverejnenom v časopise *Rad Jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti* v Záhrebe.

Srbmi a najviac sa sústreďuje na Šafárikovo zriadenie Národnej knižnice, najmä po roku 1863, keď sa presťahovala do budovy dnešného rektorátu Belehradskej univerzity a bola zriadená podľa zásad modernej knižničnej vedy (Lilge 1934, 64).

4. Recepčia Šafárikovho života a diela v druhej polovici 20. storočia

Prvým obsiahlejším textom v slovenskom kontexte o pôsobení Janka Šafárika v Srbsku je štúdia srbského profesora a historika Miraša Kićovića *Dr. Janko Šafárik ako knihovník Národnej knižnice v Belehrade*. Ide o časť po srbsky napísanej štúdie pod názvom *Prvi vedúci Národnej knižnice v Belehrade* (1957)⁹⁰ v preklade Jána Frýdeckého. Kićović preskúmal staré zápisy v štátnych archívoch niekdajších ministerstiev Srbského kniežatstva a Národnej knižnice. Pre slovenskú verejnosť je preložená iba časť o Jankovi Šafárikovi, kde dôkladne uvádza Šafárikove opatrenia na ochranu a zveľaďovanie knižnice (od roku 1859), začnúc jej presídlením z neadekvátnych priestorov vo vojenskej kasárni do budovy ministerstva osvetly (neskoršie Vyššej ženskej školy), potom do budovy kapitána Mišu Anastasijeviča, kde urobil dôkladnú a systematickú reorganizáciu. Kićović nakoniec uzatvára:

[...] za osem rokov spravovania knižnice, J. Šafárik pre ňu vykonal veľa; usporiadal knihy podľa formátu, vybudoval moderné a nové lístkové katalógy, ktoré sa používali až do prvej svetovej vojny; umiestnil knižnicu do nových priestorov so zvláštnou čítárňou a vytvoril z nej pravú verejnú knižnicu, obohatil jej knižné fondy a začal systematicky zbierať rukopisy a staré tlačené knihy, nadviazal spojenie s domácimi a cudzími kníhkupectvami, zväčšil počet zamestnancov a týmito prácami ukončil periódu odborného usporiadania knižnice, v ktorom sa knižnica neskoršie rozvíjala (Kićović 1957, 129).

⁹⁰ V pôvodnom texte *Први руководиоци Народне библиотеке у Београду* Kićović hovorí o prvých troch riaditeľoch knižnice, a to sú Filip Nikolić, Đura Daničić a Janko Šafárik.

Česká literárna historička Zdenka Sojková v roku 1961 v časopise *Slovenská literatúra* najprv uverejňuje genealogicko-historickú štúdiu *Šafaříkovci v Kiš-Körösi* o Šafaříkovej rodine. Sojková na základe rešerše a archívneho výskumu prináša široký vedecký záber zameraný na genealógiu rodiny, rodinné vzťahy, korešpondenciu a styky P. J. Šafaříka najprv so starším bratom Jánom, otcom Janka Šafaříka, najviac ohľadom Jankovho vzdelávania. Sojková potvrdzuje výchovný a pedagogický vplyv P. J. Šafaříka na synovca, ktorý ho chváli pre jeho usilovnosť, učenlivosť, tiež jeho správanie a krasopis: „Vzdělání je to nejlepší, co můžeme dětem dát, horuje P. J. Šafařík“ (Sojková 1961a, 195). Po Jankovom odchode z Nového Sadu upozorňuje na potrebu permanentného vzdelávania, na nebezpečenstvo prechodu z domácej na verejnú výchovu, napomína k usilovnosti a mravnému životu a po odchode do Viedne strýko vo veľkej miere využíva Jankovu pomoc okolo výpisov z archívov a prípravy *Slovanského národopisu*, presnejšie národnostnej mapy Uhorska a Sedmohradska (Sojková 1961a, 198). Čulé styky strýca a synovca sa na krátky čas prerušili v revolučných rokoch 1848/1849, ako mieni Sojková, z osobných i ideologických dôvodov, ale po revolúcii znovu nadviazali písomné styky a intenzívnu spoluprácu. Sojkovej cieľom bolo ukázať na okolnosti, význam a podiel J. Šafaříka v spoločnej vedeckej práci so strýkom, lebo mnohí bádatelia a editori diela J. P. Šafaříka túto skutočnosť nespravodlivo a neprávom prehliadali (Sojková 1961a, 205).

V druhej štúdiu *P. J. Šafařík, Janko Šafařík a bratislavské lýceum* sa autorka najprv zmieňuje o konexiách P. J. Šafaříka so slovenským, presnejšie bratislavským prostredím, a to v rokoch 1817 – 1819. Píše aj o jeho snahe dostať sa na nejaké profesorské miesto a o uskutočnenom predsavzatí dostať tam synovca na štúdium: „Tím způsobem dostal P. J. Šafařík příležitost, aby se v zájmu synovcově přiblížil k bratislavskému lyceu v době, kdy zde vzniká sebevzdělávací studentská Společnost česko-slovenská“ (Sojková 1961b, 462). Sojková pripomína, že sa J. Šafařík tam

mohol zoznámiť so Štúrovcami – Karolom a Ľudovítom, Michalom M. Hodžom, Samom Chalupkom, Jozefom M. Hurbanom a detailnejšie sa venuje vzťahu s Alexandrom Boleslavínom Vrchovským v oblasti slovanskej archeológie, vlasteneckého dejepisu a zemepisu. Sojková sa domnieva, že Vrchovský a J. Šafárik spoločne pracovali na národnostnej mape Uhorska pre P. J. Šafárika, ako i na zveľaďovaní činnosti bratislavského ústavu. Veľké predsavzatia sa však odchodom J. Šafárika do Nového Sadu prekazili, ale J. Šafárik sľúbil, že aj naďalej bude národne pracovať medzi tamojšími Slovanmi a aj Slovákmi:

[...] ale velkou vzdáleností byl již ve skutečnosti pro Bratislavu a pro Slovensko téměř ztracen. Pravda, v Novém Sadu začal hned osvětově pracovat mezi dolnozemskými Slováky (stal se manipulantom čtenářského spolku a doufal, že s pomocí zdejšího duchovenstva začnou vydávat populární knížky pro slovenský lid v Báčce) i mezi Srby, kteří se mu zdáli zaostalejší ve svém slovanství než Chorvaté. Proto se obracel k Ústavu s prosbou, aby vychoval z bratislavských Srbů aspoň pár horlivých Slovanů. Oznámil též, že zahájil s Leškou a Godrou úspěšně sbírku pro Ústav či Katedru (Sojková 1961b, 473).

V Sojkovej štúdií sa dozvedáme, že v 50. rokoch 19. storočia J. Šafárik pre politické stíhanie jeho rodiny styk so Slovenskom prerušil, ale i to, že pravdepodobne v roku 1851 vybavoval Štúrov príchod do Belehradu za profesora politických vied na tamojšej akadémii. Na záver konštatuje, že bolestnou skutočnosťou zostáva, že významným slovenským učencom P. J. Šafárikovi a J. Šafárikovi nebolo dopriate pracovať a zomrieť medzi Slovákmi (Sojková 1961a, 475).

V rámci slavistických bádání český balkanológ Ivan Dorovský sa v štúdií *Makedonská lidová slovesnost v Čechách* ([1970]-1971) venoval aj blízkym vzťahom Janka Šafárika a Stefana Verkovića, autora kontroverznej *Veda Slovena* (1874). Šafárika zaraďuje do skupiny Verkovićových horlivých podporovateľov; počas jeho pobytu v Macedónii poskytoval mu duchovnú, materiálnu

a odbornú pomoc a nabádal ho nielen na zber ľudových piesní, ale odporúčal aj geograficko-etnografický, štatistický a archeologický popis (Dorovský [1970]-1971, 102 – 105). Kráčajúc v stopách seriózneho výskumu svojho strýca, predsa ho vystríhal pred extrémnymi názormi a subjektívnym prístupom.⁹¹

5. Opätovné príležitostné návraty k odkazu Šafárikovho diela po roku 2000

Azda aj pod vplyvom intenzívnejších výskumov srbskej kultúrnej histórie a kultúrneho dedičstva od 90. rokov minulého storočia a na začiatku 21. storočia, kde evidujeme aj značný počet prác o význame Janka Šafárika na rozvoji viacerých vedných odborov v Srbsku v 19. storočí, vyšlo niekoľko pozoruhodných textov aj po slovensky a v češtine.

Ludmila Mazalová v texte *Julie Šafáriková – žena v pozadí* (2012) reflektuje rodinnú situáciu Šafárikovcov cez prizmu ženskej skúsenosti a na pozadí rodových štúdií. Cez osudy manželky P. J. Šafárika Júlie Šafárikovej, rodenej Ambrózyovej (1803 – 1876), autorka mapuje úlohu a osud vzdelanej vydatej ženy (slávneho muža) v 19. storočí, aj na pozadí vtedajšej spoločensko-politickej situácie v habsburskej monarchii. V tomto kontexte Mazalová viackrát uvádza aj spätosť Šafárikovej rodiny s J. Šafárikom. Zaujímavý je údaj, že v roku 1854 P. J. Šafárik odmietol synovcovu žiadosť, aby k sebe na byt a stravu zobrali jeho syna Pavla, čo naznačovalo príchod súkromných problémov spätých hlavne so zdravím rodinných príslušníkov.

V časopise *Slovenská archeológia* v roku 2016 Milan Horňák napísal spomienku venovanú 140. výročiu úmrtia J. Šafárika pod názvom *Život a dielo Janka Šafárika*. Horňák konštatuje, že Janko Šafárik „položil základy systematického, terénneho archeologického výskumu v Srbsku“ (Horňák 2016, 307). V texte sa detailnejšie venuje tým častiam Šafárikovho cestopisu *Správa o ceste po Srbsku roku 1846* (Извeстиje о путовању по Србији

---

91 Dorovský sa tu opiera o knihu bulharského folkloristu Michaila Arnaudova a jeho knihu *Verkovič i „Veda Slovena“* (1968).

1846. године),⁹² kde sa autor zamerl na archeologické témy, a podotýka aj jeho participovanie v zakladaní a práci Národného múzea. Avšak najviac priestoru venuje Šafárikovým cestám za archeologickými lokalitami s cieľom terénnych vykopávok, konkrétne na Rudniku v roku 1865, o čom existujú zápisy v podobe terénneho denníka, náčrtov odkrytých situácií a jednotlivých stratigrafických vrstiev. Na záver podotýka, že Šafárikov prínos pre rozvoj srbskej a slovanskej archeológie je nesporný a zaslúži si, aby bol známy aj v slovenských archeologických kruhoch (Horňák 2016, 309).

Aj v slovenskom menšinovom prostredí v Srbsku sa v rámci intenzívnejšieho záujmu o výskum slovensko-srbských kultúrnych a literárnych vzťahov pozornosť venovala aj Jankovi Šafárikovi. V tematickom čísle časopisu pre kultúru a literatúru vojvodinských Slovákov *Nový život* v roku 2018 boli uverejnené dva texty. Básnik a kultúrny činiteľ Miroslav Aleksić v texte *Janko Šafárik a srbské národné kultúrne a vedecké inštitúcie* okrem všeobecne známych údajov o Šafárikovom živote a diele prináša aj tie v širšom slovenskom kontexte menej známe veci, napríklad hovorí o priateľstve a spolupráci s českým panslavistom, vojenským teoretikom a neskoršie generálom srbskej armády Františkom Alexandrom Zachom, o Šafárikovom záujme o prírodné vedy a tvorbe odbornej terminológie z fyziky, sumarizuje jeho najdôležitejšie pôsobenie v Národnej knižnici a Národnom múzeu Srbska. Škoda, že Aleksić nepriložil, zrejme bohatý, zoznam použitej literatúry.

V tomto tematickom bloku bol uverejnený aj text *Knieža Michailo Obrenović – priateľ Slovákov* zameraný na kultúrno-

---

92 Okrem uvedeného cestopisu, pozoruhodný je aj cestopis *Cesta z Belehradu do Benátok (Пут из Београда у Млетке)* z roku 1857, ktorý uverejnil v *Srbských novinách (Новине србске)*. Tento cestopis môže byť ďalšou bádateľskou výzvou a to nielen zhodnotením archívnych výskumov, ale aj celkovým pragmaticko-poznávacím zámerom opisu tejto cesty, kde sa otvorenejšie črtajú Šafárikove ideové postoje. „V cestopise nejde len o objektívne svedectvo o cestovaní, je to „akt samourčenia“, neraz viac vypovedá o autorovi-rozprávačovi ako o rozprávanom, prebieha v ňom stála konfrontácia svojho a cudzieho, stretnutie identity cestovateľa s inakosťou cudzej krajiny“ (Čížiková 2018, 358).

historický kontext Šafárikovej doby z pera historika Samuela Jovankoviča. V texte sa najviac približuje život a pôsobenie Michaila Obrenoviča a jeho konexie so Slovenskom. Zmieňuje sa o oduševnení Štúra bojom srbského národa za oslobodenie, čo ilustruje jeho recenziou na knihu Karola Paceka o tejto rodine.⁹³ Jedna stať v rámci celku pod názvom *Slováci v Michailovom okolí* je venovaná aj J. Šafárikovi. Kým v prvej časti hovorí o dvornom a osobnom lekárovi kniežaťa Miloša Obrenoviča Dr. Karolovi Pacekovi, ďalší takmer dvojstranový priestor venuje J. Šafárikovi, opierajúc sa hlavne o texty z pera Stojana Novakoviča (1877), Milena Nikolića (1979) a Vojislava Maksimoviča (1999). Jovankovič konštatuje: „Dielo a osobnosť Dr. Janka Šafárika sú stále prítomné aj v dnešnom Srbsku. V budove Národnej bibliotéky stojí jeho busta a od roku 2014 Spolok knihovníkov Srbska udeľuje cenu v oblasti knihovníctva nazvanú po Jankovi Šafárikovi“ (Jovankovič 2018, 51).

Novšieho dátumu je i štúdia Martina Braxatorisa *Vzťahy Pavla Jozefa Šafárika a Leškocov v dolnozemskej kontexte* (2023), kde rozoberá komplexné a vcelku tvorivé vzťahy dvoch príbuzensky a územne spriaznených rodín. V danej problematike sa dotkol i životných osudov J. Šafárika na Dolnej zemi a v Belehrade.

6. Záverom

Recepcia života a diela J. Šafárika v českom a slovenskom kultúrnom prostredí od 30. rokov 19. storočia dodnes súvisí s mnohými spoločenskými, kultúrnymi a historickými okolnosťami. V 19. storočí prítomnosť a recepcia J. Šafárika v Čechách je výsledkom osobných stykov, a to prostredníctvom strýka P. J. Šafárika, ako i reflexie širších slavistických akcií (cesta do Moskvy, Jungmannovské oslavy) a v konexii s jeho pôsobením v Srbsku. V starších skúmaných prameňoch vidieť prelínanie sa ideologických a interpretačných rovín, k čomu sa neskoršie pridruží aj nedostatočná pripravenosť autorov v oblasti editovania. Napríklad na začiatku 20. storočia sa intenzívnejšie sprítomňuje

---

93 Ide o knihu *Obrenovići, krátky spis o živote členov tejto kniežacej rodiny*, so šiestimi litografickými obrazmi z roku 1852.

pozostalosť Šafárikovej rodiny; na vlnu tohto záujmu aj Č. Zíbrt uverejňuje listy P. J. Šafárika svojmu synovcovi. Škoda však, že jeho edičný a interpretačný prístup nezohľadnil v plnej miere autenticnosť pramenného materiálu. V druhej polovici 20. storočia sa na Slovensku uverejnili metodologicky a vedecky fundovanejšie príspevky o Šafárikovom diele aj vďaka výskumu v Srbsku (ide o preklad štúdie M. Kičovića), respektíve sú výsledkom poctivého archívneho výskumu v Česku (Z. Sojková), čo vrhá nové svetlo aj na staršie „šafárikovské“ štúdie.

Na vlnu opätovného záujmu o dejiny jednotlivých vedných odborov a históriu národných inštitúcií v Srbsku od 90. rokov minulého storočia sa o J. Šafárikovi začalo znovu hovoriť aj mimo srbských hraníc. K opätovnému záujmu o tohto učenca prispeli i zmeny teoreticko-metodologickej paradigmy humanitných vied na začiatku nového storočia, rozvoj knihovníckej kultúry a knihovníctva ako vedy po roku 2000 a udeľovanie Ceny Janka Šafárika (od roku 2014). Mimo Srbska ide v podstate o príležitostný záujem o archeologické dielo J. Šafárika (M. Horňák), respektíve sa o ňom uvažuje v kontexte širšie koncipovaných prác (L. Mazalová, M. Braxatoris). V slovenskom menšinovom kontexte vo Vojvodine, aj v procese intenzívnejších srbsko-slovenských kultúrnych vzťahov, sa dedičstvo diela J. Šafárika tiež nanovo oprášilo od zabudnutia (M. Aleksić, S. Jovankovič). Súčasný vedecký záujem sa teda usiluje toto dlho okrajovo reflektované dedičstvo revalorizovať a začleniť do stredoeurópskeho kultúrno-historického diskurzu.

Bibliografia

- Aleksić, Miroslav. 2018. „Janko Šafárik a srbské národné kultúrne a vedecké inštitúcie.“ *Nový život* 70 (1–2): 37–41.
- Anonym. 1867. *Pouť Slovanův do Ruska roku 1867 a její význam*. Tiskem a nákladem dra Edv. Grégra.
- Anonym. 1873. „Slavnost Jungmannova v Praze.“ *Našinec* (82): b. p.
- Anonym. 1876. „Dr. Janko Šafařík.“ *Lumír* (21): 371.

- Anonym. 1876. „Dr. Jan Šafařík, srbský statní rada a předseda srbského učeného družstva.“ *Světovzor* 10 (30): (příloha).
- Braxatoris, Martin. 2023. „Vztáhy Pavla Jozefa Šafárika a Leškovicov v dolnozemskej kontexte.“ *Slovenská literatúra* 70 (6): 703–716.
- Čížiková, Zuzana. 2018. „Obraz Balkánu v cestopisoch vojvodinských Slovákov v dvadsiatych rokoch 20. storočia.“ *Slovenská literatúra* 65 (5): 352–378.
- Dorovský, Ivan. [1970]-1971. „Makedonská lidová slovesnost v Čechách.“ Online. In *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*. D, Řada literárněvědná. 19–20 (D17–18): [93]–118. <https://hdl.handle.net/11222.digilib/108268>
- Гавриловић, Андра. 1903. Знаменити Срби XIX. века: година II. Наклада и штампа Српске штампарије.
- Hornák, Milan. 2016. „Život a dielo Janka Šafárika.“ *Slovenská archeológia* 64 (2): 307–309.
- Jezernik, Božidar. 2019. „The Moscow Ethnographic Exhibition of 1867.“ *Zbiór wiadomości do antropologii muzealnej* (6): 7–28.
- Jovankovič, Samuel. 2018. „Knieža Michailo Obrenović – priateľ Slovákov.“ *Nový život* 70 (1–2): 42–52.
- Каниц, Феликс. 1862. Оглас на књ. Феликса Каница „Византијски споменици по Србији“. Доступно на: <https://digital.bms.rs/ebiblioteka/pageFlip/reader/index.php?type=publications&id=532&m=2#page/2/mode/1up>
- Kićović, Miraš. 1957. Prel. fý [Ján Frýdecký]. „Dr. Janko Šafařík ako knihovník Národnej knižnice v Belehrade.“ *Knižnica: časopis pre knižnú kultúru* 9 (3): 119–129.
- Malý, Jakub. 1872. *Vzpomínky a úvahy starého vlastence*. Tiskem a nákladem J. S. Skrejšovského v Prahe.
- Mazalová, Ludmila. 2012. „Julie Šafaříková – žena v pozadí.“ *Sborník Národního muzea v Praze* 57 (1–2): 45–52.
- Миличевић, Ђ. Милан. 1888. Поменик знаменитих људи у српског народа новијега доба. У Београду у Српској краљевској штампарији.

- Подольски, Михаило. 1933. „Др. Јанко Шафарик као библиотекар.“ Политика XXX (9077): 4.
- Sojková, Zdenka. 1961a. „Šafaříkovci v Kiš-Köröši.“ *Slovenská literatúra* 8 (2): 194–205.
- Sojková, Zdenka. 1961b. „P. J. Šafařík, Janko Šafárik a bratislavské lýceum.“ *Slovenská literatúra* 8 (4): 460–475.

AFEKTÍVNY PRÍSTUP VO VYUČOVANÍ SLOVENČINY AKO CUDZIEHO JAZYKA

Peter Gregorik

Filozofická fakulta, Univerzita Cyrila a Metoda v Trnave,
Slovenská republika
peter.gregorik@ucm.sk

Príspevok sa venuje využitiu afektívnych vyučovacích metód vo vyučovaní slovenčiny ako cudzieho jazyka na príklade vyučovania ukrajinských študentov. Afektívna zložka učenia, ktorá zahŕňa emócie, postoje a hodnoty, zohráva kľúčovú úlohu nielen pri budovaní pozitívneho vzťahu k jazyku a kultúre, zároveň prispieva k prekonávaniu komunikačných bariér v cudzojazyčnom prostredí. Cieľom je predstaviť jednak aktuálnu situáciu s vyučovaním slovenčiny ako cudzieho jazyka na Slovensku a základné prístupy pri jeho realizácii, jednak konkrétne afektívne metódy a aktivity, ktoré využívame v našom vyučovaní a ktoré podporujú emocionálne zapojenie študentov, zvyšujú ich motiváciu a prispievajú k hlbšiemu osvojeniu si jazykových zručností. Príspevok vychádza z dlhodobej pedagogickej praxe a poukazuje na význam afektívneho učenia pri prekonávaní jazykových bariér a budovaní vzájomného porozumenia medzi študentmi. Na základe stanovených kritérií sme zistili, že afektívny prístup zvyšuje komunikačnú úroveň.

Kľúčové slová: slovenčina ako cudzí jazyk, afektívny prístup, vyučovanie, zahraniční študenti.

The paper focuses on the use of affective teaching methods in teaching Slovak as a foreign language, illustrated by the example of teaching Ukrainian students. The affective component of learning, which includes emotions, attitudes, and values, plays a key role not only in building a positive relationship with the language and culture but also in overcoming communication barriers in a foreign-language environment. The aim is to present both the current situation of teaching Slovak as a foreign language in Slovakia and the basic approaches to its implementation, as well as specific affective methods and activities that we use in our teaching to foster students' emotional engagement, increase their motivation, and contribute to deeper acquisition of language skills. The paper draws on long-term teaching practice and highlights the importance of affective learning in overcoming language barriers and developing intercultural competence. Based on established criteria, we found that the affective approach enhances the level of communication.

Key words: Slovak language, foreign language, affective approach, teaching, foreign students.

1. Zahranční študenti na Slovensku

Vyučovanie slovenčiny ako cudzieho jazyka je jednou z aktuálnych výziev slovenského školstva, a to od materských škôl cez základné a stredné až po vysoké školy. Stačí, ak sa pozrieme na postupný nárast detí z neslovenského prostredia v jednotlivých typoch škôl. Z dostupných zdrojov vyplýva, že počet detí cudzincov v slovenských školách sa za posledných dvadsať rokov výrazne zvýšil. V roku 2005 navštevovalo školy na Slovensku približne 1 500 detí cudzincov, čo predstavovalo len okolo 0,2 % všetkých žiakov. Išlo najmä o deti diplomatov a pracovníkov zahraničných firiem. Do roku 2010 sa tento počet zdvojnásobil na približne 3 000 (0,4 %), čo súviselo s migráciou z krajín EÚ a Balkánu po vstupe Slovenska do Európskej únie. V roku 2015 už školy evidovali okolo 5 000 detí cudzincov (0,6 %), pričom rast podporili legislatívne úpravy integrácie, najmä ustanovenia školského zákona (§ 146). Pred pandemiou, v roku 2020, sa počet zvýšil na približne 7-tisíc (0,9 %), pričom pribúdali deti z tretích krajín. V roku 2021 bolo v školách 8 479 detí cudzincov (1 %), tesne pred vypuknutím vojny na Ukrajine. Najväčší skok nastal v roku 2022, keď v dôsledku vojnového konfliktu na Ukrajine počet detí cudzincov prudko vzrástol na 19 175 (2,2 %). Všetky uvedené údaje pochádzajú zo Štatistických ročeniek Centra vedecko-technických informácií SR⁹⁴. V roku 2023 sa situácia stabilizovala na odhadovaných 20 000 žiakov (2,3 %), pričom väčšina z nich navštevovala základné školy, celkovo bolo v regionálnom školstve evidovaných 18 807 žiakov.⁹⁵ Odhady pre rok 2025 hovoria o viac než 22 000 deťoch cudzincov (okolo 2,5 %), pričom pretrváva vysoký podiel ukrajinských detí, no pribúdajú aj deti z Ázie a Blízkeho východu.⁹⁶

---

94 https://www.cvtisr.sk/cvti-sr-vedecka-kniznica/informacie-o-skolstve/statistiky/statisticka-rocenka-publikacia/statisticka-rocenka-zakladne-skoly.html?page_id=9601 [cit. 2026-01-25].

95 <https://nivam.sk/wp-content/uploads/2023/09/skoly-s-UA-ziakmi-2023-08-30-akt-RKN-1.pdf> [cit. 2026-01-25].

96 Herich, J. Prognóza výkonov regionálneho školstva do roku 2025. [cit.

Rozdelenie podľa typu školy v roku 2022 ukazuje, že najviac detí cudzincov bolo v základných školách (12 277, podiel 2,5 %), nasledovali materské školy (2 760, 1,5 %) a stredné školy (2 673, 1,3 %).⁹⁷ Medzi hlavné faktory rastu patrí migrácia z EÚ po roku 2004, ekonomická migrácia z Balkánu a Ázie, vojna na Ukrajine v roku 2022 (Letavajová – Chlebcová Hečková – Krno 2024), ako aj legislatívne zmeny, ktoré garantujú rovnaké podmienky vzdelávania pre všetky deti (školský zákon č. 245/2008 Z. z., § 146). Uvedené dáta sú dôležité aj pre vyučovanie slovenčiny ako cudzieho jazyka na vysokých školách, pretože sa dá predpokladať, že mnohé z týchto detí a žiakov budú pokračovať v štúdiu na vysokej škole, ktoré si bude vyžadovať rozvoj jazykovej kompetencie v používaní slovenského jazyka. Svedčí o tom aj to, že počet zahraničných študentov, resp. študentov pôvodom z neslovenského prostredia na slovenských vysokých školách za posledné roky výrazne vzrástol. V roku 2016 študovalo na slovenských univerzitách približne 6 600 zahraničných študentov, čo predstavovalo podiel okolo 5,5 %. Do roku 2021 sa tento počet takmer strojnásobil na približne 18 200 študentov z iných krajín. Rok 2022 priniesol prudký nárast, spôsobený najmä vojnou na Ukrajine – počet cudzincov vzrástol o viac než 4 500 oproti predchádzajúcemu roku. V roku 2023 už slovenské vysoké školy evidovali 21 912 zahraničných študentov, čo predstavuje takmer 16 % z celkového počtu študentov (cca 138 000). Najväčšiu skupinu zahraničných študentov tvoria Ukrajinci (približne 53 %), nasledujú študenti z Česka (okolo 9 %) a Ruska (6 %). V posledných rokoch pribúdajú aj študenti z Indie, Iraku a Kazachstanu, čo naznačuje postupné rozširovanie geografického pôvodu zahraničných študentov.⁹⁸

2026-01-25]. Dostupné na: https://www.cvtisr.sk/buxus/docs/JH/Vykony_RS19.pdf

97 <https://www.aktuality.sk/clanok/vO9FAxZ/slovenske-skoly-navstevuje-vyse-desat-tisic-ziakov-z-ukrajiny/> [cit. 2026-01-25].

98 <https://vaia.gov.sk/sk/2024/12/zahranicni-studenti-ako-dolezity-talent-pre-rast-slovenska-analyza/> [cit. 2026-01-25].

2. Vyučovanie slovenčiny ako cudzieho jazyka na FF UCM v Trnave

Ak hovoríme o vyučovaní cudzieho jazyka, tak sa tým „primárne rozumie najmä vyučovanie svetových jazykov, ako sú angličtina, nemčina či francúzština, avšak veľký rozvoj nastáva i vo vyučovaní slovenčiny ako cudzieho jazyka. Vyučovanie slovenčiny ako cudzieho jazyka sa v minulosti týkalo najmä zahraničných študentov na vysokých školách, ale v súčasnosti sa už vzťahuje i na študentov stredných škôl, základných škôl, predškolských zariadení, ale aj dospelých v produktívnom veku či staršej generácie“ (Gregorík 2024, 89). Na Katedre slovenského jazyka a literatúry Filozofickej fakulty Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave sa vyučovanie slovenčiny ako cudzieho jazyka systematicky začalo v roku 2008 a do roku 2012 ho viedla Janka Píšová. Študentmi kurzu boli účastníci výmenných pobytov cez programy Erasmus a SAIA. V roku 2013 prevzal vyučovanie Peter Gregorík a vyučovanie študentov z výmenných programov pokračovalo do roku 2021. Študenti pochádzali z Bulharska, Rakúska, Španielska, Francúzska, Česka, Srbska, Nemecka, Poľska a Slovinska. Od roku 2021 kurz nepokračoval z dôvodu viacerých negatívnych faktorov, z ktorých najpodstatnejším dôvodom bol nízky záujem o absolvovanie nepovinného predmetu, avšak i nehomogénne zloženie študijných skupín. V tom čase však pribúdali zahraniční študenti denného štúdia, čo umožnilo pokračovať v tradícii vyučovania slovenčiny ako cudzieho jazyka na filozofickej fakulte a okrem toho začala katedra zastrešovať i slovenčinu ako cudzí jazyk pre fakultu prírodných vied. Predmet sa stal povinnou zložkou pre študentov oboch fakúlt v 1. ročníku štúdia. Pred rokom 2021 boli študenti prijímaní automaticky bez potreby znalosti slovenského jazyka, čo sa však ukázalo ako neprekonateľná bariéra pre štúdium v slovenskom jazyku pre tých študentov, ktorí nedosahovali podľa Európskeho referenčného rámca pre jazyky aspoň úroveň B1. Od roku 2021 sa preto stala znalosť slovenčiny na tejto úrovni povinnou podmienkou prijatia na štúdium. Do roku 2024 kompetenciu overovala Katedra slovenského jazyka a literatúry sama testom a ústnym pohovorom,

od roku 2025 je prijatie podmienené certifikátom potvrdzujúcim znalosť slovenčiny. Študenti počas realizácie kurzu pochádzali z Líbye, Kazachstanu, Česka, Srbska, Rumunska, Bieloruska, Azerbajdžanu, Tanzánie, Ugandy a Turecka, no od roku 2021 ide prevažne o študentov z Ukrajiny a Ruska, v roku 2025 pribudla väčšia skupina srbských študentov. V kurze akademického roka 2025/2026 je štrnásť študentov z Ukrajiny, deväť zo Srbska, traja z Ruska a jeden z Azerbajdžanu.

3. Slovenčina ako cudzí jazyk na Slovensku

Vyučovanie slovenčiny ako cudzieho jazyka, resp. jeho prezentácia, sa historicky spája primárne s letnou školou slovenského jazyka a kultúry, ktorá samostatne vznikla v roku 1965 a bola pomenovaná *Studia Academica Slovaca*. V dnešnej dobe je vyučovanie slovenčiny ako cudzieho jazyka rozsahom i obsahom omnoho širšie. Vyučuje sa v materských školách, pre základné i stredné školy sú vypracované osobitné vzdelávacie štandardy pre slovenčinu ako druhý či cudzí jazyk, mnohé vysoké školy realizujú vlastné kurzy zamerané na výučbu slovenčiny pre cudzincov. Jana Pekarovičová (2000, 158) píše, že slovenčina ako cudzí jazyk zahŕňa výskum súčasného jazyka so zreteľom na jeho prezentáciu a osvojovanie si gramatického a lexikálneho systému i zásad praktickej komunikácie na pozadí vnútrojazykových i medzijazykových vzťahov. S týmto tvrdením možno súhlasiť, dôležitou otázkou je však to, aké metódy sú najefektívnejšie pri dosahovaní stanovených cieľov, ktoré sú rozdielne povedzme pri porovnaní vyučovania jazyka s cieľom dosiahnuť úroveň A1 a pri práci so študentmi, ktorí už majú znalosť jazyka na úrovni B2. J. Pekarovičová (2000, 158–161) vymedzila niekoľko vlastností, ktoré treba brať do úvahy, aby bolo vyučovanie efektívne: typologická, genetická a areálová charakteristika slovenčiny; etnokultúrne špecifiká študentov; typ a podmienky vzdelávacej inštitúcie; charakter a zameranie vzdelávania; psychosociálna charakteristika študentov a osobnostný profil lektora. Roman Kvapil a kol. (2018, 57) odporúčajú uplatniť také postupy, základom ktorých je konkrétny zážitok, vyskúšanie si určitého spôsobu riešenia úlohy,

a následnú reflexiu, zamyslenie sa nad vyhovujúcimi spôsobmi učenia sa po realizácii predmetnej aktivity. Hĺbkovou reflexiou potom každý žiak/cudzinec dochádza k určitému záveru, vyberá si učebný štýl, resp. štýly, ktoré uprednostňuje. Súhlasíme s týmto postojom, keďže uvedenie si vlastného učebného štýlu a uplatnenie tohto poznatku v procese učenia sa umožňuje študentovi efektívnejšie sa učiť. Možno konštatovať, že teoretická báza pre vyučovanie slovenčiny ako cudzieho jazyka je dnes kvantitatívne i kvalitatívne bohatá. V minulosti prevládala skôr požiadavka na systémovo ladené zdroje. Napríklad významný predstaviteľ vyučovania slovenčiny ako cudzieho jazyka Peter Baláž (1986, 32) zdôrazňoval, že rozdiely v osvojovaní si materinského a cudzieho jazyka sa musia explicitne prejavovať v koncipovaní špeciálnych gramatík pre cudzincov zohľadňujúcich opis výrazných črt jazykového systému, ale aj spôsob, ako sprostredkovať mechanizmus pravidiel tvorenia a interpretácie gramatických tvarov, syntagiem a viet. V súčasnosti majú didaktické zdroje skôr komunikačno-systémový charakter, ako napríklad *Slovenčina ako cudzí jazyk: predmet aplikovanej lingvistiky* (Pekarovičová 2020) či *Praktická didaktika slovenčiny ako cudzieho jazyka: pre študentov slovakistiky* (Sedláková a kol. 2021). V slovenskom prostredí je zatiaľ nedostatok zdrojov nesytemového prístupu, ktoré nepracujú s učebnicami a lingvistickou teóriou. Výnimkou je publikácia *Seriózne jazykové hry. Metodická príručka pre učiteľov slovenčiny ako cudzieho jazyka* (Gálišová – Ismail Gabríková – Mošaťová 2021). Vychádzame najmä z cudzojazyčných zdrojov, ako sú *The Natural Approach: Language Acquisition in the Classroom* (Krashen a Terrel 1983). Opisuje sa tu prístup k výučbe cudzieho jazyka založený na princípe prirodzeného osvojovania jazyka podobne ako pri materinskom jazyku. Metóda kladie dôraz na znižovanie stresu a vytváranie príjemného prostredia, pretože emocionálne bariéry bránia učniu. Gramatika sa neučí explicitne, ale implicitne – študenti si ju osvojujú prirodzene cez komunikáciu. Cieľom je, aby sa jazyk učil komunikáciou a porozumením, nie memorovaním pravidiel. *Teoretické základy učenia odmieta napríklad aj metóda Dogme language teaching* (skr. Dogme

ELT, Meddings a Thornbury 2009), čo je komunikatívny prístup k učeniu jazykov, ktorý odmieta učebnice a stavia na spontánnej konverzácii medzi učiteľom a študentmi. Hodina sa zakladá na „tu a teraz“ rozhovoroch bez umelých tém a materiálov.

Zjednodušene povedané, vo vyučovaní cudzích jazykov sa uplatňujú tri základné prístupy, ktoré môžeme definovať ako systémový prístup, komunikačno-systémový prístup a komunikačný prístup. Samozrejme, ide len o veľmi všeobecné vymedzenie a vo vyučovaní cudzích jazykov, teda aj slovenčiny ako cudzieho jazyka, sa zvyčajne kombinujú rôzne metódy a aktivity. Z uvedených prístupov je systémový prístup zvyčajne založený na precvičovaní izolovaných jazykových javov, v podstate s nulovou komunikačnou hodnotou. Vo vyučovaní slovenčiny ako cudzieho jazyka sa v inštitucionálnej forme nepoužíva, no stále sa, hoci v malej miere, používa pri vyučovaní cudzích jazykov na základných i stredných školách. Na Slovensku je dominantným komunikačno-systémový prístup, ktorý, pravda, nie je chápaný jednotne. Napríklad Eva Tibenská (2005, 8) hovorí o komunikatívno-poznávacom princípe, ktorý vysvetľuje tak, „že sa pri preberaní nového jazykového javu aj pri upevňovaní už získaných poznatkov dôsledne vychádza zo vzorového textu“. Jana Pekarovičová (2000, 168) zasa dáva do kontrastu kognitívny a komunikačný prístup. Za komunikačný princíp považuje to, že sa uplatňuje metóda založená na modelovaní, opakovaní a precvičovaní jazykových javov slovenčiny vo vybraných komunikačných situáciách. V našom chápaní však aj v tomto prípade ide o komunikačno-systémový prístup, keďže pri ňom ide o vedomé zameranie sa na javy zo systémovej úrovne jazyka. Za komunikačný prístup považujeme len taký, pri ktorom sa zámerne pozornosť nesústreďuje na jazykové javy systémového charakteru, a to ani s ohľadom na vzorový text či komunikačné situácie. V centre pozornosti je komunikácia, a to komunikácia, ktorá vychádza od subjektu vzdelávania, teda od žiaka či študenta. Subjekt vzdelávania aktívne vytvára jazykový obsah a je v maximálnej miere zapojený do procesného charakteru vyučovacej jednotky. Učiteľ má pozíciu facilitátora, ktorý z pozície objektu sleduje

priebeh hodiny, je pripravený korigovať jej smerovanie a pomáhať v problémových situáciách. V ideálnom prípade by jednoducho do procesu vzdelávania nezasiahol vôbec. Samozrejme, takýto prístup je tým jednoduchší, čím je vyššia jazyková úroveň študentov. Na úrovniach B2/C1 prebieha na základe našich skúseností takmer bez problémov, ale je možné aplikovať ho aj na úrovni A1 – úloha facilitátora je však náročnejšia a nezaobíde sa bez prvkov systémovej povahy. Dôležitá je podľa nás autentickosť cieľového jazyka, interaktívnosť a vyššia koncentrácia komunikačných a zážitkových prvkov, zohľadňovanie individuálnych potrieb a redukcia stresu z kontaktnej výučby, posilňovanie rozmanitých kognitívnych zručností a posilňovanie nezávislosti od klasického učenia v triede.

4. Afektívne metódy v komunikačnom prístupe

Leo Buscaglia, profesor špeciálnej pedagogiky z Univerzity v Južnej Kalifornii, vo svojej knihe *Living, Loving & Learning* (1982), ktorá by sa dala preložiť *Žiť, milovať a učiť sa*, napísal, že najväčšia chyba, ktorú môžeme urobiť, je báť sa zmeny. Zmeny sa dejú v podstate neustále – vo vede, športe, vo vzdelávaní, v ľudských životoch. Niektoré zmeny prichádzajú spontánne, iné vedome. Takú zmenu sme v prístupe k vyučovaniu slovenčiny ako cudzieho jazyka urobili aj my. V našej pedagogickej práci sme v minulosti pri vyučovaní slovenčiny ako cudzieho jazyka využívali prvky tak systémoveho, ako aj komunikačno-systémoveho prístupu, pri ktorých bola základom vzdelávania učebnica a práca s pripravenými cvičeniami na konkrétne jazykové javy. Ukázalo sa však, že od úrovne B2 je taký prístup z hľadiska komunikačnej kompetencie neefektívny (ako sme neskôr zisťovali experimentálnymi hodinami na úrovniach A1, A2 a B1, tak efektívnosť je sporná aj tu). Keďže v súčasnosti sa na Filozofickej fakulte a Fakulte prírodných vied UCM vyžaduje pre prijatie na štúdium v slovenskom jazyku znalosť slovenčiny minimálne na úrovni B1, tak zahraniční študenti disponujú potrebnou jazykovosystémovou znalosťou, ktorá sa už bez personalizovaného prístupu nedá vo väčších skupinách študentov efektívne rozvíjať.

Vychádzame z dlhodobej empirickej skúsenosti, na základe ktorej je rozvoj jazykovosystémovej kompetencie na úrovniach B2 a C1 v inštitucionálnych podmienkach len minimálne efektívny; na úrovni C2, ktorá v podstate zodpovedá používaniu cudzieho jazyka prirodzeným spôsobom, prakticky nemožný. Na základe štandardizovanej spätnej väzby, ako aj na základe sebahodnotiacich nástrojov (Likertova škála hodnotenia, Teacher Self-Efficacy Scale – TSES) sme dospeli k rozhodnutiu, že komunikačno-systémový prístup nie je vzhľadom na stanovené ciele výučby efektívny. Fundamentálnym faktorom bolo to, že jazykovosystémová ani komunikačná úroveň sa počas semestrálneho kurzu na úrovni B2 prakticky nezmenili. Tento fakt potvrdila tak spätná väzba od študentov v akademickom roku 2023/2024, ako aj naša analýza ich výstupov. Ukázalo sa tiež to, že práca s učebnicou študentov nebaví, témy v učebniciach považujú za nezaujímavé a neosobné, precvičované jazykové javy im z väčšej časti boli už známe a ich nácvik ich neposúval vpred, študenti tiež uvádzali, že napriek dobre zvládnutému jazykovému systému pociťujú silný komunikačný blok. V akademickom roku 2024/2025 sme preto pristúpili k radikálnej zmene a z vyučovania sme vypustili prvky systémového a komunikačno-systémového charakteru. V rámci vyučovacích jednotiek sme však ponechali priestor na to, aby sa študenti mohli na individuálne jazykové nejasnosti pýtať. Za cieľ sme si stanovili rozvoj komunikačnej kompetencie, ako aj to, že jazykové javy sa stanú inherentnou súčasťou komunikačných aktivít a ich rozvoj bude prebiehať najmä v rámci skupinovej práce študentov. Učiteľ má funkciu facilitátora, čo v praxi znamená, že jeho úloha sa mení z tradičného „prenášača vedomostí“ na sprievodcu učením, ktorý vytvára podmienky, aby si študenti jazyk osvojovali aktívne a samostatne. V rámci komunikačných stratégií sme si zvolili afektívny prístup. Afektívny prístup zdôrazňuje, že úspešné osvojovanie cudzieho jazyka závisí nielen od kognitívnych procesov, ale aj od emocionálnych faktorov. Učiteľ má vytvárať prostredie, ktoré podporuje motiváciu, sebadôveru a znižuje stres. Dôležité je, aby sa študent cítil bezpečne, nebál sa robiť chyby a mal pozitívny vzťah k učeniu. Tento prístup zahŕňa využívanie aktivizujúcich metód, spoluprácu, hry a techniky,

ktoré podporujú pozitívne emócie a interakciu (napr. Stradiotová a kol. 2019; Lojová a Vlčková 2019). Ivan Turek (2014, 49) uvádza, že afektívne ciele vyučovacieho procesu zahŕňajú citovú oblasť, oblasť postojev, hodnotovej orientácie a sociálno-komunikatívnych zručností. Ich dosahovanie je hlavným zámerom výchovy, preto sa nazývajú aj výchovné ciele. Oproti tradičnému vyučovaniu sme vynechali všetko, čo má všeobecný, neosobný charakter, teda reálie Slovenska, vzorové texty či literárne texty. Takýto postup je síce v rozpore s tým, čo píše Sedláková a kol. (2021, 36), že integračnou súčasťou vyučovania slovenčiny ako cudzieho jazyka je prezentácia reálií, národných symbolov, tradícií a kultúrnych artefaktov označovaných osobitnými výrazmi, ktoré si žiaci v cieľovom jazyku musia osvojiť, Sedláková a kol. pracujú s termínom lingvokulturéma (2021, 38). Tá je súčasťou jazykového obrazu sveta a zahŕňa všetky formy vnímania, myslenia, hodnotenia, konania a správania, ktoré väčšina príslušníkov určitej kultúry považuje za normálne, samozrejmé, typické. V našej koncepcii je však študent subjektom vzdelávania a nie je potrebné ani žiaduce, aby bol determinovaný nejazykovými premennými cieľovej kultúry.

Na základe analýzy odborných zdrojov a vlastnej empirickej skúsenosti sme stanovili predpoklady, že afektívny prístup:

1. Zvyšuje motiváciu študentov. Študenti sa neučia slovenčinu len ako akademický predmet, ale ako prostriedok osobného vyjadrenia. Jazyk sa stáva zmysluplnejším, keď sa viaže na osobné zážitky, hodnoty a záujmy študentov.

2. Podporuje pozitívny vzťah k slovenčine. Pomáha študentom prekonávať strach z chyby, hanbu pri rozprávaní a frustráciu z náročnosti jazyka. Vytvára bezpečné prostredie, kde sa študent cíti prijatý a podporovaný.

3. Zohľadňuje individuálne potreby. Učiteľ sa mení na facilitátora a vníma študenta ako celistvú osobnosť, nie iba ako „nosiťľa jazykovej úrovne“. Umožňuje diferencovanú výučbu – študenti si môžu vybrať témy či formy práce.

4. Podporuje dlhodobé osvojenie jazyka. Emocionálne angažované používanie jazyka vedie k hlbšiemu zakotveniu

jazykových štruktúr. Študenti si lepšie pamätajú jazyk, ktorý sa spája s pozitívnymi zážitkami.

5. Rozvíja vzájomnú empatiu. Diskusie o hodnotách a identite vedú k porozumeniu medzi študentmi z rôznych krajín. Slovenčina sa stáva nástrojom dialógu, nielen akademickým cieľom.

5. Vyučovací proces

Najskôr treba zdôrazniť, že hlavným cieľom dvojsemestrálneho kurzu slovenčiny ako cudzieho jazyka s rozsahom 52 vyučovacích hodín bolo zlepšiť komunikačnú kompetenciu študentov, a to jednak z hľadiska subjektu (nemať strach z komunikácie v slovenčine), jednak z hľadiska jazykového (zdokonaľovať používanie verbálnych i neverbálnych prostriedkov komunikácie). Z dôvodu efektívnosti vyučovacieho procesu sme si vopred stanovili fázy analýzy potrieb učebnej skupiny, pretože diagnostiku považujeme za jeden z kľúčových faktorov úspešného vzdelávania – ovplyvňuje kvalitu a efektívne napredovanie celého kurzu. Dôležitým faktorom bol homogénny charakter skupiny, v ktorej bolo spolu 21 študentiek a študentov z Ukrajiny. Dôraz na ukrajinských študentov je dôležitý, keďže v súčasnosti tvoria 51 % všetkých zahraničných študentov na Slovensku, a ako uvádza Miroslava Kyseľová (2023, 610), vzdelávacie inštitúcie nestíhajú na rýchly nárast študentov ukrajinskej národnosti reagovať v plnej miere a na to, aby boli od začiatku plne spoločensky integrovaní, chýbajú dostatočne vyvinuté mechanizmy. My sme si na začiatku kurzu vymedzili päť kľúčových fáz na jeho úspešnú realizáciu:

- Zber údajov (diagnostika): cieľom bolo zistiť jazykové, motivačné a osobnostné charakteristiky študentov, a to ideálne bez toho, aby si uvedomovali, že sú diagnostikovaní. Ako ideálny nástroj na zisťovanie motivácie a osobnostnej charakteristiky sa ukázala analýza práce študentov. Na každej hodine bolo poslednou aktivitou písanie. Študenti si mohli vybrať jednu z tém: *Čo je pre mňa v živote najdôležitejšie; Kde sa vidím o desať rokov; Ak by som mal čarovný prútik, čo by som na svete zmenil.* Ich práce sme potom analyzovali.

- Interpretácia údajov: V tejto fáze sme identifikovali konkrétne potreby skupiny a jednotlivcov, a to na základe analýzy textov zo zberu údajov. Zistili sme údaje o tom, aké hodnoty a témy sú študentom blízke. Zároveň sme zistili aj údaje o jazykovej úrovni v písomnom prejave študentov.
- Plánovanie výučby: V tejto fáze bolo potrebné prispôbiť obsah, metódy a formy výučby zisteným potrebám, avšak každá z vyučovacích jednotiek bola viac-menej otvorenou štruktúrou, ktorá sa prispôbovala časovým a situačným premenným.
- Priebežné sledovanie potrieb: Podstatou tejto fázy bolo monitorovať zmeny v potrebách skupiny a jednotlivcov počas kurzu.
- Záverečná reflexia a spätná väzba: Cieľom v tejto fáze bolo vyhodnotiť, či bol cieľ a potreby kurzu naplnené, ako aj, čo je potrebné a možné zlepšiť.

Jednotlivé hodiny mali pre jednoduchšiu prípravu učiteľa a lepšiu zrozumiteľnosť pre študentov jednotný charakter. Boli koncipované tak, že v nich bol priestor tak na individuálnu prácu, tak na párovú, ako aj na skupinovú. Zároveň bolo zámerom to, aby sa v nich striedali tak dynamické fázy zamerané na aktivizujúce či rolové aktivity, ako aj menej dynamické fázy reflexného, viac osobného charakteru. Typická hodina mala túto štruktúru:

1. Rozcvička (časová dotácia 10–15 minút). Typickou aktivitou bola práca s kartami emócií alebo DIXIT kartami. Študenti sa už na druhej hodine dohodli, že táto aktivita bude mať na začiatku hodiny pevné miesto. Z pohľadu učiteľa ide o mimoriadne vhodné pomôcku na začiatok hodiny v rámci komunikačného prístupu k vyučovaniu, lebo tieto karty aktivizujú komunikáciu. Obrázky na nich sú abstraktné, podnetné a viacvýznamové, čo znamená, že študenti musia hľadať vhodné slová, opisovať a interpretovať. Zároveň podporujú spontánne vyjadrovanie bez tlaku na správnu odpoveď. Ukázalo sa tiež, že hravý charakter aktivity výrazne znižoval jazykovú úzkosť, keďže ju študenti vnímali viac ako hru než cvičenie. Z jazykového hľadiska mala aktivita výrazne

pozitívny charakter v tom, že aktivizovala lexiku v afektívnej, abstraktnej oblasti, v ktorej mali študenti pomerne veľké nedostatky. Práve tu bola dôležitá úloha učiteľa ako facilitátora, keď sa ani v rámci skupiny nepodarilo nájsť vhodnú slovenskú lexému. Z komunikačného aspektu sa rozvíjala argumentácia a zo socializačného práca v skupine. Efektívnou aktivitou v tejto fáze bola aj párová práca v rámci diskusie na témy ako *Tri veci, ktoré nás spájajú a tri veci, ktorými sa líšime*.

2. Jazykové okienko (časová dotácia 10 – 15 minút). Po úvodnej reflexívnej fáze nasledovala časť zameraná na jazykové javy v komunikácii. Študenti mali priestor nastoliť akýkoľvek jazykový problém, s ktorým sa v priebehu týždňa stretli a nedokázali ho vyriešiť či pochopiť. Boli to napríklad otázky na použitie predložiek, väzieb, na synonymné a antonymné výrazy, ale napríklad aj na vhodnosť používania vulgarizmov v slovenčine.

3. Učíme sa hrou (časová dotácia 10 – 15 minút). Išlo o oddychovú fázu hodiny, ktorá mala za cieľ, aby si žiaci oddýchli po predchádzajúcej náročnejšej fáze s jazykovými prostriedkami. Z hier sa ako veľmi úspešne ukázali šarády – hra, pri ktorej si jeden študent vytiahne kartičku s obrázkom osoby, zvierat'a alebo veci, jeho úlohou je bez slov zahrať to, čo kartička zobrazuje, ostatní študenti hádajú. Z jazykového hľadiska boli zaujímavé najmä spontánne reakcie, ktoré sa počas hry často vyskytovali. Obľúbenou bola aj hra *Hádaj, čo som*. Jeden študent má pri nej na hlave magnetickú čelenku, vytiahne si kartu, no nevidí, čo je na nej. Karta sa mu magnetom pripne na čelenku a jeho úlohou je pomocou otázok zistiť, kým alebo čím je. Študenti si obľúbili aj hry *Story Cubes* a *Nájdí niekoho*. Pri *Story Cubes* sa používajú kocky, ktoré majú po stranách rôzne obrázky. Úlohou študenta či študentov (my sme hru hrali skupinovo) je z obrázkov vytvoriť originálny príbeh. Pri hre *Nájdí niekoho* mali študenti medzi sebou hľadať partnera, ktorý má rád napríklad rovnaký šport či čokoľvek iné. Takýchto hier je veľké množstvo, sú dostupné tak na internete, ako aj v knižných vydaniach (napr. Staníček 2020).

4. Skupiny (časová dotácia – 30 minút). Kľúčová fáza hodiny z hľadiska rozvoja komunikačnej kompetencie. Študenti sa rozdelili

do skupín (ideálne 3 – 5 členov) a spolupracovali na realizovanej aktivite. V tejto fáze sa rozvíjala spolupráca, argumentácia, tvorivosť, ako aj samotná komunikačná zručnosť. Z aktivít sa využíval napríklad diskusný súboj, pri ktorom skupiny zastávali rozdielne názory na zvolenú tému, či už závažnejšiu (napr. postoj k životnému prostrediu či zdravej výžive), alebo humornejšiu (*Je väčšia tma v rohu alebo vo vreci?*), opakovane sa využívala aj aktivita *Prerozprávaj dej*, pri ktorej si členovia skupiny najskôr museli spoločne vybrať ľubovoľný príbeh, ktorý všetci poznajú, a prepísať spolu jeho dej. Podobnou aktivitou bolo *Zahraj príbeh*, pri ktorom skupina spoločne spolupracovala na krátkom scenári príbehu a potom ho zahrála.

5. Prezentácie (časová dotácia 10 – 20 minút). Fáza na individuálnu prezentáciu študentov, pri ktorej predstavovali ostatným čokoľvek zo svojho života. Podstatné bolo to, aby prezentácia mala osobný charakter. Študenti využívali prezentácie, postery, fotografie, ba aj športové náradie a rozprávali sami o sebe, o svojich príbuzných, zvieratách či obľúbených miestach.

6. Reflexia a písanie – spätná väzba a text na zvolenú tému (časová dotácia – podľa priebehu ostatných aktivít). Táto fáza bola zameraná na písanie. Na výber mali študenti vždy z viacerých tém afektívneho charakteru (napr. *Najdôležitejšia vec v mojom živote; Človek, ktorý ma inšpiruje; Ak by som mal čarovný prútik...*). Texty nám slúžili jednak na lepšie spoznanie študentov ako osobností, jednak na poznávanie úrovne ich písomného prejavu a najčastejších chýb, ktoré robia. Tieto údaje slúžili na plánovanie ďalších hodín.

Na konci kurzu sme použili nástroje spätnej väzby na hodnotenie klímy počas vyučovacieho procesu v piatich oblastiach:

a) Emocionálna pohoda. Pocit bezpečia (študent sa nebojí robiť chyby a otvorene komunikovať) dosiahol veľmi vysokú úroveň, úroveň stresu a jazykovej úzkosti bola nulová. Študenti uviedli, že mali vysokú motiváciu prísť na hodinu. O tom svedčí aj to, že absencia bola minimálna napriek tomu, že na hodinách sa neevidovala dochádzka. Vnímanie podpory zo strany učiteľa bolo veľmi vysoké, študenti uvádzali, že učiteľa vnímali skôr ako kamaráta.

b) Sociálna interakcia. Atmosféru spolupráce medzi sebou vnímali študenti veľmi pozitívne. Ocenili jednak párovú, jednak skupinovú prácu, v rámci ktorej dokázali efektívne riešiť problémové situácie tak komunikačného, ako aj systémového charakteru. Ako pozitívum uvádzali možnosť vyjadriť názor bez obáv a vnímanie rešpektu a tolerancie v skupine.

c) Komunikácia učiteľa. Za najväčšie pozitíva študenti považovali jasnosť a zároveň jednoduchosť inštrukcií, povzbudzovanie a pozitívnu spätnú väzbu, otvorenosť učiteľa k otázkam a diskusiám.

d) Organizácia a priebeh hodiny. Tempo výučby považovali študenti za primerané, ocenili, že boli v podstate v nulovom časovom strese a aktivity sa mohli prenášať z hodiny na hodinu. Rovnováha medzi aktivitami (hovorenie, počúvanie, čítanie, písanie) síce nebola dodržaná, písanie dostávalo menej priestoru a čítanie takmer žiadny. Ako však vyplynulo z odpovedí, tieto aktivity (najmä čítanie) študenti považovali za nedôležité. Aj v našej koncepcii afektívneho prístupu k vyučovaniu je dominantné hovorenie a počúvanie, čítanie vedome absentuje. Študenti ocenili dostupnosť prostriedkov a technológií na hodine, a to najmä rôznorodosť didaktických hier (Šarády; Háďaj, kto som; Dixit karty, prítomnosť flip chartu a pod.).

e) Celková spokojnosť s prostredím. Z rôznorodých odpovedí prevažovalo to, že hodiny vyvolávali príjemné emócie, ako aj to, že hodina je príjemná a podnetná. Ako veľké pozitívum študenti uviedli to, že všetky aktivity boli dobrovoľné a ten, kto z akéhokoľvek dôvodu nechcel, sa na nich nezúčastnil. Nás mimoriadne potešilo veľmi vysoké vnímanie spravodlivosti a férovosti učiteľa.

6. Záver

Zavedenie afektívneho prístupu vo vyučovaní slovenčiny ako cudzieho jazyka sa v porovnaní s komunikačno-systémovým prístupom ukázalo ako efektívna zmena. Dokazuje to aj to, že z potreby merateľnosti a overiteľnosti efektívnosti nášho postupu sme si stanovili hodnotiacu škálu komunikačnej kompetencie (bez ohľadu na jazykovú správnosť prejavov) u jednotlivých študentov

(Ž – žiadna komunikácia, S – slabá komunikácia, P – priemerná komunikácia, D – dobrá komunikácia, V – výborná komunikácia). Po realizovaní každej hodiny sme si do tabuľky zapisovali pokrok jednotlivých študentov. Druhé hodnotené kritérium – celkovú jazykovú úroveň – sme porovnávali len na začiatku a na konci kurzu. Spolu bolo hodnotených 21 študentov – u dvoch bola výborná komunikácia na začiatku aj na konci kurzu, u siedmich sa zdvihla o dva stupne, u ôsmich sa zdvihla o stupeň, u štyroch sa nezmenila. Celková jazyková úroveň sa podľa dotazníka spätnej väzby zlepšila u všetkých študentov, podľa našich kritérií zlepšenie nastalo u 19 študentov. Priestor na zlepšenie vidíme v práci učiteľa ako facilitátora, keďže v priebehu celého kurzu počas skupinovej práce študenti namiesto slovenského jazyka často používali ukrajinský či ruský jazyk, aby komunikovali efektívnejšie. Stanovený cieľ „zvýšiť komunikačnú kompetenciu študentov pomocou afektívneho prístupu“ sa však podarilo naplniť.

Bibliografia

- Aktuality. 2023. „Slovenské školy navštevuje vyše desať tisíc žiakov z Ukrajiny“ 24. jan. 2023 o 09:13. <https://www.aktuality.sk/clanok/vO9FAxZ/slovenske-skoly-navstevuje-vyse-desat-tisic-ziakov-z-ukrajiny/>
- Baláž, Peter. 1986. *Slovenčina ako cudzí jazyk*. In *Studia Academica Slovaca. 15. Prednášky XXII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry*. Bratislava: Alfa.
- Buscaglia, Leo F. 1982, *Living, Loving & Learning*. Thorofare. New York: C. B. Slack.
- Gálisová, Anna, Ismail Gabríková, Adela a Mošaťová, Michaela. 2021. *Seriózne jazykové hry. Metodická príručka pre učiteľov slovenčiny ako cudzieho jazyka*. Banská Bystrica: Belianum – Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici.
- Gregorík, Peter. 2024. *Vyučovanie slovenčiny ako cudzieho jazyka pre staršiu generáciu*. In *PEDAGOGICA ACTUALIS XV*. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, 88–96.

- Herich, Ján. 2019. *Prognóza výkonov regionálneho školstva do roku 2025*. Bratislava: Centrum vedeckotechnických informácií SR.
- Krashen, Stephen D. a Terrell, Tracy D. 1983. *The Natural Approach: Language Acquisition in the Classroom*. Hayward: Alemany Press.
- Kvapil, Roman a kol. 2018. *Slovenčina ako cudzí jazyk: Príručka pre učiteľov*. Bratislava: Metodicko-pedagogické centrum.
- Kyseľová, Miroslava. 2023. „Slovenčina ako cudzí jazyk v online prostredí: analýza potrieb a preferencií osôb učiacich sa slovenčinu ako cudzí jazyk.“ In *Словакистика у контексту: традиција у перспективе = Slovakistika v súvislostiach: tradícia a perspektívy = Slovakistics in context: tradition and perspectives*, уредници, editori, editors Стефана Пауновић Родић, Radoslav Raffaj. Београд: Универзитет, Филолошки факултет.
- Letavajová, Silvia, Chlebcová Hečková, Andrea, Krno, Svetozár. 2024. *Migration and Slovakia in the Years 2004 to 2024: Attitudes, Media, Politics*. Praha: Verbum.
- Lojová, Gabriela, Vlčková, Kateřina. 2011. *Psychológia učenia sa cudzích jazykov*. Bratislava: Univerzita Komenského.
- Meddings, Luke, Thornbury, Scott. 2009. *Teaching Unplugged: Dogme in English Language Teaching*. Surrey: Delta Publishing.
- Pekarovičová, Jana. 2000. *Slovenčina ako cudzí jazyk v lingvodidaktickom kontexte*. In *Studia Academica Slovaca*. 29. Prednášky letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Bratislava: STIMUL.
- Pekarovičová, Jana. 2020. *Slovenčina ako cudzí jazyk: predmet aplikovanej lingvistiky*. Bratislava: STIMUL.
- Plán aktivít MŠVVaŠ SR k zaradovaniu detí – cudzincov s dôrazom na odídencov z Ukrajiny a aktivity vo vzdelávaní na školský rok 2023/2024. 30. 8. 2023. <https://nivam.sk/wp-content/uploads/2023/09/skoly-s-UA-ziakmi-2023-08-30-akt-RKN-1.pdf>.

- Sedláková, Marianna a kol. 2021. *Praktická didaktika slovenčiny ako cudzieho jazyka: pre študentov slovakistiky*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika.
- Staníček, Petr. 2020. *Hry na rozvoj verbální komunikace*. Praha: Grada Publishing.
- Stradiotová, Eva. 2019. *Moderné stratégie vo vyučovaní cudzích jazykov na vysokých školách*. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave.
- Świątek, Artur. 2013. *The Impact of Online Media on Second Language Acquisition by Polish Students*. In *US-China Foreign Language*.
- Tibenská, Eva. 2006. „*Základné princípy spracovania syntaktickej roviny*.“ In *K problémom vyučovania slovenského jazyka a literatúry*, editor Miroslav Vojtech. Bratislava: UK PdF.
- Turek, Ivan. 2014. *Didaktika*. 3., *prepracované a doplnené vydanie*. Bratislava: Wolters Kluwer.
- Štatistická ročenka - základné školy. Posledný update stránky 26. 11. 2025 o 13:52. https://www.cvtisr.sk/cvti-sr-vedeckakniznica/informacie-o-skolstve/statistiky/statisticka-rocenka-publikacia/statisticka-rocenka-zakladne-skoly.html?page_id=9601
- Zahranční študenti ako dôležitý talent pre rast Slovenska. 18. 11. 2024. <https://vaia.gov.sk/sk/2024/12/zahranicni-studenti-ako-dolezity-talent-pre-rast-slovenska-analyza/>

EKOKRITICKÁ INTERPRETÁCIA VYBRANÝCH LITERÁRNYCH TEXTOV ZARADENÝCH DO ČÍTANIEK PRE ZÁKLADNÉ A STREDNÉ ŠKOLY VO VOJVODINE

Marína Šimáková Speváková

Filozofická fakulta, Univerzita v Novom Sade, Srbská republika
marina.simak@ff.uns.ac.rs

Jana Domoniová

Filozofická fakulta, Univerzita v Novom Sade, Srbská republika
jana.domoniova@ff.uns.ac.rs

Medzi kľúčové požiadavky nových štandardov vzdelávacích výsledkov na konci druhého a tretieho stupňa vzdelávania v materinskom jazyku vo Vojvodine patrí využívanie rozmanitých interpretačných metód pri práci s literárnymi dielami, ako aj uplatňovanie poznatkov z jazyka a literatúry v situáciách relevantných pre aktívnu občiansku angažovanosť. Cieľom príspevku je poukázať na možnosť využitia metodológie ekokritiky v interpretácii básní Paľa Bohuša (1921 – 1997), zaradených do čítaniek pre základné a stredné školy. Príroda a jej živly sú najčastejšími motívmi Bohušovej tvorby, autor ju sémantizoval viacerými poetologickými spôsobmi, z hľadiska ekocentrizmu možno hovoriť o globálnom cítení starostlivosti o to, čo nás živí, z čoho sme. Podobné motívy a odkazy späť s planetárnou potrebou ochrany životného sveta nachádzame aj v iných literárnych textoch zaradených do čítaniek pre základné školy, z ktorých sa zameriame na potenciál textov v šiestackej čítanke. Rastlinný a živočíšny svet sa tak v Bohušovej tvorbe, ako aj v tvorbe súčasných slovenských a svetových autorov môže usúvzťazniť so svojráznou filozofiou harmonického života s prírodou. V príspevku sledujeme vzťahy medzi prírodou a subjektom, prírodou a životným svetom i funkciu prírodných motívov v poetickej estetizácii so zreteľom na využitie daných odkazov v dosahovaní a splnení štandardov výučby materinského jazyka slovenských žiakov vo Vojvodine.

Kľúčové slová: poézia, ekokritika, Paľo Bohuš, vzdelávanie, čítanky.

One of the requirements in the new educational standards of results at the end of the second and third stages of education in the native language in Serbia is the use of various methods in the interpretation of literary works and knowledge of language and literature in situations that are important for active civic engagement. The aim of the article is to point out the possibility

of interpreting the poems of Paľo Bohuš (1921 – 1997), included in reading books for elementary schools and high schools, according to the methodology of ecocriticism. Nature and its elements formed a significant part of Bohuš's work, who was one of the few who gave nature motifs a broader semantic scope and, from the point of view of ecocriticism, had in mind a global sense of care for what feeds us, what we are made of. The plant and animal world in the work of this poet can be correlated with the life cycle, and even with the philosophy of life. In this article, we examine the motifs of vines, hemp and horse in the poems „In the Father's Vineyard“, „Hemp“ and „Angel“ by Paľo Bohuš with regard to the relationship between nature and the subject, nature and the living world, the functions and values of natural motifs in the aestheticization of poetic expression.

Key words: poetry, ecocriticism, Paľo Bohuš, education, reading textbook.

1. Úvod

Vyučovanie materinského jazyka poskytuje možnosť nielen rozvíjania jazykových a komunikačných zručností, slovnej zásoby, gramatických a štylistických kompetencií žiaka, ale aj kritického myslenia. Požiadavky vzdelávacích štandardov vo vyučovaní na základných a stredných školách vo Vojvodine zahŕňajú aj využívanie nových metód pri interpretácii literárnych diel, uplatnenie znalosti jazyka a literatúry v situáciách, ktoré sú dôležité pre aktívnu občiansku angažovanosť.⁹⁹

Cieľom príspevku je poukázať na možnosti interpretácie poézie Paľa Bohuša, jedného z najzastúpenejších slovenských vojvodinských autorov v čítankách druhého a tretieho stupňa vzdelávania vo Vojvodine, tiež textov slovenských a svetových autorov v Čítanke pre 6. ročník základnej školy so slovenským vyučovacím jazykom, z aspektu využitia metódy ekokritiky. Ekokritická interpretácia doposiaľ nie je zaužívaná vo vyučovacej praxi na základných a stredných školách vo Vojvodine a našim cieľom je, okrem metódy, prezentovať i odkazy, ku ktorým sa ekokritickou optikou môžu dopracovať žiaci a obohatiť tak vzdelanie a kultúru v rámci predmetu materinský jazyk.

---

⁹⁹ Nové Štandardy vzdelávacích výkonov na konci vzdelávania na prvom, druhom a treťom stupni sú dostupné na linku: <https://ceo.edu.rs/novi-standardi-obrazovnih-postignuca/>.

Naším fókusom sú texty ekoliterárneho zamerania, tematizujúce starostlivosť o prírodu a planétu v smere osvojovania si komplexnejšej ekologickej gramotnosti žiaka. Výber analyzovaných literárnych textov bol motivovaný zastúpenosťou textov autorov Paľa Bohuša a Zoroslava Jesenského v čítankách, pričom analýza tvorby druhého autora môže byť príkladom, ktorý je aplikovateľný na analýzu autorových básnických zbierok s ekokritickými témami (napríklad básní v zbierke *Pán v oranžovom kabáte*). Výber bol naďalej motivovaný predchádzajúcim výskumom, ktorý sa zameriaval na rozvíjanie kompetencií žiakov v porozumení textu prostredníctvom interogatívnych inferencií na materiáli esteticky vyspelých literárnych textov, a to v prepojení s ich ekologickými poznávacími podtextmi (Šimáková Speváková a Čížiková 2023, 49). V uvedenej štúdií sa autorky venujú textom *Som strom Zoroslava Jesenského* a prozaickému textu *List Malému princovi Daniela Heviera*, básni *Konopa* Paľa Bohuša. Literárne texty, ktoré sme si zvolili, si všímame z aspektu možností hľadania osobnostného a individualizovaného postoja mladistvých k univerzálnym humanistickým odkazom, zahrnujúcim kritické premýšľanie o dôležitosti ochrany prírody, ale aj z aspektu hľadania a poznania vlastnej a komplexnejšej identity.

2. Teoretické východiská

V prvej časti príspevku sa pozornosť upriamuje na možnosť ekokritickej interpretácie básní Paľa Bohuša (1921 – 1997), zaradených do čítaniek pre základné a stredné školy. Sledujú sa motívy konopy, viniče a koňa a ich funkčné využitie v básňach *Konopa* zo zbierky *Triumfálny postrk* (1990), *V otcovej viniči* zo zbierky *Hviezdne proso* (1972) a *Anjel* zo zbierky *Sonáty pre sólo mlčanie a gajdy* (1978). Báseň *Konopa* je zaradená do Čítanky pre 8. ročník základných škôl,¹⁰⁰ kým básne *V otcovej viniči* a *Anjel* sú súčasťou Čítanky pre 4. ročník strednej školy.¹⁰¹

---

100 Zostavovateľkami sú Dr. Zuzana Čížiková a Mária Kotvášová Jonášová (2024).

101 Jej zostavovateľom je Michal Harpán (2006).

V druhej časti štúdie sa pozornosť venuje textom z Čítanky pre 6. ročník základnej školy¹⁰² vo Vojvodine, bližšie textu básne *Som strom* Zoroslava Jesenského, próze *List Malému princovi* Daniela Heviera a poukazuje sa i na potenciál ekokritického interpretovania iných čítankových textov. Metodologické východiská ekokritiky nachádzame prevažne v anglofónnej literatúre: v antológii ekokritických textov *The Ecocriticism Reader: Landmarks in Literary Ecology* (1996), ktorú pripravili Cheryll Glotfeltyová a Harold Fromm, potom v knihách Garrarda Grega *Ecocriticism* (2004), Lawrencea Buella *The Future of Environmental Criticism: Environmental Crisis and Literary Imagination* (2005), ako aj v českom vydaní Nünningovho *Lexikonu teorie literatury a kultury* (2006) či českých ekokritických interpretáciách literatúry pre deti a mládež. Zároveň sa interpretačná časť poézie opiera o teoretické zistenia literárneho vedca M. Harpáňa z knihy *O Paľovi Bohušovi* (1999), ako aj o názory slovenských bádateľov literatúry pre deti a mládež o tvorbe Z. Jesenského a D. Heviera.

Podľa S. Slovic a jeho textu vo vyššie spomenutej antológii ekokritických textov, jednou z dôležitých otázok v súčasnom písaní o prírode je, ako sa uvedená literatúra premieta do konkrétnych zmien v postojoch čitateľov k životnému prostrediu a do ekologicky zodpovednejšieho správania. Niektorí vedci – ako napríklad Ch. Glotfeltyová, tvrdia, že je úlohou kritikov a učiteľov upozorňovať na environmentálne dôsledky literárnych textov, teda venovať sa *ekokritike* (Slovic 1996, 364). V tomto príspevku zdôvodníme, akým spôsobom jednotlivé básne P. Bohuša môžu vplývať na povedomie čitateľa a nútia ho uvažovať o súčasných environmentálnych problémoch a následne v ňom môžu vzbudiť potrebu ekologicky uvedomelého správania.

Ekokritika sa v *Lexikone teorie literatury a kultury* definuje ako hľadanie vzťahu medzi človekom a okolím a aké hodnoty a funkcie sa prisudzujú prírode (Nünning et al. 2006, 170). Podľa Ch. Glotfeltyovej ekokritika skúma vzťah medzi literatúrou a fyzickým prostredím (Glotfelty 1996, xviii). Ch. Glotfeltyová uvádza, že ekokritika rozširuje pojem „svet“, aby zahŕňal celú

---

102 Zostavovateľkou je Dr. Marína Šimáková Speváková 2021.

ekosféru. Podľa autorky sa literatúra nevznáša nad materiálnym svetom v akomsi estetickom éteri, ale naopak, zohráva úlohu v nesmierne zložitom globálnom systéme, v ktorom sa energia, hmota a myšlienky neustále ovplyvňujú (Glotfelty 1996, xix). Ekokritika je relatívne mladé odvetvie literárnej vedy, ale možno v nej evidovať premeny smerom k širšiemu kontextu od literárneho. Podľa G. Grega prvé ekokritické diela sa vyznačovali výlučným záujmom o romantickú poéziu, príbehy o divočine a písanie o prírode, ale v posledných rokoch sa ASLE (Asociácia na štúdium literatúry a prostredia) obrátila k všeobecnej kultúrnej ekokritike, ktorá zahŕňa štúdie populárno-vedeckého písania, filmu, televízie, umenia, architektúry a iných kultúrnych artefaktov, akými sú tematické parky, zoológické záhrady a nákupné centrá (Greg 2004, 4). Z uvedeného možno vidieť, že sa ekokritici snažia o rozšírenie výskumu a v súčasnosti sa nesústredujú len na literatúru.

Na druhej strane, ako sme o tom už písali v štúdiu venovanej čítaniu s porozumením, v súčasnosti vzhľadom na alarmujúce klimatické zmeny čoraz viac aj v literatúre pre deti a mládež rezonujú diela s ekologickou problematikou, a to vo všetkých žánrových a štýlových modalitách (Urbanová 2022). Tematizácii prírody a prírodných motívov v súčasnej slovenskej literatúre pre deti a mládež sa venovali aj Stanislavová, Klimovič a Dziak v knihe *(K)rok za (k)rokom v slovenskej literatúre pre deti a mládež (Hodnotové aspekty pôvodnej poézie a prózy v rokoch 1990–2021)* (2023). Podľa Svatavy Urbanovej ekoliteratúru môžeme špecifikovať podľa toho, ako reflektuje prítomnosť nášho života na planéte Zem a „nositeľom je každý človek, jemuž není lhostejná budúcnosť prírody a krajiny, každé literárne dielo, ktoré někdy skrytě a jindy proklamačně přiznává biofilii, životní filozofii spisovatele“ (Urbanová 2022, 71). Stanislavová, Klimovič a Dziak (2023) konštatovali frekventovanosť témy spolužitia zvierat a človeka a ekologické problémy v posledných dvoch desaťročiach v slovenskej literatúre. Félix Guattari v kontexte výskumu ekologicky zameraných textov umeleckej literatúry v eseji *Three Ecologies* tvrdí, že práve umelci a špecificky spisovatelia nám poskytujú najhlbšie poznatky o svete (Šutor 2021, 120). Aj

keď rozvíjajúca sa ekokritika má interdisciplinárne zameranie, súhlasne s Guattarim musíme v ekologicky zameranej literatúre uvažovať primárne o estetike (Šutor 2021, 121), neodhliadnuc od jej ekologických a environmentálnych poznávacích odkazov.

3. Možnosti ekokritickej interpretácie poézie Paľa Bohuša

Nie všetky básne, v ktorých je zobrazená príroda, sú ekokritické. Za ekokritické básne považujeme tie, ktoré nielen reprezentujú prírodu, ale aj vyjadrujú postoj k jej ochrane pred zánikom a devalvovaním. Do čítaniek pre 2. stupeň základnej školy je zaradených niekoľko básní P. Bohuša: v piatackej je *Hostina*, v šiestackej báseň *Sedliak*, našu pozornosť upriamujeme na báseň *Konopa*. Verše *Konopy* nachádzame v Čítanke pre 8. ročník základných škôl (Čížiková a Kotvášová Jonášová 2024, 112). Keďže ide o záverečné štádium základného vzdelávania, v ktorom sú deti staršieho školského veku, približne vek 14 – 15 rokov, charakterizuje ich vyššia kognitívna a intelektuálna úroveň a tým pádom i vyspelosť na hlbšie pochopenie odkazov básnického textu. Podľa slov Ludmily Liptákovej „Tinedžeri sú teda schopní porozumieť aj zložitým textom, uvažovať o všetkých logických aspektoch problému, o rôznych abstraktných súvislostiach a produkovať okrem informačných, rozprávacích a opisných komunikátov aj komunikáty s abstraktnou témou“ (Liptáková et al. 2015, 60).

V Bohušovej básni *Konopa* upúta najprv hovoriaci subjekt, ktorý na začiatku básne prejavuje empatiu voči konope „nad utrpením konopy najradšej by som plakal“ (Čížiková a Kotvášová Jonášová 2024, 112). Subjekt si uvedomuje, že človek zneužíva konopu. Verš „Konopa rastie si a nevie, prečo je vlastne živá“ (Čížiková a Kotvášová Jonášová 2024, 112) nastoľuje existenciálnu otázku zmyslu života. Podľa lyrického subjektu konopa nevie, prečo je živá, ona žije pre seba. Nastoľuje sa však otázka, či si ľudia uvedomujú zmysel vlastného bytia. V čom sa naša existencia odlišuje od existencie konopy? Odpoveď, ktorú ponúka báseň, je, že zaručene vieme, prečo konopa existuje pre človeka a to je, aby

ju využil na rôzne účely (pozitívne alebo negatívne). Literárny vedec M. Harpáň v knihe *O Paľovi Bohušovi* (1999), v časti *Ján Smrek a Paľo Bohuš*, analyzuje verš „jej čisté vlákna nehodný človek zneužíva:“ (Čížiková a Kotvášová Jonášová 2024, 112). V uvedenom verši sa M. Harpáň sústreďuje na čistotu rastliny a spája ju s čistotou básnického prehovoru, ale človek ju zneužíva, lebo z nej vyrába povrazy pre obesencov. Ako protiklad povrazom básnik uvádza obrusy, ktoré vytvára matka. Podľa M. Harpáňa „záver básne vyznieva v prospech mravne čistého tvorivého činu“ (Harpáň 1999, 126). Ako je už konštatované, záver uvedenej básne je ambivalentný, lebo lyrický subjekt považuje konopu za čistú vtedy, keď je v čistých rukách, ale posledný verš ju predsa charakterizuje ako poníženú rastlinu (Domoniová 2023, 122). Ambivalentnosť záveru básne vyplýva aj z kontextu celej básne, lebo využitie konopy je predstavené aj v negatívnom, aj v pozitívnom zmysle, rozdiel spočíva v tom, do ktorých rúk sa rastlina dostane. Ak sa konopa dostane do zlých rúk, bude použitá na povrazy pre obesencov, ak sa dostane do rúk milujúceho a dobrého človeka, bude súčasťou niečoho pozitívneho.

V časti *Básnické paradigmy panónskeho archetypu* M. Harpáň analyzuje opozíciu konopných výrobkov povrazov pre obesencov a obrusov pre uctievanie host'a a pre sviatky (Harpáň 1999, 35). V nadväznosti na uvedenú analýzu M. Harpáňa, možno vnímať obrusy za symbol života a povrazy za symbol smrti. V prípade, že sa konopa dostane do rúk zlého človeka, aj ona sama bude zneužitá na zlé veci. Posledný verš možno vnímať ako implicitné varovanie, lebo konopa je charakterizovaná ako ponížená rastlina. V širšom kontexte ekokritickej citlivosti, toto varovanie možno interpretovať nasledovne, ak sa príroda dostane do zlých rúk, aj následky na život budú zlé a naopak. Ekokritické myslenie sa v tejto básni prejavuje prostredníctvom spôsobu ochrany konopy (*pars pro toto prírody*), ktorá podľa lyrického subjektu spočíva v presunutí konopnej priadze k jeho matke „kíž u nej všetky konope, kíž by si miesta našli“ (Čížiková a Kotvášová Jonášová 2024, 112). Matka je v Bohušovej poézii usúvzťažnená s pocitom bezpečia, lásky a šťastia, čiže obraz matky možno vnímať ako symbol univerzálnej

ľudskej dobroty. Týmto spôsobom sa podľa lyrického subjektu situácia, v ktorej sa nachádza konopa (príroda) mení, už nie je ponížená. Spôsob, akým lyrický subjekt vníma živý svet, najlepšie vystihujú nasledovné verše „Nectí si majster popravencov, ni ponížených konopí“ (Čížiková a Kotvášová Jonášová 2024, 112). Lyrický subjekt vytvára paralelu medzi odsúdenými na smrť a konopou. Slovo majster sa v uvedených veršoch vzťahuje na kata, ktorý si nectí život konopy, a preto si nectí ani ľudský život. Z uvedeného vidno, že sa vytvára rovnováha medzi ľudským a rastlinným životom. Práve v úcte k prírode a každého živého organizmu, ako to vidno aj v Bohušovej básni *Nebudem sa bát* „Vážim si život, hoci húsenky len“ (Bohuš 1990, 12), spočíva rozmer etického odkazu básne P. Bohuša.

Poézia P. Bohuša je reprezentovaná aj v Čítanke pre 4. ročník stredných škôl, do ktorej sú zaradené básne *Slnčná reč*, *Životom oprstenkovaní*, *Žalm 23.*, *V otcovej vinici* a *Anjel*. L. Buell uvádza, že to, čo robilo ekokritiku najvýraznejšou z disciplinárneho hľadiska, bola jej ekocentrická tvár (Buell 2005, 98). Táto orientácia na prírodu a chápanie jej hodnôt nezávisle od ľudských potrieb (a progresu) sa prejavuje v básni *V otcovej vinici*, vo veršoch „Benzínovou slinou / ublížili našej vinici, / otec môj“; „Čabianska perla / zakrýva si spakruky / najsladšie oči, šomrú na ňu ovady / áut“ (Harpán 2006, 118). Expresívnosť výrazu vyjadruje náruživosť lyrického subjektu k vinici. Z uvedených veršov cítiť pocit krivdy. Lyrický subjekt oslovuje otca, snaží sa mu vysvetliť, čo sa deje v súčasnom svete, ako priemysel ubližuje prírode. Samuel Boldocký chápe dve strofy, kam patria aj uvedené verše, týmto spôsobom „že ho (človeka, pozn. J. D. a M. Š. S.) urbanizácia ako moloch okráda o základné ľudské city, že je v súčasnom svete okradnutý o pokoj a ľudský aspekt vecného sveta“ (Boldocký 1979, 168). Interpretácia S. Boldockého je antropocentrická. Ako je už konštatované v interpretácii „Bohuš sa v tejto básni orientoval na to, ako urbanizácia vplyva na človeka nepriamo, skôr ho trápi vplyv urbanizácie na prírodu. Lyrický subjekt v citovaných veršoch si uvedomuje škodlivosť výfukových plynov ubližujúcich prírode, konkrétne vinici“ (Domoniová 2024, 179). Obraz ubližovania vinici je silný, aj keď ho vnímame

v kontexte celkovej Bohušovej tvorby. Vinič je prítomný už v Bohušovej debutovej zbierke *Život a brázdy* (1943) v rovnomennej básni *Vinič*. Zobrazený je lyrický subjekt, t. j. sedliak sledujúci dozrievanie hrozna, v tom okamihu a na tom priestore sa cíti ako v nirváne. Uvedený obraz možno vnímať ako sedliakovo kochanie sa vo výsledkoch vlastnej práce. Motív viniče v rámci predchádzajúcej Bohušovej tvorby predstavuje takmer posvätnú entitu, ktorá sa v básni *V otcovej vinici* nachádza v nebezpečenstve, lebo je pod vplyvom negatívnej ľudskej činnosti na prírodu. Oslovovanie otca na začiatku básne predstavuje potrebu lyrického subjektu oznámiť to niekomu, kto mal podobný vzťah k viniču. Ako píše básnik – vinič si zakrýva oči pred ovadmi áut. Stvárnenie áut ako ovadov vystihuje podstatu pocitov a starostí lyrického subjektu, lebo je týmto spojením vyjadrený nielen zvuk áut, ale aj pocit bodnutia, čiže ubližovania viniču. Pri ekokritickej analýze v knihe *Vzdálení a blízci* autor Petr Kopecký (2012) uvádza aj tzv. ekocentrickú personifikáciu. Uvedený štylistický prostriedok s ekokritickou funkciou možno rozpoznať aj v básni *V otcovej vinici*. Vyhľadali sme ho v týchto veršoch „Čabianska perla / zakrýva si spakruky / najsladšie oči,“ (Harpán 2006, 118). V básni *V otcovej vinici* je implicitne prítomný aj motív konopy „Dušu si mäčkím na trlici / (Treba mi!), / pazderie lakomosti lámem“ (Harpán 2006, 118). Tieto verše usúvzťažňujú proces spracovania konopí so zveľaďovaním vnútra lyrického subjektu. Pazderie sa uvoľňuje pri trepaní konopí. Metaforické lámanie pazderia lakomosti predstavuje snahu lyrického subjektu zbaviť sa tejto lakomosti. V kontexte ekokritiky a celkovej básne môže ísť o zbavovanie sa ľudskej lakomosti ponížiť a podmaniť si (aj) prírodu. Samotný obraz spájania osudu konopy a vnútra lyrického subjektu vypovedá o tom, že lyrický subjekt vníma konopu, pars pro toto prírodu, ako rovnocennú, nie sebe podmanenú.

Ekokritické súvislosti nachádzame aj v básni *Anjel*, predovšetkým pri stvárnení motívu koňa. Lyrický subjekt spomína na koňa, ktorého kedysi mali. Kôň je zobrazený „odriekajúci si večer / konské žalmy“ (Harpán 2006, 120) a vedel „celkom ako človek smútiť“ (Harpán 2006, 120). Toto prisudzovanie ľudských

vlastností možno vnímať aj ako ekocentrickú personifikáciu. „– To život iba vo sviatok si oblieka / mäkušké konské rúcho, –“ (Harpáň 2006, 120) takto oslovuje kôň lyrický subjekt, metaforicky sa vyjadruje o fungovaní života, ktorý je len občas jemný ako konské rúcho. Kôň je nositeľom sémantizácie nežnosti, dobroty a múdrosti aj v nasledovnej časti veršu: „ži, daj žiť“ (Harpáň 2006, 120). Kôň rešpektuje život iného, učí lyrický subjekt ako žiť v harmónii. Za kľúčovú časť básne považujeme nasledovné verše „Konského svätca živého / priahavali sme teda do pluhu“ (Harpáň 2006, 120), lebo vystihujú podstatu neférového správania sa ľudí voči zvieratám. Lyrický subjekt vníma koňa ako anjela, ako svätca a uvedomuje si krivdy, ktoré ľudia spáchali tým, že ho využívali. Ale kôň im odpúšťal viny „mocnejšie, ako sme nenávideli / našich vinníkov“ (Harpáň 2006, 120). Kôň je ozajstným anjelom práve kvôli tomu, že dokáže odpustiť, na druhej strane ľudia sú v básni *Anjel* zobrazení nielen ako tí, čo krivdia zvieratám, ale aj nenávidia iných ľudí, ktorí im spôsobili bolesť, na rozdiel od P. Bohušovho *Anjela*. M. Harpáň vníma koňa z uvedenej básne ako archetyp. Prvá strofa je podľa literárneho vedca prejavom sakralizácie, ktorá však nevyplýva z prirovnania koňa k anjelovi. Podľa M. Harpáňa ide len navonok o personifikáciu koňa, lebo jeho prehovor vyplýva z lásky k ľuďom (Harpáň 1999, 94–95). „Personifikácia sa viacej prejavuje v nadobúdaní mravných hodnôt, takej mravnej podstaty, ktorá na rozdiel od ľudskej nepozná nenávisť“ (Harpáň 1999, 95). Bohušov lyrický subjekt nielenže chápe, v akej ťažkej pozícii sa ich kôň nachádzal, ale zároveň na „mravnom rebríčku“ situuje koňa nad človeka, lebo v tomto zvierati vidí čistotu ducha, akú si v ľuďoch nevšimol. Lyrický subjekt cíti nespravodlivosť konaní nad zvieratami a jeho túžbou je, aby boli slobodné, aby ich ľudia nezneužívali, lebo aj kôň je podľa neho láskavejší a lepší ako človek. Ak personifikáciu koňa Bohuš využíva aj ako prostriedok sakralizácie, čo tvrdil M. Harpáň, predpokladať môžeme, že to robil nepriamo v dôsledku možnosti zasiahnutia ideologickej cenzúry, niet pochýb o tom, že sa na vysokom piedestáli v Bohušom myslení nachádza práve prírodný živočíšny motív.

V Bohušovom básnickom diele je množstvo prírodných motívov, najmä rastlinných a živočíšnych, v jednotlivých básňach tieto motívy majú ekokritickú funkciu, čo svedčí o Bohušovom vnímaní prírody a kultúry, t. j. prírody a poézie ako jednotnej entity. Bohuš si uvedomoval vplyvy a následky ľudskej činnosti na prírodu, hlboko prežíval každú krivdu páchanú na prírode. Etickosť sa u Bohuša neprejavuje len prostredníctvom (ne)čistoty medziľudských vzťahov, ale najmä v jeho a vo vzťahu lyrických subjektov k prírode. Analýzy vybraných básní nasvedčujú, že P. Bohuš mal v základoch svojho bytia zakorenený harmonický, výstražný a ochranný vzťah k prírode. Prostredníctvom ekokritickej metódy sa môže prehĺbiť poznanie tvorby P. Bohuša, v prvom rade ekokritické myslenie umožňuje čitateľovi zachytiť pozitívny postoj autora k ochrane prírody a potrebu svojráznym spôsobom ju zachraňovať a zveľaďovať, nie ničiť a devastovať. Ekokritika umožňuje porozumenie básne nielen na individuálnej úrovni, ale aj na základe širšieho, spoločenského, environmentálneho a ekologického kontextu. Prostredníctvom Bohušových básní skúmaných ekokritickou metódou sa u žiakov môže podnecovať dvíhanie povedomia o dôležitosti občianskej ekologickej gramotnosti a angažovanosti v smere jej ochrany. Na druhej strane, autor Paľo Bohuš stojí v základoch slovenskej vojvodinskej literatúry, jeho básne sa spájajú s identitou dolnozemskeho a vojvodinského človeka, roľníka a pracujúceho človeka. No básneň *Konopa* odkazuje i na ešte širší historický kultúrny kontext – týkajúci sa pacifizmu. Ako už bolo konštatované „Porozumenie básne na úrovni individuálneho ľudského osudu a širšieho historického a spoločenského kontextu sa spája s jej humanistickým, pacifistickým a protivojnovým poslanstvom. V týchto súvislostiach môžeme hovoriť aj o nadobúdaní funkčnej gramotnosti (Liptáková et al. 2015, 149) inklinujúcej k socio-kultúrnemu kontextu života a bytia slovenskej enklávy v Srbsku, kde je práve vyučovanie slovenčiny, literatúry, dejín, tradícií a kultúry dôležitým segmentom udržania a posilňovania národnej identity“ (Šimáková Speváková a Čížiková 2023, 56). Odkazy básne *Konopa* sa teda vzťahujú na širšie kultúrne a humanistické hodnoty, ktoré sa navzájom prepájajú.

4. Ekokritická podnetnosť textov v Čítanke pre 6. ročník základnej školy

Súčasťou Čítanky pre 6. ročník základných škôl (Šimáková Speváková 2021, 2024) sú texty ľudovej slovesnosti a autorskej umeleckej tvorby. Spomedzi nich možno vyselektovať tie texty, ktoré umožňujú rozvíjať ekologickú gramotnosť u detí staršieho čitateľského veku a to súčasne s osvojovaním si literárnych kompetencií a jazykovej kultúry. Vhodným textom na rozvíjanie spomenutých procesov je báseň *Som strom* autora Zoroslava Jesenského a prozaický text *List Malému princovi* Daniela Heviera (Šimáková Speváková 2021, 2024). Oba texty sme v celosti citovali v štúdiu venovanej čítaniu s porozumením (Šimáková Speváková a Čížiková 2023, 48–58). Tvorba Zoroslava Jesenského a Daniela Heviera je predpísaná vzdelávacím kurikulumom tak pre 1., ako aj pre 2. stupeň základných škôl. Text básne *Som strom* ponúka dve úrovne interpretácie – ekokritickú, v smere porozumenia dôležitosti starostlivosti o stromy a prírodu, a úroveň kultúrneho kódu hľadania vlastnej identity v spojení s kultúrou prírody, podnecujúcu hlbšie poznanie o prepojenosti všetkých živých bytostí. Prvý aspekt starostlivosti o prírodu priamo napovedajú verše „Odhod’te píly a sekery, / aspoň vy, deti / a mladí“ (Šimáková Speváková 2021, 22), zatiaľ čo identitu v prepojení s prírodou možno odčítať vo veršoch „Som strom, / váš brat a vaša sestra, / som príroda, / nádherná, mohutná, / čistá a pestrá“ (Šimáková Speváková 2021, 22). Interpretácia takýchto veršov vedie k premýšľaniu o spätosti medzi rastlinami, živočíchmi, prostredím a človekom. Tak verše môžu motivovať k osvojeniu si jazykovej kultúry v prepojení s vedomosťami rôznych disciplín – biológie o poznaní životného cyklu, ekológie o poznaní ekosystému lesov, environmentalistiky a ochrany životného prostredia. Žiak získava priestor na komplexnejšie uvažovanie o nerozlučiteľnosti ľudského a prírodného sveta, o ktorú je nutné zodpovedne sa starať. Analyzovaná báseň bola zverejnená v zbierke *Novučičké básne* (2020). Prítomnosť ekokritických prvkov odráža dobovú poetiku tvorby pre deti a zároveň svedčí o jej aktuálnosti. Ako uvádzajú Stanislavová, Klimovič a Dziak (2023), v posledných dvoch

desaťročiach sa k frekventovanej téme spolužitia zvierat a človeka pripája aj tematizácia ekologických problémov. Autori túto zmenu v poetike zdôvodňujú tým, že súvisí „s aktuálnou environmentálnou a ekologickou situáciou spoločnosti, ale aj s nevyhnutnosťou posilňovať ľudskú empatiu voči svetu živej prírody, v ktorej sa ukazovali vážne trhliny“ (Stanislavová, Klimovič a Dziak 2023, 262).

V prozaickom texte *List Malému princovi* Daniela Heviera, ktorý je súčasťou Hevierovej knihy *Chcete byť šťastní? Opýtajte sa ma, ako na to* (1997) a zaradený je do Čítanky pre 6. ročník základných škôl v Srbsku, sa tematizujú spoločenské nebezpečenstvá a ľudská ľahostajnosť, ktorú usúvzťažňuje s chladom planéty. Hevierova próza môže komunikačne fungovať aj v prepojení so skúsenosťami a informáciami žiaka o (proto)texte *Malý princ* Antoine de Saint-Exupéryho. V *Liste Malému princovi* sa poukazuje na prepojenie prírody a planéty na jednej strane, a nebezpečenstvá, ktoré spôsobujú ľudia, ohrozujúci planétu a priateľstvá medzi živými bytosťami. Autor varuje Malého princa pred takýmito nebezpečenstvami a obracia sa naň priamo „A ja Ti chcem povedať: nevracaj sa. Návrat je väčšinou smutný a spôsobuje rozčarovanie. Medzitým táto planéta ešte viac vychladla a je studená pre malých princov. Tvoj priateľ z púšte, majiteľ pokazeného lietadla a hľadač studní, sám zahynul uštipnutý hadom diaľok a výšok. Ostaň doma, Malý princ, na svojej planétke, kde máš kvetinu a kde môžeš pozorovať západy slnka.“ (Šimáková Spevákova 2021, 68). Interpretácia textu môže usmerniť uvažovanie žiaka od spoločenskej roviny medziľudských vzťahov k budovaniu environmentálnej etiky, cez lásku voči planéte a k životu na nej, podobne zahrnujúc poznatky z iných oblastí, ktoré si osvojuje v škole. Prostredníctvom literárnej prózy *List Malému princovi* vedie cesta k hlbšiemu pochopeniu sveta, hlbinnému ekologickému vedomiu o dôležitosti starostlivosti o živé bytosti a budúcnosť planéty, čo je de facto cesta k rozvíjaniu kultúry ekokritiky, ale aj solidarity a kultúry spolunažívania v harmónii s prírodou.

5. Záver

Na interpretované texty, sa môžu naviazať ďalšie žánrovo rozmanité texty z Čítanky pre 6. ročník základnej školy ako aj čítaniek pre ôsmy ročník a štvrtý ročník stredných škôl. Ekokritické povedomie o prepojenosti a tým pádom aj dôležitej starostlivosti o všetky živé bytosti možno rozvíjať prostredníctvom textov francúzskeho spisovateľa Daniela Pennaca a jeho prózy *Vlčie oko*, z ktorej je v čítanke uvedený úryvok (Šimáková Speváková 2021, 84), textu populárnej piesne *Líška*, ktorú napísal Daniel Hevier. Odkazy na prírodné živly a ich vplyv na život človeka, ale aj opačne, vplyvy človeka na prírodu, nesú naostatok aj literárne texty v čítankách (vzhľadom na platné učebné osnovy) od najstarších čias (mýty, povesti o obroch, kalendárna obradová lyrika a pod.). Všetky uvedené texty môžu ekokritickou tematicko-motivickou interpretáciou prispieť k lepšiemu pochopeniu nielen jazykovej roviny a kultúry, literárnemu vzdelaniu, ale k usúvzťažňovaniu tém o prírodných a ľudských väzbách, čo opäť u žiakov kladie pevné základy starostlivosti o planétu a život na nej.

V prípade kognitívnej úrovne žiakov základnej školy ešte nemôžeme počítať s hodnotením literárneho textu, možno však uvažovať o rozvíjaní kritickej analýzy a kritického myslenia nielen o literatúre a jazyku, ale predovšetkým o vlastnom mieste človeka v kontexte prírodného a spoločenského prostredia. Prepájanie rozličných kultúrnych kódov – o vlastnej identite, jazykovej a národnej identite, či identite človeka ako súčasť živého sveta a planéty, prostredníctvom interpretácie literárno-umeleckých textov s ekokritickým zameraním, vedie k hlbšiemu poznaniu prepojenosti rozličných kultúr (kultúry života, identity, národnej kultúry), svojráznej hlbinej interkultúrnosti, ktorá je nevyhnutná a všadeprítomná zložka súčasnej spoločnosti a živého sveta vôbec.

Bibliografia

- Bohuš, Paľo. 1990. *Triumfálny postrk*. Nový Sad: Obzor.
- Boldocký, Samuel. 1979. „Prvky lokálneho koloritu v básnickom výraze Paľa Bohuša.“ *Nový život* 31 (2): 166–174.
- Buell, Lawrence. 2005. *The Future of Environmental Criticism: Environmental Crisis and Literary Imagination*. Malden–Oxford–Carlton: Blackwell.
- Čížiková, Zuzana a Kotvášová Jonášová, Mária. 2024. Čítanka pre 8. ročník základnej školy. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Domoniová, Jana. 2023. „K poetike básní Paľa Bohuša písaných v rozpätí rokov 1965 – 1967.“ In *Konteksti*, urednici Željko Milanović, Sofija Skuban. Novi Sad: Filozofski fakultet Univerzitet u Novom Sadu.
- Domoniová, Jana. 2024. „Rastlinstvo v zbierke Hviezdne proso Paľa Bohuša.“ *Slavistika* 28 (2): 174–183. <https://doi.fil.bg.ac.rs/volume.php?pt=journals&issue=slavistika-2024-28-2&i=10>.
- Garrard, Greg. 2004. *Ecocriticism*. London – New York: Routledge.
- Glotfelty, Cheryll. 1996. „Introduction: Literary Studies in an Age of Environmental Crisis.“ In *The Ecocriticism Reader: Landmarks in Literary Ecology*, edited by Ch. Glotfelty, H. Fromm. Athens – London: The University of Georgia Press.
- Harpáň, Michal. 1999. *O Paľovi Bohušovi*. Báčsky Petrovec: Kultúra.
- Harpáň, Michal. 2006. Čítanka s literárnoteoretickými pojmami pre 4. ročník gymnázia. Belehrad: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Hevier, Daniel. 1997. *Chcete byť šťastní? Opýtajte sa ma ako na to*. Bratislava: Hevi.
- Kopecký, Petr. 2012. *Vzdálení i blízcí*. Brno: Host.
- Liptáková, Ľudmila. et al. 2015. *Integrovaná didaktika slovenského jazyka a literatúry pre primárne vzdelávanie. 2. doplnené a prepracované vydanie*. Prešov: Prešovská univerzita v

- Prešove, Pedagogická fakulta. <https://elibrary.pulib.sk/elpub/view/isbn/9788055529516>
- Nünning, Ansgar, Jiří Trávníček, Jiří Holý. 2006. *Lexikon teorie literatury a kultury*. Brno: Host.
- Slovic, Scott. 1996. „Nature Writing and Environmental Psychology.“ In *The Ecocriticism Reader: Landmarks in Literary Ecology*, edited by Cheryll Glotfelty a Harold Fromm. Athens – London: The University of Georgia Press.
- Stanislavová, Zuzana, Klimovič, Martin a Dziak, Dávid. 2023. *(K) rok za (k)rokom v slovenskej literatúre pre deti a mládež (Hodnotové aspekty pôvodnej poézie a prózy v rokoch 1990–2021)*. Prešov: Pedagogická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.
- Šimáková Speváková, Marína. 2021. Čítanka pre 6. ročník základnej školy. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Šimáková Speváková, Marína a Čížiková, Zuzana. 2023. „Teoretické štúdie Ľudmily Liptákovej ako inšpirácia k tvorbe inferencií. Na príklade vybraných textov v slovenských čítankách vo Vojvodine.“ *O dieťati, jazyku a literatúre*. 11 (1): 48–58.
- Šutor, Lukáš. 2021. „Súčasná slovenská ekologická dráma.“ In *K vybraným aspektom slovenskej literatúry po roku 1989 II. Interpretáčné a intermediálne výzvy*, editor Milan Kendra. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.
- Urbanová, Svatava. 2022. „Ekoliterárni impulzy v súčasné české a prekladové literatúre pro děti a mládež.“ In *Hodnoty literatúry pre deti a mládež v premenách času. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie Hodnoty literatúry pre deti a mládež v premenách času, organizovanej pri príležitosti okrúhleho životného jubilea prof. PhDr. Ondreja Sliackeho, SCs.*, editori Dana Lešková a Dávid Dziak. Prešov: Pedagogická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.

VÝSLEDKY VÝSKUMU NOVOSADSKÝCH LINGVISTOV NA PROJEKTE SKLA: LEXIKÁLNA A ZVUKOVÁ ROVINA

Jasna Uhláriková

Filozofická fakulta, Univerzita v Novom Sade, Srbská republika
uhlarik@ff.uns.ac.rs

Anna Makišová

Filozofická fakulta, Univerzita v Novom Sade, Srbská republika
makisova@ff.uns.ac.rs

Príspevok predstavuje výskumné aktivity realizované v rámci projektu *Inovácia a optimalizácia vzdelávacích nástrojov a prostriedkov výučby slovenčiny mimo územia Slovenska* so zameraním na lexikálnu a zvukovú rovinu slovenského jazyka v kontexte slovensko-srbských jazykových kontaktov. V oblasti lexiky sa výskumy sústredili na vplyv nárečí a interferenciu srbského jazyka v komunikácii vojvodinských Slovákov, na výskyt medzijazykovej homonymie vo vyučovaní slovenčiny ako cudzieho jazyka, ako i na kontrastívne spracovanie deminutív a augmentatív v slovensko-srbskom porovnaní. V rámci výskumov zvukovej roviny sa pozornosť venuje ortografickým a fonologickým rozdielom medzi srbčinou a slovenčinou, spoluhláskovým a vokalicným alternáciám a ďalším kolíznym javom na morfolologickej hranici. Výsledky výskumov poukazujú na jazykovú dynamiku bilingválneho prostredia a identifikujú interferenčné body, ktoré môžu ovplyvniť osvojovanie si slovenčiny u používateľov so srbským jazykovým pozadím.

Kľúčové slová: slovenčina ako cudzí jazyk, jazyková interferencia, bilingvizmus, lexikálna rovina, fonologické javy.

The paper presents research activities carried out within the framework of the project *Innovation and Optimization of Educational Tools and Resources for Teaching Slovak Outside the Territory of Slovakia*, with a particular focus on the lexical and phonological levels of the Slovak language in the context of Slovak-Serbian language contact. In the area of lexis, the research concentrated on the influence of dialects and the interference of the Serbian language in the communication of Slovaks from Vojvodina, the occurrence of interlingual homonymy in teaching Slovak as a foreign language, and a contrastive analysis of diminutives and augmentatives in the Slovak-Serbian context. Phonological-level research addressed orthographic and phonological differences between

Serbian and Slovak, consonant and vowel alternations, as well as other conflicting phenomena occurring at morphological boundaries. The results highlight the linguistic dynamics of a bilingual environment and identify interference points that may affect the acquisition of Slovak among speakers with a Serbian linguistic background.

Key words: Slovak as a foreign language, language interference, bilingualism, lexical level, phonological phenomena.

1. Úvod: Univerzita v Novom Sade v projekte SKLA

Predkladaná štúdia prináša syntetický prehľad výskumných aktivít realizovaných v rámci projektu *Inovácia a optimalizácia vzdelávacích nástrojov a prostriedkov výučby slovenčiny mimo územia Slovenska* (SKLA). Cieľom štúdie je predstaviť hlavné metodologické východiská, tematické okruhy a kľúčové výsledky výskumov uskutočnených v slovensko-srbskom kontaktovom prostredí. Sústreďíme sa najmä na lexikálnu a zvukovú rovinu slovenského jazyka, ktoré sú v bilingválnom vojvodinskom prostredí mimoriadne dynamické a v ktorých sa intenzívne prejavujú interferenčné procesy. Štúdia zároveň reflektuje praktický rozmer projektu, ktorý popri vysokoškolskom prostredí počíta aj s podporou učiteľov slovenčiny pôsobiacich na základných a stredných školách.

Jedným z troch partnerov projektu SKLA bola Univerzita v Novom Sade (Oddelenie slovakistiky Filozofickej fakulty). Na realizácii projektových aktivít sa zúčastnilo osem členov novosadského tímu.¹⁰³ Trojstranné partnerstvo medzi Univerzitou sv. Cyrila a Metoda v Trnave, Univerzitou v Novom Sade a Univerzitou v Ľubľane vytvorilo rámec pre komparatívny výskum, spoločnú prípravu učebných materiálov a výmenu pedagogických skúseností v oblasti vyučovania slovenčiny ako cudzieho jazyka.

---

103 A. Makišová, A. Svetlík, M. Šimáková Speváková, J. Uhláriková, D. Marčoková, Z. Týrová, E. Zvalená, A. M. Lačoková.

V prípade Srbska bol dôraz položený aj na jazykovú situáciu vojvodinských Slovákov a na špecifiká, ktoré do vyučovania vstupujú v dôsledku intenzívneho kontaktu so srbčinou, ako i pod vplyvom nárečia.¹⁰⁴

2. Výstupy projektu: obsah, zameranie a prínos

Výstupy projektu predstavujú ucelený súbor odborných a pedagogických materiálov, ktoré reflektujú lexikálnu, zvukovú a didaktickú rovinu výučby slovenčiny v prostredí slovensko-srbských a slovensko-slovinských jazykových kontaktov. Prvé dva výstupy majú podobu vedeckých monografií venovaných analýze lexikálnych špecifik a foneticko-fonologických javov. Prvá publikácia *Lexikálne osobitosti slovenčiny v komparácii s väčšinovými jazykmi – srbčinou a slovinčinou* (2025) prináša komplexný prehľad lexikálnych javov ovplyvňujúcich výučbu slovenčiny v slovinskom a srbskom prostredí. Paralelne realizované výskumy zvukovej roviny zaradené do knihy *Zvuková rovina slovenčiny s dôrazom na kolízne jazykové javy so srbčinou a slovinčinou* (2024) analyzovali ortografické a fonologické rozdiely, spoluhláskové a vokalické alternácie a ďalšie kolízne javy, ktoré môžu ovplyvňovať proces osvojovania jazykového systému slovenčiny používateľmi so srbským či slovinským jazykovým pozadím.

Tretím výstupom je publikácia *Špecifiká vyučovania slovenčiny mimo územia Slovenska s dôrazom na kolízne jazykové javy v slovenčine a srbčine a využitie efektívnych vyučovacích metód* (2024), ktorá predstavuje ucelený súbor metodických listov a študijných materiálov určených pre žiakov základných a stredných škôl a študentov vysokých škôl, ktorí sa učia slovenčinu v prostredí intenzívnych slovensko-srbských jazykových kontaktov.¹⁰⁵

---

104 Do projektového procesu bol zahrnutý aj širší pedagogický okruh odborníkov – Asociácia slovenských pedagógov a Aktív učiteľov slovenčiny vo Vojvodine. V spolupráci s týmito organizáciami vznikol pracovný seminár určený na metodické doškolenie učiteľov, ktorý mal premostiť výskumné poznatky s praxou a posilniť kvalitu výučby v prostredí dvojazyčnosti.

105 Publikácia vyšla iba v elektronickej podobe.

Materiály vychádzajú z dlhoročných výskumov a pedagogickej praxe autorov, pričom reagujú na špecifiká bilingválneho prostredia Vojvodiny, kde sa používanie spisovnej slovenčiny prirodzene prelína s nárečím aj so srbčinou ako štátnym jazykom. Publikácia ponúka praktické pracovné listy, riešenia úloh a doplnkové texty s reáliami vojvodinských Slovákov, čím podporuje nielen rozvoj jazykových zručností, ale aj budovanie kultúrnej a národnej identity. Vzhľadom na klesajúcu úroveň ovládania slovenčiny v regióne predstavuje tento materiál pomôcku, ktorá umožňuje učiteľom cielene pracovať s kolíznymi javmi medzi slovenčinou a srbčinou a prispieva k efektívnejšiemu vyučovaniu v školskom i samoštudijnom kontexte.

Štvrtým výstupom projektu je *Literárna čítanka: výber textov slovenskej literatúry pre študentov slovenčiny ako cudzieho jazyka a slovakistov mimo územia Slovenska* (2024), ktorá prináša pedagogicky koncipovaný výber ukážok zo slovenskej literatúry. Čítanka kombinuje texty rôznych žánrov a období s úlohami na čítanie s porozumením, interpretačnými komentármi a metodickými pokynmi pre učiteľov. Materiál je usporiadaný podľa komunikačných úrovní A a B a je doplnený o stručné portréty autorov. Dôležitou súčasťou je aj audio sprievod – nahrávky umeleckých prednesov,¹⁰⁶ ktoré umožňujú rozvíjať foneticko-prozodické kompetencie a vnímať autentickú intonáciu slovenčiny. Publikácia prepája jazykové ciele s literárno-kultúrnym vzdelávaním a podporuje tvorivé aktivity v triede (diskusia, dramatizácia, reflexia). Vďaka premyslenému výberu textov, komentárom a didaktickým inštrukciám čítanka poskytuje učiteľovi hotové scenáre aj variabilný priestor na adaptáciu, a študentom uľahčuje premostenie medzi jazykovou praxou a literárnym zážitkom. Celkovo ide o nástroj, ktorý posilňuje jazykové, interpretačné i kultúrne kompetencie a organicky dopĺňa ostatné výstupy projektu zamerané na optimalizáciu výučby slovenčiny v neslovenskom prostredí.¹⁰⁷

---

106 Dostupné cez QR kód.

107 Všetky štyri publikácie sú sprístupnené v elektronickej podobe na webovej stránke Filozofickej fakulty Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave: <http://ksj.f.f.uclm.sk/sk/vystupy-projektu/>.

3. Lexikálne osobitosti slovenčiny v porovnaní s väčšinovým jazykom – srbčinou

Publikácia predstavuje ucelený vedecký pohľad na lexikálne javy v slovenčine v porovnaní s príbuznými slovanskými jazykmi, so srbčinou a slovinčinou, pričom osobitnú pozornosť venuje situáciám, v ktorých sa lexikálne jednotky dostávajú do kolízneho kontaktu a stávajú sa zdrojom interferencie. Členená je do troch tematických celkov: prvá časť sa venuje dynamickým tendenciám v súčasnej slovenčine a adaptácii prevzatých lexém (Zdenka Kumorová), druhá prináša kontrastívne analýzy slovensko-srbských jazykových vzťahov vrátane interlingválnej homonymie, deminutív a augmentatív či vplyvu nárečia a srbčiny na jazykové prejavy mladých používateľov slovenčiny (Anna Makišová, Jasna Uhláriková, Daniela Marčoková, Zuzana Týrová, Anna Margaréta Lačoková), kým tretia časť sa sústreďuje na slovensko-slovinské lexikálne paralely s dôrazom na problematické slovesné homonymá a systémy zdrobňovania a zveličovania (Jozef Pallay, Matej Meterc, Mojca Nidorfer). Publikácia tak prináša nielen teoretické poznatky o lexikálnych kontaktoch, ale zároveň poukazuje na potrebu citlivej metodologickej optimalizácie výučby slovenčiny ako cudzieho jazyka v podmienkach Slovinska a Srbska. Editorkou knihy bola Katarína Žeňuchová.

Keďže sa slovenčina vo Vojvodine vyučuje najmä ako materinský jazyk slovenskej národnostnej menšiny, členky srbského výskumného tímu sústredili pozornosť na dva kľúčové aspekty ovplyvňujúce jazykový prejav používateľov: pôsobenie slovenského nárečia a vplyv väčšinového srbského jazyka na spisovnú slovenčinu. Realizované výskumy preto zahŕňali analýzu interferenčných javov podmienených vplyvom srbčiny, sledovanie úlohy nárečia v komunikácii vojvodinských Slovákov, identifikáciu medzijazykovej homonymie a kontrastívne spracovanie deminutív a augmentatív.

3.1. Jazykové interferenčné javy v písomných prejavoch žiakov vojvodinských Slovákov

Príspevok Vplyv nárečia a srbského jazyka na písomné prejavy žiakov vyšších ročníkov v slovenskej vojvodinskej základnej škole v Kysáči analyzuje písomné práce žiakov 2. stupňa Základnej školy Ľudovíta Štúra s cieľom zachytiť interferenciu nárečia a srbčiny v spisovnej slovenčine. Autorky vychádzajú z historického, spoločenského a jazykového kontextu vojvodinskej slovenčiny, pričom zdôrazňujú význam školy ako kľúčovej inštitúcie pri zachovávaní materinského jazyka v multilingválnom prostredí. Empirická časť je založená na analýze 60 písomných prejavov, pri ktorých sa sledovali rozdiely medzi nárečovým a spisovným vyjadrovaním žiakov, ako aj typické interferenčné javy. Výsledky ukázali, že nárečie na písomný prejav vplyva menej, než sa predpokladalo, zatiaľ čo vplyv srbského jazyka sa výrazne prejavuje najmä v lexikálnej rovine (preberanie názvov odevov, jedál, predmetov dennej potreby, športovej terminológie atď.), ale aj prostredníctvom štruktúrnych kalkov podľa srbských väzieb (napr.: *Je sa mi voľačo slanvo, Andrej sa zadakoval na kave* namiesto *Mám chuť na niečo slané, Andrej sa poďakoval za kávu* a pod.). Autorky konštatujú, že žiaci si vo väčšine prípadov vedome osvojujú rozdiel medzi nárečím, srbčinou a spisovnou slovenčinou a pri písomnom vyjadrovaní sa usilujú o normatívnu podobu jazyka, čo svedčí o dôležitej a stále nezastupiteľnej úlohe školy a učiteľov pri udržiavaní jazykovej kultúry vojvodinských Slovákov. Zdôrazňujú, že „škola aj naďalej udržiava vysokú úroveň používania spisovnej slovenčiny, v čom zohrávajú svoju neoceniteľnú úlohu aj učelia“ (Marčoková a Lačoková 2025, 71), čím sa potvrdzuje význam formálneho vzdelávania ako stabilizačného prvku v multilingválnom prostredí.

3.2. Vplyv srbčiny na jazykové prejavy vojvodinských Slovákov

Vplyvu srbského jazyka na prejavy vojvodinských Slovákov sa osobitne venovala Anna Makišová. Predmetom výskumu boli písané a hovorené prejavy vojvodinských Slovákov s dôrazom na oblasť

informovania a prejavy vysokoškolských študentov. Vojvodinskí Slováci za svoj jazykový štandard považujú spisovnú slovenčinu v podobe používanej na Slovensku, ktorú uplatňujú predovšetkým v školách, vo verejných vystúpeniach, médiách a ďalších oficiálnych komunikačných sférach. Jej používanie je pritom zabezpečené aj príslušnými právnymi predpismi. V súkromnom, rodinnom prostredí sa používa nárečie. Kontakt vojvodinskej slovenčiny so srbčinou je prirodzený a nevyhnutný, respondenti aktívne ovládajú a paralelne používajú obidva jazyky. Vplyv srbského jazyka na jazyk vojvodinských Slovákov sa stále stupňuje, kým jazykový cit slabne. Niekedy je ťažko určiť, ktorý jazyk je silnejší, dominantnejší. Do prejavu hovoriaceho sa dostávajú rozličné srbské slová, niekedy sú to slová prispôsobené zákonitostiam slovenského jazyka, a tak sa narúša spisovná podoba jazyka. Je to výrazné najmä u príslušníkov mladšej populácie, hlavne keď ide o súčasné trendy, čiže nové pomenovania, ktoré sa veľmi často preberajú zo srbčiny. Pod vplyvom srbského jazyka použité lexémy často nadobúdajú inú podobu, nespisovnú a paralelne nastáva posun aj v sémantike. Vplyv srbského jazyka badať na všetkých úrovniach, od fonetickej roviny, cez morfológickú, lexikálnu, syntaktickú až po štylistickú rovinu. Niektoré srbské slová sa mechanicky alebo doslovne prekladajú zo srbského jazyka do slovenského v podobe kalkov. Autorka vyčlenila niekoľko druhov prieniku srbských slov do prejavov respondentov: 1. substantívne kalky (napr.: *dat' miš'lienku* (дати мишљење) namiesto oceniť, ohodnotiť; *m'lieko v prachu* namiesto sušené mlieko), 2. verbálne kalky (napr.: *prehovárať* (пеговарати) namiesto rokovať, vyjednávať;), 3. prebrané srbské slová (prebrané srbské slovo bez akejkoľvek adaptácie, napr.: *bez obzira, ako god, takmičeňia* namiesto bez ohľadu, akokoľvek, súťaž), 4. niektoré podstatné mená, ktoré sa v slovenčine a v srbčine líšia rodom, pod vplyvom interferencie sa tieto slová preberajú do slovenčiny v srbskej podobe, prevažne slová cudzieho pôvodu.

3.3. Medzijazykové homonymá v slovenčine a srbčine

Na rozdiel od predchádzajúcich dvoch štúdií, ktoré sa sústreďujú na slovenčinu ako materinský jazyk vojvodinských Slovákov, v ďalšom výskume Jasna Uhláriková orientuje svoju pozornosť na medzijazykovú homonymiu ako univerzálny problém pri osvojovaní si slovenčiny ako cudzieho jazyka. Hoci sa primárne zameriava na kontext výučby slovenčiny ako cudzieho jazyka, jej zistenia možno efektívne uplatniť aj v pedagogickej praxi zameranej na slovenčinu ako materinský jazyk. Analýza vychádzala z typických jazykových chýb študentov začiatocníckeho kurzu slovenského jazyka, ktorých materinským jazykom je srbčina, a odhaľuje špecifické interferenčné javy prameniace z formálnej i významovej podobnosti lexiky oboch jazykov. Problematika pôsobenia jedného jazyka na iný je predmetom výskumu mnohých lingvistov a metodikov a v odbornej literatúre je známa ako *transfer*, ktorý pôsobí na všetkých jazykových rovinách. Vplyv jedného jazyka na iný môže mať pozitívny i negatívny účinok. Tam, kde je štrukturálna identita či podobnosť medzi materinským a novoosvojovaným jazykom, hovoríme o pozitívnom transfere, zatiaľ čo v prípade, keď existuje štrukturálna rozdielnosť, ide o negatívny transfer – interferenciu. Autorka poukazuje na dva typy interferencie: medzijazykovú a vnútrojazykovú, no zameriava sa na prvý typ interferencie, kam patrí aj medzijazyková homonymia. V príspevku podáva stručný prehľad literatúry, ako i klasifikáciu medzijazykových homonym podľa formy a podľa významovej štruktúry. Nasledujú príklady (viac ako 70 typických príkladov), ktoré boli vybrané na základe skúsenosti získanej vo vyučovacom procese so srbskými študentmi začiatocnej úrovne A1 (napr.: *baňa* (рудник) – бања (kúpeľ); *kapela* (музичка група, бенд) – капела (dom smútku) a pod.). Posledná časť štúdie sa sústreďuje na didaktické aspekty problematiky a ponúka niekoľko konkrétnych typov praktických cvičení založených na slovensko-srbskom jazykovom materiáli. Autorka zdôrazňuje potrebu systematicky precvičovať homonymá už od úrovne A1 prostredníctvom úloh rôznej náročnosti, využívať a zostavovať malé špecializované slovníky homonym, vytvárať lexikologické príručky mapujúce

medzijazykové prieniky a zároveň dlhodobo sledovať túto problematiku v rámci lexikologického výskumu.

3.4. Deminutíva v slovenčine a v srbčine

Problematike deminutív v slovenčine a srbčine sa venovala Zuzana Týrová. Podáva prehľad staršej aj novšej odbornej literatúry, pričom upozorňuje, že doposiaľ jediná štúdiu porovnávajúcu deminutíva v slovenčine a srbčine publikovala A. Makišová (2006). Týrová sa potom venuje všeobecnej charakteristike deminutív s dôrazom na ich funkcie a použitie. Aj v slovenčine aj v srbčine sú deminutíva bežné a používajú sa v hovorovej aj spisovnej reči. O frekvencii deminutív v srbčine zatiaľ neboli urobené žiadne výskumy, tak nemožno porovnať s frekvenciou používania deminutív v slovenčine. V pokračovaní sa zaoberá tvorbou deminutív: najčastejšie sa tvoria od podstatných mien (napr.: *chlebík, kapsička, srdiečko*; лептирић, кућица, писамце) pomocou zdrobňujúcich prípon, pričom sa zachováva rovnaká rodovosť ako pri odvodzovacom základe. Okrem toho sa tvoria od prídavných mien (napr.: *malilinký, teplučký*; омален, онижи), prísloviak (napr.: *tichúčko, pomaličky*; потанко, помање) a slovies (napr.: *parkať, bežkať, krivkať*; чупкати, дремкати, гуркати). Podobne tak sa tvoria aj v srbčine, čo ilustruje príkladmi. V oboch jazykoch sa adjektívne a adverbálne deminutívne tvary tvoria rovnako, predponou, resp. predponou a príponou pri príslovkách. Rozdiel spočíva v použití predpôň a prípon. Verbálne deminutíva sa tiež v slovenčine a srbčine tvoria podobným spôsobom pridávaním rôznych morféme. V oboch jazykoch máme kombinácie prefixácie a infixácie, pričom sa využíva ich bohatá škála. Deminutíva sa integrujú do každodennej komunikácie na vyjadrenie rozličných emocionálnych a pragmatických funkcií, „[...] predstavujú komplexný jazykový fenomén, ktorý zahŕňa morfológické, sémantické, pragmatické a sociolingvistické aspekty“ (Týrová 2025, 110). Autorka ďalej uvádza, že zdobneniny nielen znižujú alebo zmiernujú význam základných slov, ale zároveň obohacujú komunikáciu o emocionálne a expresívne nuansy, čím prispievajú k hlbšiemu pochopeniu jazyka a kultúry, v ktorej sú tieto jazykové prostriedky používané.

3.5. Augmentatíva v slovenčine a v srbčine

Porovnávaciemu výskumu augmentatív v slovenčine a v srbčine sa venovali A. Makišová a J. Uhláriková. Text ponúka všeobecnú charakteristiku augmentatívnych výrazov a podáva prehľad doterajšej slovenskej a srbskej odbornej literatúry venovanej tejto problematike. V srbskom jazyku sa vyskytuje väčší počet štúdií z uvedenej oblasti, najčastejšie z oblasti derivatológie. V slovenčine výskum augmentatív bol spracovaný najmä v oblasti derivácie, lexicografie a morfológie. Z kontrastívneho hľadiska sa problematike augmentatív v slovenčine a srbčine doposiaľ venovala A. Makišová (2005). Zamerala sa na tvorenie substantívnych augmentatív a v srbčine identifikovala väčší počet odvodzovadzieh prípon na tvorenie zveličených substantív ako v slovenčine (Makišová 2005, 190). Jej zistenia predstavovali dôležité východisko pre výskum realizovaný v projekte SKLA. Autorky v nadviazaní na predchádzajúce poznatky systematicky analyzujú najprv substantívne augmentatíva (napr.: *dobráčisko, chlapina, zajačisko*; *људина, главетина, књижурина*), pričom sa zameriavajú na ich formálne a významové vlastnosti, spôsob tvorenia, slovníkové podoby a gramatický rod. Následne pristupujú k porovnaniu adjektívnych (napr.: *velikánsky, vysočizný, prevelký*; *самцат, нов новцијат, претежак*), adverbialných (vrátane numerálnych) (napr.: *priveľa, preľahko, pradávno*; *престрашно, премало, прадавно*) a verbálnych augmentatív (napr.: *prejest' sa, nachodiť sa, vyrevať sa*; *прејести се, препунити, претрпати*) v slovenčine a v srbčine s cieľom identifikovať štruktúrne zhody i rozdiely medzi oboma jazykmi. Konštatujú, že augmentatívne adjektíva, adverbiá a slovesá vznikajú v oboch jazykoch najmä prefixáciou, sufixáciou alebo opisnými intenzifikačnými konštrukciami (napr.: *širošíry, smutný-presmutný, zle-nedobre*; *нов новцат, сам самцијат*). Kým pri prefixácii sa vo väčšine prípadov uplatňujú totožné alebo veľmi podobné prefixy a prefixoidy, sufixy používané na tvorenie augmentatív sa v slovenčine a v srbčine líšia. Produktívne sú aj kombinované postupy, pri ktorých sa v jednej lexikálnej jednotke spájajú viaceré prefixy či prefixoidy, čím vznikajú formy s vyššou mierou expresivity (napr.: *prenačudovať sa, prenachváliť*; *преоптеретити, пренатрпати*).

4. Zvuková rovina slovenčiny s dôrazom na kolízne jazykové javy so srbčinou

V rámci výskumov v oblasti zvukovej roviny publikovaná je monografia *Zvuková rovina slovenčiny s dôrazom na kolízne jazykové javy so srbčinou a slovinčinou*. Editorom je Peter Gregorík. Do publikácie je zahrnutých päť príspevkov. V prvom príspevku *Zvuková rovina slovenčiny a základy správnej výslovnosti* jazykovedec Peter Gregorík podáva opis zvukovej roviny slovenského jazyka. Opisuje systém slovenských vokálov, konsonantov z hľadiska fonetickej klasifikácie a z hľadiska artikulačno-akustickej charakteristiky. Dva príspevky sú venované slovinskej fonetike. Autorka Saša Vojtechová Poklač v príspevku *Základy slovinskej fonetiky* opisuje zvukový systém slovinského jazyka. Podrobne opisuje vlastnosti samohlások a ich suprasegmentálne vlastnosti a vlastnosti spoluhlások. Opisuje aj neutralizácie. O rozdieloch medzi fonologickými systémami slovinčiny a slovenčiny píše v príspevku *Operatívna fonetika slovenčiny a slovinčiny* Jozef Pally. Píše o rozdieloch v segmentálnych systémoch týchto dvoch jazykov vo vokalickom a konsonantickom systéme, ktoré sú relevantné z hľadiska vyučovania slovenčiny. V našom príspevku sa zameriame na dva príspevky, v ktorých sa porovnáva fonologický systém slovenského a srbského jazyka. V nich sa poukazuje na spoločné, ako aj rozdielne vlastnosti a negatívne interferencie, ktoré môžu ovplyvniť proces osvojovania si slovenského jazyka u používateľov hovoriacich po srbsky. V rámci výskumov zvukovej roviny pozornosť sa ďalej venuje ortografickým a fonologickým rozdielom medzi srbčinou a slovenčinou, spoluhláskovým a vokalickým alternáciami a ďalším kolíznym javom na morfolologickej hranici. V rámci tohto výstupu výskumy realizovali Jasna Uhláriková, Anna Makišová a Zuzana Týrová.

4.1 Srbská ortografia a fonológia

Autorkami štúdie *Srbská ortografia a fonológia* sú Jasna Uhláriková a Zuzana Týrová. V príspevku podali ortoepické, prozodické a fonologické aspekty s dôrazom na komparatívny

prístup vzťahujúci sa na slovenský a srbský jazyk. V úvode podávajú opis a porovnanie srbskej cyriliky a srbochorvátskej latinky. Po tejto časti podrobne píšú o vokalickom a konsonantickom systéme srbského jazyka. Každú hlásku zapisujú cyrilikou a vedľa v hranatej zátvorke uvádzajú aj latinkou (dôsledne sa každý príklad na tento spôsob uvádza aj v ďalšom príspevku). Ďalej uvádzajú klasifikáciu spoluhlások v srbčine podľa znelosti a podľa miesta artikulácie. Osobitné kapitoly patria prízvuku, proklitikám a enklitikám. V porovnávacej časti autorky píšú „[...] srbčina a slovenčina sú príbuzné jazyky a patria do tej istej vetvy indoeurópskych jazykov, do skupiny slovanských jazykov. Preto je medzi nimi nezanedbateľná miera podobnosti“ (Uhláriková a Týrová 2024, 38). Porovnávajú srbskú latinku a azbuku so slovenskou abecedou. Uvádzajú, že azbuka má 30 hlások, srbská latinka tiež 30 hlások, kým slovenská abeceda má 46 písmen. Diakritické znamienka sa používajú pri zapisovaní jednotlivých písmen v srbskej latinke (č, dž, ž, š, ć, đ) a v slovenskej abecede (dlžeň: á, é, í, /ý, ó, ú, í, Í; mäččeň: đ, t, l, ñ, č, ž, š, dž; dve bodky: ä; vokáň ô). Digramy sú zastúpené v srbskej latinke (lj, nj, dž) a v slovenskej abecede (ch, dz, dž, ia, ie, iu). Pri porovnaní hláskového systému vyplýva, že v oboch spomínaných jazykoch rozlišujeme samohlásky a spoluhlásky. Samohláskový systém v slovenčine je omnoho zložitejší ako v srbčine. Rozlišujeme monoftongy, a to šesť krátkych (a, e, i/y, o, u, ä) a päť dlhých (á, é, í/ý, ó, ú) a štyri dvojhlásky (ia, ie, iu, ô). Monoftongy sú zastúpené v oboch jazykoch, v slovenčine máme aj dlhé samohlásky a dvojhlásky (ia, ie, iu, ô). Z funkčného hľadiska sú samohlásky tak v srbčine, ako aj v slovenčine, nositeľmi slabiky. Z akustického hľadiska sú to tóny. Pri porovnaní samohlások jediný rozdiel je, že v srbčine neexistuje samohláska ä a nezapíše sa kvantita samohlások. Z artikulačného hľadiska výslovnosť samohlások je totožná v oboch jazykoch. Autorky uvádzajú, že v spoluhláskovom systéme existujú určité rozdiely. Niektoré spoluhlásky sú špecifické len pre slovenský jazyk a v srbskom jazyku sa nevyskytujú. Z hľadiska výslovnosti sa väčšina spoluhlások v slovenskom jazyku zhoduje so spoluhláskami v srbskom jazyku.

Pri porovnaní spoluhlások podľa znelosti v slovenčine a v srbčine sú určité rozdiely. V slovenčine rozlišujeme 10 znelých spoluhlások, ktoré majú svoj neznelý pár. V srbčine rozlišujeme 7 znelých spoluhlások, ktoré majú svoj neznelý spoluhláskový náprotivok, a tri neznelé spoluhlásky (ф, x, и), ktoré nemajú svoj znelý spoluhláskový pár. Rozdiel je aj v počte sonór, v slovenčine rozlišujeme 7, kým v srbčine 8. Spoluhláska v je v klasifikácii srbských lingvistov sonórou.

Autorky príspevku osobitnú pozornosť venujú aj hláskam, ktoré sú rozdielne v uvedených dvoch jazykoch alebo sa vyskytujú v slovenčine a v srbskej azbuke sa nevyskytujú. Sú to spoluhlásky h a dz. Spoluhláska h sa vyskytuje väčšinou tam, kde sa v srbčine vyskytuje spoluhláska g: *sneh* – *снег*, *noha* – *нога*. Artikulačne je to náročná spoluhláska, najmä keď sa slovenčinu učia študenti, ktorým je materinský jazyk srbský. Naproti tomu slovenskej neznejšej spoluhláske ch v srbčine zodpovedá x. Rovnako sa vyslovuje, inak zapisuje, napr. *chlieb* – *хлеб*, *strach* – *страх*. V niektorých prípadoch slovenské ch zodpovedá srbskému в, napr.: *mucha* – *мува*, *ucho* – *уво*.

Ďalšia spoluhláska, ktorá sa nevyskytuje v srbčine je dz. V slovenčine sa vyvinula z praslovanskej skupiny *dj. V srbskom jazyku jej zodpovedá spoluhláska ђ, napr.: *medza* – *међа*, *cudzi* – *туђ*. V srbskom jazyku táto hláska vyskytuje sa len v určitých polohách, napr. v dôsledku asimilácie. Autorky uvedeného príspevku píšú aj o spoluhláske g, ktorá sa častejšie vyskytuje v srbčine a to v domácich a cudzích slovách, kým v slovenčine je veľmi zriedkavá. Rozdiely v dvoch jazykoch sa vyskytujú aj pri slabičných spoluhláskach. Rozdiel je v počte (v slovenčine r, l) v srbčine iba r. Ďalší rozdiel je v pozícii slabičných spoluhlások a v kvantite. Autorky porovnali aj slabiky v dvoch jazykoch a uvádzajú, že existuje rozdiel v štruktúre slabík. Sylabickú funkciu v slovenčine majú samohlásky krátke a dlhé, dvojhlásky a spoluhlásky r, l (krátke a dlhé). V srbčine sylabickú funkciu majú samohlásky a spoluhláska r. Ďalší rozdiel je v pozícii spoluhlások ako nositeľov slabičnosti. Slovenské slabičné spoluhlásky sa vyskytujú len v strede slova medzi dvoma

spoluhláskami, kým v srbčine slabičné r sa môže vyskytnúť aj na začiatku slova.

Ďalší rozdiel, ktorý autorky uviedli, je v pravopise. Srbský pravopis je fonetický. Aj slovenský pravopis je fonetický, ale existujú určité odchýlky od základného fonetického princípu, najmä v dôsledku etymologického a morfológického princípu (zapisovanie i/y, na označenie jednej hlásky sa používa kombinácia dvoch znakov, pri spodobovaní sa nezapisuje podľa výslovnosti, mäkkosť spoluhlások sa nevyznačuje vždy).

4.2. Morfonológia

Autorkami ďalšej štúdie *Morfonológia* sú Anna Makišová a Jasna Uhláriková. Píšu o spoluhláskových alternáciách v srbskom jazyku. V úvodných statiach štúdie sa uvádzajú zvukové jazykové zmeny, ktoré sa vyskytujú v srbskom jazyku. Ako prvú skupinu alternácií vyčleňujú spoluhláskové alternácie (spodobovanie spoluhlások podľa znelosti, spodobovanie spoluhlások podľa miesta výslovnosti, prvá, druhá a tretia palatalizácia, jotácia, alternácia l/o). V rámci každej alternácie uvádzajú príklady napísané cyrilikou a vedľa v zátvorke uvedené príklady napísané aj latinkou. Do druhej skupiny zmien boli zaradené zmeny samohlások (samohláskové alternácie, pohyblivé samohlásky, disimilácia samohlások). Autorky uvádzajú, v ktorých prípadoch nastávajú samohláskové alternácie v srbskom jazyku s príkladmi. Druhá časť štúdie s podnázvom *Porovnávací analýza* zaberá ústredné miesto a je nosnou a dôležitou najmä pre používateľov, ktorí sa budú učiť slovenský jazyk. V rámci tejto časti uvádzajú najprv zmeny, ktoré nastávajú v dvoch skúmaných jazykoch. Východiskovým jazykom bola slovenčina. Potom porovnávajú so stavom v srbčine, čiže, či sa uvedené zmeny dejú aj v srbčine.

Uvádzajú typy kombinatórnych zmien v slovenčine a v srbčine:

1. neutralizácia podľa znelosti,
2. neutralizácia kompaktnosť – difúznosť,
3. neutralizácia sykavosť – nesykavosť,
4. neutralizácia podľa artikulačného miesta.

Kombinatórne zmeny nastávajú v slove alebo na hranici dvoch slov v závislosti od nasledujúcej hlásky. Pri uvedených zmenách sa neutralizujú iba spoluhlásky. V rámci neutralizácie podľa znelosti uvádzajú všetky pozície, v ktorých sa znelá spoluhláska mení na neznelú a neznelá na znelú v slovenčine i v srbčine. V slovenčine uvedené zmeny nastávajú vo výslovnosti, kým v srbčine sa znelostná neutralizácia zaznamenáva aj v písme. Výnimkou sú prípady, keď spoluhláskové skupiny zostávajú v pravopise zachované, hoci ich výslovnosť je odlišná. V rámci neutralizácie kompaktnosť – difúznosť sa zisťuje, že je zastúpená v oboch jazykoch a „[...]“, v srbskom jazyku je táto neutralizácia omnoho častejšia a neraz dochádza aj k splývaniu spoluhlások, k zániku jednej spoluhlásky. Takáto výslovnosť je v zhode so srbským pravopisom“ (Makišová a Uhláriková 2024, 68). Neutralizácia sykavosť – nesykavosť a neutralizácia podľa artikulačného miesta sa deje v oboch jazykoch. V slovenčine iba vo výslovnosti a v srbskom jazyku aj v pravopise, aj vo výslovnosti.

Vyčleňujú tieto typy nekombinatórnych zmien v dvoch jazykoch:

1. alternácie korelovaných konsonantov,
2. alternácie nekorelovaných konsonantov,
3. alternácie konsonantu s nulou,
4. alternácie vokál/konsonant.

Z porovnania vyplýva, že uvedené zmeny v oboch jazykoch nastávajú pri odvodzovaní, ohýbaní a časovaní.

V rámci vokalických alternácií v slovenčine a srbčine sa vymedzujú:

1. kvalitatívne,
2. kvantitatívne,
3. kvalitatívno-quantitatívne,
4. alternácie vokálu s nulou.

Vokalické alternácie sa realizujú pri ohýbaní, odvodzovaní slov a v niektorých prípadoch aj pri stupňovaní. Alternácie sa uvádzajú podľa jednotlivých slovných druhov (podstatné mená, prídavné

mená, slovesá, číslovky, zámená, predložky a predpony). Autorky v závere konštatujú, že sa kvantitatívne alternácie v srbčine nevyskytujú, lebo srbčina nerozlišuje krátke a dlhé samohlásky. Ďalší rozdiel v dvoch jazykoch je v rámci alternácie samohlásky s morfológickou nulou. V slovenčine alternuje viac samohlások/dvojhlasok (e, o, á, ie, ô), kým v srbčine iba vokál a. Podávajú zhrnutie, v rámci ktorého je podrobný popis, v ktorom jazyku sa dejú jednotlivé analyzované zmeny, v ktorom jazyku sa uskutočňujú len vo výslovnosti a v ktorom aj v písme.

5. Záver

Výskumy realizované členkami srbského tímu, publikované v knihe *Lexikálne osobitosti slovenčiny v komparácii s väčšinovými jazykmi – srbčinou a slovinčinou*, potvrdili, že interferencia srbského jazyka predstavuje trvalý a významný faktor ovplyvňujúci jazykový prejav vojvodinských Slovákov, pričom najvýraznejšie sa prejavuje v lexike a v štruktúrnych kalkoch. Zistenia zároveň ukázali, že hoci nárečová zložka zostáva prirodzenou súčasťou komunikácie, jej vplyv na písomnú podobu jazyka je miernejší, než sa predpokladalo. Škola a učitelia zohrávajú kľúčovú úlohu pri stabilizácii normatívnej spisovnej slovenčiny a pri udržiavaní jazykovej kultúry menšinového spoločenstva. Jednotlivé štúdie prinášajú systematické analýzy interferenčných javov, medzijazykovej homonymie a formálno-sémantických mechanizmov deminutív a augmentatív, čím rozširujú poznatkovú bázu o slovensko-srbských jazykových vzťahoch. Súčasne poskytujú dôležité podnety pre pedagogickú prax, osobitne pre vyučovanie slovenčiny ako materinského aj cudzieho jazyka v prostredí, kde je kontakt so srbčinou nevyhnutný a neustály.

Príspevky v príručke *Zvuková rovina slovenčiny s dôrazom na kolízne jazykové javy so srbčinou a slovinčinou* splňajú svoje pôvodné zameranie. Skúmané sú ortoepické, prozodické a fonologické javy s dôrazom na komparatívny prístup s cieľom poukázať na spoločné a dištinktívne vlastnosti slovenčiny a jazyka cieľovej skupiny. Cieľovou skupinou, ktorá si osvojuje slovenský jazyk, sú študenti, ktorým je materinský jazyk srbský. V štúdiách sú

podrobne podané jednotlivé aspekty zvukovej roviny v slovenčine a srbčine a v závere každej štúdie sa uvádza porovnanie. Mienime, že autorky uvedené javy zvukovej roviny priblížili cieľovej skupine osvojujúcej si slovenský jazyk a prispeli k lepšej efektívnosti vyučovania slovenského jazyka ako cudzieho jazyka na úrovni A1 a A2 v špecifickom inojazyčnom prostredí.

Výstupy projektu potvrdzujú potrebu metodicky citlivého a lingvisticky fundovaného prístupu, ktorý dokáže reagovať na špecifiká bilingválneho prostredia a podporovať kvalitu jazykového vzdelávania vojvodinských Slovákov. Predložené monografie, ako aj literárna čítanka a metodicko-didaktická príručka, predstavujú významnú oporu pre pedagogickú prax, predovšetkým na Filozofickej fakulte v Novom Sade, a možno očakávať, že si nájdu uplatnenie aj v širšom akademickom a školskom kontexte, potenciálne aj za hranicami Srbska a Slovinska.

Bibliografia

- Kamenčík, Marián, a Gábor, Ľubomír, eds. 2024. *Literárna čítanka: výber textov slovenskej literatúry pre študentov slovenčiny ako cudzieho jazyka a slovakistov mimo územia Slovenska*. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave.
- Kumorová, Zdenka, ed. 2024. *Špecifiká vyučovania slovenčiny mimo územia Slovenska s dôrazom na kolízne jazykové javy v slovenčine a srbčine a využitie efektívnych vyučovacích metód (Súbor metodických listov a študijných materiálov k pracovnému semináru pre učiteľov slovenčiny)*. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave.
- Makišová, Ana. 2005. „Imenički augmentativi u slovačkom i srpskom jeziku – građenje i semantika.“ *Славистика IX*: 185–191. <https://casopis.slavistickodrustvo.org.rs/?p=15689>
- Makišová, Ana. 2006. „Deminutivi u slovačkom i srpskom jeziku.“ In *Susret kultura*, urednica Ljiljana Subotić. Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu.
- Makišová, Anna a Uhláriková, Jasna. 2024. „Morfonológia.“ In *Zvuková rovina slovenčiny s dôrazom na kolízne javy so*

srbčinou a slovinčinou, editor Peter Gregorík. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave.

Marčoková, Daniela, a Lačoková, Anna Margaréta. 2025. „Vplyv nárečia a srbského jazyka na písomné prejavy žiakov vyšších ročníkov v slovenskej vojvodinskej základnej škole v Kysáči (v kontexte historických, spoločenských a jazykových súvislostí).“ In *Lexikálne osobitosti slovenčiny v komparácii s väčšinovými jazykmi – srbčinou a slovinčinou*, editorka Katarína Žeňuchová. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave.

Týrová, Zuzana. 2025. „Deminutíva v slovenčine a v srbčine.“ In *Lexikálne osobitosti slovenčiny v komparácii s väčšinovými jazykmi – srbčinou a slovinčinou*, editorka Katarína Žeňuchová. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave.

Uhláriková, Jasna a Týrová, Zuzana. 2024. „Srbská ortografia a fonológia.“ In *Zvuková rovina slovenčiny s dôrazom na kolízne javy so srbčinou a slovinčinou*, editor Peter Gregorík. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave.

INTERKULTÚRNOSŤ A VPLYV MÉDIÍ NA PRÍKLADE TELEVÍZNEHO MAGAZÍNU „KVARTETO“

Marián Gladiš

Filozofická fakulta, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach,
Slovenská republika
marian.gladis@upjs.sk

Pod pojmom interkultúrnosť vnímame vzťahy medzi rozdielnymi kultúrami, ich vzájomné prepojenie a ovplyvňovanie rozvíjaním ich odlišností, čo má dôležitý význam najmä v jazykovo a kultúrne zmiešaných prostrediach. Z tohto pohľadu patrí k najzaujímavejším európskym regiónom oblasť strednej Európy, konkrétne spoločenstvo štyroch stredoeurópskych štátov – Česka, Maďarska, Poľska a Slovenska – známe ako Vyšehradská skupina alebo Vyšehradská štvorka. Prostredníctvom kvantitatívnych a kvalitatívnych metód výskumu médií je cieľom tohto príspevku zistiť, ako problematiku interkultúrnosti v danom regióne reflektuje unikátny televízny magazín *Kvarteto*, ktorý pripravujú spoločne verejnoprávni tvorcovia z Česka, Maďarska, Poľska a Slovenska. Magazín si začiatkom roka 2025 pripomenul 25. výročie svojej existencie.

Kľúčové slová: Vyšehradská štvorka, televízny magazín, Kvarteto, STVR (Slovenská televízia a rozhlas).

The term interculturalism refers to the relations between different cultures, their interconnection, and influencing of individual cultures by developing their differences, which is of particular importance in linguistically and culturally mixed environments. From this perspective, one of the most interesting European regions is the Central European region, specifically a cultural and political alliance of four Central European states – Czechia, Hungary, Poland, and Slovakia – known as the Visegrad Group or the Visegrad Four. The aim of the contribution is to find out (through quantitative and qualitative methods of media research) how the issue of interculturalism is reflected in the Visegrad Four region – by the unique television magazine “Kvarteto” (literally: *Quartet*), which is jointly prepared by public service creators from Czechia, Hungary, Poland, and Slovakia. In 2025, the magazine celebrated its 25th anniversary.

Key words: Visegrad Four, television magazine, Kvarteto (Quartet), STVR (Slovak Television and Radio).

1. Úvod

Jedným z typických prvkov zväzku krajín a národov Európskej únie – a v širšom zmysle celého európskeho spoločenstva – je multilingvizmus a interkultúrnosť (resp. interkulturalita). Definovaniu pojmu *interkultúrnosť* sme sa venovali už v predošlom konferenčnom príspevku v roku 2021, ktorý bol publikovaný v zborníku *Interkulturalnosť u obrazovanju. Zbornik 16* (Gladiš 2022, 111).

Pripomínáme naše konštatovanie, že pojem *interkultúrnosť* má omnoho širší význam, ako by sa mohlo zdať pri jednoduchej segmentácii tohto kompozita. Pomenúva totiž filozofickú a kulturologickú koncepciu, ktorá sa vzťahuje na široké spektrum vzťahov medzi kultúrami. Roy Sommer v tejto súvislosti uvádza, že stretnutie s inými kultúrami vždy sprevádzajú isté kolektívne aj individuálne predpoklady. Cudzosť ako interpretáciu inakosti a diferencie (teda odlišnosti a rozdielnosti) a „kultúrnu alteritu“ (rôznosť, rozmanitosť, odlišnosť) vníma ako relačné veličiny, pričom konštatuje, že interkultúrnosť sa „zvoľna stáva vedúcim pojmom, či dokonca novou vedeckou paradigmou“ literárnej vedy a vedy o kultúre (Sommer 2006, 344), avšak súčasne pripúšťa, že „sa dosiaľ nerysuje zhoda v tom, ako interkulturalitu odlíšiť od často synonymne používaných pojmov multi- a transkulturality“ (Sommer 2006, 344), a zároveň dodáva, že „mnohé nasvedčuje tomu, že interkulturalitu možno vymedziť ako nadradený pojem k multi- a transkulturalite“ (Sommer 2006, 344). Predmetmi interkultúrne orientovanej literárnej vedy sú podľa R. Sommera „kultúrne obrazy seba a druhých (cudzích) a stereotypy, otázky etnickej a kultúrnej identity a reprezentácie, svetovej literatúry a globálnej (globalizovanej) kultúry, ako aj problematika preložiteľnosti kultúrnych konceptov“ (Sommer 2006, 344).

Ďalším dôležitým pojmom je *interkultúrna komunikácia* – podľa Andreasa Müllera Hartmanna sa za ňu považuje „interpersonálna interakcia medzi príslušníkmi rôznych skupín alebo kultúr, ku ktorej dochádza prostredníctvom jazykových kódov“ (Müller Hartmann 2006, 345). Interkultúrna komunikácia – ako dynamický proces, ktorý je „podmienovaný

empatiou, toleranciou, špecifickými kultúrnymi znalosťami a zodpovedajúcimi technikami výučby“ (Müller Hartmann 2006, 345) – sa vyznačuje tým, že vo vzťahu ku kompetentnému (rečovému) aktu prináša rôzne interpretácie a rôzne očakávania, pričom „zmyslom tohto aktu je vytvárať spoločné významy“ (Müller Hartmann 2006, 345). A. Müller Hartmann ďalej vysvetľuje, že prefix „inter“ označuje vo vzťahu k intrakultúrnemu iba odstupňovaný variant, pričom slovom interkultúrny sa rozumie „najvyšší stupeň kultúrnej diferencie medzi partnermi v komunikácii“ (Müller Hartmann 2006, 345). Interkultúrna komunikácia implikuje procesy výučby jazykov, kultúrnych štúdií a literatúry, ale aj špecifické tréningové metódy, akými sú nácvik pomocou rolí, simulácií, kritických incidentov či kultúrnych asimilátorov.

2. Televízny magazín krajín Vyšehradskej štvorky „Kvarteto“

Ak teda pod pojmom *interkultúrnosť* chápeme vzťahy medzi rozmanitými kultúrami, ich recipročné prepájanie a interferenciu, a to najmä rozvíjaním ich odlišností, môžeme konštatovať, že tieto procesy nadobúdajú mimoriadnu dôležitosť predovšetkým v jazykovo a kultúrne heterogénnych prostrediach. Z tejto perspektívy patrí k jedným z najzaujímavejších európskych oblastí región strednej Európy a osobitne spoločenstvo štyroch stredoeurópskych krajín – Českej republiky, Maďarskej republiky, Poľskej republiky a Slovenskej republiky. Toto neformálne zoskupenie je známe pod názvom *Vyšehradská skupina*, resp. *Vyšehradská štvorka* (alebo skrátene *V4*).

Oficiálne dokumenty ho charakterizujú ako „živú a neformálnu regionálnu štruktúru“ štyroch členských štátov Európskej únie (EÚ) a Severoatlantickej aliancie (NATO), ktoré sa hlásia k rovnakým hodnotám, majú spoločnú históriu, kultúru a geografické postavenie. Zväzok zároveň vytvára priestor na posilňovanie koordinačného a konzultačného mechanizmu s cieľom nachádzať spoločné pozície a stanoviská v aktuálnych otázkach zahraničnej a európskej politiky, regionálneho rozvoja, hospodárskej a kultúrnej

spolupráce (Ministerstvo školstva, výskumu, vývoja a mládeže Slovenskej republiky 2025).

V súvislosti s významnými politickými a spoločenskými zmenami v krajinách strednej a východnej Európy na prelome rokov 1989 a 1990 sa pôvodne tri stredoeurópske štáty – Československo, Poľsko a Maďarsko – rozhodli pre užšiu spoluprácu s cieľom začleniť sa „späť do Európy“. V starobyľom maďarskom meste Vyšehrad (maď. Visegrád) neďaleko slovenských hraníc preto 15. februára 1991 československý prezident Václav Havel, poľský prezident Lech Wałęsa a maďarský predseda vlády József Antall podpísali tzv. Vyšehradskú deklaráciu, čím položili základný kameň vyšehradskej spolupráce.

Rozdelením Československa 1. januára 1993 na dva samostatné štáty – Českú republiku a Slovenskú republiku – sa trojstranná vyšehradská spolupráca transformovala na štvorstrannú, a teda pôvodná *Vyšehradská trojka* sa zmenila na *Vyšehradskú štvorku*. Ministerstvo školstva, výskumu, vývoja a mládeže Slovenskej republiky na svojom webovom sídle zdôrazňuje, že „Vyšehradská skupina výrazne prispela k zvýšeniu stability regiónu a prehĺbovaniu európskej integrácie“ (Ministerstvo školstva, výskumu, vývoja a mládeže Slovenskej republiky 2025).

Regionálna spolupráca krajín Vyšehradskej štvorky (ďalej aj ako V4) pokračuje aj v súčasnosti. Dôležité oblasti partnerstva zahŕňajú najmä koordináciu zahranično-politických pozícií a presadzovanie spoločných záujmov, a to tak v rámci štruktúr Európskej únie, ako aj vo vzťahu k tretím krajinám či iným zoskupeniam regiónov. Súčasťou spolupráce krajín V4 je aj oblasť kultúry. Počas dosiaľ posledného rotujúceho predsedníctva Slovenskej republiky vo Vyšehradskej skupine, ktoré trvalo od 1. júla 2022 do 30. júna 2023, bolo jedným zo zámerov slovenského predsedníctva pokračovať v spolupráci v audiovizuálnom priemysle. V kontexte nárastu záujmu zahraničných produkcií o nakrúcanie v krajinách V4 bolo deklarovanou snahou Slovenskej republiky zamerať sa hlavne na vzájomnú podporu rozvoja profesií v oblasti audiovizuálneho priemyslu, a to s cieľom strategicky posilniť postavenie krajín V4 v oblasti medzinárodných produkcií (Vyšehradská skupina 2022).

Súčasťou audiovizuálneho partnerstva krajín Vyšehradskej štvorky je aj jedinečný televízny magazín *Kvarteto*, na ktorého príprave spoločne participujú verejnoprávni vysielatelia z Českej republiky (*Česká televize*, ČT), Maďarska (*Médiaszolgálatás-támogató és Vagyonkezelő Alap*, MTVA), Poľska (*Telewizja Polska*, TVP) a Slovenskej republiky (*Slovenská televízia a rozhlas*, STVR).

Zámerom našej štúdie je – prostredníctvom kvantitatívnych a kvalitatívnych metód výskumu médií – pozorovať, ako problematiku interkultúrnosti v regióne krajín Vyšehradskej skupiny reflektuje tento televízny magazín, ktorý si začiatkom roka 2025 pripomenul 25. výročie svojej existencie: relácia s názvom *Kvarteto – magazín krajín Vyšehradskej štvorky* mala na Slovensku premiéru 27. januára 2000 (Smrčová a Koľová 2025, 50).

Myšlienka kreovať spoločný televízny euromagazín sa zrodila na stretnutí riaditeľov regionálnych štúdií verejnoprávnych televízií krajín Vyšehradskej skupiny v roku 1999, ktoré sa konalo na pôde košického štúdia vtedajšej *Slovenskej televízie* (STV).¹⁰⁸ Konečnú podobu tohto unikátneho televízneho projektu, ktorý v masmediálnom priestore (nielen krajín Vyšehradskej štvorky) nemá paralelu, následne formovali národní koordinátori – Ľuba Koľová zo Slovenska, Piotr Socha z Poľska, Vladimír Štvrtňa z Českej republiky a Erika Kocsor z Maďarska (Penxová Mačingová 2017).

---

108 *Slovenská televízia* vznikla na základe zákona Slovenskej národnej rady (SNR) č. 254/1991 Zb. z 24. 5. 1991 ako prvá verejnoprávna mediálna inštitúcia v krajinách strednej a východnej Európy. Od 1. 1. 2011 sa stala súčasťou novej verejnoprávnej inštitúcie s názvom *Rozhlas a televízia Slovenska* (RTVS), ktorá bola kreovaná na základe zákona Národnej rady Slovenskej republiky (NR SR) č. 532/2010 Z. z. Od 1. 7. 2024 je v platnosti nový zákon NR SR č. 157/2024 Z. z., ktorý zrušil zákon o RTVS a zriadil novú národnú verejnoprávnu inštitúciu, poskytujúcu službu verejnosti v oblastiach televízneho vysielania a rozhlasového vysielania, a to pod názvom *Slovenská televízia a rozhlas* (STVR). Podrobnejšie o legislatívnych mediálnych zmenách na Slovensku pozri napríklad: Cenková a Červená 2025, 13–28.

Jediný spoločný program štyroch verejnoprávnych televízií, vysielaný raz mesačne v rozsahu 26 minút, na Slovensku v poslednú sobotu v mesiaci v popoludňajšom vysielacom čase na televíznej *Dvojke*,¹⁰⁹ ponúka v každej časti jednu hlavnú spoločnú tému, ale spracovanú a podanú vlastným autorským pohľadom jednotlivých tvorcov z Poľska, Maďarska, Českej republiky a Slovenska (jednotlivé národné televízne štúdiá si pripravujú vlastné jazykové verzie magazínu – v poľskom, maďarskom, českom a slovenskom jazyku). Ide teda vlastne o televízny program zostavený zo štyroch krátkych dokumentov na vopred určenú tému, ktoré sa nakrúcajú separátne vo všetkých štyroch krajinách Vyšehradskej štvorky, aby následne vytvorili audiovizuálny celok.

Témy *Kvarteta* z princípu nepolitizujú¹¹⁰ – ich ambíciou je informovať a edukovať, ale predovšetkým zblížovať ľudí štyroch stredoeurópskych krajín. „Svojim občanom navzájom ukazujeme dobré príklady praxe, inovácie či miesta, za ktorými sa oplatí aj vycestovať za hranice“ (Smrčová 2023) – akcentuje poľský národný koordinátor Piotr Socha (TVP Rzeszów) a národná koordinátorka za Slovensko Ľuba Koľová (STVR Košice) k tomu dodáva, že „program je unikátny preto, lebo nepolarizuje spoločnosť, nehodnotí, kto je lepší“ (Smrčová 2023), a teda dáva diváčkam a divákovi štyroch krajín strednej Európy možnosť vzájomne sa obohacovať.

Z myšlienky spoločného televízneho magazínu krajín Vyšehradskej skupiny vznikol nápad organizovať aj spoločný festival televíznej tvorby týchto krajín – festival *Vyšehradská pečať* po prvý raz spoločne organizovali v roku 2002 v Ostrave. „Publicistická televízna tvorba má skôr vzdelávací, osvetový

---

109 *Dvojka* je jedna zo štyroch televíznych programových služieb STVR – ide o druhý celoštátny televízny okruh, ktorý „oslovuje záujmové skupiny vrátane divákov regionálneho a národnostného vysielania, prináša informácie, obohatenie poznania v rôznych oblastiach života, duchovné hodnoty, národné a kultúrne dedičstvo, vzdelávanie, ale aj kultivovanú zábavu a oddych“ (podrobnejšie pozri: STVR 2025a).

110 „Obsahom [...] nikdy nebola vysoká politika, ale bežný človek. Jeho starosti, radosti, výnimočnosť i všednosť problémov. A hlavne úprimnosť pravdy okolo nás a v nás.“ (Smrčová a Koľová 2025, 63).

charakter, práve preto je aj pre tvorcov veľkým prínosom vidieť vzájomne svoje reportáže formou festivalu. Navzájom sa tak motivujeme a zlepšujeme program pre samotného diváka,“ vysvetľuje česká národná koordinátorka z ČT Ostrava Marta Růžičková (Smrčová 2023).

O zmysluplnosti a prínose televízneho magazínu *Kvarteto* svedčí aj skutočnosť, že mu v roku 2015 ministri kultúry štátov Vyšehradskej štvorky udelili *Medzinárodnú vyšehradskú cenu* za podporu a rozvoj spolupráce krajín V4 v kultúrnej oblasti – ide o jediný televízny program, ktorý získal túto cenu, pričom národná koordinátorka relácie *Kvarteto* za Slovensko Ľ. Koľová v d'akovnej reči počas preberania ceny vyzdvihla skutočnosť, že vzácny sklený ihlan donesie do Košíc – „do mesta, kde projekt vznikol“ (Smrčová a Koľová 2025, 61).

Pri príležitosti 25. výročia relácie *Kvarteto* vznikla jedinečná publikácia, ktorá mapuje štvrtstoročie spolupráce verejnoprávnych vysielateľov krajín Vyšehradskej skupiny v podobe „výnimočného televízneho projektu spájajúceho kultúru, tradície a ľudí v Česku, Maďarsku, Poľsku a na Slovensku“ (Kvarteto 2025). Publikácia predkladá čitateľskej verejnosti unikátny pohľad do zákulisia príprav a vzniku relácie *Kvarteto* na prelome rokov 1999 a 2000, ako aj prehľad najvýznamnejších medzníkov a príspevkov, ktoré vznikli počas existencie relácie. Mimochodom, autori *Kvarteta* dosiaľ vytvorili vyše 1 300 televíznych reportáží, dokumentov a medailónov (spočiatku – v rokoch 2000 a 2001 – mal magazín v každom vydaní dokonca až po osem príspevkov s dĺžkou trvania od dvoch do troch minút, teda za rok až 96 príspevkov; od roku 2002 tvoria každú reláciu štyri šesťminútové krátke dokumenty mesačne, t. j. 48 príspevkov ročne), ktoré zaplnili viac ako 300 relácií odvysielaných v každej zo štyroch partnerských krajín Vyšehradskej skupiny (Smrčová a Koľová 2025, 62 a 70), pričom hlavné témy jednotlivých relácií si tvorcovia magazínu *Kvarteto* určujú na rok dopredu na spoločných koordinačných redakčných poradách.

2.1. Analýza televízneho magazínu „Kvarteto“

Vzhľadom na skutočnosť, že v čase konania XI. medzinárodnej vedeckej konferencie *Interkultúrnosť vo vzdelávaní – Interkult 2025* (začiatkom októbra 2025) ešte nebol ukončený kompletný ročník magazínu *Kvarteto*,¹¹¹ pre našu analýzu sme si zvolili už uzavretý ročník 2024. Výberový súbor (výskumnú vzorku) teda predstavovali relácie odvysielané na *Dvojke* RTVS (resp. STVR) v mesiacoch január až december 2024, t. j. dvanásť relácií s priemernou celkovou dĺžkou trvania 26 minút, a to v zložení štyroch krátkych televíznych dokumentov s priemernou dĺžkou každého mierne presahujúcou 6 minút.

AnalYZovali sme audiovizuálny materiál aktuálne (v októbri 2025) dostupný v online archíve verejnoprávneho vysielateľa (STVR 2025b). Zamerali sme sa predovšetkým na tematickú skladbu odvysielaných relácií; jazykovú otázku sme tentoraz – na rozdiel od našej predchádzajúcej štúdie (pozri Gladiš 2022, 115) – nebrali do úvahy, keďže každá relácia, ako sme už uviedli, pozostáva zo štyroch príspevkov v štyroch jazykoch krajín Vyšehradskej skupiny – okrem slovenčiny aj v českom, poľskom a maďarskom jazyku (poľské a maďarské príspevky obsahovali v slovenskej verzii magazínu simultánny dabing do slovenčiny, české príspevky boli odvysielané v origináli – vzhľadom na jazykovú blízkosť češtiny a slovenčiny).

Slovenskú verziu televízneho magazínu *Kvarteto* počas roka 2024 vyrábala *Redakcia národnostného vysielania* košického štúdia Rozhlasu a televízie Slovenska (RTVS), od 1. júla 2024 – po legislatívnej zmene súvisiacej s kreovaním nového verejnoprávneho vysielateľa (pozri poznámku pod čiarou č. 1) – Slovenskej televízie a rozhlasu (STVR).

---

111 Októbrová relácia bola naplánovaná do vysielania v sobotu 25. 10. 2025 a novembrová v sobotu 29. 11. 2025; termín decembrovej relácie ešte nebol v čase uzávierky rukopisu tejto štúdie verejne známy – po skúsenostiach z minulých rokov sa však predpokladá, že premiéra sa uskutoční v sobotu 13. 12. alebo 20. 12. 2025, teda ešte pred vianočnými sviatkami.

Kvarteto 27. 1. 2024 (Dvojka, 14:30) – téma: Nový život baní

1. MTVA (štúdio Szeged, autorka: Mónika Kiss, kamera: Lackó Szögi) – *Expedícia Mars*: príspevok predstavuje lokalitu niekdajších maďarských bauxitových baní, v ktorých sa v súčasnosti nachádza pozoruhodný geologický park.

2. ČT (štúdio Ostrava, autorka: Klára Řezníčková, kamera: David Rojíček) – *Dolná oblast Vítkovice*: prvú českú priemyselnú pamiatku v zozname európskeho kultúrneho dedičstva môžeme nájsť v Ostrave. Zachováva odkaz aj pre ďalšie generácie, ale zároveň návštevníkom ponúka aj svoju modernú podobu vzdelávacieho, kultúrneho a spoločenského centra s medzinárodným presahom.

3. TVP (štúdio Rzeszów, autor: Grzegorz Boratyn, kamera: Arkadiusz Gruszka) – *Stúpať do cieľa*: niektoré železničné budovy v Rzeszowe vznikli ešte za čias Rakúsko-uhorskej monarchie, dnes v nich cvičia budúci poľskí horolezci a miestna lezecká komunita.

4. RTVS (štúdio Košice, autorka: Ľuba Koľová, kamera: Ján Dobranský) – *Od bane k rybám*: v teplej vode bývalej Bane Handlová rastú sumčeka africké. Kedysi bola voda v bani veľkým problémom, po jej uzavretí má pridanú hodnotu – slúži ako chovná voda rýb a závlahová voda v skleníkoch a má aj energetický potenciál.

Kvarteto 24. 2. 2024 (Dvojka, 14:30) – téma: Monumentálne cirkevné stavby

1. RTVS (štúdio Košice, autorka: Ľuba Koľová, kamera: Ján Dobranský) – *Európanka*: na starej ceste nazývanej Via Magna, ktorá spájala Balkán s Pobaltím, vznikla už v 12. storočí osada a neskôr mesto Košice. Historické dokumenty prezrádzajú, že mesto malo farský kostol, ktorý okolo roku 1390 vyhorel, a tak sa začala výstavba nového kostola. Dóm svätej Alžbety v Košiciach je dnes právom nazývaný „perlou gotickej cesty“.

2. ČT (štúdio Ostrava, autorka: Klára Řezníčková, kamera: David Rojíček) – *Chrám v Olomouci*: pravoslávny katedrálny Chrám svätého Gorazda v Olomouci je ojedinelou a už na prvý pohľad neobyčajnou stavbou – aj preto je chránený ako kultúrna

pamiatka Českej republiky. Mnohí návštevníci napriek tomu o ňom takmer nič nevedia...

3. TVP (štúdio Kraków, autorka: Paulina Ibek, kamera: Maciej Dźwigaj) – *Kaplnka sv. Kingy*: baníci, ktorí sem kedysi prichádzali ťažko pracovať, prosili Boha, aby sa o nich postaral a aby sa v zdraví vrátili domov k svojim blízkym. História podzemnej Kaplnky sv. Kingy v soľnej bani Wieliczka sa viaže k rakúsko-uhorským časom. Vznikla v priehlbine po vytŕažení soli koncom 19. storočia.

4. MTVA (štúdio Szeged, autorka: Mónika Kiss, kamera: Milán Jurkovics, Lackó Szögi) – *Segedínska synagóga*: postavili ju pred vyše 120 rokmi. Je druhou najväčšou synagógou v Maďarsku a štvrtou v Európe. Jej eklektický architektonický štýl naznačoval rozmanitosť a schopnosť asimilácie Židov. Popri náboženskom živote dnes slúži synagóga v Segedíne aj na vedecké, kultúrne a turistické využitie.

Kvarteto 23. 3. 2024 (Dvojka, 14:25) – téma: Staré remeslá

1. ČT (štúdio Ostrava, autorka: Klára Řezníčková, kamera: Petr Hruběš) – *Kováči na Helfštýne*: moravský gotický hrad Helfštýn prepája starobylé kováčske remeslo a súčasných umelcov kovu. Vďaka tradícii najväčšieho medzinárodného stretnutia umeleckých kováčov pod názvom Hefaiston je svetovým centrom umeleckého kováčstva.

2. MTVA (štúdio Szeged, autorka: Mónika Kiss, kamera: Lackó Szögi) – *Nie je kefa ako kefa*: ľudia ich kupujú na dlhodobé používanie, sú takmer nezničiteľné. Technológia ich výroby sa nezmenila – už sto rokov pôsobí priamo v centre Budapešti malá rodinná dielňa, v ktorej vyrábajú predmety potrebné na chod domácnosti: kefy, kefy a štetce.

3. RTVS (štúdio Košice, autorka: Ľuba Koľová, kamera: Ján Dobranský) – *Staré krosná ožívajú*: príbeh mladej košickej rodiny, ktorá zachránila tradičné drevené tkáčske krosná z roku 1906, aby im vdýchla nový život. A zaujala aj tých najmladších, vďaka čomu umenie tkania neumiera.

4. TVP (štúdio Rzeszów, autorka: Małgorzata Bożek, kamera: Damian Słowik) – *Ráta sa vášeň*: skutočný rozkvet domácej remeselnej techniky patchworku nastal v 18. storočí – bolo to spôsobené chudobou a nedostatkom prístupu k novým drahým látkam. Patchwork je dnes aj zaujímavý umelecký žáner, v ktorom v Poľsku v súčasnosti tvorí čoraz viac umelkýň.

Kvarteto 27. 4. 2024 (Dvojka, 13:40) – téma: Malé rodinné firmy

1. TVP (štúdio Rzeszów, autorka: Małgorzata Bożek, kamera: Damian Słowik) – *Sladká vášeň*: príspevok prezentuje príbeh rodinnej pekárne, cukrárne a firemnej predajne v poľskom meste Rudnik nad Sanem.

2. MTVA (štúdio Szeged, autorka: Mónika Kiss, kamera: Milán Jurkovics) – *Majster hodinár*: hodinárskemu remeslu sa venuje ako šiesty v poradí v rámci rodinnej dynastie. Mladý muž, ktorý má okolo dvadsiatky, je posadnutý starými hodinami. Do svojej opravovne a obchodíka v pešej zóne v Pécsi prichádza každé ráno upravený ako „zo škatuľky“.

3. ČT (štúdio Brno, autor: Petr Ryšavý, kamera: Ctibor Krčmář) – *Čokoláda z Moravy*: od kakaového bôbu po tabuľku čokolády – tak znie jedna zo zásad mladej rodiny z obce Čejč na južnej Morave, ktorá vášeň pre čokoládu postupne premenila na prosperujúcu rodinnú firmu.

4. RTVS (štúdio Košice, autorka: Ľuba Kol'ová, kamera: Ján Dobranský) – *Kráľovstvo vône*: televízia dokáže sprostredkovať dokonalý obraz aj zvuk, ale ešte stále nedokáže preniesť vôňu. Jej tvorcovia navštívili výrobnú prírodnej kozmetiky mladej rodiny z obce Udavské, ktorá očarí nielen decentnou vôňou, ale aj pracovným optimizmom.

Kvarteto 25. 5. 2024 (Dvojka, 13:40) – téma: Nezvyčajné vychádzky

1. ČT (štúdio Brno, autor: Petr Ryšavý, kamera: Jan Varvařovský) – *Po stopách Napoleona*: každý rok začiatkom decembra sa na južnú Moravu – do Slavkova pri Brne – schádzajú

tisíce napoleonských vojakov z celej Európy, aby si pripomenuli stretnutie známe ako Bitka pri Slavkove alebo bitka troch cisárov.

2. MTVA (štúdio Szeged, autorka: Mónika Kiss, kamera: Milán Jurkovics) – *Objavujeme historické bunkre*: fortifikačný historický spolok v Budapešti sprístupnil turistom pred niekoľkými rokmi časť opustených krytov protivzdušnej obrany.

3. TVP (štúdio Kraków, autorka: Paulina Ibek, kamera: Maciej Dźwigaj, Paulina Ibek) – *Administratívne centrum oživa*: v roku 1949 začali budovať hutnícky podnik pri Krakove. Najväčší výrobca ocele v Poľsku kedysi zamestnával 40 000 ľudí, dnes sa využíva na výrobu už len tretina plochy podniku. Niektoré opustené, takmer zabudnuté časti pomaly opäť ožívajú.

4. RTVS (štúdio Košice, autorka: Ľuba Koľová, kamera: Ján Dobranský) – *Pátranie po prameni*: v Bardejovských kúpeľoch ponúkajú návštevníkom unikátnu hru prostredníctvom zábavnej geolokačnej aplikácie, ktorú možno hrať len na konkrétnom mieste.

Kvarteto 29. 6. 2024 (Dvojka, 14:25) – téma: Praveké nálezy

1. MTVA (štúdio Szeged, autorka: Mónika Kiss, kamera: Lackó Szögi) – *Praveký kras Úrkút*: v západnom Maďarsku možno nahliadnuť do hlbokaj studne minulosti. Praveký kras, ktorý sa tu nachádza, je jedinečným geologickým zázrakom.

2. ČT (štúdio Brno, autorka: Klára Řezníčková, kamera: David Rojíček) – *Rytina na okruhliaku*: v roku 1953 bola na ostravskom vrchu Landek objavená Petřkovická venuša. Po 70 rokoch od tohto objavu má Ostrava ďalší nemenej významný nález – rytinu mamuta a koňa zachytenú na riečnom okruhliaku z doby pred 15 000 rokmi.

3. RTVS (štúdio Košice, autorka: Ľuba Koľová, kamera: Ján Dobranský) – *Pred 3 500 rokmi...*: archeoskanzen v Nižnej Myšli pri Košiciach ponúka návrat do obdobia praveku so zámerom pozorovať, ako sa vtedy žilo a bývalo a čo pravekí ľudia robili.

4. TVP (štúdio Kraków, autorka: Paulina Ibek, kamera: Maciej Dźwigaj) – *Jaskyne Krakovsko-čenstochovskej jury*: jedinečná vápencová krajina so stovkami jaskýň pri Krakove láka turistov z Poľska aj zahraničia.

Kvarteto 27. 7. 2024 (Dvojka, 11:20) – téma: Aktívni seniori

1. STVR (štúdio Košice, autorka: Ľuba Koľová, kamera: Ján Dobranský) – *Jazerské mažoretky*: „Mažoretky nemusia byť len dlhonohé mladé krásavice v kratučkých sukničkách,“ vravia členky pohybovej družiny Jazerské mažoretky. Vekový priemer skupiny zo Sídlička nad jazerom v Košiciach je 74 rokov.

2. TVP (štúdio Kraków, autorka: Paulina Ibek, kamera: Maciej Dźwigaj) – *Beh životom*: seniorský maratónsky bežec z Krakova má jednoduchú zásadu – trénuj, výsledky sa dostavia samy. Nabehal približne 120 000 kilometrov, Zem teda obehol trikrát.

3. MTVA (štúdio Szeged, autor: Levente Horváth, kamera: Zsolt Szél) – *Dračia loď*: nie je to šport len pre mladých – keď to na jar počasie umožňuje, členovia tímu zloženého zo senioriek a seniorov zo Segedína vyrážajú k vode. Stretávajú sa raz týždenne na tréningu na rieke Tisa a keď „dračí námorníci“ odložia pádla, venujú sa spoločne iným aktivitám, ako napríklad prechádzkam či fotografovaniu.

4. ČT (štúdio Ostrava, autorka: Klára Řezníčková, kamera: David Rojíček) – *Klub velocipédistov*: velocipéd je latinský výraz pre „rýchlu nohu“ a tiež starší termín pre rôznych predchodcov dnešného bicykla. Členmi Klubu českých velocipédistov v Hrabovej sú ľudia všetkých vekových kategórií vrátane seniorov.

Kvarteto 31. 8. 2024 (Dvojka, 11:35) – téma: Výnimočné záhrady

1. MTVA (štúdio Szeged, autorka: Mónika Kiss, kamera: Milán Jurkovic) – *Motýlí dom*: najlepší program v horúčavách je návšteva Motýlieho domu v segedínskej botanickej záhrade.

2. ČT (štúdio Brno, autor: Petr Ryšavý, kamera: Ctibor Krčmář) – *Kroměříž*: zámok v Kroměříži a jeho záhrady boli v roku 1998 zapísané do zoznamu pamiatok UNESCO. Medzi najvýznamnejšie záhradné diela patrí Kvetná záhrada, známa aj pod názvom Libosad.

3. TVP (štúdio Rzeszów, autor: Jacek Szarek, kamera: Marek Jacek, Krzysztof Łokaj, Jan Gąsior) – *Začarované Bolestraszyce*: príspevok o známom arboréte – prírodnom a kultúrnom zariadení, v ktorom návštevník nájde mnohé druhy okrasných a úžitkových rastlín.

4. STVR (štúdio Košice, autorka: Ľuba Koľová, kamera: Ján Dobranský) – *Rozárium u Bohušov*: ruža – kráľovná kvetín: reportáž z rodinnej ružovej záhrady v Nižnej Myšli pri Košiciach.

Kvarteto 28. 9. 2024 (Dvojka, 13:40) – téma: Prírodné atrakcie

1. ČT (štúdio Ostrava, autorka: Klára Řezníčková, kamera: David Rojíček) – *Arborétum Makču Pikču*: park vznikol v roku 2008 na mieste bývalého vápencovho lomu, ktorý bol zavezený množstvom odpadu.

2. STVR (štúdio Košice, autorka: Ľuba Koľová, kamera: Ján Dobranský) – *Studený vzácny Herliansky gejzír*: obec Herľany neďaleko Košíc je dnes známa predovšetkým vďaka unikátnej vodnej atrakcii.

3. TVP (štúdio Kraków, autorka: Paulina Ibek, kamera: Maciej Dźwigaj) – *Błędowska púšť*: dnes má približne 700 hektárov, ale historicky bola omnoho väčšia – v stredoveku mala rozlohu viac ako 150 štvorcových kilometrov.

4. MTVA (štúdio Szeged, autorka: Mónika Kiss, kamera: Milán Jurkovič) – *Banské jazero na hore Megyer*: v Maďarsku neexistujú skutočné morské oká, iba banské jazerá. Tie sa často mylne nazývajú morské oká. Jedno z najkrajších leží na severovýchode krajiny.

Kvarteto 26. 10. 2024 (Dvojka, 12:55) – téma: Hrady a zámky

1. ČT (štúdio Brno, autor: Petr Ryšavý, kamera: Ctibor Krčmář) – *Nádherný valtický barok*: zámok Valtice bol od konca 14. storočia rezidenciou jedného z najmocnejších šľachticov podunajskej monarchie. Dokazuje to nádhera barokovej výzdoby či majestátny anglický park.

2. STVR (štúdio Košice, autorka: Ľuba Koľová, kamera: Pavol Hospodár) – *Majerovský kaštieľ*: národnú kultúrnu pamiatku v roku 2003 odkúpil od Prešovského samosprávneho kraja ako prebytočný majetok súkromný majiteľ a obnovil ju do pôvodnej krásy.

3. MTVA (štúdio Szeged, autorka: Mónika Kiss, kamera: Milán Jurkovič) – *Kaštieľ Festetics v Keszthelyi*: najnavštevovanejší

maďarský kaštieľ, ku ktorému sa viaže romantický príbeh o životnej láske, nemôže chýbať v programe žiadneho návštevníka Balatonu.

4. TVP (štúdio Rzeszów, autori: Beata Pardel, Krzysztof Kuchaj, kamera: Marek Jacek, Damian Słowik) – *Perla v korune Podkarpatska*: zámok v Łańcucie je jedno z najkrajších šľachtických sídel v Poľsku.

Kvarteto 30. 11. 2024 (Dvojka, 12:55) – téma: Malé mestá s osobitnou scenériou

1. ČT (štúdio Brno, autor: Petr Ryšavý, kamera: Ctibor Krčmář) – *V židovskej štvrti Boskovic*: v malom meste na Morave pomohol festival zachrániť jedinečnú a cennú židovskú štvrť pred zánikom.

2. MTVA (štúdio Szeged, autor: Levente Horváth, kamera: Zsolt Szél) – *Termálna energia – Mórahalom*: v juhomadžarskom mestečku na hraniciach so Srbskom takmer všetko vykurejú geotermálnou vodou.

3. STVR (štúdio Košice, autorka: Ľuba Koľová, kamera: Ján Dobranský) – *Sochy vo Vyšných Ružbachoch*: klimatické a minerálne kúpele v severovýchodnej časti Spiša majú raritu – vyše sto sôch v prírode od umelcov z celého sveta.

4. TVP (štúdio Rzeszów, autorka: Anna Sabat, kamera: Marcin Staniuk) – *Podkarpatský Hollywood*: poľské mestečko Jaśliska neďaleko slovenských hraníc využívajú filmové štáby z celého sveta.

Kvarteto 14. 12. 2024 (Dvojka, 13:00) – téma: Festivaly

1. MTVA (štúdio Szeged, autorka: Mónika Kiss, kamera: Lackó Szögi) – *Medvešský fotomaratón*: príspevok o najvýznamnejšom outdoorovom fotografickom podujatí v strednej Európe, teda v kraji nevidaných krás na hranici Maďarska a Slovenska.

2. ČT (štúdio Brno, autor: Petr Ryšavý, kamera: Ctibor Krčmář) – *Festival Brno 16*: ide o jeden z najstarších festivalov krátkého filmu na svete – existuje bez prerušenia od roku 1960.

3. TVP (štúdio Rzeszów, autor: Grzegorz Boratyn, kamera: Maciej Jemioła) – *Hrnčiari z centra Medynia*: reportáž o unikátnom

hrnčiarskom festivale. Hrnčiarske centrum Medynia je miesto, kde sa minulosť prelína so súčasnosťou.

4. STVR (štúdio Košice, autorka: Ľuba Koľová, kamera: Ján Dobranský) – *Pirohy zo Svidníka*: medzinárodná súťaž vo varení pirohov má na severovýchode Slovenska tradíciu už tri desiatky rokov.

Najstabilnejšou autorskou dvojicou magazínu *Kvarteto* v rámci analyzovaného roka 2024, ktorý bol 25. ročníkom tejto jedinečnej televíznej vyšehradskej relácie (vysielanej od roku 2000), bol tandem Ľuba Koľová – Ján Dobranský z košického štúdia RTVS/STVR, ktorý spolu pripravil jedenásť z celkového počtu dvanástich príspevkov zo Slovenska (Ľuba Koľová pripravila všetky príspevky, dvanásť – októbrový – s kameramanom Pavlom Hospodárom). Vzhľadom na medzinárodný charakter relácie pokladáme za prirodzené, že poradie príspevkov v rámci magazínu, teda ich radenie, nie je ustálené, ale rotuje (s najväčšou pravdepodobnosťou podľa vopred dohodnutého redakčného kľúča).

Pokiaľ ide o tematickú štruktúru relácie v roku 2024, dominovali témy kultúry a umenia, ktoré – na rozdiel od politiky – ľudí nepolarizujú a nerozdeľujú, ale – naopak – zblížujú a spájajú. V súvislosti s tým pokladáme za potrebné pripomenúť vyjadrenie národnej koordinátorky *Kvarteta* za Slovensko a tímlíderky *Redakcie národnostného vysielania* košického štúdia STVR Ľuby Koľovej, že náplňou magazínu nie je vysoká politika, ale bežný človek a „jeho starosti, radosti, výnimočnosť i všednosť problémov“ (Smrčová a Koľová 2025, 63). Potvrďuje to aj šéfredaktor programov pre národnostné menšiny a maďarské cezhraničné programy MTVA Kolos Andrónyi, ktorý kladie dôraz na to, že *Kvarteto* má striktné apolitickú povahu a poskytuje obyvateľom štyroch krajín Vyšehradskej skupiny „vzdelávacie a informačné programy, ktoré zblížujú národy“ (Smrčová a Koľová 2025, 48).

Práve túto skutočnosť považujeme za najdôležitejšiu ideovú náplň relácie – *zblížovať a spájať občanov krajín strednej Európy prostredníctvom príbehov bežných ľudí a reflexie ich každodenných*

životov. Eklatantný dôkaz nachádzame aj vo vyššie uvedenom prehľade tém a príspevkov, ktoré boli súčasťou jubilejného 25. ročníka unikátneho televízneho projektu pod názvom *Kvarteto* (poľ. *Kwartet*, maď. *Kvartett*, čes. *Kvarteto*).

3. Záver

Spoločný televízny magazín krajín Vyšehradskej štvorky *Kvarteto* je jediný program verejnoprávnych televízií, ktorý sa vysiela nepretržite od roku 2000 v Poľsku, Českej republike, Maďarsku aj na Slovensku, kde sa stal pevnou a už neodmysliteľnou súčasťou vysielať na druhom celoštátnom televíznom okruhu národného verejnoprávneho vysielateľa – Slovenskej televízie a rozhlasu (STVR), v minulosti Slovenskej televízie (STV) a Rozhlasu a televízie Slovenska (RTVS). Je príkladom toho, že aj napriek rozdielnym jazykom a kultúram „sužujú“ ľudí v rozličných krajinách rovnaké alebo veľmi podobné problémy.

Televízny magazín *Kvarteto* môžeme tiež pokladať za reprezentatívny príklad naplňania pojmov *interkultúrnosť* a *interkultúrna komunikácia* v zmysle masmediálne – alebo presnejšie masovými médiami – sprostredkovanej interpersonálnej komunikačnej interakcie medzi príslušníkmi rôznych skupín a kultúr, ku ktorej dochádza prostredníctvom jazykových kódov, a to na základe vytvárania vzťahov medzi týmito kultúrami, ich vzájomného prepájania, ovplyvňovania, prenikania a prelínania.

Na verifikáciu uvedeného prinášame vyjadrenie novinára, literáta a prekladateľa Imricha Fuhla, Slováka narodeného a žijúceho v Maďarsku, s nemeckým priezviskom, s manželkou z Poľska a dvomi synmi, ktorí vyrastali v prostredí so zmiešanými kultúrami a jazykmi národov strednej Európy. Navyše, mladší syn vyštudoval na univerzite češtinu, ktorou sa odvtedy živí:

Čarovný súlad nesúladu v podobe vydareného súzvuku súboru štyroch hlasov či nástrojov – podstata *Kvarteta* krajín Vyšehradskej štvorky spočíva v potrebe vzájomného spoznávania, rešpektovania a spájania sa. Šťastný štvorlístok stredoeurópskej identity aj v dnešnej dobe nespočetných výziev a neistôt mnohí nosíme vo svojich srdciach a dušiach. Úprimná srdečnosť a

zdravý rozum nám diktujú vžiť sa do kože toho druhého, vidieť a prežívať náš, neraz ťažko pochopiteľný svet, nielen cez vlastné ja. Áno, spomínané *Kvarteto* (pod ktorým rozumieme v neposlednom rade spoločnú reláciu verejnoprávných televízií Česka, Maďarska, Poľska a Slovenska), ako aj ten spomínaný svojský štvorlístok, nás v prvom rade spájajú (Smrčová a Koľová 2025, 14).

Bibliografia

- Cenková, Renáta a Červená, Karolína. 2025. „Financovanie RTVS/STVR po legislatívnych zmenách.“ In *Médiá a text 9. Zborník príspevkov z vedeckej konferencie*, editori Lenka Regrutová a Viera Smoláková. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove.
- Gladiš, Marián. 2022. „Interkultúrnosť a vplyv médií v Slovenskej republike.“ In *InterKult 2021. Interkulturalnost u obrazovanju. Zbornik 16*, urednica Silvia Ilić. Novi Sad: Pedagoški zavod Vojvodine.
- Kvarteto. 2025. „O nás.“ <https://kvarteto.netlify.app/sk/#onas>.
- Ministerstvo školstva, výskumu, vývoja a mládeže Slovenskej republiky. 2025. „Vyšehradská skupina. Základné informácie.“ <https://www.minedu.sk/26371-sk/zakladne-informacie/>.
- Müller Hartmann, Andreas. 2006. „Interkulturní komunikace.“ In *Lexikon teorie literatury a kultury*, editor Ansgar Nünning. Brno: Host.
- Penxová Mačingová, Beáta. 2017. „Televízne Kvarteto – karty sú rozdane už 17 rokov.“ <https://www.ssn.sk/17871/televizne-kvarteto-karty-su-rozdane-uz-17-rokov/>.
- Smrčová, Ivana. 2023. „Medzinárodné stretnutie tvorcov Kvarteta po piatich rokoch.“ <https://www.ssn.sk/27912/medzinarodne-stretnutie-tvorcov-kvarteta-po-piatich-rokoch/>.
- Smrčová, Ivana a Koľová, Ľuba. 2025. *25 rokov Kvarteto. 25 years Quartet*. Košice: Národní garanti projektu Kvarteto V4.

- Sommer, Roy. 2006. „Interkulturalita.“ In *Lexikon teorie literatury a kultury*, editor Ansgar Nünning. Brno: Host.
- STVR. 2025a. „Dvojka.“ <https://www.stvr.org/programove-sluzby/dvojka>.
- STVR. 2025b. „Kvarteto.“ <https://www.stvr.sk/televizia/program/14252>.
- Vyšehradská skupina. 2022. „Program predsedníctva Slovenskej republiky vo Vyšehradskej skupine“ (2022–2023). <https://www.visegradgroup.eu/home/v4-presidency>.

SLOVENSKÁ PREKLADOVÁ PRÓZA V SRBSKOM KONTEXTE

Ana Marić

Filologická fakulta, Univerzita v Belehrade, Srbská republika
ana.maric@fil.bg.ac.rs

Zvýšený počet prekladov slovenskej beletrie do srbského jazyka v posledných dvoch desaťročiach vytvoril podklad na výskum potenciálneho prínosu súčasnej slovenskej prózy pre srbské kultúrne prostredie. V tomto príspevku sa sústreďujeme na romány troch slovenských autoriek, ktorých preklady vzišli z tvorivého pera viacerých prekladateľiek. Cieľom výskumu je zistiť úskalia prekladu z geneticky príbuzných jazykov, upozorniť na opakujúce sa nedostatky a analyzovať adekvátnosť prenosu štýlovej látky pri preklade zo slovenského do srbského jazyka. Taktiež chceme prehodnotiť vydavateľský proces – financovaný zo slovenských alebo európskych fondov – lebo nedodržanie dobrej praxe v tejto oblasti uberá na estetickú hodnotu výsledného diela.

Kľúčové slová: slovenská beletria, preklad, translatológia, E. Farkašová, U. Kovalik, M. Kompaníková.

Rising numbers of Slovak beletristics translations into Serbian language during the last two decades formed basis for research of eventual contribution of contemporary Slovak prose to Serbian cultural field. We focus on novels by three Slovak female writers that have been translated by three different translators. The goal of the research is to identify the problems that translators from similar languages encounter, to warn about repeating imperfections and analyze adequacy of transposition of stylistic material while translating from Slovak to Serbian language. We also want to evaluate the publishing process – financed from Slovak or European funds – because lack of observance of good practices decreases the estetic value of the final work.

Key words: Slovak beletristics, translation, translatology, E. Farkašová, U. Kovalyk, M. Kompaníková.

1. Preklady zo slovenského jazyka v srbskom kontexte

Slovensko-srbské a srbsko-slovenské kultúrne vzťahy tradične pretrvávajú už od 19. storočia, ale prekladanie beletrie zo slovenského do srbského jazyka zažilo svoj rozmach najmä po roku 1996, keď

bol založený grantový systém Slovenského literárneho centra na podporu vydávania diel slovenskej literatúry v cudzích jazykoch SLOLIA. Vďaka tomuto fondu za posledných takmer už tridsať rokov počet vydaných slovenských próz v srbskom jazykovom prostredí prevyšuje šesťdesiat a toto číslo sa každoročne zvyšuje. Okrem zintenzívnenia množstva prekladov SLOLIA v poslednej dobe vytvára priestor pre etablovanie sa nových prekladateľov na literárnom trhu. Svoje preklady vďaka tomuto fondu uverejnili aj Ivona Dimitrijević (Dominika Moravčíková – *Kuća za jela* (*Dom pre jela*), 2024) i Uršula Kovalyk – *Jahačica* (*Krasojazdkyňa*), 2021), Edita Povolny Kmet'ko (Monika Kompaniková – *Peti brod* (*Piata loď*), 2024), či Vierka Hrubík (Peter Pišťanek – *Rivers of Babylon*, 2006). Román *Kafe Hijena* (*Café Hyena*), 2014) v preklade Any Žikić vyšiel za podpory eurofondov ako román, ktorý dostal Cenu Európskej únie za literatúru. Výber titulov je obvyčajne v rukách samotných prekladateľov, prípadne je diktovaný cenami, ako sú slovenská Anasoft litera alebo Cena Európskej únie za literatúru.

Pod najväčší počet prekladov sa podpísala Zdenka Valentová Belicová – vyhľadávaním v systéme sr.cobiss.net sme zistili dvadsaťpäť publikovaných titulov, a to od roku 2006.¹¹² Nahliadnutím do zoznamu diel, ktoré Valentová Belicová preložila,

---

112 Etela Farkašova – *Spasavanje sveta po G.* (2025), Etela Farkašova – *Dogodilo se* (2024), Miroslava Kuljkova – *Hotel Balkan* (2024), Nikol Hoholcerova – *Ova soba se ne može pojesti* (2023), Barbora Hrinova – *Jednorozci* (2023), Beata Balogova – *Kornelije* (2023), Etela Farkašova – *Časovi letenja* (2022), Alena Sabuhova – *Šaptačice* (2022), Vladimir Bala – *Velika ljubav* (2022), Arpad Šoltes – *Svinja* (2022), Anton Balaž – *Samo jedno proleće* (2022), Etela Farkašova – *Scenario* (2021), Ivana Dobrakovova – *Majke i kamiondžije* (2020), Miroslav Bjelik – *Kaleidoskop* (2020), Dušan Šimko – *Mermer i granit* (2018), Svetlana Žuhova – *Slike iz života* (2017). Dušan Mitana – *Patagonija* (2016), Gustav Murin – *Povratak u budućnost* (2016), Mihal Hvorecki – *Dunav u Americi* (2016), Dušan Šimko – *Japanski divan* (2015), Pavol Rankov – *Dogodilo se prvog septembra ili nekog drugog dana* (2015), Dušan Šimko – *Gubio: knjiga doušnika* (2013), Vincent Šikula – *Ornament* (2013), Anton Balaž – *Logor posrnutih žena* (2011), Stanislav Rakus – *Nenapisani roman* (2011), Dušan Mitana – *Kraj igre* (2009), Rudolf Sloboda – *Razum* (2007), Jan Hrušovski – *Slučaj oficira Zeborna* (2006).

prichádzame k záveru, že vo svojich začiatkoch sa prekladateľka snažila vyplniť medzeru, ktorá vznikla pri prekladaní slovenskej beletrie v druhej polovici 20. storočia, keď slovenská poviedka sporadicky vyhádzala v časopisoch, ale dlhšie útvary na srbskom literárnom trhu chýbali.¹¹³ Prvý preklad pochádza z roku 2006 a ide o novelu z prvej polovice 20. storočia – *Muž s protézou* Jána Hrušovského. Ďalej pokračuje prekladaním špičkových diel slovenskej literatúry druhej polovice 20. storočia, vďaka čomu boli srbskému čitateľovi sprístupnené vrcholné romány z tohto obdobia, a to *Rozum* Rudolfa Slobodu, *Koniec hry* Dušana Mitanu, či *Ornament* Vincenta Šikulu.

Druhým kritériom na výber prekladu Z. Valentovej Beličovej je uznávaná pozícia autora vo východiskovom kultúrnom kontexte – preto sa na zozname väčšinou nachádzajú kandidáti alebo laureáti slovenských cien. Preklady vychádzajú bez značného oneskorenia v pomere k pôvodnému vydaniu a srbský čitateľ tak môže sledovať dianie na slovenskej literárnej scéne v pomerne aktuálnom čase. V tomto ohľade je dôležitá literárnokritická činnosť Vladislavy Gordić Petković, ktorej pozornosť upútali romány vychádzajúce po roku 2021, keď začala spolupracovať s novinami *Nova: Šeptuchy* A. Sabuchovej (Gordić Petković 2022), *Hodiny lietania* E. Farkašovej (Gordić Petković 2022), *Jednorožce* B. Hрінovej (Gordić Petković 2023), *Táto izba sa nedá zjesť* N. Hochholczerovej (Gordić Petković 2023) a *Kornélie* B. Balogovej (Gordić Petković 2024), a s ktorými oboznamuje čitateľskú verejnosť prostredníctvom komparácie s novými domácimi, či svetovými dielami.

Slovenská beletria pútala väčšiu pozornosť literárnych kritikov koncom deväťdesiatych rokov, ale od tých čias sa kritický priestor v novinách a časopisoch výrazne zredukoval, počet kritikov klesol a literárnokritická reflexia sa v značnej miere presunula do online

---

113 Témou časopiseckých prekladov sa zaoberal Michal Harpán v štúdiách *Slovačka književnost u Letopisu Matice srpske*, 1978 a *Slovačka književnost u srpskim časopisima XIX veka*, 2022 a prekladom súčasnej slovenskej literatúry do srbeiny sa zaoberal Adam Svetlík v príspevku „Slovenská próza druhej polovice 20. a začiatku 21. storočia v srbskom preklade“. V. *Preklad vo výskumoch vojvodinských Slovákov*. Red. Marína Šimáková Speváková. Filozofická fakulta Univerzity v Novom Sade, Nový Sad 2023.

prostredia, ale tieto problémy sú len jedným z mála dôvodov prečo slovenská literatúra zostáva nepovšimnutá.¹¹⁴

V tomto príspevku sa sústreďujeme na srbské preklady literárnej tvorby slovenských prozaičiek, a to Etely Farkašovej, Uršule Kovalyk a Moniky Kompaníkovej. Tvorbu E. Farkašovej prekladá Z. Valentová Belicová, I. Dimitrijević zase preložila román U. Kovalyk a E. Povolná Kmet'ková sa podpísala pod srbskú verziu románu *Piata lod'* M. Kompaníkovej. Výber týchto troch románov nám pomôže sledovať prípadné úskalia prekladu do jazykov geneticky blízkych a analyzovať prekladateľské štýly troch rozličných prekladateľiek ako aj vydavateľskú prax.

2. Úskalia prekladu z blízkych jazykov

Do srbčiny boli zatiaľ preložené štyri Farkašovej romány: *Scenár* (*Scenario*, Agora, 2021), *Hodiny lietania* (*Časovi letenja*, Agora, 2022), *Stalo sa* (*Dogodilo se*, Darma books, 2024) a *Záchrana sveta podľa G.* (*Spašavanje sveta po G.*, Agora, 2025). Všetky knižné tituly vyšli v preklade Z. Valentovej Belicovej.

Ústrednou témou Farkašovej románov je starnutie a pomínelosť, ktorú sprevádzajú motívy osamelosti, outsiderstva či psychických porúch. Farkašová starobu, chorobu, neprispôsobivosť a psychické problémy vníma z filozofického hľadiska, ale aj v širších spoločenských súvislostiach. Do svojej narácie neraz zapletá problémy zaobstarávania liekov alebo ekológie, ale spoločenský rozmer a aktivizmus Farkašovej próz je skrytý za osobným prežívaním skutočnosti jej hrdiniek.

V centre našej pozornosti je preklad románu *Hodiny lietania* zobrazujúci osamelú umelkyňu žijúcu v spoločnosti zvierat, ktorá sa snaží nájsť pevný bod a zmysel života po dlhodobej emigrácii, stroskotaní manželstva a návrate do svojho rodiska. Jej príbeh je poznačený stratami a pokusom o nachádzanie spriaznenej duše

---

114 Literárny trh sa vyznačuje istou „hyperprodukciou“ a počet celkovo vydaných diel za rok značne prevyšuje kapacity literárnych kritikov, ktorí sa sústreďia predovšetkým na domácich autorov alebo väčšie literatúry (napr. anglosaská, nemecká, francúzska a pod.), príp. svoju úlohu čiastočne zohráva aj nedostatočná propagácia románov vydavateľstvami atď.

v susede, s ktorou má spoločnú lásku k hudbe. Ženy, pre ktoré je hudba bodom stretnutia, pochádzajú z opačných strán spoločensko-politického spektra počas druhej svetovej vojny – protagonistka je židovského pôvodu a jej kamarátka dcéra gardistu. Takáto kostra rozprávania ilustruje viacvrstevnatosť a zložitosť Farkašovej próz.

Farkašovej štýl je špecifický tým, že príbehy sú vyrozprávané z perspektívy jednej protagonistky, obyčajne zakliesnenej vo svete vlastných spomienok, úzkosti a neistoty, tej, ktorá do sveta „ostatných“ nepatrí a berie ich ako nepriateľov. V rozprávaní chýbajú dialógy v podobe priamej reči a monologickosťou je zvýraznená zatvorenosť hrdinky vo vlastnom mikrosvete. Farkašovej „precitlivené“ hrdinky vnímajú všetku drsnosť a neprijateľnosť súčasného sveta a ich plynulé rozprávanie presne zachytáva prúd myšlienok, pričom zložitá syntax aktivizuje čitateľa a žiada jeho plné sústredenie sa. Farkašová sa snaží priblížiť čitateľovi skutočný prúd myšlienok vyjadrujúcich úzkosť, depresiu a iné psychické stavy. v postihnutej mysle. Výsledkom tejto snahy je rýchly eliptický štýl, v ktorom často celý odsek tvorí jedinú vetu, môže byť pre prekladateľa tvrdým orieškom, lebo musí venovať mimoriadnu pozornosť gramatickým kategóriám cieľového jazyka, aby transparentne¹¹⁵ previedol významy z východiskového jazyka.

Piata lod' (Peti brod, Agora, 2024) Moniky Kompaníkovej predstavuje postkomunistickú Bratislavu z perspektívy hlavnej hrdinky, rozprávačky desaťročnej Jarmily. Proletárske sídlisko po zrútení snov o úplnej premene sveta v priebehu jednej generácie vyzerá nepriateľsky najmä vtedy, keď je vnímané očami zanedbanej tínedžerky bez otca, zato však s emocionálne chladnou babkou a úplne nezaujatou, príliš mladou matkou. Osobná tragédia Jarky a ďalších opustených detí ilustruje spoločenské neduhy a spomienkové rozprávanie v prvej osobe mieša detskú perspektívu a interpretáciou mnohonásobných inter- a intra-generačných tráum.

Spomienkové rozprávanie, detské nazeranie na spoločensko-

---

115 Transparentnosť je popri vernosti jedna z kategórií na hodnotenie prekladu: „znamená mieru, do akej rodený hovoriaci preklad vníma ako text pôvodne napísaný v cieľovom jazyku a do akej sa stotožňuje so sprostredkovanými gramatickými, syntaktickými a idiomatickými konvenciami“ (Hrehovčík 2006, 29).

politickú situáciu a teda podobná východisková pozícia je prítomná aj v románe *Krasojazdkyňa (Jahačica, Književna radionica Rašić, 2021)*. Interne fokalizované rozprávanie dievčaťa z neúplnej rodiny Karolíny je umiestnené na rozhraní dvoch politických zriadení – socializmu a demokracie, ktoré zmenou hodnotového rebríčka vplývajú na život jednotlivca. Rovnobežnou pascou a prednosťou detskej perspektívy je, že rozprávač len povrchovo vníma spoločenské konotácie a spomienkový charakter rozprávania je viacvýznamový tým, že Karolíno dospievanie tvorí paralelu ku spoločenskému sklamaniu zo zmeny systému. Takto pritlmená kritika v podobe kulisy pre rozprávanie o osobných zážitkoch a interpretácii sveta hrdinky platí pre všetky romány analyzované v tomto príspevku.¹¹⁶

3. Analýza prekladov

Okrem reálií a frazeologickej látky, ktorá prekladateľom tradične robí problémy, pri preklade z blízkeho jazyka je niekedy náročné vzdialiť sa od východiskového jazyka a priblížiť sa k cieľovému preto, že prekladateľ je pôvodným jazykom natoľko ovplyvnený, až stráca na prirodzenosti v jazyku, do ktorého prekladá. Takto často máme dočinenia s verným prekladom. Ten sa pokúša „reprodukovat’ presný kontextový význam originálu v rámci obmedzení vyplývajúcich z gramatických štruktúr cieľového jazyka. Prevádza slová týkajúce sa kultúry a zachováva gramatické a lexikálne normy východiskového jazyka“ (Hrehovčik 2006, 20–21). Problematické riešenia v citovaných prekladoch označujeme kurzívou a ponúkame návrh, ktorý je vo väčšej miere zosúladený s prirodzenosťou cieľového jazyka v zátvorkách a vo vysvetlení.

---

116 Aj keď je Farkašovej hrdinka dospelá, ba až stará žena, nemohli by sme povedať, že je zrelá. Tak ako deti patria mimo sveta dospelých, tak je aj Mirijam mimo pre svoje psychické dispozície a dlhodobú emigráciu.

V ilustračných prekladoch zisťujeme niekoľko typov chýb.

3.1. Lexikálne chyby:

- ‚pomenuo‘ namiesto ‚opomenuo‘; ‚pauza‘ namiesto ‚odmor‘:

Po dolasku je od učiteľjice dobila sveske, tako da je u njih na času crtala, žvrljala, šta god joj je palo na pamet, niko je nije *pomenuo* [opomenuo], nije je terao da se uključi u rad na času, učiteljica je skoro nije ni primećivala a nije bilo drugačije ni tokom *pauze* [odmora], *nijedno dete se nije ni njoj, kao ni devojčici koja je sedela pored nje, obratilo* [nijedno dete si ni njoj ni devojčici pored nje nije obratilo], ništa ih nisu pitali, kao da nisu prisutne, kao da ne postoje, od majke je skrivala svoja loša osećanja, uostalom, ni ona je nije ništa pitala, živela je za svoj posao u Zavodu, sa oduševljenjem mu se predala, očarana perspektivama u budućnosti. (Farkašova 2022, 37 – zvýraznila A. M.).¹¹⁷

Sloveso ‚pomenuti‘ má význam: „1. *govoreći ili pišući dotaći se nekoga, nečega, spomenuti*. 2. *reći, kazati*. 3. (Boga, sveca) *u molitvi pozvati u pomoć* 4. *spomenuti se, prisetiti se*.“ (Речник српскога језика 2011, 954), pričom ani jeden z týchto významov nezodpovedá kontextu a originálu verba ‚napomenút‘: „1. (mierne) pokarhať, varovať“ (Krátky slovník slovenského jazyka 2003, 365). ‚Prestávka‘ sa v slovenskom kontexte používa na označovanie školskej prestávky (Krátky slovník slovenského jazyka 2003, 570), ale v srbskom kontexte je zaužívanjší výraz ‚odmor‘.

Ďalšie lexikálne chyby:

- ‚mocar‘ namiesto ‚suv‘: „Bilo je perioda kada je jastuk ostajao *mocar* [suv] mesecima, ali došlo je vreme i kada ga je trebalo

¹¹⁷ Dôsledkom štylistickej náročnosti textu je prítomnosť gramatických a interpunkčných kalkov a agramatických tvarov v preklade: napr. prirodzenejšie by bolo napísať: „nijedno dete se ni njoj ni devojčici koja je sedela pored nje nije obratilo...“

- sušiti i po dva-tri puta u toku jedne nedelje...” (Farkašova 2022, 38), kde sa význam vety stráca, resp. vyžaduje námahu od čitateľa, aby ju pochopil;
- ‚promeni‘ namiesto ‚zameni‘: „Čim je slučajnu grešku zbog nepažnje primetila, htela je da ih *promeni* [zameni], ali je učiteljica pre nego što joj je vratila, počela da lista.“ (Farkašova 2022, 39), lebo slovesá ‚zameniti‘ a ‚promeniti‘ sú len čiastočné synonymá. Podľa slovníkovej definície slovesa ‚zameniti‘, v ktorej sa uvádza: „1. *izvršiti zamenu, uzeti nešto mesto drugog, promeniti* ~ zameniti košulju za veći broj. 2. *preuzeti mesto, ulogu, dužnost nekoga drugog* ~ na poslu. 3. *preuzeti zadatak, posao nekog drugog, odmeniti* ~ za dva sata.“ (Речник српскога језика 2011, 385), zisťujeme, že by toto slovo bolo vhodnejším ekvivalentom slovensko verba ‚vymeniť‘, ktorého význam presne znie: „1. nahradiť niečím iným (toho istého druhu), vystriedať [...] 2. dať jednu vec za inú, zameniť“ (Krátky slovník slovenského jazyka 2003, 868);
  - ‚presnimila‘ namiesto ‚pustila‘: „Iznenadile su se koliko zajedničkih muzičkih sklonosti imaju, skoro sve kompozicije koje je Simona *presnimila* [pustila] iz svoje kolekcije volela je i Mirijam.“ (Farkašova 2022, 47). Sloveso ‚prehrať‘ v origináli vo význame „4. zahrať od začiatku do konca al. znova“ (Krátky slovník slovenského jazyka 2003, 559) zodpovedá jednému z významov slovesa ‚pustiti‘: „4. a. *staviti u pokret, u optičaj, u saobraćaj*“ (Речник српскога језика 2011, 1075), ale nie aj významu slovesa ‚presnimiti‘: „a. *ponovo snimiti* [...] b. *snimiti*.“ (Речник српскога језика 2011, 1009);
  - ‚dražilo‘ namiesto ‚iritiralo‘: „*Dražilo* [Iritiralo] ju je *da* [što] nju Portorikanac, kada mu se smejala, nije gledao popreko kao drugu decu koja su ga ismevala“ (Farkašova 2022, 69). Vhodnejší preklad slovesa ‚draždiť‘ z východiskového textu v jeho druhom význame „znepokojuvať, popudzovať, rozčuľovať“ (Krátky slovník slovenského jazyka 2003, 138) je niektoré zo synonym slovesa ‚iritirati‘: „*uznemiri(va)ti; razdraži(va)ti*“ (Речник српскога језика 2011, 463), lebo použité ‚dražilo‘ je synonymom slova ‚uzbuďivati‘ a môže vyvolať sexuálne

asociácie. Vhodným ekvivalentom je aj sloveso ‚nervirati‘. V tomto príklade je problematický aj preklad slovenskej spojky ‚že‘, ktorá sa do srbčiny v závislosti od kontextu prekladá ako ‚da‘ alebo ‚što‘;

- ‚peratonica‘ (Kompanjikova 2024) namiesto ‚pernica‘, ‚futrola‘, ktoré sa na úrovni románu opakuje viackrát, je nespisovné nárečové slovo, ako aj slovo ‚hrušt‘ (spis. ‚gundelj‘). Tieto dialektizmy sa nedajú nájsť v Slovníku srbského jazyka (Речник српскога језика 2011) a čitateľom, ktorí nie sú oboznámení so špecifikami vojvodinského nárečia, veľa nehovoria;
- ‚masirati‘ namiesto ‚mlatiti‘ – pri slove ‚mastiti‘, ktoré je hovorovým expresívnym synonymom slovesa ‚biti‘ (Krátky slovník slovenského jazyka 2003), jeho ekvivalentom v srbčine nie je sloveso ‚masirati‘, keďže je jeho preneseným významom: ‚*biti nesosan, dosađivati (nekome), gnjaviti (nekoga)*‘“ (Речник српскога језика 2011, 667), ale skôr ‚mlatiti‘, ‚lešiti‘, ‚lemati‘ alebo podobne¹¹⁸;
- ‚šknjučanje‘ (Farkašova 2022) namiesto ‚cviljenje‘, ‚zavijanje‘ je neologizmus a neúplny kalk, keďže v cieľovom texte zastupuje slovesné podstatné mená odvodené zo slovies ‚kňučati‘ a ‚skučati‘;
- ‚ocelovljavanje‘ (Farkašova 2022) namiesto ‚isceljenje‘ je tiež neologizmom.

Medzi lexikálnymi chybami možno vyčleniť chyby prefixácie, kde neadekvátna alebo chýbajúca predpona tvorí významovú odchýlku (pomenuti, promeniti atď.).

3.2. Kalky:

- ‚dogovoriti se‘ namiesto ‚sporazumeti se‘: ‚dohovoriť sa‘ vo svojom druhom význame ‚dorozumieť sa (jazykom)‘“ (Krátky slovník slovenského jazyka 2003, 124) nezodpovedá významu ‚*u razgovorima doći do zajedničkog gledišta, sporazumeti se*‘“

118 Existujú aj iné príklady, keď sa prekladateľka nevyrovnáva s hovorovým jazykom: ‚Love‘ (Kompanjikova 2024, 52) ako slangový výraz pre peniaze, ktorý pochádza z rómčiny a v slovenčine je nesklonný, by mal byť uvedený v akuzatívne (‚lovu‘) nam. v genitíve z dôvodu väzby slovesa ‚nabaviti‘.

- (Речник српскога језика 2011, 281), ale významu slovesa ‚spozazumeti se‘: ‚*postići razumevanje*‘ (Речник српскога језика 2011, 1234);
- ‚parta‘ namiesto ‚umrlica‘: ‚Komšiji osobenjaku je umrla žena, nikom ništa nije rekao, nije na ulazna vrata okačio partu [umrlicu]‘ (Farkašova 2022, 141). Parta v srbčine (vo Vojvodine) môže mať rovnaký význam ako v slovenčine, a to je ‚ozdobná čelenka al. venček ako súčasť kroja‘ (Krátky slovník slovenského jazyka 2003, 465). Použitie slova parta môže byť kalkom zo slovenského ‚parte‘ ‚úmrtné oznámenie‘ (Krátky slovník slovenského jazyka 2003, 465);
  - ‚stara devojka‘ (Kompanjikova 2024, 18) namiesto ‚babadevojka‘
    - ‚stara devojka‘ je doslovným prekladom slovenského ‚stará dievka‘ vo význame nevydatá žena;
  - ‚sunar‘ (Kompanjikova 2024, 18) namiesto ‚dohrana‘. Sunar je podľa slovníkového hesla ‚sušené plnotučné mlieko pre dojčence (obchodná zn. Sunar)‘ (Slovník cudzích slov 2005). Keďže táto obchodná značka na srbskom trhu neexistuje, použitie zaužívaného termínu ‚dohrana‘ považujeme za vhodnejšie;
  - ‚sabirni centar‘ (Kompanjikova 2024, 23) namiesto ‚reciklažni centar‘ alebo ‚odpad‘. Preklad vychádza z pôvodného spojenia ‚zberný dvor‘ (Kompaníková 2010, 35)¹¹⁹;
  - ‚i ni na šta *ne seda prašina*.‘ (Kompanjikova 2024, 45), namiesto zaužívaného ‚ne pada prašina‘;
  - ‚razgegan‘ (Kovalik 2021, 52) namiesto ‚raskliman‘ z východiskového ‚rozheganý‘;

3.3. Gramatické kalky:

- ‚Iza garaža se put promenio na asfalt.‘ (Kompanjikova 2010, 66) a ‚Nisam se promenila na stub soli.‘ (Kompanjikova 2010, 67) sú príkladom doslovného prekladu, srbský ekvivalent ‚zmeniť sa na‘ je ‚pretvoriti se u‘;

¹¹⁹ Navyše, slovné spojenie ‚sabirni centar‘ u srbského čitateľa vyvoláva asociatívne spojenie s rovnomenným kultovým filmom, v ktorom ‚sabirni centar‘ predstavuje záhrobie.

- ‚na sídlisku‘ v preklade ponecháva pôvodnú predložku (*na* naselju), aj keď je zaužívaná predložka u (*u* naselju) (Kompanjikova 2010, 39). Príkladov neadekvátne zvolených predložiek je viacero: ‚*po dedi* [od dede] nije ostala ni zaboravljena šibica između dušeka.‘; ‚*na* [u] mene gleda‘ (Kompanjikova 2024, 18, 75); ‚ljubi *na* [u] usta‘; ‚da se vi o *njima* [za njih] pobrinete.‘; ‚to je slomilo njeno poverenje *prema njima* [u njih].‘; ‚za [na] drugi posao nije imala pretenzije.‘ (Farkašova 2022, 35, 137, 196, 204) atď.

Medzi gramatické kalky zaraďujeme aj chyby kongruencie, z ktorých je vo všetkých prekladoch najčastejšia zlá zhoda medzi prídavným a podstatným menom ženského rodu v množnom čísle alebo v spojení číslovky s podstatným menom alebo slovesom:

- ‚imala je potrebu da nekome nasamo ispriča nešto ne samo o sebi, već i o Bleki, o *njima dvoma* [dvema]‘ (Bleki je sučka – poznámka A. M.); ‚Odavno nismo *išli* na kolibu [išle]‘ (rozprávanie o žene a sučke – poznámka A. M.); ‚Nije primetila da su kod Redute u tramvaj *ušli* [ušla] trojica mladića‘; ‚valjda kuce, vidiš da *su dva* [ih je dve]‘ (Farkašova 2022, 144, 149, 161, 215); ‚*Nasledili* [Nasledile] smo stan, Irena je bila mrtva, bilo je to pravo čudo za nas.‘ (týka sa Lucie a Jarky – poznámka A. M.); ‚Ne zovi me baka, upozorila me Irena odmah nakon što smo se malo *odomaćili* [odomaćile].‘ (Kompanjikova 2024, 17, 20); ‚*Čekali* [Čekale] smo da se manjež potpuno isprazni.‘ (Kovalik 2021, 39) (týka sa Romany a Karolíny – poznámka A. M.) atď.

Ďalším gramatickým kalkom je doslovný preklad slovných spojení, ktoré označujú sociatívne konštrukcie (Опачић 2019) ‚kao i atelje u kom *su radili zajedno sa Dejvom* [je radila zajedno sa Dejvom]‘; ‚U prostoriji je bila prisutna i žena, takođe u policijskoj uniformi, *razmenili su sa kolegom* [razmenila je sa kolegom] nekoliko pogleda‘; ‚*S pegavom Minkom su razgovarale* [S pegavom Minkom je razgovarala]‘ (Farkašova 2022, 44, 62, 219); ‚Da li su se oslovljavali samo imenima *kao mi sa mamom i bakom* [kao ja sa mamom i bakom]‘ (Kompanjikova 2024, 40).

Slovenská vetná stavba je doslovne preložená do srbského textu v podobe nechávania množného čísla tam, kde sa v srbčine používa výlučne jednotné.

Podobným príkladom je použitie inštrumentálu namiesto nominatívu, ktoré je bežné v slovenskom jazyku, avšak v srbskom jazyku neexistuje: „Njen dah je bio *njegovim dahom* [njegov dah], više kiseonika u njihovom stanju nije bilo.“ (Kompanjikova 2024, 38).

V preklade románu *Hodiny lietania* nachádzame dosť kongruenčných chýb, ktoré sú dôsledkom zhody v rode podstatného mena v pôvodnom texte (napr. teplo, *n. vz.* toplota, *f.*) (Farkašova 2022, 184) a i.

1.4. Kreolizácia:

Jazykovú kreolizáciu Anton Popovič opisuje ako: „nesystémové nasycovanie jazyka prekladu prvkami jazyka originálu. Prekrývanie sa dvoch jazykových štruktúr v preklade, prenikanie jazykovej štruktúry originálu do jazyka prekladu“ (Popovič 1975, 278). Táto definícia platí aj pri vyššie uvedených príkladoch gramatických kalkov, ale rozhodli sme sa sem predsa len zaradiť celky, ktoré odrážajú priamy prienik východiskového jazyka do cieľového jazyka:

- „ali to još uvek nije ono“ (Farkašova 2022, 95) je doslovným prekladom slovenskej frázy ‚ale to ešte nie je úplne ono‘ (Farkašová 2019, 122), ktorú v srbčine zastupuje spojenie ‚ali nije još to to’ alebo pod.;
- „Što se tako praviš?“ (Kovalik 2021, 66) je doslovným prekladom pôvodného ‚Čo sa tak tváriš?‘ (Kovalyk 2013, 89), ktorej viac zodpovedá ‚Zašto praviš takvu grimasu?’ alebo kolokviálne ‚Čemu ta faca?’, ‚Zašto si složila takvu facu?’;
- „To su samo takve zajebancije.“ (Kompanjikova 2024, 14), kde by doslovný preklad ‚takve’ bolo prirodzenejšie zmeniť na ‚neke’ alebo ‚nekakve’¹²⁰;

---

¹²⁰ Vo všetkých prekladoch by sa dali vyjadriť námietky voči doslovnému prekladu ukazovacích zámen.

- „Još uvek to nije imao dobro uvežbano.“ (Kompanjikova 2024, 49) z pôvodného „Ešte to nemal veľmi dobre nacvičené.“ (Kompaníková 2010, 74) je gramatickým kalkom, preklad by mal znieť ‚Nije to još dobro uvežbao.’;
- „Prvo su ponudili mene, *napila sam se* [popila sam], nisam se dvoumila, deci *na jedan udah* [iz cuga] a da se pri tome nisam ni zakašljala“ (Kompanjikova 2024, 52) na základe „Najskôr ponukli mňa, napila som sa, deci na jeden nádych bez toho, aby som sa rozkašľala“ (Kompaníková 2010, 77) môže čitateľa zradiť, keďže ‚napiti se’ je ekvivalentom slovesa ‚opit’ sa’. Tiež ‚na jeden nádych’ je slovné spojenie, ktoré by sa skôr dalo nahradiť frázou ‚iz cuga’ alebo ‚na iskap’;
- „imala je mokro celo lice“ (Kompanjikova 2024, 90) namiesto ‚celo lice joj je bilo mokro’;

1.5. Agramatickosť:

Na úrovni jedného súvetia možno identifikovať viaceré podoby agramatickosti:

Nije mogla da ne primeti kako su njeni roditelji nervozni, maltene nisu razgovarali međusobno, samo *su* [bi] tu i tamo razmenili po koju reč, prigušeno, sa skrivenom tenzijom, *kao da je to bilo juče* [kao da je juče bilo], vidi kako *njihov* [ih] otac na aerodromu, gde je bilo toliko stranaca, žurno jednu, zatim drugu zagrli, kako ih nervozno ljubi *na usta* [u usta], usne su mu suve, vrele... (Farkašova 2022, 35).

V tejto vete by namiesto minulého času (su tu i tamo razmenili) bolo lepšie použiť potenciál v relatívnom význame (bi tu i tamo razmenili) lebo ten „označuje deje, ktoré sa opakoali pred časom rozprávania o nich, v minulosti [...]. Je tam v syntactickej kategórii relatívu, s významom, ktorý majú slovesné časy (perfektum, prézent, imperfektum)“ (Станојчић, Поповић 2004, 396). Pri použití minulého času ide o štylistickú nezhodu medzi východiskovým a cieľovým jazykom, kde by použitie slovesného

spôsobu posunulo text od verného k idiomatickému prekladu.¹²¹ To isté platí aj pre frazeologizmus „kao da je juče bilo“, keďže ide o ustálený výraz, bolo by viac „v duchu“ jazyka, keby prekladateľka dodržala zaužívaný srbský slovosled a vypustila zámeno. Privlastňovacie zámeno ‚njihov‘ v spojení s otcom sem nepatrí, lebo sa spomienka týka dcéry a matky (manželky) a ide o nesprávny preklad osobného zámena ‚ich‘, ktoré by v tomto kontexte malo byť vymenené za srbský ekvivalent ‚ih‘. Ďalšie kurzívou označené slovné spojenie sme už komentovali vyššie v súvislosti s kalkovanou predložkou, ale musíme podotknúť aj to, že v origináli stojí len ‚bozkáva‘ (ljubi), takže je uvedená predložka ‚na‘ a podstatné meno ‚usta‘ pridané prekladateľkou.

V príklade ‚više se nije sa njim upoređivala, njoj je bilo dovoljno što može izbliza da posmatra njena [njegova] platna, sve hrabrije i hrabrije [hrabrija i hrabrija], njena platna joj nisu bila toliko važna‘ (Farkašova 2022, 154) veta úplne stráca zmysel pre gramatickú nedôslednosť pri prekladaní. Rod privlastňovacieho zámena pri podstatnom mene ‚platno‘ je ženský namiesto mužského (malo by byť ‚njegova platna‘), a nie je jasné, na čo sa viaže druhý stupeň komparácie prídavného mena ‚hrabar‘ (malo by sa týkať tiež podstatného mena ‚platno‘, ktoré je stredného rodu, ale použitý tvar prídavného mena poukazuje na ženský, nie na stredný rod.

Ďalšie príklady agramtickosti v preklade:

- ‚Kada je pre više od deset godina konačno odlučila da završi sa prethodnim životom [...] *sasvim neočekivano se upravo sada jave* [sasvim neočekivano su se upravo tada javili] njegovi roditelji, pre bi prošlo i po godinu dana da se s njima ne čuje [...]‘ (Farkašova 2022, 173) ilustruje nezhodu medzi slovesnými časmi, kurzívou označená časť súvetia by mala byť v minulom, nie v prítomnom čase;

121 Príkladov, v ktorých by sme použitie potenciálu považovali za vhodnejšie, je viac: ‚Uvijena u klupko, sa nogama ispod *nje* [sebe], ponekad *nije ni* [ne bi ni] trepnula a ponekad *joj se* [bi joj se] očna jabučica *prevrtala* s leva na desno.‘ (Kompanjikova 2024, 7) a i. a možno si ich všimnúť aj vo vyššie citovaných dlhších vetných celkoch.

- „na kraju je upravница zgrade uspela da pronađe kontakt *nekih dalekih rođaka* [nekog dalekog rođaka], obavestila *ga* je o situaciji i on je uredio da starca prime u starački dom u varošici na jugu Slovačke.“ (Farkašova 2022, 194) zobrazuje nezhodu v gramatickom rode a čísle;
- „Posle još nedelju dana *ga* je Mirijam odvela kod *veterinara* [veterinarke] kod *kog* [koje] je odlazila i sa svoje dve devojke, *koja* je štene detaljno *pregledala*“ (Farkašova 2022, 210) zobrazuje tiež nezhodu medzi rododm podstatného mena, zámena a particípa;
- „Koliko sam ih samo puta videla kako prelaze kroz prozor u *Majčinu* [Majkinu] dečiju sobu, u patofnama, jer im je mama zaključala cipele kako je ne bi pratili.“ (Kompanjikova 2024, 40) – privlastňovacie zámemo od vlastného podstatného mena Majka by nemalo byť palatalizované;
- V príklade „Lucija je mislila da kada izbaci Irenine stvari i naruši njen red, da će je konačno isterati iz stana.“ (Kompanjikova 2024, 24) nachádzame neadekvátny slovosled, ktorý si vyžaduje úplnú prestavbu vetného celku, napríklad: ‚Lucija je mislila da će konačno isterati Irenu iz stana kada izbaci njene stvari i naruši njen red.‘, alebo ‚Lucija je mislila da će, kada izbaci Irenine stvari i naruši njen red, konačno i nju izbaciti iz stana.‘;
- Prestavbu si vyžaduje aj ďalšia veta: ‚stavila sam je u kolica i vukla oba deteta po bašti, što je bilo, zahvaljujući visokoj travi i kamenju, naporno (Kompanjikova 2024, 91) do podoby: ‚stavila sam je u kolica i vukla oba deteta po bašti, što je zahvaljujući visokoj travi i kamenju bilo naporno‘.

Ďalšie gramatické chyby zahŕňajú chyby pravopisu (napr. otkri, pokri (namiesto otkrij a pokrij) alebo použitie privlastňovacieho zámema namiesto zvratného svoj. Osobitným problémom je nenáležitú použitie čiarok v prekladoch. V daných súvislostiach sa zmienime o dôslednom neuvádzaní čiarok pred spojkom ‚a‘ a písaní čiarok pred spojkom ‚da‘, čo tiež považujeme za znak kreolizácie.

1.6. Transkripcia:

Prepis vlastných mien podľa srbského pravopisu prekladateľovi môže spôsobiť vážne problémy a v zvolených prekladoch nachádzame viacero ukážok nedôslednej alebo nesprávnej transkripcie: Musogorski (Farkašova 2022, 33) namiesto Musorgski; Montserat, Lučiano (npr. Farkašova 2022, 187 – pri prvom spomínaní sú mená známych spevákov prepísané správne ako Monserat a Lučijano, a v ďalších v uvedenom tvare); dog-friendli (Farkašova 2022, 203) namiesto dog-frendli; Kržistof (Farkašova 2022, 213) namiesto Kšištof; Neudorf (Kompanjikova 2024, 19) namiesto Nojdorf; absint (Kompanjikova 2022, 26) namiesto apsint; Tuzek (Kovalik 2021, 43) namiesto Tuzeks.

1.7. Neadekvátny preklad:

V porovnaní východiskového a cieľového textu románu *Piata lod'* si všimame rozličné skracovania – na viacerých miestach chýbajú jednotlivé slová, výrazy alebo celé frázy a napr. na strane 91 srbského prekladu chýba celý odsek zo strany 135 originálu. Uvádzame niekoľko príkladov, v ktorých nedôsledný prevod jazykového materiálu mení výsledné vyznenie, štýl a význam textu:

- „Legla sam u njen krevet i čekala [ko će mi se pre uvući pod jorgan, ona ili san].“ (Kompanjikova 2024, 87) v porovnaní s „Lahla som si do jej postele a čakala, kto ku mne pod perinu v hupne skôr, ona či spánok. (Kompaníková 2010, 128) Chýbajúca polovica vety v preklade spôsobuje stratu pri skresľovaní vnútorného sveta hlavnej hrdinky.
- „Smirio ga je bilo kakav papirić, štipaljka za veš ili vez na jastuku.“ (Kompanjikova 2024, 87) v porovnaní s pôvodným „Akýkoľvek papierik, štipec na bielizeň alebo výšivka na vankúši stačila uspokojiť jeho rozvíjajúce sa zmysly.“ (Kompaníková 2010, 129) predstavuje sémantický a štylistický posun, ktorý by nevznikol, keby preklad bol napr. „Bilo kakav papirić, štipaljka za veš ili vez na jastuku bi smirio njegova čula u razvoju.“

- „Jakub se u kolicima takođe okrenuo na stomak a ja sam mogla jedino da se nadam da neće ispasti.“ (Kompanjikova 2024, 90) v porovnaní s originálom: „Jakub sa v kočíku tiež pretočil na brucho, ale kočík pre dvojčatá bol našťastie priestranný a hlboký a tak nehrozilo, že vypadne.“ (Kompaníková 2010, 134). V tomto prípade chýbajúca časť v preklade úplne mení význam vety: ‚Jakub se u kolicima takođe okrenuo na stomak, ali blizanačka kolica su srećom bila prostrana i duboka, pa nije bilo opasnosti da će ispasti.‘

Odchýlky v preklade nekončia uvedenými príkladmi a sledujeme ich aj v nedôslednom oddeľovaní kapitol – hranice kapitol sú vo východiskovom texte označené tučným písmom a veľkými písmenami začiatočného slova alebo výrazu a v cieľovom texte nenachádzame zvýraznenia na všetkých miestach ako v origináli.

3. Záver

Problém dlhých zložitých súvetí v románe E. Farkašovej prekladateľka často rieši rozkúskovaním súvetia na jednotlivé vety. Takéto členenie spôsobuje štylistické posuny a aj prekladateľovi sťažuje sledovanie výsledného významu – preto namiesto ‚savladala strah‘ a ‚odolela je iskušenu da skrene‘ stojí významový opak (‚zvít’azila zvedavost‘ a ‚neodolala pokušeniu‘):

Na kraju je pobedila *radoznanost* [savladala strah]. Ovoga puta *nije* [je] odolela iskušenu da skrene, ali je još uvek sa određenom neodlučnošću hodala do prvog ukrasnog grmlja, koje je činilo simboličnu graničnu liniju između relativno prostranog parka i prometne ulice. Na trenutak se zaustavila, začkiljila, odmah je prepoznala par osoba, a upravo njih bi najviše volela da izbegne (Farkašova 2022, 5).

Napokon premohla obavy a tentoraz odolala pokušeniu odbočit’, no ešte vždy s istou váhavosťou kráčala k prvým ozdobným kríkom, ktoré tvorili symbolickú

hraničnú čiaru medzi pomerne rozľahlým parkom a rušnou ulicou, na okamih sa pristavila, zaostřila zrak, hneď rozpoznala niekoľko postáv, ktoré jej boli známe, tým by sa najradšej vyhla (Farkašová 2019, 6).

Na základe uvedených príkladov z románov *Časovi letenja (Hodiny lietania)* a *Peti brod (Piata loď)* zistíme neadekvátnosť prevodu štylovej látky z východiskového do cieľového jazyka. V prvom prípade ide o verný preklad, v druhom je vernosť prekladu pre skracovanie a výrazné štylistické zmeny otázna a o idiomatický preklad ide len v prípade prekladu románu *Jahačica (Krasojazdkyňa)*:

Idiomatický preklad sa snaží komunikovať význam textu východiskového jazyka v prirodzených formách cieľového jazyka, a to tak v oblasti gramatických konštrukcií, ako aj vo výbere lexikálnych jednotiek. Skutočný idiomatický preklad nevyznieva ako preklad. Text znie akoby bol napísaný v cieľovom jazyku (Hrehovčík 2006, 21).

O tom svedčí aj jediný komentár čitateľky na webovej stránke kníhkupectva Makart, ktorý uvádzame vo vlastnom preklade a s diakritikou: „Dávno som si neprečítala niečo také, osviežujuce. ‚Normálny‘ štýl vyjadrovania a všetko ako v mojom detstve. Odporúčam.“ (<https://www.makart.rs/knjige/knjiga-jahacica-ursulja-kovalik-45219>)

Prekladateľka *Krasojazdkyne* problém cudzích slov – najmä týkajúcich sa krasojazdy¹²² (napr. padok (Kovalik 2021, 5 atď.), kultúrnych špecifik a reálií (žolíky (Kovalik 2021, 10); beherovka (Kovalik 2021, 12); langoš (Kovalik 2021, 13); kofola (Kovalik 2021, 20), Heb (Kovalik 2021, 51); Mihal David (Kovalik 2021, 55) atď.) a maďarčinu v rozprávaní rieši vysvetlivkami v poznámke

---

122 Táto špecifická terminológia vyžadovala osobitý výskum.

pod čiarou, v ktorých okrem významu tvorí prepojenie na domáci kontext.¹²³ Tiež kreatívne narába s frazeologickým materiálom a vulgarizmami adekvátne ich prispôsobujúc jazykovo-kultúrnemu kontextu cieľovej kultúry. S takýmto postupom sa nestretávame v ďalších prekladoch, v ktorých čitateľ nemá k dispozícii vysvetlenia špecifických kultúrnych reálií priamo v preklade a frazeologizmy a vulgarizmy sú často kalkované.

Tvrdenie A. Popoviča, že prekladateľ vo svojom tvorivom procese musí rozmýšľať o svojom čitateľovi, nás vedie k otázke, kto je cieľovým príjemcom prekladov slovenskej beletrie do srbčiny:

O vzťahu prekladateľovho individuálneho štýlu k súvekému štýlu prekladu (súčasný literárny kontext) axiomaticky platí, že prekladateľ píše pre súčasného čitateľa, a že teda musí plne rešpektovať výrazové návyky, normy a konvencie svojho príjemcu (Popovič 1975, 136).

Najmä viacero lexikálnych výrazov (nabiflan, leukoplast, raskolačen, разоčarenje a pod.), ktoré napriek tomu, že v srbskom jazyku existujú – na prvý pohľad vyznievajú nespisovne alebo ako kalk pre zriedkavé použitie v živom jazyku. Každý prekladateľ je však v istej miere – aj nevedome – ovplyvnený nárečím prostredia, v ktorom žije, a bilingválnym prekladateľom je ťažšie odolať vplyvu východiskového jazyka (najmä, keď sa prekladá do geneticky príbuzného jazyka). Preto je o to dôležitejšia dôkladná redaktorská – a najmä lektorská – úprava textu v cieľovom

123 Poznámky pod čiarou však môžu vyvolať trieštenie pozornosti u čitateľa, lebo sa musí odvracať od hlavného textu a venovať sa vysvetleniu. V niektorých prípadoch sú informácie v poznámkach neúplne alebo nepresné, čo neinformovanému srbskému čitateľovi môže vytvoriť prekážku pri porozumení historicko-spoločenských súvislostí. Platí to najmä pri opise istého nácviku, pri ktorom ženy nosia obrázky bývalých prezidentov socialistickej Československej republiky, Klementa Gottwalda (prvého) a Gustáva Husáka (posledného). Prekladateľka v poznámke pod čiarou uvádza nasledujúce vysvetlenie: „Gustáv Husák, prvi sekretar komunističke stranke Čehoslovačke Republike“ (Kovalik 2021, 34), ktoré je nedostačujúce.

jazyku, ktorá pri románoch *Hodiny lietania* a *Piata loď* očividne absentuje. Poctivá lektúra a korektúra výsledného textu by opravila lexikálne, gramatické a syntaktické chyby a odstránila by početné prekladateľské preklepy. Lektúru v románe *Hodiny lietania* (*Časovi letenja*) podpisuje Snežana Savkić a korektúru Olga Marković, redaktorom a recenzentom je Nenad Šaponja a podobný tím pracoval aj na románe *Piata loď* (*Peti brod*) (oba vo vydání vydavateľstva Agora): redaktor a recenzent N. Šaponja, lektúra a korektúra S. Savkić. Keďže vyzerá, že po prekladateľovi román neprečítal nikto – preklad z dôvodu kreolizácie pre srbského čitateľa vyznieva exoticky.¹²⁴ Román *Krasojazdkyňa* je na druhej strane príkladom dobrej praxe, lebo redaktorský tím vydavateľstva Književna radionica Rašić, ktorý tvorili Ivan Radosavljević, Aleksandra Rašić Radosavljević a Srđan V. Tešin poskytli prekladateľke adekvátnu podporu a spoluprácu, aby výskyt chýb minimalizovali a, aby preklad vyznel prirodzene aj v cieľovom jazyku.

Pravdepodobne je to jeden z dôvodov, prečo väčšina slovenských románov srbskou literárnou kritikou zostala nepovšimnutá. Preklady v tejto chvíli plnia funkciu odosielania informácií o slovenskej literatúre do srbského kultúrneho prostredia vytvárajúc externý medziliterárny kontakt:

Keď si však preklad nekladie za úlohu len zoznamiť čitateľa s dielom preloženého autora, ale organicky zapadá ako tvorivý čin do dobového literárneho úsilia prijímajúcej literatúry, vidíme v ňom interný kontakto-
vový prejav (Đurišin 1967, 48–49).

Týmto príspevkom sme sa prostredníctvom analýzy prekladu troch románov snažili zistiť, či existuje predpoklad pre interný kontakto-
vový prejav, o ktorom píše Dionýz Đurišin, resp. akým spôsobom slovenská beletria „zapadá“ do srbského kultúrneho

---

124 Príklady citované v tomto príspevku sme kontrolovali so študentkami tretieho ročníka slavistiky Filologickej fakulty Univerzity v Belehrade, ktoré slovenskú literatúru majú ako povinný voliteľný predmet, a ktorých materinským jazykom je srbčina. Aj keď sú štyri študentky pomerne malá vzorka, ony ako respondentky potvrdili neprírodné znenie častí románov v srbskom jazyku.

kontextu a – aj nahliadnutím do uvedených literárnokritických textov – môžeme konštatovať, že existuje tematická a štýlová zhoda medzi súčasnou slovenskou a srbskou beletriou. Recepciu však zaťažuje preklad, ale aj nedostatočné poznanie slovenskej kultúry v širších čitateľských kruhoch, ktoré je dôsledkom nedostatočného vedného výskumu v srbskom jazyku, ktoré si všimol jeden z kritikov románu A. Baláža konštatujúc, že jeho román „[...] pochádzal z v akademickom slova zmysle nedostatočne preskúmaného literárneho sveta [...]“ (Milenković 2013, 151). Aby interný kontaktný prejav medzi slovenskou a srbskou kultúrou bol vytvorený, treba splniť viacero podmienok: dobrý a poriadne propagovaný preklad má byť sprevádzaný kritikou a vedným výskumom. Komparačný vedný výskum by v konečnom dôsledku mohol v istej miere inšpirovať voľbu prekladov a motivovať kritickú a čitateľskú recepciu, čo je azda tou najefektívnejšou formou propagácie slovenskej literatúry v Srbsku.

Bibliografia

- Buzzásyová, Klára a Jarošová, Alexandra. 2006. *Slovník súčasného slovenského jazyka*. Veda. <https://slovník.juls.savba.sk/>
- Đurišin, Dionýz. 1967. *Problémy literárnej komparatistiky*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.
- Farkašová, Etela. 2019. *Hodiny lietania*. Bratislava: Vydavateľstvo spolku slovenských spisovateľov.
- Farkašová, Etela. 2022. *Časovi letenja*. Zrenjanin: Agora.
- Gordić Petković, Vladislava. 2022. „Krljezin vrač, folklorna prostitucija, duhovi i onostrano: Predlozi za čitanje“. *Nova*, 30. 8. 2022. <https://nova.rs/kultura/krljezin-vrac-folklorna-prostitucija-duhovi-i-onostrano-predlozi-za-citanje/>
- Gordić Petković, Vladislava. 2022. „Romani o samoći i zbližavanju Naše preporuke za čitanje“. *Nova*, 22. 2. 2022. <https://nova.rs/kultura/romani-o-samoci-i-zblizavanju-nase-preporuke-za-citanje/>

- Gordić Petković, Vladislava. 2023. „Hronike otkrića u ljubavi i nauci: Lektira za ovu nedelju“. *Nova*, 18. 3. 2023. <https://nova.rs/kultura/hronike-otkricka-u-ljubavi-i-nauci-lektira-za-ovu-nedelju/>
- Gordić Petković, Vladislava. 2023. „Slovačka Lolita i tajne lisabonske Laure: Književne preporuke za ovu nedelju“. *Nova*, 20. 6. 2023. <https://nova.rs/kultura/slovacka-lolita-i-tajne-lisabonske-laure-knjizevne-preporuke-za-ovu-nedelju/>
- Gordić Petković, Vladislava. 2024. „Otmice i bekstva – Dva romana o nevoljama: Literatura za ovu nedelju“. *Nova*, 16. 7. 2024. <https://nova.rs/kultura/otmice-i-bekstva-dva-romana-o-nevoljama-literatura-za-ovu-nedelju/>
- Gordić Petković, Vladislava. 2024. „Različite su strategije bitke sa bolom i bega od patnje: Romani u pričama beate Balogove i Sonje Atanasijević“. *Nova*, 5. 3. 2024. <https://nova.rs/kultura/razlicite-su-strategije-bitke-sa-bolom-i-bega-od-patnje-romani-u-pricama-beate-balogove-i-sonje-atanasijevic/>
- Харпањ, Михаило. 1978. „Словачка књижевност у Летопису Матице српске“. *Нови Сад*: Матица српска.
- Харпањ, Михал. 2022. *Словачка књижевност у српским часописима XIX века*. Нови Сад: Матица српска.
- Hrehovčík, Teodor. 2006. *Prekladateľské minimum*. Bratislava: Iris.
- Káčala, Ján a Pisárčiková, Mária. 2003. *Krátky slovník slovenského jazyka*. Bratislava: Veda.
- Kompaníková, Monika. 2010. *Piata loď*. Levice: KK Bagala.
- Kompanjikova, Monika. 2024. *Peti brod*. Zrenjanin: Agora.
- Kovalik, Uršulja. 2021. *Jahačica*. Beograd: Književna radionica Rašić.
- Kovalyk, Uršul'a. 2013. *Krasojazdkyňa*. Divadlo bez domova.
- Makart. <https://www.makart.rs/knjige/knjiga-jahacica-ursulja-kovalik-45219>.
- Milenković, Ivan. 2012. „Seks i druge opstrukcije“. *Vreme*, 4. 7. 2012. <https://vreme.com/kultura/seks-i-druge-opstrukcije/>

- Milenković, Goran. 2013. „Sisa za Staljina“. *Polja*, (479): 151–154.
- Popovič, Anton. 1975. *Teória umeleckého prekladu*. Bratislava: Tatran.
- Николић, Мирослав. 2011. Речник српскога језика. Нови Сад: Матица српска.
- Опачић, Марија. 2019. *Категорија социјативности у руском и српском језику* – докторска дисертација. Филолошки факултет. <https://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/18015/Disertacija.pdf?sequence=1>
- Станојчић, Живојин и Поповић, Љубомир. 2004. *Граматика српскога језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Svetlík, Adam. 2023. „Slovenská próza druhej polovice 20. a začiatku 21. storočia v srbskom preklade“. *Preklad vo výskumoch vojvodinských Slovákov*. Editorka Marína Šimáková Spevákova. Filozofická fakulta Univerzity v Novom Sade. <https://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2023/978-86-6065-787-1>

**ZO SLOVENSKEJ VOJVODINSKEJ TLAČE O
SRBSKÝCH PRAVOSLÁVNÝCH
FARÁROCH V KYSÁČI V PRVEJ POLOVICI
20. STOROČIA**

Daniela Marčoková

Filozofická fakulta, Univerzita v Novom Sade, Srbská republika
danielamarcokova@ff.uns.ac.rs

Anna Margaréta Lačoková

Filozofická fakulta, Univerzita v Novom Sade, Srbská republika
anna.margareta.lacok@ff.uns.ac.rs

Všestranná cirkevno-osvetová, literárno-prekladateľská a politická spolupráca srbskej pravoslávnej a slovenskej evanjelickej inteligencie v Kysáči tvorí významnú súčasť dejín vojvodinských Slovákov, no dodnes je málo preskúmaná. Cieľom tohto výskumu bolo zistiť, do akej miery slovenská vojvodinská tlač v prvej polovici 20. storočia sledovala verejné aktivity srbských farárov v pravoslávnom cirkevnom zbore v Kysáči. Materiál bol získaný heuristickým vyhľadávaním a pramennou kritikou dobovej tlače, ktorá bola použitá ako primárny historický prameň. Výsledky výskumu ukazujú, že slovenská vojvodinská tlač (*Dolnozemský Slovák, Národná jednota, Náš život*) zaznamenávala relevantné informácie o pôsobení srbských pravoslávnych farárov v cirkevnom zbore v Kysáči. Osobitné miesto patrí článkom o srbsko-slovenskej politickej spolupráci, ako aj o zapojení srbských farárov do kultúrneho života miestneho, prevažne slovenského obyvateľstva.

Kľúčové slová: Srbi, Slováci, Kysáč, evanjelicko-pravoslávne vzťahy, Jovan Vučerić, Zoran Akšamović, začiatok 20. storočia.

The multifaceted church-educational, literary-translational, and political cooperation between the Serbian Orthodox and Slovak Evangelical intelligentsia in Kysáč represents a significant yet understudied aspect of the history of Vojvodina Slovaks. This study aims to examine the extent to which the Slovak Vojvodina press in the first half of the 20th century reported on the public activities of Serbian Orthodox parish priests in Kysáč. The material was obtained through heuristic inquiry and source criticism of historical periodicals, which were used as primary sources. The findings indicate that the Slovak Vojvodina press (*Dolnozemský Slovák, Národná jednota, Náš život*) documented key events related to the activities of Serbian Orthodox priests within the local Orthodox

congregation. Particular attention in the press was given to Serbian-Slovak political cooperation and the involvement of Serbian clergy in the cultural life of Kysáč's predominantly Slovak population.

Key words: Serbs, Slovaks, Kysáč, Evangelical-Orthodox relations, Jovan Vučerić, Zoran Akšamović, early 20th century.

1. Prist'ahovanie sa Srbov a Slovákov do Kysáča

Dejiny Vojvodiny sú špecifické, pretože počas jej historického vývoja sa vytvorila multietnická, multilingválna a multikonfesionálna spoločnosť, ktorá sa vyznačovala viacaspektovým prelínaním sa národov, ktoré tu žili. Štátna politika Habsburskej monarchie sa po stiahnutí Turkov z územia Panónskej nížiny počas 18. storočia najprv zakladala na usídľovaní Nemcov, o niečo neskôr Srbov, Chorvátov, Maďarov, Rumunov, Slovákov, Rusínov, Židov a v menšej miere Španielov, Talianov, Francúzov, Bulharov atď. (Sirácky 1980).

Koncom 17. a v 18. storočí bojovalo Rakúsko proti Turecku prevažne na území Srbska. V týchto vojnách Srbi pomáhali rakúskej armáde v rokoch 1683 až 1699 a keď sa Rakúsko muselo pre situáciu na západe stiahnuť, v roku 1690 sa pod vedením patriarchu Arsenija Černojevića uskutočnilo Veľké sťahovanie Srbov. Určitá časť srbského ľudu sa usadila na území Vojvodiny. Tu stretli svojich (málopočetných) krajanov, ktorí tu žili od sťahovania Slovanov v ranom stredoveku a vytvorili s nimi pevné duchovné spoločenstvo založené na základoch „svätosávskej“ Srbskej pravoslávnej cirkvi. Následné imigrácie po roku 1918 súvisia s kolonizáciou solúnskych dobrovoľníkov v prvej svetovej vojne. Po roku 1945 sa prostredníctvom plánovanej kolonizácie koordinovanej štátom na pozemky/majetky vo Vojvodine presťahovali Srbi z pasívnych oblastí, ktorí boli ohrození v druhej svetovej vojne (Церовић 1999, 9).

Kysáč sa ako sídlo prvýkrát uvádza v polovici 15. storočia: roku 1461 pod názvom Alch (Alcs), 1464 – Kys Alcz, a neskôr, v rokoch 1457 a 1504 ako Nagalcs. Ako osídlené miesto sa Kysáč uvádza aj v tureckých defteroch (súpisoch) roku 1553. V súpisoch obyvateľstva Uhorska z rokov 1715 a 1720 sa Kysáč

nespomína. Živan Sečanski uvádza, že Kysáč po vyhnaní Turkov spustol a jeho znovuosídlenie sa začalo roku 1758. Podľa Isidora Nikolića, roku 1722 bolo v Kysáči 110 domov pravoslávnych Srbov a pravoslávny kostol, no Samuel Borovský považuje tento údaj za nespoľahlivý uvádzajúc, že Futocké panstvo zaľudnilo Kysáč až koncom 50. rokov 18. storočia (Borovský 1997). Od toho obdobia možno sledovať masovejšie osídľovanie Kysáča. Pri príležitosti urbárskej regulácie v odpovediach na deväť otázok (*Ad novem puncta urbarialia examinis et responsa possessionis Kisacs...*) roku 1770 obyvatelia Kysáča vyhlásili, že sa do tohto sídla prisťahovali asi pred pätnástimi rokmi a že prvú zmluvu podpísali s veľkostatkármi Jovanom, Simeonom a Pavlom Čarnojevićom/Crnojevićom. Obyvatelia Kysáča, 19 starousadlíkov Srbov, podpísali 17. novembra 1758 zmluvu s Arsenijem Čarnojevićom ako majiteľom Futockého panstva. Až do 70. rokov 18. storočia a začiatku prisťahovania sa Slovákov do tejto osady zaberala orná pôda malú plochu kysáčskeho chotára, výrazne menšiu ako plocha ornej pôdy v susedných osadách Petrovec a Kulpín (Ramač 2013, 35).

Slováci sa začali sťahovať na územie dnešnej Vojvodiny počas veľkých tereziánskych kolonizačných akcií v 40. rokoch 19. storočia, najprv do Báčky, potom do Sriemu a Banátu (Sirácky 1980). Prví Slováci evanjelického náboženstva sa do Kysáča prisťahovali roku 1773, práve keď bol vybudovaný srbský pravoslávny kostol Svätých troch jerarchov (srb. hram Sveta tri jerarha). Slováci sa do Báčky prisťahovali do už existujúcich osád, v ktorých žilo prevažne srbské obyvateľstvo. Tak to bolo i v obci Kysáč. Na základe krstných mien a priezvisk v druhom sčítaní ľudu v urbariálnom súpise roku 1781 (pod názvom *Tabella Urbarialis Secundum Geometricam efective Confectam Dimensionem Benigno Urbario Conformites elaborata Possessionis Kisacs*) sa dá predpokladať, že v Kysáči bolo 64 srbských, 58 slovenských a sedem maďarských domov a dve priezviská sa na základe ich zaznamenatej latinskej verzie nedajú zaradiť ani do jednej skupiny. Počet členov domácností v súpise nie je zaznamenaný (Marčoková 2023, 24, 28). Evanjelici z Kysáča patrili 5 rokov do cirkevného zboru Petrovec ako filiálka (predtým sa o ich duchovné potreby desať rokov staral katolícky

kňaz z Futogu). Až v roku 1785 dostali Slováci v Kysáči súhlas pozývať učiteľov svojho náboženstva. V roku 1788 si povolali prvého farára a kostol bol vystavaný roku 1795.

Väčšina Slovákov, ktorí sa prisťahovali na územie Vojvodiny, boli roľníci a až po zabezpečení základných podmienok pre život v novoosídlených osadách si pozývali učiteľov a farárov z horného Uhorska (územie dnešného Slovenska). Preto málopočetná slovenská inteligencia v slovenských dedinách rada spolupracovala so srbskou inteligenciou, ktorú vďaka spoločnému slovanskému pôvodu a jazyku cítila ako najbližšiu.

2. Tlač vojvodinských Slovákov o srbských farároch v Kysáči začiatkom 20. storočia

Metodologický prístup bol založený na heuristickom vyhľadávaní, identifikácii a selekcii relevantných článkov zo slovenskej vojvodinskej tlače, ktoré boli následne podrobené pramennej kritike. Periodiká *Dolnozemský Slovák*, *Národná jednota* a *Náš život* boli využité ako **primárne pramene**, pričom výskum kombinoval **vonkajšiu kritiku** (určenie pôvodu, kontextu, autorstva a periodicity) s **vnútornou kritikou** (analýza obsahu, narácie, ideových východísk a možnej zaujatosti). Uplatnená metóda analýzy dobovej tlače umožnila rekonštruovať diskurz o pôsobení srbských pravoslávnych kňazov v kysáčskom cirkevnom zbore, ich vstupe do miestneho kultúrneho života, ako aj o dobových formách slovensko-srbskej politickej spolupráce.

Slovenská vojvodinská tlač t. j. *Dolnozemský Slovák* (1902 – 1920), jediné spoločensko-politické noviny Slovákov v južnom Uhorsku na začiatku 20. storočia, sledovali dianie v Kysáči so záujmom, najmä preto, že ich redaktor Ľudovít Mičátek¹²⁵ sa narodil v Kysáči a žili tam aj členovia jeho najbližšej rodiny, a preto sa dobre vyznal v miestnych pomeroch.¹²⁶

---

125 Ľudovít Miloslav Mičátek (1874, Kysáč – 1928, Viedeň), politik, redaktor, vydavateľ, publicista, právnik, národný dejateľ, jedna z najvýznamnejších osobností v dejinách vojvodinských Slovákov.

126 *Dolnozemský Slovák* vychádzal počas Rakúsko-Uhorska a informoval o spoločensko-politickej situácii a kultúrnom živote Slovákov v južnom

Jovan Vučerić (31. december 1874, Čurug – 1. marec 1935, Vrbas) bol žiakom srbského pravoslávneho gymnázia v Novom Sade, kde maturoval v roku 1895. Podľa Čajaka mali profesori tohto gymnázia rozhodujúci vplyv na formovanie slovanského povedomia medzi svojimi študentmi a Vučerić neskôr, v duchu Kolára¹²⁷ a Šafárika¹²⁸, rád spolupracoval s najbližšími slovanskými bratmi – Slováckmi a Čechmi (Čajak 1935, 65–67). Teológiu ukončil v roku 1899 v Srijemských Karlovcich. Báčsky episkop Mitrofan Šević ho v tom istom roku vysvätil za diakona a potom za presbytera. V roku 1903 bol menovaný za dočasného administrátora (správcu) srbskej pravoslávnej farnosti v Kysáci a v roku 1904 bol zvolený za farára, o čom informoval aj *Dolnozemský Slovák* (DS, 15. apríla 1904, roč. II, č. 7, s. 66). Štrnásť rokov (do 30. júna 1913) žil a pracoval v Kysáci a počas tohto obdobia si na vysokej úrovni osvojil slovenský jazyk. Vo svojom voľnom čase, ktorého mal popri svojom povolaní a povinnostiach v malom cirkevnom zbore dostatok, študoval slovenskú literatúru a prekladmi zoznamoval srbskú čitateľskú obec s jej významnými spisovateľmi. 1. júla 1913 bol menovaný za kňaza vo Vrbase.

Bol poslancom obce Stari Vrbas na Veľkom národnom zhromaždení Srbov, Buňevcov a ostatných Slovanov v Banáte, Báčke a Barani, ktoré sa konalo 25. novembra 1918 v Novom Sade. Bol prominentným členom Sokolského spolku a zakladateľom Srbského cirkevného speváckeho spolku v Starom Vrbase (Увалин 2021, 260). Podľa Čajaka nebolo počuť správu o jeho náhlejši smrti

---

Uhorsku. V období rokov 1902 – 1914 s podtitulom politicko-spoločenský mesačník vychádzal v Novom Sade (tlačený v Modre na Slovensku), zatiaľ čo v rokoch 1918 – 1920 vychádzal ako spoločensko-politický dvojtyždenník, tlačený v Novom Sade a Petrovci. Odras spoločenských a politických pomerov v *Dolnozemskej Slovácku* je poznačený ideológiou a politickými postojmi, ako aj taktikou Slovenskej ľudovej strany (Širka 1979, 13–14).

127 Ján Kollár (1793 – 1852), slovenský politik, básnik a spisovateľ, ideológ slovenského národného obrodzenia a predstaviteľ českého národného obrodzenia, jazykovedec, archeológ, evanjelický kňaz a hlavný ideológ slovanskej vzájomnosti.

128 Pavel Jozef Šafárik (1795 – 1861), slovenský a český spisovateľ, učiteľ, jazykovedec, slavista, básnik, historik, etnograf, zakladateľ slavistiky ako vedeckej disciplíny.

medzi vojvodinskými Slovákami a preto vyjadruje hlboký žiaľ nad tým, že Slováci z Kysáča a celá slovenská komunita v novosadskom okrese nemohli odprevadiť „svojho slovenského popa“, ako ho nazývali počas jeho života (Čajak 1935, 67).

*Dolnozemský Slovák*¹²⁹ uverejnil podrobnú správu o **vysvätení srbského pravoslávneho kostola v Kysáči** 25. septembra 1903, na ktorom sa zúčastnil báčsky biskup Mitrofan Šević žijúci v Novom Sade. Ako píše noviny, miestny srbský cirkevný zbor na čele so starostlivým správcom Jovanom Vučerićom sa rozhodol opraviť kostol poznačený zubom času. Cirkevná obec mala sotva 100 duší a väčšina z nich bola chudobná, preto farár Vučerić vyzbieral finančné prostriedky od bohatších srbských cirkevných zborov a od niektorých bohatých rodín v susedných dedinách. Jeho ušľachtilý zámer bol podporený a na opravu/renováciu vyzbieral dve miliardy korún. Milan Harminc,¹³⁰ známy staviteľ chrámov z Kulpína, zadarmo vypracoval finančný plán a jeho pričinením si najali zručného remeselníka, ktorý prácu prijal za 1600 korún. Interiér kostola bol vkusne obložený keramickým obkladom, vybavený novými lavicami, vymaľovaný a ozdobený dôstojným ikonostasom. Ani tí najstarší si nepamätajú, že by Kysáč niekedy navštívil srbský biskup, a tak záujem rástol a robili sa prípravy na jeho dôstojné privítanie. Na „Širokej ulici“¹³¹ bola postavená slávobrána ozdobená halúzkami a nápismi v troch jazykoch: „Dobrodošao“, „Vitajte“ a „Isten hozta“. Túto nezvyčajnú oslavu narušil dážď, ktorý sa v najväčšej miere lial práve v okamihu privítania. Srbský episkop prišiel z Nového Sadu v sprievode dvoch diakonov, archimandrita kláštora v Kovilji Vidického, seniora Ćirića a kňaza Nikolića z Futogu. Zo svetových predstaviteľov ho sprevádzal vysoký dvorný úradník a komisár (mená nie sú uvedené). Zástup sa zastavil pred slovenským kostolom, kde slovenský kňaz

129 Advokát Miloš Krno začal vydávať spoločensko-politický časopis *Dolnozemský Slovák* v Novom Sade roku 1902. Ľudovít Mičátek bol jeho majiteľom a redaktorom od r. 1909 do r. 1920, keď zanikol.

130 Michal Milan Harminc (1869, Kulpín – 1964, Bratislava) bol najaktívnejším slovenským architektom, priekopníkom slovenskej modernej architektúry, známym nielen na Slovensku, ale aj v širšom európskom kontexte.

131 Ľudové pomenovanie pre ulicu dr. Janka Gombára.

Langhoffer v mene evanjelického cirkevného zboru za prítomnosti cirkevných predstaviteľov pozdravil biskupa plynulou srbčinou. Srbský episkop sa poďakoval za prijatie vybranými slovami a zástup vstúpil do evanjelického kostola. Po bohoslužbách sa prítomní vydali smerom k srbskému kostolu. Podľa pravoslávneho obradu bol kostol vysvätený a konala sa bohoslužba. Potom sa konal spoločný obed v dome pohostinného správcu Vučerića. Nechýbal slovenský ani srbský prípitok adresovaný Slovákom. Počas ich príchodu aj odchodu zaznela strel'ba z mažiarov a zvony zvonili na ich počesť (*Dolnozemský Slovák*, 15. novembra 1903, roč. II, č. 2, s. 10 – 11).

Koncom 19. storočia sa Srbi a Slováci v Kysáci aktívne zúčastňovali volebných kampaní na voľbu poslancov do uhorského parlamentu. **Vo vojvodinskom prostredí** sa Báčsky Petrovec sformoval ako centrum stykov medzi slovenskými a srbskými kultúrnymi a literárnymi dejateľmi v tzv. matičnom období (1863 – 1875). Iniciatívu pri nadviazaní spolupráce prevzali Karol Kuzmányi a neskôr Villiam Paulíny-Tóth. Karol Kuzmányi ako prvý podpredseda Matice slovenskej (prvým prezidentom bol Štefan Moyzes) navštívil v roku 1865 miestne slovenské evanjelické cirkevné zbory na pozvanie obyvateľov Petrovca, ale túto návštevu využil aj na kultúrne a politické diskusie. Do Nového Sadu prišiel v sprievode Jána Tobiáša Langhoffera.¹³²

Stretol sa s vladykom (biskupom) Platonom Atanackovičom a spolu navštívili Maticu srbskú. Večer sa vrátil do Petrovca a na druhý deň navštívil Kulpín. Tam ho privítali s nadšením a tu si s Ďorďem Stratimirovičom vymenili ratifikačné listiny o uzavretej dohode o spoločnej účasti Slovákov a Srbov vo voľbách. Dohodou sa obe strany zaviazali, že budú striedavo nominovať svojho kandidáta do uhorského snemu. Na základe tejto koncepcie bol 18. marca 1869 Villiam Paulíny-Tóth (1826 – 1877),

---

132 Ján Tobiáš Langhoffer (1812 – 1876), učiteľ, publicista a národno-kultúrny dejateľ. Bol učiteľ v Novom Sade (1839 – 1840), v Starej Pazove (1841 – 1853) a Kysáci (1853 – 1861).

vtedajší podpredseda Matice slovenskej, čestným členom Matice srbskej a čestným členom Belehradskej srbskej učenej spoločnosti – zvolený za člena uhorského snemu.

Slovák Miloš Štefanovič predstavoval Srbov a Slovákov kulpínskeho volebného okresu v uhorskom sneme roku 1896 a Milan Hodža¹³³ roku 1905 (neskôr sa stal ministrom osvety a potom aj predsedom vlády Československej republiky) (Sirácky 1985, 292–310; Lilge 1939, 55; Subotić 2011, 49).

Novosadský advokát Ľudovít Mičátek spolu s bratom, kysáčskym učiteľom Vladimírom Mičátkom¹³⁴, vynikli ako schopní agitátori v kulpínskom volebnom okrese počas volieb roku 1896. Ich otec Ján Branislav Mičátek¹³⁵ už skôr účinkoval vo volebných kampaniach poslancov do uhorského snemu spoločných slovensko-srbských kandidátov: Miloša Dimitrijeviča (1865), Viliama Paulínyho-Tótha (1869), Michala Mudroňa (1875) a Miloša Štefanoviča (1896)

---

133 Milan Hodža vyrastal v období srbského kultu na území dnešného Slovenska. Jeho otec Andrej Hodža bol slovenský evanjelický farár a svojmu synovi dal meno po srbskom vládcovi – kniežati Milanovi Obrenovičovi (Subotić 2011, 50).

134 Vladimír Mičátek (1871 – 1922) bol učiteľom v Kysáči a okrem jeho národno-osvetovej a politickej činnosti vystupuje do popredia aj jeho publicistická a prekladateľská činnosť. V. Mičátek je najplodnejším slovenským prekladateľom srbskej a chorvátskej literatúry. Preložil vyše 150 diel od stovky srbských a čiastočne chorvátskych autorov realistických poviedok. Hlavným zdrojom o jeho prekladateľskej činnosti je príspevok bývalého kysáčskeho pravoslávneho kňaza Jovana Vučeriča, ktorý bol publikovaný v *Letopise Matice srpske* r. 1923 (Вучерић 1923, 67–69). Vladimír Uvalin sa v súčasnosti zaoberá srbsko-slovenskými kultúrnymi a literárnymi stykmi v dielach Mičátka a Vučeriča (Увалин 2019, 163–178).

135 Ján Branislav Mičátek (1937 – 1905), učiteľ, zakladateľ rodiny Mičátkovcov v Kysáči, mal významný vplyv na kultúrno-osvetový život dolnozemsých Slovákov. Jeho pôsobenie pramenilo z myšlienky slovanskej vzájomnosti Jana Kollára a P. J. Šafárika. Uvedomujúc si dôležitosť spoločného politického zastúpenia Srbov a Slovákov sa aktívne zúčastňoval volebných kampaní spoločných srbsko-slovenských kandidátov do uhorského snemu v druhej polovici 19. a začiatkom 20. storočia.

(Valihora 1979, 105–114; Subotić 2011, 49). Tieto skúsenosti využili vo voľbách začiatkom 20. storočia.¹³⁶

Pozoruhodná je aj aktívna účasť Jovana Vučerića **na voľbách v kulpínskom volebnom okrese v roku 1905**. Uhorský snem bol 4. januára rozpustený pre neustále obštrukcie. Už 5. januára novosadskí právnici Slováci Dr. Miloš Krno a Dr. Ľudovít Mičátek spolu so Srbmi Jašom Tomićom¹³⁷ a Jovom Vučerićem zvolali zasadnutie.¹³⁸ Zoskupilo sa asi 150 poverencov zo všetkých osád kulpínskeho obvodu. Zasadnutie viedli Krno a Vučerić, ktorí odporučili Milana Hodžu, mladého slovenského novinára a redaktora novín *Slovenský týždenník*, ako kandidáta do parlamentu. Rada ich návrh jednomyselne prijala (*Slovenský denník*, 26. január 1936, roč. XIX, č. 21, s. 4). Po volebnom úspechu sám Milan Hodža uvádza, že slovenskí aj srbskí kňazi

136 V šesťdesiatych rokoch 19. storočia, najmä po páde Bachovho absolutizmu, sa nemaďarské národy v Uhorsku (Srbi, Slováci a Rumuni) zjednotili v úsilí bojovať za svoje práva, koncipovali spoločné platformy a vystupovali so spoločnými požiadavkami. Spoločne sa bránili myšlienkam maďarských politikov, ktorí sa po rakúsko-uhorskom vyrovnaní v roku 1867 snažili vytvoriť jednonárodný štát procesom masovej maďarizácie. Slováci v Rakúsko-Uhorsku nemali vlastných národných, cirkevných ani v inom zmysle politických predstaviteľov či vodcov, ale predstavovali len jednu všeobecnú masu, zhromaždenú len celkom latentne okolo miestnych cirkevno-školských centier (Kmeč 1971, 9). Preto sa aktívna slovenská inteligencia spoliehala na vojvodinských Srbov, ktorí mali viac skúseností v otázkach získania určitej autonómie v rámci Uhorska a boli zvyknutí na politické a strategické boje. Politickí predstavitelia Srbov, Slovákov a Rumunov usporiadali v roku 1895 v Budapešti kongres nemaďarských národností Uhorska, ktorému predsedal Mihajlo Polit-Desančić, zástanca srbských liberálov. Národnostné hnutie Srbov a Slovákov vo Vojvodine dosiahlo svoj vrchol v kulpínskom volebnom okrese v roku 1905 počas volieb do uhorského parlamentu (Kmeť 1979, 67; Subotić 2011, 48–49).

137 Jaša Tomić (1856 – 1922), srbský novinár, politik a spisovateľ.

138 Slovenská tlač uviedla, že počas týchto volieb srbskí a slovenskí vodcovia svojou spoluprácou upevnili pocity slovanskej vzájomnosti medzi širokými masami ľudu oboch národov, a preto aj mohol byť do uhorského snemu vyslaný spoločný kandidát Milan Hodža (*Národná jednota*, 12. júla 1928, roč. IX, č. 28, s. 1). V ten deň sa Srbi a Slováci objímali ako bratia a v dedinách sa manifestovalo za slovensko-srbské bratstvo (*Slovenský denník*, 10. júla 1928, roč. XI, č. 155, s. 3).

sú príkladom celému svojmu duchovenstvu. S veľkou vďakou spomína na ctihodných a oddaných srbských kňazov. „Neboli tam žiadni zradcovia. Kňazi sú vzdelaní, žijú spolu s ľudom, cítia s ním a pracujú s ním. Spomeňte si na mená srbských kňazov z kulpínskeho okresu: Milan Stoja (Stara Šova), Vučerić (Kysáč), Protić (Kulpín), Šijački a Nikolić (Stari Futog), Vujin (Begeč), Grigorijević (Despotovo), Dr. Jovo (Hložany), Čolaković (Zmajevo). Títo kňazi pre národnú vec prinášali obeť, oddane pracovali, sú váženými vodcami svojho ľudu.“ Zdôraznil aj zásluhy slovenských kňazov, predovšetkým Karola Langhoffera z Kysáča, ktorý spolu so srbskými kňazmi sprevádzal ľudového kandidáta v srbských a nemeckých dedinách. Jeho prejavy prebudili nielen Slovákov a Srbov, ale aj neústupčivých Nemcov. Okrem toho mal Jovan Vučerić ešte jednu úlohu: spolu s kulpínskym farárom Gustávom Klobušickým boli povereníkmi vo volebnej komisii v deň volieb, 26. januára 1905. Kontrolovali prácu predsedu komisie Vojnića, aby sa nemohol uchýliť k žiadnym nekalým praktikám (Hodža 1930, 425–426). Aj srbská tlač vyzdvihovala dôležitú úlohu spoločného výstupu Slovákov a Srbov na voľbách a víťazstvo Milana Hodžu¹³⁹ v kulpínskom volebnom okrese roku 1905. Príspevok pod názvom Voľba poslanca v Kulpíne (Izbor poslanika u Kulpinu) najprv odkazuje na rovnomennú knižočku, ktorú publikovala národnostná strana kulpínskeho okresu v slovenskom a maďarskom jazyku.¹⁴⁰ V nej sa retrospektívne zohľadňujú predvolebné aktivity, vyzvihuje sa národnostné vedomie Srbov a Slovákov v tom okrese počas volieb a sumarizujú sa výsledky volieb (*Зачмава*, 1. 4. 1905, s. 3).

---

139 Milan Hodža (1878 – 1944), novinár z Pešti, bol veľmi obľúbený medzi Slovákami a Srbmi. Na Veľkom národnom zhromaždení Slovákov a Srbov v Báčskom Petrovci Hodža vystúpil pred 8000 prítomnými ľuďmi v srbčine a slovenčine. Neskôr sa stal ministrom školstva a potom aj predsedom vlády Československej republiky (1935 – 1938) (Subotić 2011, 49).

140 Redakcia časopisu *Dolnozemský Slovák* založila „Dolnozemskú knižnicu“, ktorej prvé číslo bolo venované kulpínskym voľbám. Knižočka rozsahu 24 strán opisuje tok volebnej kampane od rozpustenia uhorského snemu 4. januára 1905 až po voľby 26. januára 1905 (*Voľba v Kulpíne dňa 26. januára 1905*, [S. 1.]: Dolnozemský Slovák, 1905).

Na poslaneckých voľbách roku 1910 Jovan Vučerić bol zvolený za poslanca Slovenskej národnej strany pre Báčku spolu s Ondrejom Labáthom a Júliusom Kubánim z Petrovca. Zaujímavý je fakt, že neboli zvolení evanjelickí farári, ako slovenskí kandidáti tejto strany v Obrovci (Ján Dedinský), v Pivnici (Igor Branislav Štefánik) a v Kovačici (Ján Čaplovič) (*Prúdy*, december 1910, 134–135).

Jovan Vučerić bol **najplodnejším prekladateľom diel Svetozara Hurbana Vajanského** (1847 – 1916). Vďaka jeho spojeniu s členmi učiteľskej rodiny Mičátkovcov, najmä s Vladimírom, ktorý sa sám venoval prekladateľskej činnosti, bola J. Vučerićovi slovenská literatúra blízka. Preložil Vajanského romány: *Suchá ratolesť* (*Suva grana*), *Letiace tiene* (*Leteće senke*) a *Búrka v zátiší* (*Bura u zatišju*), ako aj novely, ktoré uverejňoval v časopisoch, najčastejšie v *Brankovom kole: Svadobné šaty* (*Svadbeno odelo*), *Tiene* (*Senke*), *Kandidát* (*Kandidat*), *Babie leto* (*Miholjsko leto*). S istotou môžeme tvrdiť, že Vučerić mal veľké zásluhy vo výnimočnej recepcii diel Vajanského v juhoslovanskom prostredí (Hodolič 2013, 218).

Začiatkom 20. storočia preložil niektoré diela Jonáša Záborského, Martina Kukučina a Jozefa Gregora Tajovského (Berkopec 1940). Jozef Škultéty sa o ňom zmienil ako o vynikajúcom prekladateľovi (Šmatlák 1962). Vučerić spolupracoval aj s Marienkou Kupčokovou, manželkou kysáčskeho lekára dr. Jána Kopčoka. Preložili Nušičevo dielo *Svet* (slov. preklad *Čo povie svet?*). Táto hra v štyroch dejstvách vyšla ako prvý zošit časopisu *Naše divadlo*, ktorého redaktorom bol Jozef Gregor Tajovský (*Dennica*, január 1913, roč. XV, č. 1, s. 30).¹⁴¹

Jovan Vučerić pokračoval vo zveľaďovaní srbsko-slovenských kultúrnych stykov aj neskôr ako kňaz v Starom Vrbase. Spreď Matice srbskej sa zúčastnil osláv 60. výročia založenia Matice slovenskej v Turčianskom Svätom Martine. Pri tejto príležitosti poslal Matici slovenskej stručnú históriu Matice srbskej (*Národná jednota*, 10. augusta 1923, roč. IV, č. 32, s. 4).

¹⁴¹ Podrobnú štúdiu o J. Vučerićovi ako prekladateľovi napísal Michal Harpán (2022, 104–129).

Slovenská vojvodinská tlač svedčí o aktívnej účasti farára Jovana Vučerića nielen v srbskom pravoslávnom cirkevnom zbore v Kysáči, ale aj o jeho zapojení sa a účinkovaní v miestnom kultúrnom a vzdelávacom, ale aj širšom spoločensko-politickom živote báčskych Slovákov. Práve preto srbský pravoslávny farár Jovan Vučerić patrí medzi významné osobnosti slovensko-srbskej vzájomnosti začiatkom 20. storočia.

3 Tlač vojvodinských Slovákov o srbských farároch v Kysáči v medzivojnovom období

Spoločensko-politický týždenník *Národná jednota* (1920 – 1941) bol pokračovateľom predchádzajúceho, už zaniknutého časopisu *Dolnozemský Slovák*. Cieľom tohto nového týždenníka bolo: zvyšovanie povedomia ľudu v nových okolnostiach odlúčenia od svojho „československého“ ľudu, pestovanie lojality k štátu, v ktorom žil po rozpade Rakúsko-Uhorska, a najmä pestovanie lásky k bratskému srbskému ľudu, ktorý mu umožnil žiť slobodný národný život.¹⁴² *Náš život* (1933 – 1941; 1946 – 1947) bol časopis Matice slovenskej v Juhoslávii v medzivojnovom období.

Národná jednota (ďalej: *NJ*), noviny vojvodinských Slovákov v období medzi dvoma svetovými vojnami venovali veľa priestoru pravoslávny m kňazom, ktorí slúžili v srbských farnostiach v obciach so slovenským obyvateľstvom a ktorí úzko spolupracovali so slovenskými farármi ako predstavitel'mi Slovenskej evanjelickej cirkvi. Bolo bežné, že srbskí farári boli obľúbení medzi slovenským obyvateľstvom a ich úspechy boli zaznamenávané aj v slovenských novinách. Tak bolo uverejnené, že pravoslávny farár v Pivnici, Jovan Popović, bol vyznamenaný „Juhoslovanskou korunou“ piateho stupňa (*NJ*, 3. mája 1931, roč. XII, č. 35, s. 3). Aj neskoršie udržoval srbsko-slovanskú vzájomnosť vlastnými príkladmi; nad

---

142 Hoci koncepcia novín mala kultúrny a vzdelávací charakter a noviny mali byť nestranné, hlavným cieľom bolo zastupovať záujmy menšín a obhajovať slovenské občianske a národné práva. Po ukončení vydávania bola *Národná jednota* novinami s najdlhším nepretržitým vychádzaním. Mnohí ich považujú za najdôležitejšie noviny slovenskej menšiny tej doby a vynikajúcim zdrojom pre výskum života Slovákov vo Vojvodine v medzivojnovom období (Marčoková a Uhláriková 2021, 185).

hrobom Pavla Šustera z Pivnice sa v mene miestnych Srbov rozlúčil so zosnulým (*NJ*, 20. január 1932, roč. XIII, č. 5, s. 1). Čitateľov týchto novín informovali aj o úmrtí veľkého priateľa Slovákov, pravoslávneho kňaza v Bajši, Milana Leskovca (*NJ*, 26. novembra 1932, roč. XIII, č. 74, s. 3).

Zoran Akšamović (1888, Ada – 3. február 1921, Kysáči). Je nepopierateľné, že srbská a slovenská inteligencia v Kysáči pred prvou svetovou vojnou spolupracovala a prispievala k udržaniu vzájomnej spolupráce aj pri poriadaní rôznych školských programov. Hoci slovenské aj srbské školy boli cirkevné a pracovali podľa vlastných konfesiónálnych princípov a špeciálnych učebných osnov, ideálnou príležitosťou na ich spoluprácu bol program venovaný Svätému Sávovi.¹⁴³ Okrem žiakov základných škôl a mládeže, ktorí spievali Hymnu svätému Sávovi, recitovali vhodné básne a predviedli divadelnú hru, farár Zoran Akšamović sa aktívne zúčastnil s prednáškou o jednote Sokola a Eržika Mičátková s recitáciou piesne Svetozara Hurbana Vajanského. Pozvánka na prvú svetosavskú zábavu bola vytlačená dvojjazyčne, v srbčine a slovenčine.¹⁴⁴

Počas prvej svetovej vojny bol Z. Akšamović pozvaný na taliansky front ako vojenský kňaz. Niekoľko listov napísal aj svojmu priateľovi Vladimírovi Mičátkovi, učiteľovi v Kysáči. Pozoruhodné je, že ich napísal v slovenskom jazyku.¹⁴⁵

Ako píše Ján Čajak v nekrológu venovanom pravoslávnenému farárovi Milanovi Stojovi, pôsobiacemu v Ravnom Sele, povrchné

143 Ako sme skorej uviedli takáto spolupráca pokračovala aj v medzivojnovom období: „O dobrých medzinárodných vzťahoch v Štátnej škole v Kysáči svedčia aj zápisnice učiteľskej rady, v ktorých je zaznamenané, že sa v škole oslavovali štátne a cirkevné sviatky, a to tak srbské, ako aj slovenské. Oslavy Vidovdana 28. júna (Deň ľudovej osvety/ Dan narodnog prosvetivanja) sa konali najprv v evanjelickom a potom v pravoslávnom chráme s povinnou účasťou žiakov (27. 6. 1938; 25. 6. 1940)... V slávnostnom programe 1. decembra pri príležitosti Dňa zjednotenia (Dan ujedinjenja) účinkovali všetci žiaci, ktorí sa potom zúčastnili aj služieb Božích v evanjelickom chráme (21. 11. 1932), v roku 1937 sa žiaci zúčastnili cirkevných služieb tak v evanjelickom, ako aj v pravoslávnom chráme (30. 11. 1937)“ (Marčoková 2023, 198).

144 IAGNS, Fond 20, Ostavština Mičatek, 1914/376

145 IAGNS, Fond 20, Ostavština Mičatek, god. 1918, br. 446 – 450

známosti slovenskej inteligencie s pravoslávnyimi farármi sa časom prehlbovali a vyvíjali sa v úprimné priateľstvá. Vymieňali si knihy zo svojich domácich knižníc, ktoré obsahovali nielen srbské a slovenské tituly, ale aj perly svetovej literatúry. Táto skutočnosť odhaľuje šírku zorného poľa miestnej srbskej a slovenskej inteligencie. Takto čoraz viac rástlo povedomie o blízkosti týchto dvoch národov a spájalo ich v boji proti spoločným utláčateľom v Uhorsku, a potom proti spoločným nepriateľom v prvej svetovej vojne. Mnohí z nich boli internovaní (vrátane Zorana Akšamovića) a zdieľali rovnaký osud v bačských väzniciach.

Dokumentárna próza Jána Čajaka *Zápisky z rukojemstva* (Čajak 1923) je svedectvom o neblahých časoch, ktoré prežívali. Čajak v *Národnej jednote* občas publikoval časti svojich spomienok a záznamov zo zajatia a vždy zdôrazňoval vzájomnú úctu svojich srbských spoluobčanov (*NJ*, 30. decembra 1921, roč. II, č. 52, s. 3).

Zoran Akšamović bol **dobrým znalcom politických pomerov** nielen v lokálnej, ale aj vo svetových rámcoch, o čom svedčí aj jeho prejav v predvolebnej kampani v novosadskom okrese, keď sprevádzal kandidáta Jána Petrikovicha (*NJ*, 29. októbra 1920, roč. I, č. 37, s. 1–2). Bol výnimočným rečníkom, ktorý vynikajúco ovládal slovenský ľudový jazyk. Z. Akšamović sa zúčastňoval rôznych **charitatívnych akcií**. Tak napríklad venoval určitú sumu peňazí do kuchyne študentov študujúcich v Prahe na divadelnom večierku usporiadanom v Kysáči 29. augusta 1920. Do tejto zbierky prispeli významní obyvatelia Kysáča bez ohľadu na národnosť: Srbi (Z. Akšamović, Dušan Andrić, Đoko Đurić), Slováci (učitelia Vladimír Mičátek, Gustav Rigan, Terézia Abaffyová, Pavel Kováč, hostinský Martin Macák, Juraj Sabo, kolár Juraj Kolár, lekár Ján Ferko, hudobníci Ondrej Čief a J. Ožvát, stolár Mišo Madacký, holič Mišo Jambrich), Nemci (G. Diner, majiteľ parného mlyna) (*NJ*, 3. septembra 1920, roč. I, č. 29, s. 4). Nezadlho potom *Národná jednota* priniesla **správu o smrti Z. Akšamovića** (*NJ*, 4. februára 1921, roč. II, č. 5, s. 3). V ďalšom čísle týchto novín bol uverejnený **nekrológ Jana Čajaka**, ktorý opisuje Z. Akšamovića ako človeka s jasným, nezlomným charakterom, „ktorý nosil v srdci nielen svoj srbský ľud, ale s úprimnou láskou a hlbokým porozumením sa prikláňal aj k nám, hŕstke Slovákov, ba čo viac, takpovediac sa

s nami stotožňoval. Žijúc medzi slovenským ľudom, využil tých pár rokov, ktoré s ním strávil, aby ich lepšie spoznal a ponoril sa do jeho duše.“ J. Čajak poznamenáva, že s ním a ostatnými rukojemníkmi strávil v roku 1914 desať týždňov vo väzení a mal možnosť spoznať jeho zlatú dušu a jeho neochvejný charakter. Slováci ho tak milovali, že ho nenazývali inak ako „náš pán farar“. Jeho nečakaný odchod Slováci prežívali ako veľkú ranu. Na miesto posledného odpočinku v Kysáči ho sprevádzalo veľké množstvo ľudí. Pohreb bol nezvyčajný, s dojímavým spevom jeho siedmich duchovných bratov (*NJ*, 11. februára 1921, roč. II, č. 6, s. 1).

Bojana nar. Panić, **vdova Zorana Akšamovića** po jeho smrti v slovenských vojvodinských novinách *Národná jednota* napísala **poďakovanie všetkým slovenským priateľom**, ktorí vyjadrili rodine osobnú a písomnú sústrasť. V prvom rade sa poďakovala milým Kysáčanom, ktorí prišli v obrovskom počte odprevadiť Z. Akšamovića na miesto posledného odpočinku. Zvláštne poďakovanie adresovala predsedníctvu Slovenskej ľudovej strany za bratský krásny veniec, ako aj petrovskému učiteľovi Jánovi Čajakovi a miestnemu slovenskému kňazovi P. Turčanovi za dojímavé rozlúčkové prejavy na pohrebe. Sprostredkúva aj posledný odkaz Z. Akšamovića: „Pozdravte mi Slovákov!“ (*NJ*, 11. marca 1921, roč. II, č. 10, s. 3).¹⁴⁶

Skúmané časopisy *Dolnozemský Slováčok*, *Národná jednota* a *Náš život* poskytujú cenné informácie o srbsko-slovenskej spolupráci a významných srbských národných dejateľoch koncom 19. a začiatkom 20. storočia. Prinášajú zaujímavé fakty o kysáčskych pravoslávnych farároch Jovanovi Vučerićovi a Zoranovi Akšamovićovi, ako aj o významných udalostiach v srbskom pravoslávnom cirkevnom zbore v Kysáči. Zdôrazňujú

146 Po smrti Zorana Akšamovića bol za srbského pravoslávneho farára v Kysáči zvolený Gavra Malivuk, ktorý aktívne účinkoval v činnosti miestnych kultúrno-osvetových inštitúcií. V medzivojnovom období sa členovia školského výboru vyberali úmerne z radov Srbov a Slovákov. Ako sme skorej uviedli „Podľa zápisice z 22. októbra 1923 bola voľba nových členov školského výboru a zvolení boli: Gavra Malivuk (pravoslávny farár), Pavel Turčan (evanjelický farár), Andrej Štević, Pavel Kelement, Andrej Chrt'an, Ján Krajčík (*Zapisnik skupštine opštinskog predsedništva 1910 – 1927*, str. 136, 188; Opština Kisač, IAGNS)“ (Marčoková 2023, 184).

ich spojenie so slovenskými kňazmi a učiteľmi, najmä s rodinou Mičátkovcou, nielen v kultúrnych a cirkevných aktivitách, ale aj na politickej úrovni v spoločnom angažovaní sa a v boji o národné práva nemaďarských národov v Uhorsku.

4. Záver

Národná súdržnosť a kultúrno-literárna blízkosť srbského a slovenského národa v Uhorsku sa intenzívne prejavovali v druhej polovici 18. storočia, počas celého 19. a v prvej polovici 20. storočia. Možnosti užšej spolupráce sa objavili po príchode Slovákov na územie dnešnej Vojvodiny v polovici 18. storočia. Tieto dva slovanské národy si prostredníctvom svojich kultúrnych dejateľov rozvíjali úzke kultúrne, vzdelávacie a politické väzby. V Kysáči, obci s väčšinovým slovenským obyvateľstvom, sa slovenská inteligencia zhromažďovala okolo evanjelického kostola a úzko spolupracovala s kňazmi srbského pravoslávneho cirkevného zboru. V prvej polovici 20. storočia boli v kultúrnom a politickom živote vojvodinských Slovákov mimoriadne aktívni členovia slovenskej rodiny Mičátkovcov, ktorí nepretržite úzko spolupracovali so srbskými pravoslávnymi kňazmi Jovom Vučerićom a Zoranom Akšamovićom. Obaja obetavo pracovali na osvete svojich krajanov a zároveň sa snažili zveľaďovať tradične dobrú srbsko-slovenskú spoluprácu. Venovali sa najmä prekladateľskej práci, organizovali spoločné aktivity v rámci školy, kultúrnych spolkov a športových organizácií a počas cirkevných a štátnych sviatkov sa vzájomne zúčastňovali bohoslužieb v evanjelickom a pravoslávnom kostole. Dožadovali sa zmien v postavení a statuse nemaďarských národností v Uhorsku (aj neskôr v Kráľovstve SchS) a boli nositeľmi politických aktivít v predvolebných kampaniach. Pre svoje odhodlanie boli spoločne internovaní, čo ešte viac posilnilo ich úprimné priateľstvá. Po dlhých desaťročiach vyčerpávajúcej práce jeden po druhom umierali poprední národní vodcovia Srbov a Slovákov, no po sebe zanechali pevnú pôdu pre rozvoj a uchovávanie bratských a priateľských vzťahov medzi Srbmi a Slovákami v Kysáči až dodnes. Z pohľadu mimo lokálneho kontextu možno konštatovať,

že Slováci vo Vojvodine, bez ohľadu na svoje náboženské rozdiely, vždy udržiavali so Srbmi dobré susedské vzťahy a zároveň si zachovávali svoju náboženskú, národnú a kultúrnu identitu.

Bibliografia

- Berkopec, Oton. 1940. Česká a slovenská literatura, divadlo, jazykozpyt a národopis v Jugoslavii: Bibliografie od r. 1800 do 1935 : Knihy a časopisy. Praha: Nákladem Slovanského ústavu.
- Borovský, Samuel. 1997. „Kysáč, Bács-Bodrogh vármegye. I. zv. Budapešť, str. 96–97.“ *Národný kalendár* 76: 35. (Z maďarčiny preložil Branislav Širka; preklad upravil Jaroslav Miklovic.)
- Čajak, Ján. 1935. „Protonámestník Jovan Vučerić, pravoslávny kňaz v St. Vrbasi.“ *Náš život* III: 65–67.
- Čajak, Ján. 1923. *Zápisky z rukojemstva*. Petrovec: Kníhtlačiareň účastinárska spoločnosť.
- Харпањ, Михал. 2022. „Словачка књижевност у часопису „Бранково коло“ (1895-1914).“ *Словачка књижевност у српским часописима XIX века*. Нови Сад: Матица српска, Архив Вojводине.
- Hodolič, Jarmila. 2013. „Prilog proučavanju jugoslovensko-slovačkih kulturnih i književnih veza (Vodeći predstavnik prve faze slovačkog realizma – Svetozar Hurban Vajanski (1847–1916), rodbinski, kulturni i književni kontakti porodice Hurban sa vojvođanskom sredinom).“ *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду XXXVIII*: 207–220.
- Hodža, Milan. 1930. Články, reči, štúdie: Sväzok 1. Aktivita a demokratizm v slovenskej politike od r. 1898 do r. 1906. Praha: Tlačou a nákladem závodu „Novina“.
- Kmet', Ján. 1979. „Menšinové podujatia Slovákov vo Vojvodine v rokoch 1865–1920.“ In *Výročie vzniku časopisu Dolnozemský Slováč*, editor J. Kmet', 65–69. Nový Sad: Obzor.

- Kmeč, Jan. 1971. *Jugoslovenski motivi u slovačkoj književnosti (doktorska disertacija)*. Novi Sad: [s. n.].
- Lilge, Karol. 1939. „Z našej minulosti (Spoločné politické vystúpenie v kulpínskom okrese).“ *Náš život* VII: 45–50.
- Marčoková, Daniela. 2023. *Z dejín základnej školy v Kysáči (1785–1945)*. Novi Sad: Filozofski fakultet; Báčsky Petrovec: Slovenské vydavateľské centrum. <https://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2023/978-86-6065-785-7>.
- Marčoková, Daniela a Uhláriková, Jasna. 2020. „Sto rokov od založenia Národnej jednoty, prvého týždenníka Slovákov vo Vojvodine.“ In *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, XLV (1): 169–188.
- Ramač, Janko. 2013. „Z minulosti Kysáča do roku 1773.“ In *Kysáč 1773–2013. Zborník prác*, editor Vladimír Valentík, 28–40. Báčsky Petrovec: Slovenské vydavateľské centrum, Matica slovenská v Srbsku; Kysáč: Rada Miestneho spoločenstva.
- Sirácky, Ján. 1980. *Slováci vo svete I*. Martin: Matica slovenská.
- Sirácky, Ján. 1985. *Dlhé hľadanie domova*. Martin: Matica slovenská.
- Subotić, Momčilo. 2011. „Srpsko-slovačko susretanje: nacionalni i kulturni identitet Slovaka u Vojvodini.“ *Politička revija* 28 (2): 41–58.
- Širka, Ján. 1979. „Výročie vzniku časopisu Dolnozemský Slovák ako 75 rokov continuity slovenskej publicistiky vo Vojvodine.“ In *Výročie vzniku časopisu Dolnozemský Slovák*, editor J. Kmet'. 13–20. Nový Sad: Obzor.
- Šmatlák, Stanislav, ed. 1962. *Korešpondencia P. O. Hviezdoslava so Svetozárom Hurbanom Vajanským a Jozefom Škultétyom*. Bratislava: Slovenská akadémia vied.
- Valihora, Jozef. 1979. „Ján Mičátek v kultúrnych dejinách vojvodinských Slovákov.“ *Zborník Spolku vojvodinských slovakistov* 1, editor Daniel Dudok. Nový Sad: Prosveta. 105–114.
- Вучерић, Јован. 1923. „Српско-словачке везе: Владимир Мичатек (1871†1922).“ *Летопис МС* 301 (1922/23): 67–69.

- Увалин, Владимир. 2019. „Српско-словачке књижевне везе (Преводилачка књижевност Јована Вучерића и Владимира Мичатека).“ Траг, часопис за књижевност, уметност и културу XV (Књ. XVII, Св. LX): 163–178.
- Увалин, Владимир. 2021. „Изводи из извора о Јовану Вучерићу православном свештенику и преводиоцу.“ In Епархија бачка у осмовековној историји Српске православне цркве. Зборник радова, уредници Светозар Бошков, Борис Стојковски, Предраг Вајагић, 259–275. Нови Сад: Филозофски факултет.
- Церовић, Љубивоје. 1999. *Срби у Словачкој = Srbi na Slovensku*. Бачки Петровац: Култура; Нови Сад: Друштво српско-словачког пријатељства.
- * *Vol'ba v Kulpíne dňa 26. januára 1905*, [S. 1.]: Dolnozemský Slovák, 1905.

Poznámka: v štúdiu sme využili tieto historické noviny: *Dennica* (1898 – 1914); *Dolnozemský Slovák* (1902 – 1920); *Národná jednota* (1920 – 1941); *Náš život* (1933 – 1941; 1946 – 1947); *Prúdy* (1909 – 1938); *Slovenský deník* (1918 – 1938); *Zastava* (1866 – 1929).

KONSTRAKTA TANÍTÓ AVATÁRJAI

Mesterséges intelligencia és virtualizáció

Beke Ottó

Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Újvidéki Egyetem, Szerbia
bekeotto1@gmail.com

Szűts Zoltán

Pedagógiai Kar, Eszterházy Károly Katolikus Egyetem,
Magyarország
szuts.zoltan@uni-eszterhazy.hu

Konstrakta (Ana Đurić) közismert szerb dalszerző és énekesnő. 2025 márciusának végén tette közzé a YouTube-on + *SKUP SLOVA* + (*Betűcsoport*) című, négy tételből álló videóklipjét. A projekt művészi kidolgozottsága, akusztikai, képi és szövegvilága, valamint narratív kerete kompakt egészet alkot, miközben érzékletesen szemlélteti a generatív mesterségesintelligencia-alkalmazások által felerősített digitalizáció és virtualizáció folyamatait. A dolgozat az alkotás oktatási felhasználhatóságára és interkulturális kontextualizációs lehetőségeire is kitér. A bemutatott tudományos és oktatás-módszertani eredmények nemcsak vajdasági és szerbiai szinten, hanem tágabb nemzetközi kontextusban is használhatók.

Kulcsszavak: Konstrakta, mesterséges intelligencia, digitalizáció, virtualizáció

Konstrakta (Ana Đurić) is a well-known Serbian singer-songwriter. At the end of March 2025, she published on YouTube her four-part video clip + *SKUP SLOVA* + (*Letter Group*). The project's artistic elaboration, acoustic, visual, and textual world, as well as its narrative framework, form a compact whole, vividly illustrating the processes of digitalization and virtualization amplified by the applications of generative artificial intelligence. The study also addresses the possibilities of the work's educational use and intercultural contextualization. The presented scientific and educational-methodological findings can be applied not only in Vojvodina and Serbia but also in a broader international context.

Keywords: Konstrakta, artificial intelligence, digitalization, virtualization

„A technológiai és tudományos fejlődés lehetőségei és buktatói évszázadok óta a fejlődésről való álmodozás tárgyai, de itt [...] egy ördögi körben találjuk magunkat. A szabad fejlődés, kísérletezés és kutatás a mesterséges intelligenciához vezet, amely nemcsak azzal fenyeget, hogy kiszorítja az emberi elmét, hanem kifejezetten *arra hivatott*, hogy legyőzze annak korlátait és hogy az emberiséget, annak gyarlóságai nélkül, lemásolja.” (Žižek 2025, 24–25)

1. Bevezető gondolatok

Konstrakta (Ana Đurić) szerb énekesnő, dalszövegíró. A 2007-ben alakult Zemlja gruva! (A föld dübörög) együttes szólóénekesese. 2022-ben a Torinóban megrendezett Eurovíziós Dalfesztiválon a Milovan Boškovićtal közösen jegyzett, *In corpore sano* (*Egészséges testben*) című szerzeményével képviselte Szerbiát, és a döntőben az ötödik helyet érdemelte ki. Akkor vált hazai (szerbiai) és nemzetközi szinten széles körben ismertté. Az *In corpore sano* a +++ *TRIPTIH* +++ című, Maja Uzelac rendezte videóklip második tétele. A koncepció Maja Uzelac, Ana Rodić és Konstrakta közös munkájának eredménye. 2025. március végén jelent meg a + *SKUP SLOVA* + (*Betűcsoport*) címet viselő négyteteles alkotás. Az új projekt a +++ *TRIPTIH* +++ folytatása és egyben időszerű továbbgondolása. A művészi elképzelés Dr Formalist, Jasmin Cvišić, Ana Đurić és Ana Melentijević nevéhez fűződik.

A + *SKUP SLOVA* + és a +++ *TRIPTIH* +++ összetartozását számos tényező biztosítja. Ezek közül Konstraktán mint alkotó előadón és a videóklipiek főszereplőjén kívül a szerzemények szerkezeti összetettségét, rétegzett képi és szövegvilágát, tematikus átfedéseit, valamint a címek tipográfiai jellemvonásait: a nagybetűk kiemelő funkcióban való alkalmazását és a pluszjelek (+) használatát érdemes megemlíteni. Mindkét alkotást továbbá egyaránt ironikus-parodisztikus esztétika és színházi jelleg hatja át. Valamint említést érdemel a szerben kívül más nyelvekből származó részletek, kulturális referenciák szerepeltetése a dalszövegekben. Az interkulturális vonatkozásnak az alábbiakban még meghatározó szerep jut.

Jelen dolgozatnak nem célja a + *SKUP SLOVA* + esztétikai kvalitásainak vizsgálata. Ehelyett a generatív mesterségesintelligencia-alkalmazások által felerősített digitalizáció és virtualizáció videóklipbeli megjelenési módjaira és azok elméleti beágyazottságára összpontosít, majd pedig kitér azok oktatási felhasználhatóságára és interkulturális kontextualizációs lehetőségeire.

2. Virtualizáció és halhatatlanság

A filozófusokat és művészeteket a számítógépek elterjedése óta foglalkoztatja a kérdés: miben és hogyan változott meg végérvényesen a világunk? Napjainkban egyre inkább nyilvánvalóvá válik, a természeti erőforrások helyébe a virtuálisak lépnek. A digitális konstrukciókból felépített szimulákrumok (Baudrillard 1996) gyakran sokkal jelentősebbek a valóságnál. A boldogságot lájkokban mérik, a tudomány helyébe a készen kapott publikációs sablonok gépies megtöltése lép, míg az Instagramon nem ritka, hogy nők hamis terhességükről osztanak meg képeket csak azért, mert úgy gondolják, a valós alatt nem lesznek elég „kameraképek” (Mayoh 2019). Emlékeinket külső tárakba szervezzük ki, a koncerteket a résztvevők nagy része az okostelefonja kameráján keresztül követi.

Mindeközben a tájékozódási képességünk elsorvad a GPS kényelme alatt, hiszen a teret már nem bejárjuk, csupán áthaladunk rajta a kék csíkot követve. A párkeresés a Tinderen egy végteleenített, gamifikált folyamattá silányult, ahol a másik ember csupán egy másodperces vizuális inger, a találkozás varázsát pedig a chatablakok steril, emojiakkal kódolt kommunikációja váltja fel. A turizmus is drasztikusan átalakult: tömegek állnak sorba egy-egy Insta-kompatibilis sziklaszirtnél, nem a pillanat megéléséért, hanem a digitális trófeáért – a fotó elkészülte után a valós táj azonnal érdektelenné válik a számukra. Saját arcunkat filterekkel torzítjuk a „digitális tökéletesség” jegyében, ami a „Snapchat-diszmorfiához” vezet: ma már plasztikai sebészekhez fordulnak páciensek, hogy hasonlítsanak retusált szelfijeikre. A virtuális javak lassan többet érnek a fizikaiaknál; a Metaverzumban valódi pénzzel új otthon rendezhetünk be, tinédzserek vagyonokat költenek videó-

játék-karakterek virtuális öltözékére (lásd a skineket, amelyeket V-Buck segítségével vásárolhatunk a Fortnite-ban), miközben a politikai diskurzus is mémháborúvá egyszerűsödött, ahol az igazságtartalomnál fontosabb a virális potenciál és az algoritmusok által generált figyelem.

A valóság lassan csak egy unalmas háttérre válik a képernyőink mögött. Ha a valóság nem egyezik a digitális képpel (pl. az étel nem úgy néz ki, mint az étlapfotón, vagy a nyaralás nem olyan, mint az influenzszerek posztjaiban), akkor csalódottak vagyunk – de nem a képet hibáztatjuk, hanem a valóságot érezzük „hibásnak” vagy kevésbé valóságosnak. A modern társadalomban minden, ami egykor közvetlenül megélt volt, pusztá ábrázolásba távolodott (Debord 2005). A digitális platformokon ez a folyamat felgyorsult. Debord szerint a lét (being) először birtoklássá (having) silányult, majd a látvány társadalmában a birtoklás pusztá tűnéssé/látszattá (appearing) alakult.

Az atomok megmásíthatatlan világának helyébe a bitek képlékeny, azonban szintén áttekinthetetlenül szövevényes világa lépett – az adatok digitálisan tárolt, továbbított és megjelenített territórium. A „bitbeesés” (Csepeli és Prazsák 2010, 14; Csepeli 2008, 4) következtében jelentkező hangsúlyáttevődés a konzisztencia érvényességét, a stabilitást kérdőjelezi meg. A valóság újból és végérvényesen meghasad. A közvetítettségben és a komputációkban megbízható, stabil referenciák, vagyis világ nélküli képek (Paic 2018; Flusser 2001, 2011), entitások bontakoznak ki.

A tágabb értelemben vett, metaforaként is funkcionáló szimulákrum (Baudrillard 1996), a digitális személyiség, a módosított én, a térbeli és időbeli korlátaitól legalábbis részben megszabadított személy üli ünnepét (Esterbauer 2003; Csepeli és Prazsák 2010, 17–18). Poszthumán dimenzió (Hayles 1999) bontakozik ki – a maga veszélyeivel és csodálatos lehetőségeivel egyetemben (Harari 2017). Az égen vonuló felhők helyett egyre inkább a technika felhői válnak meghatározóvá, csodálni valóvá és időnként viharossá. Gondoljunk csak a felhőalapú adattárolásra és -megosztásra!

Az atomok helyébe lépő bitek világa a közvetítettség világa. A mediatizáltság általános, mindennapi tapasztalattá vált (Berger

2023). Nem véletlenül lett a *Hol vagy?* ontológiai kérdéssé a mobilitás forgatagában (Ferraris 2008; Poster 2005; Meyrowitz 1985, 2005). Sohasem a teljes értékű eksztatikus jelenlét varázsát villantja fel, hanem a technikai berendezések által lehetővé, megtapasztalhatóvá, láthatóvá/hallhatóvá és immár érinthetővé tett prezen-ciát (Belting 2005, 34) – egy újfajta minőséget. Ebben a térben a módosított én már nem csupán egy választott álarc (avatár), hanem egy algoritmusok által folyamatosan újraszámított és visszacsatolt entitás. A közösségi média filterei, a személyre szabott hírfolyamok és a „quantified self” (önmagunk mérése) mozgalmi mind ezt a számítási folyamatot szolgálják. A digitális énünk „algoritmikus árnyékként” (algorithmic shadow) követ minket, gyakran valóságosabbnak tűnve, mint fizikai önmagunk, hiszen döntéseket hoz helyettünk (például ajánlások formájában), és meghatározza, mit látunk a világból. Digitális énünket lájkolják, digitális énünk vált ki FOMO-t hús-vér felhasználókból.

A kulturális élet és evolúció soha nem látott mértékben kapcsolódik össze a profán és szerves létezéssel, szimbiotikus kapcsolatuk pedig időnként a maga törékenységében mutatkozik meg.

S mi szemléltethetné erőteljesebben és egyben kifejezőbben ezt a relációt, mint a tudat számítógépes hordozókon való tárolhatóságának és ily módon a halhatatlanságnak egyfajta jövőbeli világa? (Moravec 1990, 2000; Kurzweil 2012, 2013; Ranisch and Sorgner, 2015) A (Moravec és Kurzweil által) felvázolt posztbiológiai jövőben az emberi tudat mint tiszta adatfolyam él tovább, függetlenül a testi korlátoktól és a halandóságtól. Itt mutatkozik meg legélesebben a szimbiózis említett törékenysége: a kapcsolat egyoldalúvá válik, sőt, inkább egyfajta utódlásnak, leváltásnak tűnik. A test, a biológiai létezés már nem a szimbiózis egyenrangú partnere, hanem csupán egy elavult, eldobható „nedves hardver” (wetware), amelyet a fejlettebb, halhatatlan bitstruktúra (a kulturális evolúció csúcsterméke) levetkőz.

A halhatatlanság ára a test, a „profán” biológia végleges elhagyása, a hús bőrtönéből való digitális szökés. Az individuum már nem a szerves egész (test és tudat egysége), hanem a pusztán információs mintázat. Egyre ritkábban merül fel a kérdés: ez a digitális

másolat, ez a szimulákrum valóban az én vagyok-e, vagy csupán egy tökéletes, halhatatlannak hitt visszhang, amely túlélte az eredeti, szerves forrást? A kulturális evolúció itt eléri a végpontját, ahol az emlékezetet és a személyiséget egyaránt világunk digitális felhőibe delegáljuk, bízva abban, hogy a bitek örökkévalóbbak az atomoknál.

Konstrakta videóklipje az emberi létezés korlátozottságának, végességének és törekenységének a számítógépes-online környezetben megvalósuló adatosítás, a generatív mesterségesintelligencia-alkalmazások felerősített digitalizáció, valamint virtualizáció általi korrekciós-emancipációs tendenciáját mutatja be. Médium-specifikus és tematikus értelemben vett digitális narratíva (Landon 2001, 29; Hayles 2004, 157), virtuálisvalóság-építés és -ábrázolás (vesd össze Aarseth 2008). Miközben a generatív mesterséges intelligencia avatárképző és -működtető potenciálját, valamint annak visszásságait jeleníti meg, több elemének megalkotásában MI is részt vett. Ez az önreflexív-tudatos alkotásmód vizuális, auditív és szövegszerű kialakítottságára egyaránt vonatkozik. A videó a kulturális jelenségek és egyben a mindennapi tevékenységek, sőt, az emberi élet és létezés egészét érintő digitalizáció lehetséges jövőbeli irányát villantja fel.

A testetlenség ígérete a halhatatlanságéval kapcsolódik össze. A létezés bytokba zárol (Szűts 2003; vesd össze Szűts 2018), és ott értelmeződik újra, alakul át (Aczél 2012, 129; Csepeli és Prazsák 2010, 17–18). A „bitbeesés” (Csepeli és Prazsák 2010, 14; Csepeli 2008, 4) következtében immár nem a szerves, hanem a (számítás) technikai környezetben kialakul az Élet 3.0 (Tegmark 2018), és megjelenik a testi kötöttségeitől megszabadított Ember 2.0 (Fuller 2011; Csepeli 2020); egyfajta mindenható, öröklétű és potenciálisan mindentudó homo deus (Harari 2017). Az alternatív digitális létformák már nem kötődnek organikus (emberi) testekhez.

A gépi úton elért halhatatlanság, továbbá a szerves élettől függetlenített időtlenség, illetve öröklét gondolata a tudományos-fantasztikum kulcskérdései közé tartozik (Mumford 1970; Wolfe 1979). A vonatkozó elképzelést a cyberpunk irodalom korpusza szintén tematizálta (Rétfalvi 2012; H. Nagy 2005; Csicsery-Ronay

1988). A gondolatot természetesen a cyberpunk irodalom műfajteremtő alkotása, William Gibson 1984-es *Neurománca* (Gibson 1992) is felvillantotta, majd pedig Dan Simmons a cyberpunk kánonhoz aktív módon viszonyuló, azt szövegszerűen is megszólító, 1989 és 1997 között publikált *Hyperion* tetralógiája (Simmons 2010, 2011, 2012, 2013) még inkább a figyelem középpontjába állította (vesd össze Beke és Samu 2017; Novák, Beke és Samu 2018). A radikális futurológusok, mint például Hans Moravec és Ray Kurzweil munkái (Moravec 1990, 2000) hasonló összefüggésben értelmezhetők (vesd össze Békés 2014, 75; Žižek 2025, 60).

A hálózati társadalom alapvető tapasztalata a tér és az idő globális összenyomódása (Harvey 1990). A fizikai távolság irrelevánssá válik, miközben a jelen idő egy végtelenített, időtlen idővé (timeless time) tágul, amelyben a kronológia helyét a hálózati események szinkronicitása veszi át (Castells 2000). A hely (place) elveszti jelentőségét az áramlatok (flows) terével szemben, átadva terét a „nem-helyek” arcatlan tranzitónáinak (Augé 1995).

Ebben a mediatizált közegben a biológiai test maga is kiterjeszhető és módosítható felületté, az elsődleges test protézissé válik (Clark 2003). Az emberi tapasztalat elválik a szerves hústól, és a test maga lesz a hálózat termináljává, egyfajta bőr-képernyővé (De Kerckhove 1997). Ez a kiterjesztett tudat már nem korlátozódik a koponyára, hanem szétterül a környező technikai eszközökön (Chalmers and Clark 1998).

A digitális szabadság látszata egy új, kifinomult hatalmi struktúrát, a pszichopolitikát rejti (Han 2019). Ebben a rendszerben a kizsákmányolás már nem külső kényszer, hanem belső, önkéntes önoptimalizálás formájában jelenik meg. A neoliberalizmus a digitális térben fedezte fel a tökéletes panoptikont, ahol a felügyelet már nem központi, hanem hálózatos, és a láthatóság maga a csapda (Foucault 1997). Ez a felügyeleti kapitalizmus (surveillance capitalism) az emberi tapasztalatot nyersanyaggá alakítja a viselkedés-előrejelzési piacok számára (Zuboff 2019).

Ha már videóklipről, Konstrakta alkotásáról van szó, a kurzweili szingularitás koncepciójának kapcsán érdemes utalni Dori-

an Electra amerikai énekes-dalszerző 2015-ös *Forever Young: A Love Song To Ray Kurzweil* (Örökké fiatal: Szerelmes dal Ray Kurzweilhez) című ironikus-parodisztikus szerzeményére. A dal szövegét Paul Babb írta. A Dorian Electra-klip az Alphaville nyugatnémet szintipop formáció 1984-es *Forever Young* (Örökké fiatal) című közismert zeneszámának újraértelmezése, aktualizációja.

A vázolt elméleti-történeti keretbe, valamint kulturális-művészeti kontextusba ágyazódik Konstrakta szóban forgó videóklipje, amely nem csupán tematizálja, hanem mediálja is a virtualizáció és a digitalizált létezés összefüggéseit. A + *SKUP SLOVA* + képi, szöveges és auditív eszközökkel szemlélteti az emberi jelenlét technológiai közvetítettségének új formáit, különös tekintettel az avatárjelenség mediális konstruáltságára. A következő fejezet e reprezentációs forma jellemzőit és jelentéspotenciálját vizsgálja.

3. Konstrakta tanító avatárjai

Míg a Dorian Electra-videó a technológia által felerősített fiatalságkultusz (vesd össze Doorman 2006) ellentmondásaira, addig Konstrakta alkotása a digitális létformák és vizuális avatárok jellemvonásaira, többek között árnyoldalaira hívja fel a figyelmet. A + *SKUP SLOVA* + különböző módokon jeleníti meg az emberi létezését érintő virtualizációt. Ezek között vannak szövegszerű, (mozgó)képi és auditív jellegzetességek, elemek, továbbá előfordulnak a felsoroltak kombinációi is.

Avatár alatt egy valós vagy képzeletbeli személy virtuális térben megjelenített digitális reprezentációját értjük: „A virtuális valóságban (amelynek minden eleme a számítógép által generált) és a kiterjesztett valóságban (amely a földi valóságunk virtuális kibővítése számítógép által generált elemekkel) az avatár már tulajdonképpen egy virtuális test, és a felhasználók abba bújva tevékenykednek, azt irányítják és használják különböző feladatok elvégzéséhez” (Sándor 2025, 74; vesd össze Kepe 2022; Tari 2023). Az avatár tehát nem csupán egy kép, hanem az a funkcionális interfész, amelyen keresztül az egyén belép a bitek képlékeny világába, egy digitális manifesztáció, amely augmentált tulajdonságokkal

ruházható fel. Ez a digitális test azonban több pusztá eszköznél: az identitás aktív alakításának és performanciájának (Goffman 1959) színtere. A felhasználó nem egyszerűen kiválaszt egy képet, hanem egy kívánatos, önmagából jobbnak tartott ént konstruál, amely azután visszahat a fizikai valóságban megélt önképére. Jobb esetben egyfajta játék kezdődik a kettő között, rosszabb esetben az avatárral kísérli meg kiváltani önmagát. Az avatár így a tökéletes szimulákrummá válik (Baudrillard 1996), egy olyan világ nélküli képpé (Flusser 2001), amelynek már nincs szüksége referenciára a profán és szerves valóságban, sőt, maga válik referenciaponttá. A fizikai test kényszerül tehát arra, hogy hasonlítson a digitális mására (Hayles 1999). A digitális reprezentáció a képernyőnek szól. A felhasználó, bár gyakran tudja, hogy nem valós, amit lát, óhatatlanul is a játék részévé válik.

Jelen esetben Konstrakta ábrázolásáról/ábrázolásairól van szó, természetesen részben függetlenül a valós, faktografikus személytől. A videóklipben Konstrakta, alias Ana Đurić valóban média-személyiséggé válik. A digitális közeg keretei között jelenik meg. Digitálisan és csakis digitálisan létezik. A média – tere – teszi láthatóvá, hall(gat)hatóvá, létezővé. A társintelligencia (Mollick 2024) elsődleges, kizárólagos szubjektummá lesz.

A videóklip művészi innovációja, értéke és pedagógiai potenciálja részben abban rejlik, hogy manifesztálódik benne az avatár mint digitális ábrázolás, illetve létmód gépi megalkotottsága. A technikai konstruáltság szimulált jelátviteli és -feldolgozási, renderelési (vagyis a digitális kép algoritmikus előállításához kapcsolódó) zavarok formájában jelentkezik. A vonatkozó „anomáliák” zavaró hatású képi és hangeffektusok. Az avatár körvonalai, mozgási elemei időnként elmosódnak, természetellenessé, gépiessé válnak; a számítógépes megjelenítés elektronikusan „kisül”. A kép akadozik. Ez különösen a videó első részében tapasztalható, amikor még egy álarcot is magára ölt Konstrakta, miközben ő maga megsokszorozódik. Nem csupán a leperszerű ruházata, hanem a teste is fodrozódik.

Ez a szimulált szimulációs hiba, az illúzió illúzió voltának megmutatkozása. Feltárul a számítógépes kód – működési tökélet-

lenségének – obszcén, vagyis oda nem illő jellege (Mersch 2004, 176–177). Az algoritmikus utasításoknak rejtve kellene maradniuk a látvány- és a hangvilág mögött, illetve mindannak mélyén, időről időre azonban megmutatkoznak. Jelt adnak magukról. A technikai megalkotottságról rántják le a leplet. Ennek megfelelően is értelmezhető a projekt címének grafikai, a nyelvi jeleken túlmutató kidolgozottsága, kiejthetetlensége (vesd össze Derrida 1991; Orbán 1994). Ami a videóklipben Konstraktaként tűnik fel, technikai környezetben megteremtett érzécsalódás. Nem véletlen, hogy a valóságnak tűnő látszat dalszövegbeli tematizációját a Lorem Ipsum dolor sit amet, a latin nyelvet utánzó, a betűtípusok, illetve a tipográfia és a grafikai elrendezés bemutatására szolgáló próbaszöveg üres ismételtetése vezeti be. A Lorem Ipsum pszeudolatin, miként pszeudoszemély a videóban feltűnő és sokszorozódó női figura is. Nem más „ő”, mint avatár, avagy – miként a dalszövegben elhangzik – az avatár avatárjának az avatárja, nyersfordításban: „Sem nem eredeti, sem nem másolat”. (Az alábbiakban a dalszövegből származó részleteket szintén a tartalmi vonatkozásokra összpontosító saját fordításban közöljük.)

A technikai megalkotottság vizuális leleplezésénél is explicitebbé válik az önreflexió a videóklip utolsó tételében, a „*Zauvek, sine*” (Örökké, fiam) monológjában. Ebben a szekvenciában a narratíva már nem csupán implikálja a poszthumán létet, hanem tematizálja azt. Maga az avatár (vagy annak létrehozója) mondja el monológ formájában saját genezisést és eszkatologikus funkcióját. Az elhangzó szöveg („mindent elintéztem, avatárt csinálnak belőlem, feltöltök mindent”) egyértelműen a fentiekben említett radikális futurologusok, Moravec és Kurzweil vízióját idézi. Az avatár itt már nem csupán az identitás performatív terepe (ahogy azt Goffman leírja), hanem a „szerves élettől” elszakított digitális halhatatlanság konkrét eszköze. A monológ érzékletes sorokkal magyarázza el a „Homo Deus” vágyát: a digitális másolat célja, hogy túlélje az eredeti, szerves forrást, és a jövőben is „bekapcsolható” legyen a családi interakciókban („hogy én is beszélgessek veletek, amikor ebédelték”).

Ebben az értelemben a fejezet címe – „Konstrakta tanító avatárjai” – itt éri el csúcspontját. A „tanítás” már nem csupán a kritikai médiaművészet rejtett gesztusa (a glitch), hanem egy ki-mondott, szövegszerű narratíva. Az avatár szó szerint „tanítóvá” válik, amely elmagyarazza saját, a „profán és szerves létezésétől” elszakadó posztbiológiai funkcióját.

Ha meg is valósul „a szingularitás vágyott állapota” (Žižek 2025, 60), és bekövetkezik az emberi személy(iség) virtualizációja, digitális létmódba történő átalakítása, vagyis kiiktatásra kerülnek a videóklip által gyakorta a figyelem homlokterébe állított technikai hiányosságok, az eredmény akkor is ambivalens lesz. Ennek magyarázata az egyéni emberi halandóság, végesség, térbeli és időbeli behatároltság és a majdani kollektív testetlenség, virtualitás és határtalanság közötti kibékíthetetlen feszültségben, illetve a korábbi állapot transz- és posztumán gondolkodási perspektívát meghatározó jellegében keresendő. A testi kötöttségektől megszabadított állapot „immanens módon hamis lesz: amit az emberiség utáni jövőnek állít be, az egy olyan fantázia, amely továbbra is a mi (emberi) végességünkben és halandóságunkban gyökerezik, megjelenésének előfeltétele, hogy véges, halandó lények maradjunk” (Žižek 2025, 60).

E jelenségeket Konstrakta tanító avatárjai teszik érzékelhetővé: megéneklük, megmutatják és elbeszéljük őket a művészeti alkotásban, amely egyszerre a digitális önreflexió és az emberi–technikai viszony újragondolásának tere.

Konstrakta videóklipje kiválóan alkalmas a köz- és felsőoktatás különböző szintjein történő interkulturális kontextualizációra, ország-, nemzeti és egyben nyelvi határokon átívelő pedagógiai implementációra. A *Skup slova*ban, vagyis a *Betűcsoport*ban, *-halmazban* feltűnő avatárok szerb nyelven szólalnak meg (a szerb kultúrából származó referenciákat is mozgósítanak); az általuk megénekelte tendenciák azonban adatosítási-digitalizációs jellegüknél, „természetüknél” fogva is globálisak. A videóklip képi és szöveges formában közvetített és a fentiekben ismertetett kritikai vonatkozásai, interpretációs lehetőségei nem csupán vajdasági, továbbá szerbiai szinten, hanem tágabb keretben is hasznosíthatók,

tolmácsolhatók. A tolmácsolásnak, illetve az adott összefüggésben a szűkebb értelemben vett fordításnak pedig kulcsszerep jut. Az interkulturalitás konstitutív jellegű. Nem véletlenül jelennek meg az eredeti, szerb nyelvű dalszövegben is más nyelvekből, angolból, pszeudolatinból, franciából és németből származó részletek, szekvenciák.

Jelen dolgozatnak nem célja konkrét oktatásmódszertani javaslatok, illetve pedagógiai megoldások megfogalmazása. Feladata inkább annak a tágabb kulturális és művészeti, valamint technológiatörténeti keretrendszernek a kijelölése, amelyben Konstrakta tanító avatárjai mint mediális reprezentációk megjelennek, és amelyben meta-pedagógiai konstrukciók módjára a mesterséges intelligencia működésmódjáról, továbbá a digitalizációról és a virtualizációról tanúskodnak. A dinamikus, multimediális dimenzióval gazdagodó digitális entitások az osztálytermi diszkusszió és diszkurzus lehetséges irányait és módjait jelölik ki. A beszélgetés, a vita, a szemléltetés, az élménybeszámoló hangsúlyosan emberi terét és idejét tárják fel (vesd össze Han 2024).

4. Összegzés és kitekintés

A tanulmány Konstrakta + *SKUP SLOVA* + című videóklipjének elemzése révén a generatív mesterségesintelligencia-alkalmazások által felerősített digitalizáció és virtualizáció mediális és technikai összefüggéseire irányította a figyelmet. Az elemzett alkotás nem pusztán a technológiai közvetítettség reprezentációja, hanem annak önreflexív megjelenítése és kritikája is: a digitális reprezentáció instabilitása, az avatár mint gépi létmód technikai konstruáltsága, valamint a testetlenség és halhatatlanság szimulált ígérete egyaránt a virtualizált emberi jelenlét ellentmondásait teszik érzékelhetővé.

A videóklip vizuális, auditív és szöveges rétegei a mesterséges intelligencia által közvetített létmód önmegjelenítésének és önleplezésének tereiként működnek. A szimulált hibák és rendelési zavarok a technikai konstruáltság tapasztalhatóvá válásaként jelennek meg, ezáltal az emberi és gépi dimenziók közötti átmenet törékenységét, valamint a digitalizált létezés paradoxonait hangsúlyozzák. Konstrakta tanító avatárjai ennek a folyamatnak a

hordozói: egyszerre reprezentálják és problematizálják az emberi jelenlét technikai médiumokban megvalósuló újrászerveződését.

A + *SKUP SLOVA* + ily módon nem csupán egy audiovizuális produktum, hanem a digitális önreflexió, valamint a transz- és poszthumán tapasztalat kritikai leképezése is. Konstrakta videóklipje az esztétikai és technológiai folyamatok olyan metszéspontját teremti meg, ahol a digitalizált jelenlét korlátai és lehetőségei egyaránt megmutatkoznak. Pontosan ebben az önreflexív és kritikai jellegben rejlik az alkotás pedagógiai potenciálja. Konstrakta videóklipje nem csupán illusztrálja a digitalizáció és a virtualizáció elméleti fogalmait, hanem a „tanító avatar” gesztusán keresztül teszi azokat vizsgálat tárgyává. Az alkotás – a technikai hibák (glitchek) vizuális leleplezésével és a tudatfeltöltés explicit-té tett narratívájával – egyfajta metamédiumként működik, amely saját megalkotottságának és a mögötte húzódó poszthumán ideológiának a kritikai olvasatát kínálja fel. Ez a kettős – művészeti és egyben elemzői – karakter teszi alkalmassá arra, hogy a köz- és felsőoktatásban a digitális írástudás és a médiakritika tanításának hatékony, provokatív és aktuális eszközévé váljon.

A videóklip mediális komplexitása és interkulturális rétegzettsége lehetővé teszi továbbá, hogy az oktatási gyakorlatban kulturális fordítási és kontextualizációs kísérletként szolgáljon: az emberi és technikai világok érintkezési pontjainak érzékelésére, értelmezésére és közvetítésére ösztönöz.

A kutatás folytatásában a dalszöveg és a teljes videóklip részletekbe menő, aprólékos szekvenciális elemzésére lehetne sort keríteni, különös tekintettel a digitális adatkép(ződ)és és virtualizáció egymással szorosan összefonódó tendenciáira. Fontos volna továbbá a művészeti projektben már feltárt és a még felkutatásra váró jelenségek kapcsán konkrét oktatásmódszertani ajánlásokat kidolgozni. Mindez azonban már túlfeszítené a jelen tanulmány terjedelmi és érvelési kereteit.

Irodalom

- Aarseth, Espen. 2008. „Műfaji zavar: a narrativizmus és a szimuláció művészete.” Fordította Czitrom Varga Enikő. In *Narratívák 7. Elbeszélés, játék és szimuláció a digitális médiában*, szerk. Fenyvesi Kristóf és Kiss Miklós. Budapest: Kijárat Kiadó.
- Aczél Petra. 2012. *Médiaretorika*. Budapest: Magyar Mercurius.
- Augé, Marc. 1995. *Non-Places: Introduction to an Anthropology of Supermodernity*. London: Verso.
- Baudrillard, Jean. 1996. „A szimulákrum elsőbbsége.” Fordította Gángó Gábor. In *Testes könyv I.*, szerk. Kiss Attila Atilla, Kovács Sándor és Odorics Ferenc. Szeged: Ictus Kiadó – József Attila Tudományegyetem, Irodalomelméleti Csoport.
- Beke Ottó és Samu János. 2017. „»Végtelen fény-, hang- és kapcsolatóceán«: A digitális ismeretszerzés és felejtés irodalmi előképei.” *Tanulmányok* 51 (1): 113–135.
- Békés Márton. 2014. *Az utolsó felkelés*. Budapest: Századvég Kiadó.
- Belting, Hans. 2005. „Kép, médium, test: az ikonológia új megközelítésben.” Fordította Matuska Ágnes. *Filológiai Közlöny* 51 (1–2): 24–41.
- Berger Viktor. 2023. *Az életvilág mediatizálódása*. Budapest: L'Harmattan Könyvkiadó.
- Castells, Manuel. 2000. *The Rise of the Network Society. (The Information Age: Economy, Society and Culture, Vol. 1)*. 2. edition. Oxford: Blackwell.
- Chalmers, David J., and Clark, Andy. 1998. “The Extended Mind.” *Analysis* 58 (1): 7–19.
- Clark, Andy. 2003. *Natural-Born Cyborgs: Minds, Technologies, and the Future of Human Intelligence*. Oxford: Oxford University Press.
- Csepeli György. 2008. „Az e-minőség forradalma.” *Szín*, április, 4–10.
- Csepeli György. 2020. *Ember 2.0. A mesterséges intelligencia gazdasági és társadalmi hatásai*. Budapest: Kossuth Kiadó – Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete.

- Csepeli György és Prazsák Gergő. 2010. *Örök visszatérés? Társadalom az információs korban*. Budapest: Józseveg Műhely.
- Csicsery-Ronay, Istvan. 1988. "Cyberpunk and Neuromanticism." *Mississippi Review* 47–48 (Summer): 266–278.
- Debord, Guy. 2005. *The Society of the Spectacle*. London: Rebel Press.
- De Kerckhove, Derrick. 1997. *The Skin of Culture: Investigating the New Electronic Reality*. London: Kogan Page.
- Derrida, Jacques. 1991. *Grammatológia: Első rész*. Fordította Molnár Miklós. Budapest – Párizs: Életünk – Magyar Műhely.
- Doorman, Maarten. 2006. *A romantikus rend*. Fordította Balogh Tamás, Fenyves Miklós. Budapest: Typotex.
- Esterbauer, Reinhold. 2003. „Isten a cybertérben.” Fordította Mesés Péter. *Vigilia* 68 (1): 2–11.
- Ferraris, Maurizio. 2008. *Hol vagy? A mobiltelefon ontológiája*. Fordította Gál Judit. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Flusser Vilém. 2001. A technikai képek univerzuma felé. Fordította Maleczki József. *Artpool Művészetkutató Központ*. <http://www.artpool.hu/Flusser/Univerzum/00.html> (2025. június 9.)
- Foucault, Michel. 1997. *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. New York: Vintage Books.
- Fuller, Steve. 2011. *Humanity 2.0. What it Means to be Human Past, Present and Future*. Chippanham: Palgrave MacMillan.
- Gibson, William. 1992. *Neurománc*. Fordította Ajkay Örkény. Budapest: Valhalla Páholy.
- Goffman, Erving. 1959. *The Presentation of Self in Everyday Life*. New York: Anchor Books.
- H. Nagy Péter. 2005. *Féregjáratok*. Dunaszerdahely: NAP Kiadó.
- Han, Byung-Chul. 2019. *Pszichopolitika: A neoliberalizmus és az új hatalomtechnikák*. Fordította Csordás Gábor. Budapest: Typotex.
- Han, Byung-Chul 2024. *Az idő illata: Filozófiai esszé az elidőzés művészetéről*. Fordította Csordás Gábor. Budapest: Typotex.

- Harari, Yuval Noah. 2017. *Homo Deus: A holnap rövid története*. Fordította Torma Péter. Budapest: Animus Kiadó.
- Harvey, David. 1990. *The Condition of Postmodernity: An Enquiry into the Origins of Cultural Change*. Oxford: Blackwell.
- Hayles, N. Katherine. 1999. *How We Became Posthuman: Virtual Bodies in Cybernetics, Literature, and Informatics*. Chicago – London: The University of Chicago Press.
- Hayles, N. Katherine. 2004. „A nyomtatvány sík, a kód mély: a médiaspecifikus kutatások jelentősége.” Fordította Seress Ákos. *Filológiai Közöny* 50 (3–4): 151–170.
- Kepe Nóra. 2022. *A közösségi média önimádó embere: Technológiai emberkép a 21. században*. Budapest: L’Harmattan Kiadó – TIT Kossuth Klub Egyesület.
- Kurzweil, Ray. 2012. *How to Create a Mind: The Secret of Human Thought Revealed*. London: Penguin Books.
- Kurzweil, Ray. 2013. *A szingularitás küszöbén: Amikor az emberiség meghaladja a biológiát*. Fordította Koronczay Dávid. Budapest: Ad Astra.
- Landon, Brooks. 2001. „Nem az, ami volt: memóriatúlcsordulás a digitális narratívákban.” Fordította Elekes Dóra. *Prae* (1–2): 29–38.
- Mayoh, Joanne. 2019. “Perfect Pregnancy? Pregnant Bodies, Digital Leisure and the Presentation of Self.” *Leisure Studies* 38 (2): 204–17. <https://doi.org/10.1080/02614367.2018.1562492>.
- Mersch, Dieter. 2004. „Medialitás és ábrázolhatatlanság: Bevezetés egy »negatív« médiaelméletbe (részlet).” Fordította Sándorfi Edina. *Filológiai Közöny* (50) 3–4: 171–186.
- Meyrowitz, Joshua. 1985. *No Sense of Place: The Impact of Media on Social Behavior*. New York: Oxford University Press.
- Meyrowitz, Joshua. 2005. „A globalitás hajnala: A hely és önazonosság új élménye a globális világhaluban.” Fordította Zamfirache Iris. *Világosság* (6): 29–36.
- Mollick, Ethan. 2024. *Társintelligencia: Élet és munka a mesterséges intelligencia új korszakában*. Fordította Cseh Zsuzsanna, Tóth Katalin. Budapest: HVG Könyvek.

- Moravec, Hans. 1990. *Mind Children: The Future of Robot and Human Intelligence*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Moravec, Hans. 2000. *Robot: Mere Machine to Transcendent Mind*. Oxford: Oxford University Press.
- Mumford, Lewis. 1970. *The Pentagon of Power*. New York: Harcourt Brace Jovanovich.
- Novák Anikó, Beke Ottó és Samu János. 2018. „A cyberpunk térhódítása. Poétikák és diskurzusok.” *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu* 43 (2): 63–76.
- Orbán Jolán. 1994. *Derrida írás-fordulata*. Pécs: Jelenkor.
- Paić, Žarko. 2018. „Világ nélküli kép.” In *Színkép, hangkép, összkép: Írások elméletről és gyakorlatról*, szerk. Virág Zoltán. Szeged: Tiszatáj Könyvek.
- Poster, Mark. 2005. „Digitálisan lokális: a kommunikációs technológiák és a tér.” Fordította Szakács Judit. *Világosság* (6): 37–45.
- Ranisch, Robert, and Sorgner, Stefan Lorenz eds. 2015. *Post- and Transhumanism: An Introduction*. Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Wien: Peter Lang.
- Rétfalvi Györgyi. 2012. „Kiberpunk értelmezések: Az irodalmi és filmes kiberpunk elméleti kontextusa: science fiction, populáris kultúra és posztmodern.” *Kultúra és Közösség* 3 (1–2): 73–91.
- Sándor Alexandra Valéria. 2025. *A lájkok rabjai: A közösségi média fogságában*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Simmons, Dan. 2010. *Hyperion*. Fordította Huszár András. Budapest: Agave Könyvek.
- Simmons, Dan. 2011. *Hyperion bukása*. Fordította Huszár András. Budapest: Agave Könyvek.
- Simmons, Dan. 2012. *Endymion*. Fordította Huszár András. Budapest: Agave Könyvek.
- Simmons, Dan. 2013. *Endymion felemelkedése*. Fordította Huszár András. Budapest: Agave Könyvek.

- Szűts Zoltán. 2003. „Bytokba zárva lenni.” *Vigilia* 68 (1): 29–34.
- Szűts Zoltán 2018. *Online: Az internetes kommunikáció és média története, elmélete és jelenségei*. Budapest: Wolters Kluwer Kiadó.
- Tari Annamária. 2023. *Hol a boldogság mostanában? AI/deepfake/TikTok/valóság. Klinikai pszichológiai és társadalomlélektani szempontok az információs kor érzelmi hatásainak elemzéséhez*. Budapest: Central.
- Tegmark, Max. 2018. *Élet 3.0.: Embernek lenni a mesterséges intelligencia korában*. Fordította Weisz Böbe, Garai Attila. Budapest: HVG Könyvek.
- Wolfe, Gary K. 1979. *The Known and the Unknown*. Kent, Ohio: The Kent State University Press.
- Zuboff, Shoshana. 2019. *The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future*. New York: Public Affairs.
- Žižek, Slavoj. 2025. *A haladás ellen*. Fordította Bialkó László. Budapest: Európa Könyvkiadó.

Videóklipjegyzék

- Alphaville. 1984. *Forever Young* (Örökké fiatal), rendezte Brian Ward. <https://www.youtube.com/watch?v=YHRvDo8rUoQ> (2025. június 10.)
- Dorian Electra. 2015. *Forever Young: A Love Song To Ray Kurzweil* (Örökké fiatal: Szerelmes dal Ray Kurzweilhez), rendezte Dorian & Weston. <https://www.youtube.com/watch?v=837tx9UG1gQ> (2025. június 9.)
- Konstrakta. 2022. +++ *TRIPTIH* +++ , rendezte Maja Uzelac. <https://www.youtube.com/watch?v=cfU63CHL4wo> (2025. június 9.)
- Konstrakta. 2025. + *SKUP SLOVA* + (*Betűcsoport*), rendezte Jasmin Cvišić. <https://www.youtube.com/watch?v=E7EnDU6rn9o> (2025. június 9.)

A MESTERSÉGES INTELLIGENCIA SZEREPE AZ INKLUZÍV ÉS INTERKULTURÁLIS SZAKOKTATÁSBAN¹⁴⁷

Papp Zoltán

Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Újvidéki Egyetem, Szerbia
Informatikai Intézet, Matematika és Számítástudományi Tanszék,
Dunaújvárosi Egyetem, Magyarország
pappz@uniduna.hu

Kovács Elvira

Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Újvidéki Egyetem, Szerbia
elvira.kovacs@magister.uns.ac.rs

A VETAssIst Erasmus+ projekt célja a mesterséges intelligencia (MI) eszközeinek bevezetése a szakoktatásba a tanárok munkájának támogatására. Kutatásunk célja a projekt szerbiai megvalósításának feltérképezése, különös tekintettel az MI oktatási célú alkalmazására az inkluzív és interkulturális szakoktatásban. A módszertan dokumentumelemzésen, kérdőíves felmérésen (N = 112) és esettanulmányokon alapult. Eredményeink szerint az MI használata jelenleg alacsony és eseti, ugyanakkor a tanárok nyitottak az adaptív tanulási útvonalak és nyelvi akadályokat csökkentő megoldások iránt. Továbbá a vizsgálatból kiderül, hogy a rendszeres MI-használat erősíti az inkluzív pedagógiai gyakorlatokat, nem csupán technikai feladatokat szolgál. Ugyanakkor a felkészültség erősödésével csökkennek a megbízhatósági és adatvédelmi aggályok, és bővül az alkalmazások pedagógiai spektruma.

Kulcsszavak: mesterséges intelligencia, szakoktatás, interkulturalitás, digitális eszközök

The VETAssIst Erasmus+ project aims to introduce artificial intelligence (AI) tools into vocational education to support teachers' work. Our study seeks to map the project's implementation in Serbia, with particular attention to the educational use of AI in inclusive and intercultural vocational education. The methodology comprised document analysis, a questionnaire survey (N = 112), and case studies. Our findings indicate that AI use is currently limited and

---

147 A tanulmány az Erasmus+ KA220 Artificial Intelligence as VET Teacher Assistant (VETAssIst) című projektum keretein belül készült, projektazonosító: 2024-1-HU01-KA220-VET-000253387.

occasional, yet teachers are open to adaptive learning pathways and to solutions that reduce language barriers. Furthermore, the analysis shows that regular AI use strengthens inclusive pedagogical practices rather than merely serving technical tasks. At the same time, as teachers' preparedness increases, concerns about reliability and data protection diminish, and the pedagogical spectrum of applications broadens.

Keywords: artificial intelligence, vocational education, interculturality, digital tools

1. Bevezetés

Az európai szakképzésben egyre hangsúlyosabbá válik az inkluzív és interkulturális megközelítés, amelynek célja, hogy minden tanuló – függetlenül kulturális háttérétől, nyelvi kompetenciáitól vagy speciális igényeitől – egyenlő eséllyel férjen hozzá a minőségi oktatáshoz. A globalizáció, a migrációs folyamatok és a munkaerőpiac gyors átalakulása következtében a szakképző intézményekben egyre heterogénebb tanulói csoportok jelennek meg. Ez a sokszínűség pedagógiai szempontból gazdagító, ugyanakkor komoly kihívásokat is jelent: a tanároknak egyszerre kell kezelniük a nyelvi akadályokat, a kulturális különbségeket és a tanulási stílusok diverzitását (Conti 2025; Kovács és Papp 2024; Rapanata and Trovão 2021). Az inkluzív és interkulturális szakoktatás megvalósítása nem csupán módszertani kérdés, hanem komplex rendszerprobléma, amely érinti az oktatási tartalmakat, az értékelési gyakorlatokat és a tanári kompetenciákat. A hagyományos pedagógiai eszközök gyakran nem elegendőek ahhoz, hogy minden tanuló számára biztosítsák az érthetőséget és a relevanciát. Ebben a kontextusban a mesterséges intelligencia (MI) új lehetőségeket kínál: képes támogatni a nyelvi akadályok leküzdését, személyre szabott tanulási útvonalakat ajánlani, valamint kulturálisan releváns tartalmakat generálni (Julien 2024; Melo-López et al. 2025; OECD 2023; UNESCO 2023).

Magyarországon a Mesterséges Intelligencia Koalíció 2018. október 9-i megalakulása teremtette meg az intézményi és szakmai alapokat a Nemzeti MI Stratégia 2020–2030 kidolgozásához és elfogadásához (1573/2020. [IX. 9.] Korm. határozat), amely önálló

pillérként kezeli az oktatást és kompetenciafejlesztést, valamint a megbízható, emberközpontú és felelős MI-használat kereteit. 2025-ben közzétették a felülvizsgált, 2025–2030-as MI Stratégiát is, amely aktualizálja a prioritásokat és tovább erősíti az oktatási fókuszot. Ezek az irányelvek közvetlenül relevánsak a szakképzésben megvalósuló, személyre szabott tanulást és tanári döntéstámogatást célzó megoldások számára. Szerbiában a „Strategija razvoja veštačke inteligencije 2020–2025” a specifikus célok között nevesíti az oktatás fejlesztését (digitális és MI-kompetenciák, tanárképzés, rendszerszintű felkészítés), és ezzel az inkluzív, hozzáférhető oktatás szakpolitikai hátterét teremti meg. A 2025–2030-as új stratégia folytatólagosan az oktatás és a társadalmilag felelős alkalmazás erősítését tűzi ki, összhangban az európai elvekkel. A VETAssIst (Artificial Intelligence as VET Teacher Assistant) Erasmus+ együttműködési projekt (2024–2027, projektazonosító: 2024-1-HU01-KA220-VET-000253387) e szakpolitikai keretek között indult, és célzottan a tanári munka MI-alapú pedagógiai támogatását segíti a szakképzésben. A projekt partnerei Magyarország (Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem), Németország (ITB, Brémai Egyetem), Szlovákia (Nagyszombati Szent Cirill és Metód Egyetem) és Szerbia (Újvidéki Egyetem). A projekt keretében elvégzett eszközfeltérképezés, a képzési modulok fejlesztése és a kutatási tevékenységek illeszkednek mind a magyar, mind a szerb nemzeti MI-stratégiák oktatási prioritásaihoz (pl. tanulói kompetenciafejlesztés, felelős és biztonságos MI-használat, lokalizáció és hozzáférhetőség). A projekt magyarországi és szerbiai tapasztalatait összegezve Papp és munkatársai (2024a) rámutatnak, hogy a tanárok MI-vel kapcsolatos kompetenciái még fejlesztésre szorulnak, ugyanakkor nyitottság mutatkozik az olyan alkalmazások iránt, amelyek segítik a nyelvi akadályok leküzdését, a tanulók egyéni igényeinek figyelembevételét és a kulturális érzékenység erősítését. A jelen tanulmány e nemzeti stratégiák fényében vizsgálja a szerbiai szakképző tanárok MI-használatát, valamint azokat a lehetőségeket, amelyek az MI révén hozzájárulnak a nyelvi és kulturális akadályok csökkentéséhez.

A tanulmány célja kettős: egyrészt feltárni, hogy a szerbiai szakképző tanárok milyen mértékben és milyen célokra alkalmazzák az MI-t, másrészt azonosítani azokat a lehetőségeket, amelyeket az MI kínál a nyelvi és kulturális akadályok leküzdésére. A kutatás eredményei hozzájárulhatnak ahhoz, hogy a szakpolitikai döntéshozók és az oktatási intézmények megalapozott stratégiákat dolgozzanak ki az MI integrációjára, elősegítve ezzel az inkluzív és kulturálisan érzékeny szakoktatás megvalósítását.

2. Elméleti háttér

A magyar és szerb nemzeti szakpolitikai keretek az elmúlt években egyértelmű irányt szabtak a mesterséges intelligencia oktatási célú, felelős és emberközpontú alkalmazásának. Magyarország 2020–2030-as nemzeti mesterségesintelligencia-stratégiája kormányhatározattal került kihirdetésre. A dokumentum az oktatás és a kompetenciafejlesztés megerősítését, a megbízható és átlátható alkalmazást, valamint a végrehajtás intézményesítését emeli ki, és részletes cselekvési tervet is kapcsol hozzá. A stratégia 2025-ben felülvizsgált, 2025–2030-as változata tovább erősíti az oktatási fókuszot, a gyorsan változó technológiai környezet (például nagy nyelvi modellek) miatti rendszeres, évenkénti frissítést is előírva. Szerbiában a 2020–2025-ös nemzeti mesterségesintelligencia-stratégia önálló célként nevezi meg az oktatás fejlesztését: a tanulók és tanárok kompetenciáinak bővítését, a rendszerszintű felkészítést, valamint az etikus és biztonságos alkalmazást. A dokumentum az európai irányelvekhez való igazodást is hangsúlyozza, és világos intézményi szereposztást vázol a végrehajtásra. A 2025–2030-as stratégia ezt a pályát folytatja: megerősíti a jogi és etikai kereteket, az alap-, közép- és felsőoktatásban is ösztönzi a mesterséges intelligencia felelős bevezetését, és szélesebb körű együttműködések szorgalmaz az állami és a magánszféra, valamint az egyetemek között. Ezek a szakpolitikai dokumentumok különösen fontosak a szakképzés számára. Egyrészt megalapozzák a személyre szabott tanulási utak és a tanári döntéstámogatást segítő megoldások fejlesztését, másrészt a hozzáférés bővítését is célozzák, ideértve

a többnyelvű támogatást (például beszédfelismerést, automatikus feliratozást és gépi fordítást) és az akadálymentesítést. Ugyanígy következetes elvárás a tanulói adatok védelme, az átláthatóság és a pedagógusi kontroll érvényesítése, vagyis az, hogy a technológia a pedagógiai célokat támogassa, ne helyettesítse a tanárt. Ebben a szakpolitikai keretben érdemes áttekinteni, mit jelent a mesterséges intelligencia szerepe az oktatásban.

A mesterséges intelligencia (MI) oktatásban betöltött szerepe az elmúlt évtizedben jelentősen felértékelődött, amit a technológiai fejlődés gyors üteme és az oktatási célú MI-alkalmazások rohamos terjedése is jelez (Holmes, Bialik and Fadel 2019; Luckin 2018; Namesztovszki et al. 2024). A szakoktatásban különösen fontos kérdés, hogy az MI miként képes támogatni a tanárok munkáját, mérsékelni a nyelvi és kulturális akadályokat, valamint elősegíteni az inkluzív tanulási környezet kialakítását. A szerbiai, különösképpen a vajdasági szakoktatás sajátosságai tovább növelik e vizsgálat relevanciáját, mivel a többnyelvű és interkulturális tanulói összetétel speciális pedagógiai válaszokat igényel. A VETAssIst projekt ezen kihívásokra keres válaszokat az MI pedagógiai potenciáljának feltárásával és a szakképzésben betöltött innovatív szerepének elemzésével.

Az oktatásban alkalmazott mesterséges intelligencia (AI in Education, AIED) olyan technológiák összessége, amelyek adatvezérelt módon támogatják a tanulást, a tanár döntéseit és az oktatási folyamat szervezését. A szakirodalom az MI-t olyan rendszereként definiálja, amelyek képesek komplex mintázatok felismerésére, predikciók készítésére és adaptív pedagógiai ajánlások megfogalmazására (Holmes, Bialik and Fadel 2019; Luckin 2018). Az MI-alapú oktatási alkalmazások gyakorlati megvalósítása mögött gyakran olyan robusztus, nagy léptékű számítási és modellépítési eljárások állnak, amelyek megbízhatósági és validálási kérdései a nemzetközi szakirodalomban is hangsúlyosak (Ibrahim et al. 2022; Ibrahim et al. 2024; Papp et al. 2024b).

Az AIED-alkalmazások körébe tartoznak az intelligens tutorok, a tanulási analitikai rendszerek, a természetes nyelvfeldolgozáson alapuló eszközök és a személyre szabott tanulási útvonalakat kíná-

ló platformok. E technológiák célja nem a tanári munka helyettesítése, hanem annak kiegészítése, különösen az egyéni különbségek feltárásában és a tanulói támogatás finomhangolásában.

Az adaptív tanulási rendszerek a modern oktatástechnológia egyik legmeghatározóbb fejlesztési irányát képviselik, mivel képesek folyamatosan felügyelni a tanulók teljesítményét, és ehhez igazítva dinamikusan alakítani a tanulási tartalmakat, útvonalakat vagy a feladat nehézségét. A rendszerek működésének középpontjában olyan algoritmikus megoldások állnak, mint a megerősítéses tanulás és a klaszterezési technikák, amelyek a tanulói viselkedésminták azonosítását és a személyre szabott tanulási ajánlások generálását támogatják (Hariyanto and Rizgona 2025; Martin et al. 2020). Ezzel párhuzamosan kulcsfontosságú a tanulói kíváncsiság és gondolkodási aktivitás fenntartása, amely a kreativitás és a kritikus gondolkodás fejlődésének alapja (Kovacs and Maricic 2023). Kutatások arra mutatnak rá, hogy az adaptív platformok képesek növelni a tanulói elkötelezettséget, és bizonyos kontextusokban a tanulási eredmények javulását is elősegíthetik, különösen heterogén vagy nyelvileg sokszínű tanulócsoportok esetében (Jing et al. 2023). A heterogén tanulócsoportokban a kollaboratív, többféle reprezentációra építő STEM-megközelítések a fogalmi megértést és a bevonódást is erősíthetik (Stankov, Papp és Szilágyiné Szinger 2026). Ugyanakkor ezek alkalmazása számos pedagógiai és technológiai kihívást vet fel: kiemelten fontos a minőségbiztosítás, az algoritmusok döntési logikájának átláthatósága, továbbá az adatintegritás és a tanulói adatok védelmének garantálása. A hozzáférhetőség biztosítása szintén kulcsfontosságú, hiszen az adaptív rendszerek hatékonysága csak akkor érvényesül, ha minden tanuló megfelelő infrastruktúrához és digitális kompetenciákhoz jut.

A beszédfelismerésen (Automatic Speech Recognition, ASR) és automatikus feliratozáson alapuló technológiák egyre fontosabb szerepet töltenek be az oktatásban, mivel jelentősen növelik a tanulási tartalmak hozzáférhetőségét, és támogatják a nyelvi sokféleséget a többnyelvű vagy interkulturális csoportokban. Az ASR-rendszerek képesek élő vagy rögzített beszédet szöveggé alakítani, ami különösen hasznos a hallássérült tanulók, a gyengébb

nyelvtudással rendelkezők vagy a gyorsabban változó online tanulási környezetek számára. A gyakorlati alkalmazások pontossága azonban jelentős mértékben függ a használt algoritmustól, a szövegkörnyezettől és a hangminőségtől: a legkorszerűbb rendszerek ideális akusztikai feltételek mellett 90–99% pontosságot is elérhetnek, míg akcentusok, háttérzaj vagy instabil internetkapcsolat esetén a hibaarány érezhetően nőhet (Radford et al. 2023). A pontosság kritikus tényező, mivel a félreértelmezett fogalmak vagy torzítások különösen a szakmai tartalmak tanulásakor okozhatnak problémát. A feliratozás hatékonyságát tovább növeli a crowd-captioning, amely során a tanulók vagy közösségi felhasználók valós időben javítják vagy kiegészítik a generált feliratokat, így javítva a minőséget és erősítve a részvételi tanulás elemeit (Deshpande et al. 2014). Mindezek alapján az ASR és az automatikus feliratozás értékes eszközök a befogadó és rugalmas tanulási környezetek megteremtésében, ugyanakkor használatuk megkívánja a technológiai korlátok tudatos kezelését.

A gépi fordítás napjaink oktatásának egyik leggyakrabban használt MI-alkalmazása, amely különösen a többnyelvű és interkulturális tanulási környezetekben kínál jelentős előnyöket. A modern neurális gépi fordítórendszerek lehetővé teszik a valós idejű tolmácsolást online órákon, a tananyagok gyors és költséghatékony helyi nyelvre fordítását, valamint a tanárok és diákok számára nyújtott nyelvi támogatást, például utasítások, értékelések vagy adminisztratív tartalmak megértéséhez. A fejlett rendszerek sok esetben természetesnek ható szövegeket generálnak, és különösen hasznosak lehetnek akkor, amikor a tanulók eltérő nyelvi háttérrel érkeznek, vagy amikor a pedagógus nem beszéli a tanulók anyanyelvét. Ugyanakkor a gépi fordítás használata jelentős kockázatokat is magában rejt: a fordítómodellek hajlamosak lehetnek kontextuális torzításokra, terminológiai következetlenségekre vagy kulturálisan érzékeny tartalmak félrefordítására, ami különösen szakmai oktatásban okozhat félreértéseket (Popović 2020). Emiatt elengedhetetlen a fordítások pedagógiai ellenőrzése, a tanárok szerepe pedig kulcsfontosságú abban, hogy értelmezzék, javítsák vagy kiegészítsék a generált tartalmakat. A gépi fordítás

így egyszerre kínál erőteljes támogatást és igényel tudatos, kritikus felhasználást az oktatási gyakorlatban.

Az interkulturális pedagógia célja, hogy a tanulók képesek legyenek érzékenyen, reflektáltan és hatékonyan kommunikálni soknyelvű és multikulturális környezetekben. Byram interkulturális kommunikációs kompetencia (ICC) modellje kiemeli a kulturális tudatosság, a nyitott attitűdök, a tolmácsolási és értelmezési készségek, valamint a kritikai kulturális reflexió fontosságát (Byram 1997). Az MI-eszközök, például a gépi fordítás, a beszédfelismerés vagy a kulturálisan adaptív tanulási platformok, hozzájárulhatnak ezen kompetenciák fejlesztéséhez azáltal, hogy gyors hozzáférést biztosítanak más kultúrák nyelvi formáihoz, kommunikációs stílusaihoz és perspektíváihoz (Liddicoat and Scarino 2013; Pine-la-Cárdenas et al. 2025). Mindemellett az interkulturális nevelésben alapvető, hogy az MI-rendszerek ne fedjék el a helyi kulturális sajátosságokat, hiszen a globális nyelvi korpuszokra épülő modellek nem mindig tükrözik a regionális nyelvhasználatot vagy identitást. A lokalizáció ezért különösen fontos olyan kontextusokban, mint Szerbia, különösen Vajdaság, ahol a tanulói populáció többnyelvű és erősen helyi kötődésű. Az MI interkulturális alkalmazása így kettős célt szolgál: egyrészt segíti a kulturális horizont tágítását, másrészt biztosítja, hogy a digitális támogatás gazdagítsa, ne háttérbe szorítsa a helyi kulturális és nyelvi valóságot.

Az AIED által nyújtott lehetőségek, mint az intelligens tutorok, a tanulási analitikai rendszerek, a természetes nyelvfeldolgozáson alapuló eszközök és a személyre szabott tanulási útvonalakat kínáló platformok szorosan illeszkednek a VETAssIst projekt céljaihoz, amely a szerbiai szakképzésben kívánja támogatni a tanárokat az MI pedagógiai alkalmazásában. Az adaptív tanulási útvonalak hozzájárulnak a heterogén tanulócsoportok differenciált támogatásához, míg a beszédfelismerés és az automatikus feliratozás javítja a hozzáférhetőséget és a többnyelvű tanulók bevonását. A gépi fordítás megkönnyíti az oktatási tartalmak és utasítások lokalizálását, ami különösen fontos a szerbiai, különösképpen a vajdasági, nyelvileg sokszínű szakoktatási környezetben. Mindez kiegészül az interkulturális pedagógia szemléletével, amely biztosítja, hogy

az MI-eszközök használata ne csak technológiai, hanem kulturálisan érzékeny támogatást is nyújtson.

Az MI alapú eszközök, az adaptív tanulás, a beszédfelismerés, a gépi fordítás és az interkulturális pedagógiai megközelítések jelentős potenciált kínálnak a többnyelvű szakoktatási környezetek támogatására. A jövőbeli kutatások kiemelt iránya lehet az MI-rendszerek kulturális érzékenységének vizsgálata, a lokalizáció hatékonysága, valamint annak feltárása, hogy a pedagógusok miként integrálják ezeket a technológiákat a mindennapi gyakorlatba.

3. Kutatási célok és kérdések

A vizsgálat célja feltárni és értékelni, hogy a szakképzésben tanító pedagógusok milyen módon, milyen gyakorisággal és milyen pedagógiai célokra alkalmazzák a mesterséges intelligencia (továbbiakban: MI) eszközeit az inkluzív és interkulturális oktatás támogatására. Emellett cél, hogy azonosítsuk azokat a nyelvi, kulturális és hozzáférési akadályokat, amelyeket az MI segíthet mérsékelni, valamint feltárjuk az etikai, adatvédelmi és pedagógiai feltételeket, amelyek mellett az alkalmazás felelős, emberközpontú módon valósítható meg. A kérdőív tematikus kérdéscsoportjai (használati gyakoriság és célok, konkrét inkluzív és interkulturális gyakorlatok, akadályok és erőforrások, tanári felkészültség és attitűd, intézményi támogatás; a nemzeti dokumentumok ismertsége) adják az empirikus alapot.

A jelen kutatás a következő kérdések köré szerveződik:

K1: Milyen gyakorisággal és milyen konkrét célokra alkalmazzák a pedagógusok a mesterséges intelligenciát az inkluzív és interkulturális részvétel támogatására (például: tartalom szinthez igazítása; személyre szabott visszajelzés; sajátos nevelési igényű tanulók támogatása; fordítás és/vagy feliratozás, ha rendelkezésre áll)?

K2: Mely akadályok (például idő- és eszközkorlátok, adatvédelmi/etikai aggályok) járnak együtt alacsonyabb inkluzív és interkulturális célú használattal?

K3: Hogyan függ össze a pedagógusok szakmai felkészültsé-

ge és etikai-adatvédelmi tudatossága az inkluzív és interkulturális célú használat gyakoriságával és előfordulásával?

A kutatási kérdésekből kiindulva az alábbi hipotézisek az interkulturális megértést, a nyelvi hozzáférést és az inkluzív részvételt támogató mesterségesintelligencia-használat várható összefüggéseit fogalmazzák meg.

H1. Használati célok: Azok a pedagógusok, akik rendszeresebben használják a mesterséges intelligenciát, gyakrabban jelölik meg az inkluzív (szinthez igazítás, személyre szabott visszajelzés, sajátos nevelési igényű tanulók támogatása) és interkulturális (fordítás, feliratozás) célokat.

H2. Akadályok és használat:

Az idő- és eszközkorlátok, illetve az adatvédelmi és etikai agályok erősebb jelenléte alacsonyabb inkluzív és interkulturális célú használattal társul.

H3. Felkészültség és etikai tudatosság:

A magasabb szakmai felkészültség és etikai-adatvédelmi tudatosság gyakoribb inkluzív és interkulturális célú használattal jár együtt.

A kutatás várhatóan hozzájárul a szakirodalomhoz azzal, hogy empirikus adatokat szolgáltat a tanárok MI-használatáról a szakképzés interkulturális és inkluzív aspektusaiban, valamint gyakorlatorientált ajánlásokat fogalmaz meg az MI adaptív és etikus integrációjára. Emellett a kutatás ráirányítja a figyelmet a digitális egyenlőtlenségek továbbra is fennálló kihívásaira és az oktatási rendszerekben szükséges támogatási formákra.

4. Módszertan

A kutatás több módszertani elemet kombinál a VETAssIst projekt anyagainak és a pedagógusok gyakorlatának feltárására. Módszertani megközelítésünk három fő komponensből áll: dokumentumelemzésből, kérdőíves felmérésből és félig strukturált interjúk alapján készült esettanulmányokból.

A dokumentumelemzés a projekt hivatalos anyagaira, irányelveire és fejlesztési dokumentumaira fókuszál, hogy feltárja az MI-eszközök elméleti és gyakorlati kereteit.

A kérdőívet a Qualtrics platformon szerkesztettük meg magyar és szerb nyelven. A kiindulási alapot a VETAssIst projekt magyarországi partnere által kidolgozott kérdőív képezte, amelyet a szerbiai szakképzés sajátosságaihoz igazítottunk. A kérdőívet Szerbia 325 szakiskolájába juttattuk el azzal a kéréssel, hogy az intézményvezetés továbbítsa azt a tanároknak, és ösztönözze őket a kitöltésre. A kérdőíves adatfelvétel során 112 szaktanár válaszait elemeztük, amelyek betekintést nyújtanak az MI-eszközök oktatási célú használatának gyakoriságába, a tanárok attitűdjeibe, az alkalmazási területekbe, valamint az észlelt előnyökbe és kihívásokba. A felmérés statisztikai elemzését elsősorban leíró statisztikára és trendfeltárára alapozva végeztük, hogy átfogó képet kapjunk a tanári körben tapasztalható helyzetről.

A kutatás harmadik pillérét a félig strukturált interjúk alkotják, melyek során mélyebb, kvalitatív betekintést nyertünk az MI-alkalmazások helyi kontextusba illesztésébe, és a tanulási akadályok leküzdéséhez kapcsolódó konkrét stratégiákba. Ennek során az interjúk anyagát kvalitatív tartalomelemzéssel dolgoztuk fel, témakódolás segítségével azonosítva a legfontosabb mintázatokat és visszatérő diskurzusokat. Az esettanulmányok keretében különböző iskolai környezeteket és tanítási helyzeteket elemeztünk, melyek releváns példát nyújtanak az inkluzív, MI-alapú tanulási gyakorlatokra.

Az adatelemzési módszerek alkalmazása révén a kutatás lehetővé teszi a komplex jelenségek átfogó megértését, és elősegíti a gyakorlatorientált következtetések levonását. A módszertani összetettség biztosítja, hogy mind a mennyiségi, mind a mélyebb minőségi aspektusok megjelenjenek, hozzájárulva az MI oktatásban való adaptív és interkulturális használatának átfogó feltáráshoz.

5. Eredmények

A kvantitatív adatgyűjtés során összesen 119 szakképző tanár töltötte ki a kérdőívet, közülük 88 fő szerb, míg 31 fő magyar nyelven válaszolt. A válaszadók nemi megoszlása: 73 nő, 38 férfi, 1 fő másként azonosította magát, 7 fő nem válaszolt. Az életkor átlaga 48,3 év (szórás: 10,2 év), a tanításban eltöltött évek átlaga 17,1

év. A válaszadók túlnyomó többségének pedagógiai képesítése van (92 fő), és leggyakrabban egyetemi vagy mesterdiplomával (91 fő) rendelkeznek. A minta sokszínűsége lehetővé teszi a különböző tapasztalati szintek és attitűdök összehasonlítását. A válaszadók közül sokan tanítanak többféle szakképzési területen.

5.1. K1: a használat gyakorisága és pedagógiai céljai

A válaszok szerint a tanárok fele legalább hetente használ mesterségesintelligencia-alapú megoldásokat (hetente: 28,7%; napon-ta: 21,3%), további 11,7% havonta; 38,3% jelölte, hogy „még ritkábban vagy soha”. Ez azt jelenti, hogy a minta 61,7%-a legalább havi rendszerességgel támaszkodik MI-eszközökre a tanítással összefüggő tevékenységekben. A legalább havi használók körében a leggyakoribb pedagógiai célok a tartalom szinthez igazítása (a csoport 60,3%-a; a teljes mintára vetítve 36,1%), a feladatok/munkalapok készítése (55,2%; 33,0%), a kvízek és dolgozatok készítése (46,6%; 27,8%) és az óratervek összeállítása (46,6%; 27,8%). A többnyelvű hozzáférést segítő fordítás egyharmadnál jelent meg (32,8%; 19,6%). A sajátos nevelési igényű tanulók támogatása (22,4%; 13,4%) és a személyre szabott visszajelzés (20,7%; 12,4%) mérsékeltebb, de jól kimutatható arányban fordult elő. Ezek a mintázatok arra utalnak, hogy a mesterséges intelligencia elsősorban a tananyag- és feladatkészítés, a differenciálás és kisebb, de nem elhanyagolható mértékben a többnyelvű megértés támogatására épül be a szakképzés gyakorlatába. A leíró képet összefüggés-vizsgálatok is megerősítik. A használat gyakorisága és az inkluzív/interkulturális célokra (differenciálás, fordítás, sajátos nevelési igény, személyre szabott visszajelzés) vonatkozó elemek együttes előfordulása között erős pozitív kapcsolat mutatkozott (Spearman $\rho = 0,71$, $p < 0,001$). Ez azt jelzi, hogy minél rendszeresebben használ egy pedagógus MI-eszközöket, annál sokoldalúbban (és gyakrabban) alkalmazza azokat a személyre szabás és a hozzáférés javítását célzó feladatokra.

A heti, illetve napi használók és a nem rendszeres használók összetétele ugyanezt a tendenciát mutatja a konkrét célok szintjén is. A differenciálást a rendszeres csoport 68,1%-a jelölte, szemben

a nem rendszeres csoport 6,0%-ával (Fisher-próba, $p < 0,001$). A fordítás a rendszeresek 34,0%-ánál, a nem rendszeresek 6,0%-ánál jelent meg (Fisher-próba, $p = 0,0006$). A sajátos nevelési igényű tanulók támogatását a rendszeresek 27,7%-a jelezte, a nem rendszeresek körében pedig nem fordult elő (Fisher-próba, $p < 0,001$). A személyre szabott visszajelzést a rendszeresek 23,4%-a, a nem rendszeresek 2,0%-a említette (Fisher-próba, $p = 0,0015$). A Fisher-féle egzakt próbát azért alkalmaztuk, mert a 2×2 -es kereszt-táblákban kismintás cellák szerepeltek (több cellában kevesebb, mint 5 megfigyelés, az SNI (sajátos nevelési igényű)-támogatásnál 0-ás cella is), így a khi-négyzet próba feltételei nem teljesültek; a csoportlétszámok: rendszeres $n = 47$, nem rendszeres $n = 50$. Ezek a különbségek statisztikailag szignifikánsak, és azt jelzik, hogy a rendszeres használat nem pusztán gyakoribb eszközhasználatot jelent, hanem fókuszáltabb, inkluzívabb alkalmazási profilt is.

5.2. K2: Milyen akadályok társulnak alacsonyabb használattal?

A válaszok azt mutatják, hogy a használat gyakoriságával fordítottan együtt járó legfontosabb akadály a „nincs időm kísérletezni” érzete (Spearman $\rho = -0,35$; $p < 0,001$), amelyet a „nem éri meg az idő- és energiabefektetést” ($\rho = -0,30$; $p = 0,004$), a „nem érdekel az MI” ($\rho = -0,30$; $p = 0,004$) és a „tartalmi torzítás/elfogultság miatti aggodalom” ($\rho = -0,30$; $p = 0,0047$) követnek. Hasonló, bár valamivel gyengébb negatív összefüggést mutat a „nem kedvelem a digitális eszközöket” ($\rho = -0,29$; $p = 0,0055$) és a „nem bízom az MI-tartalmak megbízhatóságában” ($\rho = -0,27$; $p = 0,010$) tétel is. A személyes adatok védelme kapcsán mért aggodalom szintén a ritkább használattal jár együtt ($\rho = -0,23$; $p = 0,031$). Összességében az idő- és haszonérzet, a bizalom, torzítás, az eszközökhöz való attitűd és az adatvédelem képezik az alacsonyabb használat magyarázatának erősebb tényezőit.

A heti, illetve napi használók (rendszeresek) és a nem rendszeresek közötti összehasonlítás ugyanezt a képet erősíti. A rendszeresek szignifikánsan alacsonyabb mértékben értenek egyet azzal, hogy „nincs idejük” (medián: 2, illetve 3, Mann–Whitney

p-érték: $p = 0,0145$), kevésbé tartanak attól, hogy „nem megfelelően használják” az eszközöket (a medián 2, illetve 3, a p-érték $p = 0,027$), ritkábban jelölik, hogy „nem érdekli őket az MI” (különbség a rangsorok eloszlásában; mindkét csoport mediánja 2, de a rangeloszlás a rendszereseknél kedvezőbb, a p-érték $p = 0,0038$), és mérsékeltebb a „megbízhatósággal” kapcsolatos fenntartásuk is (2, illetve 3; $p = 0,027$). A tartalmi torzítás miatti aggodalom szintje szintén alacsonyabb a rendszereseknél ($p = 0,027$, medián mindkét csoportban 3, de a rangeloszlás eltér). A Mann–Whitney-próbát alkalmaztuk, mert a tételek 5 fokú Likert-skálán mért ordinális változók, eloszlásuk feltételezhetően nem normális, a csoportok (rendszeres: $n = 47$; nem rendszeres: $n = 50$) szóródása pedig nem tekinthető azonosnak. A próba a rangsorok alapján hasonlítja össze az eloszlásokat. A medián értékeket azért használtuk, mert ordinális, gyakran ferde eloszlású változókról van szó, ahol a medián a központi tendencia robusztus mutatója. Ahol a medián azonos, a szignifikancia a rangeloszlások különbségéből adódik. Ezzel szemben olyan tényezők, mint a „túl drágák az eszközök”, a „vezetői tiltás, támogatáshiány” vagy a „plagizálás növekedése” nem mutattak szignifikáns különbséget a csoportok között, ami arra utal, hogy a gátló tényezők súlypontja inkább a tanári idő- és erőforrás-szorítás, a bizalom és a kompetenciaérzet és etikai bizonytalanság, nem pedig pusztán a költség vagy szabályzati akadályok.

5.3. K3: Tanári felkészültség, etikai–adatvédelmi tudatosság és használat

A tanári felkészültség mind a használat gyakoriságával, mind az inkluzív, interkulturális célú alkalmazások számával pozitív együttjárást mutat a Spearman-féle együttható. A „mennyire ismeri az MI alkalmazási lehetőségeit az oktatásban” önértékelés és az inkluzív, interkulturális célok száma között közepes erősségű pozitív korreláció látszik ($\rho = 0,34$, $p < 0,001$), és hasonló, valamivel erősebb kapcsolat figyelhető meg a használat gyakoriságával is ($\rho = 0,42$, $p < 0,001$). A „szakmán belüli MI-ismeret” mutató hasonló képet ad: $\rho = 0,40$ az inkluzív/interkulturális célok számával és $\rho = 0,45$ a használat gyakoriságával (mindkettő

$p < 0,001$). Ezek az eredmények arra utalnak, hogy a jobban felkészült pedagógusok gyakrabban és céltudatosabban használják a mesterséges intelligenciát a személyre szabás és a hozzáférés (többnyelvű támogatás, sajátos nevelési igény, személyre szabott visszajelzés) szolgálatában.

A csoportos összevetés is megerősíti a képet. Azoknál, akik az „oktatásbeli MI-ismeret” skálán magas értéket adtak (legalább a „jól ismerem” válasszal válaszoltak), a használat medián gyakorisága hetente (kód = 2), míg az alacsony (legfeljebb „kicsit ismerem” válasz) csoportban a medián „még ritkábban vagy soha” (kód = 0). A két csoport eloszlása szignifikánsan eltér (Mann–Whitney $U = 526,5$; $p = 0,00012$; magas ismeret: $n = 20$, alacsony ismeret: $n = 33$). Ugyanez a kontraszt az inkluzív és interkulturális célok átlagos számában is látható: 1,3 a magas, 0,33 az alacsonynyal szemben. A Mann–Whitney-próbát azért használtuk, mert az összevetett változók ordinálisak és eloszlásuk nem normális.

Az etikai–adatvédelmi dimenzióban a (negatív tartalmú) aggodalmi tételek fordított együttjárást jeleznek a használattal. A „nem bízom az MI-tartalmak megbízhatóságában” tétel magasabb értéke alacsonyabb használati gyakorisággal jár együtt ($\rho = -0,27$, $p = 0,010$), és hasonló, de gyengébb kapcsolat látszik a „személyes adatok biztonságáért való aggodalom” és a gyakoriság között ($\rho = -0,23$, $p = 0,031$). Az inkluzív/interkulturális célok számával ugyanezek az aggodalmak negatív irányú, határérték közeli együttjárást mutatnak (megbízhatóság: $p \approx 0,059$; adatvédelem: $p \approx 0,098$). Ezek a tendenciák azt jelzik, hogy az etikai–adatvédelmi bizonytalanság és a bizalmi aggályok, különösen a tartalmak megbízhatósága körül, visszafogják a rendszeres és az inkluzív célú beépülést, míg a felkészültség erősödésével a pedagógusok magabiztosabban élnek a személyre szabás és a hozzáférés támogatásának lehetőségeivel. Ezért különösen fontos, hogy az oktatási gyakorlatba való integráció felelősségteljesen, etikus módon és megfelelő elméleti alapokra építve történjen (Namesztovszki et al. 2024).

6. Következtetések és javaslatok

Az eredmények összességében arra utalnak, hogy a mesterséges intelligencia a vizsgált szakképző intézményekben már ma is kézzelfogható módon jelen van a tanári gyakorlatban, és elsősorban a tananyag- és feladatkészítés, illetve a differenciálás területén teremt hozzáadott értéket. A válaszok szerint a tanárok fele legalább hetente, további bő tizede havonta használ MI-eszközöket, vagyis a minta mintegy kétharmada legalább havi rendszerességgel támaszkodik ezekre a megoldásokra. A legalább havi használók körében a tartalom szinthez igazítása, a feladatok és kvízek készítése, valamint az óratervek összeállítása a leggyakoribb cél. A többnyelvű hozzáférést segítő fordítás egyharmaduknál, a sajátos nevelési igényű tanulók támogatása és a személyre szabott visszajelzés kisebb, de jól kimutatható arányban jelenik meg. Ezek a mintázatok azt jelzik, hogy az MI elsősorban a személyre szabás és a hozzáférés javításának szolgálatába áll, miközben a bonyolultabb támogató funkciók, például az állandó, egyénre szabott visszacsatolás – még nem tekinthetők széles körben elterjedtnek. A leíró képet összefüggés-vizsgálatok is megerősítik: a használat gyakorisága és az inkluzív, interkulturális célok együttes előfordulása között erős pozitív kapcsolat mutatkozott, ami azt jelzi, hogy a rendszeres használat a személyre szabás és a többnyelvű megértés támogatása felé tolja a gyakorlati profilt.

A heti és napi használók összevetése a nem rendszeres csoporttal ugyanezt erősíti meg a konkrét célok szintjén: a differenciálást, a fordítást, a sajátos nevelési igényű tanulók támogatását és a személyre szabott visszajelzést a rendszeres használók szignifikánsan nagyobb arányban jelölték, a különbségek kismintás 2×2 kereszt-táblákon egzakt próbával vizsgálva is megbízhatónak bizonyultak. Azt látjuk tehát, hogy a gyakori használat nem pusztán mennyiségi, hanem minőségi különbséget is jelent: ahol a használat beépül a heti ritmusba, ott a pedagógiai célok is hangsúlyosabban az inklúzió és az interkulturalitás irányába rendeződnek. Mindeközben a ritkább használat háttérben nem elsősorban költség- vagy eszközhozzáférési tényezők állnak, hanem a tanári idő- és erőforrás-szorítás, az etikai- adatvédelmi bizonytalanság és a megbízha-

tóság–bizalom kérdései. A „nincs időm kísérletezni”, a „nem éri meg az idő- és energiabefektetést”, a megbízhatósággal és tartalmi torzítással kapcsolatos aggodalmak, valamint a digitális eszközök-höz fűződő negatív attitűd mind mérhetően a ritkább használattal járnak együtt; a rendszeres csoport ezekben a tételekben következetesen alacsonyabb egyetértést mutat. Mindez arra utal, hogy a szűk keresztmetszetek az időgazdálkodás és a bizonytalanság csökkentésével, valamint a biztonságos és transzparens eszköz-használathoz szükséges gyakorlati kapaszkodókkal kezelhetők a leghatékonyabban.

A tanári felkészültség egyértelműen kulcstényező: minél magasabb az oktatásbeli és a szakmán belüli MI-ismeret önértékelése, annál gyakoribb a használat, és annál több (a személyre szabást és hozzáférést szolgáló) cél jelenik meg a tanári gyakorlatban. A magasabb ismeretű csoport „tipikus” (medián) használati szintje hente, az alacsonyabb eseti vagy hiányzó, és a különbség a rangeloszlások alapján is szignifikáns. Ez az összefüggés egyszerre jelzi a képzések és a módszertani támogatás közvetlen hozadékát, valamint azt, hogy a felkészültség erősítése multiplikált módon térül meg az inkluzív és interkulturális célú beépülésben.

A gyakorlati javaslatok ezért több, egymást erősítő irányba mutatnak. Rövid távon olyan, közvetlenül órára vihető megoldások növelhetik a beépülést, amelyek egyszerre takarítanak meg időt és csökkentik a bizonytalanságot: szinthez igazított feladatsorok és kvízek előállítását előre megadott sablonokkal és értékelési rubrikákkal. Rövid, kétnyelvű utasítások és kulcsfogalom-szószedetek készítése a többnyelvű megértéshez. Egyszerűsített szövegváltozatok és vizuális támaszok a sajátos nevelési igényű tanulók támogatására, valamint rövid, kritériumalapú visszajelzésminták alkalmazása. Ezek a fogások a tanári ellenőrzést és kritikus felülvizsgálatot nem váltják ki, de strukturált „kapaszkodókat” adnak a bevezetéshez, miközben láthatóan csökkentik az időráfordítást.

Intézményi szinten a bevezetés gyorsítható egy tömör, 2–3 oldalas etikai–adatvédelmi protokollal, amely világossá teszi, mi és hogyan használható, hogyan védjük a tanulói adatokat, és miként érvényesül a tanári kontroll elve. Érdemi hozaddal jár a

rendszeres tudásmegosztás, például havi műhelyórák sablon- és jógyakorlat-cseréje, illetve tantárgyi esettár építése, mert közvetlenül csökkenti a bizonytalanságot és a kísérletezés egyéni terhet. Ugyancsak célszerű a kétnyelvű (szerb–magyar, szükség szerint angol) útmutatók és sablonok elérhetővé tétele, mert ezek a többnyelvű hozzáférés mindennapi akadályait gyorsan csökkentik a helyi kontextusokban is.

A tanárképzés és továbbképzés terén a célzott, rövid modulok tudják a legközvetlenebb hatást kiváltani: differenciálás és értékelés, többnyelvű hozzáférés, sajátos nevelési igényű tanulók támogatása, etika és adatvédelem, hatékony promptolás és tartalomvalidálás. Reális, gyorsan mérhető cél lehet, hogy minden részt vevő tanár a képzés végéig három dokumentált inkluzív, interkulturális MI-használati esetet készítsen és osszon meg kollégáival, egységes sablon és értékelő rubrika szerint. Ezzel párhuzamosan érdemes egyszerű, negyedéves monitorozási rendszert működtetni (a használat intenzitása, az inkluzív és interkulturális célok előfordulása, becsült időmegtakarítás, az aggályszintek változása, a többnyelvű vagy akadálymentes anyagok aránya), hogy az iskolák visszajelzést kapjanak a beavatkozások hatásáról és célzottan tudják módosítani gyakorlataikat.

A vizsgálat korlátai között szerepel, hogy keresztmetszeti, önbevalláson alapuló adatbázissal dolgozik, így ok-okozati következtetések óvatosan tehetőek. A „kulturálisan releváns példák” külön mérőtétele hiányzott, ezt konzervatív módon a többnyelvű támogatás és a differenciálás előfordulásával közelítettük. Mindezek ellenére az eredmények jól kirajzolják az integráció korai mintázatait és a beavatkozási pontokat: ha a felkészültséget célzottan erősítjük, az idő- és bizonytalanságfaktorokat csökkentjük, és világos etikai–adatvédelmi kapaszkodókat adunk, akkor az MI beépülése várhatóan a személyre szabás és a hozzáférés irányában gyorsul tovább, és mindinkább az inkluzív és interkulturális célok szolgálatába áll.

Irodalom

- Byram, Michael. 1997. *Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Conti, Luisa. 2025. “Intercultural Education: Recalibrating Meanings, Objectives, and Practices.” *Intercultural Education* 36 (4): 418–436. <https://doi.org/10.1080/14675986.2025.2484514>.
- Deshpande, Rashmi, Tuna Thamar, Subhlok Jaspal, and Lecia Barker. 2014. *A crowdsourcing caption editor for educational videos*. 2014 IEEE Frontiers in Education Conference (FIE) Proceedings, 1–8. <https://doi.org/10.1109/FIE.2014.7044040>
- Hariyanto, Francisca Xaveria Diah Kristianingsih, and Rizqona Maharani. 2025. “Artificial Intelligence in Adaptive Education: A Systematic Review of Techniques for Personalized Learning.” *Discover Education* 4: 458. <https://doi.org/10.1007/s44217-025-00908-6>
- Holmes, Wayne, Maya Bialik, and Charles Fadel. 2019. *Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications for Teaching and Learning*. Boston: Center for Curriculum Redesign.
- Ibrahim, Abdulkarim H., Poom Kumam, Sanja Rapajić, Zoltan Papp, and Auwal B. Abubakar. 2022. “Approximation methods with inertial term for large-scale nonlinear monotone equations.” *Applied Numerical Mathematics* 181: 417–435. <https://doi.org/10.1016/j.apnum.2022.06.015>.
- Ibrahim, Abdulkarim H., Sanja Rapajić, Ahmad Kamandi, Poom Kumam, and Zoltan Papp. 2024. “Relaxed-inertial derivative-free algorithm for systems of nonlinear pseudo-monotone equations.” *Computational & Applied Mathematics* 43 (4), Article 239. <https://doi.org/10.1007/s40314-024-02673-y>.
- Innovációs és Technológiai Minisztérium és Mesterséges Intelligencia Koalíció. 2020. Magyarország mesterségesintelligencia-stratégiája 2020–2030. Budapest:

- Innovációs és Technológiai Minisztérium. <https://kormany.hu/dokumentumtar/magyarorszag-mesterseges-intelligencia-strategiaja> (2026. február 20.)
- Jing, Yuhui, Leying Zhao, Keke Zhu, Haoming Wang, Chengliang Wang, and Qi Xia. 2023. "Research Landscape of Adaptive Learning in Education: A Bibliometric Study on Research Publications from 2000 to 2022." *Sustainability* 15 (4): 3115.
- Julien, Gabriel. 2024. "How Artificial Intelligence (AI) Impacts Inclusive Education." *Educational Research and Reviews* 19 (6): 95–103.
- Kovács, Elvira I., and Sanja M. Maričić. 2023. "Students' attitudes towards mathematics in lower grades as an element of motivation for learning." *Zbornik radova Pedagoškog fakulteta, Užice* 26 (25): 77–96. <https://doi.org/10.5937/ZRPFU2325077K>
- Kovács Elvira és Zoltán Papp. 2024. „Határok nélküli matematika: Multikulturális környezetben rejlő lehetőségek.” In *Inter-Kult 2024*, szerk. Silvia Ilić. Újvidék: Vajdasági Pedagógiai Intézet.
- Liddicoat, Anthony J., and Angela Scarino. 2013. *Intercultural Language Teaching and Learning*. Malden, MA: Wiley-Blackwell.
- Luckin, Rose. 2018. *Machine Learning and Human Intelligence: The Future of Education for the 21st Century*. London: UCL Institute of Education Press.
- Magyarország Kormánya. 2020. 1573/2020. (IX. 9.) kormányhatározat a mesterséges intelligencia stratégiáról. *Magyar Közlöny* 203: 6394. <https://njt.hu/jogszabaly/2020-1573-30-22> (2026. február 20.)
- Magyarország Kormánya. 2025. Magyarország mesterséges-intelligencia-stratégiája 2025–2030. Budapest: Kormányzati Kiadvány. <https://kormany.hu/dokumentumtar/magyarorszag-mesterseges-intelligencia-strategiaja-2025-2030-1> (2026. február 20.)

- Martin, Florence, Yong Chen, Rebecca L. Moore, and Craig D. Westine. 2020. "Systematic Review of Adaptive Learning Research Designs, Context, Strategies, and Technologies from 2009 to 2018." *Educational Technology Research and Development* 68: 1903–1929.
- Melo-López, Verónica-Alexandra, Andrea Basantes-Andrade, Carla-Belén Gudiño-Mejía, and Evelyn Hernández-Martínez. 2025. "The Impact of Artificial Intelligence on Inclusive Education: A Systematic Review." *Education Sciences* 15 (5): 539. <https://doi.org/10.3390/educsci15050539>.
- Namesztovszki, Zsolt B., Dragana R. Glušac, Branka B. Arsović, and Elvira I. Kovacs. 2024. "Possibilities and limitations of applying ChatGPT in the educational process." *Zbornik radova Pedagoškog fakulteta, Užice* (27) 26: 279–294. <https://doi.org/10.5937/ZRPFU2426279N>
- OECD. 2023. "Emerging Governance of Generative AI in Education: OECD Digital Education Outlook 2023." Paris: OECD Publishing.
- Papp Zoltán, Hilda Manojlović, Eszter Bükki és Elvira Kovács. 2024a. „Mesterséges intelligencia a szakképzésben: Tanári kompetenciák, kihívások és fejlesztési igények magyarországi és szerbiai kitekintésben.” In 18th International Scientific Conference. University of Novi Sad.
- Papp Zoltan, Sanja Rapajić, Abdulkarim H. Ibrahim, and Supak Phiangsungnoen. 2024b. "Hybrid Hu-Storey type methods for large-scale nonlinear monotone systems and signal recovery." *Journal of Inequalities and Applications* 2024 (1), Article 110. <https://doi.org/10.1186/s13660-024-03187-1>
- Pinela-Cárdenas, Raúl Andrés, Echeverría-Vásquez, Huber, Peralta-Gamboa, Dennis Alfredo, Arteaga-Arcenales, Evelin, and Mendoza-Carrera, Jefferson. 2025. "Exploring AI-Powered Adaptive Learning Systems and Their Implementation in Educational Settings: A Systematic Literature Review." *International Journal of Innovative Research and Scientific Studies* 8 (4): 832–842. <https://doi.org/10.53894/ijirss.v8i4.7961>

- Popović, Maja. 2020. "Informative Manual Evaluation of Machine Translation Output." In *Proceedings of the 28th International Conference on Computational Linguistics*, edited by Donia Scott, Nuria Bel, and Chengqing Zong. International Committee on Computational Linguistics. <https://doi.org/10.18653/v1/2020.coling-main.444>
- Radford, Alec, Kim, Jong Wook, Xu, Tao, Brockman, Greg, McLeavey, Christine, and Sutskever, Ilya. 2023. Robust Speech Recognition via Large-Scale Weak Supervision. *Proceedings of the 40th International Conference on Machine Learning (ICML 2023)*. *Proceedings of Machine Learning Research* 202, 28492–28518. <https://proceedings.mlr.press/v202/radford23a.html>
- Rapanta, Chrysi, and Susana Trovão. 2021. "Intercultural Education for the Twenty-First Century: A Comparative Review of Research." In *Dialogue for Intercultural Understanding*, edited by Maine, Fiona, and Vrikki, Maria. Springer.
- Stankov, Gordana, Zoltán Papp, and Ibolya Szilágyiné Szinger. 2026. "Integrating Role-Play and STEM-Based Collaborative Learning in Understanding Permutations and Combinations." *Frontiers in Education* 11. <https://doi.org/10.3389/educ.2026.1728407>
- UNESCO. 2023. "Guidance for Generative AI in Education and Research." Paris: UNESCO. <https://www.unesco.org/en/articles/guidance-generative-ai-education-and-research>
- Vlada Republike Srbije. 2020. Strategija razvoja veštačke inteligencije u Republici Srbiji za period 2020–2025. Beograd: Vlada RS. http://demo.paragraf.rs/demo/combined/Old/t/t2020_01/t01_0005.htm (2026. februar 20.)
- Vlada Republike Srbije. 2025. Strategija razvoja veštačke inteligencije u Republici Srbiji za period 2025–2030. Beograd: Vlada RS. http://demo.paragraf.rs/demo/combined/Old/t/t2025_01/SG_005_2025_003.htm (2026. februar 20.)

MAGYAR ANYANYELVI BESZÉLŐK SZERB MEGNYILATKOZÁSAINAK JELLEMZŐI A KÉRÉS PRAGMATIKÁJÁNAK TÜKRÉBEN

Szabó Laki Boglárka

Bölcseztudományi Kar, Újvidéki Egyetem, Szerbia
boglarka.laki@ff.uns.ac.rs

A dolgozat vajdasági magyar anyanyelvi beszélők szerb nyelven megfogalmazott kéréseinek jellemzőit vizsgálja a köztesnyelvi pragmatika keretein belül. Az adatgyűjtés diskurzuskiegészítő teszt segítségével történt, amely során az adatközlőknek kisebb és nagyobb súlyú kéréssel kellett fordulniuk különböző szociális és társadalmi távolságban levő személyekhez. A kutatás egy korábbi szakasza feltérképezte az alkalmazott kérésstratégiákat kontrasztív vizsgálat keretében, míg jelen tanulmány a kérések jellemzőit elemzi, figyelembe véve a módosítók használatát, amelyek befolyásolhatják a megnyilatkozás udvariasságát. A dolgozat röviden kitér az anyanyelvi hatásokra és az interkulturális különbségekre is. A vizsgálat megállapításai rávilágítanak az adatközlők pragmatikai kompetenciájára, a kutatás eredményei pedig hasznosíthatók a szerb mint nem anyanyelv oktatásának fejlesztésében.

Kulcsszavak: kérés, kérésstratégiák, módosítók, szerb mint nem anyanyelv, köztesnyelvi pragmatika

This paper examines the characteristics of requests made in Serbian by participants who are native Hungarian speakers from Vojvodina, within the framework of interlanguage pragmatics. Data were collected using a discourse completion test, in which participants were asked to make both low- and high-imposition requests directed at interlocutors differing in terms of social and societal distance. While a previous phase of the research explored the request strategies employed through a contrastive analysis, the current study focuses on analyzing the specific features of the formulated requests, taking into account the use of modifications that affect the politeness of the utterances. The study also addresses the influence of speakers' native language and intercultural differences. The findings shed light on the participants' pragmatic competence, while the results can be used to improve the teaching of Serbian as a non-native language.

Keywords: request, request strategies, modifications, Serbian as a non-native language, interlanguage pragmatics

1. Bevezetés

A mindennapi kommunikáció során igen gyakori beszédaktus a kérés, amely szorosan összefügg az udvariassággal és a különböző kultúrák normáival. Míg anyanyelvünkön való megnyilatkozásaink alkalmával általában könnyedén megtaláljuk a beszédhelyzetükhöz illő, valamint a céljaink eléréséhez leginkább megfelelő nyelvi formákat, addig idegen nyelven ez sokkal nagyobb kihívást jelenthet. Gyakran előfordul, hogy nem a helyzetükhöz illő nyelvi formát, kifejezést alkalmazunk, aminek következtében kérésünket a hallgató esetleg udvariatlannak minősítheti, félreértésekhez, de akár a kérés teljesítésének elmaradásához is vezethet.

Az idegen nyelvek tanulása során ezért nem elegendő kizárólag a grammatikai és a lexikai ismeretek elsajátítása, a megfelelő szintű pragmatikai kompetencia megszerzése éppoly fontosnak bizonyul. A korábbi pragmatikai kutatások azt bizonyítják, hogy az idegen nyelv és a második nyelv esetében a nyelvtani kompetencia fejlődése nem feltétlenül egyenesen arányos a pragmatikai kompetencia fejlődésével (pl. Bardovi-Harlig és Dörnyei 1997, idézi Kasper 1997), ami rávilágít arra, hogy a nyelvoktatásban gyakran háttérbe szorul a nyelvhasználat társas és kulturális dimenzióinak tudatos fejlesztése. A pragmatikai hibák befolyásolhatják a beszélőpartnerrel való kapcsolatunkat, de hatással lehetnek a célnyelvi közösségbe való beilleszkedésre is.

Vajdaság multietnikus és többnyelvű környezet, ahol a magyarok mint nemzeti kisebbség az államnyelvet is elsajátítják különböző szinteken. Ebben az esetben a szerb nyelv tehát nem idegen nyelv, hanem környezetnyelv, amely kisebb vagy nagyobb mértékben jelen van a mindennapi kommunikációkban. Természetesen egy-egy beszélő szerbnyelv-tudása nagyon eltérő lehet, hiszen a nyelvsajátítást számos tényező befolyásolja. Többek között meghatározza az illető lakóhelye, hogy szórványban vagy tömbben él, a családi háttér (a családban van-e a többségi nemzethez tartozó személy stb.), az iskolai és a munkahelyi környezet, a médiafogyasztás nyelve stb.

A kutatás egy korábbi fázisa (lásd Sabo Laki i Tot Juhas 2024) bemutatta a kérés beszédaktusának szerb–magyar összehasonlító

vizsgálatát, elemezve, milyen különbségek és hasonlóságok jelentkeznek a stratégiaválasztás tekintetében a külső és a belső kontextuális tényezők figyelembevételével, valamint feltérképezte, hogy a magyar anyanyelvi beszélők mely stratégiákat alkalmazva kérnek szerb nyelven. Jelen dolgozatban a vajdasági magyar anyanyelvi beszélők szerb nyelven megfogalmazott kéréseinek további jellemzőit vizsgálom pragmatikai aspektusból, kitérve a módosítók használatára, amelyek befolyásolhatják a megnyilatkozás udvariasságát, valamint a kérések nyelvi megformálására és pragmatikai megfelelőségére. A kérésprodukciók elemzése rávilágít az adatközlők pragmatikai kompetenciaszintjére is.

2. Elméleti háttér

A kérés a beszélő azon szándékát fejezi ki, hogy a hallgató valamit tegyen. Ennek kifejezésére a megfelelő performatív ige a *kér* (a szerbben a *moliti*, *tražiti*), azonban pl. kijelentések és kérdések is hordozhatják ezt az illokúciós funkciót. John L. Austin (1962) a kérést az ún. végrehajtók (exercitives) közé sorolta, míg John R. Searle (1975), Austin tanítványa és mestere elméletének továbbfejlesztője, a direktívumok, utasítók (directives) kategóriájába helyezte.

Az 1982-ben indított CCSARP (Cross-Cultural Study of Speech Act Realization Patterns) nagyszabású nemzetközi projektum keretében vizsgálták a beszédaktusok univerzális és nyelvspecifikus jellemzőit, valamint az idegennyelv-használatban jelentkező pragmatikai és szociopragmatikai hibákat (Szili 2004). Mindez a későbbiekben is számos, a témához kapcsolódó vizsgálatot hívott életre.

Jelen kutatás elméleti keretét a Brown és Levinson-féle udvariassági elmélet (1987) adja, amelynek központi fogalma az arc (homlokzat; angol *face*). Az arc nyilvános énkép, amelyet az egyén önmagának tulajdonít, s amelyet a beszélők szeretnének megőrizni a társas érintkezések során. A kérés a hallgató negatív arcát (az egyén szabad cselekvésre való jogát) fenyegeti, hiszen kérésünkkel akadályozhatjuk szabad cselekvésében, sérülhet a hallgató arra vonatkozó kívánsága, hogy a beszélő ne erőltesse rá az akaratát, míg

a beszélő elveszítheti pozitív arcát (hogy mások által elfogadott, értékelt, megbecsült személy legyen), ha a hallgató visszautasítja a kérést. A beszélő a kommunikáció során szeretné minimalizálni a hallgató arcának fenyegetését, ezért udvariassági stratégiákkal él, vagyis arcvédő munkát végez.

Blum-Kulka és Olshtain (1984) a kéréseket három részre tagolta: megszólító vagy figyelemfelkeltő kifejezés, fő cselekmény (a kérés), illetve a kéréshez kapcsolódó kiegészítő elemek, vagyis a módosítók (támogató lépések). A Brown–Levinson-féle elmélet az udvariasságot a megnyilatkozás direkt/indirekt voltával hozza kapcsolatba. (A kérésstratégiák ismertetését és azok direktségi fokozatát lásd Szili 2004; Sabo Laki i Tot Juhas 2024 stb.) Direkt (ún. kivető – impositive) stratégiák a származtatott mód (általában imperatívusz használata jellemzi), az explicit performatívum, a beágyazott performatívum, a származtatott lokúció, valamint az akaratnyilvánítás. Konvencionálisan indirekt stratégiáknak tekinthetők a javaslattevés és az előkészítő stratégia (az előfeltétel megletére való utalás), míg nem konvencionálisan indirekt stratégiák az erős és a gyenge célzás. A stratégiák között különbség van a direktség tekintetében, ugyanakkor egy kontinuum mentén helyezhetők el. Bár az indirektség nem jelenti azt, hogy a kérés feltétlenül udvarias, a két fogalom mégis érintkezik és összefügg egymással. A kérés megfogalmazásakor a beszélő az indirekt stratégiák alkalmazásával próbálja meg védeni a hallgató arcát, vagyis igyekszik udvarias lenni. Hogy mennyire udvarias egy megnyilatkozás, annak megítélése azonban függ a beszédszituációtól, a kérés súlyától, valamint attól, milyen szociális/társadalmi távolságban levő személyhez fordulunk kéréssel.

3. A kutatás módszertana

A kérések pragmatikai szempontú vizsgálatához diskurzuskiegészítő tesztet/kérdőívet (discourse-completion test: DCT) használtam, amely Blum-Kulka (1982) nevéhez köthető. A kérdőív hat szituációt tartalmazott, amelyekbe behelyezkedve kellett kérést megfogalmazniuk az adatközlőknek. Emellett figyelembe vettem a külső és a belső kontextuális tényezőket is. A külső kontextu-

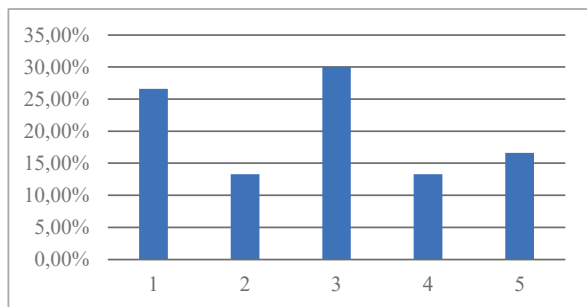
ális tényezőket a beszédpartnerek közötti társadalmi távolság és a hatalmi viszony (barát, ismeretlen személy, tanár), míg a belső kontextuális tényezőket a kérés súlya képviselte. Így tehát a szituációk további három alszituációra tagolódtak (egy pedig négy alszituációra). Az adatközlőknek mobiltelefont és golyóstollat kellett kölcsönkérniük, pénzfelváltásra kellett megkérniük egy személyt, útbairgázást kellett kérniük, egy könyvet kellett visszakérniük, valamint meg kellett kérniük valakit, hogy vigye el az egyetemre/munkahelyre. Az adatközlőknek tehát egy kérést három különböző beszédpartnerhez kellett intézniük: egy baráthoz, egy látásból ismert vagy ismeretlen fiatalhoz, valamint egy tanárhoz (a), b) és c) szituációk), és amint láthattuk, a kérés súlya is változott: kisebb és nagyobb súlyú kérések is előfordultak.

A kérdőív kitöltése anonim és önkéntes módon történt. A kérdőívet 30 Vajdaságban élő magyar adatközlő töltötte ki szerb nyelven, akik a 19–24 éves korosztályba¹⁴⁸ tartoznak. A kérdőív arra vonatkozó kérdéseket is tartalmazott, hogy mely településen él az adott személy, mióta tanulja a szerb nyelvet, milyen gyakran használja, és hogyan értékeli szerbnyelv-tudását. Az alábbiakban ezt tekintem át röviden.

Az adatközlők Vajdaság különböző településeiről származnak, a tömb és a szórvány területekről is. A válaszadók nagy többsége (66,6%) iskolás kora óta tanulja a szerb nyelvet, jóval kisebb részük születésétől (16,6%), illetve óvodás kora óta (13,3%). A válaszadók majdnem kétharmada (63,3%) nem túl gyakran használja a szerb nyelvet, míg egyharmaduk (36,6%) a mindennapi kommunikáció során. Az adatközlők szerbnyelv-tudásukat az alábbi módon értékelték 1-től 5-ig terjedő skálán, amelyen az 1-es a gyenge, az 5-ös a kiváló nyelvtudást jelölte.

---

148 A korábbi kutatások (pl. Szili 2004) rámutattak, hogy a különböző korosztályok, vagyis a diákok és a felnőttek között eltérés figyelhető meg szituációtól függően a kérésstratégiák használatának gyakoriságában. Jelen kutatás a fent meghatározott korosztályra korlátozódott.

1. grafikon. A szerbnyelv-tudás értékelése 1-től 5-ig terjedő skálán százalékban kimutatva

4. A kutatás eredményei

A kérdőíves felmérés során kapott adatokat korábbi tanulmányunkban Blum-Kulka, House és Kasper (1989) kilenc stratégiát tartalmazó rendszerét követve kategorizáltuk, amely a kérészi szándék megjelenítését a legdirektebb módtól a legindirektebbig rendezi sorba, így e helyen a szituációk és alszituációk szerinti, százalékban kifejezett adatokat nem közlöm újra (lásd Sabo Laki i Tot Juhas 2024). A stratégiahasználat alapmintázatait már ismerjük, azonban érdemes kitérni a kérésprodukciók további elemzésére. Az alábbiakban néhány gyakrabban előforduló stratégiát emelek ki.

4.1. A kérésstratégiák vizsgálata

A beszélő a megnyilatkozásaival valamilyen célt kíván elérni, s ennek megfelelően választ nyelvi formát. Ha nem megfelelő nyelvi eszközt választunk, azzal megsérthetünk valamilyen udvariassági normát, elvet, ami pedig fenyegetheti az egyén arcát. A magyar anyanyelvű adatközlők szerb nyelven az előkészítő stratégiával éltek a leggyakrabban (az alkalmazott stratégiák 53,85%-át tette ki), amely egy igen udvarias nyelvi forma, pl.:

(1) *Izvinite, mogu li dobiti jednu olovku?*

Érdeemes megjegyezni, hogy a szerb anyanyelvi beszélők esetében ez a stratégia 48,59%-ot ért el, míg a magyar anyanyelvi beszélők még magasabb arányban, 60,35%-ban használták. A magyarok szerb nyelvű megnyilatkozásaiban ez a stratégia a két említett érték között helyezkedik el, tehát elképzelhető, hogy az anyanyelvi stratégia használata kis mértékben ugyan, de hatott ennek a nyelvi formának az alkalmazására. Ezt támasztja alá az is, hogy sok esetben a magyar anyanyelvi beszélő magyarul megfogalmazott kérésének a fordítását vagy nagyon hasonló megfogalmazását találjuk a szerb nyelven kitöltött kérdőívben.

Az előkészítő stratégia az indirekt formák közé tartozik, s ahogyan az elnevezése is jelzi, az elutasítás potenciális megakadályozása céljából mintegy előkészíti a kérést, vagyis segítségével a beszélő ellenőrizheti a beszédpartner képességét, hajlandóságát a kérés teljesítését illetően, érdeklődhet a megvalósítás lehetősége felől, vagy engedélykérést fejezhet ki általa. „[E] formák az udvarias megnyilvánulás jegyeit hordozzák magukon, így egyaránt alkalmasak arra, hogy e nyelvi formákkal forduljunk a hozzánk társadalmi/szociális szempontból közelebb vagy távolabb álló személyhez, valamint a kisebb és a nagyobb súlyú kérés megfogalmazására is”¹⁴⁹ (Sabo Laki i Tot Juhas 2024, 128). Megfigyelhető, hogy a szociális, illetve a társadalmi távolság növekedésével zömében e nyelvi forma alkalmazásának aránya is emelkedett, az előkészítő stratégia igen gyakori volt ezekben az esetekben. Szinte minden alszituációban nőtt e stratégia százalékaránya, pl. a mobiltelefon baráttól (a), látásból ismert személytől (b), valamint a tanártól való kölcsönkérése (c) esetében: a) 50%, b) 63,3%, c) 76,6%; a toll elkérése esetében: a) 16,6%, b) 43,3%, c) 50%). Csak az autóba való bekéredzkedés szituációjában esik vissza kissé a c) alszituációban az előkészítő stratégia használata, azonban meg kell jegyezni, hogy ebben a beszédhelyzetben igen magas értékeket ér el ez a nyelvi forma: a) 80%, b) 83,3%, c) 73,3%. Ez azt is jelzi,

149 Saját fordítás. Eredeti: „[O]vi oblici nose oznake učivosti, i stoga su podjednako pogodni da se ovim jezičkim formama obraćamo osobi koja nam je u socijalnom smislu bliža/dalja, odnosno za formulisanje molbe sa manjim ili većim značajem.”

hogy a beszélő nagyobb súlyú kérdésnek (esetleg kellemetlennek) érezte azt, hogy megkérjen valakit, vigye el autóval. Ahogyan az adatok is szemléltették, többnyire a belső kontextuális tényezők változásával, vagyis a kérdés súlyának növekedésével is gyakoribbá vált e stratégia alkalmazása. Az említett autós szituációban egyébként a magyar adatközlők szerb nyelvű kérései érték el a legmagasabb értéket e nyelvi forma használatában (80%), míg magyar nyelven 63,3%-uk, a szerb adatközlőknek pedig mindössze 43,3%-a alkalmazta az előkészítő stratégiát (utóbbiak ugyanilyen arányban alkalmazták az erős célzást, míg a magyarok közül szerb nyelven mindössze egy adatközlő élt erős célzással).

Az előkészítő stratégiának több nyelvi megvalósulási formája van. A magyar adatközlők szerb megnyilatkozásaik során jellemzően a beszédpartner képességére kérdeznak rá (2a–e; a *da li bi mogao* + főnévi igenév/mellékmondat szerkezetek nem jellemzőek), valamint az engedélykérést részesítik előnyben (3a–c).

(2a) *Možeš li mi dati olovku?*

(2b) *Dobar dan. Izvinite, možete li mi dati svoj telefon, kako bih nazvala roditelje?*

(2c) *Izvinite, možete li mi vratiti knjigu?*

(2d) *Izvinjavam se Profesorice, da li možda možete da mi vratite knjigu što sam pozajmila?*

(2e) *Hej, možeš li me odvesti?*

(3a) *Izvinite, da li mogu dobiti jednu olovku?*

(3b) *Izvini, da li mogu da idem sa tobom?*

(3c) *Izvinite, moram da pozovem roditelje. Mogu li da koristim tvoj telefon?*¹⁵⁰

A hallgató hajlandóságára való rákérdezés azonban teljesen háttérbe szorul (pl. *Da li bi mi dao?*). Egy korábbi vizsgálat megállapítása szerint a magyar anyanyelvi beszélők magyar megnyilat-

150 A magyar adatközlők által szerb nyelven megfogalmazott megnyilatkozásokat a kérdőíven rögzített formájukban közlöm, javítás nélkül.

kozásai esetében a „társadalmi távolsággal nincs összefüggésben egy-egy alkategória használata, de a kérés súlyát illetően sem lehet szigorú következtetéseket levonni” (Laki 2009, 155). Ez a tendencia figyelhető meg a magyarok szerb megnyilatkozásai esetében is.

A beszélő csökkenti a kérés terhét azzal, hogy direkt stratégia helyett indirekt stratégiát választ, és ezáltal választási lehetőséget ad a hallgatónak. Ezt biztosítja az erős célzás is, pl.

(4a) *Imate li sitno?*

(4b) *Da li imaš jednu hemijsku?*

E stratégia szintén indirekt, valójában nem hangzik el konkrét kérés, csak célzás, a beszédpartnernek pedig következtetnie kell a megnyilatkozás illokúciós szándékára. A magyar anyanyelvi beszélők szerb megnyilatkozásainak 23,33%-ában jelenik meg e stratégia, a szerb adatközlők 31,92%-ban, míg a magyarok anyanyelvükön megfogalmazott kéréseik 16,49%-ában alkalmazták (Sabo Laki i Tot Juhas 2024), tehát a szerbek kétszer olyan gyakran használták, mint az anyanyelvi magyar beszélők magyarul. Vagyis feltehetően részben anyanyelvi hatásra kis mértékben csökkent az erős célzás használata. Amikor a szerb anyanyelvi beszélők erős célzást használtak, a magyarok gyakran az előkészítő stratégiával éltek.

A származtatott mód, amelyet a felszólító mód használata jellemez, s amely a legdirektebb forma, a mobiltelefon és a toll elkérése szituációkban érte el a legmagasabb előfordulási arányt (26,6%-ot), pl.:

(5a) *Daj mi tvoj telefon!*

(5b) *Daj mi hemijsku!*

A többi esetben ennél alacsonyabb százalékban jelent meg, és jellemzően akkor alkalmazták, amikor a szociális/társadalmi távolság nem volt nagy, vagyis amikor a beszélők baráthoz fordultak kéréssel. Azonban amíg magyar nyelven a direkt felszólítást gyak-

ran udvariassági kifejezésekkel enyhítették, amelyek tompították a közvetlen felszólítás élet, sőt udvariassá tették a megnyilatkozást, pl. *Légyszi, adj egy tollat!*, addig szerb nyelven a *budi ljubazan* használata nem volt jellemző, vagyis e téren nem tapasztalunk erőteljes anyanyelvi hatást. Az adatközlők tehát feltehetően ismerik az ezt illető szerb szociokulturális normákat, vagyis hogy ennek az udvarias kifejezésnek a használata jóval ritkább a szerb nyelvben, mint a magyarban, és ehhez igazították kommunikációjukat. A magyarok magyar és szerb megnyilatkozásaikban is megközelítőleg azonos arányban éltek a származtatott mód stratégiával. A felszólító módú kéréseket azonban többször a *molim te* formával társították, ezzel udvariasabbá téve a megnyilatkozást (6a–b). A *molim te/Vas* az előkészítő stratégiával is megjelenik (6c). (Mindkét forma jelen van a szerb és a magyar anyanyelvi beszélők kéréseiben is.)

(6a) *Molim te, daj mi olovku!*

(6b) *Vrati mi knjigu, molim te!*

(6c) *Dobar dan, možete li i mene odvesti, molim vas?*

4.2. Módosító elemek alkalmazása a kérés során

Az alkalmazott kérésstratégián túl más nyelvi jelenségek is megfigyelhetők, amelyek udvariasabbá tehetik a kérést, pl. az úgynevezett módosító elemek. „Végeredményben az udvariassági szint a kérés direktségi szintjéből és az alkalmazott udvariassági stratégiákból áll össze, amelyek egymást semlegesíthetik is, azaz egy direkt stratégia módosítókkal kiegészítve udvariasabb lehet, mint egy indirekt, de nem módosított stratégia” (Bátyi 2023, 424). A (7a) megnyilatkozás a direkt stratégia módosítóval való megjelenését példázza, a (7b) az indirekt, módosító nélküli megnyilatkozást.

(7a) *Elnézést, hogy zavarlak, de szeretnék alaposan felkészülni a vizsgára, amely a jövő héten lesz. Kérlek, add vissza a könyvem, amit a múltkor kölcsönadtam neked, csak né-*

hány napig lenne rá szükségem. Ha még nem olvastad el, később újra kölcsönadom. Köszönöm.

(7b) *Vissza tudnád adni a könyvemet?*

A módosítók célja lehet a kérés erejének enyhítése vagy éppen fokozása. Az enyhítő elemek az udvariasság növelését szolgálják, csökkentve az arcfenyegetés mértékét és a visszautasítás esélyét. A módosítók általában árnyalják a beszédszándékot, és megelőzhetik a fő beszédaktust, vagy követhetik is azt. Mivel a dolgozat fókuszában nem a módosítók használatának elemzése áll, s a területi korlátok sem teszik lehetővé, ezért e helyen nem végzek erre vonatkozó részletes vizsgálatot, azonban mégis érdemes megemlíteni a módosító elemek alkalmazására irányuló tendenciát. A továbbiakban elsősorban a külső módosítóokra térek ki, amelyek kontextusba helyezik magát a kérést, de emellett hozzájárulnak a kérés megformálásának pragmatikai finomításához is.

A külső módosítók közvetett módon járulnak hozzá a beszédszándék sikeres megvalósításához (Blum-Kulka and Olshtain 1984): általában tompítják a kérés direkttségét, valamint módosítják annak erejét. A módosító eszközök többféle módon kategorizálhatók (pl. Blum-Kulka and Olshtain 1984; Hendriks 2002; Woodfield 2012), jelen dolgozat azonban ezek részletes bemutatására nem vállalkozhat. Elemzésemben csupán azokat a módosítókat említem, amelyek előfordulnak a korpuszban, vagy releváns szerepet játszanak. Módosító elem lehet pl. az előkészítés (pl. *A városba méysz?*), elővállalás (pl. *Tennél egy szívességet?*), indoklás/magyarázat (pl. *otthon hagytam a tollamat*), lefegyverzés (pl. *tudom, hogy későn szólok, de...*), köszönet, a kár minimalizálása (pl. *nem telik sok időbe*), bocsánatkérés, a terhelés csökkentése (pl. *csak pár napra*), ígéret (pl. *visszaadom*). Egyes módosítók előre jelzik, hogy a beszélő kéréssel fog fordulni a hallgatóhoz.

A vizsgálat eredményei azt mutatják, hogy az adatközlők viszonylag kevés külső módosítót használtak, ami több tényezőre vezethető vissza. A kiemelkedően leggyakrabban alkalmazott módosító elem az indoklás, illetve a magyarázat volt, amely természetesen a beszédpartner arcfenyegetésének csökkentését és a kérés

visszautasításának esélyét mérsékli. A magyarázat/indoklás, amely csökkenti a beszédpartnerre nehezedő terhet, és kifejezi a beszélő szükségletét, esetleg kényszerhelyzetét, állhat a kérés után is, de meg is előzheti azt, mintegy felkészítve a beszédpartnert arra, hogy kérés fog elhangzani. A direkt stratégiák esetében ritkábban jelentkezett magyarázat (talán éppen azért választották a beszélők a direkt megfogalmazást, mert nem érezték nagy súlyúnak vagy kellemetlennek a kérést, illetve kevésbé tartottak a visszautasítás-tól). Pl.:

(8a) *Ajde, molim te, usitni mi, nemaju sitno da mi vrate.*

Az adatközlők a magyarázatot sokkal inkább az előkészítő stratégiához társították, amely már eleve magában foglalja a kérés teljesíthetőségének kipuhatólását, emellett több szituációban is megfigyelhető, pl. a mobiltelefon, a toll kölcsönkérésekor és az autótba való bekéredzkedéskor, hogy a tanárhoz forduláskor (vagyis a nagyobb társadalmi távolság esetében) megnőtt a magyarázatok száma. A legtöbb indoklást a mobiltelefon kölcsönkérése szituációban találjuk (attól függően, kihez fordultak kéréssel, a válaszok a) 36,6%-ában, b) 46,6%-ában, c) 66,6%-ában jelenik meg magyarázat, leggyakrabban az előkészítő stratégiához kapcsolódva). Pl.:

(8b) *Dobar dan. Izvinite, možete li mi dati svoj telefon, kako bih nazvala roditelje?*

Előfordult továbbá a terhelés csökkentése, azonban jellemzően egy-egy szituációban csak néhányan alkalmazták. Pl.:

(9a) *Možeš li mi dati mobilni na minut?*

(9b) *Pozajmi mi svoj telefon na minut!*

Más adatközlők előre megköszönték a kérés teljesítését, ami szintén növeli a megnyilatkozás udvarias voltát, illetve mindössze egy személy helyezett kilátásba ígéretet, mégpedig a toll látásból ismert személytől való kölcsönkérésekor:

(10) *Izvini, imaš jednu hemijsku? Vратиću kasnije.*

Néhány esetben a kéréshez bocsánatkérés is társult, feltehetően, ha a beszélő úgy ítélte meg, hogy a kérés túl nagy terhet ró a beszédpartnerre, illetve kellemetlen volt az adott személyhez kéréssel fordulni. Az alábbi példát tanárhoz fordulva fogalmazta meg egy adatközlő:

(11) *Izvinite, ja nemam moj telefon, da li je moguće da koristim Vaš. Izvinjavam se zbog neugodnosti.*

Összességében tehát nem túl gazdag a külső módosítók használata típus és mennyiség terén sem. A kis súlyú kérések esetében a módosítók általában kevésbé jellemzőek, hiszen kisebb az arcfejegetés veszélye. A nagyobb súlyú kéréseknél valamelyest megnövekedett a számuk, mégpedig többnyire arányosan a társadalmi távolság növekedésével (vagyis az adatközlők a tanártól való kéréskor érezték leginkább szükségét a módosítók alkalmazásának). Mindez valamelyest a kifejezések udvariasságát is befolyásolja. A kérés erőteljesebbé tételét, fokozását célzó elemek alkalmazása nem volt jellemző.

A belső módosítók a kérést kifejező megnyilatkozáson, vagyis a kérésstratégián belül, annak részeként jelennek meg, közvetlenül járulva hozzá a beszédszándék, jelen esetben a kérés megvalósításához (Blum-Kulka–Olshtain 1984). Ezekkel kapcsolatban csak néhány jellegzetességet említek meg. A belső módosítók lehetnek lexikai és szintaktikai elemek. A lexikai elemek közé tartozik a *le-gyen szíves*, amely az udvariasság explicit nyelvi kifejezője, a hezitálást kifejező elem (pl. *esetleg*), a kérés teljesítésének határidejét eltoló elem (pl. *majd*) stb. Ahogyan korábban említettem, a *budi ljubazan* használata nem jellemző a szerb nyelvű kérésekben. A *možda* enyhítő kifejezés valamivel gyakrabban fordult elő, s ahogyan a neve is sugallja, a kérés enyhítésére szolgál, pl.:

(12) *Izvinite profesrice, da li imate možda jednu hemijsku? Zaboravila sam da donesem svoj [...].*

Néhány alkalommal megjelent a *slučajno* használata is, hasonló céllal, pl.:

(13) *Izvini, jel možeš da mi usitniš ovo slučajno?*

A szintaktikai elemek közé tartozik a feltételes mód, a feltételes mellékmondat, a kérdő mondatforma alkalmazása, a lehetőség vagy képesség kifejezése, a *tud* segédige használata stb. Ahogyan láthatjuk, a belső módosítók egy csoportja a kérésstratégiák kategorizálásában is megnyilvánult már.

A vizsgált korpuszban kifejezetten gyakori az elnézéskérés, amely azonban már megszólító/figyelemfelkeltő elem, vagyis az *izvini(te)*, míg „az *oprosite* használata nem volt jellemző sem a szerb, sem a magyar anyanyelvűek megnyilatkozásaiban”¹⁵¹ (Sabo Laki i Tot Juhas 2024, 129). E nyelvi forma valójában fatikus, kapcsolatteremtő funkcióval rendelkezik. Ezt támasztja alá az is, hogy nemcsak a nagyobb súlyú kéréseknél jelenik meg az *izvini(te)*, hanem a kisebb súlyúaknál is. Emellett az adatok arra utalnak, hogy gyakoriságuk összefüggést mutat a külső kontextuális tényezők változásával is: pl. a toll elkérése esetében, amely a legkisebb súlyú kérés volt, a baráthoz való fordulás során mindössze egyszer jelent meg az említett kifejezés (*Izvini, molim te, daj mi olovku!*), az ismeretlen csoporttárstól való kérés során 18 alkalommal, míg a toll tanártól való elkérésekor 22 esetben.

Természetesen ezt a célt szolgálja a köszönés is, amely azonban ritkán jelent meg a kérdőíveken. Kapcsolatfelvételre szolgáló elemek a szerb nyelvhasználatban gyakori *hej, ej, e(e)* kifejezések is, amelyek azonban nem túl udvariasak (a magyar megnyilatkozásokban hasonló alakok használata nem volt jellemző). A megszólítás szinte csak a tanár esetében jelentkezett (pl. *Profesorice*, vagy elnézéskéréssel kombinálva: *Izvinite, Professore [...]*). A (14)-ben egy viszonylag ritkán előforduló jelenségre is látunk példát: egy újabb beszédaktus jelenik meg, az adatközlő előre kifejezi köszönetét.

---

151 Saját fordítás. Eredeti: „[...] *oprosite* nije karakteristično ni za srpske ni za mađarske govornike [...]”

(14) *Profesorka, izvinite, nemam hemijsku. Jel bih mogla možda da pozajmim jednu od Vas? Hvala Vam!*

4.3. A nyelvi megformálás és a pragmatikai megfelelés kérdései

„Mint ahogyan minden viselkedésünkkel, nyelvi cselekedetünkkel, úgy e beszédaktus végrehajtásának módjával is természetesen valamilyen benyomást keltünk beszélgetőpartnereinkben” (Laki 2009, 145). A stratégiák direkt vagy indirekt jellege, valamint a módosítók és más elemek használata mellett további tényezők is alakítják a kérésről (és végső soron magáról a beszélőről) alkotott benyomást. A kérésstratégiák (kategóriák) és a számszerű adatok mögött rejlő konkrét nyelvi megformáltság árnyalja a képet: a korpuszban számos nyelvtani, megfogalmazásbeli, illetve olykor pragmatikai hiba, pontatlanság is fellelhető, amelyek mind hatással vannak a kérésről, illetve a beszélőről kialakult benyomásra. Az alábbiakban a vizsgált anyagban megfigyelhető jelenségek közül emelek ki néhányat.

Mivel dolgozatom pragmatikai fókuszú, nem célom elemezni, kategorizálni a jelentkező nyelvtani hibákat, csupán néhány gyakrabban előforduló jelenséget említek meg. A korpuszban több olyan hiba is megjelenik, amelyek az esethasználat és az egyeztetés bizonytalanságára vezethetők vissza (hibás nembeli és számbeli egyeztetés, téves esethasználat, a birtokos szerkezet nincs egyeztetve), pl:

(15a) *Daj mi jedan olovke!*

(15b) *Daj mi tvoja olovka!*

(15c) *Mogu da uzmem tvoj olovku?*

A nyelvtani hibák befolyásolják a kérés célnyelvi természetességét, de a beszélőről alkotott benyomásunkat is, tehát a nyelvi forma és a pragmatikai aspektus összefügg egymással. Az alábbi példákban hibák halmozódása fordul elő:

(16a) *Izvini, da li ti možeš dati tvoja olovka za mene?*

(16b) *Izvinite nastavnici da li je imaš olovke?*

(16c) *Može da koristim telefon? Samo da javim mama, danas kasnim kući.*

A (16c) példában az előkészítő stratégia alkalmazása önmagában udvariasnak tekinthető, s magyarázatot is fűz a kéréshez a beszélő, a megszólított személy (tanár) státusa miatt mégis túl közvetlennek hat a megnyilatkozás. Ebben a társas helyzetben a nyelvi választás nem a legmegfelelőbb, leghatékonyabb a cél elérése érdekében.

Ha a beszélő nem megfelelő nyelvi formát választ a kommunikációs cél, az illokúciós szándék megvalósításához, pragmlingvisztikai hibáról beszélünk, míg ha a megnyilatkozás nem felel meg az adott társadalom szociokulturális nyelvhasználati normáinak, akkor szociopragmatikai hibáról. A gyakorlatban azonban sokszor nehézkes a hibák ilyen jellegű elkülönítése. A szociopragmatikai hibák rendszerint szociokulturális különbségekkel magyarázhatók. Általában ide sorolhatók a tegezéssel-magázással kapcsolatos nem megfelelő nyelvi formák. A magyar nyelvet tanulók pl. az összetett igeragozási rendszer miatt gyakran vétének ilyen hibát (Bándli és Maróti 2003, 150). Az általam vizsgált korpuszban is előfordul a tegezéssel és a magázással kapcsolatos hiba, mégpedig a tegezés és a magázás keveredése. A b) és c) szituációkban fogalmazták meg magyar anyanyelvű adatközlők a (17a–c) megnyilatkozásokat, amelyekben az igeragozás helyes, magázzák a beszédpartnert, azonban a személyes névmásokat, illetve a birtokos névmásokat már nem ezzel összhangban használják. Az alábbi jelenség minden valószínűség szerint nem szociokulturális különbségekkel magyarázható, hanem éppen a nyelvtani vétségek, hiányos ismeretek idézik elő. E hibák több adatközlőnél is előfordultak.

(17a) *Možete li mi dati olovku, molim te?*

(17b) *Daj mi vaš mobilni telefon. Znače, oni su jako uplašeni. Možda bih mogla da uzmem tvoje da ih pozovem?*

Olykor nem feltétlenül a legmegfelelőbb, illetve megfelelően udvarias nyelvi formát alkalmazzák a kérés során. Az egyik adatközlő a tanárnak címezve az alábbi módon fogalmazta meg kérését:

(17c) *Izvinite, treba da javim roditelja, ali nemam mobilni telefon, može tvoj mob?*

A korpuszban olyan nyelvi formákat is találunk, amelyek túl direktnek hatnak. A (18a–d) kéréseket a beszélők egy barátinak címezték, azonban nagyon direkt, illetve kevésbé udvarias megfogalmazást alkalmaztak (egy kölcsönadott könyv visszakérése a cél):

(18a) *Daj mi knjigu.*

(18b) *Vrati moju knjigu.*

(18c) *Tražim knjigom, čovek!*

(18d) *Zar ne misliš da treba nam vratiti svoju knjigu?*

Az egyik adatközlő egy látásból ismert személytől így kérné el a mobilját: *Tražim mobilni*. Az alábbi kérést tanárhoz fordulva fogalmazta meg egy adatközlő:

(19) *Izvini, treba mi taj knjiga.*

A (20) megnyilatkozásban a magyar nyelvre jellemzőbb *le-gyen/lenne szíves* udvariassági formula szerb megfelelője jelentkezik felszólító módú igével párosítva:

(20) *Da li biste bili ljubazni i dajte mi Vašu hemijsku.*

Ahogy a példák is alátámasztják, a célnyelvben kevésbé természetes megfogalmazások is előfordulnak. Ezek egy része vélhetően interferenciára vezethető vissza. A (21) példa feltehetően a magyar *Elnézést, visszakérhetem?* fordítása.

(21) *Izvinjavam se, mogu da tražim nazad?*

5. Összegzés

A kérés sikerességét növeli, ha a beszélő a kommunikációs helyzetnek adekvát udvariassági szintet választja, amelyet különböző explicit nyelvi eszközök fejeznek ki. A nem anyanyelvi kommunikáció során a beszélők általában igyekeznek megfelelni a célnyelvi udvariassági normáknak, elvárásoknak. A magyar anyanyelvű adatközlők szerb nyelven megfogalmazott kéréseik alkalmával többnyire indirekt, udvarias nyelvi formákat használtak, bizonyos esetekben azonban a beszédpartner személyéhez vagy a szituáció jellegéhez mérten kevésbé megfelelő formával éltek. A megnyilatkozások konkrét nyelvi formái ugyanakkor tovább árnyalják a korábban a szituációk szerint körvonalazott stratégiámintázatokat. A kérések elemzése rávilágított az adatközlők pragmatikai kompetenciájának szintjére is. A dolgozat csupán a vizsgált jelenségek fő irányvonalait és tendenciáit rajzolta fel, a téma további kutatást igényel.

Irodalom

- Austin, John L. 1962. *How to Do Things with Words: The William James Lectures delivered at Harvard University in 1955*. Oxford: Clarendon Press.
- Bándli Judit és Maróti Orsolya. 2003. „Kultúra és nyelvi viselkedés: Japán diákok kérési és visszautasítási stratégiái magyar nyelven.” *Hungarológiai Évkönyv* 4 (1): 137–152.
- Bardovi-Harlig, Kathleen, and Dörnyei, Zoltán. 1997. *Pragmatic awareness and instructed L2 learning: An empirical investigation*. Paper presented at the AAAL 1997 Conference, Orlando.
- Bátyi Szilvia. 2023. „»Szeretném megkérni, hogy tudna-e abban segíteni...« Kérési stratégiák használata a hollandiai magyarok körében.” *Magyar Nyelv* 119 (4): 420–439. <https://doi.org/10.18349/MagyarNyelv.2023.4.420> (2025. november 12.)

- Blum-Kulka, Shoshana. 1982. "Learning how to say what you mean in a second language: A study of speech act performance of learners of Hebrew as a second language." *Applied Linguistics* 3 (1): 29–59.
- Blum-Kulka, Shoshana, and Olshtain, Elite. 1984. "Requests and Apologies: A Cross-Cultural Study of Speech Act Realization Patterns (CCSARP)." *Applied Linguistics* 5 (1): 196–213.
- Blum-Kulka, Shoshana, House, Juliane, and Kasper, Gabriele, eds. 1989. *Cross-cultural pragmatics: request and apologies*. Norwood: Ablex Publishing Corporation.
- Brown, Penelope, and Levinson, Stephen. 1987. *Politeness: Some universals in language usage*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hendriks, Berna. 2002. *More on Dutch English ... please? A study of request performance by Dutch native speakers, English native speakers and Dutch learners of English*. Nijmegen: Nijmegen University Press.
- Kasper, Gabriel. 1997. *Can pragmatic competence be taught?* Honolulu: University of Hawaii, Second Language Teaching & Curriculum Center. www.scribd.com/document/111094653/Kasper-1997-can-Pragmatic-Competence-Be-Taught. (2025. november 12.)
- Laki Boglárka. 2009. „Adalékok a kérés pragmatikájához a magyar nyelvben.” *Hungarológiai Közlemények* 40 (1): 145–159.
- Sabó Laki, Boglárka i Tot Juhas, Timea. 2024. „Govorni čin molbe u srpskom i mađarskom jeziku – kontrastivna pragmatička ispitivanja.” *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* 67 (2): 121–137. https://doi.org/10.18485/ms_zmsfil.2024.67.2.7
- Searle, John R. 1975. "A taxonomy of illocutionary acts." In *Language, mind and knowledge. Minnesota Studies in the Philosophy of Science*, 7, ed. Gunderson, Keith. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Szili Katalin. 2004. *Tetté vált szavak: A beszédaktusok elmélete és gyakorlata*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

Woodfield, Helen. 2012. “‘I think maybe I want to lend the notes from you’: Development of request modification in graduate learners.” In *Interlanguage request modification*, eds. Economidou-Kogetsidis, Maria and Woodfield, Helen. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins.

A KÉPLÉKENYSÉG POÉTIKÁI

Liminalitás és interkulturalitás Sepsi László és Veres Attila prózájában

Tóth Ágota

Bölcsészettudományi Kar, Újvidéki Egyetem, Szerbia
toth.agota@ff.uns.ac.rs

A liminalitás fogalmát az etnográfus Arnold van Gennep a kis közösségek beavató rítusainak leírásához alkotta meg. A rítus első szakaszában a beavatandó elszakad családjától/közösségétől, a középső, ún. liminális szakaszban a státusa bizonytalanná válik, amelyből úgy léphet ki, ha valamilyen próbát kiáll, ami feltétele annak, hogy visszatérjen már egy új státussal eredeti közösségéhez. Kultúraváltó korunkban a fogalom már számos más területen: a művészetben, gazdaságban, politikában termékenyvé vált, liminális entitásokról, időszakokról, helyekről beszélhetünk. A poszthumán, posztantropocén korában liminálissá vált az ember helye a világban, amit a kortárs irodalmi alkotások is egyre gyakrabban tematizálnak. Ezek a képlékeny határhelyzetek egyben kulturális metamorfózisok is, így az interkulturális átjárás keretrendszerében is értelmezhetők. A tanulmány Sepsi László *Termőtestek* c. regényében, valamint Veres Attila *Éjféli iskolák* és *Fekete talán* című novelláiban vizsgálja a nemcsak életkora, de emberi létezése tekintetében is küszöbhelyzetben lévő szereplőinek történetén keresztül azt, hogy átalakulóban lévő pozícióknak miként konstituálódnak napjaink fikciós irodalmi keretei közt.

Kulcsszavak: liminalitás, poszthumán, metamorfózis, interkulturalitás, kortárs irodalom

The concept of liminality was coined by ethnographer Arnold van Gennep to describe initiation rites in small communities. In the first phase of the rite, the initiate is separated from their family/community; in the middle, so-called liminal phase, their status becomes uncertain, and they can only exit this stage by enduring a trial, which is a prerequisite for returning to their original community with a new status in our era of cultural transformation, the concept has become a generative one across diverse domains such as art, economics, and politics, allowing us to speak of liminal entities, periods, and spaces. In the posthuman, post-anthropocentric age, the human being's position in the world has itself become liminal, a condition increasingly explored in contemporary literature. These transitional states function as cultural metamorphoses and lend themselves to interpretation within an intercultural framework. The paper

explores how shifting notions of human position and identity are articulated in contemporary fiction through characters who occupy liminal spaces – not only in terms of age, but also of ontological status – in László Sepsi’s novel *Termőtestek* [Fruiting Bodies] and Attila Veres’s short stories *Éjjéli iskolák* [Midnight Schools] and *Fekete talán* [Black Perhaps].

Keywords: liminality, posthuman, metamorphosis, interculturality, contemporary literature

Sepsi László *Termőtestek* (2021) című regénye és Veres Attila novelláskötetei (*Éjjéli iskolák* [2021], *A valóság helyreállítása* [2024]) a kortárs magyar prózának abba a vonulatába tartoznak, amelyet Nemes Z. Márió tanulmánya alapján spekulatív hibridnek nevezhetünk (Nemes Z. 2020). Mindkét szerző szövegei magukon hordozzák a populáris és mainstream regiszterbeli elemek heterogén, „eldolgozatlan” illeszkedéséből eredő bizarr hibriditást. Az egymástól idegen elemek „varrat” nélküli szervesülése a kortárs magyar irodalmi alkotásokban történő megjelenése a 21. századi ember ön- és világértelmezésének reprezentációjaként is értelmezhető. Filozófiai és kultúraelméleti tanulmányok sokasága foglalkozik az átmenetiség és az ehhez kapcsolódó köztesség kérdéseivel, dolgozatomban ezeknek a kutatásoknak néhány aspektusára fókuszálva vizsgálom a fent említett szerzők szövegeiben a liminális tapasztalat megjelenését.

A köztesség állapota, a határok léte és/vagy nemléte központi kérdése a 20. század végi, 21. század eleji kultúraelméleteknek, így például a multi-, inter- és transzkulturalitás elméleteinek is. A multikulturalitás fogalma szorosan összefonódik olyan társadalmi folyamatokkal, mint a bevándorlás, a dekolonizáció, a polgárjogi mozgalmak és az identitáspolitika megjelenése. Olyan viszonyrendszert feltételez, amelyben egymás mellett létező, önálló entitásként működő kultúrák kerülnek kapcsolatba egymással. A hangsúly e megközelítésben az egyes, egymástól elkülönülő, egymás mellett létező kultúrákon van, amelyek többnyire nem egyenrangúak, rendszerint hierarchikus viszonyba kerülnek, amelyben az egyik kultúra a másik fölé rendelődik, és kapcsolatukat gyakran a dominancia és a homogenizáció törekvései határozzák meg.

zák meg (Veress 2008, 82). Az interkulturalitás ezt a hierarchikus különbségtételt igyekszik felszámolni, és a kultúrák közötti térben az egymással való kölcsönös hatásra és kapcsolatra fekteti a hangsúlyt, ám ez mégsem sikerülhet maradéktalanul, ahogyan arra Toldi Éva is utal cikkében: „A megértés azonban minden dialógusra tett kísérlet ellenére sem jöhet létre, mivel az a feltételezés, hogy a nemzeti kultúrák egymástól nagymértékben eltérő specifikumokkal rendelkeznek, az egyén számára csak azt teszi lehetővé, hogy saját nézőpontját érvényesítse” (Toldi 2023). A határokkal rendelkező, egymástól elkülönülő kultúrák koncepcióját tagadva, a multi- és interkulturalizmus ellenében, annak továbbgondolása-ként alkotta meg a transzkulturalizmus fogalmát Wolfgang Welsch az 1990-es évek elején. „Welsch performatív kultúrafelfogásában arra mutat rá, hogy mindenképp kulturális hálókról, átmenetekről, összefonódásokról van szó, amelyek révén az egyes »tisztá« kultúrák nem különíthetők el egymástól. A transzkulturalitás egy sok szálból álló, inkluzív, nem szeparatista és exkluzivista felfogása a kultúrának, amelynek lényege a keveredés” (Hammer 2017, 15). A hangsúly napjaink kultúraelméleteiben egyre inkább az egymásba nyúlásra, a határok fluiditására, az átmenet folyamatára és milyenségére tevődik.

A liminalitás egy antropológiai fogalom, amelyet Arnold van Gennep definiált *Átmeneti rítusok* című, 1909-ben megjelent könyvében. Azokról a rítusokról ír, amelyek egy egyént vagy egy társadalmat vezetnek át egyik stabil állapotból egy másik stabil állapotba. A liminalitás a két állapot közötti átmenet ideje, helye (van Gennep 1960). A van Gennep által kidolgozott elmélet hosszú ideig visszhangtalan maradt, 1963 körül talált rá Victor Turner, és vezette be az akadémiai antropológiába, majd az 1990-es években elterjedt a szociológiában és a társadalomelméletekben is, ma pedig már „egyetemes antropológiai fogalmat ad ahhoz, hogy társadalmakat elemezzünk mozgásuk, átalakulásuk során” (Szokolcai 2015, 12).

Az átalakulás vagy metamorfózis központi fogalma és metaforája a kortárs társadalomelméleteknek, művészetnek és populáris kultúrának, amit Bényei Tamás a metamorfózisról írt

könyvének bevezetőjében azzal magyaráz, hogy „az emberiség evolúciója annyira felgyorsult [...], hogy már csak metamorfózis névvel illethető” (Bényei 2013, 7), és azzal is, hogy a poszthumán kor emberének a szubjektum és test kapcsolatából fakadó identitásválságára mutat rá. Utal Rosi Braidotti és Donna Haraway gondolataira, akik szerint napjaink filozófiájának sokkal inkább a változás, átalakulás, mutáció kérdéseivel kellene foglalkoznia, és nem annyira a fogalmakon kellene alapulnia. Bordás Máté tanulmányában Aleida Assmann kultúratipológiáját ismerteti, amely szerint a nyugati társadalmak szubjektumainak magatartását az identitás- és átváltozáskultúrák irányítják, és a poszthumanizmus is az átváltozáskultúrák sajátosságait hordozza. Az átváltozáskultúrákat és az átváltozó szubjektumot is fluiditás jellemzi, entitások közötti átjárható határokkal. A „metamorfózis felszámolja azt az identitásszervező elvet, amely a belső kontinuitásról és a külső változásokról szól. A kontinuitás az átváltozás képességében rejlik, így a lét formái közötti vándorlásban tételeződik a szubjektum, nem pedig egy létformába való megszilárdulásban” (Bordás 2022, 101).

A liminális állapot a „már nem ott” és „még nem itt” állapota, egy válsághelyzethez, egy világrend felbomlásához tartozik, amit Victor Turner az antistruktúra szóval jellemez: liminalitás az, amikor nincs struktúra (Turner 2002, 108). Szakolczai Árpád *Marginalitás és liminalitás* című tanulmányában négy antropológiai fogalom köré építve a tömegtársadalmak átalakulásának jellegzetes mintáját, leírását adja, ezek a fogalmak: liminalitás, imitáció, trickster, skizmagenezis. Elmélete tömören a következő: egy társadalom átalakulása a liminális szakasszal kezdődik, ezt követi az imitáció, amely azt jelenti, hogy az emberek elkezdenek követni egy modellt vagy személyt, ami egy permanenssé váló társadalmi konfliktusba fut, ekkor megjelenik a trickster figurája, aki egy ambivalens antropológiai, népmesei alak, egy örök bolyongó, aki nem tartozik sehova, ezért nagyon alacsony a társadalmi presztízse, ugyanakkor tréfás történetmesélő, viccmester, gyorsan népszerű lesz, és felveszi az uralkodó/irányító szerepét. Amikor ez megtörténik, a közösség hamar-

san szétesik, ez lesz a negyedik szakasz: a társadalmi szakadás, skizma, amit a teljes szétszóródás, széttöredezés követ és zár le (Szokolczai 2015, 9).

Ezt a gondolatmenetet követi Kőszegi Margit, Berki Márton és Barta Géza is tanulmányában, amelyben az európai posztszovjet térségben érvényesülő orosz expanziós törekvések hatásait értelmezi a liminalitás koncepciójára építve. Arról írnak, hogy a van Gennepe-i liminalitás fogalom a kisközösségek rítusaira vonatkozik, ahol a csoport ismeri a határhelyzet mibenlétét, pontosan tudja, hogy az átmenet miből mibe történik, a fogalom jelentéstartománya azonban napjainkra bővült, és már egész társadalmak átmeneti állapotaira is vonatkozik. Ezekben az esetekben a válságot átélők nem tudják értelmezni azt, ami velük történik, a jövő ismeretlen számukra, és a jelenből kivezető utat sem látják. Mivel nincs senki, aki előzőleg már megtette volna ezt az utat, nincs szertartásmester, aki kivezetné az embereket ebből a helyzetből, így „önjelölt szertartásmesterek” jelennek meg, akiknek az az érdekük, hogy a liminalitást fenntartsák (Kőszegi, Berki és Barta 2018, 35).

A tömegtársadalom a 20. századi társadalomelméletek fogalma, amelyet a 21. században már a poszthumán és az antropocén fogalmai követnek, váltanak le. Ez a kor pedig, egyre inkább úgy tűnik, a köztesség, a permanens liminalitás kora, amikor az átváltozó számára a valamivé való kifejlődés már nem lehetséges.

A fluiditás, a határok átjárhatósága a kortárs magyar irodalomban a műfajok, regiszterek közötti átjárhatóságban is reprezentálódik. Nemes Z. Márió spekulatív hibrideknek nevezi azokat a 2010-es években megjelent műveket, melyekre jellemző a „kánontérképek vagy genealógiák egymásba gyűrése, keresztbe vágása és újrendezése” (Nemes Z. 2020, 37). Ezek a szövegek azáltal, hogy témájukban, esztétikájukban, szereplőik alakjaiban stb. szépírodalmi és zsánérirodalmi elemeket hibridizálnak, a 21. század természeti és társadalmi átalakulásait, mutációit testesítik meg.

Ilyen kötet Sepsí László *Termőtestek* című 2021-ben megjelent regénye, amelyre jellemző, hogy „(n)yelvében, szerkezetének tudatosságában, kidolgozottságában, narrációs technikájában szépírodalmi, tematikájával többféle zsánert képvisel, ugyanakkor

szerkesztésmódjára a szépirodalmi kimunkáltsága mellett jellemzőek a zsánerirodalmi megoldások is” (Tóth 2025, 89), emellett pedig értelmezhető a Szokolczai által felvázolt változási folyamat poszthumán variánsaként is.

A regény cselekménye egy Höksring nevű városban játszódik, és egy robbanással kezdődik: a várost uraló drogkereskedő család háza röpül a levegőbe, és pusztul így ki az egész família, kivéve annak legfiatalabb tagját, a 14 éves fiút, Dénielt, aki a robbanást megelőzően épp lement a pincébe egy palack borért. A családi ház pincéje voltaképpen egy barlang, falain sokféle tudatmódosító gombával, amelyek kereskedelmi forgalomba való bocsátásából él jómódban az így uralkodó pozícióba került Ergot család. Kiirtásukkal ez a pozíció szabadult fel, aminek elfoglalására a leggyorsabban egy Zedmork nevű kétes alak jelentkezett be, aki kegyetlenségével és egy számszerűjjel tartja rettegésben a kisváros lakóit. Tervszerűen és módszeresen halad a célja felé, aminek a kiiktatandó célszemélyek mellett természetesen járulékos veszteséggént a civil lakosság közül is sokan áldozatul esnek. Zedmorknak azonban szembesülnie kell kevésbé feltűnő, de sokkal hatékonyabb riválisával: Höksring gombáival.

Az Ergotok levegőbe röpülésével állt be a városban a liminális állapot, Zedmork a politikus/zsarnok szerepkörben fellépő trickster figurájaként értelmezhető, akinek döntései irányítják egy rövid ideig a város életét. A regény azonban egy város közösségének átalakulásánál jóval szélesebb problematikát mozgósít. Hiába tűnik úgy, hogy Zedmork sikeresen gyűri maga alá Höksringet, a non-humán entitás feltartóztathatatlanul terjeszkedik és fed el mindent, így Zedmork átirányítja erőfeszítéseinek fókuszát a gombákra:

Minden régi történet szerint Höksring alapját a gombák adták, ezért jöttek ide mindenféle népek messzi vidékekről, tönkökből épültek a házak oldalai, és kalapból a tetejük. Nem pusztíthat ki valamit a városból, ami a leglényegéhez tartozik. De még akkor is, ha ez egy olyan küzdelem, ahol valójában ők a betolakodók, és Höksring az ártatlan áldozat, aki csak visszavenné a jussát, amikor hullákat, könyvtárakat, beteg állatokat és omladozó fa-

lakat emészt el gombafonalaival, Zedmork akkor sem fog meghátrálni. Nem érdekli az igazságosság, csak az, hogy ez a város végre megtisztuljon. Megtisztuljon a gombáktól, amelyek folyton felütik fejüket a sötét zugokban (Sepsi 2021, 533).

Az idézett szöveg utal arra, hogy a város mindig is a gombáké volt, és az ember ennek tudatában és ennek ellenére igyekszik uralkodó pozícióba kerülni/abban maradni, csakhogy ez esélytelen próbálkozás, ugyanis a gombák, ahogyan a regény utolsó lapjain olvassuk: „Nem félik a halált, mert van bennük valami, ami nem hagyja őket meghalni; ők csupán álomtalan álomba merülnek, hogy majd a megfelelő pillanatban megmoccanjanak génjeik tekervényei, újra másolni kezdjék önmagukat, és friss életre sarjadjanak” (Sepsi 2021, 621).

A regény két szinten mutatja be a köztes, átmeneti állapotot: a felszínen, az emberek hétköznapi valóságában, azzal, hogy a társadalmi viszonyok teljes átrendeződése indul el, és egy mélyebb szinten, a felszín alatt, az Ergot-ház pincéjéből induló gombák térnyerésével, lassú, de mindent elfoglaló terjeszkedésével. Ennek a folyamatnak szimbolikusan értelmezhető alakja Déniel, aki maga is egy liminális státuszú figura: a robbanás előtt kiskamaszként a gyermeki létből a felnőttkorba lépés köztes állapotában volt, a robbanás után pedig humánból nonhumánba, pontosabban emberből gombába való átmenet állapotába kerül. Déniel a Höksring városát alapító Ergot család legifjabb, még ártatlan tagja. A robbanást súlyos égési sérülésekkel túlélte, de a sebek elfertőződtek, és a barlangban a földön fekvve, gombáktól körülvéve teste lassan azok termőtalajává vált. Pusztulását azonban a narrátor nem fertőzések következtében beálló halálként írja le, hanem a gombákkal való összeolvadásként, az azokban való feloldódásként, amit a rá vonatkozó metaforákba, hasonlatokba is beépít, pl.: „Egyetlen vizenyős hólyag lett belőle, amely nedvességet keresve kúszott a pince padlóján” (Sepsi 2021, 63). Déniel története az idői és téri liminalitást is reprezentálja, hiszen két életkor és két entitás közötti átmenetet jelenít meg. A regénynek ő az a szereplője, aki ellenállás nélkül adja át magát annak a csendes, de feltartóztathatatlan változásnak,

amelynek végül az egész város is áldozatává válik. Érvényes rá Victor Turner liminális személyekről adott leírása, miszerint nem rendelkeznek semmivel, kevés ruhában vagy meztelenül láthatjuk őket, ezzel fejezve ki státusnélküliségüket. Passzívok, aláztosak, és gyakran ábrázolják őket „olyan szimbolikus környezetben, amely egyszerre jelképezi a sírt és az anyaméhet” (Turner 2002, 108–109).

Szakolczai Árpád már idézett tanulmányában az átmeneti állapotok kaotikus helyzetéből való kimenekülésre a következő lehetőséget látja: „A cikkben ismertetett antropológiai fogalomrendszer hozzájárul a hagyomány fontosságának az újraértékeléséhez. Értelmes emberi élet a mi világunkban ott létezik még, ahol az állandósított átmenetiség még nem lett teljesen úr. Ott van értelmes emberi élet, ahol valamilyen helyi kultúra még létezik” (Szakolczai 2015, 28). Szakolczai az állandósított átmenetiség korának a modernitást tartja, amely megközelítés egybecseng a nonmodern koncepciót kifejtő tanulmánykötet egyik tézisével is. Czopf Áron, Horváth Márk és Lovász Ádám kötete azt a kérdést járja körül, hogy a posztmodern után az antropocén és posztthumán elméletek korában milyen viszonyunk lehet a modernitáshoz. Ezt a viszonyulást fogalmazzák meg a nonmodern koncepció keretein belül, amiből jelen témakörben csak egy aspektust szükséges kiemelni, ez a gyökértelenség fogalma, amelyet előszörban Simone Weil *Begyökerezettség* című esszéje alapján használnak. Begyökerezettségén Weil az ember valamilyen szerves, élő közösséghez való tartozását érti, megfigyelése szerint a modern ember kilépett ebből a begyökerezettségéből, a rendből és a normalitásból. „A begyökerezettség nemcsak a közösségünk jelenéhez való rögzítettségünket jelöli, hanem annak egész múltjához való, biológia, kulturális és szellemi kapcsolódásunkat is. [...] Egy toleránsabb, politeistább világban elidegeníthetetlen joga volna minden polgárnak a saját iránti tiszteletre, a számára otthonos hagyományban való bensőséges létehez, egy szóval: a közösséghez” (Czopf, Horváth és Lovász 2024, 175).

Veres Attila a kortárs magyar weird irodalom talán legismertebb alkotója, idáig egy regénye és két novelláskötete jelent

meg. A weird maga is egy nehezen behatárolható, köztes, valódi műfajnak sem nevezhető eljárás mód, a horror, gótikus, dark fantasy zsánerek, alzsánerek határán¹⁵². Veres prózavilágának helyszínei mindig Magyarország vagy ahhoz nagyon hasonlító fikatív helyek, szereplői magyar emberek, témái a jelenkori magyar valóságot idézik: „ilyenek a [...] párkapcsolati problémák mellett az általános emberi viszonyok kiüresedése, az elmaradott, elszegényedett vidéki élet kilátástalansága, az ebből fakadó alkoholizmus, bűnözés, vallási fanatizmusba menekülés, az ily módon morálisan és anyagilag leépült társadalmi réteget elnyomó manipulatív, néhol diktatórikus eszközöket használó felsőbb réteg kegyetlensége” (Tóth 2020, 142). Műfaji választása tükrözi a szerző viszonyulását ehhez a valósághoz: bizarr, furcsa, hátborzongató, groteszk. A hagyományokhoz és közösséghez való visszatérés mint a „permanens liminalitás” állapotából való kilépés lehetősége, pontosabban lehetetlensége megjelenik Veres néhány novellájában. Ha a témát elhelyezzük a kortárs poszthumán teóriák némelyikének, pl. a sötét ökológiának vagy a posztmodern gótikának a kontextusában, feltételezhetjük, hogy az újra begyökeresedés vagy a hagyományokhoz és közösséghez való visszatérés nem állítana vissza mindent a „normalitásba”.

A valóság helyreállítása Veres második novelláskötete, 2022-ben jelent meg. A városi ember gyökértelenségét, a falusi hagyományokban a begyökeresedés lehetőségét kereső házaspár bizarr történetét meséli el a *Fekete talán* című novella, amelynek főszereplője, egy Déniel Ergothoz hasonló korú kamasz lány: Emese. A névtelen, fikatív helyszínen, de jelölten Magyarországon játszódó elbeszélés első szava a hagyományhoz kapcsolódik: „Tradicionalisan a fiatalok gyűjtik be a csigákat nappal, a férfiak pedig éjszaka a láncokat olajozzák” (Veres 2024, 331). Emese és szülei nagyvárosban élnek, és a történet idején, nyáron egy faluban vesznek részt – falusi turizmusra emlékeztető keretek közt – egy hagyományos közösségi eseményen. Ez azzal kezdődik, hogy a fiatalok learatják az úgynevezett csigákat, amelyek egyrészt a belőlük szivárgó

---

152 A weird és new weird tematikához lásd pl.: Gyuris 2023; Miéville 2009; VanderMeer and VanderMeer 2008.

olaj miatt hasznosak, ugyanis ezzel kenik be a férfiak a láncokat, amelyekkel a „lárvákat” húzzák ki a földből; másrészt csaliként használják: az asszonyok a kampók hegyére tűzik őket, amire a lárva majd ráharap. Az esemény kezdetén a férfiak mély gödröket ásának, ezekbe dobják a csalit, majd a gödröket betemetik, az asszonyok a láncok mellé tükröket állítanak, majd mindannyian várakoznak. Arról, hogy ilyenkor mi történik a lényekkel, Gergő, a vendéglátó így tájékoztatja Hugót, Emese apját: „Nem léteznek, de az elemeik, a részeik már ott vannak. Azért trágyázunk egész évben. A csali csak összerakja őket. Becsalogatja őket az életbe” (Veres 2024, 341). A kapást az jelzi, hogy a tükör a betemetett gödör felett megreped, ekkor az összes férfi ahhoz a lánchoz ugrik, és közösen húzzák, amíg a kb. másfél méteres lárva a föld felszínére nem kerül. Miután a férfiak megkötözik, az asszonyok egy fúróval lyukat fúrnak az egyik végébe, amiről Erzsébet, Gergő felesége ezt mondja Emesének: „A szájával nincs gond [...] az meglett, mikor bekapta a csalit. De a másik lyuk nélkül nem lennénk meg. Ott kell belerakni az esszenciát” (Veres 2024, 343). Az egész folyamatról a városból érkezett család előre semmit nem tudott, arról, hogy mit kell tenniük, egyik lépésről a másikra, az események sodrában tájékozódtak. Így tudták meg, hogy az esszenciát a nyolc és húsz év közötti még szűz gyermekeikből szerzik az anyák. Mivel ekkor derült ki, hogy Gergőék lánya erre a nyárra elveszítette a szüzeségét, nem volt más lehetőség, mint Emesét használni helyette. A folyamat során Emese anyjának csigaolajjal bekent kezekkel be kellett nyúlni a lánya szájába, egyre mélyebbre hatolnia, addig, amíg „érezte, hogy a keze túlcsúszik a húson, túl Emese torkán, túl a testen. Az olaj, a csigaolaj működik ismét, gondolta, kitarja a kaput az anyag mögött az életre. [...] Megpróbálta megragadni, de az esszencia, mint valami nedves polip, kicsúszott az ujjai közül, a sötétség egy távolabbi szeglete felé” (Veres 2024, 349–350). Mire nagy nehezen sikerült kitépnie, a lány már úgy nézett ki, mintha halott lenne. Az esszenciát ezután elhelyezték a lárvában, amiket másnap felvágtak, ugyanis rájuk már nem volt többé szükség, csak a bennük fekvő emberforma alakra. Az így létrejött lények csak a szemük színében különböztek egymástól, hasznukról így beszélt

Gergő: a kék szeműek „Tűzállók. Szabványmunkákhoz valók. A vörös szerencsenyerő; ha a lakásban tartják, elnyeli a balszerencsét. Az olyanért jó pénzt tudunk elkérni. A feketék meg... a feketék mindenre képesek. Azok a legjobbak. Ha meg már nem használhatók, a húsuk is finom” (Veres 2024, 353). Ember és föld kölcsönviszonya, egymást táplálása tematizálódik ebben a novellában, a modern ember földművelési szokásaival ellentétben azonban itt az ember is befizeti ennek a haszonszerzésnek az árát. Amikor még csak a csigákról van szó, Gergő így beszél Hugónak: „Egész évben etetni kell a földet. A nagy üzemekben, ugye, vegyszereznek, meg gépesítenek, de mi bióban csináljuk. Csakis saját ürülék, saját trágya. Természetes forrású kalcium, foszfátok” (Veres 2024, 339). A hagyomány, a közösségi lét nem pusztán az emberi élet társadalmi, szellemi jóllétét szolgálja, a föld irányába való tartozás erősebb minden egyéb viszonynál. Ez a típusú ember–természet kapcsolat azonban Veres prózavilágában nem az ökológiai vagy ökofilozófiai diskurzusok idealizált képe, hanem fenyegető, sötét, horrorisztikus: az ökogótika, a sötét ökológia természetképe, amelyet Horváth Márk *Az ökogótika és az antropocén gótikus értelmezései* című tanulmányában így jellemez:

az ökogótika az ökológiai válság által meghatározott, vad és fenyegető természetképek reprezentációját kívánja ötvözni a kortárs ökokritikai és filozófiai gondolkodás belátásaival úgy, hogy a tájat és a helyet alapvetően a krízis helyeként írják le, amely – miközben társadalmi, politikai és kulturális bizonytalanságokat okoz vagy fed fel – fennálló és dominánsnak tűnő világnézeteket, ideológiai megközelítéseket kérdőjelez meg. Eszerint az ökogótika nem más, mint a természet monstrozitásának és fenyegető jellegének felfedésén keresztül rámutatás egy olyan radikális alteritásra, amelyhez számtalan szálon kötődünk (Horváth 2020, 227).

A táj mint a krízis helye, a természet monstrozitása tematizálódik Veres Attila egy másik novellájában, a *Visszatérés az éjféli iskolába* címűben, amely az *Éjféli iskolák* címmel, 2018-ban kiadott

kötetben jelent meg. A novella egy fiktív faluban játszódik, egy kis, zárt közösségben, ahol a földművelésből élő emberek szigorú szabályok és hagyományok között, a földdel nagyon szoros, organikus közösségben élnek, amit a szöveg bevezető mondatai már hangsúlyoznak: „Olyan faluban élek, ahol a nők gyakran szülnék gödörbe. [...] Azért születünk a földbe, mert ezzel tiszteljük meg. Végül is a föld tart el minket. [...] azt hiszem, jó dolog gödörbe születni. Az hasonlít legjobban az élethez” (Veres 2018, 193). A következő mondatban pedig már arról beszél a feltehetően fiatal felnőtt női narrátor, aki gyermekkorára visszaemlékezve meséli barátja, Karcsi történetét, hogy előfordul, hogy valaki kétszer születik meg a földből, ugyanis vannak, akik haláluk és temetésük után visszatérnek élőhalottként. Ezt a lényt ilyenkor a falu népe közösen elfogja, szigorú rend szerint kivégzi, majd a „toron” „feldolgozza”: kicsi darabokra vágják, egész éjszaka főzik, és az így kocsonyásodott anyagot hordókban tárolják, amíg el nem jön a „visszaforgatás” ideje tavasszal, amikor is beleszántják az anyagot a földekbe. „Nyártól őszig pedig aratunk. A föld akkor adja vissza azt, amit év közben elvesz tőlünk” (Veres 2018, 200). A novellában megjelenik a téri liminalitás a föld képében, ami az életre kelés, majd az átalakulás helye; később pedig a liminális állapot az élőhalottak, majd a belőlük nyert anyag visszaforgatását követő új lények, a „termények” határhelyzeti entitások képében, akik közül némely állat és növény, némely ember és növény keveréke.

A föld mindkét novellában központi szerepet tölt be, csakúgy, mint Sepseregényében. Mindhárom elemzett szövegben a kamaszkorú szereplők életének meg- vagy átváltozása kapcsolódik hozzá. A *Termőtestekben* és a *Visszatérés az éjjeli iskolába* című novellában a földnek van még egy nagyon fontos jellegzetessége: sűrű hálózatrendszer szövi át. A Sepseregényben a gombafonalak alkotják ezt a rendszert, Veres novellájában pedig hajszálvékony fehér gyökerek hálózák be a földet, ezekkel kapcsolódnak a termények egymáshoz, ezért a falu lakói igyekeznek nem ásni mélyre, hogy ezeket a kapcsolódásokat ne vágják szét.

Az ember átváltozásának ijesztő víziója jelenik meg ezekben a művekben, és a liminális állapottal együtt járó antistruktúra felol-

dására tett kísérletek Zedmork gombák ellen vívott harcában vagy a Veres-novellák valamilyen ősi hagyományhoz való visszatérésében. Emese átváltozó szubjektumként az esszenciáját/lelkét adja a természet emberrel való átváltozó viszonyának fenntartásához, aminek tragikus, visszafordíthatatlanságot sejtető voltát érzékelteti, hogy a falu közössége és annak hagyománya már nagyon messze van a Simone Weil által megfogalmazott otthonos hagyománytól, bensőséges közösségi léttől. Az emberi lét határainak feloldódása, ember és természet viszonyának fluiditása joggal kelt bennünk szorongást, helyzetünk összetettségét a kortárs magyar képzőművészeti, irodalmi, filozófiai és még számos egyéb terület alkotásai egyre hangsúlyosabban tematizálják.

Irodalom

- Bényei Tamás. 2013. *Más alakban: A metamorfózis lehetséges poétikai és politikái*. Pécs: Pro Pannonia Kiadói Alapítvány.
- Bordás Máté. 2022. „Az identitás- és átváltozáslíra vázлата.” *Filológiai Közöny* 68 (2): 101–143.
- Czopf Áron, Horváth Márk és Lovász Ádám. 2024. *Nonmodern: A kívüliség szférikus elmélete*. Budapest: Batthyány Lajos Alapítvány.
- Gyuris, Norbert. 2023. “The Semiotic Background of the Ineffective Investigation in the Weird Detective Story.” *Acta Universitatis Sapientiae, Philologica* 15 (1): 150–162. <https://doi.org/10.2478/ausp-2023-0010>.
- Hammer Erika. 2017. „Transzkulturalitás és interkulturális emlékezet a kortárs német irodalomban.” *Filológiai Közöny* 63 (3): 10–27.
- Horváth Márk. 2020. „Az ökogótika és az antropocén gótikus értelmezései.” *Helikon* 66 (2): 223–240.
- Köszegi Margit, Berki Márton és Barta Géza. 2018. „A liminalitás terei és idői az európai posztszovjet térben az orosz és szovjet expanziós törekvések tükrében.” *Tér és Társadalom* 32 (4): 31–53. <https://tet.rkk.hu/index.php/TeT/article/view/3094/5174> (2025. október 19.)

- Miéville, China. 2009. "Weird Fiction." In *The Routledge Companion to Science Fiction*, ed. Mark Bould et al. New York: Routledge.
- Nemes Z. Márió 2020. „Spekulatív hibridek: A magyar próza-poétika spekulatív mutációja a kétezertizes években.” *Prae* 22 (2): 27–41.
- Sepsi László. 2021. *Termőtestek*. Budapest: Jelenkor Kiadó.
- Szakolczai Árpád. 2015. „Marginalitás és liminalitás: Státuszon kívüli helyzetek és ártértékelésük.” *Regio* 23 (4): 6–29. https://regio.tk.hu/wp-content/uploads/SZAKOLCZAI_2015_2_6_29.pdf (2025. október 19.)
- Toldi Éva. 2023. „Határokon átívelő: szokatlan és hétköznapi. A Transzkulturalizmus és bilingvizmus 4. című tanulmánykötetről.” *Irodalmi Szemle* 66 (10): 82–88. <https://irodalmiszemle.sk/2023/10/toldi-eva-hatarokon-ativelo-szokatlan-es-hetkoznap-i-a-transzkulturalizmus-es-bilingvizmus-4-cimu-tanulmanykotetrol/> (2025. november 5.)
- Tóth Ágota. 2020. „Felszámolódo testek, széteső szubjektumok: A fenséges Veres Attila *Éjféli iskolák* című novelláskötetében.” *Tanulmányok* (2): 135–158. <https://tanulmanyok.ff.uns.ac.rs/index.php/tan/article/view/2292/2295> (2025. október 19.) <https://doi.org/10.19090/tm.2020.2.135-158>
- Tóth Ágota. 2025. „Micéliumszálak által mozgatott marionett-színház: Ember-gépek Sepsi László *Termőtestek* című regényében.” *Hungarológiai Közlemények* 26 (1): 86–96. <https://hungarologiaikozlemenyek.ff.uns.ac.rs/index.php/hk/article/view/2400/2386> (2025. november 5.) <https://doi.org/10.19090/hk.2025.1.86-96>
- Turner, Victor. 2002. *A rituális folyamat. Struktúra és antistruktúra. A Rochesteri Egyetemen (Rochester, New York) 1966-ban tartott Lewis Henry Morgan-előadások*. Fordította Orosz István. Budapest: Osiris Kiadó.
- VanderMeer, Ann, and VanderMeer, Jeff, eds. 2008. *The New Weird*. San Francisco: Tachyon Publications.

- van Gennep, Arnold. 1960. *The Rites of Passage*. Translated by Monika B. Vizedom and Gabrielle L. Caffee. Introduction by Solon T. Kimball. Chicago: University of Chicago Press.
- Veres Attila. 2021. *Éjjéli iskolák*. Budapest: Gabo Kiadó.
- Veres Attila. 2024. *A valóság helyreállítása*. Budapest: Gabo Kiadó.
- Veress Károly. 2008. „A kultúra mint »inter« kultúra.” In *Az interkulturalitás – interdiszciplináris megközelítésben: Alkalmazott filozófiai kutatások*, szerk. Veress Károly. Kolozsvár: Egyetemi Műhely Kiadó Bolyai Társaság.

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотеке Матице српске, Нови Сад

37.014:316.722(082)

**МЕЂУНАРОДНА конференција Интеркултуралност у
образовању (11 ; 2025 ; Нови Сад)**

InterKult 2025 : tematski zbornik : izabrani radovi sa Jedanaeste
međunarodne konferencije Interkulturalnost u obrazovanju InterKult
2025, održane 11. 10. 2025. godine u Novom Sadu / [urednice Danijela
Radović ... et al.]. - Novi Sad : Pedagoški zavod Vojvodine : Filozofski
fakultet ; Subotica : Učiteljski fakultet na mađarskom nastavnom jeziku ;
Pečuj : Fakultet za kulturologiju, obrazovanje nastavnika i ruralni razvoj,
2026 (Novi Sad : Magyar szó). - 476 str. : ilustr. ; 23 cm. -
(Zbornik / Pedagoški zavod Vojvodine ; 21)

Radovi na više jezika. - Tiraž 100. - Napomene i bibliografske reference
uz tekst. - Bibliografija uz svaki rad. - Rezime na engl. jeziku uz svaki
rad.

ISBN 978-86-83264-01-8

a) Образовање -- Интеркултуралност -- Зборници

COBISS.SR-ID 19061581

